

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№18 вересень 2023

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 18 вересень 2023 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"*

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 14.09.23 р.
Підписано до друку 14.09.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 44.2.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1409/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2023

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 18 вересень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Качула С. В.

Фінансування вищої освіти: сучасні тенденції та перспективи 7

Денисенко М. П., Приймак В. І., Байда Б. Ф.

Стратегічний менеджмент організацій в умовах змін 13

Карп В. С., Резнікова Н. В., Іващенко О. А.

Імперативізація ідей сталого розвитку в зеленому маркетингу: міжнародний бізнес в координатах етичного споживання і справедливої торгівлі 18

Павлов Р. А., Павлова Т. С., Гринько Т. В.

Обґрунтування моделей стохастичного хаосу для підвищення ефективності інвестиційних стратегій на міжнародних фондових ринках 26

Пишк Б. І., Грудзевич У. Я.

Зміни у фінансовій поведінці домогосподарств в умовах розвитку цифрової економіки 34

Дропа Я. Б., Петик М. І.

Перспективи використання ендавментів у якості інструменту фінансування закладів вищої освіти в Україні 42

Рибчук А. В., Пантюк Ю. М., Титар В. В.

Транспортний комплекс національної економіки як динамічна система 48

Гамалій В. Ф., Тарасюк А. М.

Автоматизовані робочі місця в аграрних підприємствах 53

Маслак О. І., Глазунова О. О., Гришко Н. Є., Талочер В. А., Титаренко І. О.

Формування культури бізнесу в умовах забезпечення безкризового функціонування суб'єктів господарювання 60

Гуцаленко А. В., Никитенко Ю. М.

Вагомість інвентаризації в обліковому процесі та забезпеченні достовірності інформації 65

Юркевич О. М.

Структурний аналіз портфелів пенсійних фондів європейських країн 72

Лабенко О. М., Біляк Ю. В., Олійник Л. А.

Стимулювання інвестиційної діяльності як складова державного регулювання рибного господарства України 78

Добрянський О. І.

Джерела фінансування антикризової моделі інтегрованої системи економічної безпеки в умовах воєнного стану 83

Круп'як І. Й., Круп'як Л. Б.

Концептуалізація фінансової спроможності сталого економічного розвитку держави 88

Матфунчик Д. М.

Фінансово-інвестиційне забезпечення інноваційної трансформації економіки регіонів України в контексті глобальних інформаційно-технологічних трендів 94

Письменна О. Б., Мірошніченко І. В.

Уранодобувна галузь: перспективи в умовах воєнного стану 103

Тимощук О. О.

Туризм як фактор економічного зростання країн середземноморського регіону 111

Кувік В. М.

Організаційно-економічні аспекти управління розвитком підприємництва 116

Кудь А. А.

Правові та технологічні умови для законного обігу токенизованих активів у сучасних приватних і державних публічних інформаційних платформах 121

Дяденко М. С., Шаповалова А. П.

Практика корпоративно-соціальної відповідальності в угодах концесії 131

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 18 вересень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Рогозний С. А.

Поступки в договорах оренди та їх відображення у звітності орендаря 138

Рибак О. М.

Особливості та засади функціонування аграрного сектору України в умовах військового стану 146

Ігнатушенко О. С.

Ключові засади та зміст інвестиційної діяльності аграрних підприємств 151

Глушаченко І. В.

Фінансовий контроль у сфері публічних закупівель медичного обладнання: виклики сьогодення 157

Державне управління

Драган І. В., Драган І. О.

Механізми реалізації державної політики підтримки вітчизняного бізнесу в контексті структурних змін зовнішнього середовища 164

Твердохліб О. С., Потеряйко С. П., Белікова К. Г.

Цивільно-військове співробітництво: дискурсивно-полемічний підхід 170

Івашова Л. М., Близнюк А. С.

Особливості становлення та розвитку інститутів митного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні: від минулого до майбутнього 175

Сокіл О. Г.

Оцінка впливу COVID-19 на результативність державних службовців 182

Лощихін О. М., Кутовий О. В.

Чинники впливу на державну інноваційно-інвестиційну політику на регіональному рівні 188

Дерун Т. М.

Залучення громадян до управління комунальною власністю територіальних громад 195

Баб'як О. В.

Дослідження концептуальних основ державного управління профілактикою та реабілітацією в Україні 201

Бобось О. А.

Захист прав споживачів у глобальному економічному просторі: виклики глобалізації та транснаціонального бізнесу 206

Дорош У. М.

Адміністративно-територіальна реформа та її вплив на сталий розвиток 210

Котов І. В.

Проблеми публічного управління сталим розвитком територіальних громад у контексті кризових ситуацій 216

Аксьонова Т. С.

Організаційний механізм публічного управління як інструмент публічної політики при забезпеченні фінансової безпеки 221

Кравченко О. І.

Інформаційна безпека як складова національної безпеки 229

Маринушкін А. Г.

Вплив механізмів контролю на забезпечення ефективності публічного управління 235

Хар М. І.

Функції органів публічної влади та громадськості у сфері містобудування 239

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 18 / 2023

CONTENTS:

Economy

Kachula S.

FINANCING OF HIGHER EDUCATION: CURRENT TRENDS AND PROSPECTS 7

Denysenko M., Pryimak V., Baida B.

STRATEGIC MANAGEMENT OF ORGANIZATIONS IN THE FACE OF CHANGE 13

Karp V., Reznikova N., Ivashchenko O.

IMPERATIVIZATION OF THE IDEAS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN GREEN MARKETING: INTERNATIONAL BUSINESS
IN THE COORDINATES OF ETHICAL CONSUMPTION AND FAIR TRADE 18

Pavlov R., Pavlova T., Grynko T.

SUBSTANTIATION OF STOCHASTIC CHAOS MODELS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF INVESTMENT
STRATEGIES IN INTERNATIONAL STOCK MARKETS 26

Pshyk B., Grudzevuch U.

CHANGES IN THE FINANCIAL BEHAVIOR OF HOUSEHOLDS UNDER THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL
ECONOMY 34

Dropa Ya., Petyk M.

PROSPECTS OF USING ENDOWMENTS AS A TOOL FOR FINANCING INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION
IN UKRAINE 42

Rybchuk A., Pantyuk Yu., Titar V.

TRANSPORT COMPLEX NATIONAL ECONOMY AS A DYNAMIC SYSTEM 48

Gamaliy V., Tarasyuk A.

AUTOMATED WORKSTATIONS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES 53

Maslak O., Hlazunova O., Grishko N., Talover V., Tytarenko I.

FORMATION OF BUSINESS CULTURE IN THE CONDITIONS OF ENSURING CRISIS-FREE FUNCTIONING
OF BUSINESS ENTITIES 60

Hutsalenko L., Nykytenko Y.

IMPORTANCE OF INVENTORY IN THE ACCOUNTING PROCESS AND ENSURING RELIABILITY
OF INFORMATION 65

Yurkevych O.

STRUCTURAL ANALYSIS OF PENSION FUNDS' PORTFOLIOS IN EUROPEAN COUNTRIES 72

Labenko O., Bilyak Yu., Oliinyk L.

STIMULATION OF INVESTMENT ACTIVITY AS A COMPONENT OF STATE REGULATION
OF THE FISHERIES SECTOR IN UKRAINE 78

Dobryanskyy O.

FINANCING SOURCES OF THE ANTI-CRISIS MODEL OF THE INTEGRATED SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY
UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL 83

Krupiak I., Krupiak L.

CONCEPTUALIZATION OF THE FINANCIAL CAPACITY OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT
OF THE STATE 88

Matrunchyk D.

FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT FOR INNOVATIVE TRANSFORMATION OF THE ECONOMY OF UKRAINE'S
REGIONS IN THE CONTEXT OF GLOBAL INFORMATION AND TECHNOLOGY TRENDS 94

Pysmenna O., Miroshnychenko I.

URANIUM MINING INDUSTRY: PROSPECTS UNDER MARTIAL LAW 103

Timoshchuk O.

TOURISM AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH OF THE COUNTRIES OF THE MEDITERRANEAN
REGION 111

Kuvik V.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC ASPECTS OF BUSINESS DEVELOPMENT MANAGEMENT 116

Kud A.

LEGAL AND TECHNOLOGICAL CONDITIONS FOR LEGAL CIRCULATION OF TOKENIZED ASSETS IN MODERN
PRIVATE AND STATE-OWNED PUBLIC INFORMATION PLATFORMS 121

Diadenko M., Shapovalova A.

PRACTICAL CASES OF CSR IN CONCESSION ARRANGEMENTS 131

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 18 / 2023

CONTENTS:

Economy

Rohoznyi S.

CONCESSIONS IN LEASE AGREEMENTS AND THEIR PRESENTATION IN THE LESSEE'S FINANCIAL STATEMENTS 138

Rybak O.

FEATURES AND PRINCIPLES OF THE FUNCTIONING OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE MILITARY STATE 146

Ignatushenko A.

KEY PRINCIPLES AND CONTENT OF INVESTMENT ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 151

Glushachenko I.

FINANCIAL CONTROL IN THE SPHERE OF PUBLIC PROCUREMENT OF MEDICAL EQUIPMENT: CHALLENGES OF TODAY 157

Public administration

Dragan I., Dragan I.

MECHANISMS FOR THE IMPLEMENTATION OF STATE POLICY SUPPORT FOR DOMESTIC BUSINESS IN THE CONTEXT OF STRUCTURAL CHANGES IN THE EXTERNAL ENVIRONMENT 164

Tverdokhlib O., Poteriaiko S., Bielikova K.

CIVIL-MILITARY COOPERATION: A DISCURSIVE-POLEMICAL APPROACH 170

Ivashova L., Blyznyuk A.

FEATURES AND FORMATION OF INSTITUTES OF CUSTOMS REGULATION OF FOREIGN TRADE IN UKRAINE: FROM PAST TO FUTURE 175

Sokil O.

THE COVID-19 IMPACT ASSESSMENT ON THE PERFORMANCE OF CIVIL SERVANTS 182

Loshchykhin O., Kutovyi O.

FACTORS INFLUENCING THE STATE INNOVATION AND INVESTMENT POLICY AT THE REGIONAL LEVEL 188

Derun T.

INVOLVEMENT OF CITIZENS IN THE MANAGEMENT OF COMMUNAL PROPERTY OF TERRITORIAL COMMUNITIES 195

Babiak O.

STUDY OF THE CONCEPTUAL BASIS OF STATE ADMINISTRATION OF PREVENTION AND REHABILITATION IN UKRAINE 201

Bobos O.

PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS IN THE GLOBAL ECONOMIC SPACE: CHALLENGES OF GLOBALIZATION AND TRANSNATIONAL BUSINESS 206

Dorosh U.

ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL REFORM AND ITS IMPACT ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT 210

Kotov I.

PROBLEMS OF PUBLIC MANAGEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF CRISIS SITUATIONS 216

Aksonova T.

THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION AS AN INSTRUMENT OF PUBLIC POLICY WHILE ENSURING FINANCIAL SECURITY 221

Kravchenko A.

INFORMATION SECURITY AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY 229

Marynushkin A.

THE INFLUENCE OF CONTROL MECHANISMS ON ENSURING THE EFFICIENCY OF PUBLIC ADMINISTRATION 235

Khar M.

FUNCTIONS OF PUBLIC GOVERNMENT BODIES AND THE PUBLIC IN THE FIELD OF URBAN PLANNING 239

С. В. Качула,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2540-862X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.7

ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

S. Kachula,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University

FINANCING OF HIGHER EDUCATION: CURRENT TRENDS AND PROSPECTS

У статті досліджено сучасний стан фінансування закладів вищої освіти та окреслені напрями його удосконалення. Виокремлені та охарактеризовані найбільш поширені моделі фінансування вищої освіти в країнах Європейського Союзу та Україні. Фінансування вищої освіти в країнах Європейського Союзу може значно відрізнятись, оскільки кожна проводить власну освітню політику та відповідно використовує різні механізми фінансування. Модель фінансування вищої освіти в Україні в основному передбачає поєднання державного фінансування, плати за навчання юридичними/фізичними особами та інших джерел. Вибір моделі фінансування має надавати пріоритет рівному доступу до вищої освіти, якості освіти та довгостроковій стабільності, беручи до уваги унікальні потреби та виклики відповідної країни. Загальні перспективи фінансування вищої освіти великою мірою залежать від конкретної країни та її політичного, економічного, соціокультурного контексту.

The article examines the current state of funding of higher education institutions and outlines directions for its improvement. The indirect influence of the Bologna process on the management of universities' financial resources in order to adapt to changes in the educational environment is considered. The most common models of financing higher education in the countries of the European Union and Ukraine are highlighted and characterized. The financing of higher education in the countries of the European Union can differ significantly, as each has its own educational policy and accordingly uses different financing mechanisms. The financing model of higher education in Ukraine mainly involves a combination of state funding, tuition fees by legal entities/individuals, and other sources. The data on the structure of expenditures of the consolidated budget of Ukraine on education confirm the trend of increasing budget allocations for education (excluding data for 2022), but the share of expenditures of the consolidated budget of Ukraine on higher education in GDP remains low and will decrease from 2021 — all this served as an impetus for the search for alternative sources of funding for higher education and the creation of a new model of financial support for the educational process. Given that the share of budget funding in the total expenditures of the consolidated budget of Ukraine will not increase, educational institutions use various channels of attracting extra-budgetary funding sources to solve the problem of lack of budget funds. Since finances in the field of education have certain specificities, higher education institutions can only apply a mixed model of financial support, which includes a number of legally permitted financial sources. The prospects for financing higher education can depend on many factors, including the political situation, the economic state of the country, demographic trends and others. General prospects depend to a large extent on

a specific country and its political, economic, socio-cultural context. It is important to ensure the availability of higher education, maintaining the high quality of education and promoting the development of innovative financing methods. The choice of funding model should prioritize equal access to higher education, quality of education and long-term sustainability, taking into account the unique needs and challenges of the country concerned.

Ключові слова: вища освіта, бюджет, заклади вищої освіти, джерела фінансування, бюджетне фінансування, приватне фінансування, програмно-цільовий метод фінансування.

Key words: higher education, budget, institutions of higher education, sources of financing, budget financing, private financing, program-target method of financing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Останніми роками у світі стрімко змінюються умови функціонування закладів вищої освіти (ЗВО) внаслідок загострення фінансових та інших ризиків впродовж тривалого періоду широкомасштабної пандемії. В Україні фінансування галузі освіти загалом та ЗВО зокрема ускладнюється обставинами, зумовленими широкомасштабною війною у пандемічному та постпандемічному періодах та переорієнтацією пріоритетів бюджетних видатків в умовах воєнного стану. Зазначене актуалізує дослідження сучасного стану фінансування ЗВО та його перспектив.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика фінансування вищої освіти за різних фінансово-економічних умов висвітлюється у працях відомих вітчизняних вчених: Й. Бескида [4], Т. Боголіб [1], Д. Грішньої [3], Д. Загірняка [5], І. Каленюк [6], та ін. Дослідження щодо фінансування вищої освіти як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються належать зарубіжним вченим: Говарду Р. Боуену [10], Роберту Б. Арчібальду і Давиду Г. Фельдману [16], Вільяму Ф. Массі і Андреа К. Вілгеру [14], та ін. Фінансування вищої освіти є складною та багатогранною темою, тому незважаючи на ґрунтовні дослідження проблем фінансування вищої освіти, питання оптимізації фінансового забезпечення вищої освіти в Україні залишається гострим і потребує подальшого розгляду у аспекті оцінки розвитку системи фінансування вищої школи.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає в визначенні сучасних тенденцій фінансування вищої освіти та окреслення напрямів удосконалення фінансового забезпечення ЗВО.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вища освіта є двигуном інновацій, економічного зростання та соціального прогресу. Для більшості здо-

бувачів вищої освіти, які мають досвід успішного навчання в ЗВО, доступ до високоякісної післядипломної освіти залишається найважливішою інвестицією, яку вони можуть зробити. Університети витрачають певну суму на кожного студента на надання освітніх послуг. Зміни в цій вартості є найважливішою рушійною силою навчання протягом тривалого періоду часу.

Болонська декларація, підписана в 1999 році, започаткувала Болонський процес, метою якого було створення Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) з більшою сумісністю та співпрацею між європейськими країнами у сфері вищої освіти. Хоча основна увага Болонського процесу була зосереджена на академічних реформах, таких як запровадження системи трьох циклів ступенів (ступені бакалавра, магістра та доктора) та використання Європейської системи трансферу і накопичення кредитів (ECTS), він опосередковано вплинув на фінансовий менеджмент в університетах. У рамках Болонського процесу університети часто ставали більш підзвітними щодо виконання національних і міжнародних стандартів, а також — більш прозорими у аспекті управління фінансами, оскільки мали суворо звітувати про свою діяльність та результати. Вплив Болонського процесу на управління фінансами університетів відрізнявся як у межах кожної країни, так кожного ЗВО. Конкретні фінансові наслідки залежали від рівня готовності окремих закладів, існуючих моделей фінансування та ступеня прийняття у певній країні Болонські реформи [1].

Загалом, незважаючи на те, що Болонська декларація в першу чергу зосереджена на академічних реформах, її вплив на європейський стандарт вищої освіти опосередковано призвів до фінансових коригувань і змін у способах управління університетами своїми ресурсами для адаптації до мінливого освітнього середовища.

Фінансування вищої освіти в країнах Європейського Союзу (ЄС) може значно відрізнятися від однієї країни до іншої, оскільки кожна із них має власну освітню політику та механізми фінансування. Серед найбільш поширених джерел фінансування вищої освіти в країнах ЄС виокремлюють такі [9; 10; 11; 14]:

1) Державне фінансування: у багатьох країнах ЄС ЗВО отримують значну частину фінансування від уряду. Це фінансування може покрити широкий діапазон

витрат, включаючи зарплати викладачів, підтримку інфраструктури та академічні програми. Деякі країни мають більш централізовану та державно фінансовану систему вищої освіти, тоді як інші можуть мати поєднання державних і приватних закладів та відповідно джерел фінансування. Наприклад, в Німеччині введена безкоштовна освіта для бакалаврів та магістрів в багатьох ЗВО.

2) Плата за навчання студентів: плата за програми вищої освіти є ще одним джерелом фінансування в ЄС. Проте існують значні відмінності для різних суб'єктів освітнього процесу. У деяких країнах плата за навчання для місцевих студентів низька або взагалі відсутня, тоді як в інших стягується плата від помірної до високої. Так, у багатьох країнах ЄС плата за навчання для іноземних студентів зазвичай вища, ніж для місцевих студентів. Наприклад, у Швеції були введені платежі для студентів із-за кордону, але для студентів із ЄС навчання залишаються безкоштовними (на освітніх рівнях бакалавра і магістра), а в Великій Британії навпаки, введені максимальні платежі для британських студентів.

3) Дослідницькі гранти та контракти: практичні всі університети в ЄС займаються дослідницькою діяльністю, відтак, можуть отримати фінансування через конкурсні дослідницькі гранти та контракти. Це фінансування може надходити як з державних, так і з приватних джерел, включаючи державні установи, галузеві партнерства та міжнародні організації.

4) Студентські позики та фінансова допомога: деякі країни ЄС пропонують програми фінансової допомоги та студентські позики, щоб допомогти студентам покрити витрати на вищу освіту. Ці програми можуть надавати позики на вигідних умовах, стипендії чи гранти на основі фінансових потреб або академічних заслуг. Так, наприклад, в Ірландії були проведені реформи щодо доступності фінансової підтримки для студентів.

5) Приватне фінансування: у деяких країнах ЄС існують приватні університети та коледжі, які можуть покладатися на плату за навчання, пожертви випускників і благодійників та інші приватні джерела фінансування. Приватні університети часто мають більшу автономію у встановленні плати за навчання та вибору моделі фінансування.

6) Програми Європейського Союзу: ЄС забезпечує фінансування вищої освіти та досліджень через різні програми, такі як Horizon Europe, Erasmus+ та Європейські структурні та інвестиційні фонди. Ці програми підтримують наукове співробітництво, мобільність студентів та розвиток освітньої інфраструктури.

7) Фінансування регіональних та місцевих органів влади: на додаток до державного фінансування, деякі регіони та муніципалітети в країнах ЄС можуть брати участь у фінансуванні ЗВО, розташованих у межах їхньої юрисдикції.

8) Пожертви та фонди: деякі ЗВО в ЄС можуть отримати вигоду від пожертвувань і благодійних фондів, які надають фінансову підтримку для виплати стипендій і реалізації дослідницьких проектів.

Зміни у фінансуванні ЗВО в країнах ЄС можуть бути пов'язані з бюджетними обмеженнями, змінами уря-

дових політик, потребами ринку праці та іншими факторами. Так, в Іспанії були впроваджені обмеження на видачу стипендій та інших форм фінансування для студентів; Греція зазнала скорочення фінансування вищої освіти через фінансову кризу. Крім того, політика та програми ЄС можуть впливати на фінансування вищої освіти в певному регіоні. Отже, форми фінансування вищої освіти в ЄС різноманітні і можуть змінюватися залежно від національної політики та політики на рівні ЄС.

Модель фінансування вищої освіти в Україні в основному передбачає поєднання державного фінансування, плати за навчання та інших джерел. Українські ЗВО отримують державне фінансування для покриття різноманітних операційних та освітніх витрат. Це фінансування призначене для підтримки основних функцій університетів, включаючи зарплати викладачів, підтримку інфраструктури та академічні програми.

В Україні існують як державні, так і приватні ЗВО. Державні університети отримують державне фінансування, яке останніми роками має тенденцію до скорочення, відтак змушені все ширше вводити плату за навчання, що не робить освіту доступнішою для ширшого кола студентів. З іншого боку, приватні університети більше покладаються на плату за навчання як джерело доходу. Крім того, українські університети мають право брати участь у конкурсі на дослідницькі гранти та проекти, що фінансуються як вітчизняними, так і міжнародними організаціями, зокрема державними установами, неурядовими організаціями та європейськими дослідницькими програмами. Ці гранти можуть підтримувати дослідницьку діяльність та розвиток інфраструктури [13].

Так же як і в країнах Євросоюзу, студентам в Україні доступні різні програми фінансової допомоги, зокрема стипендії, гранти та позики. Ці програми спрямовані на підтримку студентів, які стикаються з фінансовими перешкодами для отримання вищої освіти. Стипендії можуть ґрунтуватися на академічних заслугах, фінансових потребах або інших критеріях.

В рамках Болонського процесу Україна співпрацює з Європейським Союзом у різноманітних освітніх та дослідницьких ініціативах. Програми ЄС, (наприклад Erasmus+) можуть забезпечувати фінансування студентської мобільності, обміну викладачами та спільних дослідницьких проектів.

Важливо відзначити, що українська система вищої освіти переживає реформи, спрямовані на підвищення якості освіти, приведення у відповідність з європейськими стандартами та вирішення проблем, пов'язаних з корупцією та прозорістю. Ці реформи впливають на фінансування та управління вищими навчальними закладами в країні.

Стан фінансування вищої освіти за рахунок зведеного бюджету України (ЗБУ) в 2018 — 2022 рр. наведено на рис. 1.

Дані структури видатків ЗБУ на освіту підтверджують тенденцію зростання бюджетних асигнувань на освіту (виключення складає 2022 р.), але частка видатків в ВВП залишається низькою та починаючи з 2021 р. зменшується. З 2018 по 2021 рр. видатки на вищу освіту ста-

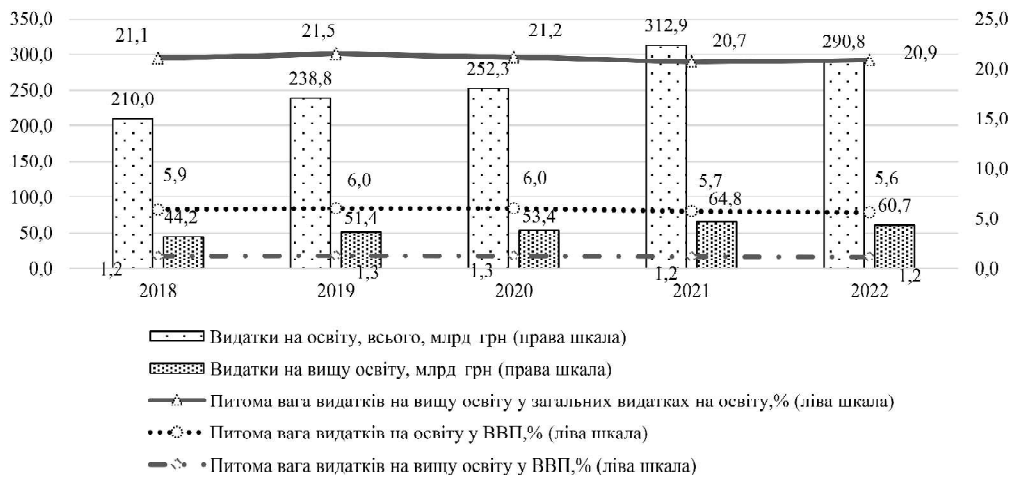

Рис. 1. Фінансування вищої освіти за рахунок Зведеного бюджету України в 2018 – 2022 рр.

Джерело: узагальнено за даними [15].

більшо зростали, в 2021 р. видатки зросли, в порівнянні з 2018 р., майже в 1,5 рази. Хоча в 2021 р. частка видатків на вищу освіту і в загальних видатках на освіту, і у ВВП зменшилось на 0,5% та 0,1% відповідно.

В 2022 р. відбулося зменшення фінансування вищої освіти, що пов'язано з повномасштабною збройною агресією росії проти України, коли в першу чергу фінансується обороноздатність країни. "Фінансування сфери вищої освіти з державного бюджету після початку повномасштабної збройної агресії було секвестровано. Обсяг фінансування за окремими бюджетними програмами, головним розпорядником яких є Міністерство освіти і науки України, було зменшено на 10%. Зокрема, за бюджетною програмою 2201160 "Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики" обсяг фінансування було зменшено на 2,107 млрд грн" [2].

Взагалі за період 2018—2022 рр. планові показники фінансування вищої освіти за рахунок зведеного бюджету не були виконані жодного разу. Так, в 2018—2019 рр. виконання планових показників становило 89,18%, в 2020 р. — 89,3%, в 2021 р. — 91,49%, в 2022 р. — 87,15%. Станом на 1 серпня 2023 р. планові показники фінансування вищої освіти за рахунок ЗБУ виконані лише на 51,94%.

Зниження бюджетного фінансування послужило поштовхом до пошуку альтернативних джерел доходів до вищої школи та формування нової моделі фінансового забезпечення освітнього процесу.

Враховуючи, що частка бюджетного фінансування у загальних видатках ЗБУ не збільшиться, освітні установи знайшли вирішення проблеми нестачі бюджетних коштів, залучаючи фінансові потоки з позабюджетних джерел фінансування. Оскільки фінанси у сфері освіти мають свою специфіку, то університети мають змогу застосувати лише змішану модель фінансового забезпечення, яка включає множину законодавчо дозволених до використання джерел фінансової діяльності.

Питання фінансового забезпечення вищої системи в Україні стоїть досить гостро. Забезпечити ефективність використання бюджетних котів ЗВО можна за допомогою програмно-цільового методу. Фінансування вищої освіти за рахунок програмно-цільового мето-

ду (ПЦМ) — це підхід до алокації коштів, при якому ресурси надаються на конкретні програми чи проекти, зазвичай заздалегідь визначені відповідними установами чи органами влади. При фінансуванні вищої освіти за рахунок ПЦМ Уряд, Міністерство освіти України або інші відповідні органи визначають пріоритетні програми та цілі вищої освіти. Це може включати розробку стратегій розвитку, планування потреб у фахівцях, визначення галузей досліджень, які потребують підтримки тощо. На основі визначених програм та цілей складається бюджет, в якому визначаються обсяги фінансування для кожної програми чи проекту. Кошти розподіляються між ЗВО, дослідницькими проектами та іншими компонентами системи вищої освіти відповідно до визначених пріоритетів та планування. Впродовж року або періодично проводиться моніторинг використання коштів та досягнення цілей. Якщо необхідно, ресурси можуть бути перерозподілені (у межах чинного законодавства). ЗВО повинні представляти звіти про використання фінансування та результати, досягнуті в рамках програм/проектів. Після завершення фінансового року або іншого періоду (який вказано в програмі) проводиться оцінка досягнутих результатів та ефективності використання коштів. На основі цієї оцінки можуть прийматися рішення про подальше фінансування чи коригування програм та цілей.

ПЦМ фінансування дозволяє забезпечити більшу прозорість та контроль над використанням грошей у сфері вищої освіти, а також спрямовує ресурси на підтримку конкретних пріоритетних напрямків та цілей у галузі освіти і досліджень [12].

Взагалі, визначення "найкращої" моделі фінансування вищої освіти є складним і залежним від контексту питанням, на яке немає однозначної відповіді. Вибір моделі фінансування повинен узгоджуватися з освітніми цілями країни, економічними обставинами та суспільними цінностями. У різних країнах використовуються різні моделі фінансування, кожна з яких має свої переваги та недоліки (рис. 2).

За всіх моделей фінансування ЗВО використовуються бюджетні та позабюджетні джерела фінансування. Водночас, внутрішній зміст, джерела, умови, принципи формування та розподілу мають кардинальну від-

мінність. Перша та друга модель характерна для початку проведення перетворень та періоду переходу на Болонську систему; вони формувалися в умовах проведення експериментів та проб, тому не відображають підсумки впровадження нового підходу до менеджменту вищої школи з позиції гармонійного поєднання навчального, наукового, організаційного потенціалу ЗВО та преференцій з боку держави компаніям, що беруть участь у його розвитку [5; 6].

Вирішення проблеми збільшення бюджету ЗВО призвело до залучення різних позабюджетних джерел фінансування освітнього процесу. Третя модель — модель формування фінансових потоків, які надходять з різних джерел — виконує функцію системного фінансового забезпечення діяльності ЗВО і включає бюджетні асигнування, надходження від діяльності, що приносить дохід, фінансовий результат минулих періодів, інші інвестиції та надходження. Технології формування змішаних джерел фінансування ЗВО залежать не тільки від розміру бюджетного фінансування та позабюджетних надходжень, але, як і у будь-якій відкритій господарській структурі, від різних зовнішніх та внутрішніх умов та факторів впливу.

Перспективи фінансування ЗВО можуть залежати від багатьох факторів, включаючи політичну ситуацію, економічний стан країни, демографічні тенденції та загальний підхід до освіти в суспільстві. Це і фінансова підтримка вищої освіти через бюджетні асигнування (перспективи цього методу фінансування можуть залежати від бюджетних пріоритетів уряду і внутрішньополітичних факторів); надання стипендій та грантів для підтримки студентів; укладання угод з приватними компаніями і фондами для отримання фінансової підтримки, особливо в галузях, які мають велику цінність для бізнесу (наприклад, інформаційні технології або інженерія); збільшення плати за навчання для студентів, щоб збільшити доходи вищих навчальних закладів (проте ця стратегія може створити бар'єри для доступу для менш забезпечених студентів); розвиток міжнародного партнерства і отримання фінансової підтримки через міжнародні гранти і програми обміну; впровадження інноваційних фінансових моделей, таких як інвестиції в освіту з подальшими виплатами від випускників (Income Share Agreements) або використання блокчейн-технологій для відстеження фінансування.

Загальні перспективи великою мірою залежить від конкретної країни та її політичного, економічного й соціокультурного контексту. Важливо забезпечити доступність вищої освіти, зберігаючи високу якість навчання і сприяючи розвитку інноваційних методів фінансування.

Державне фінансування	
<i>переваги</i>	<i>недоліки</i>
забезпечує рівний доступ до вищої освіти незалежно від матеріального становища студентів. Зменшує тягар студентської заборгованості. Заохочує вищий рівень захарування	накладає значний фінансовий тягар на Уряду. Може призвести до обмеження можливостей установ. Може не повністю покривати витрати на якісну освіту
Приватне фінансування	
<i>переваги</i>	<i>недоліки</i>
забезпечує автономію та фінансову стійкість університетів. Заохочує конкуренцію та інновації. Дозволяє диференціювати плату за навчання	може призвести до високої плати за навчання та студентської заборгованості. Може призвести до нерівності в доступі. Якість і підзвітність необхідно ретельно контролювати
Змішане фінансування	
<i>переваги</i>	<i>недоліки</i>
поєднує елементи багатьох моделей фінансування, щоб збалансувати доступ, якість і сталість. Може адаптуватися до мінливих економічних і соціальних умов	вимагає ретельного проектування та управління. Складність може бути проблемою в реалізації

Рис. 2. Переваги та недоліки фінансування вищої освіти в залежності від моделі фінансування

Джерело: складено автором на основі [3; 4; 7; 8].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

"Найкраща" модель фінансування залежить від конкретних обставин країни, зокрема її економічної спроможності, освітніх цілей, політичного ландшафту та суспільних цінностей. Багато країн поєднують елементи різних моделей фінансування, щоб знайти баланс між доступністю вищої освіти, якістю навчання та фінансовою стійкістю. Крім того, ефективність будь-якої моделі фінансування залежить від того, наскільки добре вона впроваджується, контролюється та адаптується до мінливих обставин. Стійка тенденція скорочення бюджетного фінансування ЗВО зумовила появу нових ідей щодо створення методів формування та управління фінансовими ресурсами вищої школи, орієнтуючись на змішану модель фінансового забезпечення, що дозволить компенсувати нестачу бюджетних асигнувань та конвертувати знання на затребуваний ринковий продукт. Зрештою, вибір моделі фінансування має надавати пріоритет рівному доступу до вищої освіти, якості освіти та довгостроковій стабільності, беручи до уваги унікальні потреби та виклики відповідної країни. Громадський діалог і політичні дебати відіграють вирішальну роль у формуванні моделей фінансування вищої освіти, які відповідають цілям і цінностям суспільства, що є перспективою подальших досліджень.

Література:

1. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період. Київ: Міленіум, 2006. 506 с.
2. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.
3. Грішнова О.А. Проблеми фінансування освіти в перехідній економіці України. Вісник ВДУ ім. Лесі Українки. 2003. С. 135—149.
4. Бескид Й. Фінансовий механізм вищої школи в умовах ринку. Фінанси України. 2003. № 2. С. 103—107.

5. Загірняк Д. М., Кратт О. А., Загірняк М. В. Результативність державного фінансування вищої освіти. Економічний вісник університету. 2020. Вип. 47. С. 155—164.
 6. Каленюк І. С. Напрями трансформації механізмів фінансування освіти в сучасному світі. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 1. С. 24—36.
 7. Качула С. В. Державна фінансова політика соціального розвитку: монографія; Київ: КНТЕУ, 2019. 423 с.
 8. Качула С. В., Заруцька О. П. Бюджетне фінансування вищої освіти та охорони здоров'я — домінуюча умова реалізації політики розвитку людського потенціалу. Ефективна економіка. 2021. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9274> DOI: 10.32702/2307-2105-2021.9.15
 9. Моспан Н. В. Тенденції розвитку механізмів фінансування вищої освіти в Європейському Союзі. Народна освіта. 2015. Вип. № 1(25). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2644.
 10. Bowen Howard R. The Costs of Higher Education: How Much Do Colleges and Universities Spend per Student and How Much Should They Spend? San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1980. 312 p.
 11. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Krykun T. The budget policy of Ukraine under martial law. Public and Municipal Finance. 2023. № 12 (1). С. 1—11. doi:10.21511/pmf.12(1).2023.01
 12. Lysiak L., Kachula S., Hrabchuk O., Ziuzin V. Development of corporative social responsibility and financing of social programs: regional aspect. AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. 2021. Vol. XVII (1). Pp. 73—82. Available at: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110115/papers/A_17.pdf
 13. Lysiak L., Kachula S., Zarutskaya H., Hrabchuk O., Petrova Y. Diversification of sources of financing higher education: the experience of reform in European countries. AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research — Magnanimitas. 12/01-XXV. 2022. PP. 143—147. <http://www.magnanimitas.cz/12-01-xxv>
 14. Massy William F., Wilger Andrea K. Productivity in Postsecondary Education: A New Approach. Educational Evaluation and Policy Analysis. 1992. № 14. pp. 361—376.
 15. Open Budget: Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення 08.09.2023).
 16. Robert B. Archibald, David H. Feldman. Explaining Increases in Higher Education Costs. The Journal of Higher Education. 2008. Vol. 79. № 3. pp. 268—295.
- References:
1. Boholib, T.M. (2006), Finansove zabezpechennia rozvytku vyschoi osvity i nauky v transformatsijnij period [Financial support for the development of higher education and science in the transformation period], Milenium, Kyiv, Ukraine.
 2. Nikolaiev, Ye., Rii, H. and Shemelynets, I. (2023), Vyscha osvita v Ukraini: zminy cherez vijnu: analychnyj zvit [Higher education in Ukraine: changes due to the war: an analytical report], Kyiv University named after Borys Grinchenko, Kyiv, Ukraine.
 3. Hrishnova, O.A. (2003), "Problems of financing education in the transition economy of Ukraine", Visnyk VDU im. Lesi Ukrainky, pp. 135—149.
 4. Beskyd, Y. (2003), "The financial mechanism of higher education in market conditions", Finansy Ukrainy, vol. 2, pp. 103—107.
 5. Zahirniak, D. M., Kratt, O. A. and Zahirniak, M. V. (2020), "Effectiveness of state financing of higher education", Ekonomichnyj visnyk universytetu, vol. 47, pp. 155—164.
 6. Kaleniuk, I. S. (2017), "Directions of transformation of education financing mechanisms in the modern world", Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika, vol. 1, pp. 24—36.
 7. Kachula, S.V. (2019), Derzhavna finansova polityka sotsial'noho rozvytku [State financial policy of social development], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
 8. Kachula, S.V. and Zarutskaya, O. P. (2021), "Budgetary financing of higher education and health care is a dominant condition for the implementation of the human potential development policy", Efektyvna ekonomika, vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9274> (Accessed 08 September 2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.9.15
 9. Mospan, N. V. (2015), "Trends in the development of higher education financing mechanisms in the European Union", Narodna osvita, vol. № 1(25), available at: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2644 (Accessed 08 September 2023).
 10. Bowen, Howard R. (1980), The Costs of Higher Education: How Much Do Colleges and Universities Spend per Student and How Much Should They Spend?, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, USA.
 11. Chugunov, I., Makohon, V., Titarchuk, M. and Krykun, T. (2023), "The budget policy of Ukraine under martial law", Public and Municipal Finance, vol. 12 (1), pp. 1—11. doi:10.21511/pmf.12(1).2023.01
 12. Lysiak, L., Kachula, S., Hrabchuk O. and Ziuzin, V. (2021), "Development of corporative social responsibility and financing of social programs: regional aspect", AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research, vol. XVII (1), pp. 73—82. available at: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110115/papers/A_17.pdf (Accessed 08 September 2023).
 13. Lysiak, L., Kachula, S., Zarutskaya, H., Hrabchuk, O. and Petrova, Y. (2022), "Diversification of sources of financing higher education: the experience of reform in European countries", AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research — Magnanimitas, vol. 12/01-XXV, pp. 143—147, available at: <http://www.magnanimitas.cz/12-01-xxv> (Accessed 08 September 2023).
 14. Massy, W. F. and Wilger, A. K. (1992), "Productivity in Postsecondary Education: A New Approach", Educational Evaluation and Policy Analysis, vol. 14, pp. 361—376.
 15. Open Budget: State budget web portal for citizens, (2023), available at: <https://openbudget.gov.ua/> (accessed 08 September 2023).
 16. Archibald, R. B. and Feldman, D. H. (2008), "Explaining Increases in Higher Education Costs," The Journal of Higher Education, vol. 79 (3), pp. 268—295. *Стаття надійшла до редакції 10.09.2023 р.*

УДК 005.21(075)

М. П. Денисенко,

д. е. н., професор кафедри математики та методики її викладання, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8767-9762>

В. І. Приймак,

д. е. н., професор кафедри інформаційних систем у менеджменті,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0244-8661>

Б. Ф. Байда,

к. е. н., завідувач кафедри організації та економіки фармації, технології ліків та біофармації

Львівський медичний університет, м. Львів, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2958-7848>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.13

СТРАТЕГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ЗМІН

M. Denysenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Mathematics and Methods of its Teaching,

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

V. Pryimak,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Information

Systems in Management, Ivan Franko Lviv National University

B. Baida,

PhD in Economics, Head of the Department of Organization and Economics

of Pharmacy, Drug Technology and Biopharmaceutics, Lviv Medical University

STRATEGIC MANAGEMENT OF ORGANIZATIONS IN THE FACE OF CHANGE

У статті представлено поглиблене розуміння стратегічного менеджменту організацій в умовах змін, особливостей стратегічного менеджменту організаціями в умовах російського вторгнення в Україну. Уточнено поняття "стратегічний менеджмент", "стратегія".

Запропоновано сукупність елементів, що постають підґрунтям сучасного стратегічного менеджменту організацій. В умовах російської агресії організації повинні бути готові до швидкого реагування на зміни в навколишньому середовищі, що передбачає врахування таких аспектів, як відстежування змін в середовищі, зосередження на довготермінових цілях, розроблення сценаріїв змін, інноваційність, вміння залучати і мотивувати висококваліфікований, стресостійкий персонал.

Подано заходи, які організації можуть застосовувати, щоб адаптувати власну стратегію в умовах війни в Україні. Зміни в середовищі та військова ситуація в Україні вимагають від національних організацій постійної трансформації своєї стратегії та її адаптації до змінних умов. Виявлено компоненти, які визначають процес виживання та зростання організації. Сучасний стратегічний менеджмент організацій ґрунтується на основі двох критеріїв: розуміння і прийняття волатильності.

Налагодження стратегічного менеджменту організацій в умовах змін є складним завданням, яке вимагає від менеджерів високого рівня професіоналізму, управлінських компетентностей і відповідальності.

The article presents an in-depth understanding of the strategic management of organizations in the face of change and the peculiarities of strategic management of organizations in the context of the Russian invasion of Ukraine. The concepts of "strategic management" and "strategy" have been clarified.

The foundation of the strategic management of an organization is the formation and implementation of a strategy, which, first of all, determines the development goals, objectives, strategic potential and methods of achieving goals in the face of change. Modern strategic management of organizations should be based on teamwork; continuous learning; project implementation, including own experience or mentoring; successful communication; effective use of strategic potential; integration and cooperation; partnership with customers and suppliers; flexibility, adaptability, and innovation.

A set of elements that form the basis of modern strategic management of organisations has been proposed. In the context of Russian aggression, organizations should be prepared to respond quickly to changes in the environment, which involves taking into account such aspects as monitoring changes in the environment, focusing on long-term goals, developing scenarios for change, innovation, and the ability to attract and motivate highly qualified, stress-resistant staff.

Measures that organizations can use to adapt their strategy in the context of the war in Ukraine were presented. Changes in the environment and the military situation in Ukraine require national organizations to constantly transform their strategy and adapt it to changing conditions. The components that determine the process of survival and growth of an organization have been identified. Modern strategic management of organizations is based on two criteria: understanding and acceptance of volatility

Establishing strategic management of organizations in the face of change is a complex task that requires a high level of professionalism, managerial competence and responsibility from managers. Managers, in forming and implementing strategic management, due to their potential, should identify, diagnose and design new challenges for the benefit of the organization.

Ключові слова: стратегічний менеджмент, організації, розвиток, стратегія, ресурси, стратегічне управління, управління, стратегічний потенціал, зміни, бізнес.

Key words: strategic management, organisations, development, strategy, resources, strategic management, management, strategic potential, changes, business.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Організації, які працюють на ринку, функціонують в умовах, де швидко змінюються технології, посилюється конкуренція та кризові ситуації в соціально-економічному і політичному середовищі, відбувається максимізація ризиків [1]. Зміни є невід'ємною частиною бізнес-середовища і можуть бути викликані економічними, соціальними, політичними, технологічними та іншими чинниками. Організації, які не спроможні адаптуватися до змін, можуть знизити конкурентоспроможність, збанкрутувати і втратити бізнес [2].

Важливим інструментом, який сприяє організаціям у досягненні успіху, розвитку і підтримки діяльності в мінливому бізнес-середовищі є ефективне застосування стратегічного менеджменту. Сучасні процеси управління організаціями вимагають від менеджерів дослідження впливу змін на організацію, а також здатності формувати ефективні стратегії. Стратегічний менеджмент організацій в умовах змін зорієнтований на те, щоб сприяти у поглибленні розуміння впливу змін на організацію, розробленні стратегії, які дадуть змогу органі-

зації адаптуватися до нових викликів, реалізації стратегії задля досягнення цілей діяльності в умовах змін та підвищення конкурентоспроможності.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням питань стратегічного менеджменту займалися провідні зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема, Денисенко М. П. [1], Кохан М. О. [2], Гевко О. Б. [3], Шведа Н. М. [3], Копильчак Б. В. [4], Чопко Н. С. [4], Ван Ж. [5], Лінг В. [5], Раафат С. [5], Хонг Г. [5], Hansen R. J. [6], Ferlie E. [6] та ін. Основними орієнтирами їхніх наукових досліджень є трактування та поглиблення знань щодо економічного змісту стратегічного менеджменту, встановлення чинників, що мають вирішальний вплив на формування стратегії розвитку організацій.

У науковій літературі підкреслюється важливість ролі організацій, управління їхньою діяльністю в різних ключових сферах суспільного життя в умовах змін. Ще у минулому столітті організації стали однією з основних суспільно-економічних сил у країні, а проблеми

ефективного управління ними вийшли на затребуваний та актуальний рівень. Фахових напрацювань щодо проблеми стратегічного управління організаціями є достатньо. Серед відомих вчених, як зарубіжних, так і українських, котрі здійснювали такі дослідження, варто відзначити: Круглякову В. В. [7], Мицишин І. Р. [7], Юринець З. В. [7], Байду Б. [8], Петрух О. [8], Саадатманда М. [9], Дабаба М. [9], Вебера К. [9] та ін. Однак, недостатньо повно вивчені особливості стратегічного менеджменту організацій в умовах змін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою наукового дослідження є поглиблення розуміння стратегічного менеджменту організацій в умовах змін, представлення особливостей стратегічного менеджменту та стратегічного управління організаціями в умовах російського вторгнення в Україну.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У системі управління розвитком організацій виокремлюють два поняття: "стратегічний менеджмент" та "стратегічне управління". Відповідно до досліджень науковців [3] стратегічний менеджмент та стратегічне управління — це два взаємопов'язані поняття, які доволі часто застосовуються як синоніми. Однак поміж ними є окремі основні відмінності.

Стратегічний менеджмент організацій постає у контексті процесу розроблення та впровадження стратегії організації, яка могла б забезпечити успішне функціонування в довготерміновій перспективі [4]. Водночас, стратегія організації — це довгостроковий план її діяльності, який визначає її цілі, завдання, ресурси та методи їх досягнення [5].

Стратегічний менеджмент постає постійно діючим циклічним процесом, який поєднує такі етапи [6]:

- Аналіз середовища — вивчення зовнішнього та внутрішнього середовища організації, становлення можливостей та загроз.
- Розроблення стратегії — визначення цілей, завдань, ресурсів та методів їх досягнення.
- Впровадження стратегії — здійснення заходів, передбачених стратегією.
- Контроль і коригування стратегії — оцінка ефективності впровадження стратегії та внесення необхідних коректив.

Стратегічний менеджмент є складним процесом, що потребує від менеджерів високого професіоналізму і відповідальності.

Стратегічне управління організацією — це більш широкий процес, який передбачає не тільки стратегічний менеджмент, але й інші елементи управління організацією, такі як:

- управління стратегічним потенціалом, зокрема фінансами, персоналом, інформацією тощо [7];
- управління виробничими чи операційними процесами;
- маркетинг;
- формування організаційної структури та культури.

Стратегічне управління спрямоване на досягнення успіху організації, підвищення ефективності та конкурентоспроможності в довготерміновій перспективі, ви-

користовуючи усі існуючі ресурси та можливості, тобто стратегічний потенціал.

Стратегічний менеджмент є компонентом стратегічного управління організацією, але не повною мірою його вичерпує. Стратегічний менеджмент постає основним елементом стратегічного управління, оскільки визначає стратегічні цілі та орієнтири діяльності організації.

Стратегічний менеджмент організацій, які працюють в умовах змін, передбачає комплекс заходів, що спрямовані на розроблення та втілення стратегії, яка б забезпечила організації успішне функціонування та розвиток, реагування на виклики мінливого і динамічного навколишнього середовища.

Фундаментом стратегічного менеджменту організації є формування та впровадження стратегії [9], що, передусім, визначає цілі розвитку, завдання, стратегічний потенціал і методи досягнення цілей в умовах змін.

Менеджмент у 21 столітті набув нового сенсу та орієнтирів, які ґрунтуються на здатності справлятися з постійними змінами в організації та її оточенні. Єдине стабільне і постійне в сучасному економічному світі — це зміни. Сьогоднішні організації — це структури, які будуються на віртуальній інтеграції, взаємозалежності та турботі про клієнта, котрий, з одного боку, розуміється як окрема людина з індивідуальними потребами, а з іншого — як велика група споживачів зі спільними вимогами до певного асортименту продукції чи послуг. Персонал розглядається як основний стратегічний капітал організації та одне з найважливіших джерел досягнення конкурентних переваг.

Таким чином, сучасний стратегічний менеджмент організацій має ґрунтуватись на:

- командній роботі;
- безперервному навчанні;
- реалізації проєктів, враховуючи власний досвід чи менторство;
- успішній комунікації;
- ефективному використанні стратегічного потенціалу;
- інтеграції та співпраці;
- партнерстві з клієнтами та постачальниками;
- гнучкості, адаптивності та інноваційності [8].

Організації повинні бути гнучкими і адаптивними та готовими до швидкого реагування на зміни в середовищі, постійно шукати нові можливості для розвитку.

Війна в Україні створила безпрецедентні виклики для українських організацій. Багато компаній були змушені призупинити свою діяльність, інші — здійснити релокацію в більш безпечні регіони чи вимушені переорієнтуватися на виробництво продукції та послуг, які є необхідними для країни в умовах війни.

За таких обставин організації повинні бути готові до швидкого реагування на зміни в навколишньому середовищі, що передбачає:

- Відстежування змін в середовищі — проведення постійного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища, щоб своєчасно виявляти потенційні загрози та можливості.

— Зосередження на довготермінових цілях — організації повинні мати чітке бачення свого майбутнього і розробляти стратегії, які будуть сприяти досягненню стратегічних цілей.

— Розроблення сценаріїв змін — формування різних варіантів розвитку подій, щоб бути організації підготовленою до різних сценаріїв.

— Масштабування власної діяльності — володіння гнучкою структурою та процесами з метою швидкої трансформації масштабу своєї діяльності відповідно до потреб ринку.

— Інноваційність — перебувати у стані постійного пошуку нових можливостей для розвитку.

— Вміння залучати і мотивувати висококваліфікований, стресостійкий персонал — успішне здійснення змін вимагає від персоналу розуміння необхідності змін і готовності до них.

Налагодження стратегічного менеджменту організацій в умовах змін є складним завданням, яке вимагає від менеджерів високого рівня професіоналізму, управлінських компетентностей і відповідальності. Успішне вирішення такого завдання є запорукою успіху організації в довготерміновій перспективі.

Звернемо увагу на заходи, які організації можуть застосовувати, щоб адаптувати власну стратегію в умовах війни в Україні:

— Переорієнтація на виробництво продукції та послуг, які є необхідними для країни в умовах війни. Підприємства, які раніше займалися виробництвом споживчих товарів, переорієнтувалися на виробництво медичних препаратів, продуктів харчування та інших товарів, необхідних для військових і цивільних.

— Зменшення витрат і підвищення ефективності. За умов війни організації повинні бути більш ощадливими і ефективними, щоб зберегти свої ресурси і вижити.

— Розширення міжнародного співробітництва. Умови війни в Україні сформували нові можливості для міжнародного співробітництва. Організації мають змогу співпрацювати з іноземними партнерами для пошуку нових ринків збуту, джерел сировини та фінансування.

Зміни в середовищі та військова ситуація в Україні вимагають від національних організацій постійної трансформації своєї стратегії та її адаптації до змінних умов.

Сучасні менеджери — це люди, які є сполучними ланками в організації, стимуляторами креативності, прихильниками інновацій та промоутерами проєктного навчання, фундаторами створення банку знань на основі реалізованих проєктів. Збільшилась їхня відповідальність і ризики, послабився контроль над працівниками, процесами, що відбуваються в організації та змінами ринкових тенденцій. Завдання менеджерів бути архітекторами організаційної конкурентоспроможності, які об'єднують персонал, можливості та ресурси, уникаючи чи зменшуючи ризики діяльності.

Щоб вижити та продовжити розвиватись, організації зобов'язані прийняти зміни і хаос як фундаментальний процес, який дає змогу організації оновлюватися і трансформуватися. Для цього організації повинні більше інвестувати в розвиток людських ресурсів як основний елемент стратегічного потенціалу, щоб досягти задоволеності в стратегічній перспективі.

Сучасний стратегічний менеджмент організацій ґрунтується на двох критеріях: розуміння і прийняття волатильності, коли нестабільність внутрішнього і зовнішнього середовища стає нормою. Зараз відбувається пошук нових методів управління організацією, за допомогою

якої організація має змогу оптимально інтегрувати інновації, підвищити прибутковість. Нав'язаний у минулому порядок з його ієрархією та дисципліною, а також беззаперечним підпорядкуванням наказам, суперечить суті сучасного суспільства й економіки. Застосування неієрархічної моделі організацій дає змогу їй зосередити навколо процесів, продуктів, послуг і клієнтів.

Постійні зміни в навколишньому середовищі, жорстка ієрархічна система управління змушують організації будувати нову парадигму, засновану на нових правилах, принципах і способах роботи організації. Побудова організації майбутнього потребує перегляду структури управління, принципів збору інформації та більш ефективного використання ресурсів. Виживання та зростання організації сьогодні визначається такими компонентами:

— здатністю випереджати зміни;
— фокусуванням на процесах функціонування та розвитку;

— адаптацією методів управління до нових умов реалізації;

— ефективним управлінням процесом змін;
— ефективністю поведінки працівників,

— фокусуванням на створенні ефективних процесів.

Відповідно, менеджери, формуючи і реалізуючи стратегічний менеджмент, завдяки своєму потенціалу, повинні ідентифікувати, діагностувати та проєктувати нові виклики на користь організації. Існує питання розроблення однозначних критеріїв щодо ефективності процесів стратегічного менеджменту, а також пошуку нової парадигми та ідентичності сучасної концепції.

У сучасній організації недостатньо просто підвищувати продуктивність відповідно до потреб. Необхідно також збільшувати саму цінність організації шляхом постійного покращення функціонування напрямків діяльності, тобто ресурсів і функціональних підсистем, діагностики компетенцій.

ВИСНОВКИ

Ступінь реалізації стратегічного менеджменту в середовищі організації значною мірою визначається особливостями управління цими організаціями. Складність і багатовимірність стратегічного менеджменту створює комбінацію елементів, що гарантує досягнення складних стратегічних цілей організації, обумовлена насамперед гнучкістю. Стратегічний менеджмент організацій в умовах змін — це важлива тема, оскільки вона допомагає організаціям адаптуватися до змін і залишатися конкурентоспроможними, це процес, який постійно розвивається.

Потреба впровадження цього виду менеджменту в бізнес-середовищі обумовлена комплексом заходів, що спрямовані на розроблення та втілення стратегії, яка б забезпечила організації успішне функціонування та розвиток в умовах мінливого і динамічного середовища, формуванням цілей розвитку, завдань, реалізацією стратегічного потенціалу і методів досягнення цілей в умовах змін.

Література:

1. Денисенко М. П., Юринець З. В. Система управління ризиковими ситуаціями в умовах підвищення інвес-

тиційної привабливості та безпеки бізнесу. Економіка і держава. 2022. Вип. 9. С. 4—7.

2. Денисенко М. П., Юринець З. В., Юринець Р. В., Кокхан М. О. Конкурентоспроможність підприємництва в умовах інноваційно-інвестиційної модернізації економіки. Економіка і держава. 2020. Вип. 4. С. 19—24.

3. Гевко О. Б., Шведа Н. М. Стратегічне управління: навчальний посібник для студентів усіх форм навчання напряму 6.030601 "Менеджмент". Тернопіль ФОП Паланиця В. А., 2016. 152 с.

4. Копильчак Б. В., Чопко Н. С. Вдосконалення системи стратегічного управління розвитком молодіжними громадськими організаціями в Україні. Проблеми економіки. 2020. № 1 (43). С. 89—97.

5. Wan J., Ling W., Raafat S., Hong G. Empirical analysis of strategic management in inter-governmental organization. 2022. URL: <https://doi.org/10.3390/admsci12030083>.

6. Hansen R. J., Ferlie E. Applying strategic management theories in public sector organizations: Developing a Typology. Public Management Review. 2016. № 18. P. 1—19.

7. Юринець З. В., Круглякова В. В., Мицишин І. Р. Стратегічні підходи до розвитку суб'єктів господарювання на основі активізації використання їх інноваційного потенціалу. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2018. Вип. 3 (131). С. 121—125.

8. Yurynets Z., Bayda V., Petrush O. Country's economic competitiveness increasing within innovation component. Economic Annals — XXI. 2015. № 9—10. P. 32—35.

9. Saadatmand M., Dabab M., Weber C. Dynamics of competition and strategy. A literature review of strategic management models and frameworks. Papers Presented at the 2018 Portland International Conference on Management of Engineering and Technology (PICMET), Honolulu, HI, USA, 19—23 August. 2018. P. 1—14.

References:

1. Denysenko, M. P. and Yurynets, Z. V. (2022), "Risk management system in the conditions of increasing investment attractiveness and business security", Economy and state, vol. 9, pp. 4—7.

2. Denysenko, M. P. Yurynets, Z. V. Yurynets, R. V. and Kokhan, M. O. (2020), "Competitiveness of entrepreneurship in terms of innovation and investment modernization of the economy", Economy and State, vol. 4, pp. 19—24.

3. Gevko, O. B. and Shveda, N. M. (2016), Stratehichne upravlinnia [Strategic management], Palianytsia V.A., Ternopil, Ukraine.

4. Kopylchak, B. V. and Chopko, N. S. (2020), "Improving the system of strategic management of development of youth public organizations in Ukraine", Problems of economy, vol. 1 (43), pp. 89—97.

5. Wan, J., Ling, W., Raafat, S. and Hong, G. (2022), "Empirical analysis of strategic management in inter-governmental organization", available at: <https://doi.org/10.3390/admsci12030083> (Accessed 28 August 2023)

6. Hansen, R. J. and Ferlie E. (2016), "Applying strategic management theories in public sector organizations:

Developing a Typology", Public Management Review, vol. 18, pp. 1—19.

7. Yurynets, Z. V., Kruglyakova, V. V. and Myshchyn, I. R. (2018), "Strategic approaches to the development of business entities based on the activation of the use of their innovative potential", Socio-economic problems of the modern period of Ukraine, vol. 3 (131), pp. 121—125.

8. Yurynets, Z. Bayda, V. and Petrush, O. (2015), "Country's economic competitiveness increasing within innovation component", Economic Annals — XXI, vol. 9—10, pp. 32—35.

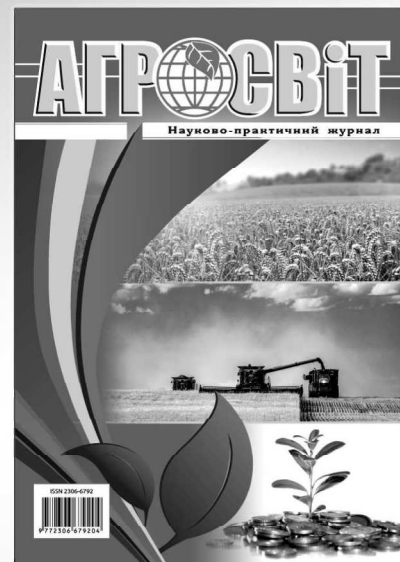
9. Saadatmand, M., Dabab, M. and Weber, C. (2018), "Dynamics of competition and strategy. A literature review of strategic management models and frameworks", Papers Presented at the 2018 Portland International Conference on Management of Engineering and Technology (PICMET), Honolulu, HI, USA, 19—23 August, pp. 1—14.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

В. С. Карп,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2231-8517>

Н. В. Резнікова,

д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>

О. А. Іващенко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.18

ІМПЕРАТИВІЗАЦІЯ ІДЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ЗЕЛЕНОМУ МАРКЕТИНГУ: МІЖНАРОДНИЙ БІЗНЕС В КООРДИНАТАХ ЕТИЧНОГО СПОЖИВАННЯ І СПРАВЕДЛИВОЇ ТОРГІВЛІ

V. Karp,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International business, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Educational

and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of International Economics, Borys Grinchenko Kyiv University

IMPERATIVIZATION OF THE IDEAS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN GREEN MARKETING: INTERNATIONAL BUSINESS IN THE COORDINATES OF ETHICAL CONSUMPTION AND FAIR TRADE

Мета статті полягає у виокремленні характерних ознак зеленого маркетингу як консолідатора принципів етичного споживання і справедливої торгівлі та визначенні його внеску у вирішення проблем сталого розвитку. В статті розглядається феномен кавового активізму, який асоціюється із концептом справедливої торгівлі, і який сприяє збільшенню почуття відповідальності у середньостатистичного споживача за вибір, який він робить. Екологічний і етичний маркетинг сприяють поширенню проявів політичного консюмеризму, при цьому не відбувається істотних змін в традиційних бізнес-моделях. Брендуння товарів знаком справедливої торгівлі має, крім іншого, явний комерційний мотив, але питання полягає в тому, чи трансформується

процес комерціалізації ринку справедливої торгівлі в новий політичний рух за справедливу торгівлю, і чи відбудеться в результаті перегляд правил міжнародної торгівлі. Зелений маркетинг визначено як інструмент стимулювання етичних покупок. Зазначено, що прихильники традиційних бізнес-моделей піддають різкій критиці концепт справедливої торгівлі, звинувачуючи її апологетів у зловживанні "етичним і зеленим маркетингом", коли споживач використовується як агент змін.

З практичної точки зору, зелений маркетинг сприяє імперативізації сталого розвитку у філософію стратегічного менеджменту компаній: (1) у концепції національного маркетингу зелений маркетинг потає як пріоритетний напрям розвитку; (2) у концепції експортного маркетингу зелений маркетинг потає як стратегічна модель експансії; (3) у концепціях міжнародного і глобального маркетингу зелений маркетинг постає як філософія діяльності та імператив сталості. До факторів, що підвищують запит на зелений маркетинг, віднесено: апелювання до моральних зобов'язань перед суспільством і перед прийдешніми поколіннями; урядова політика, яка просуває програми сприяння виробництву екологічно чистих продуктів; споживчі преференції; зростання тренду етичного споживання; кліматичні проблеми, які ускладнюють відтворення традиційних бізнес-моделей. Розглянуто матрицю стратегій зеленого маркетингу, в якій різні варіанти зелених стратегій визначаються відповідно до ступеня важливості зеленого ринку як для галузі, в якій функціонує організація, так і для конкретної організації залежно від її здатності диференціювати лінійку продуктів чи послуг із врахуванням зеленої адженди. Відзначено, що на вибір однієї із чотирьох стратегій впливатиме як фактор важливості реалізації стратегії зеленого маркетингу для набуття конкурентної переваги, так і ступінь впливу впровадження стратегії зеленого маркетингу на економічну діяльність компанії.

The purpose of the article is to highlight the characteristic features of green marketing as a consolidator of the principles of moral consumption and fair trade and to determine its contribution to solving the problems of sustainable development. The article deals with the phenomenon of coffee activism, which is associated with the concept of fair trade and contributes to an increase in the average consumer's sense of responsibility for the choice he makes. Environmental and moral marketing contributes to the spread of manifestations of political consumerism, while there are no significant changes in traditional business models. Fairtrade branding of products has, among other things, a clear commercial motive. But the question is whether the process of commercialization of the fair trade market will transform into a new political movement for fair trade and whether the rules of international trade will be revised as a result.

Green marketing is defined as a tool to stimulate moral purchases. Proponents of traditional business models have sharply criticized fair trade, accusing its apologists of abusing "ethical and green marketing" when the consumer is used as an agent of change.

From a practical point of view, green marketing contributes to the imperative of sustainable development in the philosophy of strategic management of companies: (1) in the concept of national marketing, green marketing is defined as a priority direction of development; (2) in the concept of export marketing, green marketing is defined as a strategic expansion model; (3) in the concepts of international and global marketing, green marketing acts as a philosophy of activity and the imperative of sustainability. The factors that increase the demand for green marketing include: an appeal to moral obligations to society and to future generations; government policies promoting programs to promote the production of organic products; consumer preferences; growing trend of moral consumption; climate issues that make it difficult to replicate traditional business models. The emergence of the concept of environmental marketing is due to a number of prerequisites, which include: deceptive "cheapness" of natural resources and energy; reassessment of the possible level of the natural resource potential of the regions and the planet as a whole; significant underestimation of economic damage from environmental pollution; ignoring the situation of overexpenditure of the potential of the environment; unwillingness to take into account the real threatening magnitude of environmental risk; degradation and severe depletion of natural resources, irreversible for a number of resources; pollution of the biosphere to a level that is extremely life-threatening. The development of an environmentally oriented marketing concept is a necessary condition for ensuring competitiveness, social and environmental responsibility of the enterprise. At the same time, following certain conditions and rules, the enterprise environmental and economic gains can be achieved simultaneously. Otherwise, the negative consequences of the violation of the conditions of "balance"

between ecology and the economy, allowed in order to achieve unilateral advantages, will manifest themselves. What matters is the fundamental non-traditional principle of the ecological concept of the market: there is no shortage of raw materials, there is a shortage of healthy economic solutions and technologies.

The matrix of green marketing strategies is considered, in which various options for green strategies are determined in accordance with the degree of importance of the green market for both the industry in which the organization operates and for a particular organization, depending on its ability to differentiate the line of products or services, taking into account the green agenda. It is noted that the choice of one of the four strategies will be influenced by both the factor of importance of implementing the green marketing strategy for competitive advantage, and the degree of impact of the implementation of the green marketing strategy on the economic activity of the company.

Ключові слова: сталий розвиток, справедлива торгівля, зелена економіка, зелений ринок, екологічна політика, міжнародний маркетинг, зелений маркетинг, сталий маркетинг, зелені фінанси, конкурентне середовище, бізнес стратегії, зелене зростання, етичне споживання.

Key words: sustainable development, fair trade, green economy, environmental policy, green market, international marketing, green marketing, sustainable marketing, green finance, competitive environment, business strategies, green growth, ethical consumption.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У Глобальному звіті про сталий розвиток за 2022 рік від консалтингової компанії Simon Kucher & Partners [1] наводяться дані, які красномовно символізують про готовність близько 85% споживачів у всьому світі надавати перевагу здійсненню купівлі більш екологічних товарів, хоча готовність платити вищу ціну або обирати виключно екологічні варіанти товарів різниться між поколіннями та географічними регіонами [2]. Згідно з даними, наданими у дослідженні Deloitte [3], майже третина споживачів припинила купувати певні бренди чи продукти через етичні міркування, коли виробництво чи збут товарів асоціюється із загрозами для сталого розвитку або не відповідає принципам справедливої торгівлі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Для авторського колективу у складі З. Дворжакової Лішкової, Є. Кудлінової, П. Партлової, Д. Петра, зелений маркетинг характеризується сукупністю специфічних ознак, що визначають його як такий, що є: (1) інтуїтивним (споживачі не люблять змінювати свої звички купівлі, і в той час, як купівля органічних чи екологічно чистих продуктів здається сумнівною, маркетологи мають змінити традиційні уявлення); (2) інтегративним (ЗМ має поєднувати у собі комерцію, технології, соціальні ефекти, маркетинг та екологію; на відміну від традиційного маркетингу, він повинен пов'язувати всі сфери від виробництва до продажу, в тому числі природоохоронну діяльність); (3) інноваційним (маркетологи повинні створювати нові та інноваційні продукти для впровадження ефективного зеленого маркетингу у бізнес процеси); (4) привабливим (маркетологи мають наголосити на поточних перевагах органічних продуктів); (5) інформативним (поширювати інформацію, що потребує екологічної свідомості та обізнаності) [4]. Ж. Оттман [5] охарактеризувала специфічні риси зеленого

маркетингу на трьох різних рівнях: (1) власне маркетингу (розробка нової технології, нового процесу та нового продукту та повідомлення про це клієнту; інновації є його невід'ємною частиною); (2) системної взаємодії (усі стейкхолдери мають підтримувати зелену адженду — маркетолог, постачальник, роздрібний продавець, споживачі, суспільство, регулятори, неурядові організації тощо); (3) екологічної (сталої, кліматичної) адженди (передбачано збалансування основних потреб клієнтів). Аналіз теоретичного доробку Б.Р. Чабовські, Я.А. Мена, ТЛ..Гонсалес-Падрона [6], П. Мішоа і П. Шарма [7], А. Георгіу, П.А. Відрашку, М.Д. Нікулеску [8], Г. Бхаскара [9], Т. Глідт і П. Паркер [10], О. Птащенко [11], М. Грода [12; 13] дозволяє виокремити такі аргументи на користь застосування зеленого маркетингу: моральними зобов'язаннями перед суспільством і перед прийдешніми поколіннями; урядовою політикою, яка просуває програми сприяння виробництву екологічно чистих продуктів; споживчими перевагами; зростанням тренду етичного споживання; кліматичними проблемами, які унеможливають відтворення традиційних бізнес моделей.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у виокремленні характерних ознак зеленого маркетингу як консолідатора принципів етичного споживання і справедливої торгівлі та визначенні його внеску у вирішення проблем сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теорія та практика зеленого маркетингу активно розвивалася останні три десятиліття, супроводжуючи становлення нових ринків більш сталих товарів і послуг, що здійснюють менш руйнівний вплив на довкілля. Зелений маркетинг, крім сталого розвитку, асоціюється

Рис. 1. Зелена економіка як середовище розвитку зеленого маркетингу

Джерело: укладено авторами.

із концептом зеленої економіки та справедливої торгівлі (див. Рис. 1).

Зелений маркетинг має задовольняти дві мети: (1) покращувати якість навколишнього середовища / довкілля; (2) задовольняти запити клієнтів. Концепція зеленого маркетингу — це ділова практика, яка враховує інтереси споживачів щодо збереження довкілля, і якщо раніше зелений маркетинг був насамперед орієнтований на екологічний контекст і питання сталості, тепер основна увага приділяється комплексу соціально-економічних й екологічних питань. Зелений ринок визначається як сукупність ринкових сегментів, що імперативізують сталість, екологічність й етичність як базові для

формування споживчих преференцій, до числа яких зараховують: екологічно чисте виробництво; стале, відповідальне виробництво; циркулярну економіку; зелене будівництво; зелене водне господарство і стале природокористування; зелене сільське господарство із впровадженням ресурсозберігаючих технологій (органічне виробництво); зелений транспорт; зелену хімічну промисловість; зелену медицину та фармацевтику.

Як і у випадку із традиційним маркетингом, в стратегіях зеленого маркетингу використовується концепція маркетинг-міксу 4P (продукт-ціна-місце-просування) й підходи сегментації, націлення, позиціонування та диференціації (див. табл. 1).

Таблиця 1. Традиційний маркетинг VS зелений маркетинг

Ознака	Традиційний маркетинг	Зелений маркетинг
Сторони, що беруть участь в обміні	Фірми, клієнти	Фірми, клієнти, навколишнє середовище
Цілі	Задоволення потреб клієнтів; Досягнення цілей фірми	-Задоволення потреб клієнтів; -Досягнення цілей фірми; Досягнення мінімізації руйнівного впливу на навколишнє середовище
Корпоративна відповідальність	Економічна відповідальність	Соціальна відповідальність
Досягнення маркетингових рішень	Від виробництва до використання продукції	Весь ланцюжок створення вартості продукції від отримання сировини до кінцевого споживання
Екологічні вимоги	Національні нормативно-правові акти	Імперативізація зеленого регулювання у законодавстві та створення екосистеми зеленої адженди
Групи впливу для досягнення вимог зеленої адженди	Протистояння чи пасивне ставлення до зеленої адженди	Відкриті взаємовідносини та співпраця

Джерело: укладено авторами за [14].

Рис. 2. Матриця стратегій зеленого маркетингу за підходом Дж. Гінзберга і П. Блума

Джерело: [14].

Дж. Гінзберг і П. Блум [14] запропонували матрицю стратегій зеленого маркетингу (див. Рис. 2, Рис.3), в якій різні варіанти зелених стратегій визначаються відповідно до ступеня важливості зеленого ринку як для галузі, в якій функціонує організація, так і для конкретної організації та в залежності від здатності організації диференціювати свої продукти чи послуги із врахуванням зеленої адженди. При цьому розробка зелених продуктів не обмежується створенням екологічно чистих/органічних продуктів, але включає в себе розробку і просування на ринку товарів, що сприяють системним ціннісним змінам у суспільстві, які формують запит на справедливу, етичну торгівлю.

"Екстремально зелена" стратегія повністю інтегрує чинник сталості у весь життєвий цикл продукту та адаптовані бізнес моделі, і екологізація маркетингу є ключовою характерною ознакою діяльності компаній, які позиціонують себе як екологічно-відповідальні. "Екстремально зелена" стратегія передбачає керування ціноутворенням на кожному із етапів життєвого циклу продукту, а також контроль за впливом виробництва і збуту на якість довкілля і його захист. У деяких випадках вони можуть бути зосереджені на спеціалізованих нішевих ринках і передбачають просування продукції або надання послуг через ексклюзивні магазини або спеціалізовані канали збуту.

Рис. 3. Матриця стратегій зеленого маркетингу за підходом Дж. Гінзберга і П. Блума

Джерело: [14].

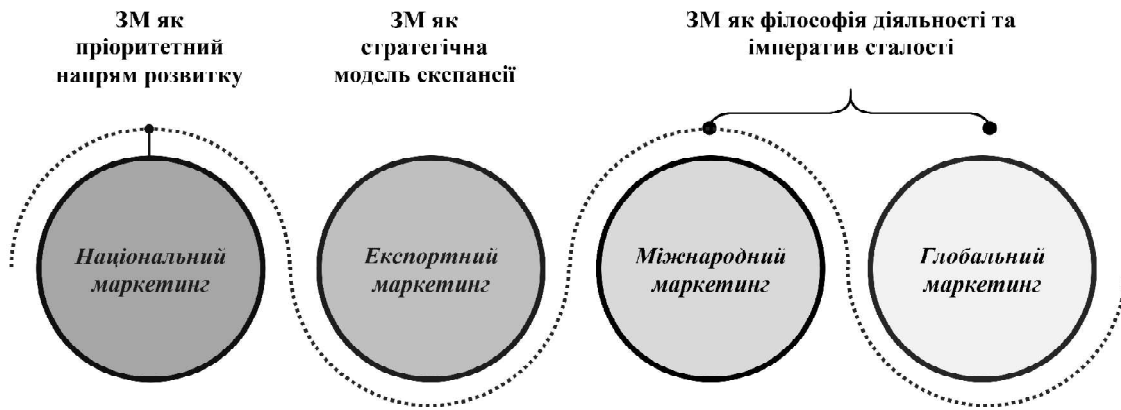

Рис. 4. Зелена адженда як інструмент "озеленення" маркетингу (ЗМ)

Джерело: розроблено авторами.

За "помірно зеленої" стратегії, компанії інвестують у довгострокові проекти, що системно орієнтовані на зелений маркетинг і потребують фінансових, а також матеріальних та людських активів. Ці компанії пов'язують конкурентну перевагу зі створенням екологічно чистих продуктів та послуг. Незважаючи на відданість сталій адженді, акцент на ефектах господарської діяльності для екології не є основним.

"Захисна зелена" стратегія часто використовує зелений маркетинг як відповідь на дії конкурентів. Компанії, які реалізують цю стратегію, намагаються зміцнити свій екологічний імідж і зменшити або навіть усунути негативні для довкілля наслідки своєї діяльності, оскільки визнають, що зелені сегменти ринку є перспективними для розвитку. Водночас, оскільки ці компанії, використовуючи інструментарій екологічного маркетингу, не мають можливості виділитися серед своїх конкурентів, озеленення їхньої діяльності (особливості просування та використання зеленої реклами), є спорадичною та орієнтованою на короткострокову перспективу. За даної стратегії, великі рекламні кампанії, спрямовані на висвітлення природоохоронних заходів, запускати-муться та фінансуватимуться лише в тому випадку, якщо компанії визначать суттєву конкурентну перевагу, яку можна отримати в результаті їхнього проведення.

"Виключно зелена" стратегія застосовується до тих компаній, які, хоч і характеризуються соціально відповідальною поведінкою, не оприлюднюють свої дії, орієнтовані на зелений чи екологічний маркетинг. Вони спрямовані на зниження витрат і підвищення ефективності різних видів діяльності за рахунок тих ініціатив, які спрямовані на захист довкілля, хоча вони не впливають на конкурентну перевагу. Хоча компанії, які реалізують "виключно зелену" стратегію, дотримуються офіційно встановлених екологічних норм і правил, вони визнають, що фінансові вигоди і збільшення рентабельності не можуть бути отримані від сегментів зеленого ринку.

Виходячи з цього, на вибір однієї із чотирьох стратегій впливатиме як фактор важливості реалізації стратегії зеленого маркетингу для набуття конкурентної переваги, так і ступінь впливу впровадження стратегії зеленого маркетингу на економічну діяльність компанії.

Зелена адженда стає інструментом "озеленення" маркетингу (див. Рис. 4), який опосередковано сприяє також і розвитку циркулярної економіки [15].

В останнє десятиліття активно поширюється тренд "кавового активізму", що символізує рух за справедливий торгівлю (FAIRTRADE) на принципах солідарності й за етичне споживання, впливаючи на моделі міжнародної торгівлі і міжнародний бізнес як такий. Ринок FAIRTRADE має відповідне екомаркування та інші сертифікаційні знаки, які мають бути адаптовані комерційними підприємствами, які виходять на нього. Кавовий активізм пропагує порядок денний у сферах навколишнього середовища, розвитку та гендерної рівності. При цьому кавовий активізм — це одночасно і суспільний рух, і ринок. Він набирає обертів як потужна форма споживчої політики, що відображає всю складність сучасного громадянського суспільства і перетворює різні сфери нашого повсякденного життя, і передусім споживання, на акт "споживчого громадянства": споживча реакція набуває характеру політичного консюмеризму, що представляє собою дії людей, які своїм вибором намагаються змінити небажані в їхньому розумінні інституційні правила або ринкову практику. Багато хто розглядає цей феномен як перехід від традиційної моделі участі в політичному процесі (шляхом участі у виборах) до моделі участі в ринковому просторі через опір споживанню товарів із країн, де порушуються права людини. По суті, FAIRTRADE також чинить опір правилам вільної торгівлі.

М. Соломон [16] описує поведінку етичного споживача як рішення, яке складається з трьох етапів: (1) рішення перед покупкою (коли споживач вирішує або робить висновок, що є потреба у продукті); (2) рішення про покупку (як аналізується інформація про продукт); (3) рішення після покупки (споживачі вирішують, чи відповідає продукт зеленій адженді).

Політизація споживання призвела до виникнення ще й етичного консюмеризму, який проявляє себе через бойкот, лобювання, протести, все те, що базується на особистому розумінні блага і справедливості. Етичний консюмеризм стає політичним, заснованим на поглядах і цінностях. Споживачі дедалі частіше виявляють занепокоєння не з приводу цін, а з багатьох інших причин. І от уже споживачі безпосередньо впливають на ринок,

виходячи зі своєї громадянської позиції. Їхній ринковий вибір вбудовує виробництво товарів у складний соціальний і нормативний контекст. Етичний консюмеризм може викликати почуття економічного альтруїзму — бажання заплатити більше, щоб докласти внесок у вирішення глобальних екологічних проблем [17, с. 22—24], і зелений маркетинг тут постає як інструмент стимулювання етичних покупок.

ВИСНОВКИ

Хоча рух FAIRTRADE пробудив почуття відповідальності у середньостатистичного споживача за вибір, який він робить, багато хто вважає, що прояви політичного консюмеризму часто є просто наслідком успішного маркетингу, але аж ніяк не зміни існуючої бізнес-моделі. Не секрет, що брендування товарів знаком справедливої торгівлі має, крім іншого, явний комерційний мотив. Але питання полягає в тому, чи трансформується процес комерціалізації ринку справедливої торгівлі в новий політичний рух за справедливу торгівлю, і чи відбудеться в результаті перегляд правил міжнародної торгівлі. Прихильники традиційних бізнес-моделей піддають різкій критиці справедливу торгівлю, звинувачуючи її апологетів у зловживанні "етичним і зеленим маркетингом", коли споживач використовується як агент змін, і що йому політично нав'язали турботу про щось, крім ціни.

На вибір стратегії зеленого маркетингу впливають: (1) ступінь важливості зеленого ринку як для галузі, в якій функціонує організація, так і для конкретної організації залежно від її здатності диференціювати лінійку продуктів чи послуг із врахуванням зеленої адженди; (2) ступінь важливості реалізації стратегії зеленого маркетингу для набуття конкурентної переваги; (3) ступінь впливу впровадження стратегії зеленого маркетингу на економічну діяльність компанії.

З практичної точки зору, зелений маркетинг (ЗМ) сприяє імперативізації сталого розвитку у філософію стратегічного менеджменту компаній: (1) у концепції національного маркетингу ЗМ постає як пріоритетний напрям розвитку; (2) у концепції експортного маркетингу ЗМ постає як стратегічна модель експансії; (3) у концепціях міжнародного і глобального маркетингу ЗМ постає як філософія діяльності та імператив сталості.

Література:

1. Simon Kucher & Partners. Sustainability Study 2022. 2022. URL: <https://www.simon-kucher.com/en/who-we-are/newsroom/sustainability-study-2022>
2. "Z-owning" and "Z-consumption" in the conditions of movement from shareholder to stakeholder capitalism: values as the basis of self-identification / N. Reznikova, O. Bulatova, O. Ptashchenko, O. Ivashchenko, V. Panchenko. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 5. С. 28—36.
3. Deloitte. How consumers are embracing sustainability. Adoption of sustainable lifestyles is on the rise, but consumers need more help. 2022. URL: <https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/consumer-business/articles/sustainable-consumer.html>
4. Dvorakova Liskova Z., Cudlinova E., Partlova P., Petr D. Importance of green marketing and its potential.

Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development. 2016. Vol. 5 (2). P. 61—64.

5. Ottman J. A. The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding. London: Routledge, 2011. 272 p.

6. Chabowski B. R., Mena J. A., Gonzalez-Padron T. L. The structure of sustainability research in marketing, 1958—2008: a basis for future research opportunities. Journal of the Academy of Marketing Science. 2011. Vol. 39 (1). P. 55—70.

7. Mishra P., Sharma P. Green Marketing: Challenges and Opportunities for Business. Management Edge. 2014. Vol. 7 (1). P. 78—86.

8. Gheorghiu A., Vidrascu P. A., Niculescu M. D. The Deveopment of the Ecomarketing, Green Performance and Corporate Responsibility in a Competitive Economy. Quality — Access to Success. 2013. Vol. 14. P. 373—377.

9. Bhaskar H. L. Green Marketing: A Tool for Sustainable Development. International Journal of Research in Commerce and Management. 2013. Vol. 4 (6). P. 142—145.

10. Gliedt T., Parker P. Green community entrepreneurship: creative destruction in the social economy. International Journal of Social Economics. 2007. Vol. 34 (8). P. 538—553.

11. Птащенко О. В., Родіонов С. О., Куц Я. М. Вплив інформаційних технологій на процес міжкультурної комунікації в аспекті розвитку міжнародного маркетингу та глобалізаційних процесів. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки. 2018. № 4. С. 92—101.

12. Грод М. І. До питання про солідаризацію понять "циркулярна економіка" і "сталий розвиток" в парадигмі сталості: корпоративна соціальна відповідальність й еко-інновації в центрі R-стратегій бізнес-діяльності. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 3. С. 87—94.

13. Грод М. Бізнес-моделі циркулярної економіки з позицій технологічних та соціальних інновацій. Тренди розвитку менеджменту, фінансів та бізнес-технологій в умовах формування сучасної економіки та суспільства: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (30 листопада 2022 року). Київ: Міжнародний європейський університет, 2022. С. 175—178.

14. Ginsberg J. M., Bloom P. Choosing the right green marketing strategy. MIT Sloan Management Review. 2004. Vol. 46 (1). P. 79—84.

15. Грод М. І., Чередниченко В. В. Циркулярні стратегії і циркулярні бізнес-моделі: цифровізація як ключовий чинник масштабування економіки замкнутого циклу. Ефективна економіка. 2023. № 2. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.61>

16. Solomon M. Consumer Behavior: Buying, Having, and Being. London: Pearson, 2016. 624 p.

17. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.

References:

1. Simon Kucher & Partners (2022), "Sustainability Study 2022", available at: <https://www.simon-kucher.com/en/who-we-are/newsroom/sustainability-study-2022> (Accessed 27 Aug 2023).

2. Reznikova, N., Bulatova, O., Ptashchenko, O., Ivashchenko, O. and Panchenko, V. (2023), "Z-owning" and "Z-consumption" in the conditions of movement from shareholder to stakeholder capitalism: values as the basis of self-identification. Z-owning" and "Z-consumption" in the conditions of movement from shareholder to stakeholder capitalism: values as the basis of self-identification", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 28—36.

3. Deloitte (2022), "How consumers are embracing sustainability. Adoption of sustainable lifestyles is on the rise, but consumers need more help", available at: <https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/consumer-business/articles/sustainable-consumer.html> (Accessed 25 Aug 2023).

4. Dvorakova Liskova, Z., Cudlinova, E., Partlova, P. and Petr, D. (2016), "Importance of green marketing and its potential", *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, vol. 5 (2), pp. 61—64.

5. Ottman, J. A. (2011), *The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding*, Routledge, London, UK.

6. Chabowski, B. R., Mena, J. A. and Gonzalez-Padron, T. L. (2011), "The structure of sustainability research in marketing, 1958—2008: a basis for future research opportunities", *Journal of the Academy of Marketing Science*, vol. 39(1), pp. 55—70.

7. Mishra, P. and Sharma, P. (2014), "Green Marketing: Challenges and Opportunities for Business", *Management Edge*, vol. 7 (1), pp. 78—86.

8. Gheorghiu, A., Vidrascu, P. A. and Niculescu, M. D. (2013), "The Development of the Ecomarketing, Green Performance and Corporate Responsibility in a Competitive Economy", *Quality — Access to Success*, vol. 14, pp. 373—377.

9. Bhaskar, H. L. (2013), "Green Marketing: A Tool for Sustainable Development. *International Journal of Research in Commerce and Management*, vol. 4 (6), pp. 142—145.

10. Gliedt, T. and Parker, P. (2007), "Green community entrepreneurship: creative destruction in the social economy", *International Journal of Social Economics*, vol. 34 (8), pp. 538—553.

11. Ptashchenko, O. V., Rodionov, S. O. and Kushch Ya. M. (2018), "The influence of information technology on the process of intercultural communication in the aspects of the development of international marketing and globalization processes", *Bulletin of the Kyiv National University of Technologies and Design. Economic sciences*, vol. 4, pp. 92—101.

12. Grod, M. (2023), "On the issue of solidarization of the concepts of "circular economy" and "sustainable development" in the paradigm of sustainability: corporate social performance and eco-innovation at the center of R-strategies of business activity", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 3, pp. 87—94.

13. Grod, M. (2022), "Biznes-modeli tsyrkuliarnoi ekonomiky z pozytsii tekhnolohichnykh ta sotsialnykh innovatsii". *Zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. Trendy rozvytku menedzhmentu, finansiv ta biznes-tekhnolohii v umovakh formuvannia suchasnoi ekonomiky ta suspilstva* [Proceedings of the

International Scientific and Practical Conference. Trends in the development of management, finance and business technologies in the context of the modern economy and society], *Mizhnarodnyi yevropeyskyi universytet*, Kyiv, Ukraine, pp. 175—178.

14. Ginsberg, J. M. and Bloom, P. (2004), "Choosing the right green marketing strategy", *MIT Sloan Management Review*, vol. 46 (1), pp. 79—84.

15. Grod, M. and Cherednychenko, V. (2023), "Circular strategies and circular business models: digitalization as a key factor in scaling the circular economy", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 2, available at: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.61> (Accessed 20 Aug 2023)

16. Solomon M. (2016), *Consumer Behavior: Buying, Having, and Being*, Pearson, London, UK.

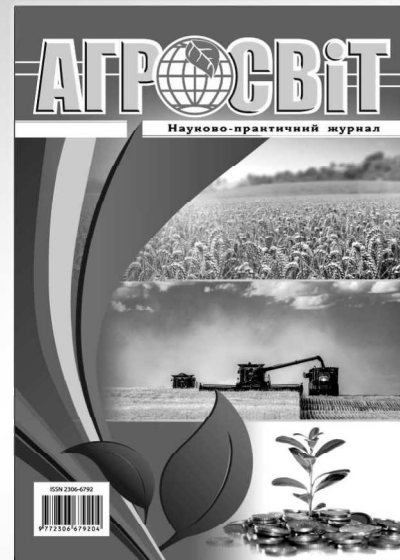
17. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), *Minni polia mizhnarodnoi ekonomichnoi polityky: iak krainam ne vtratyt zdatnist' do rozvytku* [Minefields of international economic policy: how countries do not lose their ability to develop], *Ahrar Media Hrup*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Р. А. Павлов,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7629-2730>

Т. С. Павлова,

д. філос. н., професор, професор кафедри філософії,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7178-3573>

Т. В. Гринько,

д. е. н., професор, декан факультету економіки,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7882-4523>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.26

ОБГРУНТУВАННЯ МОДЕЛЕЙ СТОХАСТИЧНОГО ХАОСУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ НА МІЖНАРОДНИХ ФОНДОВИХ РИНКАХ

R. Pavlov,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship
and Enterprise Management, Oles Honchar Dnipro National University

T. Pavlova,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,

Professor of the Department of Philosophy, Oles Honchar Dnipro National University

T. Grynko,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Dean of the Faculty of Economics, Oles Honchar Dnipro National University

SUBSTANTIATION OF STOCHASTIC CHAOS MODELS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF INVESTMENT STRATEGIES IN INTERNATIONAL STOCK MARKETS

Повторення фінансових криз і нездатність стандартних економетричних моделей адекватно пояснювати коливання доходності активів на світових фондових ринках підкреслюють необхідність створення нового підходу до моделювання фінансових часових рядів. Посилення взаємозв'язку між фондовими індексами чинить дедалі значніший вплив на цінову динаміку фінансових активів, що призводить до збільшення ринкового ризику, який пов'язаний з ризиком ліквідності, оскільки шок ліквідності впливає на ціни фінансових активів. Неправильна оцінка ринкового ризику може призвести до обвалу фондового ринку і тим самим сприяти виникненню системного ризику. Ринковий ризик тісно пов'язаний з ризиком фінансового зараження і, особливо, з кореляційними розривами. Яку б мету не переслідував інвестор, чи то формування портфеля, чи то багатовимірний аналіз, взаємозв'язки, які можуть існувати між різними фінансовими активами, мають бути виявлені за допомогою відповідних інструментів. Включивши зв'язок між двома фінансовими активами до економетричної моделі, інвестори зможуть точніше передбачати цінові тенденції та оцінювати ризики, підвищуючи доходність портфеля в рамках інвестиційної стратегії. Наявні обмеження лінійних економетричних моделей і стохастичні підходи до нелінійності сприяють появі нового уявлення про ринки як про місця суперництва різнопланових економічних агентів, взаємодія між якими може створювати хаотичні структури. В описовому плані використання моделей стохастичного хаосу для відображення взаємозв'язків між активами може сприяти розвитку дискусії про взаємозалежність і фінансове зараження. Шум, створюваний агентами-спекулянтами, може включати структури з довгою пам'яттю, а модель GARCH, що включає цей тип структури, може бути об'єднана з хаотичною моделлю для опису еволюції фінансового часового ряду. Різні режими волатильності на глобальних фондових ринках

відображають боротьбу між прихильниками фундаментального і технічного аналізу за домінування, тому доцільно використовувати моделі стохастичного хаосу з перемиканням режимів. Застосування моделей стохастичного хаосу дає можливість підвищити якість прогнозування ринкового ризику в контексті вдосконалення інвестиційних стратегій на міжнародних фондових ринках.

The recurrence of financial crises and the inability of standard econometric models to adequately explain fluctuations in asset returns in global stock markets highlight the need for a new approach to modeling financial time series. Strengthening the relationship between stock indices has an increasingly significant impact on the price dynamics of financial assets, which leads to an increase in market risk, which is associated with liquidity risk, since liquidity shock affects the prices of financial assets. A misjudgment of market risk can lead to a crash in the stock market and thus contribute to systemic risk. Market risk is closely related to the risk of financial contagion and especially to correlation gaps. Whatever the investor's goal, be it portfolio building or multivariate analysis, the relationships that may exist between different financial assets must be identified using appropriate tools. By incorporating the relationship between two financial assets into an econometric model, investors can more accurately anticipate price trends and assess risks, increasing portfolio returns as part of their investment strategy. The existing limitations of linear econometric models and stochastic approaches to nonlinearity contribute to the emergence of a new understanding of markets as places of competition for diverse economic agents, the interaction between which can create chaotic structures. Descriptively, the use of stochastic chaos models to capture the interrelationships between assets can contribute to the discussion of interdependence and financial contagion. Noise generated by speculator agents can include long memory structures, and a GARCH model including this type of structure can be combined with a chaotic model to describe the evolution of a financial time series. The different modes of volatility in global stock markets reflect the struggle between fundamental and technical analysts for dominance, so it is preferable to use modes switching stochastic chaos models. The use of stochastic chaos models makes it possible to improve the quality of market risk forecasting in the context of improving investment strategies in international stock markets.

Ключові слова: прогнозування, ринковий ризик, волатильність, моделі стохастичного хаосу, стратегії інвестування, міжнародні фондові ринки, фінансові кризи.

Key words: forecasting, market risk, volatility, stochastic chaos models, investment strategies, international stock markets, financial crises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Присудження ще у далекому 2013 році премії Шведського державного банку з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля Ю. Фама, Л.П. Хансену та Р. Шиллеру "за емпіричний аналіз зміни ціни активів" засвідчує важливість досліджень динаміки біржових цін та кращого розуміння функціонування фондових ринків за умов глобалізації, що зростає, для ефективнішого прогнозування фінансових криз. З моменту "Тюльпанової кризи" (1634 рік) минуло майже чотири століття, відзначені особливим розвитком типології криз — якщо перші кризи у фінансовій історії часто були пов'язані з обмінними курсами, банківськими або біржовими кризами, то сьогодні дедалі частіше трапляються кризи в галузі нерухомості, облігацій і суверенних боргів. У роботі [24] проведено аналіз 800-річної історії фінансових криз і показано схожість між такими подіями.

Фінансова криза 2008 року, відома як "іпотечна криза", що вразила всі світові фінансові ринки, близька до того, щоб стати найбільшою фінансовою кризою, яку коли-небудь бачив світ. Криза виникла у сфері іпотечного кредитування населення США і поширилася на всю

банківську та фінансову систему, здивувавши не тільки своїми масштабами, а й причинами, які роблять її унікальною. Іпотечна криза породила європейську боргову кризу, що призвело до труднощів на фінансових ринках країн ЄС. Ця подвійна фінансова криза, що вразила низку європейських країн, викликала безліч запитань щодо подібностей, відмінностей і взаємозалежності між фондовими ринками економічно неоднорідних країн ЄС.

Європейська боргова криза в зоні євро є подвійним наслідком іпотечної кризи — спричиненого нею сповільнення економічного зростання та недовіри інвесторів до стійкості європейських боргових зобов'язань, обтяжених, з одного боку, політикою підтримки банківського та фінансового сектору, а з іншого — політикою відновлення економіки. Специфіка економічного і валютного союзу ЄС робить його особливим "інкубатором", у якому побоювання інвесторів посилюються, що проявилось в стратегічному виборі між країнами Єврозони, коли перевагу надають банківським активам і державним цінним паперам найбільш платоспроможних країн. Така асиметрія між країнами Єврозони відбивається на індексах фондових ринків — грецька та ірландська кризи поступово поширюються на фондові ринки Іспанії, Португалії, Італії та меншою мірою Франції

та Німеччини. Європейська боргова криза призвела до створення в рамках економічного і валютного союзу ЄС єдиного механізму нагляду, покликаного здійснювати наднаціональний пруденційний нагляд за великими кредитними організаціями, які до цього моменту перебували під наглядом на національному рівні. Цей механізм є частиною ширшої структури, а саме банківського союзу в рамках Єврозони.

Ця європейська боргова криза виявила низку ключових уроків, які стосуються не тільки державних цінних паперів, що видаються більш ризикованими, а насамперед фінансових зв'язків між основними фондовими ринками Єврозони. З аналітичного погляду такі події є частиною дискусії про взаємозалежність і фінансове зараження (financial contagion). Протягом тривалого часу в економічній літературі приділялася увага критеріям розмежування відносин взаємозалежності та фінансового зараження. Поступово дискусія перейшла в сферу економетрики, і було розроблено безліч моделей, здатних враховувати розриви кореляції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ціновим коливанням на фондових ринках присвячено доволі багато наукових досліджень, серед яких слід відзначити роботи таких учених, як Л. Алессі та М. Керссенфішер [3], Р. Бейлі, Т. Боллерслев і Г. Мікельсен [4], Р. Енгл [10], Ю. Фама та К. Френч [11], Л.П. Хансен та К. Сінглтон [14], І. Джу та А. Тіммерманн [29]. Проте економетричні моделі, які вони використовують, не можуть пояснити безліч емпіричних закономірностей на фондових ринках, включаючи хаотичні структури, і забезпечити прийнятну якість прогнозування при оцінюванні ринкових ризиків. Тому, застосування моделей стохастичного хаосу для відображення взаємозв'язків між фінансовими активами може сприяти підвищенню ефективності інвестиційних стратегій на фондових ринках.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Визначити основні напрями підвищення точності прогнозування ринкового ризику на основі поєднання хаотичного та стохастичного підходів у контексті вдосконалення стратегій інвестування на міжнародних фондових ринках.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У межах напряму фінансової кліометрії було встановлено збільшення частоти криз після розпаду Бреттон-Вудської системи 1971 року, а також констатовано, що ймовірність виникнення валютної кризи після 1971 року збільшилась майже вдвічі, порівняно з періодом 1945—1971 років [6]. Таке збільшення пов'язане з:

- 1) повторним виникненням банківських криз;
- 2) збільшенням частоти валютних криз;
- 3) поверненням подвійних криз.

Частоту виникнення подвійних криз у країнах з економікою, що розвивається, розглядають у численних дослідженнях, зокрема в роботі [19], де робиться висновок про те, що в країнах з новою фінансовою еконо-

мікою частота подвійних криз зростає. Крім того, у дослідженні МВФ підкреслюється, що фінансові кризи виявилися набагато руйнівнішими для реального сектору економіки — вплив банківських криз на ВВП оцінюють у 11,5%, а в разі подвійних криз він зростає до 14% [16]. Системні наслідки фінансових криз для реальної економіки різноманітні, оскільки вони по-різному впливають на всіх економічних агентів залежно від характеру кризи. Фінансова криза, як правило, призводить до обмеження кредитування підприємств і домогосподарств, що спричиняє падіння виробництва і споживання. Руйнівні наслідки для бізнесу посилюються тим, що інвестори стають дедалі несхильнішими до ризику і вимагають вищої доходності. Відсутність упевненості та довіри в економічній системі призводить до падіння попиту й одночасно до явища "творчого руйнування". У роботі [26] обґрунтовано, що економічна криза сприяє довгостроковому зростанню продуктивності і таким чином, усуває найменш ефективні компанії. Фінансові кризи також впливали на економіку віртуальних світів, наприклад, Second Life [2]. Крім мікроекономічних наслідків фінансових криз, регулятори мають забезпечувати стабільність міжнародної фінансової системи.

Єдиної думки щодо ролі державних структур в економічній системі не спостерігається. Починаючи з рекомендацій Адама Сміта і закінчуючи марксистською теорією, існують різні аргументи на користь участі або навпаки, неучасті державних структур. Одні вчені вважають, що процес конкуренції на ринках достатній для відбору найкращих агентів, а інші вважають, що відсутність правил, які виходять від державних органів, може лише захоочувати опортуністичну поведінку. Однак практично всі сходяться на думці, що державні структури повинні втручатися в ситуацію під час фінансової кризи. Адже виникнення подібних явищ свідчить про недосконалість ринків, а отже, і про необхідність державних дій, масштаби та характер яких досі є предметом дискусій. Прихильники гіпотези ефективного ринку рекомендують мінімальне втручання держави, достатнє для забезпечення прозорості інформації та ринкової дисципліни. Прихильники кейнсіанської політики, навпаки, вважають, що ринки неминуче нестабільні і що для запобігання та регулювання фінансових криз необхідне активне втручання держави. З цього погляду, ідея, яку обстоюють прихильники кейнсіанської політики, пов'язана з першорядною необхідністю — стабільністю банківської та фінансової системи.

Фінансова нестабільність тягне за собою витрати для суспільства, які не повністю враховуються економічними суб'єктами, що зумовлює необхідність державного втручання. В умовах зростаючої глобалізації фінансова стабільність набуває міжнародного характеру, що зумовлює необхідність розроблення глобальної політики такого втручання. Іпотечна криза 2008 року стала причиною проведення кількох самітів G20, метою яких був розвиток міжнародного співробітництва та вироблення пропозицій щодо подолання фінансових криз. За прикладом поняття "глобального суспільного блага", запропонованого в роботі [20], міжнародна фінансова стабільність являє собою загальний інтерес. Це суспільне благо, але не загальне благо, оскільки не всі економічні агенти однаково зацікавлені в ньому, оскільки

низка з них виграє від нестабільності фінансових ринків. Крім того, держави схильні обмежувати виробництво глобальних суспільних благ, у зв'язку з тим, що воно пов'язане з певними витратами і вигідне іншим державам, що зумовлює необхідність міжнародної координації.

З огляду на викладене вище виникає проблема морального ризику, яка є основним аргументом прихильників "невидимої руки ринку", оскільки вони вважають, що втручання держави недоцільне, адже воно заохочує ризиковані дії фінансових агентів, які в разі дефолту будуть врятовані. Автори роботи [9] пропонують моделювати поведінку фінансових агентів у разі державного втручання. Використовуючи модель подвійних криз [18], можна дійти висновку, що фінансові агенти схильні йти на більший ризик, якщо вони очікують втручання держави в разі кризи. Передбачаючи політику, яка проводитиметься в разі виникнення труднощів, ці агенти сприяють розвитку подвійної кризи, яка спочатку була просто банківською кризою. Емпірично моральний ризик підтверджується численними дослідженнями, зокрема МВФ [17]. Крім того, у роботах [5; 23] встановлено, що існує кореляція між імовірністю порятунку та масштабами фінансової кризи. Моральний ризик, пов'язаний із втручанням державних органів, належить здебільшого до політики управління кризою, а не до її запобігання. Запровадження пруденційних правил обмежує надмірний ризик фінансових агентів [1]. Аналіз історії розвитку фінансової сфери показує, що державне втручання тісно пов'язане з фінансовою сферою — основні досягнення в галузі фінансового регулювання часто відбуваються після фінансових криз.

Необхідність забезпечення надійності та стабільності фінансово-економічної системи призвела до створення наднаціональними регулюючими органами системи пруденційного регулювання. До пруденційних правил, що встановлюються регулюючими органами, висувуються дедалі вищі вимоги, особливо коли вони визначаються в умовах кризи. Базельський комітет з банківського нагляду було створено після ліквідації німецького банку Herstatt у 1974 році, наслідки якої поширилися на велику кількість банків. Основні нововведення розробки цього комітету часто з'являються вслід за фінансовою кризою. Базель I (1988 рік) став відповіддю на крах у жовтні 1987 року, а Базель III посилив пруденційні правила після кризи 2008 року.

Посилення фінансових криз спонукає регуляторів вимагати дедалі надійніших інструментів, що дають змогу впоратися з невизначеністю майбутнього [28]. У контексті ринкового ризику, як одного з найбільш значущих фінансових ризиків, Базельський комітет з банківського нагляду затвердив розрахунок величини капіталу, необхідного для покриття цього ризику, з використанням показника Value-at-Risk (VaR). Метод VaR був популяризований восени 1994 року банком JP Morgan за допомогою методики Riskmetrics і рекомендований "Групою тридцяти" в 1993 році. VaR являє собою рівень втрат вартості активу на певну дату і для заздалегідь визначеного рівня ймовірності. Особливий інтерес до цієї міри ризику з боку регулюючих органів пояснюється не тільки в контексті підвищення довіри до фінансових інститутів, а й прагненням до певної гармонізації між країнами. В економічній літературі VaR є предме-

том численних досліджень, що призвело до розроблення багатьох методів оцінювання, які класифікуються залежно від набору використовуваної інформації. Незважаючи на нібито простоту використання цієї міри, вона має низку обмежень, які спонукали багатьох авторів її вдосконалити. Однак переваги методу VaR роблять його основним інструментом вимірювання ринкового ризику. Важливість його в останні десятиліття та тісний зв'язок із ризиками ліквідності, фінансового зараження та системними ризиками призвели до збільшення кількості нормативних, теоретичних та емпіричних праць із виявлення, аналізу, моделювання та оцінювання цього ризику. З погляду регулювання, пруденційні угоди Базельського комітету з банківського нагляду відзначені особливим розумінням ринкового ризику — відповідно до Базеля II він є частиною індивідуалізованого підходу, що, по суті, спрямований на кількісне оцінювання цього ризику для активу або портфеля активів. Нові пруденційні стандарти, визначені в рамках Базеля III, пропонують новий вимір ринкового ризику — з мікроекономічного погляду ринковий ризик, як і раніше, вимірюється за допомогою інструменту VaR, але з макроекономічного погляду він пов'язаний з іншими видами ризику. Наприклад, він пов'язаний з ризиком ліквідності, оскільки шок ліквідності впливає на ціни активів і, отже, створює ринковий ризик, який є невід'ємною частиною системного ризику, оскільки неправильне оцінювання ринкового ризику може призвести до обвалу ринку і тим самим сприяти виникненню системного ризику. Також, ринковий ризик тісно пов'язаний з ризиком фінансового зараження і, особливо, з кореляційними розривами.

Питання про взаємозалежність цін між двома активами є актуальним і відіграє важливу роль у цілій низці аспектів фінансової сфери, оскільки підкреслює взаємозв'язок, що може існувати між різними активами, та показує, наскільки цікаво чи нецікаво тримати певні цінні папери в одному портфелі. Наприклад, інвестору, який формує портфель з метою диверсифікації ризику, необхідно забезпечити низьку кореляцію між активами. Крім зазначених особливостей, важливих для формування портфеля, фактор взаємозалежності дає інвесторам багату інформацію про динаміку розвитку того чи іншого активу. Включивши зв'язок між двома активами у відповідну модель, інвестори зможуть точніше бачити цінові тенденції та передбачити ризики, пов'язані з їхніми активами. Яку б мету не мав інвестор, чи то формування портфеля, чи то багатовимірний аналіз, взаємозв'язки, які можуть існувати між різними активами, мають бути виявлені за допомогою відповідних інструментів. В економічній літературі приділялося багато уваги питанням взаємозалежності цін активів, зокрема, через недосконалість використовуваних підходів. Нелінійна природа економічних і фінансових часових рядів не дає змоги виміряти взаємозалежність за допомогою лінійного коефіцієнта кореляції. Це обмеження проявляється в наявності розривів в умовних лінійних коефіцієнтах кореляції (кореляційні розриви), аналіз яких спонукав фахівців зосередити свої дослідження на двох напрямках:

- 1) фінансове зараження;
- 2) інтеграція кореляційних розривів у відповідну модель.

Кореляційні розриви, що свідчать про посилення взаємозв'язків, інтерпретуються як маркер явища фінансового зараження на ринках. Відмінність між взаємозалежністю та фінансовим зараженням дуже важлива в контексті політики державного втручання. Якщо відносини вважаються взаємозалежними, то короткострокова політика втручання буде неефективною. Відносини взаємозалежності — це довгострокові відносини, що відображають зв'язки між двома або більше ринками, які залишаються незмінними незалежно від аналізованого періоду. За наявності ж відносин фінансового зараження короткострокова політика інтервенцій банківських регуляторів або МВФ може обмежити наслідки кризи. Ідентифікація відносин фінансового зараження має вирішальне значення для визначення відповідної державної політики, оскільки воно є зовнішнім фактором для зараженого ринку і не може призвести до фінансової компенсації [8]. Тому саме державні органи мають пропонувати в рамках відповідної політики рішення щодо обмеження наслідків шоку фінансового зараження. З цього погляду важливо провести чітку відмінність між активами, що характеризуються взаємозалежністю, та активами, відносини між якими є фінансово заразними. Посилення взаємозв'язку між двома фондовими індексами чинить більш істотний вплив на динаміку цін, що в свою чергу, призводить до збільшення ринкового ризику. Якщо фінансове зараження відбулося, то посилюється проциклічність показників ризику — ось чому важливо виявити ті взаємозалежності, що можуть до нього призвести і, відповідно, до суттєвої зміни ринкового ризику. Саме з цією метою було розроблено низку моделей, у яких зроблено спроби подолати обмеження, зумовлені теоретичною базою досліджень, що ґрунтується на центральному припущенні про ефективність фінансових ринків.

Ідентифікація та прогнозування ринкового ризику дає змогу знизити ймовірність виникнення фінансових криз, які як ніколи актуалізують знамениту дискусію про ефективність ринків. Ефективність ринку, що є одним із центральних понять фінансової теорії, зводиться до одного з її основоположних положень, згідно з яким ціна активу відображає всю наявну інформацію. Як предмет суперечок між теоретиками і практиками фінансового ринку, ринкова ефективність, якщо вона враховується, звучує значною мірою традиційне управління інвестиційним портфелем. Оскільки це ставить під сумнів активне управління, за якого керуючі пояснюють свій успіх знанням ринку, його неефективністю та здатністю обирати різні цінні папери згідно з певними процесами управління. Таким чином, ринкова ефективність сильно обмежує роботу керуючих інвестиційними портфелями в контексті зниження результативності, змушуючи їх займатися пасивним управлінням, що менш вигідно. Тому практики намагаються прогнозувати рух цін на активи, а теоретики розглядають зміни дохідності як екзогенні змінні, ризик яких портфельне управління намагається обмежити. Центральна ідея гіпотези ефективного ринку полягає в тому, що розбіжності між поточними цінами та фундаментальною вартістю цінних паперів, як це спостерігалось восени 2008 року, є лише результатом екзогенних шоків, що тимчасово впливають на ринки, а їхні коливання, пов'язані з появою не-

передбачуваної інформації про фундаментальні показники, мають випадковий характер. Таким чином, ринок сприймається як місце, позбавлене недоліків, де агенти поведуться раціонально, як homo oeconomicus. Тривожне усвідомлення того, що гіпотеза ефективного ринку не здатна врахувати події, подібні до тих, які спостерігалися під час іпотечної кризи 2008 року, змусило багатьох економістів взяти до уваги поведінкові аспекти в діях економічних агентів. Уявлення про фінансові ринки як про місця, де стикаються різнопланові агенти, дає змогу розробляти багатоагентні моделі, вибір яких визначає фінансову динаміку, а цінові коливання, що спостерігаються при цьому, відображають розподіл різних категорій агентів. У межах економетричного підходу дослідження флуктуацій на фондових ринках є результатом специфічного статистичного опрацювання, що ґрунтується на різних підходах до аналізу часових рядів.

У світі, де майбутнє більш ніж невизначене і схильне до випадкових потрясінь, які можуть поставити під загрозу стабільність міжнародної фінансової системи, досягнення економетрики часових рядів дозволяють більш точно прогнозувати цінові рухи на фондових ринках. Економетрика часових рядів дала змогу виявляти тенденції в економічній динаміці та розробити методи прогнозування, однак зіштовхнулася із серйозними обмеженнями, щойно впали структурні моделі, засновані на кейнсіанському підході. Однак після такого краху вона набула небувалого розвитку, пов'язаного, зокрема, з досягненнями в галузі теоретичної макродинаміки, що виявили низку проблем, аналіз яких потребував застосування відповідного інструментарію. Дослідження часового ряду потребує розроблення низки методик, що дають змогу проводити відповідну статистичну обробку та розв'язувати різноманітні проблеми, які виникають під час аналізу ряду (сезонність, тренд, гетероскедастичність, розрив тренда, шум). Важливою роботою, що дала новий імпульс економетриці часових рядів, стала книга "Аналіз часових рядів, прогноз і управління" [7], опублікована Дж. Боксом і Г. Дженкінсом у 1970 р., у якій було запропоновано нове бачення аналізу часових рядів. Ця книга належить до особливої галузі економетрики часових рядів — лінійної економетрики. Ключове досягнення цих авторів полягало у створенні 5-етапного ітераційного алгоритму з переходом від дослідження часового ряду до його прогнозу. Центральним етапом цього алгоритму є ідентифікація відповідного ARMA-процесу через дослідження корелограм повної та часткової автокореляції. Простота лінійних моделей, зокрема ARMA-моделей, сприяла популярності та переважанню цих методів у галузі економетрики часових рядів. Таким чином, застосування ARMA-процесів зумовлено лінійністю динаміки, що характеризує часовий ряд, а ця умова для більшості фінансових рядів, як правило, не виконується, що свідчить про недоліки лінійних моделей для врахування різних спостережуваних характеристик. Ця обставина спонукає звернутися до нелінійного економетричного підходу, який дає змогу розглянути більшу кількість характеристик, що лежать в основі фінансових рядів, що в іншому випадку було обмежено. Можна виокремити три основні досягнення в галузі нелінійної економетрики:

1) моделі, що враховують зміну режимів середнього;

- 2) моделі з довгою пам'яттю;
- 3) моделі типу ARCH.

Для подолання недоліків ARMA-моделей Р. Енгл [10] запропонував моделі авторегресійної умовної гетероскедастичності (ARCH), які здатні вловлювати поведінку волатильності в часі. Ці моделі та їхні розширення зробили значний внесок у вивчення волатильності, особливо у фінансових рядах. Багато досліджень було присвячено вивченню структур з довгою пам'яттю у фінансових рядах дохідності, що може бути враховано дробово-інтегрованими моделями авторегресії типу ARFIMA [13; 15] або FIGARCH [27]. Розроблення моделей, як з марковськими перемикальними режимами, так і ARCH-процесами, дає змогу підійти до волатильності фінансового часового ряду з точки зору високої/низької волатильності. Такі моделі надають можливість відрізнити кризовий режим від більш спокійного. Є велика кількість моделей, що поєднують ARCH-ефекти, довгу пам'ять та/або перемикальними режимами, основні переваги яких полягають у:

- 1) здатності враховувати певні характерні структури фінансових часових рядів;
- 2) інтерпретації послідовних режимів розвитку та передбаченні розвороту цін у разі підходу з марковськими перемикальними режимами.

Незважаючи на всі ці досягнення, питання про моделювання фінансових часових рядів залишається відкритим, оскільки такі моделі не можуть відсіяти безліч емпіричних закономірностей, зокрема хаотичні структури, і забезпечити прийнятні короткострокові та середньострокові прогнози. Це неявно спонукає до прийняття допущення про стохастичність процесів на противагу допущенню про детермінізм, звертаючись до особливої галузі нелінійної економетрики, а саме до теорії хаосу.

Ще у 1972 р. американський метеоролог Е. Лоренц уперше поставив своє знамените запитання: "Чи може помах крил метелика в Бразилії викликати торнадо в Техасі?". У ньому проявилася та чутливість до початкових умов, яка лежить в основі теорії хаосу. Е. Лоренц відкрив "ефект метелика" випадково 1963 року під час експерименту. Цей учений пояснив вирішальне значення початкових умов для передбачення майбутніх подій [22].

Розвиток теорії хаосу відбувається в певних межах — вона виникає з безлічі досліджень, здійснених у різних наукових сферах, але саме в природничих науках розроблено її основні поняття. Ця теорія кидас виклик ньютонівському баченню світу, а в соціальних науках вона являє собою світоглядний компроміс між застарілим неокласичним баченням і необхідністю враховувати складнощі фінансових ринків, не вдаючись до міждисциплінарного підходу. Інтерес до теорії хаосу пов'язаний з тим переосмисленням, яке вона внесла в аналіз часових рядів та їх прогнозування. Особливість цієї теорії пов'язана із самою природою процесів, що розглядаються — якщо нелінійна економетрика часових рядів і аналіз на її основі засновані на гіпотезі стохастичності, то теорія хаосу відкриває нові перспективи, розглядаючи детерміновані системи. В економетриці вона дає змогу розв'язувати нові дослідницькі задачі в галузі аналізу фінансових часових рядів і пропонує нові інструменти для кращого розуміння криз на фінансових ринках. Тривалий час детермінізм, визначений П.С. Лапласом, вважали несуміс-

ним із безладом, проте роботи [21; 25] показали, що детерміновані системи можуть демонструвати хаотичну та непередбачувану поведінку за невеликої кількості динамічних змінних, і такі системи стали називати детермінованим хаосом. Тому, детерміністський підхід дає змогу уявити коливання фінансових рядів, що характеризують хаотичну систему, ендегенним чином, тобто як детерміновану систему, що має вигляд неупорядкованого випадкового процесу. Увага до хаотичних процесів пов'язана з тим, що деякі хаотичні функції дають змогу точніше врахувати особливості фінансових рядів.

Поняття стохастичного хаосу, запропоноване М. Фреєм та Е. Сіміу [12], демонструє важливість характеристики шуму в хаотичних моделях. Ідея суто детермінованої хаотичної системи, здатної описувати коливання часового ряду, передбачає відсутність шоків і дає змогу будувати прогноз часового ряду з урахуванням чутливості до початкових умов. Важливо розуміти, що така чутливість не може бути прирівняна до шоку, а скоріше пов'язана з неточністю вимірювань. Таким чином, здатність детермінованих хаотичних моделей створювати коливальні траєкторії, особливо у високих розмірностях, залишається часто недостатньою для врахування великих коливань у фінансових часових рядах. М. Фрей і Е. Сіміу [12] вважають, що ідея детермінованого хаотичного підходу до моделювання систем залишається недостатньою, але ці вчені вважають, що в загальній моделі можна врахувати детерміновану і стохастичну природу часового ряду. Присутність на фінансових ринках агентів-спекулянтів створює значний шум, який може бути змодельований, залежно від наявних характеристик:

- 1) висока волатильність, що спостерігається на ринках, може мати всі ознаки ARCH-ефекту: кластери волатильності, висока гетероскедастичність тощо, тому може бути змодельована за допомогою класичної моделі типу GARCH;

- 2) шум, створений агентами-спекулянтами, може містити структури з довгою пам'яттю, а модель GARCH, що включає цей тип структури, може бути об'єднана з хаотичною моделлю для опису еволюції фінансового часового ряду;

- 3) різні режими волатильності на фінансовому ринку відображають боротьбу між прихильниками фундаментального і технічного аналізу за домінування, тому доцільніше використовувати моделі стохастичного хаосу з перемикальними режимами.

З погляду моделювання, перші дві характеристики нерозривно пов'язані з природою і самим існуванням структур у часовому ряду. Водночас використання моделі стохастичного хаосу з перемикальними режимами не пов'язане безпосередньо з самими структурами, наявними у фінансовому часовому ряду.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Складність фінансових ринків і повторення особливо важких криз ставлять під сумнів ефективність так званих стандартних економетричних моделей для пояснення та прогнозування фінансової динаміки. Обмеження лінійних моделей і стохастичні підходи до нелінійності сприяють появі нового уявлення про фінансові ринки як про місця

суперництва різнопланових агентів, взаємодія між якими породжує хаотичні структури. Проте сильні коливання фінансових часових рядів вказують на обмеженість суто хаотичного підходу і припускають компроміс між стохастичною частиною, здатною врахувати сильні амплітуди коливань, і хаотичною частиною, необхідною для опису коливань з малими амплітудами. В описовому плані використання моделей стохастичного хаосу для відображення взаємозв'язків між активами може сприяти розвитку дискусії про взаємозалежність і фінансове зараження. У цьому контексті, видається перспективним удосконалення моделей хаотичної динаміки з перемиканням режимів. Моделювання на основі поєднання хаотичного та стохастичного підходів може поліпшити якість прогнозування ринкового ризику з метою підвищення ефективності інвестиційних стратегій на міжнародних фондових ринках.

Література:

1. Горьова В.М., Смирнов С.О., Павлов Р.А. Сутність та значення рейтингової оцінки страхових компаній. Економічний простір: зб. наук. праць. 2010. № 36. С. 100—108.
2. Павлов Р.А. Вплив світової фінансової кризи на економіку віртуального світу Second Life. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2011. Вип. 2 (11). С. 309—316.
3. Alessi L., Kersebaumer M. The response of asset prices to monetary policy shocks: Stronger than thought. *Journal of Applied Econometrics*. 2019. Vol. 34(5). P. 661-672. DOI: <https://doi.org/10.1002/jae.2706>
4. Baillie R.T., Bollerslev T., Mikkelsen H.O. Fractionally integrated generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*. 1996. Vol. 74 (1). P. 3—30. DOI: [https://doi.org/10.1016/s0304-4076\(95\)01749-6](https://doi.org/10.1016/s0304-4076(95)01749-6)
5. Bordo M. The Lender of Last Resort: Alternative Views and Historical Experience. *FRB Richmond Economic Review*. 1990. Vol. 76 (1). P. 18—29.
6. Bordo M., Eichengreen B., Klingebiel D., Martinez-Peria M.S. Is the crisis problem growing more severe? *Economic Policy*. 2001. Vol. 16 (32). P. 51—82. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-0327.00070>
7. Box G., Jenkins G. *Time Series Analysis: Forecasting and Control*. San Francisco: Holden-Day. 1970. 553 p.
8. Constancio V. Contagion and the European debt crisis. *Financial Stability Review*. 2012. Vol. 16. P. 109—121.
9. Corsetti G., Pesenti P., Roubini N. What caused the Asian currency and financial crisis? Japan and the World Economy. 1999. Vol. 11(3). P. 305-373. DOI: [https://doi.org/10.1016/s0922-1425\(99\)00019-5](https://doi.org/10.1016/s0922-1425(99)00019-5)
10. Engle R. Autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance of U.K. inflation. *Econometrica*. 1982. Vol. 50 (4). P. 987—1008. DOI: <https://doi.org/10.2307/1912773>
11. Fama E.F., French K.R. Permanent and temporary components of stock prices. *Journal of Political Economy*. 1988. Vol. 96 (2). P. 246—273. DOI: <https://doi.org/10.1086/261535>
12. Frey M., Simiu E. Deterministic and stochastic chaos. *Computational Stochastic Mechanics*. 1993. P. 195—216.
13. Granger C., Joyeux R. An introduction to long memory time series models and fractional differencing. *Journal of Time Series Analysis*. 1980. Vol. 1 (1). P. 15—29. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.1980.tb00297.x>
14. Hansen L.P., Singleton K.J. Generalized Instrumental Variables Estimation of Nonlinear Rational Expectations Models. *Econometrica*. 1982. Vol. 50 (5). P. 1269. DOI: <https://doi.org/10.2307/1911873>
15. Hosking J. Fractional differencing. *Biometrika*. 1981. Vol. 68(1). P. 165—176. DOI: <https://doi.org/10.1093/biomet/68.1.165>
16. IMF. Financial crises: Causes and indicators. Tech. rep., *World Economic Outlook*. 1998. Washington DC: IMF. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781557757432.081>
17. IMF. *Global Financial Stability Report*. 2002. Washington DC: IMF. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781589061927.082>
18. Jeffers E., Plihon D. The role of central banking: lessons from history. *Papers in Political Economy*. 2022. Vol. 81 (2). P. 303—327. DOI: <https://doi.org/10.3917/cep1.081.0303>
19. Kaminsky G.L., Reinhart C.M. The twin crises: the causes of banking and balance-of-payments problems. *American Economic Review*. 1999. Vol. 89 (3). P. 473—500. <https://doi.org/10.1257/aer.89.3.473>
20. Kindleberger C.P. *The world in depression, 1929—1939*. Berkeley: University of California Press. 1986. 355 p.
21. Lorenz E. Deterministic nonperiodic flow. *Journal of the atmospheric sciences*. 1963. Vol. 20(2). P. 130-141. DOI: [https://doi.org/10.1175/1520-0469\(1963\)020%3C0130:dnf%3E2.0.co;2](https://doi.org/10.1175/1520-0469(1963)020%3C0130:dnf%3E2.0.co;2)
22. Lorenz E.N. (1972). Predictability: does the flap of a butterfly's wings in Brazil set off a tornado in Texas? 139th Annual Meeting of the American Association for the Advancement of Science (29 Dec 1972), in *Essence of Chaos* (1995), Appendix 1, 181.
23. Masson P.R. Contagion-monsoonal effects, spillovers, and jumps between multiple equilibria. *IMF Working Papers*. 1998. Vol. 98 (42). DOI: <https://doi.org/10.5089/9781451856224.001>
24. Reinhart C., Rogoff K. This time is different: eight centuries of financial folly. *The SHAFR Guide Online*. 2009. DOI: https://doi.org/10.1163/2468-1733_shafir_sim280020583
25. Ruelle D., Takens F. On the nature of turbulence. *Communications in mathematical physics*. 1971. Vol. 20 (3). P. 167—192. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01646553>
26. Stallibrass D., Fingleton J. Regulation, Innovation, and Growth: Why Peer-to-Peer Businesses Should Be Supported. *Journal of European Competition Law & Practice*. 2016. Vol. 7 (6). P. 414—419. DOI: <https://doi.org/10.1093/jeclap/lpw021>
27. Tang T., Shieh S. Long memory in stock index futures markets: A value-at-risk approach. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*. 2006. Vol. 366. P. 437—448. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.physa.2005.10.017>
28. Zarutskaya E., Pavlov R., Pavlova T., Pawliszczy D., Kuchmacz B. Main characteristics of business models and risk profile of ukrainian banks. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2020. Vol. 2 (33). P. 15—22. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.206376>

29. Zhu Y., Timmermann A. Conditional rotation between forecasting models. *Journal of Econometrics*. 2022. Vol. 231 (2). P. 329—347. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2021.10.006>

References:

1. Horova, V.M. Smirnov, S.O. and Pavlov, R.A. (2010), "The essence and importance of the rating assessment of insurance companies", *Economic scope*, vol. 36. pp. 100—108.
2. Pavlov, R. A. (2011), "The impact of the global financial crisis on the economy of the virtual world Second Life", *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, vol. 2 (11), pp. 309—316.
3. Alessi, L. and Kersebaumer, M. (2019), "The response of asset prices to monetary policy shocks: Stronger than thought", *Journal of Applied Econometrics*, vol. 34 (5), pp. 661—672. DOI: <https://doi.org/10.1002/jae.2706>
4. Baillie, R.T. Bollerslev, T. and Mikkelsen, H.O. (1996), "Fractionally integrated generalized autoregressive conditional heteroscedasticity", *Journal of Econometrics*, vol. 74 (1), pp. 3—30. DOI: [https://doi.org/10.1016/s0304-4076\(95\)01749-6](https://doi.org/10.1016/s0304-4076(95)01749-6)
5. Bordo, M. (1990), "The Lender of Last Resort: Alternative Views and Historical Experience", *FRB Richmond Economic Review*, vol. 76 (1), pp. 18—29.
6. Bordo, M. Eichengreen, B. Klingebiel, D. and Martinez-Peria, M.S. (2001), "Is the crisis problem growing more severe?", *Economic Policy*, vol. 16 (32), pp. 51—82. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-0327.00070>
7. Box, G. and Jenkins G. (1970), *Time Series Analysis: Forecasting and Control*, Holden-Day, San Francisco, USA.
8. Constancio, V. (2012), "Contagion and the European debt crisis", *Financial Stability Review*, vol. 16, pp. 109—121.
9. Corsetti, G. Pesenti, P. and Roubini, N. (1999), "What caused the Asian currency and financial crisis?", *Japan and the World Economy*, vol. 11 (3), pp. 305—373. DOI: [https://doi.org/10.1016/s0922-1425\(99\)00019-5](https://doi.org/10.1016/s0922-1425(99)00019-5)
10. Engle, R. (1982), "Autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance of U.K. inflation", *Econometrica*, vol. 50 (4), pp. 987—1008. DOI: <https://doi.org/10.2307/1912773>
11. Fama, E.F. and French, K.R. (1988), "Permanent and temporary components of stock prices", *Journal of Political Economy*, vol. 96 (2), pp. 246—273. DOI: <https://doi.org/10.1086/261535>
12. Frey, M. and Simiu, E. (1993), "Deterministic and stochastic chaos", *Computational Stochastic Mechanics*, pp. 195—216.
13. Granger, C. and Joyeux, R. (1980), "An introduction to long memory time series models and fractional differencing", *Journal of Time Series Analysis*, vol. 1 (1), pp. 15—29. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.1980.tb00297.x>
14. Hansen, L.P. and Singleton, K.J. (1982), "Generalized Instrumental Variables Estimation of Nonlinear Rational Expectations Models", *Econometrica*, vol. 50 (5), pp. 1269. DOI: <https://doi.org/10.2307/1911873>
15. Hosking, J. (1981), "Fractional differencing", *Biometrika*, vol. 68 (1), pp. 165—176. DOI: <https://doi.org/10.1093/biomet/68.1.165>
16. IMF. (1998), *Financial crises: Causes and indicators*. Tech. rep., World Economic Outlook, IMF, Washington DC, USA. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781557757432.081>
17. IMF. (2002), *Global Financial Stability Report*, IMF, Washington DC. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781589061927.082>
18. Jeffers, E. and Plihon, D. (2022), "The role of central banking: lessons from history", *Papers in Political Economy*, Vol. 81 (2), pp. 303—327. DOI: <https://doi.org/10.3917/cep1.081.0303>
19. Kaminsky, G.L. and Reinhart, C.M. (1999), "The twin crises: the causes of banking and balance-of-payments problems", *American Economic Review*, vol. 89 (3), pp. 473—500. <https://doi.org/10.1257/aer.89.3.473>
20. Kindleberger, C.P. (1986), *The world in depression, 1929—1939*, University of California Press, Berkeley, USA.
21. Lorenz, E. (1963), "Deterministic nonperiodic flow", *Journal of the atmospheric sciences*, vol. 20 (2), pp. 130—141. DOI: [https://doi.org/10.1175/1520-0469\(1963\)020%3C0130:dnf%3E2.0.co;2](https://doi.org/10.1175/1520-0469(1963)020%3C0130:dnf%3E2.0.co;2)
22. Lorenz, E.N. (1972), "Predictability: does the flap of a butterfly's wings in Brazil set off a tornado in Texas?" 139th Annual Meeting of the American Association for the Advancement of Science (29 Dec 1972), in *Essence of Chaos* (1995), Appendix 1, 181.
23. Masson, P.R. (1998), "Contagion-monsoonal effects, spillovers, and jumps between multiple equilibria", *IMF Working Papers*, vol. 98 (42). DOI: <https://doi.org/10.5089/9781451856224.001>
24. Reinhart, C. and Rogoff, K. (2009), "This time is different: eight centuries of financial folly", *The SHAFR Guide Online*. DOI: https://doi.org/10.1163/2468-1733_shafr_sim280020583
25. Ruelle, D. and Takens, F. (1971), "On the nature of turbulence", *Communications in mathematical physics*, vol. 20 (3), pp. 167—192. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01646553>
26. Stallibrass, D. and Fingleton, J. (2016), "Regulation, Innovation, and Growth: Why Peer-to-Peer Businesses Should Be Supported", *Journal of European Competition Law & Practice*, vol. 7 (6), pp. 414—419. DOI: <https://doi.org/10.1093/jeclap/lpw021>
27. Tang, T. and Shieh, S. (2006), "Long memory in stock index futures markets: A value-at-risk approach", *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, vol. 366, pp. 437—448. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.physa.2005.10.017>
28. Zarutskaya, E. Pavlov, R. Pavlova, T. Pawliszczy, D. and Kuchmacz, B. (2020), "Main characteristics of business models and risk profile of ukrainian banks", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 2(33), pp. 15—22. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp-v2i33.206376>
29. Zhu, Y. and Timmermann, A. (2022), "Conditional rotation between forecasting models", *Journal of Econometrics*, vol. 231 (2), pp. 329—347. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2021.10.006>

Стаття надійшла до редакції 07.09.2023 р.

Б. І. Пшик,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансових технологій та консалтингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7930-0791>

У. Я. Грудзевич,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансових технологій та консалтингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0243-7957>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.34

ЗМІНИ У ФІНАНСОВІЙ ПОВЕДІНЦІ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

B. Pshyk,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Financial Technologies and Consulting, Lviv National Ivan Franko University

U. Grudzevuch,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Financial Technologies and Consulting, Lviv National Ivan Franko University

CHANGES IN THE FINANCIAL BEHAVIOR OF HOUSEHOLDS UNDER THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

У статті виявлено та проведено аналіз сучасних змін у фінансовій поведінці домогосподарств в Україні з огляду на вплив сучасних тенденцій цифрової економіки. Аргументовано поступовий перехід домогосподарств на цифровий стиль життя, використовуючи при цьому сучасні інформаційні технології, банкомати, термінали, мобільні пристрої та застосунки, широко використовуючи їх технічні можливості. Сучасні цифрові технології, використовуючись у повсякденному житті громадян, визначають напрями зміни їх фінансової поведінки, формуючи технічне підґрунтя щодо використання конкретних технологій та інструментарію для прийняття фінансових рішень.

Результати аналізу середньомісячних витрат домогосподарств, динаміки операцій із платіжними картками та мікрокредитування засвідчили зростаючий інтерес домогосподарств до використання цифрових технологій в управлінні особистими фінансами та самостійного здійснення фінансових операцій на базі їх використання. Виявлено, що упродовж двох останніх років у фінансовій поведінці домогосподарств, яка характеризується пасивною з огляду на умови воєнного стану, яскраво проявляються аспекти благодійності. Це пов'язано з необхідністю фінансової підтримки Збройних сил України, відбудову міст і сіл, відновлення інфраструктури. Аналіз засвідчив зростання популярності цифрових технологій у благодійній діяльності та залучення з їх допомогою більшої кількості донорів незалежно від місцезнаходження, матеріального чи соціального статусу.

Проведений аналіз зміни фінансової поведінки домогосподарств в умовах розвитку цифрової економіки в Україні дав змогу виявити такі основні тенденції цього процесу: поступове зниження обсягу готівкових операцій та активне поширення безготівкових розрахунків серед громадян; надання переваги дистанційному формату фінансового обслуговування; поступове зростання рівня індивідуалізації споживання фінансових продуктів; зростаюче охоплення цифровими та фінансовими технологіями значної кількості людей за демографічною, соціальною та територіальною ознаками; активізація та зростання обсягів онлайн-кредитування домогосподарств; застосування сучасних програмних продуктів в управлінні особистими фінансами, реалізації депозитної та інвестиційної активності; розширення сфери застосування цифрових технологій у сфері благодійності.

The article identifies and analyzes modern changes in the financial behavior of households in Ukraine, taking into account the influence of modern trends in the digital economy. The gradual transition of households to a digital lifestyle is argued, while using modern information technologies, ATMs, terminals, mobile devices and applications, making extensive use of their technical capabilities. Modern digital technologies, used in the

everyday life of citizens, determine the direction of changes in their financial behavior, forming a technical basis for the use of specific technologies and tools for making financial decisions.

The results of the analysis of the average monthly expenses of households, the dynamics of transactions with payment cards and microcredits have shown the growing interest of households in the use of digital technologies in the management of personal finances and the independent implementation of financial transactions based on their use. It was found that during the last two years, the financial behavior of households, which is characterized by passiveness in view of the conditions of martial law, clearly shows the aspects of charity. This is related to the need for financial support of the Armed Forces of Ukraine, the reconstruction of cities and villages, and the restoration of infrastructure. The analysis proved the growing popularity of digital technologies in charitable activities and attracting more donors with their help, regardless of location, material or social status.

The analysis of changes in the financial behavior of households in the context of the development of the digital economy in Ukraine made it possible to identify the following main trends of this process: a gradual decrease in the volume of cash transactions and the active spread of non-cash payments among citizens; giving preference to the remote format of financial services; gradual increase in the level of individualization of the consumption of financial products; the increasing coverage of digital and financial technologies by a significant number of people according to demographic, social and territorial characteristics; activation and growth of online lending to households; the use of modern software products in the management of personal finances, implementation of deposit and investment activities; expanding the scope of application of digital technologies in the field of charity.

Ключові слова: безготівкові розрахунки, благодійність, домогосподарства, онлайн-інвестування, онлайн-кредитування, фінансова поведінка домогосподарств, фінансові технології, цифрова економіка.

Key words: cashless payments, charity, households, online investing, online lending, financial behavior of households, financial technologies, digital economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з мегатенденцій сьогодення, яка охоплює та пронизує практично усі сфери суспільної діяльності, є динамічний розвиток та поширення цифрових технологій. Причому вона торкнулася не лише великих суб'єктів господарювання та фінансово-кредитних установ, які прагнуть підвищити рівень власної конкурентоспроможності та ефективності діяльності на базі активного застосування цифрових інновацій, а й позначилася на фінансовій поведінці усіх без винятку економічних агентів,

Особливо відчули вплив цифрових трансформацій домогосподарства, які є інституційною складовою економіки, що виконує функцію забезпечення суспільного розвитку, від їхньої здатності відстежувати інновації у цифровому просторі, передбачати їх розвиток та вміння застосовувати при прийнятті фінансових рішень, безперечно залежить не лише рівень їх добробуту, але й перебіг соціально-економічних процесів у суспільстві та стійкість фінансової системи держави загалом. З іншого боку, сучасні цифрові технології не лише використовуються у повсякденному житті громадян, а й визначають напрями зміни їх фінансової поведінки, формуючи технічне підґрунтя щодо використання конкретних технологій та інструментарію для прийняття фінансових рішень, а також характер їх взаємодії з іншими економічними суб'єктами. Тому дослідження фінансової поведінки домогосподарств є актуальним і своєчасним науковим напрямом з огляду не лише на загострення умов зовнішнього та внутрішнього середовища, поглиблення фінансової нестабільності чи прояву різного роду негативних чинників, а й тенденцій розвитку цифрової економіки в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасних публікаціях широко висвітлюються наукові здобутки у сфері дослідження сучасної проблематики фінансів та фінансової поведінки домогосподарств. Цим питанням присвячено праці таких українських та зарубіжних вчених як Боді З., Зварич М.С., Качула С.В., Кейнс Дж., Кириленко О.П., Кізіма Т.О., Мертон Р., Лисяк Л.В., Панчишин С.М., Фернандес Д., Хікс Дж., Шарп У., Ясинська Н.А та ін. Питання ролі цифрових технологій у процесі надання домогосподарствам фінансових послуг є предметом досліджень Дубини М.В., Міщенко В.І., Науменкової С.В., Пантелєєвої Н.М., Попело О.В., Сантосо В., Сукади М., Холяк Н.І. Незважаючи на значну кількість праць вітчизняних і закордонних вчених із зазначеної проблематики, питання впливу тенденцій цифрової економіки на фінансову поведінку домогосподарств потребує подальшого більш ретельного вивчення та глибокого аналізу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою цієї статті є здійснення аналізу сучасних змін у фінансовій поведінці домогосподарств в Україні з огляду на вплив сучасних тенденцій цифрової економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

На даний час досить успішними в плані соціально-економічного розвитку є ті країни, які сформуливали та продовжують впроваджувати принципи людиноцентричної економіки, спрямованої на задоволення потреб усіх

Таблиця 1. Обсяги середніх місячних витрат на одне домогосподарство в Україні та їх структура у 2011, 2016 та 2021 роках

Стаття витрат	2011	2016	2021
Середні витрати за місяць у розрахунку на одне домогосподарство	3458,0 грн / 100%	5720,4 грн / 100%	11243,4 грн / 100%
<i>Структура, %</i>			
<i>Споживчі сукупні витрати</i>	90,1	93,2	91,3
продукти харчування та безалкогольні напої	51,3	49,8	45,9
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,4	2,9	3,0
непродовольчі товари та послуги	35,4	40,5	42,4
в тому числі			
одяг і взуття	5,7	5,6	4,8
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,6	16,0	15,2
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,2	1,7	2,2
охорона здоров'я	3,2	4,2	4,7
транспорт	4,0	3,6	4,5
зв'язок	2,6	2,3	3,4
відпочинок і культура	1,9	1,4	1,7
освіта	1,3	1,0	1,0
ресторани та готелі	2,5	2,2	1,8
різні товари і послуги	2,4	2,5	3,1
<i>Неспоживчі сукупні витрати</i>	9,9	6,8	8,7

Джерело: Держстат України [3].

без винятку індивідів та забезпечення на цій основі добробуту у суспільстві. Проте досягнення цієї надзвичайно важливої та непростої цілі потребує ефективних рішень з накопичення, витрачання та інвестування ресурсів, якими вони розпоряджаються. Все це викликає значний науковий і практичний інтерес до дослідження моделей їхньої фінансової поведінки, яка охоплює найрізноманітніші види і напрями фінансової активності та пов'язана з формуванням, перерозподілом, інвестуванням та споживанням наявних у домогосподарств ресурсів задля досягнення поставлених цілей.

На думку Леонова В.В., Качули С.В., Лисяк Л.В. та Терещенко Т.Є, доцільно виокремити такі види фінансової поведінки як дохідну, заощаджувальну, нагромаджувальну, кредитну, інвестиційну, страхову, споживчу, фіскальну, добродійну [1, с. 110; 2]. Закономірно, що впродовж життєвого циклу домогосподарства його фінансовий стан змінюється. Вибір однієї чи декількох з перелічених різновидів фінансової поведінки буде зроблено, виходячи, насамперед, з фінансового стану конкретного домогосподарства, а також залежить від багатьох чинників економічного та інституційного середовища, низки наявних умов та особливостей, з урахуванням яких приймаються фінансові рішення.

Так, нині спостерігається підвищення рівня ризиків та небезпек в Україні, поява яких передусім зумовлена веденням активних військових дій на території нашої країни та значними руйнуваннями та втратами. Будучи учасниками різних відносин у сфері економічної діяльності, зокрема й тих, що реалізуються на фінансовому та інших ринках, домогосподарства є особливо схильними до цих ризиків, оскільки їхня фінансова поведінка впливає на перебіг різних соціально-економічних процесів в державі та стан функціонування інших економіч-

них суб'єктів. З іншого боку, на фінансову поведінку домогосподарств, особливо впродовж останніх років, активно впливають тенденції розвитку цифрової економіки, поширення та застосування сучасних цифрових технологій, які використовуються ними у процесі прийняття фінансових рішень. Завдяки їм полегшується доступ до фінансових продуктів, прискорюється момент прийняття фінансових рішень, а відтак — призводить посилення існуючих та появи нових ризиків, що позначається на процесах прийнятті ключових рішень та зміні характеру фінансової поведінки домогосподарств

Вплив цифрової економіки відображається передусім на структурі сукупних витрат домогосподарств (табл. 1). Звідси видно, що найбільшу частку у середній загальній сумі витрат, яку здійснює одне українське домогосподарство впродовж місяця, займають витрати на продукти харчування та безалкогольні напої. Проте вона за-

нає поступового скорочення (з 51,3 у 2011 році до 45,9% у 2021 році) на користь зростання частки витрат на непродовольчі товари і послуги — з 35,4 до 42,4% за аналогічний період та неспоживчих сукупних витрат, яка у 2021 році склала 8,7% проти 6,8% у 2016 році.

Зазначена тенденція є характерною саме для цифрової економіки, оскільки на фоні зменшення вартості послуг, що надаються через всесвітню мережу, стрімко зростає їх кількість та обсяг. У зв'язку з цим зросла частка витрат на зв'язок (з 2,6 до 3,4%) та витрат на різні товари і послуги (з 2,4 до 3,1%), зокрема й в частині підключення до мережі Інтернет та придбання необхідного обладнання. Досить помітною у структурі сукупних витрат є тенденція зростання витрат на оплату комунальних послуг -з 9,6 до 15,2% за 2011—2021 роки, викликана в останні роки коронавірусною пандемією, що також у відповідний спосіб сприяло поширенню цифровізації серед населення та її впливу на фінансову поведінку домогосподарств.

На даний час в Україні та у світі спостерігається активний прояв тенденцій цифрової економіки, які насамперед проявляються у появі різного роду інновацій та стрімкому поширенні інформаційних технологій, зокрема у фінансовій сфері. Сьогодні українське населення особливо активно користується платіжними картками, банкоматами, терміналами самообслуговування, мобільними застосунками, що не потребує прямих контактів із працівниками фінансових установ та дає змогу самостійно, здійснювати фінансові операції, зокрема й безготівкові розрахунки. Причому, популярність цих пристроїв дедалі зростає з огляду на прискорення процесу обслуговування.

В умовах сьогодення домогосподарства України активно користуються такими технологіями інтернет-

банкінг, мобільний банкінг, які з плином часу охоплюють дедалі більшу кількість користувачів з огляду на розширення можливості доступу до мережі Інтернет. Якщо у 2018 році частка інтернет-користувачів в Україні становила 58%, то у 2022 році сягнула рівня майже 72% [4]. Така динаміка викликана не лише динамічним розвитком тенденцій цифрової економіки, а й коронавірусною пандемією COVID-19 та військовою агресією росії проти України. Усе це призвело до зростання популярності мережі Інтернет, потреби у постійному моніторингу новин (у т.ч. й фінансових), а також застосування альтернативних каналів доступу до фінансових послуг та комунікації з фінансовими установами (наприклад, Google Hangouts, Facebook Messenger).

В умовах стрімкого розвитку цифрової економіки як домінуючої тенденції не лише в Україні, а й у цілому світі, одним із ключових та практично безальтернативним напрямом модернізації вітчизняної банківської системи є розвиток технологій безготівкових розрахунків. На жаль, їх розвиток та здійснюється в часі повномасштабної війни російської федерації проти України та введення у нашій державі з 24.02.2022 року воєнного стану, який триває до нині. Упродовж цього часу, незважаючи на бойові дії, ракетний терор та обмеження електропостачання, українці продовжували активно використовувати платіжні картки для безготівкових розрахунків, про що свідчить офіційна статистика. Кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, за 2022 рік становила 5 599,2 млн, а їхня загальна сума — 5 058,2 млрд грн. Це на 1,4% більше за кількістю та на 40,5% за сумою, ніж за аналогічний період довоєнного 2021 року. В Україні та за кордоном здійснено 5 194,4 млн безготівкових операцій на суму 3 443,9 млрд грн. Це більше на 4,1% за кількістю та на 56,9% за сумою порівняно з травнем — груднем 2021 року. А загалом, попри війну, більшість операцій з використанням платіжних карток в Україні були безготівковими. Так у 2022 році частка безготівкових операцій із використанням платіжних карток за сумою зросла на 9% порівняно із 2021 роком і становила 69% у загальній сумі операцій із платіжними картками в Україні [5]. Така позитивна динаміка переконливо засвідчує не лише стабільність функціонування платіжної інфраструктури та надійне обслуговування операцій населення із платіжними картками в умовах ракетних обстрілів та енергетичного терору з боку рашистів, а й зростання рівня фінансової грамотності та довіри українських громадян до безготівкових розрахунків навіть в умовах війни.

Найбільше при здійсненні безготівкових операцій в Україні припало за кількістю на операції у торговельній мережі — 52%. У 2022 році було здійснено 2,5 млрд таких операцій, а на їхню загальну суму припадало 23,1% від усіх безготівкових операцій. Порівняно з аналогічним періодом 2021 року кількість таких операцій знизилась на 4,2%, проте в сумі вона зросла на 20,3%. На оплату товарів і послуг в мережі Інтернет припадало 491 млрд грн, що становило майже шосту частину від загального обсягу безготівкових розрахунків, а їхня частка за кількістю становила більше чверті — 27%. А за сумою найбільша частка операцій (58,3%) припадала на перекази між картками, тоді як кількість таких транзакцій становила лише 15,6% [6, с. 22]. Водночас

за сумою перекази з картки на картку зросли більш ніж на 90% порівняно з аналогічним періодом 2021 року, що зумовлено активною підтримкою громадянами не лише один одного, а й Збройних сил України.

Ще одним із трендів, що характеризує вплив цифрової економіки на фінансову поведінку домогосподарств, є надання ними переваги здійсненню в режимі онлайн депозитних, інвестиційних та інших операцій. З початку пандемії зросла потреба в діджиталізації банків, а саме підвищення рівня розвитку цифрових каналів та електронних сервісів для просування банківських продуктів і послуг. Підтвердженням цього є успішне функціонування в Україні цифрових банків (необанків), які діють без фізичних відділень і на підставі ліцензій традиційних банків. Серед них яскравим прикладом Monobank (ліцензія АТ "Універсалбанк"), НЕОБАНК (ліцензія АТ "АКБ "Конкорд"), О.Банк (ліцензія АТ "Ідея Банк"), IZiBank (ліцензія АТ "ТАСКОМБАНК") та низка інших.

Українці продовжують активно переходити на цифровий стиль життя, усе більше використовуючи мобільні пристрої та їхні нові функціональні можливості. Так, у 2022 році серед TOP-20 найбільш використовуваних мобільних додатків, пропонованих фінансово-кредитними установами для своїх клієнтів, були додатки "Privat24" та "Monobank" [7]. Про зростання цифрової активності домогосподарств свідчить зростаюча популярність застосування "Дія", який дає можливість перевести у цифровий формат низку взаємодій держави зі своїми громадянами. Про майбутнє розвитку використання фінансових технологій та цифрових інновацій свідчать прогнозні дані, наведені у табл. 2, згідно яких загальні їх обсяги зростуть до рівня 17408 та 22697 млрд дол. США впродовж 2023—2025 років, серед яких найбільшу частку займатимуть цифрові безготівкові платежі, яка становитиме 50,9% та 47,2% відповідно. Але разом з тим, прогнозується збільшення частки операцій з необанкінгу — з 32,1% до 36,3% на тлі скорочення питомої ваги цифрових платежів, цифрових інвестицій та альтернативного кредитування.

Ще одним із трендів цифрової економіки, який впливає на зміну фінансової поведінки домогосподарств є використання останніми відповідних програм та мобільних застосунків, розроблених фінтех-компаніями, для управління персональними фінансами чи сімейним бюджетом [10, С. 108]. Прикладами таких продуктів належать, зокрема, Bills Monitor, Buddy: Budget & Save Money, DomEconom, Gubadoo, Goodbudget, Expensify, HomeBank, Moneygraph+, Monefy, Money Manager, Money Lover, Splittable, Spendee, YNAB, Wallet та ін.). Ці програмні продукти виконують роль персональних фінансових помічників: надають докладний звіт за доходами і витратами, допомагають дотримуватися плану витрат на місяць, нагадують про регулярні платежі та аналізують чеки, дозволяють розподіляти витрати за статтями за певні періоди та здійснювати бюджетування та заощаджень, зокрема й формують пропозиції щодо варіантів їх інвестування. Використання зазначених продуктів дозволяє домогосподарствам приймати рішення щодо сімейного бюджету, не звертаючись до фінансових консультантів.

Результатом суттєвого прориву у сфері цифровізації фінансових послуг є поява онлайн-кредитування, вико-

Таблиця 2. Прогнозні обсяги операцій з використанням фінансових технологій у глобальному вимірі, млрд. доларів США

Види операцій	2023		2024		2025	
	сума	частка	сума	частка	сума	частка
Цифрові платежі	8862	50,9	9795	48,5	10715	47,2
Необанкінг	5584	32,1	7051	34,9	8250	36,3
Цифрові інвестиції	2601	14,9	2982	14,7	3353	14,8
Альтернативне кредитування	361	2,1	374	1,9	379	1,7
Разом	17408	100	20202	100	22697	100

Джерело: таблицю складено на основі даних [8; 9].

ристання якого створює умови зручності, швидкості та доступності кредитного фінансування для клієнтів, передусім домогосподарств. Неабияка популярність цього продукту у всьому світі забезпечується завдяки розвитку інформаційних технологій та поширенню інтернету. Чимало фінансових експертів впевнені у тому, що це майбутнє кредитних операцій, а відтак продовжують вдосконалювати наявні та створювати нові техніки й інструменти для забезпечення зручності та ефективності цього процесу. Ця тенденція останнім часом поширюється в Україні, про що свідчить широка пропозиція даного продукту домогосподарствам з боку банків, кредитних спілок, фінансових компаній, а також поява низки сервісів онлайн-кредитування (зокрема Moneyveo, MyCredit, MILOAN, Dinero та ін.) [11]. Від традиційних банківських позик онлайн-кредити відрізняються поданням мінімального обсягу інформації та документів, а також відсутністю потреби підтверджувати свій легальний рівень доходів. До того ж, у практиці є чимало випадків, коли кошти надаються тим категоріям позичальників, яким уже було відмовлено в отримання кредиту: особам з негативною кредитною історією, безробітним, пенсіонерам, студентам. Усе це зумовлює стрімке зростання популярності цієї послуги серед споживачів.

Проведений аналіз засвідчив поступове зниження обсягу заборгованості мікрокредитами, наданими мікрофінансовими організаціями (МФО). Якщо у третьому кварталі 2021 року значення даного показника було зафіксовано на рівні 15,6 млрд грн, то на кінець другого кварталу 2022 року воно знизилось до 10,7 млрд грн, або майже на 47% (табл. 3). А середня сума онлайн-кредиту знизилась майже на 40% порівняно з попереднім кварталом і складала 3650 грн проти 5079 грн. Основною причиною, що викликала такі зміни, було повномасштабне вторгнення росії в Україну, внаслідок чого уповільнено кредитну активність зазначених організацій.

Останнім часом інновації у сфері фінансових технологій змінили ландшафт онлайн-кредитів, пропонуючи клієнтам нові можливості, зокрема: платформи P2P, (які забезпечують безпосередній контакт кредитора і позичальника, сприяючи зниженню операційних витрат та пропозиції конкурентних процентних ставок, пошуку гнучких та доступних кредитних рішень); індивідуалізація кредитів (що передбачає врахування індивідуальних потреб та обставин позичальника, забезпечуючи при цьому комфортні умови погашення та уникнення небажаних фінансових наслідків); мобільні додатки та інструменти управління (можливість для клієнтів у режимі 24/7 відстежувати свої платежі, розраховувати доступні суми, отримувати необхідну інформацію про кредитні угоди задля полегшення процесу і вчасного погашення кредиту); безпека та захист даних (шляхом використання сучасних технологій шифрування, авторизації та захисту від випадків шахрайств).

Попри наявні переваги існують й певні обмеження та проблеми, пов'язані з онлайн-кредитуванням. Так, основними обмеженнями є вікові та географічні обмеження для користування кредитами і платіжними картками, лімітування максимальної суми кредиту для різних категорій клієнтів, а також відсутність можливості особистого контакту з фахівцями кредитора, що може ускладнити процес кредитування або привести до певних помилок. А проблеми онлайн-кредитування можуть проявитися у небезпеці стороннього втручання злоумисників в процес кредитування, відсутності особистого підходу до клієнтів з огляду на автоматизовану взаємодію та можливість неврахування специфічних обставин позичальника, а через ризик шахрайства при використанні чужих персональних даних для отримання кредиту.

Для уникнення подібних проблем фінансова поведінка домогосподарств повинна бути виваженою та передбачати ретельне вивчення власних фінансових потреб та можливостей, умов кредитування і ділової репутації кредитора. У випадку отримання онлайн-кредиту слід контролювати повноту і своєчасність його погашення. З іншого боку, необхідно слідкувати за сучасними технологіями та продуктами у сфері онлайн-кредитування, бути обізнаним щодо виникнення можливих сценаріїв та прояву ризиків в ході даного процесу, а також застосовувати сучасні технології та методи захисту персональних даних, таких як двофакторна автентифікація, використання захищених паролів та регулярне оновлення програмного забезпечення.

Таблиця 3. Динаміка показників мікрокредитування в Україні

Показник	І кв. 2020	ІІ кв. 2020	ІІІ кв. 2020	ІV кв. 2020	І кв. 2021	ІІ кв. 2021	ІІІ кв. 2021	ІV кв. 2021	І кв. 2022	ІІ кв. 2022
Заборгованість за мікрокредитами, млрд грн	14,8	13,2	13,2	13,9	14,8	14,9	15,6	13,1	11,9	10,7
Середня сума кредиту в МФО, грн	4 058	3 686	3 970	4 447	4 269	4 468	4 649	5 030	5 079	3 650
Кількість договорів на мікрокредитування	3410450	2228003	3037243	3283954	3519407	3633229	3694547	3310748	2232300	355646

Джерело: таблицю складено на основі даних [12].

Також сьогодні домогосподарства стають повноправними учасниками фінансового ринку, особливо завдяки доступу до мережі Інтернет, що дає змогу торгувати на валютних і фондових біржах (так званий інтернет-трейдинг). Це викликано тим, що завдяки повсюдному проникненню Інтернету у приватний сектор населення доступ до торгів на біржі став цілком реальним навіть для найнижчих верств населення. А з розвитком мобільного зв'язку з'явилася можливість торгувати не тільки зі стаціонарних пунктів, а й з переносних пристроїв зв'язку.

Посилює розвиток онлайн-інвестування поява у світі та в Україні різного роду цифрових новацій, зокрема агрегаторів електронного фінансового супермаркету, цифрових банків, маркетплейсів онлайн-інвестицій та різного роду фінтех-стартапів, які створюють усі можливості для дистанційного здійснення інвестицій у цінні папери, корпоративні права, банківські метали, іноземну валюту, похідні фінансові інструменти тощо. Під впливом тенденцій цифрової економіки набувають популярності операції на ринку FOREX, ПАММ-рахунки, інвестиції в мікрофінансові організації, пайові інвестиційні та венчурні фонди, а також різного роду альтернативні вкладення (у створення інтернет-магазинів, інтернет-сайтів різної спрямованості, мобільних додатків, пабліків у соцмережах, купівлю криптовалюти та ін.), які приносять пасивний дохід, тому з часом все більше українських громадян цікавляться такими вкладеннями.

Ще до повномасштабної війни в Україні значної популярності набули інвестиції в американський фондовий ринок через фінтех-додатки. З одного боку посилення зацікавленості подібними інструментами є негативним трендом, оскільки спричиняє відтік капіталу за межі країни. Проте в окремих випадках, коли іноземні цінні папери заводились в Україну, то обіг акцій відбувався в країні, і розрахунки проводилися за гривні всередині українського ринку капіталу. При цьому виникнення подібних трендів свідчать про запити інвесторів на інструменти ринку капіталів. Хоча на сьогодні у цьому напрямку зі сторони громадян прослідковується цікавість, а не реальна інвестиційна потреба, однак це дає підстави стверджувати про те, що в Україні зароджується прошарок нового класу інвесторів, культура персонального інвестування та поступова популяризація ринку цінних паперів, які у майбутньому будуть інвестувати й у вітчизняні фондові інструменти, сприяючи поліпшенню інвестиційного клімату та розвитку вітчизняної економіки.

В умовах загострення в Україні коронавірусної пандемії, фінансових криз та економічної нестабільності фінанси домогосподарств функціонували у складних зовнішніх умовах. Однак повномасштабна війна ще більше погіршила фінансове становище більшості домогосподарств та внесла свої корективи у їхню фінансову поведінку, яку науковці здебільшого характеризують як пасивну [1, С. 110], що сформувалась внаслідок політичних, економічних і соціальних негараздів. А вже війна призвела до страшних руйнувань українських міст та сіл, знищення критичної інфраструктури у багатьох громадах та регіонах, мільйонів вимушених переселенців, згорання діяльності та релокації підприємств, особливо малих та середніх. Тому упродовж двох ос-

татніх років у фінансовій поведінці домогосподарств яскраво проявляються аспекти доброчинності та фінансової підтримки.

Хоча культура благодійності активно розвивалася в Україні і до повномасштабного вторгнення, а з його моменту отримала потужний поштовх для подальшого розвитку. Так, у 2022 р., за даними соціологічного дослідження [13], 86% мешканців України стали благодійниками впродовж останнього року, що на 19% перевищує аналогічний показник 2021 р., та на 26% більше, ніж у 2019 р. Впродовж перших чотирьох місяців вторгнення жертвували кошти 65% жителів України. При цьому 33% респондентів жертвували від 1 до 3 тис. грн, 25% — від 3 до 6 тис. грн, 13% — до 10 тис. грн. Натомість, у 2021 році ситуація була такою: 11% мешканців України стверджували про пожертви у розмірі 200 грн, ще 11% — 500 грн, 9% — 1000 грн.

З початку великої війни загальна сума внесків на потреби Збройних Сил та на підтримку гуманітарних ініціатив сягнула 98,9 мільярда гривень, половину з них українці перерахували на рахунки благодійних фондів. Ця сума включає всі пожертви громадян банківськими переказами, внески приватних компаній та банків. Найбільше переказів зроблено через Монобанк, на рахунки якого переказали 17,2 млрд грн, ПриватБанк — 5 млрд грн, Райффайзен — 300 млн грн та Ощадбанк — 200 млн грн [14].

Під час повномасштабної війни змінилися способи надання фінансової допомоги. В умовах сьогоднішнього кошти найчастіше перераховують на державний рахунок ЗСУ (37% респондентів), особисті банківські картки (32%), передають через волонтерів (27%), благодійні фонди (25%), скриньки для збору допомоги (19%) та шляхом відрахування від придбаного товару (10%). Значно менше використовуються сучасні цифрові канали надходження благодійних внесків: перерахування у платіжному терміналі — 5%; через SMS — 4%; через веб-сайт фандрейзингової платформи — 3%; інші способи (найчастіше "Дія. Е-підтримка", зняття банківських карт, через мобільні застосунки) — 3%.

На відміну від України, у зарубіжних країнах цифрові канали використовуються дещо активніше в цілях благодійності, про що свідчать такі дані (у відсотках до загальної кількості донорів): Інтернет-магазин, який приносить користь благодійним організаціям (56%), онлайн-розіграші або лотереї (32%), Інтернет-аукціон (22%), жертвування через геймінг (8%) та смарт спікер (1%). 55% донорів у всьому світі вважають за краще здійснювати благодійність онлайн через кредитну або дебетову картку, 12% воліють здійснювати банківський переказ, 10% напряму / поштою, 10% через PayPal, 8% готівкою, 2% через цифровий гаманець, 2% за допомогою SMS та 1% за допомогою мобільних грошей [15].

Розвиток цифрових технологій у доброчинній діяльності є надзвичайно важливим завданням, адже на відміну від попередніх форматів доброчинства (організація концерту, аукціону чи проведення інших заходів, які передбачають фізичну присутність благодійників) цифрові технології відкривають можливість для участі всіх користувачів мережі, незалежно від їхнього матеріального чи соціального статусу. Благодійні фонди та

організації сьогодні надзвичайно зацікавлені у процесах діджиталізації та прозорості руху фінансових ресурсів. Свідченням цього є значні витрати на цілі впровадження цифрових інструментів (введення CRM, створення та адаптація сайтів), на які припадало до 30% від обсягів грантових надходжень до початку війни [15].

Сучасними цифровими інструментами для благодійності, які останнім часом пропонуються в Україні, є: банківські термінали, які пропонують перерахувати на благодійність заокруглені суми; друковані плакати з NFC-чіпом; інтеграція благодійності в мобільні застосунки (наприклад "Монобанку", поп-ап сповіщення від "Райффайзен Банку"); спеціальні функції для благодійності у соціальних мережах; фандрейзингові платформи. Таким чином сфера благодійності в Україні спрямована не лише на пошук промоції та креативу, а й інноваційних та технологічних рішень для скорочення часу надходження пожертв від донорів до реципієнтів.

На основі узагальнення результатів аналізу змін у фінансовій поведінці домогосподарств в умовах розвитку цифрової економіки в Україні, виявлено такі основні тенденції цього процесу: поступове зниження обсягу готівкових операцій та активне поширення безготівкових розрахунків серед громадян; надання переваги дистанційному формату обслуговування та здійснення фінансових операцій; поступове зростання рівня індивідуалізації споживання фінансових продуктів, підвищення ролі їхньої якості; зростаюче охоплення цифровими та фінансовими технологіями дедалі більшої кількості людей за демографічною, соціальною та територіальною ознаками; активізація та зростання обсягів онлайн-кредитування домогосподарств; застосування інноваційних технологій та сучасних програмних продуктів в управлінні особистими фінансами, реалізації депозитної та інвестиційної активності; розширення сфери застосування цифрових технологій на користь надання благодійних пожертв.

Загалом сучасні фінансові та цифрові технології спричиняють позитивний вплив на фінансову поведінку домогосподарств. Основними перевагами у їх використанні є забезпечення останнім таких можливостей: рівного доступу домогосподарств до сучасних технологій та інновацій у фінансовій сфері; самостійного і швидкого здійснення фінансових операцій; легкого та безперешкодного доступу домогосподарств до фінансової інформації; отримання у зручному форматі сучасних фінансових послуг, які повністю відповідають індивідуальним потребам клієнтів; досягнення ефекту економії часу та фінансових витрат; зміцнення рівня фінансової, інформаційної і кібербезпеки домогосподарств, посилення захисту персональних даних громадян; доступу до зручних каналів комунікації з фінансовими посередниками та іншими економічними агентами; зростання якості пропонуваного домогосподарствам фінансових продуктів та зниження рівня впливу людського чинника.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

В умовах розвитку цифрової економіки в Україні та у світі відбувається поступовий перехід домогосподарств на цифровий стиль життя, широко використову-

ючи при цьому сучасні інформаційні технології, банкомати, термінали, мобільні пристрої та застосунки та їх технічні можливості. Сучасні цифрові технології, використовуючись у повсякденному житті громадян, визначають напрями зміни їх фінансової поведінки, формуючи технічне підґрунтя щодо використання конкретних технологій та інструментарію для прийняття фінансових рішень, а також характер їх взаємодії з іншими економічними суб'єктами.

Аналіз змін фінансової поведінки домогосподарств в умовах розвитку цифрової економіки в Україні дав змогу виявити такі основні тенденції цього процесу: поступове зниження обсягу готівкових операцій та активне поширення безготівкових розрахунків серед громадян; надання переваги дистанційному формату обслуговування та здійснення фінансових операцій; поступове зростання рівня індивідуалізації споживання фінансових продуктів, підвищення ролі їхньої якості; зростаюче охоплення цифровими та фінансовими технологіями дедалі більшої кількості людей за демографічною, соціальною та територіальною ознаками; активізація та зростання обсягів онлайн-кредитування домогосподарств; застосування інноваційних технологій та сучасних програмних продуктів в управлінні особистими фінансами, реалізації депозитної та інвестиційної активності; розширення сфери застосування цифрових технологій на користь надання благодійних пожертв.

Зростання активності домогосподарств в організації та управлінні власними фінансами на базі інноваційних технологій визначається не лише готовністю користування ними, а й оволодінням основами цифрової та фінансової грамотності, що формують відповідні знання, навички та компетенції, які підкріплені вмінням втілювати їх у реальному житті. Лише тоді домогосподарства зможуть успішно застосовувати у повсякденному житті різноманітні фінансові технології, успішно користуватися ними для прийняття грамотних фінансових рішень, дотримуватись правил конфіденційності і захисту інформації, обирати найбільш прийнятні методи управління ризиками та захисту від фінансових загроз у повсякденному житті. Усі ці аспекти формують цікаві і перспективні напрями для подальших наукових досліджень.

Література:

1. Качула С.В., Лисяк Л.В., Терещенко Т.Є. Фінансова поведінка домогосподарств регіонів України як підґрунтя забезпечення їх стійкості в умовах економічної нестабільності. Науковий погляд: економіка та управління. 2023. № 2 (82). С. 108—115.
2. Леонов В.В. Мотиваційні чинники фінансової поведінки населення України: емпіричний аналіз. Український соціум. 2007. № 3 (20). С. 63—76.
3. Структура сукупних витрат домогосподарств (1999—2021). URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvvg/ssv/arh_ssv_u.htm (дата звернення 27.08.2023).
4. Digital in Ukraine. Data Reportal. URL: <https://datareportal.com/digital-inukraine?rq=Ukraine> (дата звернення 27.08.2023).
5. Воєнний рік: безготівкові операції — у пріоритеті в українців. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/>

voyennyi-rik-bezgotivkovi-operatsiyi--u-prioriteti-v-ukrayintsiv (дата звернення: 06.08.2023).

6. Звіт з версайту інфраструктур фінансового ринку за 2022 рік / Національний банк України. 2022. 36 с. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-z-oversayta-infrastruktur-finansovogo-rinku-za-2022-rik> (дата звернення: 03.08.2023).

7. Digital в Україні 2022: тренди українського інтернету та вплив війни. CASES. URL.: <https://cases.media/article/digital-v-ukrayini-2022-trendiukrayinskogo-internetu-ta-vpliv-viini> (дата звернення 26.08.2023 р.).

8. Digital Economy Compass 2021. Statista. URL: <https://www.statista.com/study/105653/digital-economy-compass/#professional> (дата звернення 17.08.2023 р.).

9. Стеценко Б. С., Бірюк С.О., Левченко К.М. Діджиталізація фінансового ринку у контексті поствоєнного відновлення України. Ефективна економіка. 2023. № 7. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.7.6> (дата звернення: 23.08.2023).

10. Попело О. В., Холявко Н. І., Дубина М. В., Тарасенко А. В. Вплив інноваційно-інформаційних технологій фінансових установ на трансформацію фінансової поведінки домогосподарств. Проблеми економіки. 2022. № 1 (51). С. 105—112.

11. Майбутнє кредитування онлайн: перспективи та очікування. URL:<https://creditspot.com.ua/online-kredit/> (дата звернення: 21.08.2023).

12. Війна майже вбила мікрокредити: сума виданих МФО позик впала у 12 разів. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/half-alive-mfo> (дата звернення: 21.08.2023).

13. Карманська Ю. За час повномасштабної війни суми пожертв українців зросли в дев'ять разів — дослідження. URL:<https://forbes.ua/news/za-chas-povnomasshtabnoi-viyni-sumi-pozhertv-ukrayintsiv-zrosli-v-devyat-raziv-doslidzhennya-09082022-7571> (дата звернення: 18.08.2023).

14. Жарикова А. З початку війни на потреби ЗСУ та благодійність зібрали майже 100 млрд: топ фондів та банків. Економічна правда. 2023. 29 травня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/05/29/700615/> (дата звернення: 18.08.2023).

15. Глобальні тренди благодійності: чим примітна Європа. URL: <https://euprostit.org.ua/practices/154863> (дата звернення: 22.08.2023).

16. Нікель Н. Як хайтек використовують для благодійності: український досвід. URL:<https://ain.ua/2022/10/22/blagochynnist/> (дата звернення: 22.08.2023).

References:

1. Kachula, S.V., Lysyak, L.V. and Tereshchenko, T.E. (2023), "Financial behavior of households in the regions of Ukraine as a basis for ensuring their stability in conditions of economic instability", *Naukovyy pohlyad: ekonomika ta upravlinnya*, vol. 2 (82), pp. 108—115.

2. Leonov, V.V. (2007), "Motivational factors of the financial behavior of the population of Ukraine: an empirical analysis", *Ukrainskyi sotsium*, vol. 3 (20), pp. 63—76.

3. State Statistics Service (2021), "Structure of total household expenses (1999—2021)", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/gdvvg/ssv/arh_ssv_u.htm (Accessed 27 August 2023).

4. Data Reportal (2023), "Digital in Ukraine", available at: <https://datareportal.com/digital-in-ukraine?rq=Ukraine> (Accessed 27 August 2023).

5. National Bank of Ukraine (2023), "Wartime: non-cash transactions are a priority for Ukrainians", available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/voyennyi-rik-bezgotivkovi-operatsiyi--u-prioriteti-v-ukrayintsiv> (Accessed 03 august 2023).

6. National Bank of Ukraine (2023), "Oversight Report of Infrastructure Financial Market for 2022", available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-z-oversayta-infrastruktur-finansovogo-rinku-za-2022-rik> (Accessed 03 august 2023).

7. CASES (2023), "Digital in Ukraine 2022: Ukrainian Internet trends and the impact of the war", available at: <https://cases.media/article/digital-v-ukrayini-2022-trendi-ukrayinskogo-internetu-ta-vpliv-viini> (Accessed 26 August 2023).

8. Statista (2023), "Digital Economy Compass 2021", available at: <https://www.statista.com/study/105653/digital-economy-compass/#professional> (Accessed 17 August 2023).

9. Stetsenko, B. S., Biryuk, S.O. and Levchenko, K.M. (2023) "Digitalization of the financial market in the context of the post-war reconstruction of Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol. 7, available at: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1841> (Accessed 23 August 2023).

10. Popelo, O. V., Kholyavko, N. I., Dubyna, M. V. and Tarasenko A. V. (2022), "The impact of innovative information technologies of financial institutions on the transformation of the financial behavior of households", *Problemy ekonomiky*, vol. 1 (51). pp. 105—112.

11. Credit Spot (2023), "The future of online lending: prospects and expectations", available at: <https://creditspot.com.ua/online-kredit>. (Accessed 21 August 2023).

12. Opendatabot (2022), "The war almost killed microcredits: the amount of loans issued fell 12 times", available at: <https://opendatabot.ua/analytics/half-alive-mfo>. (Accessed 21 August 2023).

13. Karmanska, Yu. (2022), During the full-scale war, the amount of donations of Ukrainians increased ninefold — research, available at: <https://forbes.ua/news/za-chas-povnomasshtabnoi-viyni-sumi-pozhertv-ukrayintsiv-zrosli-v-devyat-raziv-doslidzhennya-09082022-7571> (Accessed 18 August 2023).

14. Zharykova, A. (2023), "Since the beginning of the war, almost 100 billion have been collected for the needs of the Armed Forces and charity: top funds and banks", *Ekonomichna pravda*, 29 May, available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/05/29/700615/> (Accessed 18 August 2023).

15. Europeanspace (2020), "Global trends in charity: what makes Europe remarkable", available at: <https://euprostit.org.ua/practices/154863> (Accessed 22 August 2023).

16. Nickel, N. (2022), "How high-tech is used for charity: Ukrainian experience", available at: <https://ain.ua/2022/10/22/blagochynnist/> (Accessed 22 August 2023).

Стаття надійшла до редакції 30.08.2023 р.

Я. Б. Дропа,
д. е. н., професор,
професор кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2385-8205>

М. І. Петик,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6022-2690>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.42

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЕНДАВМЕНТІВ У ЯКОСТІ ІНСТРУМЕНТУ ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ya. Dropa,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance,
Money Circulation and Credit, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, Lviv
M. Petyk,
PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Money Circulation and Credit, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, Lviv

PROSPECTS OF USING ENDOWMENTS AS A TOOL FOR FINANCING INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

У статті з'ясовано економічний зміст ендавментів з погляду цільових фондів, які створюють некомерційні організації з метою досягнення статутних цілей; висвітлено їхню роль у поліпшенні фінансового забезпечення закладів освіти та окреслено головні вигоди від діяльності таких фондів у сфері науки; розкрито особливості започаткування та функціонування ендавментів у навчальних закладах; визначено чинники, які сприяли активізації розвитку ендавмент фондів у провідних університетах світу.

Досліджено особливості розвитку ендавментів у вітчизняних закладах вищої освіти, окреслено головні цілі їх створення в університетах України; проаналізовано вітчизняне законодавство, яке визначає сутність та регламентує функціонування ендавмент фондів у закладах вищої освіти. Подано ключові переваги використання ендавмент фондів у фінансовому забезпеченні належного функціонування ЗВО; окреслено головні результати, які повинні бути отримані від фінансування університетів за рахунок цільового капіталу; названо найважливіші деструктивні чинники, які сьогодні стримують розвиток ендавментів у сфері науки і освіти в Україні; виявлено фактори, які визначають пасивність населення щодо участі в ендавмент фондах освітніх закладів.

Висвітлено взаємозалежність розвитку вітчизняного фінансового ринку та ринку цільового капіталу; розкрито роль компаній з управління активами у розвитку ендавментів у національній економіці; охарактеризовано особливості реалізації інвестиційної політики ендавмент фондів; розкрито специфіку формування управлінських органів при ендавментах та окреслено головні повноваження і права, якими вони повинні володіти для ефективного функціонування. Визначено напрями активізації діяльності ендавмент фондів у вітчизняних закладах вищої освіти; обґрунтовано використання різноманітних способів залучення населення до участі у таких фондах; окреслено перспективи використання ендавментів у сфері науки і освіти в Україні у післявоєнний період.

The article clarifies the economic meaning of endowments from the point of view of trust funds, which are created by non-profit organizations in order to achieve statutory goals; their role in improving the financial support of educational institutions is highlighted and the main benefits from the activities of such funds in the field of science are outlined; the peculiarities of the establishment and functioning of endowments in educational institutions are revealed; the factors that contributed to the activation of the development of endowment funds in the world's leading universities are identified.

The peculiarities of the development of endowments in domestic institutions of higher education were studied, the main goals of their creation in Ukrainian universities were outlined; domestic legislation, which defines the essence and regulates the functioning of endowment funds in higher education institutions, is analyzed. The key advantages of using endowment funds in financial support for the proper functioning of higher educational institutions are presented; outline the main results that should be obtained from the financing of universities at the expense of the target capital; the most important destructive factors, which today hold back the development of endowments in the field of science and education in Ukraine, are named; the factors that determine the passivity of the population regarding participation in the endowment funds of educational institutions have been identified.

The interdependence of the development of the domestic financial market and the target capital market is highlighted; the role of asset management companies in the development of endowments in the national economy is revealed; the peculiarities of implementation of the investment policy of endowment funds are characterized; the specifics of the formation of management bodies at endowments are revealed and the main powers and rights they must possess for effective functioning are outlined. Areas of activity activation of endowment funds in domestic institutions of higher education have been determined; the use of various ways of attracting the public to participate in such funds is substantiated; the prospects for the use of endowments in the field of science and education in Ukraine in the post-war period are outlined.

Ключові слова: цільовий капітал, ринок цільового капіталу, ендавмент, ендавмент фонди, фінансування, заклади вищої освіти, національна економіка.

Key words: target capital, target capital market, endowment, endowment funds, financing, higher education institutions, national economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодні у світі є багато країн, які досягли високих темпів розвитку та перебувають на перших позиціях світових рейтингів не тільки за обсягом ВВП, а й за якістю життя населення. Їхній досвід переконує, що важливою складовою успіху є фінансування у достатньому обсязі сфери освіти і науки. Від початку здобуття Україною незалежності зазначені галузі забезпечувалися ресурсами недостатньо, а на ведення наукової діяльності грошові кошти виділялися, зазвичай, у досить мізерних розмірах. Це призвело до суттєвого зниження зацікавленості молоді у працевлаштуванні у зазначеному секторі та зменшило престижність здобуття наукових ступенів і вчених звань.

Початок повномасштабної війни в Україні кардинально змінив ситуацію щодо фінансування освіти і науки, оскільки вітчизняна бюджетна система стала залежною від фінансової допомоги країн-партнерів. Водночас суттєво знизилася надходження закладів вищої освіти від надання платних послуг, що спонукає їх шукати додаткові джерела формування фінансових ресурсів, які дадуть змогу повноцінно вести наукову діяльність. За таких умов доцільно взяти до уваги практику розвинених країн світу, котрі фінансують значну

частину своєї діяльності за рахунок цільового капіталу, який формують на засадах благодійної діяльності та меценатства. Розуміючи важливість освітньої складової в умовах післявоєнного відновлення економіки України, необхідно сформулювати сприятливі умови для залучення цільового капіталу у фінансування закладів вищої освіти, що актуалізує проведення досліджень у цьому напрямі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам формування ринку цільового капіталу у національній економіці, особливостям функціонування ендавмент фондів та дослідженню можливостей фінансування за їх допомогою діяльності закладів вищої освіти України присвятили свої праці такі вітчизняні науковці: М. Адамик [1], О. Буцька [12], О. Бєлов [2], О. Воробйова [34], Ю. Гернего [4], Б. Пшик [9], О. Печенко [9], К. Рябков [10], В. Покідіна [10], І. Снісарчук [11], О. Тимошенко [12], О. Ткачук [13] та інші.

Зважаючи на складне становище вітчизняних закладів вищої освіти в умовах війни через нестачу фінансування, знищення майна та вимушене переміщення сьогодні є потреба у вирішенні нових проблем, які пов'язані з пошуком позабюджетних джерел формування коштів та створенням сприятливих умов для функціонування ендавмент фондів.

Рис. 1. Концептуальна схема ендавмент фінансування закладів освіти

Джерело: розроблено авторами.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження можливостей використання ендавмент фондів як інструменту фінансування закладів вищої освіти (ЗВО) в умовах післявоєнного відновлення економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасній економічній літературі ендавмент визначають як цільовий фонд розвитку неприбуткової організації, який формують шляхом залучення внесків меценатів та благодійників. Доходи, отримані від інвестування залучених ресурсів, використовують на чітко визначені засновниками фонду цілі, які перебувають у межах статутної діяльності некомерційної установи.

Використання згенерованих доходів від розміщення залучених до ендавментів коштів дасть змогу неприбутковим організаціям забезпечити зростання якості послуг, які вони пропонують, зокрема, у сфері освіти і науки. Це сприятиме посиленню інноваційної складової освітніх продуктів, заохоченню обдарованих студентів до проведення наукових досліджень, зростанню можливостей до матеріального стимулювання (преміювання) працівників закладів вищої освіти тощо, що у підсумку нарощуватиме конкурентоспроможність ЗВО на ринку, підвищуватиме рентабельність їхньої діяльності, а відтак, зміцнюватиме фінансовий стан. Схему залучення цільового капіталу у фінансування закладів освіти подано на рис. 1.

Головні вигоди від формування ендавмент фондів для ЗВО полягають у: зростанні обсягу інвестицій з приватного сектору, формуванні сталих обсягів залученого цільового капіталу, підвищенні здатності надавати якісні освітньо-наукові послуги за рахунок зростання величини фінансових ресурсів, формуванні позитивного іміджу ЗВО в умовах функціонування ендавмент фонду, зростанні результативності менеджменту активів організації, забезпеченні інформаційної прозорості фінансової діяльності для інвесторів та меценатів, спрощенні процедури внесення коштів благодійниками та можливості постійного моніторингу за їх використанням, формуванні потенціалу до отримання фіскальних преференцій, економії бюджетних ресурсів й нарощенні фінансової автономії закладу тощо.

Необхідно підкреслити, що започаткування ендавмент фонду не є простим процесом й вимагає ґрунтовної підготовки та розрахунку ефективності його використання. Окрім цього для управління ендавмент фондами необхідно володіти відповідним практичним досвідом та фінансовими навиками у сфері оцінки рівня ризиків з метою впровадження відповідних заходів їх зниження (страхування, диверсифікація та інше). Варто мати на увазі, що для фінансування статутної діяльності ЗВО використовують тільки доходи від управління цільовим капіталом, а ситуація на ринку може бути не завжди сприятливою для їх генерування у необхідному обсязі. Це стане причиною звуження чи перешкодою для розширення обсягу надання освітньо-наукових послуг.

Сьогодні значного поширення набуло використання ендавмент фондів у фінансуванні науки і освіти у США, Канаді та Великій Британії, а університети Оксфорда і Кембриджа вважають провідними у залученні цільового капіталу до фінансування власної діяльності. Найбільшими організаціями у світі, побудованими на принципах ендавментів виступають: Фондація Нобеля (500 млн дол.), Фондація Ікея (35 млрд дол.), Фонд Білла і Мелінди Гейтсів (35 млрд дол.), Ендавмент Гарварського університету (32,3 млрд дол.), Національний фонд підтримки демократії (National Endowment for Democracy) [5]. Здобуття світової першості у сфері використання ендавмент фондів у якості інструментів фінансування науки у США визначали низка чинників, зокрема: фінансові ресурси корпорацій та домогосподарств залучають до фінансування розвитку неприбуткової сфери за допомогою надання різноманітних пільг з оподаткування для осіб, що беруть участь у формуванні цільового капіталу; добре сформовані умови для ведення благодійної діяльності; широкий спектр інструментів для здійснення добродійних вкладень; висока

активність населення у здійсненні інвестицій у соціальну сферу у формі меценатства [2, с. 56].

Одним із перших ендавмент фондів, який здобув широке визнання, був фонд виплати Нобелівських премій, який утворив свій цільовий капітал за рахунок спадщини А. Нобеля, котра була інвестована у надійні інструменти фінансового ринку. У його заповіті було зазначено, що більшість активів мають бути вкладені у високоліквідні інструменти, а згенеровані за їх допомогою доходи — розміщені на депозиті у надійній банківській установі. Отримані унаслідок такого інвестування доходи передають Нобелівському фонду й спрямовують на преміювання осіб, які отримали значущі та корисні для суспільства результати своїх наукових досліджень [2, с. 56]. Цей фонд дає можливість наочно зрозуміти, що за допомогою соціальних інвестицій можна стимулювати ріст науково-дослідної діяльності та отримувати відчутний прогрес в освітній, науковій, медичній, екологічній та інших сферах суспільства.

Вітчизняні ендавмент фонди у сфері освіти і науки сьогодні знаходяться на стадії становлення, а використовувати їх у якості інструменту фінансування практикували декілька українських ЗВО, зокрема, Міжнародний Благодійний Фонд відродження Києво-Могилянської Академії, МБФ Відродження Острозької Академії, Фундація імені князів Острозьких, Фонд громади Херсона "Захист" [5]. Головну ціль, яку ставлять у процесі формування таких фондів у закладах освіти, визначають як досягнення фінансової стійкості у довготерміновому періоді, зростання якості наданих послуг за різними освітніми програмами, поліпшення матеріального забезпечення навчальних закладів, фінансування будівництва нових корпусів і гуртожитків, підвищення здатності витримувати вплив непередбачуваних змін макроекономічних параметрів та кон'юнктури ринку тощо.

Визначення поняття ендавмент у вітчизняному нормативно-правовому полі здійснили у 1992 році й у подальшому висвітлили особливості його функціонування як благодійного фонду у Законах України "Про вищу освіту" [7], "Про благодійну діяльність та благодійні організації" [6] та у Податковому кодексі України [8]. Ендавмент тлумачать як визначену суму грошових коштів та/або матеріальних і нематеріальних активів у вартісному вираженні, котрі передають фінансовому посереднику (банківській установі чи компанії з управління активами) з метою проведення ефективного управління упродовж тривалого проміжку часу та отримання доходів (у вигляді відсотків чи дивідендів), за рахунок яких у подальшому фінансуватимуть основну діяльність ЗВО з урахуванням побажань меценатів та благодійників.

Ключові переваги використання ендавмент фондів у фінансовому забезпеченні належного функціонування ЗВО охоплюють: створення власних фінансових інструментів з метою залучення коштів на грошово-кредитному ринку; стабільний розмір цільових фінансових ресурсів, оскільки для фінансування ЗВО використовують лише згенеровані доходи; послаблення залежності від термінів бюджетного фінансування; зростання престижності університету; додаткові можливості здобути необхідні фінансові ресурси для стимулювання науково-педагогічного персоналу та поліпшення матеріаль-

ної бази навчального закладу; обмеження передумов до здійснення різноманітних зловживань в управлінні ЗВО, оскільки посилюється громадський контроль за формуванням і використанням цільового капіталу з боку меценатів, потенційних спонсорів та благодійників; формування простих і доступних платформ для збору благодійних коштів та моніторингу за їх використанням; можливість отримання фіскальних преференцій від держави.

До головних результатів, отриманих за рахунок використання ендавментів у фінансуванні діяльності ЗВО (як засвідчує досвід США) відносять: посилення співпраці університетів з підприємницькими структурами, що допомагає досягнути спільних соціальних цілей та сприяє консолідації різних груп населення; забезпечує нарощення наукового потенціалу в країні, сприяє підвищенню освіченості нації, що у майбутньому покриватиме потребу ринку у висококваліфікованих працівниках і суттєво пришвидшуватиме темпи суспільного розвитку.

Сьогодні ендавмент фонди не набули значного поширення в Україні та досить обмежено використовуються для фінансування вітчизняних ЗВО. Причиною такої невітної ситуації є складність механізму мобілізації благодійних внесків у вигляді цільового капіталу. Сьогодні більшість пожертвувань спрямовують на зміцнення оборотоздатності країни, проте у довоєнний період ситуація в Україні також не була кращою, оскільки у благодійній діяльності більшість суб'єктів господарювання приховували власні корисливі цілі, що не сприяло зростанню довіри до організацій цього типу загалом. З іншого боку, утворення благодійних фондів стали важливим інструментом відмивання коштів, здобутих унаслідок ведення злочинної діяльності, що змусило державні органи влади суттєво посилити контроль за їх функціонуванням. Такий стан справ не сприяв залученню фізичних осіб до меценатства і значно ускладнив створення ендавмент фондів українськими ЗВО. Тому сьогодні останні, зазвичай, сподіваються отримати благодійну допомогу від колишніх здобувачів вищої освіти, а також стараються налагодити співпрацю з бізнесом на взаємовигідних умовах.

Населення України, за винятком донатів на ЗСУ, є пасивним щодо участі у благодійній діяльності загалом та в ендавмент фондах ЗВО, зокрема, оскільки вважають, що їхня фінансова діяльність нині є недостатньо прозорою, а управління коштами характеризується низькою ефективністю. Така ситуація ускладнюється різким падінням доходів домогосподарств унаслідок повномасштабної війни, зростанням рівня бідності та збільшення частки поточних витрат на споживання у бюджетах сімей. Окрім цього, варто констатувати низький рівень інформаційної обізнаності українців щодо вигод, які вони будуть отримувати від надання благодійної допомоги ЗВО, оскільки такі ефекти можна буде відчуті тільки упродовж тривалого проміжку часу у вигляді зростання якості послуг вищої освіти та збільшення результатів від ведення наукової діяльності і дослідних робіт.

Першочерговою проблемою нашої країни на шляху до розвитку ринку цільового капіталу є загрозливі масштаби корупції на усіх рівнях державної влади, які до-

сягли свого піку на другий рік повномасштабної війни, що суттєво знижує рівень довіри населення до благодійних організацій та породжує небажання брати активну участь у формуванні ендавментів будь-якої неприбуткової організації. Виходом з такої складної ситуації стане посилене впровадження сучасних цифрових досягнень у сферу управління фінансовою діяльністю ЗВО, що дасть змогу громадськості прослідкувати рух грошових коштів, які вони вклали у фонд та моніторити напрями використання отриманих інвестиційних доходів.

Ще однією перепорою поширення ендавментів в Україні є повільні темпи розвитку вітчизняного фондового ринку, на якому відсутній широкий спектр фінансових інструментів, котрі можна було б використовувати у процесі управління фондами з метою генерування достатніх доходів. Активи, які були передані до ендавмент фондів, мають бути оптимально інвестовані у фінансові інструменти з урахуванням необхідної прибутковості та допустимого рівня ризику. Водночас залучений цільовий капітал упродовж довготермінового періоду має бути незмінний у своїй вартості та мінімально реагувати на будь-які зовнішні загрози, тому перевагу треба надавати цінним паперам та іншим активам, які мають невисоку, але стабільну дохідність, й не супроводжуються критичними ризиками. З іншого боку, власники фонду можуть виявити бажання проводити агресивну політику й давати згоду використовувати високоризикові активи з метою отримання максимального заробітку. Проте ефективним менеджмент фонду варто вважати у випадку дотримання головних пріоритетів, відповідно до яких він створювався: досягнення соціального ефекту в освіті і науці, збереження реальної вартості нагромаджених ресурсів в ендавмент фондів та отримання достатніх поточних доходів, які дадуть змогу фінансувати додаткові обсяги науково-дослідної діяльності університету. Ключові принципи реалізації інвестиційної політики ендавментів охоплюють: визначення зважених інвестиційних завдань з метою запобігання появі високої невизначеності; забезпечення стійкого розвитку, що не буде супроводжуватися додатковими витратами; постійний оперативний контроль за прибутковістю капіталовкладень; формування гнучкої інвестиційної концепції у відповідності до поганої прогнозованості макроекономічних показників у національній економіці в умовах війни.

Ендавмент фондам рекомендують інвестувати цільовий капітал тільки у стабільні фінансові інструменти, до яких відносять державні цінні папери, акції відомих компаній, депозити у банківських установах, надійні термінові контракти тощо. Водночас сьогодні на ринку доступні й інноваційні цифрові інструменти (криптовалюти), на які варто було б звернути увагу, проте більшість з них не мають прогнозованої динаміки зміни вартості, а в багатьох країнах чітко не визначені особливості їх функціонування навіть у нормативно-правовому полі. Доцільно підкреслити, що ендавменти у сфері формування інвестиційної політики, зазвичай, орієнтуються на вимоги компаній з управління активами (КУА), що спонукає їх слідувати консерва-

тивній концепції здійснення капіталовкладень, котра передбачає розміщення мобілізованих ресурсів у низькоризикові надійні активи, тобто на депозити чи у державні цінні папери (рідше в облігації стабільних корпорацій).

Важливою умовою зростання результативності вкладення цільового капіталу є створення відкритої системи моніторингу за його формуванням і витрачанням доходів від його інвестування. Доцільним буде утворення колективних органів ухвалення рішень, в склад яких буде включено усіх або значну частину учасників ендавмент фондів й наділення їх визначеними правами, зокрема: участь у розробленні фінансової стратегії щодо залучення і використання цільового капіталу; обговорення головних програм, які будуть фінансуватися за рахунок отриманих інвестиційних доходів; розроблення уніфікованої електронної форми подання заявки для потенційних благодійників, яка дасть змогу швидко отримувати й ідентифікувати пожертвування; сформувавши цифровий документообіг, який допоможе уникнути зловживань в управлінні цільовим капіталом; забезпечення зворотного зв'язку з діючими та майбутніми благодійниками, що дасть змогу виявити упущення та недоліки й поліпшити діяльність ендавменту. Крім цього поточна діяльність ендавмент фонду, отримані результати та головні звіти доцільно висвітлювати на сайті університету, що допоможе підвищити довіру, залучати нових благодійників та уникнути різного роду зловживань. Особливу увагу варто приділити маркетинговій компанії фонду, яка допоможе зацікавити населення у долученні до благодійної діяльності за рахунок окреслення усіх позитивних соціальних ефектів від його функціонування.

Одним зі способів зацікавлення до участі громадян у формуванні цільового капіталу ЗВО може бути надання суттєвих пільг у разі навчання близьких родичів у ньому, а у випадку здобуття освіти за державний коштом — виплати надбавки до визначеної стипендії. Водночас в Україні необхідно популяризувати благодійну діяльність, оскільки у період війни та відбудови економіки уряду буде досить складно формувати достатні бюджетні кошти для фінансування науки і освіти, тому населенню варто пояснювати важливість участі в ендавментах університетів за допомогою конкретизації отриманих суспільних ефектів у майбутньому.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Активізація розвитку ендавмент фондів у національній економіці є важливою умовою забезпечення ефективного функціонування ЗВО, оскільки допоможе їм сформувати необхідні фінансові ресурси та повноцінно здійснювати науково-дослідну діяльність. Водночас потребує подальших досліджень питання щодо можливості формування ендавментів організаціями у галузі освіти, науки, охорони здоров'я і культури тощо, які ставлять за мету отримання прибутку і функціонують на основі комерційного розрахунку.

Ринок цільового капіталу в Україні сьогодні ще не набув належного розвитку, що потребує формування необхідного нормативно-правового забезпечення, роботи органів влади над зростанням культури благодійності у країні, визначення чітких податкових преференцій для осіб, що вкладають кошти в ендаменти, посилення співпраці університетів із бізнес-структурами, підвищення прозорості у діяльності ЗВО й залучення населення до моніторингу витрачання ресурсів, чітко доведення до громадськості суспільних ефектів, що будуть отримані від функціонування ендаментів тощо. Загалом в Україні непочатий край роботи над формуванням ринку цільового капіталу у сфері науки і освіти, проте результати, що будуть отримані у майбутньому цілком виправдають затрачені зусилля і внесуть свою долю у пришвидшення розвитку та відбудову нашої держави.

Література:

1. Адамик М. В. Роль ендамент-фондів у фінансовому забезпеченні закладів вищої освіти // Фінансовий простір. 2023. Вип. 1 (49). С. 50—61.
2. Белов О. Ендамент як нова форма забезпечення стабільності фінансування наукових досліджень в Україні. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2017. № 4. С. 50—62.
3. Воробйова О. П. Ендамент як ключовий елемент фінансової автономії закладів вищої освіти. Економіка та держава. Серія: Державне управління. 2020. № 2. С. 9—13.
4. Гернего Ю. О. Ендамент фінансування освітньої складової інноваційної економіки в Україні // Економіка та суспільство. 2017. № 8. С. 563—567.
5. Ендамент фонд — юридичні та практичні основи заснування. Crowe Mikhailenko. URL: <https://www.mikhailenko.com.ua/18-04-2023/endavment-fond-yurydychni-ta-praktychni-osnovy-zasnuvannya/> (дата звернення: 10.09.2023).
6. Закон України "Про благодійну діяльність та благодійні організації" від 5 липня 2012 року №5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
7. Закон України "Про вищу освіту" від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
9. Пшик Б. І., Печенко О. О. Формування ринку цільового капіталу в Україні: передумови, проблеми, перспективи // Фінансовий простір. 2015. №3. С. 330—343.
10. Рябков К., Покідіна В. Ендамент у вищій освіті: світова практика і українське сьогодні. Проект "Популярна економіка: ціна держави" 2015. №34. С. 1—17.
11. Снісарчук І. В. Управління маркетинговим потенціалом закладів вищої освіти шляхом формування ендаменту. Бізнес Інформ. 2018. №5. С. 514—521.
12. Тимошенко О. В., Буцька О. Ю. Ендамент як джерело фінансового забезпечення вищого навчального закладу. Ефективна економіка. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5965> (дата звернення: 10.09.2023).
13. Ткачук О. В. Ендамент як форма фінансування вищої освіти // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 21, Ч. 2. С. 101—104.

References:

1. Adamyk, M. V. (2023), "The role of endowment funds in the financial provision of higher education institutions", *Finansovyi prostir*, Vol. 1 (49), pp. 50—61.
2. Belov, O. (2017), "Endowment as a new form of ensuring the stability of funding of scientific research in Ukraine", *Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, Vol. 4, pp. 50—62.
3. Herneho, Yu. O. (2017), "Endowment of funding of the educational component of the innovative economy in Ukraine", *Ekonomika ta suspilstvo*, Vol. 8, pp. 563—567.
4. Vorobyova, O. P. (2020), "Endowment as a key element of financial autonomy of higher education institutions", *Ekonomika ta derzhava. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, Vol. 2, pp. 9—3.
5. Crowe Mikhailenko (2023), "Endowment fund — legal and practical foundations of foundation", available at: <https://www.mikhailenko.com.ua/18-04-2023/endavment-fond-yurydychni-ta-praktychni-osnovy-zasnuvannya/> (Accessed: 10 september 2023).
6. Pshyk, B. I. and Pechenko, O. O. (2015), "Formation of the target capital market in Ukraine: prerequisites, problems, prospects", *Finansovyi prostir*, Vol. 3, pp. 330—343.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On Charitable Activities and Charitable Organizations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (Accessed: 10 september 2023).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Higher Education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (Accessed: 10 september 2023).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed: 10 september 2023).
10. Riabkov, K. and Pokidina, V. (2015), "Endowment in higher education: world practice and Ukrainian present", *Proekt "Populiarna ekonomika: tsina derzhavy"*, Vol. 34, pp. 1—18.
11. Snisarchuk, I. V. (2018), "Management of the marketing potential of institutions of higher education through the formation of an endowment", *Biznes Inform*, Vol. 5, pp. 514—521.
12. Tymoshenko, O. V. and Butska, O. Yu. (2017), "Endowment as a source of financial support of a higher educational institution", *Efektivna ekonomika*, Vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5965> (Accessed: 10 september 2023).
13. Tkachuk, O. V. (2018), "Endowment as a form of financing higher education", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, Vol. 21 (2), pp. 101—104.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2023 р.

А. В. Рибчук,

д. е. н., професор, професор кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0377-7881>

Ю. М. Пантюк,

аспірант кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9551-1467>

В. В. Титар,

аспірант кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9679-5407>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.48

ТРАНСПОРТНИЙ КОМПЛЕКС НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ДИНАМІЧНА СИСТЕМА

A. Rybchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Mathematics and Economics, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk

Yu. Pantyuk,

Postgraduate student of the Department of Mathematics and Economics, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk

V. Titar,

Postgraduate student of the Department of Mathematics and Economics, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk

TRANSPORT COMPLEX NATIONAL ECONOMY AS A DYNAMIC SYSTEM

У статті досліджується транспортна система України як єдиний комплекс, що забезпечує функціонування економіки та соціальної сфери і розглядається через призму системного підходу з двоєдиних позицій: як функціональна підсистема національної економіки, з одного боку, з іншого, — як складна, динамічна, відносно відокремлена система. Показано, що транспорт є однією з ключових галузей будь-якої держави та виконує особливу, специфічну роль функціональної підсистеми сфери матеріального та нематеріального виробництва. Зазначено, що проблеми управління транспортною системою України розглядаються як найважливіша функціональна підсистема економіки держави у контексті пошуку та прийняття найбільш доцільних управлінських рішень на усіх ієрархічних рівнях. Акцентовано увагу на необхідності узгодження суперечливих інтересів та цілей складових транспортної системи — окремих видів транспорту, виявлення їхніх об'єктивних потреб та інтересів, що сприятиме розробці обґрунтованої та раціональної стратегії розвитку всієї транспортної системи, інтегрованої у цільові установки та пріоритети національної економіки. Доведена необхідність державного регулювання та стимулювання підприємницької діяльності у транспортному секторі економіки, котре має бути спрямоване на синхронізацію інтересів різних видів транспорту у складі єдиного транспортного комплексу України.

The article examines the transport system of Ukraine as a single complex that ensures the functioning of the economy and the social sphere and is considered through the prism of a systemic approach from dual positions: as a functional subsystem of the national economy, on the one hand, on the other — as a complex, dynamic, relatively isolated system. It is shown that transport is one of the key industries of any state and performs a special, specific role as a functional subsystem of the sphere of tangible and intangible production. The general guidelines for the development of the transport system, the goals and tasks of its operation, which should be determined by the interests of the economy and citizens of the country aimed at ensuring the welfare of society, are outlined. It is noted that the problems of managing the transport system of Ukraine are considered as the most important functional subsystem of the state's economy in the context of finding and making the most appropriate management decisions at all hierarchical levels, which is closely related to the role played by transport as the most important infrastructural industry, the management of which depends on the well-being and economic growth of the entire national economy. It is emphasized that in order to achieve the goal of increasing the balance, efficiency and safety of the country's transport system, in the context of a systemic approach, it is necessary to orient its functioning and development to the achievement of the goals of the system of the highest level of the hierarchy — the system of managing the economy in general. Attention is focused on the need to reconcile the conflicting interests and goals of the components of the transport system — individual types of transport, to identify their objective needs and interests, which will contribute to the development of a well-founded and rational strategy for the development of the entire transport system, integrated into the goals and priorities of the national economy. The need for state regulation and stimulation of entrepreneurial activity in the transport sector of the economy, which should be aimed at synchronizing the interests of various types of transport as part of a single transport complex of Ukraine, has been proven.

Ключові слова: транспортний комплекс України, системний підхід, підсистеми видів транспорту, економічні інтереси об'єктів транспорту, державне регулювання транспортного сектора.

Key words: transport complex of Ukraine, systemic approach, subsystems of transport types, economic interests of transport objects, state regulation of the transport sector.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективне функціонування транспортного комплексу країни тісно кореспондується із застосуванням системного підходу при дослідженні його структури, вироблення та прийняття на цій основі обґрунтованих та своєчасних стратегічних та тактичних управлінських рішень у контексті забезпечення сталого розвитку транспортної інфраструктури різних ієрархічних рівнів. Транспортна система як єдиний комплекс, що забезпечує функціонування економіки та соціальної сфери, з погляду системного підходу, повинна аналізуватися з двоєдиних позицій: як функціональна підсистема національної економіки країни, з одного боку, з іншого, — як складна, динамічна, відносно відокремлена система — сукупність взаємозалежних підсистем різних видів транспорту, від синхронізації функціонування яких залежить робота всього транспортного комплексу.

Вплив глобалізації на національну економіку супроводжується процесами всебічного обміну інформацією, ресурсами, товарами та послугами і потребує адекватного транспортного забезпечення, впровадження нових технологій, ефективність яких оцінюється уже стільки кількісними показниками, скільки системними — якісними характеристиками транспортних вузлів, інтелектуальними транспортними технологіями, що дозволяють оптимізувати рух товарних потоків, ефективно

керувати транспортно-розподільчими процесами та транспортними ресурсами, забезпечуючи конкурентоспроможний рівень транспортного комплексу держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В наукових працях вітчизняних вчених пропонується використання системного підходу як методу пізнання структурних елементів, що входять до складу транспортної системи національної економіки та виявлення критеріїв її ефективного використання. Так, Е.М. Кузьменко підтверджує необхідність системного підходу до аналізу функціонування національного транспортного комплексу як інтегрованої системи, що реалізується різними видами транспорту. Водночас, транспортна система має властивості, котрі характерні для будь-якої системи, але розкриваються через призму функцій транспорту [6]. Л. С. Козак, О. В. Федорук пропонують створити клієнтоорієнтовану систему транспортного обслуговування та вжити заходів для забезпечення адекватної організації процесу транспортування і отримати синергетичний ефект від раціонального поєднання потенціалу та можливостей усіх видів транспорту [4]. Н.Б. Ільченко та А.В. Кулік пропонують напрямки трансформації національної моделі розвитку транспортної системи України через розробку інтелектуальної, мо-

дернізованої та повністю взаємопов'язаної транспортної інфраструктури, як системного утворення, з активним використанням інформаційно-комунікаційних технологій [2]. О.С. Трегубов, Ю.В. Солоненко та О.Л. Андронік підкреслюють необхідність системного запровадження ініціатив Європейської комісії, котрі спрямовані на підвищення конкурентоспроможності української транспортної системи на світовому ринку перевезень та подальшого формування Єдиного європейського транспортного простору [11]. Ю. О. Крихтіна підкреслює, що транспорт виступає однією з найбільших системотворчих галузей, котрі взаємодіють з усіма елементами економіки і соціальної сфери. Тому використання системного підходу при дослідженні транспортного комплексу України є методологічною необхідністю [5].

Водночас, велике практичне значення набуває дослідження таких основних рис, котрі характеризують транспортну систему як єдине ціле, що дозволить проаналізувати діяльність усіх видів транспорту як цілісної системи та організацію узгодженого функціонування транспортних систем різних рівнів.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

У більшості публікацій українських дослідників для оцінки стану транспортної системи та виявлення критеріїв її ефективного функціонування пропонується використання системного підходу як методу пізнання структурних елементів, що входять до її складу. Згідно з теорією, структура транспортної системи представлена основними елементами, до складу яких входять транспортні організації, мережа, інфраструктура та процеси управління. Існуючий підхід недостатньо повно відображає сутність транспортної системи загалом через відсутність деталізації ієрархічного функціонування складових елементів системи та його сполучних компонентів, що і необхідно дослідити більш ґрунтовно.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження транспортного комплексу України з позиції системності, що ґрунтується на функціональній спрямованості та технологічній взаємодії його структурних елементів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Концептуальна роль транспорту має розглядатися як необхідна складова у визначенні основних напрямків формування соціально-орієнтованої економіки. У цьому контексті вирішення транспортом окремих поточних проблем суспільства тісно кореспондується з розробкою цільових програм комплексного розвитку транспортної системи на макро- та мезорівні, врахуванням адекватного транспортного стандарту, визначенням параметрів, що характеризують якість транспортного обслуговування національної економіки [8]. Окрім того, з метою більш ефективного та раціонального функціонування транспортної системи в контексті виконання найважливішої суспільно-значимої ролі, доцільним є розробка перспективних напрямків розвитку інфраструктури транспортного комплексу. Результатом соціальної орієнтованості транспортної стратегії країни та конкретних тактичних управлінських рішень у галузі є більш

висока мобільність населення, ініційована обґрунтованим прийняттям відповідних програм у контексті забезпечення раціональнішого функціонування окремих складових транспортної системи, зростання рівня доступності транспорту для населення та інші показники, ступінь розвитку яких є аспектом наслідком інтегрального та інноваційного розвитку різнорівневих економічних систем [9, с. 39].

Транспорт є однією з ключових галузей будь-якої держави, що зумовлено насамперед його особливою, специфічною роллю як функціональної підсистеми сфери матеріального та нематеріального виробництва. Особливе місце транспорту у сфері виробництва полягає в тому, що, з одного боку, транспортне машинобудування становить самостійну галузь виробництва, тобто особливу сферу вкладення виробничого капіталу, а з іншого – відрізняється тим, що є продовженням процесу виробництва в межах сфери обігу. Така ситуація зумовлює загальноекономічну та міжгалузеву універсальність транспорту, і саме в даному контексті можна говорити про критеріальну та концептуальну роль транспорту в економічній та соціальній системах держави [2, с. 44].

Розвиток та функціонування різних видів транспорту відбуваються за умов безперервного зростання масштабів та ускладнення структури суспільного виробництва. Одночасно із збільшенням потреби у масштабах перевезень зростають вимоги до підвищення ефективності функціонування транспорту та якості транспортного обслуговування населення і виробництва [6, с. 57]. Попри великі транспортні витрати, транспорт повною мірою задовольняє потреби країни. Порушення транспортом умов регулярності перевезень, терміновості доставки, збереження вантажів, що перевозяться, та інших показників якості транспортного обслуговування завдає національній економіці значних втрат, котрі переносяться на виробничі витрати промислових підприємств. Вони включають зайві витрати живої та уречевленої праці (у формі різних засобів транспортування, механізації вантажно-розвантажувальних робіт, складських приміщень і пристроїв). Виконуються непотрібні додаткові переміщення вантажів за умови їх вимушеного складування. Виникають втрати сировини внаслідок дії атмосферних опадів та порушення умов зберігання. Відбуваються втрати готової продукції за рахунок зниження обсягів випуску та погіршення її якості. Недоліки транспортного обслуговування змушують промислові підприємства мати наднормативні запаси сировини та матеріалів. Віднесення транспорту до сфер матеріального виробництва визначає його роль і виняткове місце, яке займає в системі економічного розвитку країни. У зв'язку з цим економічна безпека держави та її сталий розвиток безпосередньо взаємопов'язані з можливостями транспорту забезпечувати стійкі темпи зростання економіки за умов розширеного відтворення [5, с. 39].

Транспортний комплекс України має значний потенціал для збільшення загального обсягу валового внутрішнього продукту (ВВП) держави. У 2021 році в транспортній галузі було зайнято 4,1 % працюючих, які внесли у створенні ВВП свою частку — близько 6 %, що забезпечує певні надходження до доходної частини бюджету [10]. Транспорт — велика багатогалузева сфе-

ра, що включає усі види вантажного та пасажирського транспорту: залізничного, автомобільного, морського, річкового, трубопровідного, повітряного та міського. Про динаміку та основні тенденції функціонування транспортного комплексу нашої держави свідчать наступні показники (Табл. 1).

Загальні орієнтири розвитку транспортної системи, цілі та завдання її функціонування мають визначатися інтересами економіки та громадян країни, спрямованими на забезпечення добробуту суспільства [11, с. 240]. Вимоги об'єктивних економічних законів зумовлюють необхідність позитивного впливу транспорту на економію витрат суспільної праці у процесі транспортного обслуговування підприємств, будівництв і торговельних організацій. Зазначені вимоги найефективніше можуть бути реалізовані у процесі проведення єдиної інвестиційної, кадрової, технічної та технологічної політики у транспортному комплексі країни [1, с. 4].

Проблеми управління транспортною системою України розглядаються як найважливіша функціональна підсистема економіки держави у контексті пошуку та прийняття найбільш доцільних управлінських рішень на усіх ієрархічних рівнях, що тісно пов'язано з виконуваною транспортом роллю як найважливішої інфраструктурної галузі, від управління якою залежить добробут і економічне зростання усього національного господарства. Транспорт, будучи найважливішою складовою виробничої інфраструктури є необхідною умовою життєдіяльності економічного комплексу та соціальної сфери [3, с. 12]. Окрім того, актуальність розробки нових, адаптивних управлінських стратегій та механізмів зумовлена тим, що в умовах економічного зростання транспорт розглядається не лише як галузь, основним функціональним призначенням якої є перевезення вантажів та громадян, а насамперед постає як міжгалузева система, що перетворює умови життєдіяльності та господарювання. Від того, наскільки ефективними та обґрунтованими будуть методичні підходи та стратегії управління даною інфраструктурною галуззю економіки, наскільки узгодженими та раціональними будуть політика, стратегія та тактика управління окремими функціональними підсистемами транспортного комплексу країни залежатиме стійкий розвиток економіки загалом, а також можливість забезпечення єдності економічного простору, вільного переміщення товарів та послуг, конкуренції та свободи економічної діяльності, забезпечення цілісності та національної безпеки, поліпшення умов та рівня життя населення [4, с. 12].

Для досягнення мети підвищення збалансованості, ефективності та безпеки транспортної системи країни в контексті системного підходу необхідно орієнтувати її функціонування та розвиток на досягнення цілей системи вищого рівня ієрархії — системи управління економікою загалом. У цьому контексті потрібно, перш за все, забезпечити узгодження суперечливих інтересів та цілей складових транспортної системи — окремих видів транспорту, виявити їх об'єктивні потреби та інтереси, що сприятиме розробці обґрунтованої та раціональної стратегії розвитку всієї транспортної системи, інтегрованої у цільові установки та пріоритети національної економіки. Необхідність взаємодії та взаємоузгодженого розвитку окремих органічних підсистем

Таблиця 1. Перевезення вантажів за видами транспорту в Україні (млн т.)

Види транспорту	2016	2017	2017	2019	2020	2021
Транспорт загалом	1543	1582	1643	1579	1641	-
Залізничний	343	339	322	313	306	314
Автомобільний	1086	1122	1206	1147	1232	-
Водний	7	6	6	6	6	5
Морський	3	2	2	2	2	2
Річковий	4	4	4	4	4	3
Авіаційний	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Трубопровідний	107	115	109	113	97	78

Джерело: сформовано на основі [10].

транспортного комплексу зумовлена насамперед тим, що кожен вид транспорту здійснює перевезення у найвигіднішій для нього сфері з урахуванням конкретної галузевої специфіки та техніко-економічних можливостей, тоді як функціонування усієї транспортної системи країни орієнтується на повне задоволення потреб суспільства у перевезеннях вантажів та пасажирів, що є неможливим без існування партнерських, тобто взаємоузгоджених та взаємовигідних відносин між різними підсистемами транспортного комплексу [7, с. 124].

Найважливішою складовою забезпечення ефективного функціонування та поступального розвитку транспортної системи є державне регулювання та стимулювання підприємницької діяльності у транспортному секторі економіки, яке має бути спрямоване на синхронізацію інтересів різних видів транспорту у складі єдиного транспортного комплексу України, на сприяння формуванню та розвитку конкурентного ринку транспортних послуг, на прискорення процесів переходу транспортних підприємств на більш високий організаційно-управлінський та технологічний рівень, а також на вищий щабель якості транспортних послуг [5, с. 29]. У цьому контексті, а також з урахуванням необхідності використання комплексного підходу до функціонування та розвитку транспортної системи, є доцільною обґрунтована державна участь у всіх сферах господарсько-виробничої діяльності транспортних підприємств: нормативно-правової, податкової, ліцензійної, фінансової та тарифної, що сприяє раціональному вирішенню проблем монополізації окремих складових транспортної системи (послуги залізниці, трубопроводів, портів тощо), забезпечення перевезень, тарифного регулювання транспортної галузі та інших проблем, що тісно кореспондуються з комплексним розвитком транспортної системи загалом. Можливість ефективної реалізації регулюючих функцій держави має забезпечуватися створенням надійної нормативно-правової бази, яка формує умови єдності та несуперечності вихідних принципів сукупності законодавчих актів, що розробляються для транспортного комплексу країни.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, для забезпечення сталого розвитку України та високого рівня її економічної безпеки обов'язковим є наявність ефективно функціонуючого транспортного комплексу держави, котрий необхідно досліджувати через використання інструментів системного

підходу, оскільки він дозволяє пізнати цілісність, взаємозв'язаність структурних елементів; комплексну взаємодію об'єктів транспортної інфраструктури. Завдяки транспорту формується єдиний економічний простір країни, поєднуючи виробників та споживачів товарів і послуг, забезпечуючи потреби реального сектора виробництва у перевезеннях вантажів, а фізичних осіб — у переміщенні.

Ефективна діяльність та розвиток транспорту є одним знайважливіших умов економічного зростання, забезпечення системності економічних зв'язків, міжнародної торгівлі, територіальної цілісності країни, соціально-значущих послуг для населення, економічної безпеки загалом. Транспортний комплекс є не лише локомотивом розвитку господарюючих суб'єктів, але й фактором підвищення комфортності та якості життя громадян. Транспортна галузь з позиції економічного розвитку забезпечує умови конкурентоспроможності національної економіки.

Сучасні тенденції розвитку транспортних систем, безпосередньо пов'язані з інноваційними та інвестиційними проектами з модернізації інфраструктурних об'єктів з метою економії часу при їхньому функціонуванні. Інноваційні цифрові технології формують забезпечення конкурентних переваг галузі, підвищення рівня координації та комунікації, оптимізацію використовуваних ресурсів та реструктуризацію транспортної системи загалом з подальшою трансформацією бізнес-процесів та економічним зростанням.

Література:

1. Дем'янчук М.А. Передумови реалізації конкурентних переваг водного транспорту України. Економічний форум. № 2, 2021. С. 3—12.
2. Ільченко Н.Б., Кулік А.В. Розвиток транспортно-логістичної системи в Україні. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. Том 30 (69), № 5, 2019. С. 42—50.
3. Комчатних О.В., Петровська С.І., Редько Н.О. Сучасний стан та перспективи розвитку транспортної інфраструктури в Україні. Економіка та управління національним господарством. Випуск 64, 2021. С. 11—16.
4. Козак Л. С., Федорук О. В. Особливості формування ефективної моделі інноваційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу України. Економіка та держава. № 3, 2020. С. 53—60.
5. Крихтіна Ю. О. Державна політика розвитку транспортної галузі України: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: "Діса плюс", 2022. — 336 с.
6. Кузьменко Е.М. Основні аспекти розвитку транспортного комплексу України за критеріями інтеграції. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. № 1 (74), 2021. С. 52—64.
7. Машканцева Світлана Олександрівна. Економічна діагностика стану та перспективи діяльності підприємств транспортної галузі регіону. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка і менеджмент". Випуск 3 (81), 2019. С. 123—127.
8. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. Дата оновлення: 30.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.08.2023).

ua/laws/show/430— 2018-%D1%80#Text (дата звернення: 28.08.2023).

9. Савіна Н.Б., Криворучко О.П. Розвиток транспортно-логістичної системи України. Економіка та управління національним господарством. Випуск 27, 2019. С. 39—46.

10. Транспорт України у 2021. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України. 2022. 112 с.

11. Трегубов О.С., Солоненко Ю.В., Андронік О.Л. Дослідження європейського досвіду підвищення конкурентоспроможності транспортної галузі. Економіка і організація управління. № 2 (46), 2022. С. 240—249.

References:

1. Demyanchuk, M.A. (2021), "Prerequisites for the implementation of competitive water transport in Ukraine", *Economic Forum*, vol, 2, pp. 3—12.
 2. Ilchenko, N.B. and Kulik A.V. (2019), "Development of the transport and logistics system in Ukraine", *Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Economics and management*, vol, 30, pp. 42—50.
 3. Komchatnih, O.V. Petrovska, S.I. and Redko, N.O. (2021), "The current state and prospects for the development of transport infrastructure in Ukraine", *Economy and management of the national economy*, vol, 64, pp. 11—16.
 4. Kozak, L. S. and Fedoruk, O. V. (2020), "Peculiarities of the formation of an effective model of innovative development of the transport and road complex of Ukraine", *Economy and the state*, vol, 3, pp. 53—60.
 5. Krykhtina, Yu. O. (2022), *Derzhavna polityka rozvytku transportnoi haluzi Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka [State policy of development of the transport industry of Ukraine: theory, methodology, practice]*, "Disa plus", Kharkiv, Ukraine.
 6. Kuzmenko, E.M. (2021), "The main aspects of the development of the transport complex of Ukraine according to the criteria of integration", *Development of transport management and management methods*, vol, 1, pp. 52—64.
 7. Mashkantseva, S. O. (2019), "Economic diagnostics of the state and prospects of the transport industry enterprises of the region", *Bulletin of the Sumy National Agrarian University. Series "Economics and Management"*, vol, 3, pp. 123—127.
 8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "On the approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 28 August 2023).
 9. Savina, N.B. and Kryvoruchko, O.P. (2019), "Development of the transport and logistics system of Ukraine", *Economy and management of the national economy*, vol, 27, pp. 39—46.
 10. State Statistics Service of Ukraine (2022), *Transport Ukraine u 2021. Statystychnyj zbirnyk [Transport of Ukraine in 2021, Statistical collection]*, Kyiv, Ukraine.
 11. Tregubov, O.S., Solonenko, Yu.V. and Andronik, O.L. (2022), "Study of the European experience of increasing the competitiveness of the transport industry", *Economics and management organization*, vol, 2, pp. 240—249.
- Стаття надійшла до редакції 06.09.2023 р.*

УДК 331.103.255:338,43

*В. Ф. Гамалій,**д. ф.-м. н., професор, професор кафедри цифрової економіки та системного аналізу,**Державний торговельно-економічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7544-7470>**А. М. Тарасюк,**аспірант, Державний торговельно-економічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0830-1636>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.53

АВТОМАТИЗОВАНІ РОБОЧІ МІСЦЯ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

V. Gamaliy,

Doctor of Physico-Mathematical Sciences, Professor of the Department
of Digital Economy and System Analysis, State Trade and Economics University

A. Tarasyuk,

Postgraduate student, State Trade and Economics University

AUTOMATED WORKSTATIONS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Автоматизація робочих місць у сільському господарстві, включаючи рослинництво та тваринництво, стає ключовим фактором у вдосконаленні процесів у цих галузях. Ця анотація детально розглядає автоматизовані робочі місця для фермерів-агрономів та фермерів-ветеринарів, а також їх взаємодію з іншими автоматизованими системами та вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на ці робочі місця.

Автоматизовані робочі місця для агрономів включають в себе функціонал для моніторингу рослин, контролю за ґрунтом і кліматичними умовами, а також обробки та аналізу даних. За допомогою GPS та дронів, агрономи можуть точно визначити потреби полів і оптимізувати виробничі процеси. Спеціалізовані програми дозволяють проводити аналіз врожаю та ґрунту для прийняття ефективних управлінських рішень.

Фермери-ветеринари, які відповідають за здоров'я та догляд за тваринами, використовують автоматизовані системи для медичного обслуговування та документації. Електронні медичні картки тварин дозволяють зберігати детальну інформацію про їх стан та історію лікування. Телемедицина дозволяє ветеринарам проводити віддалені консультації та отримувати поради від колег.

Взаємодія з іншими автоматизованими системами, такими як системи управління фермою (Farm Management Software), є важливою для покращення ефективності виробництва. Обмін даними про стан та годівлю тварин, розведення та ресурси допомагає фермерам забезпечити оптимальні умови для своїх тварин і забезпечити стабільну продуктивність.

Зовнішні фактори, такі як зміни у законодавстві та попиті на сільськогосподарську продукцію, впливають на роботу фермерів та ветеринарів. Внутрішні фактори, такі як впровадження нових технологій та обладнання, покращують точність та ефективність процесів.

Автоматизація робочих місць у сільському господарстві сприяє підвищенню продуктивності та стійкості цих галузей, зменшує витрати та допомагає виробникам справлятися зі складними завданнями у вирощуванні рослин та утриманні тварин.

The automation of workplaces in agriculture, spanning both crop farming and animal husbandry, is rapidly becoming a critical component in optimizing and streamlining operations within these sectors. This abstract offers an in-depth overview of automated workstations for agronomists and veterinarian farmers, exploring their integration with other automated systems, and assessing how external and internal factors influence these work environments.

Automated workstations designed for agronomists encompass a wide range of functionalities, including real-time monitoring of plants, soil, and climatic conditions, as well as data processing and analysis capabilities. By harnessing technologies such as GPS and drones, agronomists are now capable of conducting precise field assessments, which in turn, enable them to fine-tune production processes for maximum efficiency. Specialized software assists in the analysis of crop yield and soil data, thereby empowering agronomists to make informed and effective management decisions.

Veterinarian farmers, who are responsible for the health and welfare of animals, are increasingly relying on automated systems to deliver medical services and streamline documentation. Electronic medical records tailored for animals have emerged as invaluable tools, allowing for the secure storage of detailed information concerning the health status and treatment history of animals under their care. Moreover, telemedicine has enabled veterinarians to conduct remote consultations and seek advice from peers, ultimately improving the quality of care they provide.

Seamless interaction with other automated systems, such as Farm Management Software, is pivotal for enhancing overall production efficiency. The exchange of data pertaining to animal health, feeding, breeding, and resource management facilitates the creation of optimal conditions for livestock, ensuring consistent and stable productivity levels.

External factors, including changes in legislation and fluctuations in demand for agricultural products, significantly impact the work of farmers and veterinarians. Staying adaptable and compliant with evolving regulations while meeting market demands is essential for the long-term success of agricultural operations. Internal factors, such as the integration of new technologies and equipment, further enhance precision and efficiency in various processes, reinforcing the benefits of automation.

The automation of workplaces in agriculture plays a pivotal role in bolstering productivity and resilience within these industries. It leads to cost reduction, facilitates the management of intricate tasks associated with crop cultivation and animal care, and equips professionals in agriculture with the tools needed to thrive in a rapidly evolving landscape. By embracing automation, agricultural stakeholders are well-positioned to meet the challenges of the future while ensuring sustainable and efficient production practices.

Ключові слова: інтелектуальна система, аграрна компанія, управління, автоматизація
Key words: intelligent system, agricultural company, management, automation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сучасних аграрних підприємствах швидкість та ефективність виробничих процесів є критичними для забезпечення стабільного постачання продукції на ринок та збереження конкурентоспроможності. Однак, на фоні зростаючих вимог до врожайності та якості сільськогосподарської продукції, а також обмежень в ресурсах, зокрема працівників, аграрні підприємства постійно стикаються з викликами в управлінні робочими місцями.

З метою вирішення світового продовольчого кризи та забезпечення населення якісною та доступною продукцією, аграрні підприємства повинні збільшувати виробничу потужність. Однак це часто неможливо без використання автоматизованих технологій. Сільське господарство стикається з недостатньою кількістю кваліфікованих робітників, а також проблемами в привабливості цієї галузі для молодого покоління. Це створює потребу в автоматизації, яка дозволить компенсувати брак робочої сили.

Впровадження автоматизованих систем може бути дорогим та вимагати значних інвестицій в обладнання

та навчання персоналу. Ця проблема потребує розгляду для забезпечення ефективного фінансового планування.

Поступове збільшення механізації може призвести до екологічних проблем, таких як забруднення навколишнього середовища та споживання великих обсягів енергії. Важливо знайти баланс між автоматизацією та збереженням екологічної стійкості.

З впровадженням інтернету речей та автоматизованих систем збільшується ризик кібератак та втрати конфіденційної інформації. Безпека даних та кібербезпека є важливою проблемою для аграрних підприємств.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Тарасюк А.М. розглядає питання використання автоматизованих робочих місць (АРМ) в системах управління CSRP для аграрних підприємств. CSRP — це концепція, яка інтегрує управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM), управління ланцюгами поставок (SCM) та управління попиту (DP). На його думку, АРМ є важливим елементом систем управління CSRP. Вони дозволяють автоматизувати процеси, пов'язані з управлінням взаємовідносинами з клієнтами, управлінням ланцюгами поставок та управлінням попиту. Це дозволяє

аграрним підприємствам підвищити ефективність та продуктивність своїх операцій [1 с. 322, 3 с. 82—84].

Борисюк О. С. розглядає питання автоматизації робочих місць у аграрній галузі. Автор визначає, що автоматизація робочих місць є одним із найважливіших напрямків розвитку аграрної галузі. Автор розглядає сучасні програмні продукти, які використовуються для автоматизації робочих місць у аграрній галузі [2, с. 74].

Кислиця М. А. та Шаймухаметов В. Р. досліджували організацію інформаційного забезпечення оперативного управління виробництвом у сільськогосподарських підприємствах. Вони пропонують структуру інформаційного забезпечення оперативного управління виробництвом у сільськогосподарських підприємствах, яка складається з наступних елементів:

інформаційно-аналітичне забезпечення; інформаційно-технологічне забезпечення; інформаційно-комунікаційне забезпечення [4, с. 19].

Л. О. Борян аналізував роль автоматизованих систем обробки інформації (АСОІ) у діяльності сільськогосподарських підприємств. АСОІ є важливим інструментом для підвищення ефективності управління підприємством, оскільки дозволяють автоматизувати рутинні операції, обробляти великі обсяги даних та приймати обгрунтовані рішення [5, с. 73].

У своїй науковій праці А. Станкова розглядає можливість використання цифрових технологій для підвищення ефективності планування діяльності аграрних підприємств. У статті наведено приклади використання цифрових технологій для планування діяльності аграрних підприємств. Авторка зазначає, що цифрові технології є перспективним інструментом для підвищення ефективності планування діяльності аграрних підприємств [6, с. 24].

Марченко М. розглядає актуальність та необхідність діджиталізації процесів управління в аграрному секторі економіки. Автор визначає способи діджиталізації процесів управління, розкриває та обгрунтовує зміст кожного з цих способів. Визначаються можливості та переваги діджиталізації процесів [7, с. 136].

У статті Golova E. E., Garon M. N., Baranova I. V. розглядаються проблеми управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах під час посівної та жнивної сезонів. Автори стверджують, що традиційних ручних методів обліку недостатньо для задоволення потреб сільськогосподарських підприємств у ці сезони, оскільки вони трудомісткі, схильні до помилок і не надають даних у реальному часі [9, с. 27].

Butsenko, E., Kurdyumov, A., & Semin, A. запропонували інтелектуальну систему автоматизації агропромислового комплексу. Систему можна використовувати для моніторингу та контролю різноманітних сільськогосподарських процесів, таких як зрошення, внесення добрив і боротьба зі шкідниками.

Наукова праця Rajagopal, B. R., Anjanadevi, B., Tahreem, M., Kumar, S., Debnath, M., & Tongkachok, K., досліджує перетин технології блокчейн і штучного інтелекту (ШІ) та їхній потенційний вплив на вирішення проблем, пов'язаних з автоматизацією, на робочому місці. Автори заглиблюються в порівняльний аналіз технології блокчейн і штучного інтелекту, двох передових технологій, які можуть вирішити ці проблеми автоматизації

робочого місця. Вони обговорюють, як блокчейн може підвищити безпеку даних, довіру та прозорість через свою децентралізовану систему реєстру. З іншого боку, вони досліджують, як ШІ може покращити процеси автоматизації, дозволяючи машинам навчатися та адаптуватися до мінливих умов [11, с. 190—192].

Важливою науковою працею в області автоматизованих робочих місць є робота Vagas, M., Galajdova, A., Simsik, D., & Onofrejo, D. У ній запропоновано бездротову систему збору даних для автоматизованих робочих місць на основі технології RFID. Запропонована система є перспективним рішенням для бездротового збору даних на автоматизованих робочих місцях. Він гнучкий, надійний і економічно ефективний, а також має потенціал для підвищення ефективності та продуктивності автоматизованих процесів [12, с. 300—302].

Rotz S. та ін. досліджує вплив сучасних сільськогосподарських технологій на сільські громади та динаміку праці. Основна увага статті зосереджена на впровадженні та застосуванні автоматизованих технологій у сільському господарстві, таких як автономні машини та цифрові інструменти, а також на тому, як вони змінюють традиційні практики ведення сільського господарства [15, с. 118].

У науковій праці статті Майкла Каролана розглядається потенційний вплив автоматизації та роботизації на сільськогосподарський сектор, зосереджуючись на розподілі праці. Автор стверджує, що автоматизація, швидше за все, призведе до зниження зайнятості в сільському господарстві, особливо на низькокваліфікованих роботах і роботах фізичних осіб. Це може мати непропорційний вплив на сільські громади, які вже стикаються з економічними проблемами [16, с. 82].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Задання статті полягає в розгляді та аналізі сучасних тенденцій та переваг автоматизації в сільському господарстві та аграрних підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Автоматизоване робоче місце в системі управління підприємством (ERP) — це комп'ютеризоване робоче місце, яке інтегровано в ERP-систему для забезпечення ефективної роботи користувачів, забезпечення доступу до інформації та автоматизації бізнес-процесів всередині підприємства. Автоматизовані робочі місця є ключовим елементом ERP-системи, яка дозволяє підприємствам керувати різними аспектами своєї діяльності, включаючи фінанси, виробництво, логістику, управління запасами, ресурсами людських факторів та інше.

Класифікація автоматизованих робочих місць в системах ERP може бути різною, в залежності від різних критеріїв. Ось деякі можливі аспекти класифікації:

Функціональна роль:

Адміністративні робочі місця: Призначені для виконання адміністративних завдань, таких як облік, звітність та управління.

Виробничі робочі місця: Використовуються на виробництві для контролю виробництва, планування та моніторингу операцій.

Сфера діяльності:

Фінансові робочі місця: Для фінансового управління, бюджетування та фінансової звітності.

Логістичні робочі місця: Для управління логістичними процесами, включаючи управління запасами та доставкою.

HR-робочі місця: Для управління персоналом, включаючи відділ кадрів та управління ефективністю працівників.

Рівень доступу:

Стандартні користувачі: Мають обмежений доступ і використовують основні функції ERP.

Адміністратори: Мають повний доступ до налаштувань та можуть керувати системою.

Тип інтерфейсу:

Веб-інтерфейс: Для користувачів, які працюють з ERP через веб-браузер.

Мобільні додатки: Для користувачів, які використовують ERP на мобільних пристроях.

Роль в ланцюжку постачання:

Споживачі: Користувачі, які споживають інформацію або виконують дії в ERP-системі.

Постачальники: Користувачі, які надають інформацію або виконують дії, які впливають на ланцюжок постачання.

Регіональний аспект:

Локальні робочі місця: Для користувачів, які працюють на одному підприємстві або місці роботи.

Віддалені робочі місця: Для децентралізованих команд або філій, які працюють на відстані.

Автоматизовані робочі місця в сфері рослинництва повинні бути спроектовані та налаштовані відповідно до конкретних потреб і вимог професій та посадових інструкцій для різних робочих позицій у цій галузі. Рослинництво охоплює широкий спектр завдань, включаючи вирощування рослин, обробку ґрунту, збір та зберігання врожаю, а також управління фінансами та логістикою.

Нами наведено загальний огляд автоматизованих робочих місць для різних професій у рослинництві:

Агрономи:

Агрономи використовують автоматизовані системи моніторингу для вимірювання показників ґрунту та кліматичних умов.

Системи GPS та дрони можуть використовуватися для навігації і визначення оптимальних маршрутів обробки полів.

Агрономи також використовують програми для обробки та аналізу даних про врожайність та якість ґрунту.

Фермери:

Фермери можуть користуватися фермерськими програмами для планування посівів, врожаю та витрат.

Автоматизовані системи поливу, контролю врожаю та зберігання можуть бути встановлені для підвищення продуктивності та зменшення витрат.

Моніторинг економічних показників та фінансово-го управління також може бути автоматизованим.

Оператори машин та обладнання:

Водії тракторів та комбайнів можуть користуватися GPS-системами та автопілотами для точності обробки полів.

Автоматичні системи обробки сільськогосподарської техніки можуть контролювати інтенсивність обробки, наприклад, глибину оранки чи рівномірність розсіву.

Системи моніторингу та діагностики можуть вчасно виявляти несправності обладнання.

Логістичні менеджери:

Логістичні менеджери можуть користуватися ERP-системами для управління запасами, розсилки та відстеження вантажів.

Автоматизовані системи моніторингу транспорту допомагають визначати оптимальні маршрути та уникати затримок у доставці врожаю.

Аналітики даних:

Аналітики даних можуть використовувати спеціалізовані програми для аналізу великих обсягів інформації про врожайність, ґрунт і погодні умови.

Вони можуть створювати прогнози і рекомендації на основі аналізу даних для покращення виробничих процесів.

Автоматизовані робочі місця в галузі тваринництва мають специфічні вимоги, які відрізняються від інших сфер бізнесу через особливості та важливість догляду за тваринами та виробництва продуктів тваринного походження. Основні професії та посади в галузі тваринництва, для яких можуть бути автоматизовані робочі місця, включають:

Фермер:

Система моніторингу та контролю: Автоматизовані системи для моніторингу здоров'я, годівлі, водопостачання та управління кліматом в сільськогосподарських будівлях.

Система годівлі: Автоматизовані системи поливу, внесення добрив та збирання сільськогосподарських культур.

Ветеринар:

Системи електронної медичної історії тварин: Дозволяють вести записи про лікування, вакцинацію та інші медичні процедури.

Система діагностики: Автоматизовані апарати для діагностики захворювань та контролю здоров'я тварин.

Робітник на фермі:

Системи доїння: Доїльні роботи та системи моніторингу якості молока.

Системи сортування і пакування продукції: Для сортування, упаковки та маркування продуктів тваринного походження.

Спеціаліст із годівлі:

Системи годівлі: Точна і автоматизована годівля та постачання кормів для тварин.

Управління фермою:

Система управління для ферми: Для управління фінансами, запасами, виробництвом та ресурсами.

Системи моніторингу і відстеження: Для відстеження роботи різних відділень ферми та контролю робочого процесу.

Інженер з систем автоматизації:

Автоматизовані системи управління обладнанням: Включають системи для керування системами вентиляції, опалення, освітлення тощо.

Спеціаліст із виробництва продуктів тваринного походження:

Контроль лінії для переробки: Для виробництва м'яса, молока, яєць та інших продуктів.

Спеціаліст із якості продукції:

Системи контролю якості: Для визначення якості продуктів та відстеження відхилень в якості.

Автоматизоване робоче місце агронома включає в себе комплекс інструментів та програм, що допомагають агрономам в управлінні сільськогосподарськими процесами, моніторингу стану посівів, а також взаємодії з іншими підсистемами управління підприємством. Давайте розглянемо структуру автоматизованого робочого місця агронома з деталізацією:

Посадкові обов'язки агронома:

Моніторинг ґрунту і погодних умов: Спостереження за станом ґрунту та кліматом для прийняття рішень щодо оптимального часу сівби, обробки та збору врожаю.

Планування посівів: Вибір культур, визначення розміщення посівів і розрахунок кількості насіння.

Внесення добрив: Розрахунок потрібної кількості добрив та контроль їх внесення.

Захист рослин від шкідників та хвороб: Моніторинг і застосування заходів для захисту рослин.

Управління поливом: Контроль рівня вологості та оптимізація поливу.

Збір та обробка даних: Збір та аналіз інформації про врожайність, ґрунт, погодні умови.

Управління ресурсами: Ефективне використання ресурсів, включаючи земельні ділянки, машини та робочу силу.

Структурні елементи автоматизованого робочого місця агронома:

Системи моніторингу: Датчики для вимірювання параметрів ґрунту, клімату та рівня вологості.

Системи навігації: GPS та автопілоти для точності обробки полів та навігації.

Системи управління засобами агротехніки: Контролери та програмне забезпечення для автоматичного керування машинами.

Системи збору та аналізу даних: Програми для обробки і аналізу інформації про стан ґрунту, врожайність та погодні умови.

ERP-системи: Для управління фінансами, обліку запасів і відстеження виробничих процесів.

Мобільні пристрої: Смартфони та планшети з додатками для моніторингу та управління рослинницькими процесами.

Взаємодія з іншими АРМ:

Агрономи взаємодіють з різними автоматизованими робочими місцями на підприємстві, включаючи:

Логістичні системи: Для відстеження транспорту та доставки врожаю на зберігання чи ринок.

Фінансові системи: Для моніторингу бюджету та фінансової звітності.

Системи обробки та зберігання врожаю: Для планування збору та зберігання врожаю на складах.

Фактори зовнішнього та внутрішнього впливу:

Погодні умови: Зміни в погоді можуть впливати на рішення агронома щодо обробки полів, поливу та захисту рослин.

Економічні фактори: Вартість добрив, палива та інших ресурсів може впливати на бюджет сільськогосподарського підприємства.

Земельні умови: Різна якість ґрунту вимагає різних підходів до обробки та вибору культур.

Законодавство та регулювання: Вимоги щодо охорони навколишнього середовища, безпеки праці та якості продукції можуть впливати на сільське господарство.

Технологічний прогрес: Зміни в технологіях та доступ до нових автоматизованих систем можуть покращити продуктивність та рентабельність сільськогосподарської діяльності.

Автоматизоване робоче місце фермера-ветеринара для тваринництва має за мету спростити та оптимізувати процеси, пов'язані з доглядом за тваринами та забезпеченням їхнього здоров'я. Ось детальний опис такого автоматизованого робочого місця:

Посадкові обов'язки:

Медичний огляд та лікування тварин: Фермер-ветеринар відповідає за проведення огляду, діагностику, лікування та профілактику захворювань у тварин. Це включає в себе вакцинацію, обробку від паразитів, лікування та реабілітацію тварин.

Записи та документація: Фермер-ветеринар повинен вести детальну медичну інформацію про кожну тварину, включаючи історію лікування та план профілактики.

Планування годівлі та догляду: Ветеринар повинен створювати графіки годівлі та догляду за тваринами, враховуючи їхні потреби та фізіологічні характеристики.

Взаємодія з іншими фахівцями: Ветеринар співпрацює з іншими фахівцями, такими як зоотехніки, які відповідають за годівлю та розводку тварин, та менеджерами з планування виробництва.

Структурні елементи автоматизованого робочого місця:

Електронна медична картка тварини: Інформація про кожну тварину, її історія хвороби, вакцинації та рекомендації щодо догляду зберігаються в електронній формі. Це дозволяє швидко доступитися до неї та аналізувати дані.

Система нагадувань: Автоматизована система нагадує ветеринару про найближчі вакцинації, медичні огляди та інші важливі події для тварин.

Телемедицина: За допомогою відеоконсультації, ветеринар може проводити консультації з іншими фахівцями та дізнаватися додаткові рекомендації.

Система аналізу даних: Фермер-ветеринар може використовувати системи аналізу даних для виявлення тенденцій у виникненні захворювань та ефективності лікування.

Взаємодія з іншими АРМ:

Система управління фермою (Farm Management Software): Фермер-ветеринар може обмінюватися даними про стан та здоров'я тварин з іншими системами управління фермою, щоб оптимізувати годівлю, розведення та управління ресурсами.

Системи для моніторингу та автоматизації годівлі: Дані про годівлю та споживання корму можуть бути інтегровані для аналізу і оптимізації дієти тварин.

Зовнішні фактори включають в себе:

Зміни у законодавстві: Зміни в правилах щодо ветеринарного обслуговування та стандартів догляду за тваринами можуть впливати на обов'язки та вимоги ветеринара.

Зміни у попиті: Попит на продукцію та тваринництво може впливати на рішення фермера-ветеринара стосовно розведення та утримання тварин.

Внутрішні фактори включають в себе:

Обладнання та технології: Використання сучасного медичного обладнання та технологій дозволяє ветеринару більш точно та ефективно діагностувати та лікувати тварин.

Ефективність управління: Ефективне ведення записів та планування може зменшити втрати та покращити догляд за тваринами.

Автоматизоване робоче місце фермера-ветеринара допомагає забезпечувати високий стандарт догляду за тваринами та ведення обліку їхнього здоров'я, а також спрощує взаємодію з іншими фахівцями і системами управління фермою.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Автоматизовані робочі місця в аграрних підприємствах стають необхідною складовою сучасного сільського господарства, сприяючи підвищенню продуктивності, оптимізації виробничих процесів та підвищенню якості продукції. Системи автоматизації стають надійним помічником фермерам, ветеринарам та іншим фахівцям у сільському господарстві, спрощуючи їх роботу і допомагаючи приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Однією з ключових складових автоматизованих робочих місць є використання спеціалізованого програмного забезпечення, яке дозволяє збирати, аналізувати та використовувати дані для ефективного прийняття рішень. До них належать системи управління фермою (Farm Management Software), які дозволяють контролювати годівлю, розведення, ветеринарний облік та фінанси.

Для фермерів-ветеринарів, які відповідають за здоров'я та добробут тварин, автоматизовані робочі місця надають доступ до електронних медичних карток тварин, сповіщають про вакцинації та нагадують про медичні огляди. Це допомагає вчасно реагувати на проблеми, попереджати захворювання та збільшувати продуктивність.

Управління різними аспектами аграрної діяльності також стає більш ефективним завдяки автоматизованим системам. Вони дозволяють фермерам контролювати виробничі процеси, моніторити стан обладнання та оптимізувати логістику. Технології, такі як GPS, дрони та сенсори, забезпечують точність та прозорість у роботі.

Важливим аспектом автоматизованих робочих місць є можливість взаємодії з іншими системами та АРМ. Наприклад, дані про стан та потреби тварин можуть передаватися в системи управління фермою для оптимізації годівлі та розведення. Це дозволяє створювати інтегровану інфраструктуру, яка сприяє кращому управлінню аграрним підприємством.

Зовнішні та внутрішні фактори також впливають на впровадження автоматизованих рішень в аграрному секторі. Зміни у законодавстві та попиті можуть вимагати адаптації систем, але також створюють нові можливості для підвищення ефективності та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Автоматизовані робочі місця в аграрних підприємствах є важливим інструментом для оптимізації виробничих процесів, підвищення продуктивності та забезпечення високої якості продукції. Вони дозволяють фахівцям у сільському господарстві більш ефективно впливати на всі аспекти їхньої роботи, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори. Автоматизація є необхідним елементом сучасного сільського господарства і сприяє його розвитку та конкурентоспроможності.

Література:

1. Тарасюк, А. (2020). Автоматизовані робочі місця в концепції систем управління CSRP для аграрних підприємств. Розвиток обліку, аудиту та оподаткування в умовах інноваційної трансформації соціально-економічних систем Development of accounting, audit, and taxation in the conditions of innovative transformation, 322.

2. Борисюк, О. С. (2020) Сучасне програмне забезпечення автоматизованих робочих місць фахівців в аграрній галузі. Вісник студентського наукового товариства "ВАТРА" Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Вінниця: Редакційно-видавничий, 74.

3. Тарасюк, А., & Гамалій, В. (2021). Тренди цифровізації сільськогосподарських підприємств України. · SCIENTIA· FRUCTUOSA (ВІСНИК Київського національного торговельно-економічного університету), 139 (5), 72—85.

4. Кислиця, М. А., & Шаймухамєтова, В. Р. (2020) Організація інформаційного забезпечення оперативного управління виробництвом у сільськогосподарських підприємствах. Social and Economic Aspects of Education in Modern Society, 19.

5. Борян, Л. О. (2020) Секція "Сучасні комп'ютерні технології в економіці й освіті" Автоматизовані системи обробки інформації на сільськогосподарських підприємствах. Редакційна колегія, 73.

6. Станкова, А. (2022). Вдосконалення планування діяльності аграрних підприємств на основі цифрових технологій. Економіка та суспільство, (45).

7. Марченко, М. (2023). Діджиталізація процесів управління бізнес-діяльністю сільськогосподарських підприємств. Галицький економічний вісник Тернопільського національного технічного університету, 81 (2), 133—139.

8. Ігнатенко М.М., Леваєва Л.Ю., Романюк І.А. Інформаційне забезпечення організаційно-економічних пріоритетів розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств. Ефективна економіка. 2020. № 5.

9. Golova, E. E., Gapon, M. N., & Baranova, I. V. (2020, July). Automation of Real-Time Managerial Accounting in Agricultural Enterprises During Sowing and Harvesting Seasons. In International Conference on Policies and Economics Measures for Agricultural Development (AgroDevEco 2020) (pp. 25-29). Atlantis Press.

10. Butsenko, E., Kurdyumov, A., & Semin, A. (2020). Intelligent automation system on a single-board computer platform for the agro-industrial sector. Mathematics, 8(9), 1480.

11. Rajagopal, B. R., Anjanadevi, B., Tahreem, M., Kumar, S., Debnath, M., & Tongkachok, K. (2022, April).

Comparative Analysis of Blockchain Technology and Artificial Intelligence and its impact on Open Issues of Automation in Workplace. In 2022 2nd International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE) (pp. 288—292). IEEE.

12. Vagas, M., Galajdova, A., Simsik, D., & Onofrejova, D. (2019). Wireless data acquisition from automated workplaces based on RFID technology. *IFAC-Papers-OnLine*, 52(27), 299—304.

13. Lavrov, E., Pasko, N., & Siryk, O. (2020, February). Information technology for assessing the operators working environment as an element of the ensuring automated systems ergonomics and reliability. In 2020 IEEE 15th International Conference on Advanced Trends in Radioelectronics, Telecommunications and Computer Engineering (TCSET) (pp. 570—575). IEEE.

14. Dodel, M., & Mesch, G. S. (2020). Perceptions about the impact of automation in the workplace. *Information, Communication & Society*, 23 (5), 665—680.

15. Rotz, S., Gravely, E., Mosby, I., Duncan, E., Finnis, E., Horgan, M.,... & Fraser, E. (2019). Automated pastures and the digital divide: How agricultural technologies are shaping labour and rural communities. *Journal of Rural Studies*, 68, 112—122.

16. Carolan, M. (2020). Automated agrifood futures: Robotics, labor and the distributive politics of digital agriculture. *The Journal of Peasant Studies*, 47 (1), 184—207.

17. Pogorelskaia, I., & Varallyai, L. (2020). Agriculture 4.0 and the role of education. *Journal of Agricultural Informatics/Agrinformatika Folyoirat*, 11 (1).

References:

1. Tarasiuk, A. (2020), "Automated workplaces in the concept of CSR management systems for agricultural enterprises.", *Rozvytok obliku, audytu ta opodatkovannia v umovakh innovatsijnoi transformatsii sotsial'no-ekonomichnykh system [Development of accounting, audit, and taxation in the conditions of innovative transformation]*, TsNTU, Kropyvnyts'kyj, Ukraine.

2. Borysiuk, O. S. (2020), "Modern software for automated workplaces of specialists in the agricultural industry", *Visnyk students'koho naukovoho tovarystva "VATRA" Vinnyts'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu KNTEU*, vol. 102, pp. 74.

3. Tarasiuk, A., Hamalij, V. (2021), "Trends of digitization of agricultural enterprises of Ukraine", *SCIENTIA-FRUCTUOSA (VISNYK Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu)*, vol. 139 (5), 72—85.

4. Kyslytsia, M. A. and Shajmukhamietova, V. R. (2020), "Organization of information support for operational management of production in agricultural enterprises", *Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference. Social and Economic Aspects of Education in Modern Society*, Warsaw, Poland, July 19, pp. 19—24.

5. Borian, L. O. (2020), "Modern computer technologies in economy and education", *Sektsiia "Suchasni komp'iuterni tekhnologii v ekonomitsi j osviti" Avto-*

matyrovani systemy obrobky informatsii na sil's'kohospodars'kykh pidpriemstvakh, pp. 73—75.

6. Stankova, A. (2022), "Improvement of planning of activities of agricultural enterprises based on digital technologies", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. (45).

7. Marchenko, M. (2023), "Digitization of business management processes of agricultural enterprises", *Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk Ternopil's'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu*, vol. 81 (2), pp. 133—139.

8. Ihnatenko M.M., Levaieva L.Yu. and Romaniuk I.A. (2020), "Information provision of organizational and economic priorities for the development of farms and agricultural enterprises", *Efektivna ekonomika*, vol. 5.

9. Golova, E. E., Gapon, M. N., and Baranova, I. V. (2020, July). "Automation of Real-Time Managerial Accounting in Agricultural Enterprises During Sowing and Harvesting Seasons", In *International Conference on Policies and Economics Measures for Agricultural Development (AgroDevEco 2020)*, pp. 25—29, Atlantis Press.

10. Butsenko, E., Kurdyumov, A., and Semin, A. (2020), "Intelligent automation system on a single-board computer platform for the agro-industrial sector", *Mathematics*, vol. 8 (9), 1480.

11. Rajagopal, B. R., Anjanadevi, B., Tahreem, M., Kumar, S., Debnath, M., and Tongkachok, K. (2022, April), "Comparative Analysis of Blockchain Technology and Artificial Intelligence and its impact on Open Issues of Automation in Workplace. In 2022", 2nd International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE), pp. 288—292, IEEE.

12. Vagas, M., Galajdova, A., Simsik, D., and Onofrejova, D. (2019), "Wireless data acquisition from automated workplaces based on RFID technology", *IFAC-PapersOnLine*, vol. 52 (27), pp. 299—304.

13. Lavrov, E., Pasko, N., and Siryk, O. (2020, February), "Information technology for assessing the operators working environment as an element of the ensuring automated systems ergonomics and reliability", In 2020 IEEE 15th International Conference on Advanced Trends in Radioelectronics, Telecommunications and Computer Engineering (TCSET) (pp. 570—575). IEEE.

14. Dodel, M. and Mesch, G. S. (2020), "Perceptions about the impact of automation in the workplace", *Information, Communication & Society*, vol. 23 (5), pp. 665—680.

15. Rotz, S., Gravely, E., Mosby, I., Duncan, E., Finnis, E., Horgan, M., and Fraser, E. (2019), "Automated pastures and the digital divide: How agricultural technologies are shaping labour and rural communities", *Journal of Rural Studies*, vol. 68, pp. 112—122.

16. Carolan, M. (2020), "Automated agrifood futures: Robotics, labor and the distributive politics of digital agriculture", *The Journal of Peasant Studies*, vol. 47 (1), pp. 184—207.

17. Pogorelskaia, I. and Varallyai, L. (2020), "Agriculture 4.0 and the role of education", *Journal of Agricultural Informatics/Agrinformatika Folyoirat*, vol. 11 (1).

Стаття надійшла до редакції 10.09.2023 р.

- О. І. Маслак,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6793-4367>
- О. О. Глазунова,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1949-0754>
- Н. Є. Гришко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1644-3861>
- В. А. Таловер,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6333-1112>
- І. О. Титаренко,
здобувач освіти першого (бакалаврського) рівня за ОПП "Економіка",
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-1724-0719>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.60

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗКРИЗОВОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- О. Maslak,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
- О. Hlazunova,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Economics, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
- N. Grishko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
- V. Talover,
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Economics, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
- I. Tytarenko,
Student of the educational and professional program "Economics", Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

FORMATION OF BUSINESS CULTURE IN THE CONDITIONS OF ENSURING CRISIS-FREE FUNCTIONING OF BUSINESS ENTITIES

Стаття присвячена вивченню структури бізнес-культури підприємства як одного з ключових факторів забезпечення соціально-відповідального та безпечного функціонування в умовах мінливого зовнішнього середовища. Визначено систему внутрішніх і зовнішніх елементів бізнес-культури господарюючого суб'єкта: культура соціально-трудова відносин; ефективне лідерство; система корпоративних цінностей; безпечне корпоративне середовище; культура відносин зі споживачами; культура відносин з постачальниками; культура відносин з конкурентами; культура відносин з посередниками. Досліджено роль і значення ефективної бізнес-культури

на різних стадіях життєвого циклу кризи господарюючого суб'єкта. Визначено, що бізнес-культура сприяє стійкості компанії, формуючи міцну основу довіри, прозорості та відкритого спілкування; сприяє співпраці, забезпечуючи почуття єдності та спільної мети; підвищує гнучкість суб'єкта господарювання, розвиваючи можливість компанії швидко адаптуватися до мінливих обставин; сприяє інноваційному розвитку, використанню сучасних підходів для запобігання та подолання кризових явищ.

The article is devoted to the study of the structure of the business culture of the enterprise as one of the key factors of ensuring socially responsible and safe functioning in the conditions of a changing external environment. The system of internal and external elements of the business culture of the economic entity is defined: the culture of social and labor relations; effective leadership; system of corporate values; secure corporate environment; culture of relations with consumers; culture of relations with suppliers; culture of relations with competitors; culture of relations with intermediaries. The role and significance of an effective business culture at various stages of the life cycle of a business entity's crisis have been studied. It was determined that business culture contributes to the stability of the company, forming a solid foundation of trust, transparency and open communication; promotes cooperation, providing a sense of unity and common purpose; increases the flexibility of the business entity, developing the company's ability to quickly adapt to changing circumstances; promotes innovative development, the use of modern approaches to prevent and overcome crisis phenomena.

It has been established that the presence of a developed business culture, a formed system of corporate values contribute to the prevention of crisis phenomena and their overcoming as quickly as possible. At the stage of "preconditions for the onset of a crisis", an effective business culture can provide a certain "mitigation" of potential negative consequences or even their avoidance due to high personnel responsibility, active participation of employees in management decision-making during periods of instability.

At the stage of triggering trigger events that cause a violation of the normal state of equilibrium of the business entity, business culture ensures the coordinated work of personnel, a higher level of flexibility and adequate perception of forced unpopular decisions in order to save financial resources and concentrate all efforts on overcoming crisis phenomena.

At the stage of crisis, entrepreneurial culture promotes the motivation of personnel to non-standard, innovative solutions, ensures coordinated work and high flexibility due to commonality within the company and trust in management.

In the post-crisis period, corporate values and corporate spirit are consolidated as a result of successfully overcoming threats, and a strengthened business culture, in turn, serves as a prerequisite for higher motivation of personnel, a responsible attitude to functional duties, increased attention to the system of "weak signals" in order to prevent crisis phenomena in the future.

Ключові слова: бізнес-культура, корпоративні цінності, безпечне середовище, криза, стадії життєвого циклу кризи.

Key words: business culture, corporate values, safe environment, crisis, crisis life cycle stages.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В контексті популяризації соціально-економічної моделі розвитку надважливого значення набуває формування ефективної бізнес-культури сучасного суб'єкта господарювання. При цьому доцільно приділяти увагу повноцінному прояву ціннісних орієнтирів і принципів ведення бізнесу як по відношенню до представників внутрішнього середовища, так і до представників зовнішнього середовища підприємства. Наявність

ефективної соціально-орієнтовної культури бізнесу сьогодні є також запорукою безризикової діяльності компанії та одним із дієвих інструментів подолання кризових явищ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням формування та розвитку бізнес-культури суб'єкта господарювання приділяли увагу чимало вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: Р. Муха [7], І. Радамовська [8], Л. Громко [6], О. Судук [9], Р. Зузак [5] тощо.

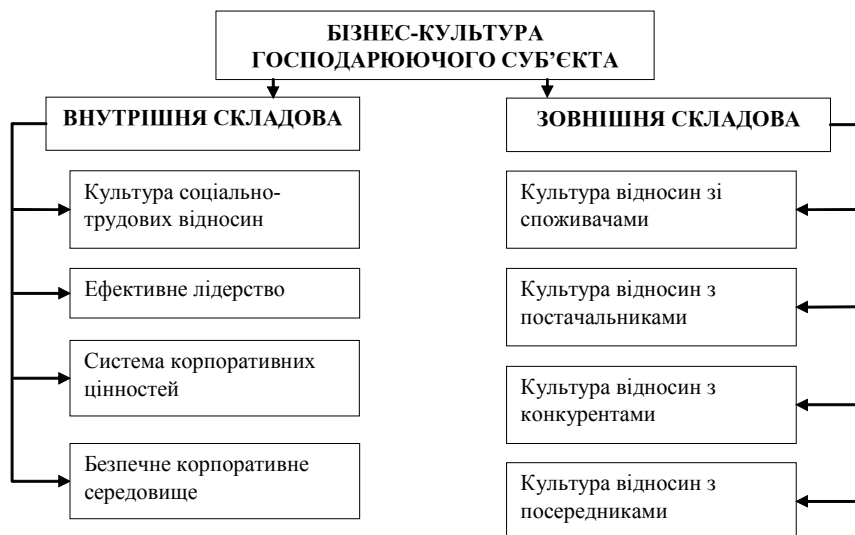

Рис. 1. Складові бізнес-культури господарюючого суб'єкта

Джерело: укладено авторами.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Подальшого дослідження потребує роль і значення бізнес-культури в забезпеченні безкризового функціонування суб'єкта господарювання, особливої актуальності це завдання набуває в умовах військової агресії РФ проти України, що загострює кризові явища в національній економіці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ключ до успішного функціонування компанії полягає в тому, щоб мати культуру, засновану на переконаннях і ціннісних орієнтирах, які підтримуються стратегією та місією господарюючого суб'єкта. Коли бізнес-організація має сильну культуру, забезпечується реалізація трьох ключових пунктів: співробітники знають, як вище керівництво хоче, щоб вони реагували на будь-яку ситуацію; співробітники вірять, що очікувана реакція є правильною; співробітники знають, що вони будуть нагороджені за підтримку цінностей організації. Таким чином, бізнес-культура стає одним із важливих факторів забезпечення безкризового функціонування суб'єктів господарювання, зниження негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз його економічній безпеці.

Розуміння ролі та значення культури в міжнародному бізнесі має важливе значення для подолання культурних бар'єрів, які перешкоджають росту та розвитку бізнесу.

Згідно з індексом складності ділової культури, у Данії найбільш сприятлива культура для бізнесу. Багато країн ЄС, зокрема Норвегія, Фінляндія, Австрія та Нідерланди, займають найвищі позиції в індексі. Ці країни зі стабільною економікою вважають за необхідне зберігати відкритість під час розвитку ділових відносин [4].

У загальному розумінні під бізнес-культурою розуміють сукупність норм, принципів і цінностей, що лежать в основі організації бізнес-процесів, формування ділових відносин зі стейкхолдерами компанії.

На наш погляд, у структурі бізнес-культури підприємства доречно виокремлювати внутрішню та зовнішню

складові (рис. 1). При цьому в рамках внутрішньої бізнес-культури розглянемо:

1. культура соціально-трудоових відносин — система норм, правил ділового спілкування по горизонтальним і вертикальним комунікаційним каналам, що сформовані в компанії;

2. ефективне лідерство — виховання командного менталітету, який гарантує, що всі працюють разом і докладають максимум зусиль для досягнення результату [3];

3. система корпоративних цінностей — сукупність ключових принципів і переконань, на яких базується бізнес;

4. безпечне корпоративне середовище — зрозумілість і прозорість бізнес-процесів, чітке окреслення зони відповідальності кожного співробітника; безпечні умови праці; можливість вільно висловлювати свої думки, пропозиції, дотримання особистих кордонів.

При цьому важливим критерієм високого рівня бізнес-культури є трансляція сформованих корпоративних цінностей, норм і принципів ділового спілкування в комунікаційних каналах з зовнішнім середовищем, при чому не лише зі споживачами та партнерами, але й з конкурентами. Використання добросовісних інструментів у конкурентній боротьбі також є важливим проявом підприємницької культури та соціально-відповідального ведення бізнесу.

Отже, до зовнішньої складової бізнес-культури підприємства доцільно включити: 1. культуру відносин зі споживачами; 2. культуру відносин з постачальниками; 3. культуру відносин з конкурентами; 4. культуру відносин з посередниками.

На наш погляд, існує тісний взаємозв'язок між кризою компанії та корпоративною культурою. Якщо корпоративна культура недостатньо сильна, під час кризи система цінностей компанії може бути зруйнована, зовнішній виклик може виявити справжні цінності та відносини, що приховані за проголошеною корпоративною культурою.

Ділова практика все частіше показує, що корпоративна культура є одним із основних факторів досягнен-

Рис. 2. Роль бізнес-культури в забезпеченні безкризового функціонування компанії

Джерело: укладено авторами на основі [5].

ня конкурентоспроможності та конкурентних корпоративних переваг, а також найважливішим джерелом успішного функціонування та розвитку компанії. Бізнес-культура — це унікальне та автентичне явище, і якщо компанії вдасться цілеспрямовано її розвивати та вдосконалювати, це призведе до зменшення кризових станів, а в разі їх виникнення, що неминуче в будь-якому бізнесі, забезпечить можливість трансформувати їх у конкурентні переваги [5].

Отже, роль бізнес-культури в забезпеченні безкризового функціонування господарюючого суб'єкта проявляється в аспектах, що представлені на рис. 2.

1. Сприяння стійкості — стійка підприємницька культура означає, що організація має міцну основу довіри, прозорості та відкритого спілкування. Співробітники, швидше за все, матимуть більш позитивний прогноз і будуть краще підготовлені до боротьби з труднощами, сприйняття непопулярних рішень в умовах кризи, коли відчувають підтримку своїх колег і керівників. Крім того, міцна та ефективна бізнес-культура допомагає співробітникам вчитися на своїх помилках та швидше адаптуватися до мінливих обставин. Наприклад, під час пандемії COVID компанії з розвинутою бізнес-культурою та стійкою системою корпоративних цінностей змогли швидше перейти на віддалену роботу та запровадити нові протоколи безпеки.

2. Сприяння співпраці — формування бізнес-культури забезпечує почуття спільності та спільної мети всередині компанії, що є надважливим у період кризи. Коли співробітники відчувають зв'язок один з одним і працюють над спільною метою, вони більш ефективно та злагоджено співпрацюють у пошуку рішень проблем.

3. Підвищення гнучкості — одним із ключових чинників успіху антикризового управління є можливість господарюючого суб'єкта швидко адаптуватися до мінливих обставин. Це можливо, коли співробітники компанії чітко розуміють місію та цінності, відчувають підтримку керівництва та свою активну залученість до прийняття рішень.

4. Сприяння інноваціям — кризи часто вимагають від компаній нестандартних та інноваційних рішень. Це можливо за рахунок високого заохочення співробітників до використання прогресивних, сучасних підходів

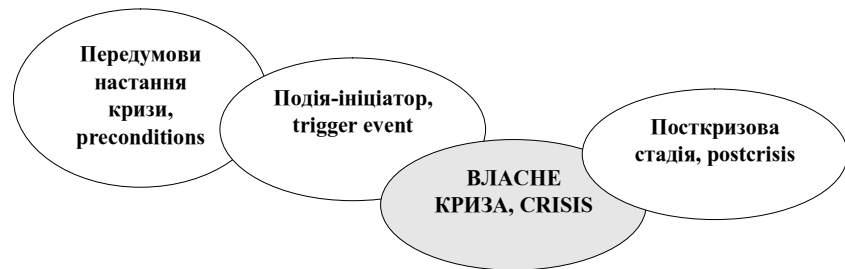

Рис. 3. Стадії життєвого циклу кризи господарюючого суб'єкта

Джерело: укладено авторами на основі [9].

до вирішення проблем. Коли працівники знають, що вони можуть ризикувати та експериментувати з новими ідеями, вони, швидше за все, знайдуть творчі рішення складних проблем.

5. Зміцнення довіри — коли співробітники довіряють своїм лідерам, вони, швидше за все, будуть слідувати їхнім вказівкам і працюватимуть разом, щоб подолати труднощі. Щоб зміцнити довіру, потрібно сприяти чесності, відкрито повідомляти про будь-які перешкоди, з якими стикається компанія, не приховуючи їх серйозності, а також про заплановані дії на шляху подолання цих перешкод [2].

Отже, наявність розвинутої бізнес-культури, сформована система корпоративних цінностей сприяють запобіганню кризових явищ та максимально швидкому їх подоланню.

Доцільно розглянути роль підприємницької культури на різних стадіях життєвого циклу кризи. Одним із класичних підходів передбачено виокремлення таких фаз кризи:

1) передумови настання кризи (preconditions) — коли незначні події, "слабкі сигнали" в діяльності підприємства інформують про можливий початок кризи в короткостроковій перспективі;

2) подія-ініціатор (trigger event) — момент, за якого криза "вибухає" та порушує нормальний стан рівноваги господарюючого суб'єкта;

3) власне криза (crisis) — ескалація кризи, що призводить до найзначніших економічних наслідків на підприємстві;

4) посткризова стадія (postcrisis) — період, що настає після закінчення найскладнішої кризової стадії та спонукає менеджмент відхилити негативні події та впроваджувати зміни, щоб застерегти підприємство від майбутніх негативних явищ (рис. 3).

На стадії "передумови настання кризи" ефективна бізнес-культура може забезпечити певне "пом'якшення" потенційних негативних наслідків або навіть їх уникнення за рахунок високої відповідальності персоналу, активної участі працівників у прийнятті управлінських рішень у період нестабільності.

На стадії запуску тригерних подій, що викликають порушення нормального стану рівноваги господарюючого суб'єкта, бізнес-культура забезпечує злагоджену роботу персоналу, більш високий рівень гнучкості та адекватного сприйняття вимушених непопулярних рішень з метою економії фінансових ресурсів і концентрації всіх зусиль на подоланні кризових явищ.

На стадії кризи підприємницька культура сприяє мотивації персоналу до нестандартних, інноваційних рішень, забезпечує злагоджену роботу та високу гнучкість за рахунок спільності всередині компанії та довіри керівництву.

У посткризовому періоді відбувається закріплення корпоративних цінностей і корпоративного духу в результаті успішного подолання загроз, а зміцнена бізнес-культура, в свою чергу, слугує передумовою для більш високої мотивації персоналу, відповідального ставлення до функціональних обов'язків, підвищеної уваги до системи "слабких сигналів" з метою запобігання кризових явищ у майбутньому.

Крім того, важливого значення на всіх стадіях життєвого циклу кризи має й зовнішня складова бізнес-культури, адже вибудовані довірливі та стійкі ділові відносини сприятимуть формуванню додаткових можливостей щодо кредитування, укладання контрактів на максимально вигідних умовах, сприятливого ставлення споживачів і бізнес-партнерів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, формування стійкої бізнес-культури підприємства є максимально важливим завданням, особливо в умовах високої турбулентності зовнішнього середовища. Саме за рахунок довірливих і прозорих відносин компанії з персоналом, споживачами, партнерами забезпечується більш висока стійкість до екзогенних та ендогенних загроз. Високі стандарти підприємницької культури сприяють попередженню кризових явищ, а також більш швидкому подоланню викликів з найменшими втратами.

Література:

1. Crandall W.R. Crisis Management: Leading in the New Strategy Landscape. Sage Publications, Second Edition. 2013. 360 p.
2. How A Strong Company Culture Will Assist You In Crisis Management. URL: <https://elearningindustry.com/how-a-strong-company-culture-will-assist-you-in-crisis-management>
3. The 8 Elements of Great Company Culture. URL: <https://www.greatplacetowork.com/resources/blog/elements-of-great-company-culture>
4. Understanding The Role Of Culture In International Business. URL: <https://www.usemultiplier.com/blog/culture-in-international-business>

5. Zuzak R. Corporate Culture as a Source of Crisis in Companies. A "spin-off" of the University of Kiel (Germany). Vol. 24 (2023), Issue 9 (September). URL: <https://www.crisisnavigator.com/Corporate-Culture-as-a-Source-of-Crisis-in-Companies.460.0.html>

6. Громко Л. Корпоративна культура як ключовий чинник розвитку торговельного підприємства. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2020. № 2. С. 114—120.

7. Муха Р.А. Бізнес-культура, сутність та основні характеристики. Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". 2018. № 8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/33.pdf

8. Радамовська І.В. Особливості формування бізнес-культури будівельних підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 4. С. 125—128.

9. Судук О.Ю. Корпоративна культура — інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія "Економічні науки". 2020. Вип. 4 (92). С. 409—415.

References:

1. Crandall, W.R. (2013), Crisis Management: Leading in the New Strategy Landscape, Sage Publications, Second Edition, Los Angeles, USA.
2. eLearning Industry (2023), "How A Strong Company Culture Will Assist You In Crisis Management", available at: <https://elearningindustry.com/how-a-strong-company-culture-will-assist-you-in-crisis-management> (Accessed 01 Sept 2023).
3. Great Place To Work (2023), "The 8 Elements of Great Company Culture", available at: <https://www.greatplacetowork.com/resources/blog/elements-of-great-company-culture> (Accessed 05 Sept 2023).
4. Multiplier Logo (2023), "Understanding The Role Of Culture In International Business", available at: <https://www.usemultiplier.com/blog/culture-in-international-business> (Accessed 04 Sept 2023).
5. Zuzak, R. (2023), "Corporate Culture as a Source of Crisis in Companies", A "spin-off" of the University of Kiel (Germany), [Online], Vol. 24, Issue 9 (September), available at: <https://www.crisisnavigator.com/Corporate-Culture-as-a-Source-of-Crisis-in-Companies.-460.0.html> (Accessed 09 Sept 2023).
6. Hromko, L. (2020), "Corporate culture as a key factor in the development of a trade enterprise", Economic journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University, vol. 2, pp. 114—120.
7. Mukha, R.A. (2018), "Business culture, the essence and main characteristics", Electronic scientific publication "Efficient Economy", [Online], vol. 8, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/33.pdf (Accessed 07 Sept 2023).
8. Radamovska, I.V. (2015), "Features of formation of business culture construction enterprises", Uzhhorod National University Herald, vol. 4, pp. 125—128.
9. Suduk, O.Yu. (2020), "Corporate culture — a tool of increasing the enterprise's competitiveness", Bulletin of the National University of Water and Environmental Engineering. Series "Economic Sciences", vol. 4 (92), pp. 409—415. *Стаття надійшла до редакції 10.09.2023 р.*

УДК 657.371.567

Л. В. Гуцаленко,
д. е. н., професор,
професор кафедри обліку та оподаткування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5181-8652>
Ю. М. Никитенко,
здобувач ОС "Магістр" спеціальності 071 — Облік і оподаткування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3701-0872>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.65

ВАГОМІСТЬ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ В ОБЛІКОВОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ

L. Hutsalenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Accounting and Taxation,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Y. Nykytenko,
Candidate of educational degree "Master's",
specialty 071 — Accounting and Taxation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

IMPORTANCE OF INVENTORY IN THE ACCOUNTING PROCESS AND ENSURING RELIABILITY OF INFORMATION

Авторами статті вказано на особливості та актуальність проведення інвентаризації з врахуванням вимог формування фінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів. Означено вагомість інвентаризаційного процесу з визначенням вартості знищеного майна підприємств за наслідками воєнних дій. Окреслено особливості та передумови виникнення інвентаризації та формування її сутності з розвитком суспільних відносин, як елементу бухгалтерського обліку та її контрольної функції. Представлено визначення вченими сутності інвентаризації у літературних джерелах. Вказано та наведено значення функцій інвентаризації. Наведено та охарактеризовано основні принципи інвентаризації. Вказано на значимість класифікації інвентаризації та представлено її складові в розрізі ознак. Означено вагомість інвентаризації як облікового інструменту при формуванні достовірної інформації у фінансовій звітності. Наголошено на обов'язковості проведення інвентаризації наявних активів для оцінки їх вартості відповідно до вимог міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Акцентовано увагу, що ISO/IEC 19770 "Міжнародний стандарт управління активами" регулюється управління активами в цілому та включає такі операції: ідентифікація активів, управління інвентаризацією активів і контроль активів. Наведено найбільш поширеними є порушення, що виявляються зовнішніми контролюючими органами під час проведення інвентаризації. Окреслено комплекс послідовних процесів та ознак, які об'єднує інвентаризація та дано їм характеристику. Вказано вплив послідовних інвентаризаційних процесів та ознак на фактори, що зумовлюють зниження виробничих можливостей суспільства та означено недосконалість інституціонального середовища. Вказано на особливості проведення інвентаризації в умовах воєнних дій та законодавче врегулювання даного процесу в Україні. Означено, що посилення контрольної функції обліку в умовах воєнного стану забезпечується процесом інвентаризації.

The authors of the article pointed out the peculiarities and relevance of inventory taking into account the requirements of financial reporting in accordance with international standards. The importance of the inventory process with the determination of the value of the destroyed property of enterprises as a result of military actions is determined. The peculiarities and prerequisites of the emergence of inventory and the formation of its essence with the development of social relations as an element of accounting and its control function are outlined. The definition of the essence of the inventory in literary sources by scientists is presented. The values of the inventory functions are specified and given. The basic principles of inventory are given and described. The significance of inventory classification is indicated and its components are presented in terms of features. The importance of the inventory as an accounting tool in the formation of reliable information in financial reporting is determined. It is emphasized that it is mandatory to carry out an inventory of existing assets to assess their value in accordance with the requirements of international standards of accounting and financial reporting. Attention is drawn to the fact that ISO/IEC 19770 "International Standard for Asset Management" regulates asset management in general and includes the following operations: asset identification, asset inventory management and asset control. The most common violations detected by external control bodies during the inventory are listed. A set of sequential processes and features, which are united by the inventory, is outlined and characterized. The influence of successive inventory processes and signs on the factors causing the reduction of the production capabilities of society is indicated and the imperfection of the institutional environment is indicated. The peculiarities of conducting an inventory in the conditions of military operations and the legislative regulation of this process in Ukraine are indicated. It was determined that the inventory process provides the strengthening of the control function of accounting in the conditions of martial law.

*Ключові слова: інвентаризація, оцінка, вартість, контрольна функція, обліковий процес, класифікація.
Key words: inventory, evaluation, cost, control function, accounting process, classification.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Вплив зовнішнього та внутрішнього середовища на суб'єкти господарювання змушує підприємства адаптуватися й невпинно пристосовуватись, набуваючи дедалі нових форм і трансформуючи облікову систему до міжнародних стандартів.

Належне зберігання матеріальних цінностей дає змогу уникнути втрат від нестач, мінімізувати збитки від простоїв, створити умови для безперебійного функціонування підприємства у коротко — та середньостроковій перспективі. Відповідно, інвентаризація покликана забезпечити максимальне дотримання вимог законодавства у сфері бухгалтерського обліку шляхом підтвердження повноти і достовірності інформації, що генерується обліковою системою. Особливо в умовах війни необхідно обов'язково проводити інвентаризацію, оскільки відбувається знищення майна в результаті ракетних обстрілів, тощо. В результаті релокації бізнесу (переміщення майна на більш безпечні території) процедура обов'язкової щорічної інвентаризації залишається актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження наукових доробок вчених дозволяє констатувати, що автори присвячували свої праці теоретичному обґрунтуванню дефініцій "інвентаризації". Переважна більшість українських вчених, зокрема: Ф.Ф. Бутинець [4], Кужельний М.В., Лінник В.Г. [10], Лишиленко О.В. [12], Маренич Т.Г. [13], Сук Л.К., Сук П.Л. [21], Шепітко Г.Ф. [22] відносять інвентаризацію до елементів методу бухгалтерського обліку. Досить часто в наукових публікаціях інвентаризація визначається як технічний прийом, як перевірка, виявлення фактичної наявності активів, тощо. Бардаш С.В. [3] відносить інвентаризацію до методу наступного господарського контролю, в той час як колектив авторів: Бутинець Ф.Ф., Виговська Н.Г., Малюга Н.М., Петренко Н.І. [9] вважають інвентаризацію методом поточного та наступного господарського контролю. Достатню єдність щодо поділу інвентаризації на етапи проявили Ф.Ф. Бутинець [4], С.В. Бардаш [3], Демяненко М.Я. та Чудовець В.В. [7], Л.К. Сук та П.Л. Сук [21], та інші. Однак дана тема підлягає подальшому дослідженню.

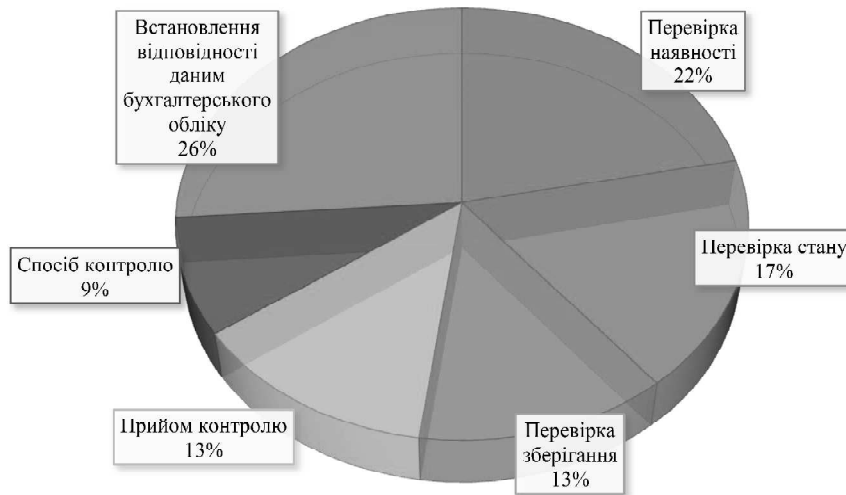

Рис. 1. Визначення сутності інвентаризації у літературних джерелах

Джерело: сформовано авторами на основі: [11].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є розвиток теоретико-методичних засад і практичних підходів до функцій та ролі інвентаризації в умовах трансформації фінансової звітності відповідно до вимог міжнародних стандартів та діяльності підприємств в умовах воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історично інвентаризація з'явилась вперше як "підрахунок інвентарю" — ще коли Адам називав імена всім тваринам, а потім Ной підраховував звірів, які входили до Ковчега. Найвидатніші археологи вважають, що писемність насправді розвинулась із ранніх міток, які використовувалися для підрахунку видів і кількості товарів на стародавніх складах [1].

Поняття інвентаризації в процесі еволюції суспільства трансформувалось з найпростішої форми здійснення дій по перерахунку, перемірюванню, зважуванню, метою яких було відображення фактичного стану об'єкту (IV—III тисячоліття до н.е.), — до дій по виявленню фактичної наявності майна (складання інвентарю) з метою визначення власного та залученого капіталу, вкладеного в діло і визначення фінансового результату від господарської діяльності (XV ст.). В наш час інвентаризація є закінченим процесом, проведення якого дає змогу визначити наявність і стан майна та зобов'язань господарюючого суб'єкта.

З розвитком суспільних відносин розвивалась і інвентаризація, як елемент бухгалтерського обліку та її контрольна функція. Інвентаризація різних видів матеріальних цінностей, коштів та фінансових зобов'язань має певні особливості. Тому, сучасні автори напрацювали значну кількість понять "інвентаризація" (рис. 1).

Відповідно до інформації, що наведена на рис. 1 визначення сутності інвентаризації різняться, адже автори прагнуть акцентувати увагу на обліково-конт-

рольну природу інвентаризації як процесу та методу.

Більшість авторів вважають, що інвентаризація — це встановлення відповідності даним бухгалтерського обліку. З цим варто погодитись, оскільки інвентаризація проводиться для того, щоб співставити фактичну наявність майна та зобов'язань із даними бухгалтерського обліку. Однак деякі автори вважають "інвентаризацією" перевіркою наявності. Адже саме шляхом інвентаризації дійсно встановлюється фактична наявність майна на певну дату. Однак поза увагою залишається перевірка стану та зберігання майна, який також відмітили у своїх визначеннях певні автори, але у меншій кількості.

Не можна не погодитись з твердженням, що інвентаризація є обов'язковим елементом методу бухгалтерського обліку і самостійною економічною категорією, адже саме вона відіграє важливу роль у господарському контролі, будучи його основним із багатьох методів.

Функції інвентаризації наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Функції інвентаризації

Функції	Значення
Регулювання процесу	Інвентаризація необхідна для того, щоб дати час для завершення однієї виробничої операції та переходу до іншої
Економічна функція	Забезпечення самостійності окремих робочих місць, дільниць, цехів, спрощення процесів виробництва та/або розподілу. Зведення цих запасів до мінімуму потребує змін в організації та фінансуванні, а саме: управління якістю, обслуговування, матеріальне оновлення, навчання персоналу
Контрольна функція	Зіставлення фактичної наявності майна, інших цінностей із даними бухгалтерського обліку
Інформаційна функція	Перевірка наявності інших цінностей та зобов'язань
Організаційно-допоміжна функція	Виявлення недоліків в умовах зберігання та механізмі використання майна, інших цінностей та напрацювання рекомендацій щодо їх усунення
Функція попередження	Необхідні запаси споживаються з передбаченням, але таким чином, щоб за необхідності згладжувалось коливання рівня запасів, а не змін у виробничих системах
Страховання від непередбачених ризиків	Запаси (для надзвичайних ситуацій) створюються для захисту від коливань термінів доставки та коливання попиту, забезпечення безперервності виробничого процесу
Виробнича функція	Інвентаризація потрібна, коли є потреба в періоді прихованого розвитку, наприклад для перетворення продуктів.

Джерело: [5, с. 50].

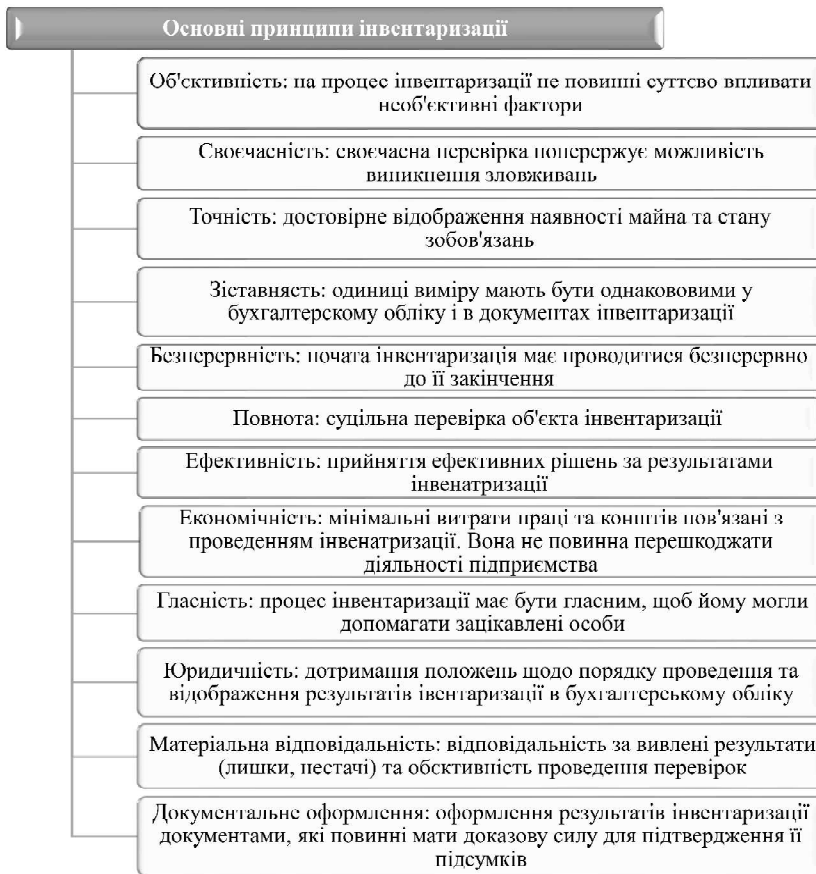

Рис. 2. Основні принципи інвентаризації

Джерело: сформовано авторами на основі [14, с. 89—90].

При проведенні інвентаризації необхідно дотримуватись принципів, що визначаються чинним законодавством та дають можливість ефективно працювати. До основних принципів інвентаризації належать (рис. 2).

Особливої уваги заслуговує класифікація інвентаризації, оскільки є одним із найважливішим і найскладніших питань в теорії інвентаризації. Це пов'язано з тим, що у наукових джерелах з обліку та контролю відсутня загальноприйнята класифікація інвентаризацій. Інвентаризації класифікують за певними ознаками. Однак

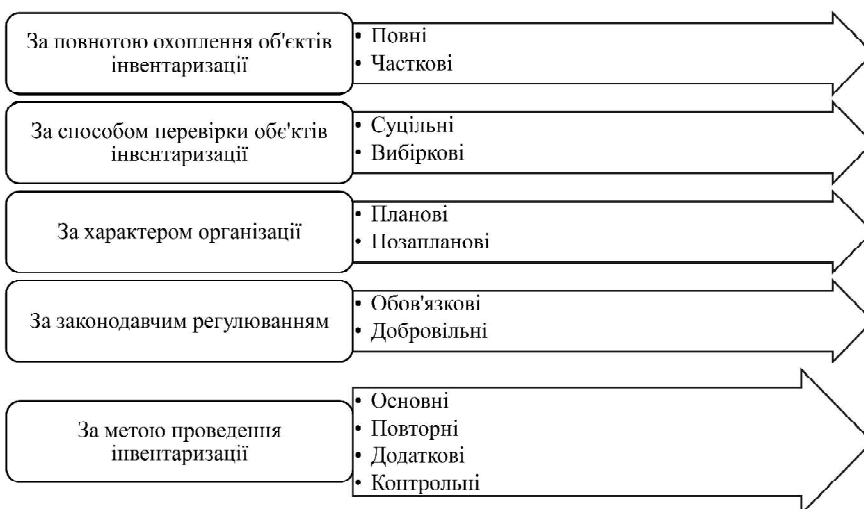

Рис. 3. Класифікація видів інвентаризації

Джерело: [7, с. 64].

варто також передовсім виходити з потреб практики, адже теоретичні дослідження мають мати і практичне значення та вагу.

Відповідно, поділ інвентаризації повинен розкривати її зміст, сприяти загальному поліпшенню інвентаризаційної роботи на підприємствах та надавати можливість правильного вибору та раціонального використання тих чи інших видів інвентаризацій, виходячи з конкретних завдань та умов. Варто виділити основні класифікаційні ознаки щодо поділу інвентаризації (рис. 3).

Інвентаризація є таким обліковим інструментом, завдяки якому інформація у фінансовій звітності подається правдиво, незалежно від того, за якими стандартами складена.

Задля трансформації фінансової звітності, що була складена відповідно до НП(С)БО, у звітність за МСФЗ необхідно провести на підприємстві інвентаризацію. При інвентаризації за МСФЗ перевіряється не тільки фактична наявність активів та зобов'язань, зіставляється бухгалтерський облік, зрівнюються виниклі різниці, але й проводиться аналіз критеріїв визнання елементів фінансової звітності та формується ставлення до них, і відповідно до вимог МСФЗ оцінюються їх вартість.

Тобто під час проведення трансформації недостатньо здійснити традиційне перерахування фактичної кількості, наприклад, запасів. В інвентаризації за міжнародними стандартами важливою є якісна оцінка щодо відповідності всім вимогам МСФЗ у питаннях подання та розкриття інформації, а також її визнання й оцінки [19].

Також під час проведення МСФЗ-інвентаризації, окрім традиційних завдань, потрібно звернути увагу на такі процеси, як виявлення активів, що частково втратили первісну якість та основні властивості, застарілих активів, а також тих, що не використовуються в діяльності підприємства чи не відповідають критеріям визнання.

Результати інвентаризації знаходять своє відображення у примітках до річної фінансової звітності, що дозволяє зовнішнім користувачам отримати об'єктивну інформацію про вартість наявних активів.

Під час проведення інвентаризації зовнішніми контролюючими органами найбільш поширеними є порушення наведені на рис. 4.

Одним із порушень є також формальний характер проведення інвентаризації підприємствами.

Інституційне середовище охоплює сукупність основоположних фінансових, політичних, соціальних і правових правил і організацій, що визначають форму суспільного устрою і через формальні і неформальні обмеження (норми права, правила, постанови та добровільно прийняті норми поведінки, звичаї) регулюють поведінку суб'єктів економіки і таким чином впливають на розвиток економічної системи суспільства [20].

Інвентаризація об'єднує комплекс послідовних процесів і ознак (рис. 5).

Саме дані послідовні інвентаризаційні процеси та ознаки впливають на фактори, що зумовлюють зниження виробничих можливостей суспільства, а це в свою чергу є недосконалим інституційним середовищем:

- слабкість формальних інститутів (недосконале законодавство, нескоординованість різних гілок влади, відсутність політичної конкуренції, низька якість соціальних програм, переважання неформальних домовленостей і норм поведінки над законодавчо визначеними і контактними "правилами гри");

- недосконалість неформальних інститутів (низький рівень громадської культури і розвитку людського капіталу, несформованість феномену соціальної відповідальності бізнесу, влади, громадян як наслідок відсутності консенсусу між політиками науковцями, підприємницькими структурами, пересічними громадянами у вирішенні питань розбудови суспільства);

- наявність інституційних пасток (рентоорієнтованої поведінки, корупції, хабарництва, тінізації економіки, бартерних операцій, ухилення від сплати податків, адміністративних бар'єрів тощо);

- неадекватність існуючих інститутів сучасним господарюванню.

Відповідно інституційне середовище здійснює великий вплив на економічне зростання та формування правової держави [20].

Інвентаризація активів є одним із важливих процесів під час управління організацією. Відповідно до ISO/IEC 19770 "Міжнародний стандарт управління активами" управління активами в цілому включає такі операції: ідентифікація активів, управління інвентаризацією активів і контроль активів [2].

Оскільки війна в Україні почалася більше року тому, і людські та економічні витрати величезні та продовжують зростають. Ранні оцінки наслідків війни, включаючи записку Секретаріату СОТ (СОТ, 2022), викладали різні сценарії поширення на інші регіони та визначали країни та сектори з підвищеним ризиком. Після такого значного періоду війни Секретаріат СОТ переоцінив ситуацію та проаналізував, як багатостороння оцінка системи відреагувала на кризу.

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні встановлений порядок ведення бухгалтерського

Рис. 4. Найбільш поширені порушення під час проведення інвентаризації основних засобів та матеріальних запасів, питома вага %

Джерело: сформовано авторами, на основі даних [17, с. 81].

обліку був порушений, а особливо в структурі активів, частина основних засобів була зруйнована або пошкоджена, частина — залишилася на тимчасово окупованій території, решта майна вилучена або примусово відчужена тому питання організаційних аспектів бухгалтерського обліку основних засобів на підприємстві і їх законодавчо-нормативне забезпечення в умовах війни є актуальним [8].

Відповідно, інвентаризацію активів проводять тільки за наявності можливості фізичного доступу до активів у найкоротший термін від моменту нанесення майнової шкоди воєнними діями країни-агресора, під час проведення інвентаризації документується виявлені факти завданої шкоди та фіксація пошкодження майна (фото і відео зйомка). У разі відсутності доступу до активів, інвентаризація проводиться лише тоді коли це стане можливим станом на 01 число місяця, наступного за місяцем, у якому зникли перешкоди для доступу до активів [18].

Однак є багато підприємств, активи яких на даний час знаходяться на тимчасово окупованих територіях, проведення інвентаризації є неможливим, відсутність безпечного та безперешкодного доступу до активів, без

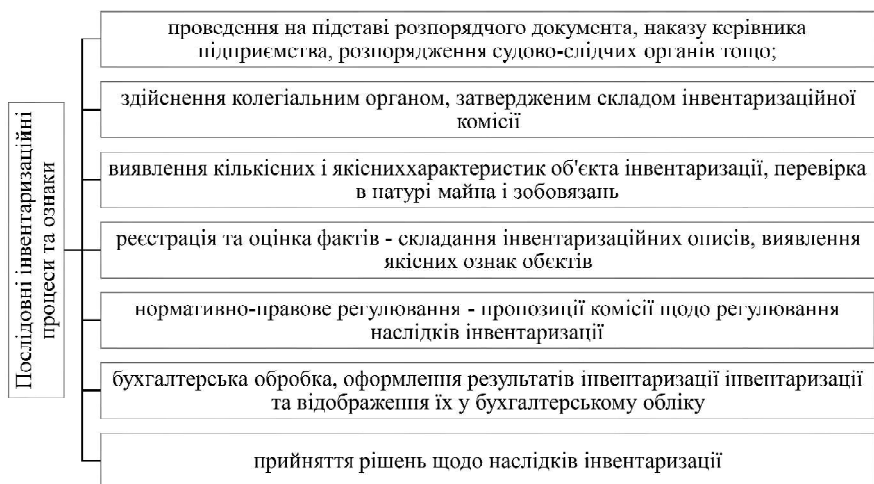

Рис. 5. Послідовні інвентаризаційні процеси та ознаки

Джерело: сформовано авторами на основі [15].

проведення інвентаризації, оскільки це вимагає чинне законодавство, списати дані активи неможливо. Відповідно на теперішній час дане питання повністю не врегульоване, однак відповідно до ЗУ "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" є пояснення, яке звучить: "активи — ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому, тобто активи є ресурсами, що контрольовані підприємством і в подальшому їх використання принесе економічну вигоду, за відсутності контролю над основними засобами, вони втрачають статусу активу" [17].

Контрольна функція обліку в умовах воєнного стану забезпечується процесом інвентаризації (за можливості його проведення) з дотриманням всіх вимог відповідно до діючого законодавства. За результатами інвентаризації необхідно виявити та розмежувати запаси наявні, запаси пошкоджені та запаси знищені. Дані інвентаризації будуть фіксувати всі факти та слугуватимуть доказовою базою пошкодженого та знищеного майна в наслідок військових дій, що забезпечуватиме юридичне право стягнення коштів в рамках проекту "Росія заплатить" [6].

Одним із способів удосконалення процесу інвентаризації є застосування при цьому комп'ютерних технологій, що сприятиме формуванню об'єктивної інформації; забезпечуватиме точність результатів та дотримання періодичності і терміну проведення; зменшить обсяг трудових витрат.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведені дослідження дозволяють зробити висновки та внести пропозиції:

1. За результатами проведених досліджень та наукових поглядів вчених можна стверджувати, що інвентаризація є практичним методичним прийомом, за допомогою якого виявляють наявність та вартість активів суб'єктів господарювання, дотримання законності здійснення господарських операцій, виявлення недоліків і порушень та визначення шляхів їх усунення.

2. Інвентаризація є таким обліковим інструментом, завдяки якому у фінансовій звітності формується достовірна інформація, яка не вводить в оману зовнішніх користувачів. Трансформація бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні характеризується значними змінами щодо методологічної підтримки. При інвентаризації за МСФЗ проводиться аналіз критеріїв визнання елементів фінансової звітності та формується ставлення до них, і відповідно до вимог МСФЗ оцінюються їх вартість.

3. В умовах збройної агресії, питання обліку потребує вдосконалення як на законодавчо-нормативному, так і на організаційно-методичному рівнях. Так, списання активів, які залишились на тимчасово окупованих територіях можливо лише після проведення інвентаризації та більш детального дослідження активів, які залишились в окупації шляхом віднесення їх на окремі рахунки, або на позабалансові рахунки, щоб певною

мірою не спотворювати фінансову звітність та надавати не викривлену інформацію користувачам про фінансовий стан підприємства. В умовах воєнних дій посилюється контрольна функція обліку через роль та вагомість інвентаризації.

Література:

1. History of inventory management. First signs of inventory management. URL: <https://www.erpag.com/news/history-of-inventory-management> (дата звернення 15.08.2023).

2. ISO/IEC 19770-1:2017(en) Information Technology-IT Asset Management-Part 1: IT Asset Management Systems— Requirements. 2017. Available online: URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:19770:-1:ed-3:v1:en> (accessed on 15 June 2022). (дата звернення 15.08.2023).

3. Бардаш С.В. Інвентаризація: теорія, практика, компютеризація. Житомир:ЖІТІ, 1999. 372 с.

4. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: підручник. 2-ге вид, доп. і перероб. Житомир: Рута. 2000. 512 с.

5. Височан О.С., Височан О.О. Інвентаризація: сутність, класифікація, принципи, функції та завдання. Науковий вісник Ужгородського університету. Випуск 22, частина 1., 2018, С. 48—52, URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24253/1/%D0%86%D0%9D%D0%92%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%A1%D0%A3%D0%A2%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC%2C%20%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%A1%D0%98%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%2C.pdf> (дата звернення 15.08.2023).

6. Гуцаленко Л.В., Чухліб А.В., Даценко А. О. Особливості інвентаризації запасів в умовах воєнного стану. Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць. Випуск 1 (44) / за ред. проф. Філюк Г.М. Київ. ТОВ "ЦП "КОМПРИНТ". 2022, Вересень. 241 с.

7. Демяненко М.Я., Чудовець В.В. Інвентаризація в системі бухгалтерського обліку: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2008. 288 с.

8. Колісник О.П., Приходько К.К., Облік і контроль основних засобів в умовах воєнного стану. Проблеми сучасних трансформацій. №7. 2023. URL: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_7_2023 (дата звернення 25.08.2023).

9. Контроль і ревізія: підручник / Ф.Ф. Бутинець, та ін; за ред. Ф.Ф. Бутиця 3-є вид., доп. і перероб. Житомир: Рута, 2002. 522 с.

10. Кужельний М.В., Лінник В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: підручник. К.: КНЕУ, 2001. 334 с.

11. Кузьмін Д.Л. Класифікація інвентаризацій для цілей обліку і контролю. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/4078/1/68.pdf> (дата звернення 20.08.2023).

12. Лишиленко О.В. Бухгалтерський облік: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2003. 524 с.

13. Маренич Т.Г. Бухгалтерський облік в агроформуваннях: підруч. для вищ. навч. закл. / за ред. В.Я. Амбросова. Х.: ХДТУСГ, 2003. 698 с.

14. Мельничук О.А. Інвентаризація як методичний прийом внутрішнього аудиту. *Економіка АПК*. 2003. № 11. С. 86—91.

15. Огічук М.Ф. та ін. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: підпр., 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Вища освіта, 2003. С. 746.

16. Пархоменко І. Інвентаризація глазами контролеров. *Державний контроль*, №6, 2009, С. 74—82.

17. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1990 року №996-ХІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення 21.08.2023).

18. Про затвердження Положення інвентаризацію активів та зобов'язань: затв. наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text> (дата звернення 20.08.2023).

19. Розіт Т.В., Слюніна Т.Л. Деякі аспекти відображення запасів у МСФЗ-звітності. Причорноморські економічні студії. Випуск 28-2. 2018. С. 136—141. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/28_2_2018/30.pdf (дата звернення 22.08.2023).

20. Славкова О.П. Ковальова О.М. Інституціональне забезпечення формування ринку землі та її оцінка. *Вісник Полтавського державного аграрного університету*. № 3. 2011. URL: https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/3_1/237.pdf (дата звернення 20.08.2023)

21. Сук Л.К., Сук П.Л. Бухгалтерський облік: навчальний посібник. К.: Знання, 2005. 471 с.

22. Шепітко Г.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: навчальний посібник. Європейський ун-т. К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. 270 с.

References:

1. ERPAG (2019), "History of inventory management. First signs of inventory management", available at: <https://www.erpag.com/news/history-of-inventory-management> (Accessed 25 Aug 2023).

2. ISO (2017), "ISO/IEC 19770-1:2017(en) Information Technology-IT Asset Management — Part 1: IT Asset Management Systems — Requirements", available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:19770-1:ed-3:v1:en> (accessed on 15 June 2022).

3. Bardash, S.V. (1999), *Inventoryzatsiia: teoriia, praktyka, kompiuteryzatsiia* [Inventory: theory, practice, computerization], ZHITI, Zhytomyr, Ukraine.

4. Butynets', F.F. (2000), *Teoriia bukhhalters'koho obliku* [Accounting theory], Ruta, Zhytomyr, Ukraine.

5. Vysochan, O.S. and Vysochan, O.O. (2018), "Inventory: definition, classification, principles, functions, and objectives", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'voho universytetu*, vol. 22, no. 1, pp. 48—52, available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24253/1/%D0%86%D0%9D%D0%92%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%A1%D0%A3%D0%A2%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC%2C%20%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%A1%D0%98%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%2C.pdf> (Accessed 25 Aug 2023).

6. Hutsalenko, L.V. Chukhlib, A.V. and Datsenko, A.O. (2022), "Peculiarities of stock inventory under martial law conditions", *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky. Zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 1 (44).

7. Demianenko, M.Ya. and Chudovets', V.V. (2008), *Inventoryzatsiia v systemi bukhhalters'koho obliku* [Inventory in the accounting system], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

8. Kolisnyk, O.P. and Prykhod'ko, K.K. (2023), "Accounting and Control of Fixed Assets Under the Conditions of the State of Martial", *Problemy suchasnykh transformatsij*, vol. 7, available at: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_7_2023 (Accessed 25 Aug 2023).

9. Butynets', F.F. Vyhovs'ka, N.H. Maliuha, N.M. and Petrenko, N.I. (2002), *Kontrol' i reviziia* [Control and revision], Ruta, Zhytomyr, Ukraine.

10. Kuzhel'nyj, M.V. and Linnyk, V.H. (2001), *Teoriia bukhhalters'koho obliku* [Accounting theory], KNEU, Kyiv, Ukraine.

11. Kuz'min, D.L. (2008), "Classification of inventories for accounting and control purposes", available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/4078/1/68.pdf> (Accessed 25 Aug 2023).

12. Lyshylenko, O.V. (2003), *Bukhhalters'kyj oblik* [Accounting], TsUL, Kyiv, Ukraine.

13. Marenych, T.H. (2003), *Bukhhalters'kyj oblik v ahroformuvanniakh* [Accounting in agricultural formations], KhDTUSH, Kharkiv, Ukraine.

14. Mel'nychuk, O.A. (2003), "Inventory as a methodological technique of internal audit", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 86—91.

15. Ministry of Finance of Ukraine (2014), Order "On the approval of the Regulation on the inventory of assets and liabilities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

16. Ohijchuk, M.F. (2003), *Bukhhalters'kyj oblik na sil'skohospodars'kykh pdipriemstvakh* [Accounting at agricultural enterprises], Vyscha osvita, Kyiv, Ukraine.

17. Parkhomenko, Y. (2009), "Inventory through the eyes of controllers", *Derzhavnyj kontrol'*, vol. 6, pp. 74—82.

18. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "About accounting and financial reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

19. Rozit, T.V. and Sliunina, T.L. (2018), "Some aspects of reporting of inventory in IFRS-reporting", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 28-2, pp. 136-141, available at: http://bses.in.ua/journals/2018/28_2_2018/30.pdf (Accessed 25 Aug 2023).

20. Slavkova, O.P. and Koval'ova, O.M. (2011), "Institutional support for the formation of the land market and its evaluation", *Poltavs'kyj derzhavnyj ahrarnyj universytet*, vol. 3, available at: https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/3_1/237.pdf (Accessed 25 Aug 2023).

21. Suk, L.K. and Suk, P.L. (2005), *Bukhhalters'kyj oblik* [Accounting], Znannia, Kyiv, Ukraine.

22. Shepitko, H.F. (2003), *Teoriia bukhhalters'koho obliku* [Accounting theory], Vyd-vo Yevropejs'koho un-tu, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2023 р.

О. М. Юркевич,
к. е. н., доцент, кафедра корпоративних фінансів і контролінгу,
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8172-0186>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.72

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ПОРТФЕЛІВ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

O. Yurkevych,
PhD in Economics, Associate Professor,
Department of Corporate Finance and Controlling,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

STRUCTURAL ANALYSIS OF PENSION FUNDS' PORTFOLIOS IN EUROPEAN COUNTRIES

Останнім часом на фінансовому ринку Європейського Союзу відбулись фундаментальні зрушення: зростання процентних ставок, інфляції та зміни геополітичного ландшафту, які генерують додаткові та слабо прогнозовані ризики. Пенсійні фонди були змушені швидко пристосуватися до цих фундаментальних змін, оскільки в поєднанні вони можуть утворити суттєві загрози для економіки, інвестицій та заощаджень. Дана стаття надає певну інформацію щодо цих питань.

У другому кварталі 2022 року загальні активи пенсійних фондів Єврозони становили 3.031 млрд. євро. На акції інвестиційних фондів припадало 45,9 % загальних активів, тоді як другою за величиною категорією активів в інвестиційних портфелях були боргові цінні папери (25,5 %), за якими містились інвестиції в акціонерний капітал (9,4 %). Згідно приблизної оцінки, всі прямі та непрямі інвестиції в державний та приватний акціонерний капітал пенсійних фондів Єврозони становили близько 30 % усіх їхніх активів, включаючи інвестиції в: акції інвестиційних фондів (404 млрд євро, або 13,3 % усіх активів), акції (286 млрд. євро, або 9,4 % усіх активів), та змішані, хеджфонди та "інші" фонди.

Recently, there have been fundamental shifts in the financial market of the European Union: rising interest rates, growth, inflation and changes in the geopolitical landscape, which generate additional and poorly forecasted risks. Pension funds have been forced to adapt quickly to these fundamental changes, because together they can pose significant threats to the economy, investment and savings. This article provides some information on these issues.

Pension funds' investment portfolios differ from many other institutional investors due to longer duration of liabilities, often an absence of early termination risks, and different legal frameworks. In general, pension funds invest more in private and international markets, while some other institutional investors invest more in fixed income.

Pension funds have significant assets in Europe and the world. Although the assets of global pension funds exceed 56 trln USD, European pension funds, members of the PensionsEurope association, manage assets of more than USD 3 trln EUR.

According to the European Central Bank, until the end of 2021, the assets of private pension funds in the Eurozone continued to grow faster than their liabilities, increasing the aggregate funding ratio. The rise in inflation rates in the Eurozone, which began at the beginning of 2021, remains very high until today. Along with the rapid increase in interest rates, the liabilities of pension funds decreased more than their assets, thus improving the funding ratio again, which was the highest at 127 % by mid-2022.

By the end of 2022, the total assets of Eurozone pension funds amounted to 3.031 bln EUR. Equity mutual funds accounted for 45.9% of total assets, while the second largest asset category in investment portfolios was debt securities (25.5%), followed by equity investments (9.4%). According to a rough estimate, all direct and indirect investments in public and private equity capital of Eurozone pension funds accounted for about 30% of all their assets, including investments in: shares of investment funds (404 bln EUR, or 13.3% of all assets), shares (286 bln EUR, or 9.4% of all assets), and mixed, hedge funds and "other" funds.

Ключові слова: національні пенсійні системи, пенсійні фонди, глобалізація, інститути спільного інвестування, портфельне інвестування, структура інвестиційного портфелю.

Key words: national pension systems, pension funds, globalization, joint investment institutions, portfolio investment, portfolio structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Після пандемії Covid-19 відбулися фундаментальні зміни які суттєво вплинули на фінансовий ринок Європейського Союзу: зростання процентних ставок, інфляції та зміни геополітичного ландшафту, які генерують додаткові та слабко прогнозовані ризики. Пенсійні фонди були змушені швидко пристосовуватися до цих фундаментальних змін, оскільки разом вони можуть утворити суттєві загрози для економіки, інвестицій та заощаджень. Дана стаття надає певну інформацію щодо цих питань.

Пенсійні системи в Європі такі ж різноманітні, як і самі країни. Вони містять і відображають численні культурні, історичні та політичні події і особливості. Зокрема, вони побудовані на основі національного соціального, трудового та податкового законодавства. У багатьох європейських країнах пенсійний дохід громадян є комбінацією різних компонентів, часто державної пенсії, доповненої професійною пенсією та деякими індивідуальними пенсійними накопиченнями.

Збільшення у європейських країнах співвідношення між населенням похилого та працездатного віку створює суттєві виклики для пенсійних систем всіх рівнів, оскільки вони стикаються з проблемою фінансової стійкості та здатністю забезпечувати адекватний дохід. Уповільнення економічного зростання, складні державні бюджетні обставини у вигляді бюджетних дефіцитів та, висока інфляція створює додаткові виклики.

Щоб отримати переваги від системи пенсійного накопичення, її необхідно підтримувати та зміцнювати. Регуляторна та наглядова база має відповідати меті та сприяти пенсійним фондам, механізмам соціальних партнерів і компаніям-спонсорам, які дають пенсійні обіцянки, ефективно реагувати на поточні та нові виклики. Необхідно уникати дублювання вимог і непотрібних витрат які є тягарями для ефективної діяльності пенсійних фондів. Крім того, особисті накопичувальні пенсії

можуть відігравати важливу роль у досягненні хороших результатів, оскільки професійні пенсії не доступні автоматично для всіх громадян. Дана стаття надає певну інформацію щодо цих питань та аналізує останні зміни в системі професійного пенсійного забезпечення в Європі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Підтримка та сприяння побудови збалансованих багаторівневих пенсійних систем в Європі відбувається з боку національних асоціацій пенсійних фондів європейських країн, перш за все такої міжнародної організації як PensionsEurope [1], метою діяльності якої є підтримка пенсійних установ як інституційних інвесторів країн-членів, сприяння розвитку європейської регуляторної системи та ефективного функціонуванню фінансових ринків. З цією метою було засновано низку асоціацій та професійних об'єднань, таких як Форум країн Центральної та Східної Європи (Central & Eastern European Countries Forum (CEEC Forum)) [2] — для обговорення проблемних питань, спільних для пенсійних систем у цьому регіоні та Багатонаціональну консультативну групу (Multinational Advisory Group (MAG)) [3] — для забезпечення обміну інформацією і думок для експертів та керівників пенсійних фондів європейських країн. Саме результати досліджень цих організацій, їх програмні документи, прес-релізи та звіти було покладено в основу для написання даної статті.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Завданням статті є проведення структурного аналізу портфелів пенсійних фондів європейських країн у розрізі зміни їх активів та пасивів за напрямками інвестування у пайові, боргові та похідні цінні папери, а також визначення тенденцій розвитку ефективних інвес-

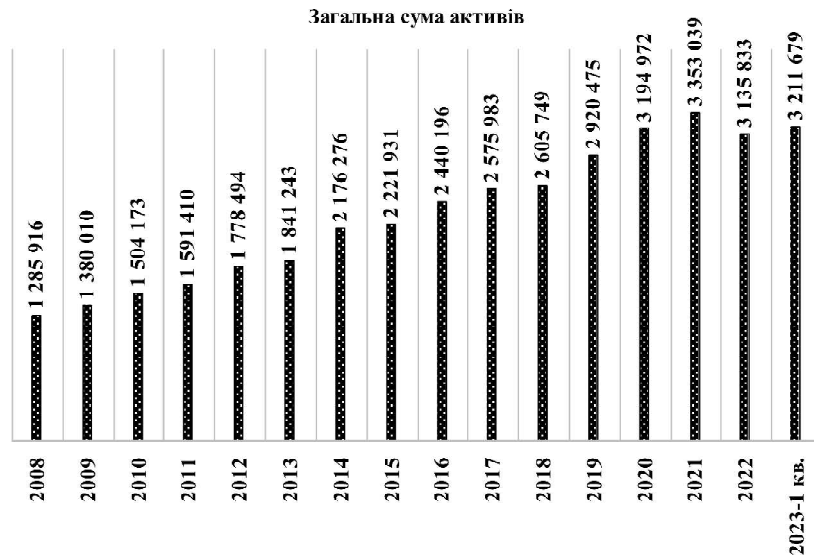

Рис. 1. Динаміка активів пенсійних фондів Єврозони, 2008 – 1 квартал 2023 рр.

Джерело: складено за даними ЄЦБ: [6].

тиційних стратегій пенсійних фондів у після Covid-пандемічний період. Відповідно, об'єктом дослідження наукової статті є процес формування інвестиційних портфель пенсійних фондів країн ЄС. Предметом дослідження є квартальна та річна фінансова звітність, пруденціальна звітність пенсійних фондів відповідним регуляторам.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Приватна пенсія (private pension) — це своєрідний план, згідно з яким фізичні особи роблять внески зі своїх заробітків, які потім їм виплачують у вигляді приватного пенсійного доходу після виходу особи на пенсію, що виступає альтернативою державній пенсії. Зазвичай фізичні особи інвестують кошти в схеми заощаджень або пайові фонди, якими керують страхові компанії. Часто приватні пенсії також управляються роботодавцем і в такому разі називаються професійними пенсіями. Внески в приватні пенсійні схеми зазвичай не оподатковуються.

На сьогодні уряди європейських та багатьох розвинутих країн зменшують суми коштів на пенсійне забезпечення. Як наслідок, пенсійні продукти спонсоровані роботодавцями та індивідуальні пенсійні продукти стають все більш популярними. У європейських країнах запроваджено трирівневу пенсійну систему. Перший рівень пов'язаний з державними (соціальними) пенсіями, другий — з додатковими пенсіями, а третій — з добровільними індивідуальними (приватними) пенсіями шляхом інвестування у приватні пенсійні фонди [4].

Пенсійні фонди мають значні активи в Європі та світі. Хоча активи глобальних пенсійних фондів перевищують 56 трильйонів доларів США (за даними OECD, 2021а), європейські пенсійні фонди члени асоціації Pensions-Europe керують активами біль ніж на 3 трлн євро [5].

За даними Європейського Центрального Банку (ЄЦБ) до кінця 2021 року активи приватних пенсійних фондів у Єврозоні продовжували зростати швидше, ніж

їхні зобов'язання, що забезпечувало зростання агрегованого коефіцієнту фінансування. Зростання темпів інфляції у Єврозоні, що почалося на початку 2021 року, залишається дуже високим до сьогодні. Разом зі швидким збільшенням процентних ставок, в 2022 році активи почали зменшуватись, однак спостерігалась аналогічна тенденція більш швидкого зменшення зобов'язань пенсійних фондів ніж активів, таким чином знову покращив агрегований коефіцієнт фінансування, який був найвищим — у розмірі 127 % на середину 2022 року (див. рис. 1).

У рамках своєї довгострокової стратегії інвестування, значна кількість пенсійних фондів здійснюють пасивне інвестування за якого вони формують диверсифікований портфель активів, намагаючись забезпечити доходність індексу проте не перевищити його. Популярність пасивних інвестиційних стратегій у пенсійних фондів домінувала протягом останнього десятиліття і це привернуло до них інвесторів, які обирали можливість зменшення витрат у порівнянні з іншими альтернативами, такими як фонди активного керування (actively managed funds).

Прямий вплив інфляції на пенсійні фонди різниться в різних країнах за різними типами пенсійних схем (розрізняється хто саме несе інфляційний ризик) та різноманітними інвестиційними стратегіями. Висока інфляція загалом ускладнює забезпечення високих пенсійних виплат за реальною ставкою доходу. Вплив інфляції на пенсійний фонд визначається рівнем хеджування від інфляції, до якого вдався кожен окремий фонд, а також способом, у який виплати фонду вкладникам пов'язані з інфляцією.

У рамках своєї довгострокової стратегії інвестування багато європейських пенсійних фондів використовують пасивне інвестування, коли вони купують і тримають в інвестиційному портфелі диверсифіковану суміш активів, намагаючись підтримувати доходність відповідно індексу фондового ринку, але не намагаючись його перевершити. Популярність інвестиційних фондів з та-

кою пасивною стратегією була зростаючою тенденцією протягом останнього десятиліття, оскільки такі фонди приваблювали інвесторів обіцянкою нижчих витрат, у порівнянні з тими фондами, які використовували стратегії активного управління.

У 2022 році загальні активи пенсійних фондів Єврозони становили 3.135 млрд. євро. На акції інвестиційних фондів припадало 43.07 % загальних активів, тоді як другою за величиною категорією активів в інвестиційних портфелях були боргові цінні папери (28,18 %), за ними слідує інвестиції в акціонерний капітал (12,09 %) (рис. 2).

Протягом періоду 2008—2022 років частка акцій інвестиційних фондів у портфелях пенсійних фондів зростає з 23 % від усіх їхніх активів до 43 %. Водночас пенсійні фонди відносно скоротили свої прямі інвестиції в акції компаній з 21 % до 12 % від усіх сукупних активів. Згідно приблизним оцінкам, все пряме і непряме інвестування європейськими пенсійними фондами в акціонерний капітал державної та приватної форми власності в зоні євро становить близько 30% від їх сукупних активів. Активи європейських пенсійних фондів у боргових цінних паперах коливалися від 23 % до 32% від усіх

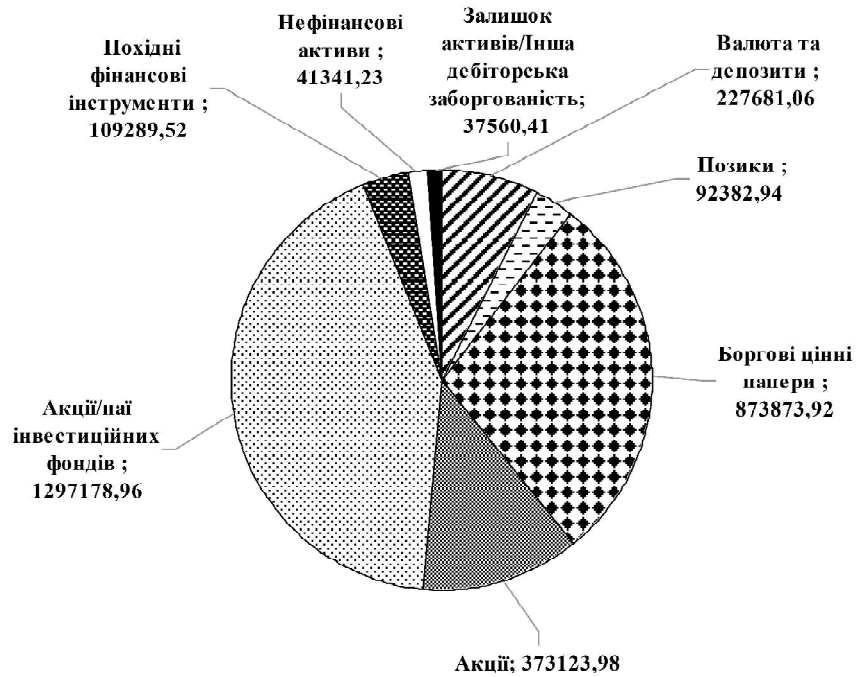

Рис. 2. Склад активів пенсійних фондів Єврозони (млрд. євро), 2022Q4

Джерело: складено за даними ЄЦБ: [6, 7].

активів, становлячи 29 % у 2008 році та 28 % у 2022 році. (рис. 3).

Оскільки "пенсійні плани" вкладників пенсійних фондів передбачають фіксовані виплати і інвестування певної частки у "безпечні активи", такі як суверенні об-

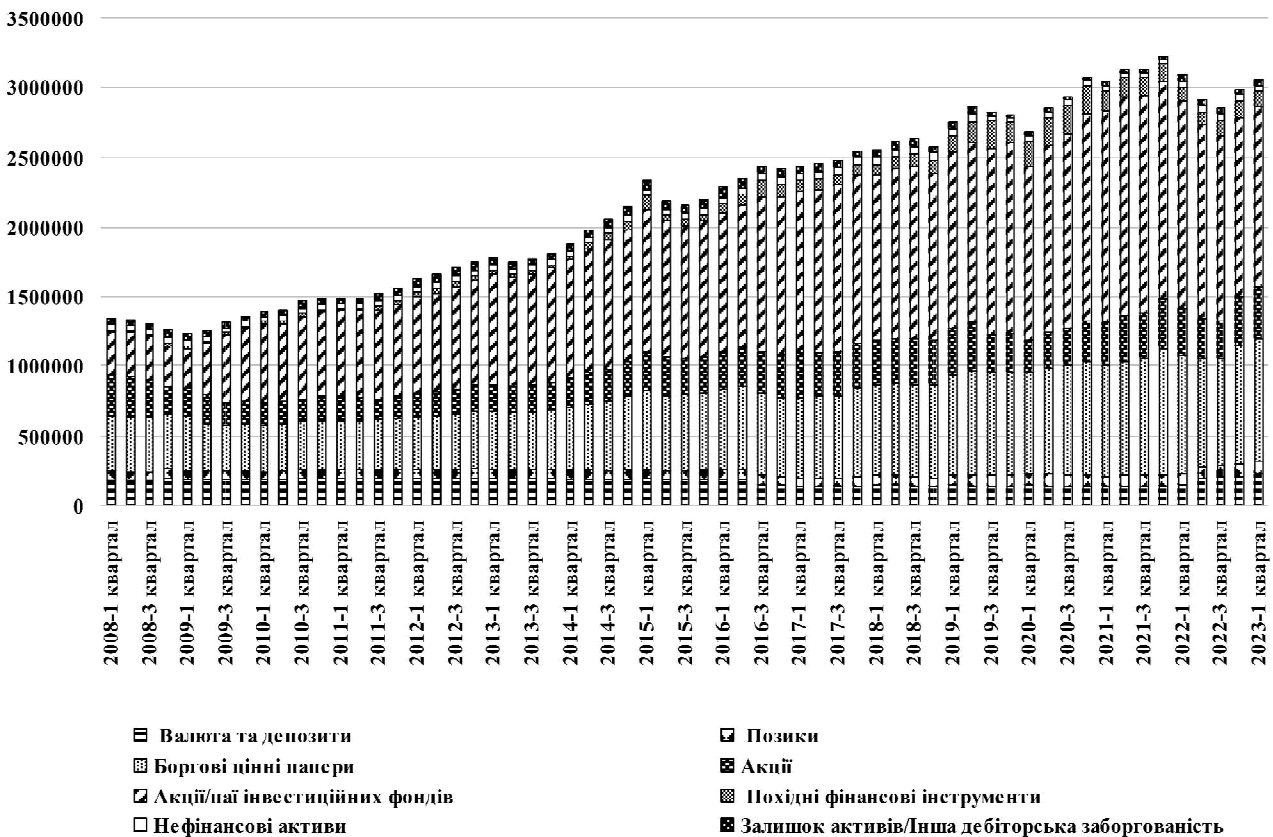

Рис. 3. Динаміка і структура активи пенсійних фондів Єврозони (млн євро), 2008—2022 рр.

Джерело: складено за даними ЄЦБ: [6, 7].

лігації з низькою / від'ємною прибутковістю, багато пенсійних фондів також успішно розміщували свої активи у корпоративні облігації. Інвестиції пенсійних фондів у фондах нерухомості були стабільними та дещо зросли за останні роки. У багатьох країнах пенсійні фонди є великими інвесторами в нерухомість, що є для них природним захистом від інфляції.

Активи європейських пенсійних фондів у деривативах коливалися від 1% до 7% усіх активів, становлячи 1—2% протягом тривалого періоду 2009—2014 років, після чого частка деривативів в активах почала збільшуватися, сягнувши 6—7% від сукупної вартості активів з другої половини 2019 року до кінця 2022 року.

Інвестиційні стратегії пенсійних фондів повинні балансувати ризик, прибутковість і витрати. І сьогодні, також, все частіше застосовуються екологічні та соціальні критерії управління інвестуванням (Environment, Social, Governance — ESG) [8]. Основні чинники розподілу активів пенсійних фондів включають управління активами та пасивами, управління ризиками, захист від інфляції, доходність інвестицій, ризики хеджування зобов'язань та диверсифікацію. Кілька рушійних факторів можуть стимулювати ринкові зміни у розподілі пенсійних активів, але їх слід розглядати не окремо, а як екосистему, у якій кожен рушійний фактор впливає на інші.

Пенсійні фонди здійснюють процес інвестування відповідно до так званого підходу "розсудливої людини" та/або відповідно до національних регуляторних вимог. Інвестиційні портфелі пенсійних фондів відрізняються від портфелів багатьох інших інституційних інвесторів більшою тривалістю зобов'язань, часто відсутністю ризиків дострокового розірвання та різними правовими рамками.

Загалом європейські пенсійні фонди більше інвестують у приватні та міжнародні ринки, тоді як деякі інші інституційні інвестори більше інвестують у фінансові інструменти з фіксованим доходом. Однак на їхні можливості інвестувати в акціонерний капітал впливають правила обліку та фінансування, орієнтовані на короткий термін / один рік.

Не тільки диверсифікація класів активів має вирішальне значення для пенсійних фондів, але й географічна диверсифікація також є ключовою для пом'якшення ризиків країни або регіону. Географічна диверсифікація може призвести до підвищення очікуваної прибутковості та кращого співвідношення коефіцієнта Шарпа (ризик-прибуток).

Традиційно пенсійні фонди зосереджуються на своїх внутрішніх ринках. Хоча внутрішні позики, 50 мільярдів євро, все ще становлять більшість — 64%, усіх позик інвестованих пенсійними фондами Єврозони (77,7 млрд євро на кінець 2022 року), сьогодні європейські пенсійні фонди все більше інвестують на міжнародних ринках. У деяких країнах (наприклад, у Нідерландах) ця зміна відбулася вже кілька десятиліть тому [9].

Наприклад, на кінець 2022 року внутрішні інвестиції в акціонерний капітал пенсійних фондів Єврозони становив 21,8 млрд євро, що становить лише менше 8% від сукупного інвестування в акції (285,9 млрд євро). У той же час інвестиції у внутрішні боргові цінні папери становили 133,6 млрд євро, що становить лише 17% за-

галних боргових активів пенсійних фондів (773,4 млрд євро).

Причини зовнішнього впливу в інвестиційних стратегіях різняться залежно від терпимості до ризику, коливань валют, інфляції, умов місцевого ринку та диверсифікації. Загалом пенсійні фонди інвестують на міжнародних ринках, щоб знизити загальні ризики портфеля та отримати різні премії за ризик. Крім того, багато країн мають певні обмеження для інвестування лише на національному фондовому ринку (наприклад, переважне домінування лише кількох індустрій), таким чином, розширення країн в інвестиційному портфелі суттєво зменшує галузеві та специфічні ризики. Інші мотиви для інвестування на міжнародних ринках включають, наприклад, наявність/доступ до привабливих (ціна, якість, ліквідність, прозорість) іноземних інвестиційних продуктів і рішень. З цього приводу вели значення має не лише сторуна попиту, а й сторона пропозиції [10].

У країнах із високим коливаннями валют, інвестиції на місцевому ринку є нестабільними, оскільки потребують додаткового ризику валютообмінних операцій. Таким чином, закордонні інвестиції захищають від зайвої волатильності. Хоча євро був набагато менш мінливим, ніж багато менших конвертованих валют, нещодавно зниження його вартості щодо долара спричинило проблеми для інвесторів у Європі. Наслідки російського вторгнення в Україну та зростаючі побоювання щодо стагфляції в Європі призвели до того, що євро впав нижче паритету по відношенню до долара вперше за майже два десятиліття. Це ставить додаткові виклики для європейських пенсійних фондів.

ВИСНОВКИ

Пенсійні фонди відіграють важливу роль у довгостроковому фінансуванні реальної економіки ЄС, сприяють створенню робочих місць і економічному зростанню в Європі. Вони збільшують обсяг ринкового фінансування, доступного для економіки, і покращують ефективність фінансового посередництва. Країни зі значним сектором накопичувальних приватних пенсійних фондів, як правило, мають краще розвинені ринки капіталу. Багато інвестицій поза зоною євро також можуть мати позитивний вплив на Європу опосередковано, оскільки багато компаній або частина їхнього європейського бізнесу фінансується через ринки капіталу по всьому світу.

ЄС полегшив інвестування в Європі та транскордонне інвестування в межах ЄС (наприклад, завдяки стандартизації звітності). Зростаюча та стабільна економіка приваблює інвестиції. Якщо інвестиційні можливості в Європі покращаться (завдяки зменшенню інфляційних очікувань), частка європейських інвестицій пенсійних фондів відповідно зросте. У цьому відношенні надзвичайно корисним буде поглиблення спільного ринку капіталу в рамках Capital Market Union (CMU).

Забезпечення фінансової безпеки пенсійної системи є критичним, як для приватних осіб так й для суспільства в цілому. Більшість європейських країн зараз борються з соціальними, економічними та фінансовими наслідками старіння населення. Ці проблеми були загострені пандемією COVID-19, але справа не лише в цьому. Сучасне економічне середовище характери-

зується з історично низькими процентними ставками, економічним спадом у багатьох країнах і зниженням прибутку від інвестицій, що створює додатковий фінансовий тиск на європейську пенсійну систему. Зараз, як ніколи раніше, важливо розуміти особливості кращих пенсійних систем, інвестиційних та регуляторних практик, що, своєю чергою, робить актуальним подальші дослідження в цьому напрямку.

Література:

1. PensionsEurope. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.pensionseurope.eu/>
2. Central & Eastern European Countries Forum (CEEC Forum). [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.pensionseurope.eu/ceec-forum>
3. Multinational Advisory Group (MAG). [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.pensionseurope.net/multinational-advisory-group-mag>
4. Clark, Gordon L., Whiteside, Noel. (2003). Pension security in the 21st century: redrawing the public-private debate. Oxford: Oxford University
5. Thinking Ahead Institute. 2022. Global Pension Assets Study — 2022. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.thinkingaheadinstitute.org/research-papers/global-pension-assets-study-2022/>
6. European Central Bank. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
7. European Insurance and Occupational Pensions Authority. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.eiopa.europa.eu/index_en
8. "Ultimate Guide to Private Pension Plans in Germany". [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://horizon65.com/en/germany/retirement/investments/private-pension/>
9. "Funded and private pensions — OECD". [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/>
10. Edward Whitehouse. Earnings related schemes: Design, options and experience. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/pensions/3.%20Whitehouse_Basic%20pensionomics%20v5.pdf

References:

1. The official site of PensionsEurope Association (2022), "PensionsEurope Statistics 2018", available at: <https://www.pensionseurope.eu/statistics> (Accessed 26 August 2023).
2. The official site of Central & Eastern European Countries Forum (CEEC Forum) (2023), available at: <https://www.pensionseurope.eu/ceec-forum> (Accessed 26 August 2023).
3. The official site of Multinational Advisory Group (MAG) (2023), available at: <https://www.pensionseurope.net/multinational-advisory-group-mag> (Accessed 26 August 2023).
4. Clark, G. L. and Whiteside, N. (2003), Pension security in the 21st century: redrawing the public-private debate, Oxford: Oxford University, UK.
5. The official site of Thinking Ahead Institute (2022), "Global Pension Assets Study — 2022", available at:

<https://www.thinkingaheadinstitute.org/research-papers/global-pension-assets-study-2022/> (Accessed 26 August 2023).

6. The official site of European Central Bank (2023), available at: <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html> (Accessed 26 August 2023).

7. The official site of European Insurance and Occupational Pensions Authority (2023), available at: https://www.eiopa.europa.eu/index_en (Accessed 26 August 2023).

8. Wolf, S. (2022), "Ultimate Guide to Private Pension Plans in Germany", available at: <https://horizon65.com/en/germany/retirement/investments/private-pension/> (Accessed 26 August 2023).

9. The official site of OECD (2023), "Funded and private pensions — OECD", available at: <https://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/> (Accessed 26 August 2023).

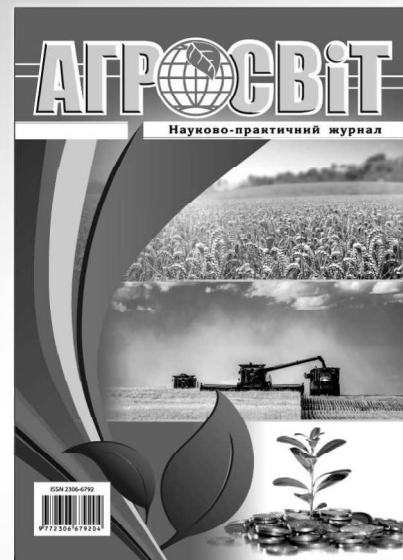
10. The official site of World Bank (2014), "Earnings related schemes: Design, options and experience", Whitehouse, Ed., available at: https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/pensions/3.%20Whitehouse_Basic%20pensionomics%20v5.pdf (Accessed 26 August 2023).

Стаття надійшла до редакції 02.09.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. М. Лабенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9192-9891>

Ю. В. Біляк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9766-4780>

Л. А. Олійник,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8163-3763>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.78

СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

O. Labenko,
PhD of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Yu. Bilyak,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
L. Oliinyk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

STIMULATION OF INVESTMENT ACTIVITY AS A COMPONENT OF STATE REGULATION OF THE FISHERIES SECTOR IN UKRAINE

Встановлено, що розбудова мережі об'єктів рибогосподарської та рибоохоронної інфраструктури в нинішніх умовах потребує збільшення обсягів інвестиційного забезпечення. Обґрунтовано, що нарощення потоку капітальних інвестицій у національний рибогосподарський комплекс на пряму залежить від формування сучасного інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності як базової ланки державного регулювання рибного господарства України. Дослідження показали, що у 2007-2021 роках у динаміці капітальних інвестицій у рибне господарство України не спостерігається висхідної тенденції через мляве залучення коштів міжнародних фінансово-кредитних установ на низьку інвестиційну активність вітчизняних суб'єктів рибогосподарського підприємництва. Встановлено, що основними інституціональними передумовами формування інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності у сфері рибогосподарської діяльності виступають Стратегія розвитку галузі рибного господарства України на період до 2030 року та схвалення законодавчого акту, пов'язаного із залученням інвестицій у розвиток рибогосподарського комплексу. Обґрунтовано, що ключовим елементом інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності у рибному господарстві України має бути комплекс податкових, кредитних та митних пільг при придбанні технічних засобів та технологій, необхідних для формування цілісних комплексів індустріальної аквакультури, та масового впровадження водоощадних технологій, зокрема рециркуляційних аквакультурних систем. Виявлено, що інвестиційна активність вітчизняних та іноземних суб'єктів рибогосподарського підприємництва залежить від умонтування в інструментарій стимулювання інвестиційної діяльності комплексу регуляторів, котрі забезпечать чіткі та прозорі умови передачі водних об'єктів, гідротехнічних споруд та інших складових рибогосподарської інфраструктури у користування для потреб рибного господарства. Встановлено, що в умовах воєнного часу та поствоєнного відновлення національної економіки інструментарій стимулювання інвестиційної діяльності у рибному господарстві має охоплювати підйоми, спрямовані на пряму та непряму бюджетну підтримку підприємництва, пов'язаного з рекреаційним рибальством, зокрема через бюджетну компенсацію витрат, спрямованих на розбудову рекреаційної індустрії у сфері рибогосподарської діяльності.

It is established that the development of a network of fishery and fish protection infrastructure facilities in the current conditions requires an increase in the volume of investment support. It is substantiated that the increase in the flow of capital investments in the national fishery complex directly depends on the formation of modern tools to stimulate investment activity as the basic link in the state regulation of the fishery sector of Ukraine. The research has shown that in 2007–2021, there was no upward trend in the dynamics of capital investments in the fisheries sector of Ukraine due to the sluggish attraction of funds from international financial and credit institutions for the low investment activity of domestic fisheries business entities. It is established that the main institutional prerequisites for the formation of tools to stimulate investment activity in the field of fisheries are the Strategy for the Development of the Fisheries Sector of Ukraine for the period up to 2030 and the adoption of a legislative act related to attracting investment in the development of the fisheries sector. It is substantiated that a key element of the instrumentarium for stimulating investment activity in the fisheries sector of Ukraine should be a set of tax, credit and customs benefits for the acquisition of technical means and technologies necessary for the formation of integral industrial aquaculture complexes and the massive introduction of water-saving technologies, in particular, recirculating aquaculture systems. It is found that the investment activity of domestic and foreign fishery business entities depends on the inclusion of a set of regulators in the tools for stimulating investment activity, which will ensure clear and transparent conditions for the transfer of water bodies, hydraulic structures and other components of fishery infrastructure for use for the needs of the fishery. It is established that in the context of wartime and post-war recovery of the national economy, the tools for stimulating investment activity in the fisheries sector should include measures aimed at direct and indirect budgetary support for recreational fishing-related businesses, in particular through budgetary compensation of costs aimed at developing the recreational industry in the field of fisheries.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, стимулювання, державне регулювання, рибне господарство, аквакультура, конкурентоспроможність.

Key words: investment activity, incentives, state regulation, fisheries, aquaculture, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Необхідною передумовою підвищення рівня конкурентоспроможності національного рибогосподарського комплексу виступає нарощення інвестицій в модернізацію, реконструкцію та технічне переоснащення основних рибогосподарських та рибоохоронних засобів, а також в розбудову матеріально-технічної бази наукової та науково-дослідної діяльності, пов'язаної з селекцією риб та селекційно-плеємінною роботою. Надмірний рівень зарегульованості галузі рибного господарства не забезпечив належної диверсифікації джерел інвестування оновлення основного капіталу даної ланки національної економіки, що підвищило рівень спрацювання основних рибогосподарських засобів та відповідно знизило рівень конкурентоспроможності суб'єктів рибогосподарського підприємництва. В умовах перманентного інвестиційного дефіциту, який спостерігається у галузі рибного господарства, виникає необхідність у формуванні сучасного інструментарію державного регулювання даної галузі національної економіки, який охоплюватиме комплекс методів, інструментів та важелів стимулювання інвестиційної діяльності. Такі методи, інструменти та важелі мають бути зорієнтовані на підвищення зацікавленості суб'єктів рибогосподарського підприємництва у максимально можливому використанні внутрішніх джерел інвестування, а також диверсифікації зовнішніх джерел та методів інвестиційного забезпечення проєктів модернізації об'єктів рибогосподарської інфраструктури, розбудови індустрії селекції риб та ведення селекційно-плеємінної роботи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У зв'язку з необхідністю переведення рибного господарства України на інноваційну модель розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності даної ланки національного господарства актуалізується проблема створення інституціональних умов для нарощення припливу інвестицій у розбудову рибогосподарської інфраструктури. При цьому найбільш детермінуючий вплив на інвестиційну активність суб'єктів рибогосподарського підприємництва здійснюють регуляторні важелі стимулюючого характеру.

Певною мірою доцільність розроблення сучасного інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності випливає з твердження А.Іванова стосовно того, що на сьогодні в національному рибному підкомплексі ще не створено відповідних умов функціонування підприємств рибної галузі в ринкових умовах, не відпрацьовано механізм ефективного кредитування, не задіяний страховий захист рибного господарства, відсутня фінансова підтримка [2, с. 309]. Внаслідок відсутності перевірених світовою практикою форм інвестиційного забезпечення і сформувався дефіцит капітальних інвестицій, необхідних для розбудови мережі об'єктів рибогосподарської та рибоохоронної інфраструктури. Подолання такої ситуації залежить від інституціоналізації сучасного інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності на різних таксономічних рівнях.

Потреба у формуванні сучасного інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності, на думку С.Кваші та Н.Вдовенко, випливає з того, що недоліки, притаманні державним програмам фінансування рибного господарства через намагання підтримати всіх това-

ровиробників, зокрема й неефективно працюючих, а також суб'єктивний відбір одержувачів коштів, непрозорість процедур їх отримання та потурання ухиленню від виконання договірних зобов'язань [3, с. 14; 4], призвели до реального згортання обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації мережі об'єктів рибогосподарської та рибоохоронної інфраструктури. Це у свою чергу негативним чином відобразилося на конкурентоспроможності рибної галузі в цілому та послабило вплив рибогосподарського підприємництва на темпи соціально-економічного піднесення територіальних громад.

С. Шепелєв стверджує, що відсутність достатнього обсягу інвестицій у рибній галузі є наслідком надмірної зарегульованості виробництва та надмірного фінансового навантаження на суб'єкти господарювання [7, с. 149]. Тому перспективна модель державного регулювання рибного господарства має охоплювати комплекс регуляторів та різного роду преференцій, котрі знижують загальне фіскальне навантаження на суб'єкти рибогосподарського підприємства, що дозволить їм збільшити величину реінвестування прибутку в оновлення основного капіталу рибництва та рибальства, первинної переробки рибної продукції.

З огляду на сказане, удосконалення державного регулювання рибного господарства має відштовхуватися від необхідності інституціоналізації методів та інструментів, котрі забезпечать пожвавлення інвестиційної діяльності в індустрії аквакультури через підвищення інвестиційної привабливості рибогосподарського бізнесу, зниження фіскального навантаження на рибогосподарські підприємства, підвищення рівня доступності кредитних ресурсів, надання митних пільг при ввезенні високотехнологічного обладнання, необхідного для виробництва рибної продукції з високою доданою вартістю.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування перспективних напрямів формування інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності як ключового елементу державного регулювання рибного господарства з врахуванням вимог воєнного часу та переваг і вигод нарощення потужностей у різноманітних сегментах національного рибогосподарського комплексу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Створення умов для рибогосподарської експлуатації водойм, зокрема зведення мережі гідротехнічних об'єктів, придбання технічних засобів для забезпечення захисту нерестових скупчень водних біологічних ресурсів, розбудови матеріально-технічної бази селекції риб та здійснення селекційно-плеємної роботи потребують значних обсягів інвестицій, щоб сформувати сучасну мережу об'єктів рибогосподарської та рибоохоронної інфраструктури, котра буде функціонувати на інноваційних засадах, виходячи з передового іноземного досвіду рибогосподарської діяльності. Глибока стагнація національної економіки та перехід від командно-адміністративної економіки до ринкової призвели до значних структурних зрушень у національному рибогосподарському комплексі, що на пряму вплинуло на динаміку інвестиційного забезпечення потреб рибного господарства.

Розвиток рибного господарства за сучасними лекалами передових країн потребує створення сприятливих і стабільних умов для залучення інвестицій у сферу рибного господарства, щоб забезпечити оновлення основних виробничих фондів підприємств та їх технічну модернізацію [1, с. 37]. Такі умови мають мотивувати суб'єктів рибогосподарського підприємництва повною мірою використовувати внутрішні джерела інвестиційного забезпечення та залучати інвестиції на ринку позикового капіталу. В умовах воєнного часу та дефіцитності вітчизняних інвестицій вагомим значенням набуває умонтування в модель державного регулювання рибного господарства методів та інструментів, котрі стимулюватимуть іноземних інвесторів фінансувати українські проекти розширеного відтворення потенціалу рибогосподарського комплексу.

У 2007—2021 роках у динаміці капітальних інвестицій у рибне господарство не спостерігається чітко вираженої висхідної тенденції. Зокрема, у 2007 році фінансування капітальних інвестицій у рибне господарство становило 36 млн грн, у 2008 році — 61 млн грн, у 2010 році — 73 млн грн, у 2014 році — 27 млн грн, у 2017 році — 73 млн грн, у 2021 році 47 млн грн. У 2017 році активізувалася діяльність національних регуляторних органів у сфері рибного господарства в частині налагодження відносин з фінансово-кредитними інститутами ЄС, що дало можливість у 2017 році порівняно з 2016 роком збільшити капітальні інвестиції у рибне господарство на 26 млн грн (рис. 1).

Водночас у 2018—2021 роках така позитивна тенденція не збереглася, що свідчить про відсутність сприятливого інституціонального середовища для диверсифікації джерел фінансування капітальних інвестицій у розбудову мережі об'єктів рибогосподарської та рибоохоронної інфраструктури. Тобто намагання регуляторних органів забезпечити приплив інвестицій європейських фінансово-кредитних установ у національний рибогосподарський комплекс не дало очікуваних результатів.

У 2007—2021 роках не спостерігається також логічного взаємозв'язку між величиною капітальних інвестицій та сумарним добуванням водних біологічних ресурсів. Зокрема, у 2014—2021 роках обсяг добування водних біологічних ресурсів порівняно з 2007—2013 роком зменшився у 2—3 рази. Основною причиною зменшення обсягів добування водних біологічних ресурсів стала анексія ворожими силами частини території України, де концентрувалася значна мережа об'єктів рибогосподарської інфраструктури. Широкомасштабне вторгнення російських агресорів на територію України призвело до ще більшого руйнівного впливу на рибогосподарську інфраструктуру, що не дозволяє в окремих регіонах забезпечувати повноцінне відтворення водних біологічних ресурсів, в першу чергу риби. В таких умовах для подолання дефіциту риби та рибних продуктів необхідно кардинально переформатувати інституціональне середовище інвестиційного забезпечення рибного господарства. Першим кроком в цьому напрямі має бути розроблення інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності як складової державного регулювання рибного господарства України.

Виходячи з того, що прикметною рисою розвитку рибного господарства України в сучасних умовах є недостатність обсягів фінансування для необхідного нау-

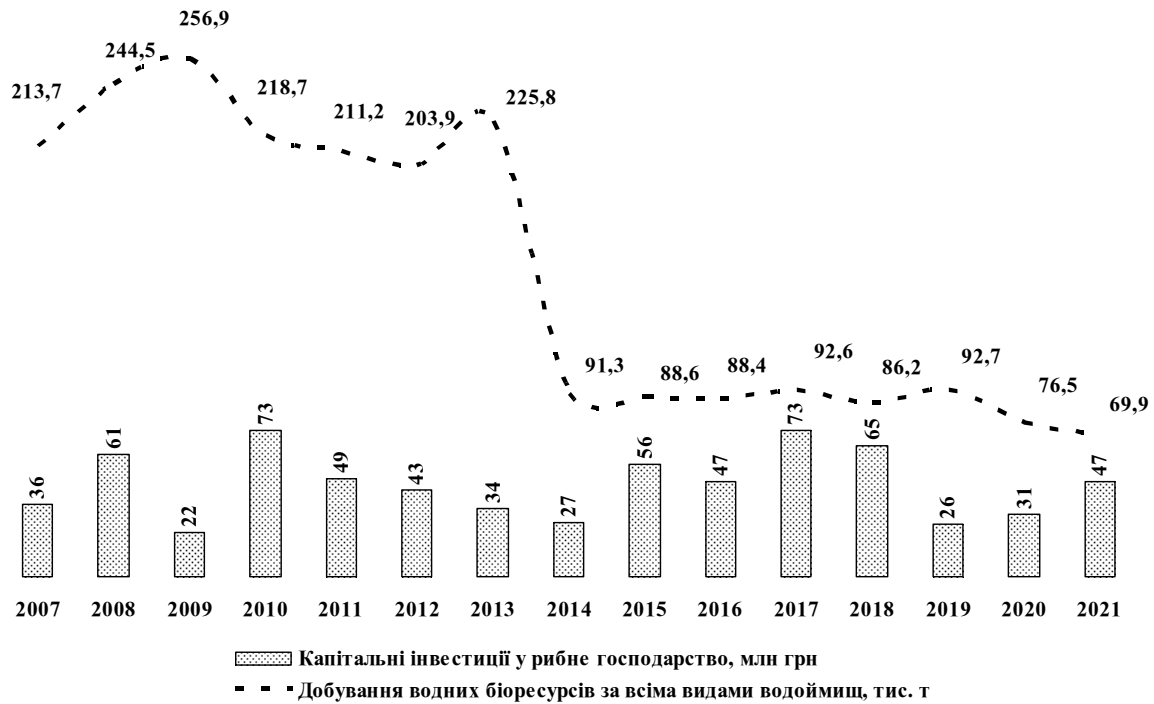

Рис. 1. Добування водних біоресурсів та капітальні інвестиції у рибне господарство у 2007–2021 роках

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України.

кового забезпечення галузі та повноцінного відтворення водних біоресурсів, а також збереження їх біорізноманіття у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) загальнодержавного значення, відсутність ефективних механізмів залучення інвестицій у галузь для збільшення виробництва продукції з високою доданою вартістю, у Стратегії розвитку галузі рибного господарства України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках завданнями реалізації стратегічної цілі стосовно створення умов для розвитку аквакультури є формування передумов для залучення державної підтримки, кредитування для впровадження новітніх технологій та будівництва нових або модернізації існуючих виробничих потужностей, оптимізація податкового навантаження та орендних ставок за земельні ділянки, водні об'єкти, гідроспоруди [6], що виступлять ключовими складовими стимулювання інвестиційної діяльності. Інструментарій стимулювання інвестиційної діяльності має бути зорієнтований на диверсифікацію джерел, методів та інструментів інвестиційного забезпечення розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу рибного господарства України.

Проривне значення в частині формування сучасного інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності та створення сприятливих інституціональних умов для залучення різноманітних форм інвестицій мало б мати схвалення Закону України "Про залучення інвестицій у розвиток галузі рибного господарства" [5]. Даний законодавчий акт передбачає інституціоналізацію таких джерел залучення інвестицій у розвиток галузі рибного господарства: фінансових ресурсів інвесторів; фінансових ресурсів, запозичених в установленому порядку; коштів міжнародної технічної допомоги; інших джерел, не заборонених законодавством. В умовах воєнного часу та відповідно до потреб поствоєнного відновлення націо-

нальної економіки розширене відтворення ресурсно-виробничого потенціалу рибного господарства потребує диверсифікації джерел, методів та інструментів інвестиційного забезпечення розбудови мережі об'єктів рибогосподарської та рибоохоронної інфраструктури з метою нарощення обсягів добування водних біологічних ресурсів, в першу чергу риби, що необхідно як для продовольчої безпеки країни і окремих регіонів, так і для розширеного відтворення іхтіофауни в цілому.

Ключовим елементом інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності у рибному господарстві має бути комплекс податкових, кредитних та митних пільг при придбанні технічних засобів та технологій, необхідних для формування цілісних комплексів індустріальної аквакультури, масового впровадження водоощадних технологій, зокрема рециркуляційних аквакультурних систем. Суб'єкти рибогосподарського підприємництва мають отримувати податкові преференції та можливість брати кредитні ресурси за пільговими ставками при впровадженні рециркуляційних аквакультурних систем. Саме такі системи стають основним трендом розвитку аквакультури в ЄС в останні роки, що повною мірою відповідає міжнародним кліматичним угодам.

Інструментарій стимулювання інвестиційної діяльності у рибному господарстві має передбачати комплекс регуляторів, котрі забезпечать чіткі та прозорі умови здійснення орендних відносин щодо водних об'єктів, гідротехнічних споруд та інших складових інфраструктури, що безпосередньо пов'язані з рибогосподарською діяльністю. Має бути інституціоналізована норма, яка передбачатиме прозорі та конкурсні засади, а також обов'язкове наукове обґрунтування передачі водного об'єкта у користування для потреб рибогосподарського бізнесу. Це сформує рівні стартові умови для суб'єктів рибогосподарського підприємництва, незалежно від поход-

ження їх статутного капіталу, що дасть можливість максимізувати кількість водних об'єктів, залучених до продуктивного рибогосподарського обігу, і підвищити тим самим вагомість рибного господарства у соціально-економічному піднесенні окремих територіальних громад.

Також названий інструментарій має охоплювати комплекс регуляторів для підвищення заінтересованості органів місцевого самоврядування у передачі в оренду водних об'єктів для потреб рибогосподарського бізнесу. В умовах воєнного стану це виступає важливим чинником подолання депресивності територій, котрі тривалий період мали чітко виражену рибогосподарську спеціалізацію. В цілому створення прозорих та конкурсних умов передачі водних об'єктів у користування для потреб рибогосподарського бізнесу виступає вагомою детермінантою підвищення рівня інвестиційної привабливості рибного господарства загалом.

В умовах воєнного часу та виходячи з викликів поствоєнного відновлення національної економіки, зокрема реабілітації постраждалих громадян України внаслідок воєнних дій, перспективним напрямом модернізації індустрії аквакультури виступає розвиток рекреаційного рибальства. Інструментарій стимулювання інвестиційної діяльності має охоплювати підйоми, спрямовані на пряму та непряму бюджетну підтримку підприємництва, пов'язаного з рекреаційним рибальством, зокрема через бюджетну компенсацію витрат, спрямованих на розбудови рекреаційної індустрії у сфері рибогосподарської діяльності.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження показали, що однією з основних проблем модернізації рибогосподарської та рибоохоронної інфраструктури в умовах воєнного часу та поствоєнного відновлення, в першу чергу реабілітації постраждалих внаслідок воєнних дій, виступає нарощення обсягів інвестиційного забезпечення проєктів відновлення та розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу індустрії аквакультури. Інвестиційний дефіцит у сфері рибного господарства, котрий виник ще у довоєнний період, зумовлений відсутністю сучасного інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності як складової державного регулювання рибогосподарської та рибоохоронної діяльності. Проявом цього виступає мляве кредитування проєктів модернізації мережі об'єктів рибогосподарської та рибоохоронної інфраструктури та відсутність перевіреного світовою практикою спектра фінансових преференцій для розширеного відтворення потенціалу індустрії аквакультури. Інституціональною передумовою формування сучасного інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності в індустрії аквакультури виступає Стратегія розвитку галузі рибного господарства України на період до 2030 року та схвалення законодавчого акту, пов'язаного із залученням інвестицій у розвиток рибогосподарського комплексу. Ключовими складовими інструментарію стимулювання інвестиційної діяльності у рибному господарстві мають виступати пряма та непряма бюджетна підтримка впровадження рециркуляційних аквакультурних систем, розроблення прозорих та конкурсних умов передачі водних об'єктів у тимчасове користування для потреб рибогосподарського бізнесу, субсидування та дотування розвитку рекреаційного рибальства.

Література:

1. Дончевська Р. Розвиток рибного господарства України. Товари і ринки. 2015. № 1. С. 28—40.
2. Іванов А.М. Розвиток рибопродуктового комплексу в Південному регіоні України. Бізнес-Навігатор. 2014. № 1 (33). С. 306—310.
3. Кваша С.М., Вдовенко Н.М. Наукові засади державного регулювання розвитку аквакультури штучних водойм. Економіка та держава. 2011. № 11. С. 12—15.
4. Кваша С.М., Вдовенко Н.М. Специфічні особливості державного регулювання аквакультурного виробництва в Україні. Ефективна економіка. 2011. №8. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=648>
5. Проект Закону України "Про залучення інвестицій у розвиток галузі рибного господарства". [Електронний ресурс]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI08220A?an=2>
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 травня 2023 р. №402-р "Про схвалення Стратегії розвитку галузі рибного господарства України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023—2025 роках". [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2023-%D1%80#Text>
7. Шепелєв С.С. Позиціонування вітчизняного рибного господарства у світовому конкурентному просторі: глобальні перспективи. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Випуск 15. С. 148—151.

References:

1. Donchevs'ka, R. (2015), "Fisheries development in Ukraine", *Tovary i rynky*, vol. 1, pp. 28—40.
 2. Ivanov, A.M. (2014), "Development of the fish product complex in the Southern region of Ukraine", *Biznes-Navihator*, vol. 1 (33), pp. 306—310.
 3. Kvasha, S.M. and Vdovenko, N.M. (2011), "Scientific principles of state regulation of aquaculture development in artificial reservoirs", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 12—15.
 4. Kvasha, S.M. and Vdovenko, N.M. (2011), "Specific features of state regulation of aquaculture production in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, vol.8, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=648> (Accessed 25 Aug 2023).
 5. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), Draft Law of Ukraine "On the attraction of investments in the development of the fishing industry", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JI08220A?an=2> (Accessed 25 Aug 2023).
 6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Order "On the approval of the Strategy for the development of the fishery sector of Ukraine for the period up to 2030 and the approval of the operational plan of measures for its implementation in 2023—2025", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2023-%D1%80#Text> (Accessed 25 Aug 2023).
 7. Shepeliev, S.S. (2017), "Positioning domestic fisheries in the world competitive space: global perspectives", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 15, pp. 148—151.
- Стаття надійшла до редакції 06.09.2023 р.*

УДК 338.24

О. І. Добрянський,
к. е. н., Київська митниця Держмитслужби
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3297-357>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.83

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ АНТИКРИЗОВОЇ МОДЕЛІ ІНТЕГРОВАНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

O. Dobryanskyy,
PhD in Economics, Kyiv Customs of the State Customs Service of Ukraine

FINANCING SOURCES OF THE ANTI-CRISIS MODEL OF THE INTEGRATED SYSTEM OF
ECONOMIC SECURITY UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

У статті розглянуто актуальну проблематику забезпечення ефективного фінансування антикризової моделі інтегрованої системи економічної безпеки в умовах воєнного стану. Визначено, що в контексті інтенсивного зростання ризиків та загроз національній безпеці, а особливо, внаслідок військових дій, питання належного забезпечення економічної безпеки держави та національної економіки набуває вирішального значення. Проаналізовано ключові джерела фінансування інтегрованої моделі, включаючи державний бюджет, міжнародну фінансову і макроекономічну допомогу, інвестиції та інші альтернативні джерела. Визначено, що державний бюджет виступає основним джерелом фінансування економічної безпеки, але обмежені ресурси та нестабільність в умовах конфлікту зумовлюють потребу у додаткових джерелах фінансових ресурсів. Проведено порівняльний аналіз переваг та недоліків різноманітних джерел фінансування економічної безпеки.

Зазначено, що міжнародна допомога, як зовнішнє джерело фінансування, має важливий вплив на забезпечення економічної стабільності, але залежність від неї може бути ризикованою. Аргументовано, що інвестиції та приватні ресурси є перспективними, але потребують стимулювання та заохочення з боку держави. Запропоновано методику розробки ефективних механізмів резервування фінансових ресурсів на надзвичайні ситуації та активного контролю за їх використанням. Доведено об'єктивну необхідність розробки функціональної політики та економічних стратегій, спрямованих на забезпечення економічної стабільності під час військових конфліктів. Визначено, що ефективний діалог між державою, бізнесом та громадянським суспільством є важливим фактором забезпечення належного фінансування та стабільності національної економіки в умовах воєнного стану.

The article deals with the current problems of ensuring effective financing of the anti-crisis model of the integrated system of economic security in the conditions of martial law. It was determined that in the context of the intensive growth of risks and threats to national security, and especially as a result of military operations, the issue of properly ensuring the economic security of the state and the national economy becomes crucial. The key sources of financing of the integrated model are analyzed, including the state budget, international financial and macroeconomic assistance, investments and other alternative sources. It was determined that the state budget is the main source of funding for economic security, but limited resources and instability in conflict conditions

necessitate the need for additional sources of financial resources. A comparative analysis of the advantages and disadvantages of various sources of financing economic security was carried out, in particular, their functional stability, the possibility of quick mobilization during a crisis, as well as the impact on the economic system in the long term were determined. The positive experience of countries that carried out effective management of financial resources in crisis conditions of a state of emergency is considered. It was determined that effective financing of the anti-crisis model of economic security requires the use of an integrated approach, in which state resources must be comprehensively supplemented by private investments, and it is also necessary to implement a policy of active involvement of foreign funding sources. At the same time, international aid, as an external source of financing, has an important impact on ensuring economic stability, but dependence on it can be risky. Investments and private resources are promising, but require stimulation and encouragement from the state. A methodology for developing effective mechanisms for reserving financial resources for emergency situations and active control over their use is proposed. The objective necessity of developing a functional policy and economic strategies aimed at ensuring economic stability during military conflicts has been proven. It was determined that an effective dialogue between the state, business and civil society is an important factor in ensuring adequate financing and stability of the national economy in the conditions of martial law.

Ключові слова: економічна безпека, фінансування економічної безпеки, антикризова модель, інтегрована система економічної безпеки, воєнний стан.

Key words: economic security, financing of economic security, anti-crisis model, integrated system of economic security, martial law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах війни, зумовленої агресією російських моральних деградантів, проблематика забезпечення стабільності національної економіки та ефективності інтегрованої системи економічної безпеки набуває додаткової актуальності в контексті необхідності стабільності її функціонування в умовах воєнного стану. Військові дії та зумовлені ними загрози економічній безпеці достатньо негативно впливають на економічні ресурси держави та можуть генерувати кризові ситуації в економічній системі. Проте важливо розглядати такі виклики як можливості для формування антикризової моделі, яка гарантуватиме сталість економічної системи та її належне функціонування в умовах війни. Ключовою проблемою в даному аспекті є питання пошуку джерел фінансування антикризової моделі інтегрованої системи економічної безпеки в умовах воєнного стану. Це обумовлюється тим, що військові загрози можуть призвести до дестабілізації фінансової системи країни, обмежити доступ до традиційних джерел фінансування та створити несприятливий фон для реалізації реформування національної економіки.

Дослідження джерел фінансування антикризової моделі в умовах воєнного стану дає змогу визначити оптимальний механізм забезпечення ефективності економічної безпеки, який враховує здатність країни витримати деструктивний вплив воєнного конфлікту та забез-

печити сталість функціонування критично важливих галузей національної економіки. Актуалізація цієї проблеми дозволяє виявити не лише ризики, але й можливості для розробки нових стратегій фінансування систем економічної безпеки, враховуючи сучасні тренди в управлінні фінансовими ресурсами та досвід інших країн у вирішенні подібних завдань.

Відтак, дослідження ключових аспектів формування джерел фінансування антикризової моделі інтегрованої системи економічної безпеки в умовах війни набуває особливої актуальності в даний час, оскільки дає змогу вдосконалення підходів щодо забезпечення сталості економіки та ефективного впорядкування фінансових ресурсів у складних умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження проблеми джерел фінансування антикризової моделі інтегрованої системи економічної безпеки в умовах воєнного стану є новим для економічної науки та потребує вивчення взаємозв'язків між економічною стійкістю та національною безпекою. Це вимагає вивчення й аналізу ключових тенденцій та підходів щодо вирішення даної проблеми на основі існуючих загальноекономічних напрацювань.

Так, Ю. О. Чалюк розглядає теоретичні аспекти забезпечення економічної безпеки в умовах загострення

військового конфлікту. При цьому наголошується на важливості розробки антикризових стратегій, заснованих на діалозі між різними суб'єктами та розумному використанні фінансових ресурсів [5, 6].

Важливо особливо відзначити дослідження Б. В. Погріщука, який висвітлює вплив військових загроз на фінансову систему країни. Зокрема, підкреслюється важливість створення адекватних резервних фондів, які б допомагали уникнути фінансової нестабільності [9].

В даному аспекті необхідно також виділити напрацювання М. І. Дзямуліча щодо проблематики ефективності різних джерел фінансування в кризових умовах. В дослідженні наголошується на необхідності забезпечення належної гнучкості фінансових механізмів та активної координації державних та приватних ресурсів [2, 3].

Можна також звернути увагу на дослідження Т. О. Шматковської, у якому вивчаються питання деструктивного впливу кризового стану на фінансову стабільність. При цьому розглядаються можливості диверсифікації джерел фінансування та розробки стратегій під час невизначеності за рахунок використання сучасних інструментів цифрової економіки [7, 8].

Загалом, питання фінансування антикризової моделі інтегрованої системи економічної безпеки в умовах воєнного стану є актуальним і комплексним на даний час. При цьому існує об'єктивна потреба подальшого теоретичного забезпечення розробки ефективних стратегій фінансування, які враховують специфіку воєнних конфліктів та сприяють забезпеченню сталості економічної системи країни.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження джерел фінансування антикризової моделі інтегрованої системи економічної безпеки під час війни з метою визначення позитивних та негативних аспектів кожного джерела, а також розробка рекомендацій для формування комплексної стратегії фінансування, що враховуватиме особливості воєнного стану та забезпечить ефективність системи економічної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблематика забезпечення ефективного фінансування антикризової моделі інтегрованої системи економічної безпеки в умовах воєнного стану має глибокий контекст. Зокрема, військові дії, пов'язані з ними загрози та невизначеність серйозно впливають на економічні ресурси країни, руйнуючи та гіпертрофуючи традиційні джерела фінансування. Стабільність та функціонування антикризової моделі в умовах воєнного стану стають критично важливими для забезпечення економічної безпеки країни. При цьому обмеженість джерел, скорочення обсягів інвестицій, а також інтенсивне зростання фінансових ризиків загрожують встановленню ефективного балансу в управлінні фінансами. Тому відсутність стійких джерел фінансування може призвести до дестабілізації економіки та генерує додаткові загрози для національної безпеки.

Як показала практика, в умовах інтенсивних військових дій, коли загрози та ризики для національної без-

пеки набувають особливої реальності, важливість належного забезпечення економічної безпеки держави стає критично важливою. Наслідком війни є важкі та незворотні наслідки: руйнація інфраструктури, втрата виробничих потужностей та значні економічні збитки. При цьому забезпечення сталої функціональності економіки стає об'єктивною необхідністю для уникнення гіперінфляції, забезпечення продовольчої безпеки та збереження робочих місць. Важливим аспектом є також здатність держави оперативно реагувати на виклики економічної кризи, яка невідворотно формується під час військових дій, забезпечуючи цим стабільність фінансово-економічної сфери. Залучення інвестицій, розвиток імпортозаміщення, збереження довіри інвесторів — усі ці аспекти стають ключовими для збереження національної економічної безпеки в умовах військових загроз. Таким чином, належний рівень економічної стійкості має вирішальне значення для забезпечення національної безпеки, відновлення економічної системи після завершення конфлікту та забезпечення стабільності в ускладнених умовах господарювання.

Якщо вести мову про фінансування антикризової моделі інтегрованої системи економічної безпеки в умовах війни, то на практиці воно може здійснюватися за допомогою декількох джерел, а саме:

1. Державний бюджет — держава може виділяти кошти з бюджету для підтримки економічної стійкості та забезпечення основних потреб населення в умовах війни.

2. Зовнішні джерела, які передбачають отримання фінансової допомоги від міжнародних партнерів, держав-спонсорів, міжнародних організацій чи кредитних установ, що може стати істотною допомогою під час військових дій.

3. Спеціальні фонди або пули резервних коштів, які формуються під цільове призначення для забезпечення економічної безпеки. Ці фонди можуть наповнюватися за рахунок різних джерел, включаючи доходи від експорту, податкові надходження, кредитні ресурси тощо.

4. Публічно-приватні партнерства — співпраця держави з приватним сектором може забезпечити надходження додаткових ресурсів для фінансування антикризової моделі, що може включати інвестиції в інфраструктуру, виробництво оборонної продукції та інші проекти, спрямовані на підтримку економічної стійкості в умовах війни.

5. Мобілізація внутрішніх ресурсів — додаткові фінансові кошти можуть бути залучені шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів, таких як зменшення невиправданих видатків, оптимізація податкової системи, боротьба з корупцією тощо.

6. Грошова емісія — в умовах воєнного стану держава може вжити надзвичайних заходів, таких як грошова емісія грошей, для фінансування необхідних витрат. Її реалізація може здійснюватися у різних формах, але зазвичай проводиться шляхом викупу центральним банком урядових боргових цінних паперів, за рахунок чого здійснюватиметься зростання грошової маси.

Загалом важливо відзначити, що вибір конкретних джерел фінансування для системи економічної безпе-

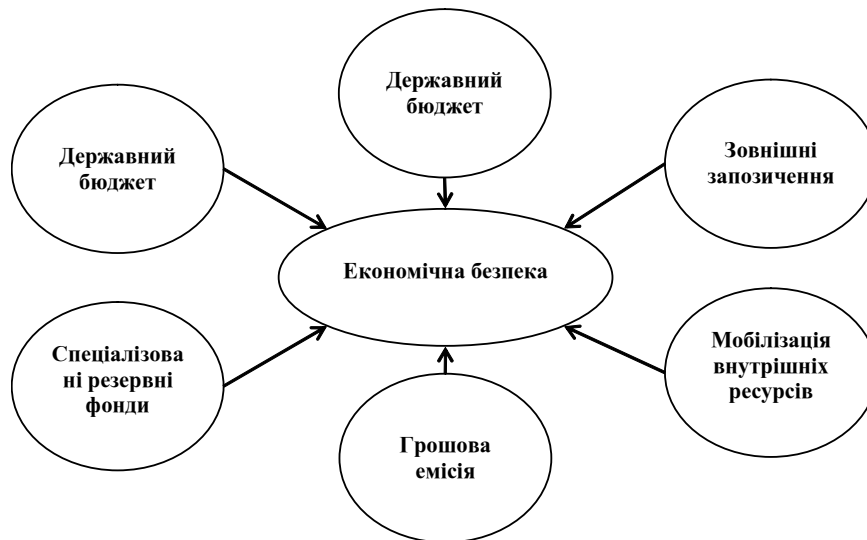

Рис. 1. Джерела фінансування економічної безпеки в умовах війни

Джерело: побудовано автором.

ки буде залежати від умов та стратегій, які обирає країна в умовах воєнного стану (рис. 1).

При цьому актуалізується окремий аспект забезпечення фінансової безпеки держави. Як зазначає з даного приводу З. С. Варналій, "фінансова безпека забезпечується шляхом проведення виваженої державної фінансової політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, фінансовій, соціальній, інформаційній та інших сферах. Фінансова безпека не є статичною, на систему безпеки впливає конкретна ситуація, що складається на певному етапі соціально-економічного і політичного розвитку суспільства, наприклад: пандемія, або у конкретному випадку — війна" [1].

Зважаючи на зазначені вище особливості забезпечення економічної безпеки національної економіки, необхідно зазначити, що основним джерелом фінансування таких витрат під час війни став державний бюджет. При цьому відбулась також і значна диференціація джерел його наповнення, пов'язана із структурними змінами, зумовленими військовими діями та потребою пошуку додаткових джерел коштів. А оскільки зростання витрат на оборону під час війни складає

кратну величину у порівнянні з довоєнним періодом, то найбільш суттєвою загрозою економічній безпеці стає стрімке зростання дефіциту державного бюджету. Тому варто оцінити структуру джерел фінансування дефіциту державного бюджету України за 2022 рік (рис. 2).

Як бачимо, після початку війни в Україні відбулася суттєва трансформація джерел покриття бюджетного дефіциту. Зокрема, якщо у довоєнний час основним джерелом фінансування виступали внутрішні та зовнішні позички на міжбанківському ринку та ринку цінних паперів, то у 2022 році позички на внутрішньому ринку зменшились практично до нуля, й більше того — 55 млрд грн було витрачено на обслуговування боргів попередніх періодів. В той же час, суттєво зріс обсяг зовнішнього фінансування від країн-партнерів та міжнародних організацій, котрий склав 481 млрд грн або 34,45 % від усього дефіциту. Крім того вперше за багато років була масштабно застосована чиста грошова емісія, котра реалізовувалася шляхом продажу держаних урядових облігацій Національному банку України. При цьому для покриття дефіциту бюджету було використано 392 млрд грн або 28 % від усього обсягу коштів, що були спрямовані на дані цілі.

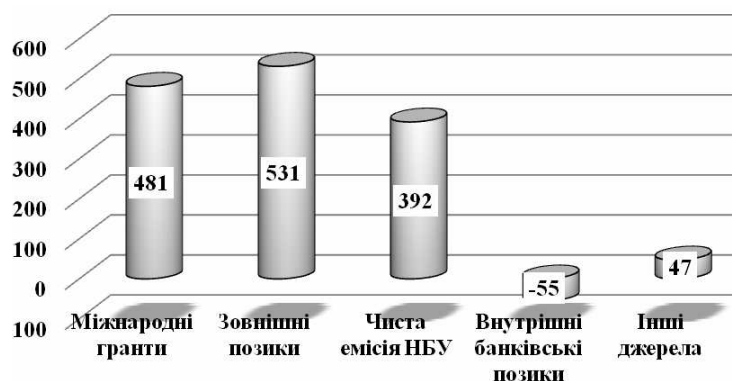

Рис. 2. Структура фінансування дефіциту Державного бюджету України у 2022 році, млрд грн

Джерело: [4].

Отже, можна стверджувати, що в умовах війни відбуваються суттєві зміни в фінансуванні елементів економічної безпеки держави. При цьому, як і раніше, основним джерелом фінансування залишається державний бюджет, оскільки війна вимагає значних витрат на забезпечення оборони, військово-промислового комплексу, інфраструктури та потреб населення. Однак сама природа війни, невизначеність щодо її тривалості, а також обмеженість ресурсів роблять додаткові джерела фінансування надзвичайно важливими. Як бачимо, в таких випадках держава може звертатися до позик від міжнародних організацій, або внутрішніх фінансових ринків. Водночас необхідною є мобілізація резервів, включаючи фінансові, людські та виробничі ресурси, що формує стратегією економічної безпеки. Також варто зазначити, що залучення інвестицій у військову інфраструктуру та виробництво зброї є одним із важливих шляхів забезпечення фінансових ресурсів у сфері безпеки. Практично підтримка економічної системи держави реалізується і через впровадження спеціальних податків, що спрямовані на фінансування оборонних потреб. Загалом можна стверджувати, що використання додаткових джерел фінансування економічної безпеки в умовах війни допомагає підтримати стабільність національної економіки та забезпечити потреби країни в ефективному веденні оборонних дій.

ВИСНОВКИ

Таким чином, приходимо до висновку, що в даний час суттєво зростає актуальність розробки та впровадження антикризової моделі інтегрованої системи економічної безпеки з метою забезпечення ефективного функціонування національної економіки України в умовах воєнного стану. Дослідження джерел фінансування цієї моделі підкреслює потребу у різноманітних та стійких джерелах коштів, які забезпечать необхідні ресурси для функціонування економічної системи держави під час кризових ситуацій. Результати аналізу показують необхідність врахування специфіки воєнного стану та потребу в залученні як державних, так і приватних джерел фінансування для забезпечення ефективного функціонування економічної системи країни в умовах кризи. Тому забезпечення диференціації реалістичних джерел фінансування є ключовим фактором успішного забезпечення стійкості економічної безпеки під час воєнного стану.

Література:

1. Варналії З. С. Фінансова безпека України в системі сталого розвитку економіки в умовах війни. Фінансові інструменти сталого розвитку економіки: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 12 трав. 2022 р. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. С. 35—39.
2. Дзямулич М. І. Особливості страхування інвестиційних проектів в умовах нестабільності фінансових ринків. Економічний форум. 2011. № 1. С. 185—189.
3. Дзямулич М. І., Чиж Н. М. Особливості функціонування системи недержавних страхових пенсійних фондів в Україні. Економічний форум. 2020. № 1. С. 135—140.

4. Національний банк України: офіційний сайт. URL: <http://bank.gov.ua/> (дата звернення: 20.08.2023).

5. Чалюк Ю. О. Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни. Економіка та суспільство. 2022. № 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-54>.

6. Чалюк Ю. О. Детермінанти цифровізації економіки та суспільства. Інтелект XXI. 2020. № 5. С. 138—143.

7. Шматковська Т. О., Дзямулич М. І. Стратегічний управлінський облік в умовах цифрової економіки. Галицький економічний вісник. 2022. Т. 74. № 1. С. 61—67.

8. Шматковська Т. О., Стащук О. В., Дзямулич М. І. Великі дані та бізнес-моделювання економічних систем. Ефективна економіка. 2021. № 5. DOI: [10.32702/2307-2105-2021.5.96](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.5.96).

9. Pohrishchuk B., Kolomiets T., Chaliuk Y., Yaremko I., Hromadska N. Modeling the Application of Anti-Crisis Management Business Introduction for the Engineering Sector of the Economy. International Journal of Safety & Security Engineering. 2023. Vol. 13 (2). P. 187—194.

References:

1. Varnalii, Z.S. (2022), "Financial security of Ukraine in the system of sustainable development of the economy in the conditions of war", 4-a Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia "Finansovi instrumenty stalogo rozvytku ekonomiky", [The 4th international scientific and practical conference "Financial instruments of sustainable development of the economy"], Chernivets'kyj nats. un-t, Chernivtsi, Ukraine, May 12, pp. 35—39.

2. Dziamulych, M.I. (2011), "Features of insurance of investment projects in conditions of financial market instability", Ekonomichnyi forum, vol. 1, pp. 185—189.

3. Dziamulych, M.I. and Chyzh, N.M. (2020), "Features of the functioning of the system of non-state insurance pension funds in Ukraine", Ekonomichnyi Forum, vol. 1, pp. 135—140.

4. National bank of Ukraine: official site (2023), available at: <http://bank.gov.ua/> (Accessed 25 Aug 2023).

5. Chaliuk, Yu.O. (2022), "Global socio-economic consequences of the Russian-Ukrainian war", Ekonomika ta suspilstvo, vol. 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-54>.

6. Chaliuk, Yu.O. (2020), "Determinants of digitization of the economy and society", Intelkt XXI, vol. 5, pp. 138—143.

7. Shmatkovska, T.O. and Dziamulych, M.I. (2022), "Strategic management accounting in the digital economy", Galytskyi ekonomichnyi visnyk, vol. 74 (1), pp. 61—67.

8. Shmatkovska, T.O. Stashchuk, O.V. and Dziamulych, M.I. (2021), "Big data and business modeling of economic systems", Efektyvna ekonomka, vol. 5. DOI: [10.32702/2307-2105-2021.5.96](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.5.96).

9. Pohrishchuk, B. Kolomiets, T. Chaliuk, Y. Yaremko, I. and Hromadska, N. (2023), "Modeling the Application of Anti-Crisis Management Business Introduction for the Engineering Sector of the Economy", International Journal of Safety & Security Engineering, vol. 13 (2), pp. 187—194.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2023 р.

І. Й. Круп'як,

к. е. н., доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія,

Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5618-4863>

Л. Б. Круп'як,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу

Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2013-6461>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.88

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ СПРОМОЖНОСТІ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

I. Krupiak,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finances after S.I.Iurii,
West Ukrainian National University, Ternopil

L. Krupiak,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management,
public government and staff, West Ukrainian National University, Ternopil

CONCEPTUALIZATION OF THE FINANCIAL CAPACITY OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE

У статті досліджено концептуальні засади фінансової спроможності сталого економічного розвитку держави. Узагальнено та систематизовано визначення поняття "фінансова спроможність сталого економічного розвитку держави", що відображає фінансовий стан держави, кругообіг капіталу, ресурсну здатність до висхідного економічного розвитку. Обґрунтовано, що неефективне розміщення фінансових ресурсів держави, їх імобілізація, неплатоспроможність, внутрішня та зовнішня заборгованість держави, недостатнє фінансове забезпечення економічного розвитку у зв'язку з несприятливими тенденціями, неправильно обрана фінансова стратегія і тактика є наслідком низької фінансової спроможності або неспроможності забезпечення сталого економічного розвитку. Розглянуто класифікаційні ознаки фінансової спроможності сталого економічного розвитку держави та визначено їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Встановлено, що фінансова спроможність сталого економічного розвитку є системою, результатом та індикатором економічної діяльності як окремих суб'єктів, так і держави в цілому, що опосередковує фінансові відносини, пов'язані з отриманням та використанням доходів, прибутків, здійсненням витрат, формуванням та використанням бюджетних фондів, здійсненням та отриманням податкових платежів, відрахувань, виплат, функціонуванням цільових фондів грошових коштів, проведенням фінансової політики. Акцентовано, що на різних етапах економічного циклу, під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, залежно від рівня функціонування економічного суб'єкта та його зв'язку із суспільним виробництвом фінансова спроможність може створювати передумови і відповідно розглядатися як умова для забезпечення рівноваги, по-

долання негативного впливу чинників та змін внутрішнього й зовнішнього середовища, стабілізації чи забезпечення рівноваги економіки, формування відновлювальних процесів та безпосередньо сталого розвитку. Обґрунтовано заходи щодо підвищення рівня фінансової спроможності сталого економічного розвитку держави для попередження негативних тенденцій макроекономічної динаміки.

The article researches the conceptual foundations of the financial capacity of sustainable economic development of the state. The definition of the concept of "financial capacity for sustainable economic development of the state" is generalized and systematized, which reflects the state's financial condition, capital circulation, resource capacity for upward economic development. It is substantiated that ineffective allocation of state financial resources, their immobilization, insolvency, internal and external debt of the state, insufficient financial support for economic development in connection with unfavorable trends, incorrectly chosen financial strategy and tactics are a consequence of low financial capacity or the inability to ensure sustainable economic development. The classification features of the financial capacity of sustainable economic development of the state are considered and their relationship and interdependence are determined. It is established that the financial capacity of sustainable economic development is a system, result and indicator of the economic activity of both individual subjects and the state as a whole, which mediates financial relations which refer to the receipt and use of income, profits, expenditures, formation and use of budget funds, implementation and receipt of tax payments, deductions, payments, operation of special purpose funds, implementation of financial policy. It is emphasized that at different stages of the economic cycle, under the influence of internal and external factors, depending on the level of functioning of the economic entity and its connection with social production, financial capacity can create prerequisites and, accordingly, be considered as a condition for ensuring balance, overcoming the negative influence of factors and changes in the internal and external environment, stabilization or ensuring the equilibrium of the economy, formation of restorative processes and direct sustainable development. Measures to increase the level of financial capacity for sustainable economic development of the state to prevent negative trends in macroeconomic dynamics are substantiated.

Ключові слова: фінансова спроможність, сталий економічний розвиток, економічне зростання, національна економіка, фінансові ресурси, прямі іноземні інвестиції, заощадження населення, банківський кредит.

Key words: financial capacity, sustainable economic development, economic growth, national economy, financial resources, direct foreign investment, population savings, bank credit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасних умовах докорінна зміна господарської структури економіки держави, низький рівень її галузевої диверсифікації та недостатність власних фінансових ресурсів унеможливають сталий економічний розвиток. Належне фінансування сталого розвитку передбачає макроекономічне збалансування та дозволяє у довгостроковій перспективі створити умови для досягнення високого рівня життя населення. В цьому контексті пошук необхідних фінансових ресурсів для забезпечення вирішення глобальних проблем, подолання бідності, підтримки безпеки життєдіяльності, а також розробка нових механізмів, які дозволяють спрямовувати реалізацію економічної політики держави на досягнення цілей сталого розвитку є важливими завданнями сього-

дення. Відтак, забезпечення фінансової спроможності сталого економічного розвитку держави є пріоритетним напрямком її фінансової політики, який потребує системного і комплексного вивчення, оцінки потенційних фінансових можливостей держави та передбачення ймовірності виникнення дестабілізуючих чинників для формування стратегічних й тактичних цілей збалансованого розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам забезпечення сталого економічного розвитку держави та окремим аспектам його фінансування присвячені праці вітчизняних вчених: З. Герасимчук [3], М. Долішнього, О. Другова, І. Камінської [4], М. Карліна [5], І. Круп'як [9], В. Пилипів, А. Філіпенка, Я. Хоменко, С. Юрія. Однак існує потреба у подальшо-

му розширенні меж розгляду категорій фінансової спроможності сталого економічного розвитку держави, конкретизації та розкритті її змісту, виявленні факторів, що впливають на фінансову спроможність національної економіки та збільшення обсягів її фінансових ресурсів.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Основною метою статті є систематизація теоретичних підходів щодо визначення особливостей фінансової спроможності сталого економічного розвитку держави та оцінка його наслідків для виокремлення напрямів оптимальної фінансової політики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Забезпечення сталого економічного розвитку держави в значній мірі визначається її фінансовою спроможністю, що дозволяє ефективно використовувати ресурсний потенціал та нарощувати конкурентні переваги. Фінансова спроможність відображає фінансовий стан держави, кругообіг капіталу, ресурсну здатність до висхідного економічного розвитку. Фінансову спроможність сталого економічного розвитку держави забезпечують внутрішні фінансові нагромадження та прямі іноземні інвестиції. При цьому, належне використання внутрішніх фінансових ресурсів сприяє стабілізації національної економічної системи, лібералізації торгівлі, реформуванню податкової системи. Зростання інвестицій визначається обсягом заощаджень, які можуть трансформуватися в інвестиції.

Дефініція "спроможність" означає матеріальну можливість будь-якої діяльності. Спроможність визначається також як передумова, наявність здатності (здібності, уміння, можливості) виконувати роботи, здійснювати що-небудь [2, с. 1182]. Відтак, спроможність відображає стан об'єкта та його можливості в багатьох реальних процесах і явищах. Разом з тим, категорія "фінансова спроможність" включає комплекс характеристик, здатних забезпечити цілісну оцінку фінансового стану певної економічної системи, а також можливостей зміни цього стану для забезпечення сталого економічного розвитку. На думку І.М. Камінської "фінансова спроможність — це конкретний стан соціально-економічної системи, за якого вона задовольняє економічні, соціальні та екологічні потреби і задовольнятиме їх у майбутньому, а тому фінансова спроможність — це також передумова виникнення нових можливостей розвитку, забезпечення конкурентоспроможності" [4, с. 94]. В такому контексті фінансова спроможність полягає у здатності акумулювати фінансові ресурси, забезпечувати конкурентоспроможність, економічну стабільність у довгостроковій перспективі. Фінансова спроможність є багатоаспектним поняттям, яке охоплює фінансову сферу держави та передбачає вивчення сукупності чинників, які відображають різні аспекти її функціонування. Забезпечення фінансової спроможності здійснюється шляхом корегування напрямів формування та використання фінансових ресурсів, а також на основі врахування впливу внутрішнього та зовнішнього середовища. Дана категорія характеризує економічні відносини, через які відбувається економічний розвиток держави.

Комплексність дефініції фінансової спроможності полягає у відображенні рівня фінансового стану держави, її здатності виконувати свої зобов'язання та забезпечувати сталий економічний розвиток при відносній незалежності від змін внутрішніх та зовнішніх чинників. Відтак, фінансова спроможність це можливість достатнього фінансового забезпечення будь-якого об'єкта дослідження. Під забезпеченням фінансової спроможності доцільно розуміти розроблення комплексу заходів та формування фінансово-економічного механізму їх реалізації, спрямованих на досягнення стратегічних цілей держави.

Колектив авторів на чолі з М. А. Коваленко вважають, що цілю фінансової спроможності будь-якого регіону є його економічний розвиток. Саме тому "фінансова спроможність регіону передбачає його здатність забезпечувати гідні умови для розвитку, яка базується на можливості суб'єктів регіональних відносин спільно формувати і реалізовувати фінансову стратегію забезпечення сталого регіонального розвитку, залучати до цього процесу наявні та потенційні фінансові ресурси регіону для фінансування економічних, соціальних і екологічних програм розвитку, встановлювати максимальні та раціональні напрямки їх розподілу та використання" [6, с. 150]. При цьому на думку С.Я. Кондратюк та Н.В. Осадчук "метою фінансової спроможності є не тільки аналіз і моніторинг фінансового стану регіону, а й пошук резервів, розробка, обґрунтування і впровадження комплексу заходів з ефективного використання фінансових ресурсів, які забезпечать довготривалу стабільність і перспективний соціально-економічний розвиток регіону на основі збалансованості активів і пасивів, доходів і витрат, позитивних і негативних грошових потоків. Зовнішнім проявом фінансової спроможності є платоспроможність (ліквідність), а внутрішнім — фінансова стійкість і фінансовий потенціал" [8, с. 135]. Від рівня фінансової спроможності залежать можливості регіону, його інвестиційна привабливість. Недостатня фінансова спроможність може призвести до проблем з платоспроможністю та відсутністю фінансових засобів для ефективного функціонування. У відповідності до зазначених підходів фінансова спроможність є реальною і потенційною здатністю регіону функціонувати та розвиватися. Фінансову спроможність сталого економічного розвитку держави відображає її фінансово-економічна система, яка функціонує за рахунок наявних та потенційних фінансових ресурсів. Належна фінансова спроможність забезпечує зміну стану національної економіки шляхом приросту національного продукту та його якості при своєчасному запобіганні негативних ефектів.

Низка науковців розглядають фінансову спроможність сталого економічного розвитку на макрорівні, а також як фінансову дієздатність до результативного використання ресурсів об'єкта дослідження [10, с. 32], або як фінансову стійкість, що характеризується здатністю регіональних соціально-економічних систем самостійно забезпечувати розвиток [7, с. 7], або ж поєднують дві вищезазначені характеристики, тобто вносять у її зміст достатність та стійкість. Так, на думку вчених І.М. Вахович та І.М. Камінської "концептуальні засади фінансової спроможності регіону мають включати наступні положення:

Рис. 1. Класифікація фінансової спроможності сталого економічного розвитку держави

Джерело: розроблено автором.

— фінансова спроможність регіону є багатомірним явищем, а тому потребує дослідження за різними ознаками, що її характеризують: фінансова достатність, фінансова дієздатність та фінансова стійкість регіону;

— фінансова спроможність регіону визначається його фінансовими можливостями у забезпеченні соціально-економічних потреб у повному обсязі, що зумовлює її розгляд як фінансової достатності;

— фінансова спроможність повинна розглядатись як результативність господарської діяльності регіону, а тому характеризуватись фінансовою дієздатністю регіону у забезпеченні соціально-економічного розвитку;

— фінансова спроможність регіону відображає його фінансові можливості самостійно забезпечувати соціально-економічний розвиток, а тому повинна визначатись фінансовою стійкістю території; за системного та комплексного підходу до проблеми визначення фінансової спроможності регіону, регіон розглядається як відкрита соціо-еколого-економічна система (яка існує за рахунок наявних та потенційних фінансових ресурсів), і тоді фінансову спроможність регіону (як певний рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, результативності їх використання і фінансової самостійності), можна вважати індикатором стабільного і динамічного розвитку регіональної системи" [1, с. 194].

Визначені концептуальні положення та підходи дозволяють виділити змістові характеристики фінансової спроможності регіону: фінансова достатність, фінансова дієздатність та фінансова стійкість. При цьому, фінансова достатність регіону розглядається як збалансованість його фінансових можливостей та потреб, тобто забезпеченість регіону фінансовими ресурсами, достатніми для гарантування безперервного та своєчасного задоволення потреб соціально-економічного розвитку. Під фінансовою дієздатністю регіону розуміється здатність суб'єктів фінансово-економічних відносин регіону оптимально розподіляти та ефективно використовувати фінансові ресурси, нарощуючи фінансовий потенціал, що забезпечує результативність

фінансової політики соціально-економічного розвитку регіону та формує його конкурентні переваги. Фінансову стійкість регіону визначено як здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім негативним впливам на соціально-економічний розвиток шляхом дотримання такої структури джерел фінансування, яка забезпечуватиме стабільність розвитку у коротко— та довгостроковій перспективі [3, с. 40—45]. Враховуючи виокремлені змістові характеристики, фінансова спроможність регіону відображає його здатність протистояти дестабілізаторам соціально-економічного розвитку на основі забезпечення достатнього обсягу фінансових ресурсів, їх оптимального розподілу та ефективного використання за умови дотримання такої структури джерел фінансування, яка забезпечуватиме збалансований розвиток. В існуючих дослідженнях фінансова спроможність соціально-економічного розвитку просторової системи визначається як єдність достатності фінансового потенціалу утворення, результативності використання фінансових ресурсів та можливості самостійного забезпечення соціально-економічного розвитку [11, с. 98]. Саме тому, в контексті нашого дослідження неефективне розміщення фінансових ресурсів держави, їх іммобілізація, неплатоспроможність, внутрішня та зовнішня заборгованість держави, недостатнє фінансове забезпечення економічного розвитку у зв'язку з несприятливими тенденціями, неправильно обрана фінансова стратегія і тактика є наслідком низької фінансової спроможності або неспроможності забезпечення сталого економічного розвитку.

Належна фінансова спроможність сталого економічного розвитку держави передбачає її можливість за рахунок достатнього обсягу власних фінансових ресурсів забезпечувати витрати у короткостроковій та довгостроковій перспективі. Недостатня фінансова спроможність сталого економічного розвитку призводить до неплатоспроможності держави, відсутності фінансових засобів для ефективного функціонування. Разом з тим, в залежності від об'єкта дослідження фінансова спроможність може бути внутрішньою, зовнішньою та загальною (рис. 1).

Внутрішня фінансова спроможність формується під впливом процесів, що відбуваються в середині держави при достатньо високих показниках її функціонування. Зовнішня фінансова спроможність стало-го економічного розвитку визначається дією чинників, на які не може вплинути держава. Загальній фінансовій спроможності притаманні елементи двох вищезазначених спроможностей. Важливим критерієм класифікації фінансової спроможності є також період протягом якого здійснюється її оцінка. Тактична спроможність забезпечує баланс надходжень та витрат на певний момент часу. Стратегічна фінансова спроможність сприяє сталому економічному розвитку держави у відповідності до її цілей у довгостроковій перспективі.

Науковець Кралін М.І. вважає, що "фінансова спроможність є фінансовою здатністю регіону задовольняти основні соціально-економічні потреби жителів регіону та забезпечувати фінансування загальнодержавних функцій, пропорційно фінансовим можливостям регіону" [5, с. 24]. Автор також диференціює реальну і потенційну (яка через тіньову економіку вища, ніж реальна) фінансову спроможність регіону, з чим не просто погодитися, оскільки спроможність є явищем, що пов'язане з можливістю, з потенціалом громади спрямовувати фінансові ресурси на задоволення потреб, і тіньові фінанси беруть у цьому процесі безпосередню участь.

Отже, фінансову спроможність стало-го економічного розвитку можна досліджувати на макро-, мікрота мезо- рівнях. Так, фінансова спроможність на макрорівні передбачає фінансові можливості усієї національної економіки. Стан фінансової спроможності держави визначається обсягом державних фінансових ресурсів, фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, домогосподарств, ресурсів суб'єктів фінансово-кредитної інфраструктури, іноземних фінансових ресурсів, можливостями їх акумуляції, розподілу та використання. При цьому, державні фінансові ресурси формуються за рахунок коштів зведеного бюджету, цільових фондів, фондів державних підприємств, установ, організацій, державного кредиту та державного страхування. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання — це власні, позичені та залучені кошти підприємств, установ, організацій. Ресурси населення це в основному доходи та накопичені ними заощадження, інші отримані кошти. Спроможність фінансово-кредитних установ визначається обсягом статутного капіталу, а також позичених та залучених коштів. Іноземні фінансові ресурси являють собою прями та портфельні інвестиції, кредити міжнародних фінансових інституцій, інші зовнішні фінансові ресурси.

Мезорівень формує фінансова спроможність регіонів, галузей економіки, а на мікрорівні завжди представлена фінансова спроможність підприємств, домогосподарств. Відтак, забезпечення фінансової спроможності стало-го економічного розвитку держави в кризовий період потребує принципово нового підходу до управління фінансовою системою з метою підтримки її збалансованості (збільшення здатності до акумуляції та ефективного розміщення фінансових ресурсів),

підвищення стійкості (зменшення залежності від зовнішніх впливів).

Важливе значення при визначенні причинно-наслідкових зв'язків формування фінансової спроможності стало-го економічного розвитку держави має дослідження впливу на неї циклічності економіки, оскільки рух економічної системи не завжди є неперервним, поступальним (це пов'язано з виникненням спадів, перешкод, порушенням економічної системи вартостей, що гальмують розвиток та зумовлюють кризові явища). Циклічність як явище, типове для різних економічних систем, виявляється у їх хвилеподібному русі під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, що відображає формування та розбалансування макроекономічної рівноваги. Циклічність реалізується в економічному русі по спіралі при зміні кількісних та якісних параметрів, суспільних укладів та устроїв. При цьому, фінансова спроможність стало-го економічного розвитку є системою, результатом та індикатором економічної діяльності як окремих суб'єктів, так і держави в цілому, що опосередковує фінансові відносини, пов'язані з отриманням та використанням доходів, прибутків, здійсненням витрат, формуванням та використанням бюджетних фондів, здійсненням та отриманням податкових платежів, відрахувань, виплат, функціонуванням цільових фондів грошових коштів, проведенням фінансової політики. Відтак, на різних етапах економічного циклу, під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, залежно від рівня функціонування економічного суб'єкта та його зв'язку із суспільним виробництвом фінансова спроможність може створювати передумови і відповідно розглядатися як умова для забезпечення рівноваги, подолання негативного впливу чинників та змін внутрішнього й зовнішнього середовища, стабілізації чи забезпечення рівноваги економіки, формування відновлювальних процесів та безпосередньо стало-го розвитку.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

В умовах політичної, економічної та соціальної нестабільності для забезпечення стало-го економічного розвитку країни доцільною є розробка ефективної фінансової політики з урахуванням стратегічних пріоритетів управління наявною фінансовою спроможністю. Разом з тим, ключова роль належить створенню умов для стало-го економічного розвитку держави, який безпосередньо залежить від раціонального та ефективного використання обмежених фінансових ресурсів. Досягнення фінансової спроможності стало-го економічного розвитку держави за таких умов потребує постійного удосконалення методів державного управління. Основними проблемами, які стоять на шляху розвитку національної економіки, є жорстка конкуренція на світовому ринку та макрофінансова нестабільність ринкового середовища, яке перебуває під постійним впливом внутрішніх і зовнішніх загроз. Особливо актуальними ці проблеми є в контексті зниження конкурентоспроможності національного виробництва, високого рівня збитковості вітчизняних

підприємств та загрозово низького рівня рентабельності їх діяльності. Правильне визначення цільових орієнтирів фінансової політики держави, забезпечення її ефективного функціонування, створення нових адаптованих до сучасних реалій інститутів та механізмів зміцнення фінансової спроможності дозволить ліквідувати суттєві проблеми національної економіки, уникнути низки помилок та досягти значних результатів сталого економічного розвитку.

Література:

1. Вахович І.М., Камінська І. М. Резерви нарощування фінансової спроможності регіонів України. Актуальні проблеми економіки: наук. екон. журн. 2010. № 3 (105). С. 187—196.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. 1440 с.
3. Герасимчук З. В., Вахович І. М., Камінська І. М. Управління фінансовими ресурсами регіону: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2005. 198 с.
4. Камінська І.М. Інтегральна оцінка фінансової спроможності регіонів України. Актуальні проблеми економіки: наук. екон. журн. 2008. № 5 (83). С. 92—101.
5. Карлін М. І. Необхідність врахування фінансової спроможності регіонів в контексті проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер.: Економіка. 2010. Вип. 15. С. 21—31.
6. Коваленко М. А., Мацієвич Т. О., Полевик Г. М. Фінанси регіону: навч. посіб. Херсон. нац. техн. ун-т. Херсон: Олді-плюс, 2010. 311 с.
7. Ковальов О.П. Регіональний розвиток: погляд на 100 років вперед. Регіональні перспективи. 2003. № 7—8 (32—33). С. 3—11.
8. Кондратюк С. Я., Осадчук Н. В. Фінансова спроможність як категорія публічних фінансів: сутність та складові. Вчені записки Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана: зб. наук. пр. 2008. Вип. 10. С. 133—138.
9. Круп'як І. Фінансове забезпечення розвитку економіки держави. Формування фінансового механізму сталого розвитку України: монографія / за ред. д-ра економ. наук, проф. О.П. Кириленко, доц. О.І. Тулай. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 410 с.
10. Любич О.О. Теоретичні основи прийняття фінансових рішень на макrorівні. К.: НДФІ, 2004. 348 с.
11. Михайлів Г. Фінансова спроможність соціально-економічного розвитку регіональних суспільних систем. Економічний аналіз. 2010. № 7. С. 97—99.

References:

1. Vakhovych, I.M. and Kamins'ka, I. M. (2010), "Reserves for increasing the financial capacity of the regions of Ukraine", Actual problems of the economy, vol. 3 (105), pp. 187—196.
2. Busel, V. T. (2002), Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], VTF "Perun", Irpin, Ukraine.
3. Herasymchuk, Z. V. and Vakhovych, I. M. and Kamins'ka, I. M. (2005), Upravlinnia finansovymy

resursamy rehionu [Management of financial resources of the region], Nadstyria, Lutsk, Ukraine.

4. Kamins'ka, I. M. (2008), "Integrated assessment of the financial capacity of the regions of Ukraine", Actual problems of the economy, vol. 5 (83), pp. 92—101.

5. Karlin, M. I. (2010), "The need to take into account the financial capacity of regions in the context of administrative and territorial reform in Ukraine", Scientific notes of the National University "Ostroh Academy", vol. 15, pp. 21—31.

6. Kovalenko, M. A. and Matsiievych, T. O. and Polevyk, H. M. (2010), Finansy rehionu [Finances of the region], Kherson National Technical University, Oldie Plus, Kherson, Ukraine.

7. Koval'ov, O.P. (2003), "Regional Development: Looking 100 Years Ahead", Regional perspectives, vol. 7—8 (32—33), pp. 3—11.

8. Kondratiuk, S. Ya. and Osadchuk, N. V. (2008), "Financial capacity as a category of public finances: essence and components", Academic notes of the Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman, vol. 10, pp. 133—138.

9. Krupiak, I. (2017), "Financial support for the development of the state economy", Formuvannia finansovoho mekhanizmu staloho rozvytku Ukrainy [Formation of the financial mechanism of sustainable development of Ukraine], TNEU, Ternopil', Ukraine.

10. Liubich, O.O. (2004), Teoretychni osnovy pryjniattia finansovykh rishen' na makrorivni [Theoretical foundations of financial decision-making at the macro level], Research Financial Institute, Kyiv, Ukraine.

11. Mykhajliv, H. (2010), "Financial capacity of socio-economic development of regional social systems", Economic analysis, vol. 7, pp. 97—99.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

Д. М. Матрунчик,
к. т. н., докторант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Луцький національний технічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8173-2582>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.94

ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ ТРЕНДІВ

D. Matrunchyk,
PhD in Technical Sciences, Doctoral candidate of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Lutsk National Technical University

FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT FOR INNOVATIVE TRANSFORMATION OF THE ECONOMY OF UKRAINE'S REGIONS IN THE CONTEXT OF GLOBAL INFORMATION AND TECHNOLOGY TRENDS

Доведено, що необхідною передумовою прискорення інноваційної трансформації воєнної та поствоєнної економіки регіонів України виступає диверсифікація джерел, методів та способів фінансово-інвестиційного забезпечення усіх фаз життєвого інноваційного циклу. Встановлено, що прикметною рисою фінансування інвестиційної діяльності у промисловому секторі національної економіки є те, що у 2007–2020 роках надзвичайно мляво відбувалося залучення інвестицій вітчизняних та іноземних суб'єктів підприємництва у фінансування інноваційних промислових проєктів у зв'язку з відсутністю регуляторного механізму стимулювання інноваційної діяльності. Дослідження показали, що одним з пріоритетів програмування та планування інноваційної трансформації національної економіки та економіки регіонів України має виступати нарощення обсягів фінансування капітальних витрат, щоб сформувати сучасну виробничо-технічну базу для продукування продуктивних інновацій, котрі дадуть змогу знизити рівень ресурсо- та енергомісткості виробництва готової продукції. Встановлено, що відповідним пунктом розроблення дорожньої карти фінансово-інвестиційного забезпечення наукових досліджень та науково-технічних розробок має бути інтеграція у загальноєвропейський формат фінансування інноваційної діяльності через приєднання до програм ЄС: Конкурентоспроможність для підприємств, малих і середніх підприємств (COSME); Erasmus+ (студентська мобільність); Програма "Здоров'я" (підтримка системи охорони здоров'я, включаючи дослідницькі лікарні); Програма "Життя" (підтримка політичного впровадження екологічних досліджень); Інструмент Connecting Europe (розбудова транс'європейської телекомунікаційної інфраструктури); Європейський фонд стратегічних інвестицій. Обґрунтовано, що ефективніше використання інноваційного потенціалу країни в умовах воєнного часу та виходячи з викликів поствоєнного відновлення України потребує активізації інноваційної діяльності у корпоративному секторі через інституціоналізацію комплексу регуляторів, що стимулюватимуть імплементацію кращих іноземних практик впровадження найновіших цифрових та технологічних інновацій. Встановлено, що прямі бюджетні виплати мають бути зорієнтовані на підтримку суб'єктів публічного сектора в частині запровадження сучасних інформаційних та виробничо-технологічних розробок, трансферу передового іноземного досвіду організації наукової та науково-технічної діяльності, а непрямі методи стимулювання (пільгове оподаткування, пільгове кредитування, усунення митних бар'єрів) мають стимулювати суб'єкти підприємницької діяльності активніше придбавати сучасні продуктивні інновації і впроваджувати їх у різні фази відтворювального процесу.

It is proved that a necessary prerequisite for accelerating the innovative transformation of the military and post-war economy of the regions of Ukraine is the diversification of sources, methods and ways of financial and investment support for all phases of the innovation cycle. It has been established that a distinctive feature of financing investment activities in the industrial sector of the national economy is that in 2007–2020, the attraction of investments from domestic and foreign business entities to finance innovative industrial projects was extremely

slow due to the lack of a regulatory mechanism to stimulate innovation. Research has shown that one of the priorities in programming and planning the innovative transformation of the national and regional economies of Ukraine should be to increase the volume of capital expenditure financing in order to form a modern production and technical base for product innovations that will reduce the level of resource and energy intensity of finished product production. It is established that the starting point for developing a roadmap for financial and investment support for research and scientific and technical development should be integration into the pan-European format of financing innovation through accession to EU programmes: Competitiveness for Enterprises, Small and Medium-sized Enterprises (COSME); Erasmus+ (student mobility); Health Programme (support for the healthcare system, including research hospitals); Life Programme (support for the political implementation of environmental research); Connecting Europe Instrument (development of trans-European telecommunications infrastructure); European Strategic Investment Fund. It is substantiated that more efficient use of the country's innovation potential in wartime and based on the challenges of Ukraine's post-war recovery requires intensification of innovation in the corporate sector through institutionalisation of a set of regulators that will stimulate the implementation of the best foreign practices of introducing the latest digital and technological innovations. The author establishes that direct budgetary payments should be focused on supporting public sector entities in terms of introducing modern information, production and technological developments, transferring foreign best practices in organising scientific and scientific and technical activities, and indirect incentives (preferential taxation, preferential lending, elimination of customs barriers) should encourage business entities to more actively acquire modern product innovations and introduce them into various phases of the reproduction process.

Key words: financial and investment support, innovative transformation, information and technology trends, regional economic complex, resident investors, regional economy.

Ключові слова: фінансово-інвестиційне забезпечення, інноваційна трансформація, інформаційно-технологічні тренди, регіональний господарський комплекс, інвестори-резиденти, економіка регіонів.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інноваційна трансформація регіональних господарських комплексів являє собою складний багатокомпонентний процес, котрий потребує залучення значних фінансових ресурсів. Поствоєнні виклики вимагають прискорення інноваційних процесів у різноманітних ланках національної економіки та економіки окремих регіонів. Таке прискорення вимагає диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення через доповнення коштів публічних бюджетів коштами приватного сектора, міжнародних фінансово-кредитних організацій та урядів іноземних держав. Залучення коштів із вказаних джерел потребує підвищення рівня інвестиційної привабливості інноваційної трансформації регіональних господарських комплексів та застосування на рівні держави комплексу регуляторів, котрі стимулюватимуть суб'єкти наукової, освітньої та виробничо-господарської діяльності здійснювати реалізацію інноваційних проєктів як в частині застосування сучасних технологій, так і в частині використання нових видів матеріалів і напівфабрикатів для виробництва конкурентоспроможних видів промислової продукції. Програмування джерел, методів та способів фінансово-інвестиційного забезпечення інноваційної трансформації воєнної та поствоєнної економіки на основі імплементації у вітчизняну практику кращого іноземного досвіду інноваційного оновлення виробничої та сервісної складових національної економіки. Для прискорення процесів інноваційної трансформації воєнної та поствоєнної еко-

номіки необхідно при виборі пріоритетів фінансово-інвестиційного забезпечення максимальною мірою враховувати основні глобальні інформаційно-технологічні тренди.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У працях вітчизняних вчених у зв'язку з поглибленням децентралізації влади активізувалися дослідження, пов'язані з інноваційною трансформацією регіональних господарських комплексів для створення полюсів соціально-економічного зростання та структурної перебудови економіки регіонів України з метою підвищення вагомості наукомістких видів виробничо-господарської діяльності. В останні роки спектр підходів доповнився авторськими розробками, котрі ідентифікують детермінанти програмування інноваційної трансформації регіональних господарських комплексів, виходячи з викликів воєнного часу та вимог поствоєнного відновлення національного господарства.

Одним з фундаментальних імперативів програмування пріоритетів інноваційної трансформації слід вважати твердження академіка НАН України В.Семиноженка про те, що інновації — це "перепустка" у сучасну економіку, за правилами якої країни будуть конкурувати завтра. Держава, яка розраховує в разі збільшити свою конкурентоспроможність, зобов'язана "примувати до інновацій". Державна політика повинна містити чіткі інструменти, які повертали б економічний розвиток країни в сучасному напрямку, де інновації виступають головним двигуном економіки [7, с. 4]. Водночас інноваційна трансформація економіки регіонів України є бага-

токомпонентним процесом, що охоплює широкий спектр відносин, пов'язаних не лише з продукуванням та впровадженням процесних та продуктивних інновацій, а й переглядом стратегічних пріоритетів розвитку базових ланок національного господарства, які на принципово новій основі переформатують відтворювальні пропорції як у сфері матеріального, так і нематеріального виробництва. З огляду на це необхідною є розробка методологічного забезпечення та інституційного підґрунтя фінансово-інвестиційного забезпечення реалізації пріоритетів інноваційної трансформації регіональних господарських комплексів, котрі відзначаються виробничо-технічною, організаційно-економічною та природно-ресурсною асиметрією.

Б. Гриньов, П. Бубенко та В. Гусєв ключовим моментом інноваційної трансформації розглядають доцільність "малих" кроків, локалізованих на окремих територіях. Доцільним є застосування сегментного підходу до інноваційної трансформації, який передбачає "точкову" генерацію сучасних конкурентних технологій через розгалужену мережу інноваційної інфраструктури, яка містила певні складові: наукову базу, виробничі ресурси, ефективний комерційний сектор [3, с. 136]. Саме на регіональному рівні простіше і швидше сформувати замкнуті ланцюги продукування та впровадження інновацій через налагодження статутної та нестатутної взаємодії освітянських і наукових установ, суб'єктів виробничого підприємництва та інститутів фінансово-банківської діяльності, що дасть змогу профінансувати витрати, пов'язані з придбанням лабораторного та експериментального обладнання і реагентів, необхідних для створення нових інноваційних продуктів. Тобто запорукою нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення інноваційної трансформації національної економіки та економіки регіонів виступає створення різноманітних об'єднань, де ключова роль належить суб'єктам фінансово-банківської діяльності.

М. Бутко розглядає активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності як складову трансформації регіональних господарських систем. На його думку, формування інноваційних засад трансформаційних процесів полягає в активізації інноваційної діяльності на основі залучення фінансових ресурсів у висококілвідні пілотні проєкти; заохоченні високотехнологічного сектору шляхом мотиваційного оподаткування експортерів та пріоритетних видів інноваційної продукції; стимулюванні нових форм організації виробництва; запровадженні нової системи прискореної амортизації; розробці і задіянні механізму кредитної підтримки інноваційного оновлення основного капіталу; розміщенні державних замовлень високотехнологічної продукції в регіонах [1, с. 10—12]. Тобто вчений акцентує увагу на тому, що інвестиційно-інноваційна діяльність має стати ключовим елементом інноваційної трансформації регіональних господарських комплексів за умови використання комплексу стимулів-регуляторів та диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення упровадження продуктивних та процесних інновацій. Інноваційна трансформація — це не лише продукування інновацій, це сучасні пріоритети комплексної модернізації основного капіталу сфери матеріального виробництва та сервісної економіки, новий формат структурних перетворень у

регіональних господарських комплексах, зрушення у структурі валової доданої вартості регіональних соціально-економічних систем.

О. Пікулик стверджує, що ефективна інноваційна політика є важливим інструментом розвитку, підвищення конкурентоспроможності та економічного зростання регіонів та країн ЄС. Інноваційна політика в країнах здійснюється як на рівні окремих регіонів, так і на рівні держав та на рівні спільної політики ЄС у сфері інновацій та технологічного розвитку. Одним із пріоритетів інноваційної політики ЄС є збільшення обсягів фінансування у сферу наукових досліджень та розробок з метою підвищення конкурентоспроможності та створення нових інноваційних продуктів. Врахування досвіду країн ЄС у сфері провадження регіональної інноваційної політики є актуальним для України, особливо в сучасних умовах інтеграції до європейського економічного, наукового та інноваційного простору [5]. У поствоєнний період конвергенція вітчизняної та європейської інноваційних систем дасть змогу синхронізувати регуляторні механізми України та ЄС в частині підтримки процесів активізації інноваційної діяльності і за рахунок цього наповнити вітчизняний ринок інновацій сучасними інноваційними продуктами, які розроблені у високорозвинених країнах, а також диверсифікувати джерела фінансово-інвестиційного забезпечення інноваційної трансформації.

Поствоєнними викликами інноваційної трансформації економіки регіонів поряд з відбудовою зруйнованих війною інфраструктурних, виробничих та житлових об'єктів, на думку академіка НАН України Б. Данилишина, виступають: деіндустріалізація країни суттєво знизилася попит на науково-технічні розробки і наукову продукцію загалом; промислові підприємства, які ще існують, внаслідок нестабільності ситуації здебільшого не орієнтовані на довгострокові капіталовкладення і науково-технічний прогрес; відсутність з боку влади системної підтримки науки, її постійне недофінансування руйнують саму основу науково-технічного прогресу; застійні процеси в НАН України, яка не змогла перебудувати свою діяльність відповідно до вимог часу, ведуть до поступової втрати її суспільного значення і авторитету [2, с. 10]. Падіння значимості НАН України у продукуванні інновацій також значною мірою зумовлено недосконалою структурою фінансування наукових досліджень, зокрема перегинами в розподілі коштів між фундаментальними та прикладними дослідженнями,

З огляду на це, інноваційна трансформація економіки регіонів потребує інституціоналізації якомога ширшого спектра джерел та методів фінансово-інвестиційного забезпечення, щоб у інноваційному процесі максимальною мірою використати передовий іноземний досвід продукування продуктивних та процесних інновацій.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є розроблення перспективних напрямів фінансово-інвестиційного забезпечення інноваційної трансформації воєнної та поствоєнної економіки регіонів України, виходячи з основних тенденцій фінансування інноваційної діяльності у попередні періоди та глобальних інформаційно-технологічних трендів.

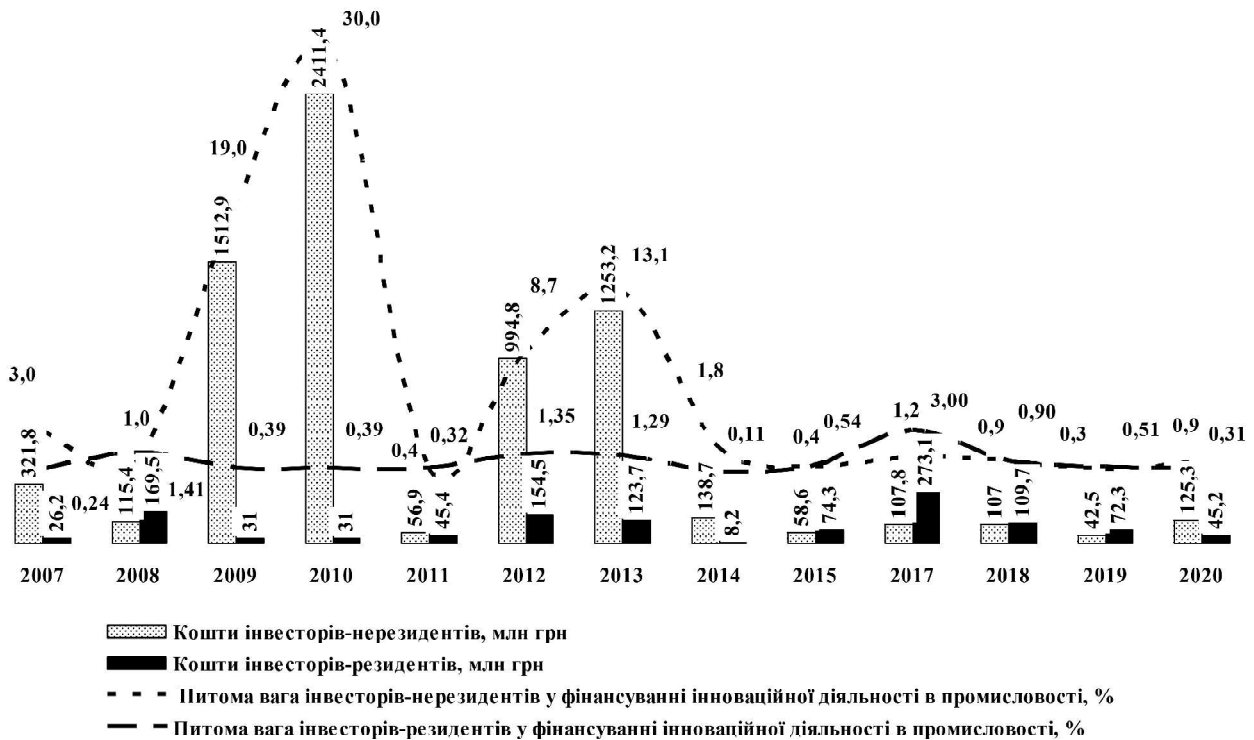

Рис. 1. Динаміка коштів інвесторів-нерезидентів та інвесторів-резидентів у фінансуванні інвестиційної діяльності в промисловості України у 2007—2020 роках

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Доцільність активізації масштабних інноваційних трансформаційних процесів впливає з того, що в умовах підвищеної конкурентної боротьби на глобальних, національних та регіональних ринках саме прискорене продукування інновацій дає можливість отримувати конкурентні переваги і закріплюватися на ринках високо-технологічної та цифрової продукції з високим рівнем доданої вартості. Бізнес, заснований на перетворенні наукових досліджень та розробок у ринковий продукт, у світі досяг прибутковості в 300—1200% [4, с. 96]. У вітчизняній практиці важливо забезпечити підтверджений передовою іноземною практикою високий рівень прибутковості перетворення наукових досліджень у готовий продукт, щоб сформувавши підвищений рівень привабливості продуктів та процесних інновацій для українських та іноземних інвесторів, здатних реалізувати проекти фінансування капітальних інвестицій інноваційного спрямування.

Прикметною рисою фінансування інвестиційної діяльності у промисловому секторі національної економіки є те, що у 2007—2020 роках надзвичайно мляво відбувалося залучення інвестицій вітчизняних суб'єктів підприємництва у фінансування інноваційних промислових проєктів. У 2006 році сума коштів інвесторів-резидентів становила 26,2 млн грн, у 2010 році — 31 млн грн, у 2014 році — 8,2 млн грн, у 2017 році — 273 млн грн, у 2020 році — 45,2 млн грн (рис. 1). У період 2007—2020 років питома вага інвесторів-резидентів у структурі фінансування інноваційної діяльності у промисловості України в цілому коливалася в діапазоні 0,11—3%. Це пов'язано з тим, що українські підприємства в ос-

новному зорієнтовані на нарощення обсягів виробництва та реалізації продукції, а не на масове впровадження продуктивних та процесних інновацій, оскільки, як правило, на внутрішньому ринку вони мають стабільні ринкові ніші, а на зовнішні ринки в основному постачають напівфабрикати та готову продукцію з низькою доданою вартістю.

Така практика вже триває десятиліттями і є наслідком недосконалої національної інноваційної політики, котра не охоплює навіть критично необхідного набору регуляторних впливів на суб'єкти продукування та комерціалізації інновацій. Як правило, вітчизняні інвестори фінансують виробництво специфічних видів обладнання та господарського інвентарю, що й пояснює символічні суми капітальних вкладень. Світова економіка також дестимулює процеси інноваційної діяльності у промисловому секторі України, оскільки зацікавлена, в першу чергу, в нарощенні сировинних потоків з України, а не потоків товарів з високою доданою вартістю. Тим більше, що на світових ринках готових виробів домінують високорозвинені країни, оскільки випускають більш конкурентоспроможну продукцію завдяки використанню сучасних техніки та технологій.

У період 2007—2020 років в окремі роки спостерігався сплеск активності інвесторів-нерезидентів. Зокрема у 2009 році порівняно з 2007 роком сума коштів резидентів-інвесторів в інноваційну діяльність українських промислових підприємств зросла у 4,7 рази, у 2010 році порівняно з 2009 роком — в 1,6 рази. Водночас у 2011 році порівняно з 2010 роком сума коштів інвесторів-нерезидентів в інноваційну діяльність промислових підприємств України зменшилася в 42,4 рази. У 2014—2020 роках порівняно з 2013 роком сума коштів

інвесторів-нерезидентів в інноваційну діяльність промислових підприємств зменшилася у рази. Наявний надмірний дисперсний розподіл в окремі роки сум фінансування інноваційної діяльності у секторі промислових підприємств у 2007—2020 роках зумовлений тим, що продукування та впровадження продуктивних та процесних інновацій на українських підприємствах не виступають одним з основних пріоритетів діяльності іноземних партнерів вітчизняних товаровиробників.

Динаміка питомої ваги коштів інвесторів-нерезидентів у загальній структурі фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України у 2007—2020 роках коливалася в інтервалі 0,3—30,0%. Найбільша питома вага коштів інвесторів-нерезидентів в загальній сумі фінансування інноваційної діяльності (30%) спостерігалася у 2010 році і на 11% була більшою аналогічного показника 2009 року і на 16,9% — показника 2013 року. У 2015—2020 роках питома вага коштів інвесторів-нерезидентів в загальній сумі фінансування інноваційної діяльності коливалася в інтервалі 0,4—0,9%.

Симптоматичне зростання сум інвестованих коштів нерезидентів в інновації українських промислових підприємств пов'язане з разовими потребами у розробленні нових зразків виробничого обладнання, передавальних пристроїв та господарського інвентарю. Тобто, виходячи з результатів аналізу динаміки коштів інвесторів-нерезидентів у фінансування інвестиційної діяльності у промисловості України у 2007—2020 роках, можна зробити висновок про те, що діяльність інвесторів-нерезидентів в інноваційних розробках українських промислових підприємств носить вибіркоковий, а не масовий характер.

Прикметною рисою фінансування наукових досліджень та розробок в Україні у 2016—2020 роках є те, що існує значний варіаційний розрив між величиною внутрішніх поточних витрат підприємств, установ та організацій та їх капітальними витратами на наукові дослідження і розробки. Зокрема, у 2016 році було профінансовано внутрішніх поточних витрат на наукові дослідження на суму 10954,7 млн грн, у 2017 році — на суму 12597,5 млн грн, у 2018 році — на суму 16009,3 млн грн, у 2019 році — на суму 16330 млн грн, у 2020 році — на суму 16350,9 млн грн. В цілому у 2016—2020 роках питома вага внутрішніх поточних витрат в загальній величині витрат на наукові дослідження і розробки підприємств, установ та організацій коливалася в інтервалі 94,2—96,1%. Водночас у даний часовий проміжок питома вага капітальних інвестицій в загальній величині витрат на наукові дослідження і розробки підприємств, установ та організацій знаходилася в інтервалі 3,9—5,8% (рис. 2).

Такий розподіл поточних витрат та капітальних інвестицій свідчить про те, що суб'єкти інноваційної діяльності в Україні майже всі кошти спрямовують на фінансування поточних витрат, що не дає змоги своєчасно і у потрібних масштабах здійснювати модернізацію та оновлення дослідного, експериментального та конструкторського обладнання, а це відповідним чином відображається на результативності інноваційної діяльності в цілому. Фінансування поточних витрат, як правило, спрямоване на оплату праці дослідників, придбан-

ня канцелярських товарів, оплату комунальних послуг.

Одним з пріоритетів програмування та планування інноваційної трансформації національної економіки та економіки регіонів України має виступати нарощення обсягів фінансування капітальних витрат, щоб сформувати сучасну виробничо-технічну базу для продукування продуктивних інновацій, котрі дадуть змогу знизити рівень ресурсо- та енергомісткості виробництва готової продукції. Такий низький відсоток капітальних витрат у сукупних витратах на наукові дослідження і розробки підприємств, установ та організацій може бути усунутий за умови застосування на державному та регіональному рівнях комплексу бюджетно-податкових стимулів, котрі підвищуватимуть заінтересованість суб'єктів продукування інновацій нарощувати асигнування в оновлення виробничо-технічної бази для результативнішого здійснення науково-дослідних, дослідно-конструкторських та експериментальних робіт.

Також забезпечити позитивну динаміку у фінансуванні капітальних видатків на наукові дослідження і розробки можна досягти за умови створення сприятливих умов для укладання лізингових угод щодо придбання сучасного обладнання для проведення наукових досліджень і продукування інноваційних розробок.

Відправним пунктом розроблення дорожньої карти фінансово-інвестиційного забезпечення наукових досліджень та розробок має бути інтеграція у загальноєвропейський формат фінансування інноваційної діяльності. При цьому необхідно виходити з того, що ЄС підтримує дослідження, розробки та інновації через кілька взаємопов'язаних програм. Вони вже забезпечили 120 млрд євро для прямої підтримки досліджень, розробок та інновацій у період 2014-2020 років (рис. 3). Крім того, ЄС надає непряму підтримку дослідженням, розробкам та інноваціям через спеціальні програми. Додаткові програми, що опосередковано підтримують дослідницьку та інноваційну діяльність: Конкурентоспроможність для підприємств, малих і середніх підприємств (COSME); Erasmus+ (студентська мобільність); Програма "Здоров'я" (підтримка системи охорони здоров'я, включаючи дослідницькі лікарні); Програма "Життя" (підтримка політичного впровадження екологічних досліджень); Інструмент Connecting Europe (розбудова транс'європейської телекомунікаційної інфраструктури); Європейський фонд стратегічних інвестицій. Зокрема, Європейський фонд стратегічних інвестицій (EFSI, також відомий як "план Юнкера") є одним зі стовпів інвестиційного плану Європейської комісії для Європи. Він спрямований на мобілізацію інвестицій для стимулювання робочих місць і економічного зростання в Європі через реалізацію низки інфраструктурних та інноваційних проєктів.

Ключовим інституціональним підґрунтям фінансування наукових досліджень та науково-технічних розробок виступають рамкові програми, які виступають основним механізмом ЄС для фінансування досліджень, розробок та інновацій. Нинішня Рамкова програма називається "Горизонт 2020". Рамкові програми фінансують низку різноманітних досліджень, розробок та інновацій у приватному та публічному секторах від фундаментальних досліджень до технологічного розвитку. Ця фінансова діяльність спрямована на розширення спек-

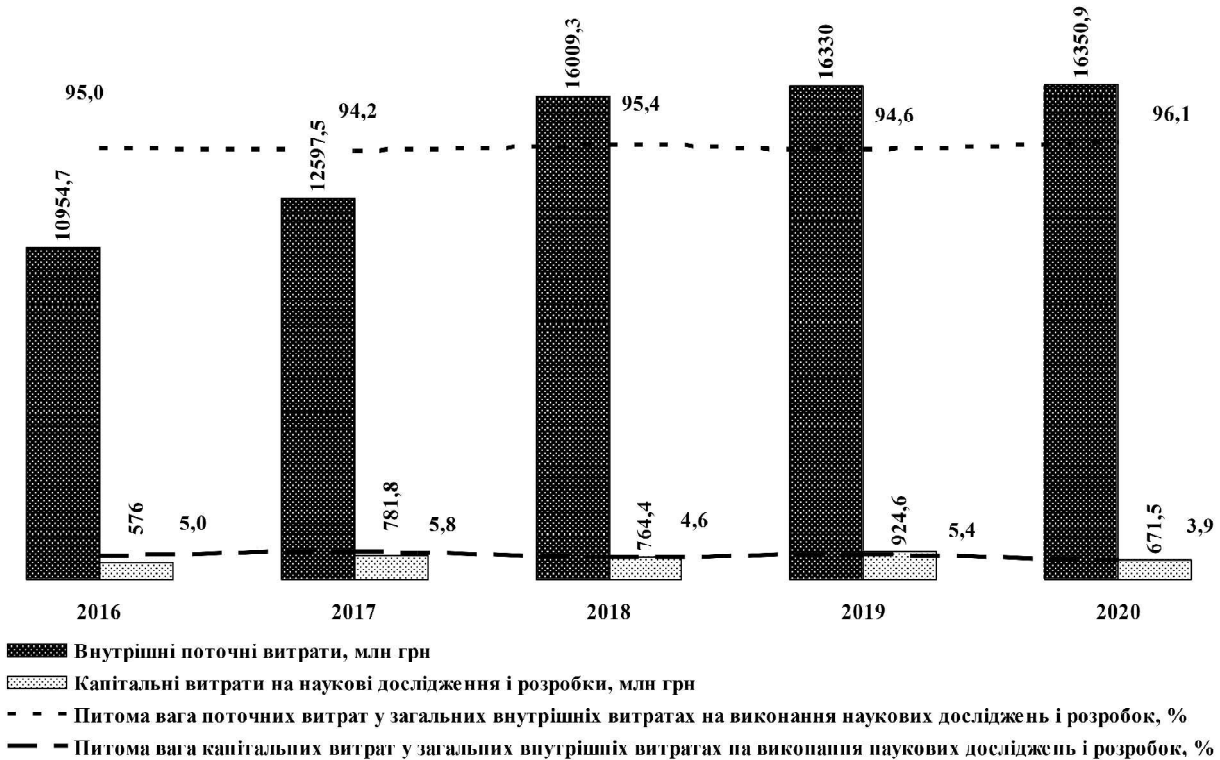

Рис. 2. Внутрішні поточні витрати та капітальні витрати на наукові дослідження і розробки в Україні у 2016–2020 роках

Джерело: розраховано за даними державної служби статистики України.

тра форм використання досягнень науково-технічного прогресу для економічного та технологічного розвитку і вирішення окремих "великих викликів", з якими стикається Європа.

Європейські структурні та інвестиційні фонди (ESIF) — це набір фондів, спрямованих, як правило, на розвиток потенціалу в найменш економічно розвинених регіонах ЄС. У Великобританії — це Корнуолл, частини Уельсу та Шотландське нагір'я. Велика частка коштів цих фондів витрачається на будівництво об'єктів інфраструктури, а також на підтримку наукової та інноваційної діяльності. Зокрема, 40,2 млрд євро зі структурних фондів було виділено на дослідження та інноваційну діяльність протягом періоду 2014–2020 років. Дослідницька та інноваційна діяльність, що фінансується Європейськими структурними та інвестиційними фондами, включає розбудову дослідницької інфраструктури, підтримку передачі технологій та науково-інтенсивних підприємств, а також підвищення кваліфікації науково-інженерних кадрів [8]. З огляду на сказане, Міністерство освіти і науки України та державні академії мають орієнтувати освітянські та наукові заклади на обґрунтування заявок по отриманню фінансової допомоги зі сторони ЄС, виходячи з перерахованих програм фінансово-інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності. Ти більше, що ще у 2015 році сформовано необхідне інституціональне підґрунтя завдяки ратифікації Верховною Радою України угоди з ЄС про участь України в європейській програмі "Горизонт-2020" [6]. Потреби поствоєнного відновлення України ще більше актуалізують проблеми входження освітянських та наукових закладів в орбіту фінансування наукових досліджень та інноваційних розробок в межах Рамкових програм ЄС,

структурних фондів та галузевих науково-дослідних програм.

Ефективніше використання інноваційного потенціалу країни в умовах воєнного часу та виходячи з викликів поствоєнного відновлення України залежить від активізації інноваційної діяльності у корпоративному секторі через інституціоналізацію комплексу регуляторів, що стимулюватимуть імплементацію кращих іноземних практик впровадження найновіших цифрових та технологічних інновацій. Базовим імперативом трансферу інноваційних продуктів у вітчизняний корпоративний сектор має виступати розуміння того, що технологічний прогрес різних галузей став можливим завдяки використанню автоматизації, цифровізації та штучного інтелекту, а також безпрецедентної доступності обчислювальної потужності, розумних датчиків, систем збору даних, інтелектуальної робототехніки, інформаційних та комунікаційних технологій, впровадження Інтернету речей (IoT), Big Data та хмарних обчислень [9].

Перехід від класичного до інтелектуального виробництва, який є логічним наслідком цифровізації та впровадження нових передових технологій, призвів до четвертої промислової революції, або Індустрії 4.0, важливою технологією якої стало поєднання фізичних і віртуальних просторів у кіберфізичні системи (CPS), що спрямовані на створення комунікативного інтерфейсу між цифровим і фізичним світами шляхом інтеграції обчислень, мереж і фізичних активів (рис. 4). Взаємозв'язок між фізичним світом представлений апаратним забезпеченням (наприклад, датчиками, приводами, роботами) та кіберпрограмним забезпеченням (зв'язок, мережа та Інтернет). CPS лежить в основі Індустрії 4.0, і її успіх залежить від розумного управління взаємопов'я-

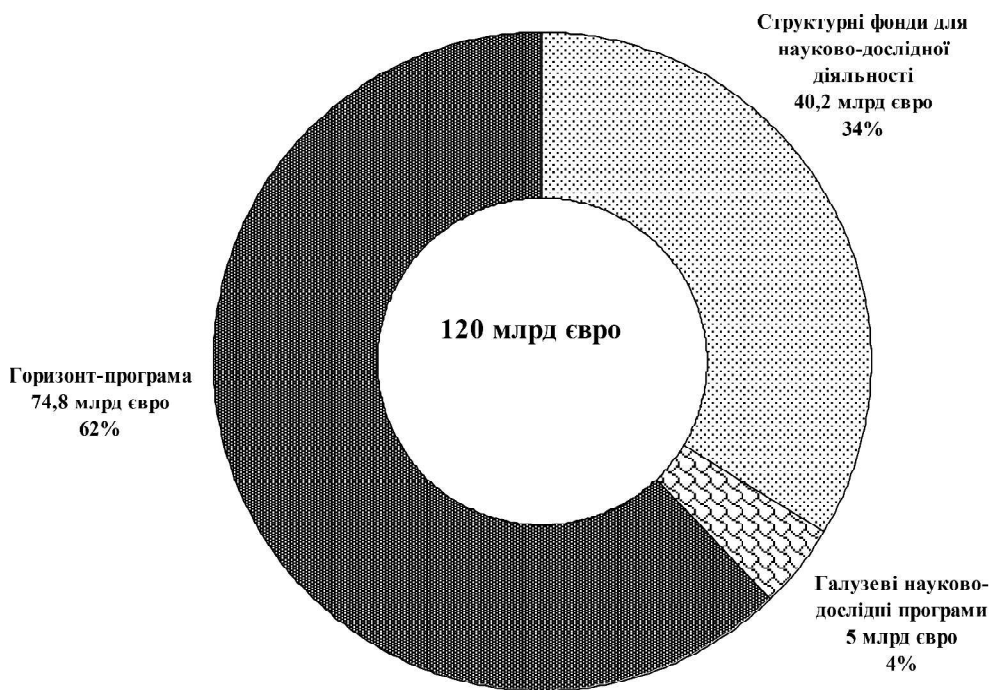

Рис. 3. Структура витрат ЄС на дослідження, розробки та інновації в 2014–2020 роках

Джерело: [8].

заними системами, зокрема між її фізичними компонентами та обчислювальними можливостями на основі використання найсучасніших технологій в обох вимірах. CPS використовувалися в різних галузях промисловості, зокрема в автомобілебудуванні, охороні здоров'я та енергетиці.

Крім того при інституціоналізації регуляторного механізму впливу на інноваційні процеси треба виходити з того, що розвивається глобальна інфраструктура для інформаційного суспільства, що забезпечує розширені послуги шляхом взаємозв'язку (фізичних і віртуальних) речей на основі інформаційних і комунікаційних технологій. Інфраструктура, яка дозволяє пристроям і/або активам підключатися один до одного, відома як IoT (Інтернет речей). Також набуває поширення Інтернет послуг (IoS), злиття технологій робототехніки та Інтернету речей. Інтернет речей дає змогу виробничим пристроям ділитися та обмінюватися даними як між собою, так і з іншими виробничими пристроями, а також із постачальниками послуг і клієнтами виробничих пристроїв [10].

Використання такого роду технологій, зокрема блокчейну, моделювання та симуляції, хмарних обчислень, штучного інтелекту, кібер-фізичних систем, аналітики великих даних, дасть змогу прискорити процеси цифровізації сектору публічних послуг та більшості продуктивних ланцюгів, що сформує сприятливі передумови для прискореної імплементації у регіональні господарські комплекси ключових інформаційно-технологічних розробок, що продукуються високорозвиненими країнами та транснаціональними корпораціями. Така імплементація потребує відповідного фінансово-інвестиційного забезпечення через застосування державою інструментів прямої та непрямої підтримки. Пряма

підтримка (бюджетні виплати) має бути зорієнтована на підтримку суб'єктів публічного сектора в частині запровадження сучасних інформаційних та виробничо-технологічних розробок, трансферу передового іноземного досвіду організації наукової та науково-технічної діяльності. Непрямі методи (пільгове оподаткування, пільгове кредитування, усунення митних бар'єрів) мають стимулювати суб'єкти підприємницької діяльності активніше придбавати сучасні продуктивні інновації і впроваджувати їх у різні фази відтворювального процесу. Дуже важливо забезпечити адресність використання перерахованих інструментів прямої та непрямої бюджетної підтримки на регіональному рівні, щоб повно

мірою врахувати інноваційно-інвестиційні та виробничо-технічні передумови розвитку територіальних утворень.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основною умовою прискорення процесів інноваційної трансформації воєнної та поствоєнної економіки регіонів України виступає диверсифікація джерел, методів та способів фінансово-інвестиційного забезпечення усіх фаз життєвого циклу інновацій. Аналіз динаміки фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств у 2007—2020 роках показав, що характерною рисою є те, що у цей період надзвичайно мляво відбувалося залучення інвестицій вітчизняних суб'єктів підприємництва у фінансування інноваційних промислових проєктів. Дослідження показали, що в період 2007—2020 років в окремі роки спостерігався надмірний дисперсний розподіл сум фінансування нерезидентами інноваційної діяльності у секторі промислових підприємств, що зумовлено тим, що продукування та впровадження продуктивних та процесних інновацій на українських підприємствах не виступають одним з основних пріоритетів діяльності іноземних партнерів вітчизняних товаровиробників.

Прикметною рисою внутрішнього фінансування (фінансування за рахунок підприємств, організацій та установ) наукових досліджень та розробок у 2016—2020 роках є те, що більше 90% коштів спрямовувалося на фінансування поточних витрат, а менше 10% — на фінансування капітальних інвестицій. Така ситуація свідчить про подальше спрацювання об'єктів інноваційної інфраструктури, що гальмує процеси продукування інновацій вітчизняними суб'єктами науково-

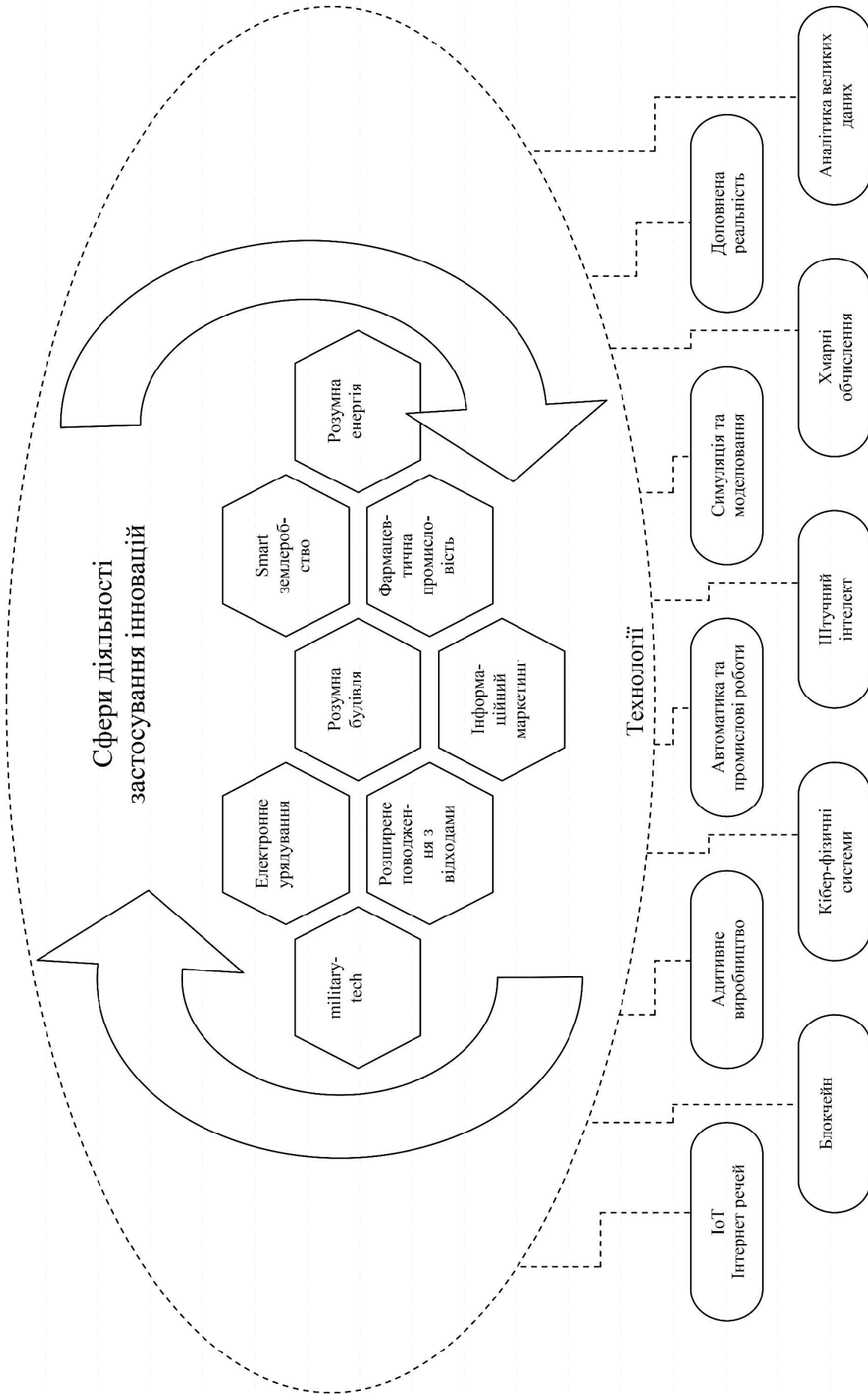

Рис. 4. Основні світові тренди продукування інновацій та застосування технологій у транснаціональних корпораціях

Джерело: побудовано автором.

технічної та виробничої діяльності. В умовах тотального фінансово-інвестиційного дефіциту інноваційної діяльності в Україні центральні органи влади мають пришвидшити процеси входження нашої країни у загальноєвропейську архітектуру фінансування наукових досліджень та науково-технічних розробок через поглиблення співпраці в межах реалізації рамкових та інших програм ЄС.

Важливою складовою фінансово-інвестиційного забезпечення інноваційної трансформації воєнної та поствоєнної економіки регіонів України виступає розроблення регуляторного інструментарію прямої та непрямої бюджетної підтримки наукової та науково-технічної діяльності, щоб забезпечити прискорену імплементацію у регіональні господарські комплекси найновіших інноваційних досягнень транснаціональних корпорацій. Необхідною передумовою диверсифікації джерел, методів та способів фінансово-інвестиційного забезпечення інноваційної трансформації воєнної та поствоєнної економіки регіонів України виступає створення на регіональному рівні статутних та нестатутних об'єднань освіти, науки та бізнесу для формування в межах територіальних утворень великої кількості інноваційних ланцюгів для активізації вітчизняних наукових досліджень і збільшення кількості науково-технічних розробок, а також для прискорення імплементації інновацій, котрі є складовими глобальних інформаційно-технологічних трендів.

Література.

1. Бутко М.П. Передумови трансформації та механізми регулювання регіональних економік. Економіка і прогнозування. 2004. № 2. С. 9—20.
2. Виборча програма кандидата в Президенти Національної академії наук України академіка НАН України Данилишина Богдана Михайловича. Економіст. 2020. № 4. С. 9—12.
3. Гриньов В.Б., Бубенко П.Т., Гусев В.А. Проблеми формування інноваційної системи в Україні. Економіка і прогнозування. 2004. № 3. С. 127—138.
4. Каракай Ю.В. Національні особливості інноваційного ринку. Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). 2004. Вип. 1—2. С. 96—102.
5. Пікулик О.Б. Регіональна інноваційна політика як фактор розвитку продуктивних сил країн ЄС. Ефективна економіка. 2018. №9. [Електронний ресурс]. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2018/35.pdf
6. Рада допустила українські університети до програми ЄС "Горизонт-2020". Українська правда. 15 липня 2015. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/15/7074547/>
7. Семиноженко В. Якщо ми поставимо на інноваційні реформи і саме їх зробимо фундаментом модернізації держави, "непопулярність" інших перетворень просто розчиниться в позитивні ефекти. Економіст. 2011. №3(293). С. 4.
8. How does the EU fund research? [Електронний ресурс]. URL: <https://royalsociety.org/topics-policy/projects/uk-research-and-european-union/role-of-EU-in-funding-UK-research/how-does-the-eu-fund-research/>

9. Liagkou, V.; Stylios, C.; Pappa, L.; Petunin, A. Challenges and Opportunities in Industry 4.0 for Mechatronics, Artificial Intelligence and Cybernetics. Electronics 2021, 10(16), 2001. [Електронний ресурс]. URL: <https://doi.org/10.3390/electronics10162001>.

10. Trappey, A.J.C.; Trappey, C.V.; Fan, C.Y.; Hsu, A.P.T.; Li, X.K.; Lee, I.J.Y. IoT patent roadmap for smart logistic service provision in the context of Industry 4.0. J. Chin. Inst. Eng. 2017, 24, 593-602. [Електронний ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/319913438_loT_patent_roadmap_for_smart_logistic_service_provision_in_the_context_of_Industry_40

References:

1. Butko, M.P. (2004), "Prerequisites of transformation and mechanisms of regulation of regional economies", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, vol. 2, pp. 9—20.
2. Danylyshyn, B.M. (2020), "Election program of the candidate for the President of the National Academy of Sciences of Ukraine, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine Danylyshyn Bohdan Mykhailovych", *Ekonomist*, vol. 4, pp. 9—12.
3. Hryn'ov, V.B. Bubenko, P.T. and Husiev, V.A. (2004), "Problems of forming the innovation system in Ukraine", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, vol. 3, pp. 127-138.
4. Karakaj, Yu.V. (2004), "National peculiarities of the innovative market", *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo)*, vol. 1—2, pp. 96—102.
5. Pikulyk, O.B. (2018), "Regional innovation policy as a factor in the development of productive forces of the EU", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6524> (Accessed 10 Aug 2023).
6. *Ukrains'ka Pravda* (2015), "The Council admitted Ukrainian universities to the EU program "Horizon-2020"", available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/15/7074547/> (Accessed 10 Aug 2023).
7. Semynozhenko, V. (2011), "If we focus on innovative reforms and make them the foundation of state modernization, the "unpopularity" of other transformations will simply dissolve into positive effects", *Ekonomist*, vol. 3 (293), pp. 4.
8. The Royal Society (2015), "How does the EU fund research?", available at: <https://royalsociety.org/topics-policy/projects/uk-research-and-european-union/role-of-EU-in-funding-UK-research/how-does-the-eu-fund-research/> (Accessed 10 Aug 2023).
9. Liagkou, V. Stylios, C. Pappa, L. and Petunin, A. (2021), "Challenges and Opportunities in Industry 4.0 for Mechatronics, Artificial Intelligence and Cybernetics", *Electronics*, vol. 10 (16), available at: <https://doi.org/10.3390/electronics10162001> (Accessed 10 Aug 2023).
10. Trappey, A.J.C. Trappey, C.V. Fan, C.Y. Hsu, A.P.T. Li, X.K. and Lee, I.J.Y. (2017), "IoT patent roadmap for smart logistic service provision in the context of Industry 4.0", *J. Chin. Inst. Eng.*, vol. 24, pp. 593—602, available at: https://www.researchgate.net/publication/319913438_loT_patent_roadmap_for_smart_logistic_service_provision_in_the_context_of_Industry_40 (Accessed 10 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 23.08.2023 р.

УДК 65.011.4:334.021

О. Б. Письменна,
к. е. н., провідний економіст,
Державне підприємство "Східний гірничо-збагачувальний комбінат"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-00009-2182-1004>
І. В. Мірошніченко,
аспірант кафедри менеджменту і адміністрування,
Криворізький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9303-9920>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.103

УРАНОДОБУВНА ГАЛУЗЬ: ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

О. Pysmenna,
PhD in Economics, Leading economist, Eastern Mining and Processing Plant
I. Miroshnychenko,
Postgraduate student, Department of Management and Administration, Kryvyi Rih National University

URANIUM MINING INDUSTRY: PROSPECTS UNDER MARTIAL LAW

В статті розглянуті проблеми функціонування енергетичної сфери держави в умовах воєнного стану, а також роль уранодобувної галузі як важливої складової національної економіки. Визначено неспростовну важливість функціонування уранодобувної галузі для обороноздатності країни, адже уранова сировина має стратегічно важливе значення для економіки.

Проведене дослідження показало, що уранодобувна галузь має всі передумови для розвитку. Протягом двох наступних десятиліть на ринку очікується значне зростання попиту на уранову сировину. Поряд з цим, в світі спостерігається загальне скорочення обсягів видобутку, обумовлене вичерпаністю розвіданих запасів, що, в свою чергу, вимагатиме освоєння нових родовищ. Зростання спотових цін на уран та усвідомлення, що поряд з відновлювальними джерелами енергії атомна енергетика є однією з найефективніших в якості низьковуглецевих, свідчить про високу інвестиційну привабливість галузі у довгостроковій перспективі.

Встановлено, що стратегічною метою є розвиток сировинної бази за рахунок збільшення виробництва уранового оксидного концентрату в економічно ефективний спосіб та в обсягах, що задовольняють потреби вітчизняних атомних електростанцій у сировини для фабрикації ядерного палива. Для цього необхідним є впровадження нового методичного підходу до оцінки ефективності бізнес-процесів уранодобувних підприємств, що ґрунтується на застосування критерію оптимальності функціонування. Це дозволить провести ранжування бізнес-процесів за рівнем їх пріоритетності на здатність до "швидкого відгуку" з визначенням коефіцієнтів вагомості по кожному та розробити систему оціночних показників, яка передбачає використання узагальнюючого показника за критерієм оптимальності функціонування. В такий спосіб стане можливим встановити причинно-наслідкові зв'язки між оптимізацією пріоритетних бізнес-процесів та змінами в організаційно-стабілізаційному механізмі корпоративного управління. Розроблені заходи дозволять наблизитися до оптимальних значень функціонування системи, що є пріоритетним завданням в умовах сьогодення.

The article examines the problems of the energy sector of the state under martial law as well as the role of the uranium mining industry as an important component of the national economy. It is determined that the importance of the uranium mining industry is indisputable for the country's defense capability because uranium raw materials are strategically important for the economy.

The conducted research showed that the uranium mining industry has all the prerequisites for development. Demand for uranium feedstock is expected to grow significantly in the market over the next two decades. At the same time, the world is experiencing a general decline in production due to the depletion of proven reserves, which in turn will require the development of new fields. Along with this, due to the depletion of explored reserves, there is a general reduction in production volumes in the world, which, in turn, requires the development of new deposits. The growth of spot prices for uranium, the realization that, along with renewable energy sources, nuclear energy is one of the most efficient low-carbon sources, indicates the high investment attractiveness of the industry in the long term.

It was established that the strategic goal is the development of the raw material base by increasing the production of uranium oxide concentrate in a cost-effective way and in volumes that meet the needs of domestic nuclear power plants in raw materials to produce nuclear fuel. This requires the introduction of a new methodical approach to the evaluation of the efficiency of business processes of uranium mining enterprises based on the application of the optimal functioning criterion. The methodical approach involves ranking business processes according to their priority level according to the ability of "quick response" and determining the weighting factor for each. In addition, a system of evaluation indicators will be developed using a common indicator based on the criterion of optimal functioning. In this way, it will be possible to establish cause-and-effect relationships between the optimization of priority business processes and changes in the organizational and stabilization mechanism of corporate governance.

The developed measures will make it possible to approach the optimal values of system functioning, which is a priority task in modern conditions.

Ключові слова: ядерна енергетика, уран, уранодобувна галузь, спотова ціна, корпоративне управління, бізнес-процес, організаційно-стабілізаційний механізм, критерій оптимальності функціонування.

Key words: nuclear power, uranium, the uranium mining industry, spot price, corporate governance, business process, the organizational and stabilization mechanism, criterion of optimal functioning.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Через повномасштабне російське вторгнення гостро постало питання необхідності розробки та впровадження шляхів зміцнення власної енергетичної незалежності. Енергетична безпека — це основа функціонування країни в умовах воєнного часу та фундамент багатовекторної стратегії реалізації відбудови в післявоєнний час. Уранодобувна галузь є важливою складовою національної економіки, її розвиток безпосередньо впливає на рівень обороноздатності країни, саме тому Радою національної безпеки і оборони уранова сировина визначена як така, що має стратегічно важливе значення для економіки держави. Все це вимагає економічної переоцінки роботи уранодобувної галузі України, застосування нового методичного підходу до оцінки ефективності бізнес-процесів уранодобувних підприємств, який передбачає застосування критерію оптимальності функціонування, дозволить підвищити ефективність організаційно-стабілізаційного механізму корпоративного управління та наблизитися до оптимальних значень функціонування системи. Уряд країни розробив низку заходів, направлених на співпрацю з канадською компанією CAMSCO — світовим лідером з виробництва уранового концентрату, які дозволять провести конверсію українського урану та забезпечити потреби атомних станцій у ядерному паливі, виготовленому на бази вітчизняної сировини.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням корпоративного управління приділяється значна увага в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Так, до ґрунтовних наукових досліджень, в яких розглядається сутність корпоративного управління слід віднести праці таких зарубіжних вчених як: Т. Гріффіна, Дж. Паунда, Дж. Папе, Д. Деніса, М. Гібсона, П. Уормана, М. Бечта, А. Шлейфера. Вагомий внесок був зроблений й українськими науковцями, сутності корпоративного управління та особливостям національних моделей і механізмів присвячені роботи Євтушевського В.А., Бутенко Н.В., Гудзь О.Є. Боковець В.В., Хлопотна Н.І., Заєць Т.О., Романюк В.М., Левковська Л.В., Тур О.В. та ін.

Результати дослідження питань оцінки рівня ефективності корпоративного управління знайшли своє відображення в працях таких науковців, як Афанасьєв Є.В., Варава Л.М., Афанасьєв І.Є.

Дослідженням уранової галузі займалися українські вчені та практики Верхоглядова Н.І., Сорокін О.Г., Письменний Б.В., Пухальський В.М., Дробот С.А., Безродний С.А., Мосинець В.Н.

Однак, в умовах повномасштабного вторгнення механізм формування енергетичної незалежності країни вимагає впровадження абсолютно нових підходів. Враховуючи неспростовну важливість уранодобувної галузі для обороноздатності держави, розробка нового методичного підходу до оцінки ефективності бізнес-процесів повинна ґрунтуватися на застосуванні критерію

2021 рік

Джерела енергії

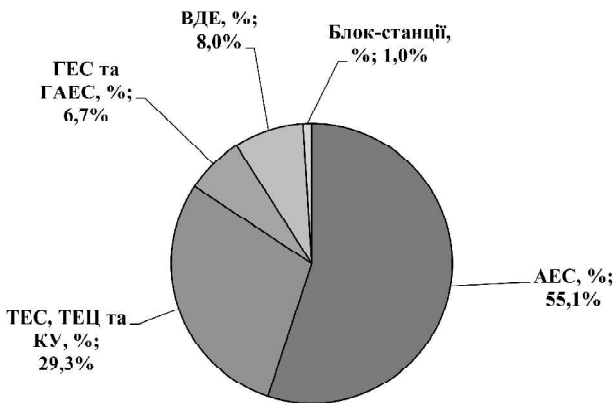

Рис. 1. Структура виробництва електричної енергії за видами генерації в 2021 році

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [1].

оптимальності функціонування. Це дозволить підвищити ефективність організаційно-стабілізаційного механізму управління та дасть можливість наблизитися до оптимальних значень функціонування системи, що є пріоритетним завданням в умовах сьогодення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження проблем функціонування енергетичної сфери держави в умовах воєнного часу, а також оцінка перспективи розвитку уранодобувної галузі та можливість досягнення оптимальних значень її функціонування за рахунок впровадження організаційно-стабілізаційного механізму корпоративного управління на основі оптимізації бізнес-процесів з урахуванням умов невизначеності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливість уранової галузі для енергетичної незалежності — є беззаперечною, що підтверджується рішенням Ради національної безпеки і оборони, за яким уранова сировина має стратегічне значення для обороноздатності країни. Домінування атомної генерації в

загальній структурі енергоспоживання країни, наявність власних запасів уранових руд, зростання попиту на уран в світі визначає пріоритетність завдань, які є нагальні для посилення енергетичної позиції України.

В об'єднаній енергетичній системі України основні генеруючі потужності представлені атомними електростанціями (АЕС), тепловими електростанціями, теплоелектроцентралями та когенераційними установками (ТЕС, ТЕЦ та КУ), гідро- та гідроакумулюючими електростанціями (ГЕС та ГАЕС). Також певна доля виробництва електричної енергії припадає на відновлювані джерела енергії (ВДЕ). Результати аналізу структурного розподілу виробництва електричної енергії за видами генерації у 2021 році свідчать, що в 2021 році найбільша питома вага належала атомній генерації та складала 54,01% (рис. 1).

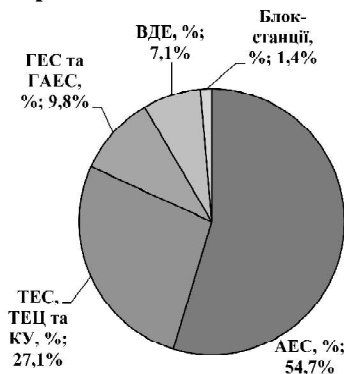
Через російську збройну агресію, в 2022 році відбулося загальне скорочення обсягів генерації електричної енергії на 27,5% в порівнянні з 2021 роком. Так, виробництво електроенергії атомними станціями скоротилося на 28%, тоді як генерація ТЕС та ТЕЦ зменшилася на 35% та 32% відповідно [2].

Враховуючи тимчасову окупацію південних та південно-східних територій, на яких розташована значна частина об'єктів відновлюваної енергетики, відбулося скорочення обсягів відновлюваної генерації на 36% [3]. При цьому, гідроелектростанції збільшили своє виробництво лише на 6,5%, а обсяги генерації гідроакумулюючих електростанцій не змінилися у порівнянні з 2021 роком.

Незважаючи на загальне скорочення обсягів виробництва, структура генерації залишилася практично незмінною. Так, станом на квітень 2023 року провідне місце належить атомним електростанціям, частка в загальній генерації яких складає 53,4%, на виробництво ТЕС та ТЕЦ припадає 20,8% та 7,8% відповідно, на ГЕС і ГАЕС — 12,3%, а обсяги відновлюваної генерації займають 5,7% в загальній структурі (рис. 2).

Отже, АЕС належить більше половини загального обсягу генерації електроенергії для потреб країни, тому першочерговим завданням стратегії зміцнення енергетичної незалежності Україні є створення умов для розвитку власної сировинної бази та співпраця з партнерами щодо постачання паливних елементів для атомних станцій, які вироблені з української сировини.

2022 рік

2023 рік (дані станом на квітень)

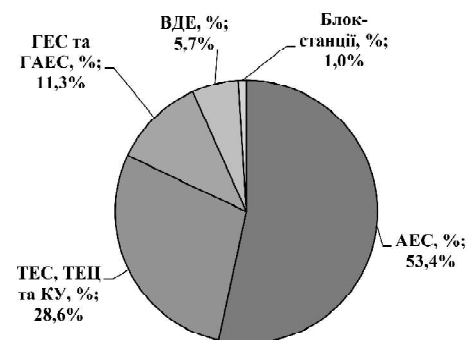

Рис. 2. Структура виробництва електричної енергії за видами генерації

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [2—4].

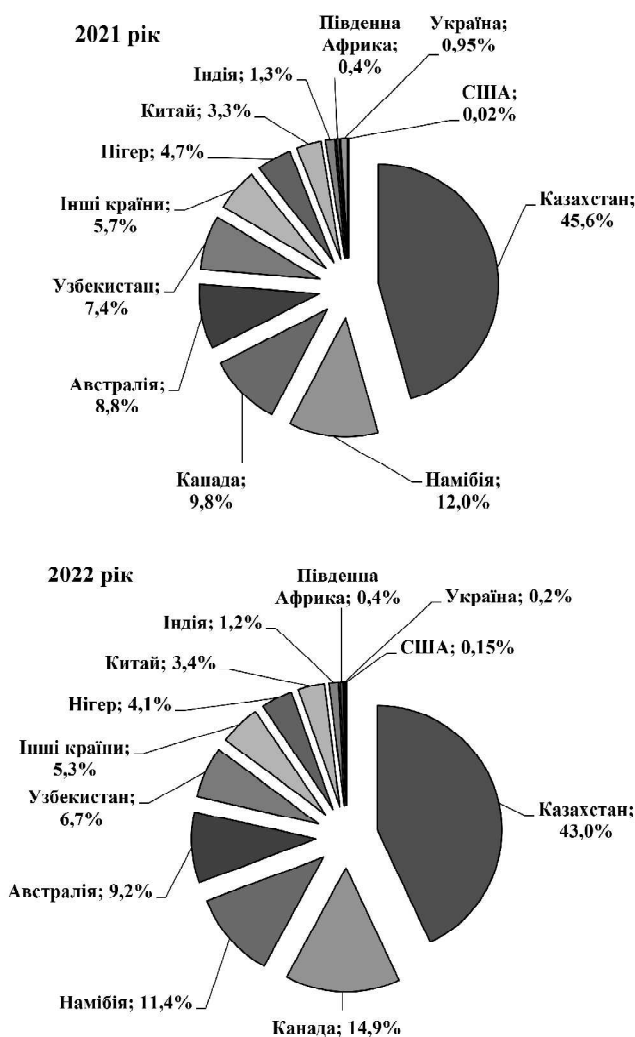

Рис. 3. Структура обсягів видобутку урану за країнами світу в 2021–2022 роках

Джерело: сформовано на основі [5].

За оцінкою всесвітньої ядерної асоціації (WNA) Україна посідає шосте місце в світі по запасам уранових руд і лише одинадцятье — за обсягами видобутку [5]. Однак, через воєнні дії обсяги видобутку уранової руди значно скоротилися у 2022 році в порівнянні з

2021 (рис. 3). Враховуючи загальний обсяг покладів та прогнозу річну потребу у видобутку сировини, власних запасів урану Україні вистачить на понад 100 років.

За рішенням Ради національної безпеки і оборони уранова сировина має стратегічно важливе значення для економіки держави. В свою чергу розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 21 квітня 2023 року за номером 373-р схвалена Енергетична стратегія України на період до 2050 року в якій за мету поставлений розвиток сучасної та безпечної атомної генерації [6]. Забезпечення потреб атомних станцій у ядерному паливі покладається на урановидобувну галузь. Таким чином, розвиток ядерної енергетики є пріоритетним напрямком державної політики, направленої на підтримку енергетичної незалежності країни. Забезпечення підтримки атомних генерацій є можливим завдяки співпраці з міжнародними партнерами. Україна не має повного ядерного паливного циклу, тому політично значущою подією стало підписання двосторонньої угоди зі світовим лідером з виробництва уранового концентрату — канадською компанією Cameco, яка протягом 2024 — 2035 років забезпечуватиме потреби українських АЕС у гексафториді природного урану (UF₆). Не менш важливим етапом є підписання договору, що передбачає конверсію вітчизняного урану, за яким його переробку забезпечить Cameco. Враховуючи дефіцит конверсійних потужностей, укладання угоди зі світовим лідером з виробництва уранового концентрату може гарантувати стабільність у забезпеченні України ядерним паливом [7].

Саме тому, пріоритетним напрямком державної політики є орієнтація на посилення енергетичної незалежності України за рахунок розробки власної сировинної бази шляхом здійснення дорозвідки та уведення в експлуатацію нових уранових родовищ, що дозволить забезпечити потреби ядерної енергетики природним ураном власного видобутку. Динаміка, яка відслідковується на спотовому ринку урану свідчить про те, що ціни стрімко почали повертатися до рівня, який востаннє спостерігалися перед японською катастрофою АЕС "Fukushima Daiichi", однак свого максимального рівня, який в 2007 році складав 140 дол. за фунт поки що не досягли (рис. 4). За даними компанії UxC [8], найнижча

Рис. 4. Динаміка спотових цін на уран

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [8].

спотова ціна на уран в аналізованому періоді спостерігалась в 2017 році і складала 22,11 дол. за фунт. Враховуючи прогнозний рівень котирувань, в 2023 році очікується зростання спотової ціни більш ніж в 2,5 рази. Крім того, за прогнозними даними, які наводить аналітична компанія UxC зростання рівня котирувань буде спостерігатися і надалі.

Передумов для такої динаміки можна виокремити декілька. По-перше, в Сполучених Штатах Америки обговорюється законопроект, який має на меті поновлення виробництва ядерного палива в країні та направлений на створення відповідної програми. По-друге, ринок відреагував на відновлення роботи реактора атомної електростанції "Takahama" компанією Kansai Electric Power, який був зупинений внаслідок подій на АЕС "Fukushima Daiichi". Після майже 12 років перерви, три реактори АЕС "Takahama" поновили свою роботу, в вересні планують запустити четвертий, останній, реактор. Японія не відкидає можливість спорудження сучасних атомних станцій із використанням новітніх технологій. Більш того, в Індії протягом трьох років планують запустити перші дев'ять атомних реакторів, будівництво ще 12 атомних реакторів розпочнеться найближчим часом.

Не менш важливою причиною зростання спотових цін стало усвідомлення, що поряд з відновлювальними джерелами енергії, атомна енергетика є однією з найефективніших в якості низьковуглецевих, що цілком відповідає політиці "нульового викиду".

Фахівці-аналітики компанії UxC стверджують, що протягом 2025—2040 років на ринку очікується значне зростання попиту на уранову сировину. Поряд з цим, в світі спостерігається загальне скорочення обсягів видобутку, обумовлене вичерпаністю розвіданих запасів, що, в свою чергу, вимагатиме освоєння нових родовищ та свідчить про високу інвестиційну привабливість галузі у довгостроковій перспективі.

Уранодобувна галузь України представлена державним підприємством "Східний гірничо-збагачувальний комбінат", яке єдине в Україні має повний цикл виконання робіт з видобування, переробки мінеральної сировини та випуску уранового концентрату (інші назви: концентрат природного урану, закис-окис урану, октаоксидтриурану).

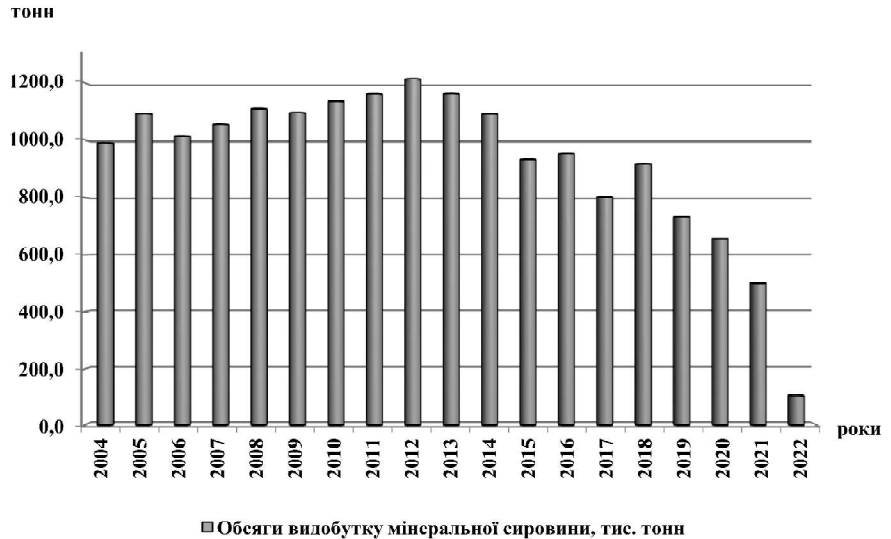

Рис. 5. Динаміка обсягів видобутку мінеральної сировини ДП "СхідГЗК"

Джерело: сформовано за даними гірничо-збагачувального підприємства та на основі [5].

Дані національного Звіту України, опубліковані у виданні Uranium 2020: Resources, Production and Demand свідчать, що станом на 1 січня 2019 року підтверджені запаси урану у вартісній категорії <80 USD/кг складають 72 916 тонн, у вартісній категорії <260 USD/кг — 186 896 тонн [9].

Поточне виробництво концентрату природного урану ДП "СхідГЗК" складає 680 тонн, що задовольняє потреби українських АЕС лише на 28%, однак обсяги видобутку мінеральної сировини за попередні роки коливалися досить нерівномірно (рис. 5). Значне скорочення обсягів видобутку обумовлено, в першу чергу, відпрацюванням розвіданих запасів уранових родовищ. З

Таблиця 1. Показники діяльності ДП "СхідГЗК" за ключовими напрямками

Напрямок діяльності	звіт			прогнозна оцінка	
	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Фінансова діяльність					
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), млн грн	2 196	1 418	498	2 000	3 000
Рентабельність діяльності, %	-25,1	-91,9	-260,8	-30,0	0
Виробнича діяльність					
Обсяги гірничої маси, м ³	299 185	220 825	48 869	140 000	210 000
Обсяги видобутку рядової руди, тис. тонн	657	450	103	340	450
Рівень використання виробничих потужностей, %	70	45	16	54	64
Інвестиційна та інноваційна діяльність					
Капітальні інвестиції, усього, млн грн	95,2	53,1	37,9	400	500
Розвиток трудового потенціалу підприємства					
Середньооблікова чисельність промислового персоналу, що задіяні у видобутку руди, осіб	2 606	2 494	1 910	2 050	2 400
Середньооблікова чисельність промислового персоналу, що задіяні у виробництві уранового оксидного концентрату, осіб	598	574	263	350	500
Загальна продуктивність праці, тис. гривень/особу	447,3	303,1	134,1	610	660
Стан та використання активів					
Вартість активів, млн грн	3 066,4	3 028,6	3 078,3	3 000	3 500
Ступінь зносу основних засобів, %	35,9	44,5	51,1	50	50

Джерело: сформовано за даними гірничо-збагачувального підприємства.

Рис. 6. Взаємозв'язок стратегічних цілей підприємства зі стратегічними цілями та пріоритетами розвитку країни

Джерело: побудовано І.В. Мірошніченко на підставі Стратегічного плану ДП "СхідГЗК" розробленого відповідно до Методичних рекомендацій [11]

іншого боку, затримка в освоєнні нових покладів пов'язана з недостатнім фінансуванням, проте, в разі отримання інвестиційної підтримки, потужностей лише Новокосянтинівської шахти достатньо, щоб задовольнити поточні потреби вітчизняної атомної енергетики в урані.

Загальна кількість урану, видобутого Державним підприємством "Східний гірничо-збагачувальний комбінат" за весь час свого існування, розпочинаючи з 1951 року складає близько 60 тис. тонн.

Стратегічною метою Державного підприємства "Східний гірничо-збагачувальний комбінат" є задоволення потреб українських атомних електростанцій в ядерному паливі за рахунок збільшення виробництва уранового оксидного концентрату.

Грунтовний аналіз діяльності суб'єктів господарювання уранодобувного комплексу дозволить розробити та застосувати новий методичний підхід до оцінки бізнес-процесів, що, в свою чергу, дасть змогу підвищити ефективність управління та наблизитися до оптимальних значень функціонування галузі. З метою первинної оцінки були розглянуті основні показники діяльності ДП "СхідГЗК" за ключовими напрямками (табл. 1).

Протягом останніх трьох років спостерігалось поступове погіршення показників економічного стану підприємства. Проте, найкритичнішого рівня вони досягли у 2022 році, що стало наслідком воєнного стану,

порушенням ланцюжків постачання матеріалів, обмеженнями у споживанні енергоресурсів, кадровим дефіцитом. За прогнозою підприємство може розраховувати на стабілізацію своїх показників у 2023 році та, завдяки зростанню світових цін на уран, на подальше покращення економічного стану та беззбиткову діяльність у 2024 році. Враховуючи, що забезпечення виробництва уранового оксидного концентрату в економічно ефективний спосіб та в обсягах, що задовольняють потреби вітчизняних атомних електростанцій у сировини для фабрикації ядерного палива є нагальною потребою в умовах сьогодення, для зменшення залежності від імпорту ядерного палива. Взаємозв'язок стратегічних цілей ДП "СхідГЗК" зі стратегічними цілями та пріоритетами розвитку країни підтверджується нормативно-правовими актами, стратегічними та програмними документами (рис. 6).

В межах визначеної потреби у необхідності формування організаційно-стабілізаційного механізму корпоративного управління, що дозволить розробити практичні рекомендації з оптимізації пріоритетних бізнес-процесів уранодобувних підприємств, планується вирішення наступних задач:

- провести ранжування бізнес-процесів за рівнем їх пріоритетності. Такий розподіл базується на здатності бізнес-процесів до "швидкого відгуку", що дозволить чітко розставити пріоритети та визначити на цій основі коефіцієнти вагомості для прийняття обґрунтованих управлінських рішень;

- розробити систему оціночних показників бізнес-процесів на уранодобувних підприємствах, яка передбачає використання інтегрованого показника за критерієм оптимальності функціонування. В такий спосіб стане можливим встановити причинно-наслідкові зв'язки між змінами в управлінні бізнес-процесами та змінами в організаційно-стабілізаційному механізмі корпоративного управління;

- розробити заходи, спрямовані на підвищення ефективності організаційно-стабілізаційного механізму корпоративного управління, реалізація яких дасть змогу наблизитися до оптимальних значень показників.

Для забезпечення функціонування великих промислових підприємств, збереження їх виробничого потен-

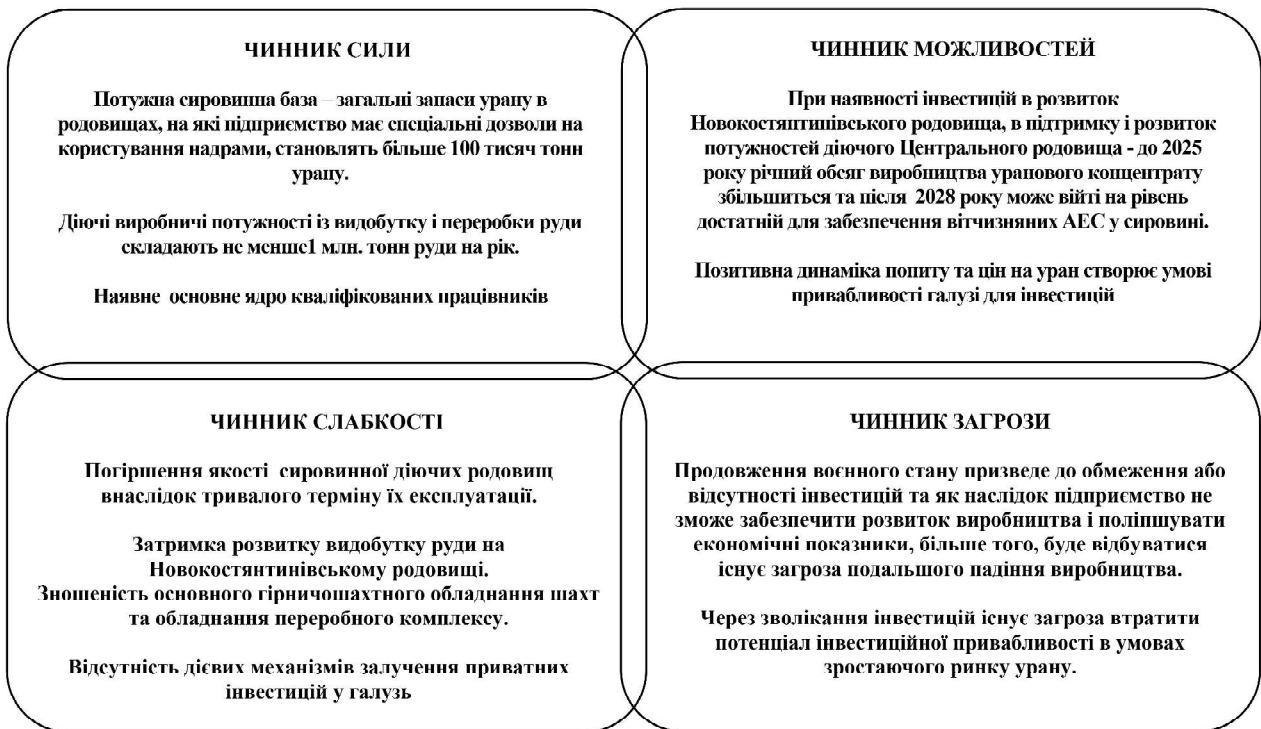

Рис. 7. Визначення чинників впливу на діяльність підприємства

Джерело: побудовано І.В. Мірошниченко.

ціалу необхідною умовою є проведення розподілу оцінок чинників впливу (рис. 7).

В умовах зростання цін та попиту на світовому ринку урану, наявність потужної сировинної бази поряд зі збереженням виробничого та кадрового потенціалу створює привабливі умови для інвестицій в розвиток галузі. Це дозволить вийти на абсолютно новий рівень видобутку, забезпечити вітчизняну атомну енергетику гарантованим джерелом урану та вирішити питання посилення енергетичної незалежності держави. Разом з цим, продовження воєнного стану підвищує ризикованість таких інвестицій, що може привести до зволікання залучення коштів та втрати існуючих можливостей розвитку галузі. Крім того, існує проблема відсутності дієвих механізмів залучення приватного капіталу.

Нехтування перспективами розвитку галузі погрожує втратами потенціалу та, в перспективі, посиленням енергетичної залежності держави від зовнішніх постачальників ядерного палива.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Очікуване зростання світових цін та попиту на уранову сировину, загальне скорочення обсягів видобутку, обумовлене вичерпаністю розвіданих запасів створює передумови для розвитку уранодобувної галузі України. Висока інвестиційна привабливість галузі пояснюється наявністю значних запасів уранової руди та тим, що поряд з відновлювальними джерелами енергії атомна енергетика є однією з найефективніших в якості низьковуглецевих.

Задоволення потреб вітчизняних атомних електростанцій у сировині для фабрикації ядерного палива виз-

начено стратегічною метою програми розвитку уранової галузі. Саме тому, оцінка ефективності бізнес-процесів уранодобувних підприємств із застосуванням критерію оптимальності функціонування дозволить визначити їх пріоритетність за здатністю до "швидкого відгуку".

Наявність потужної сировинної бази, виробничого та кадрового потенціалу створює привабливі умови для інвестицій в розвиток галузі. Разом з цим, зволікання та нехтування перспективами погрожує втратами потенціалу та, в перспективі, посиленням енергетичної залежності державі від зовнішніх постачальників ядерного палива. Все це вимагає економічної переоцінки роботи уранодобувної галузі України. Формування організаційно-стабілізаційного механізму корпоративного управління дозволить розробити практичні рекомендації з оптимізації бізнес-процесів уранодобувних підприємств, дасть змогу наблизитися до оптимальних значень функціонування системи, прискорить прийняття рішень щодо інвестицій, що є пріоритетним завданням в умовах сьогодні.

Література:

1. Загальний енергобаланс України. URL: <https://map.ua-energy.org/en/datasets/d1fb93e6-7751-4d70-9ee9-633747ff83d9/resources/> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Towards a Green Transition of the Energy Sector of Ukraine. UNDP, June 2023. 30 с. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/towards-green-transition-energy-sector-ukraine> (дата звернення: 16.08.2023).
3. Конеченков, А. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни. За редакцією Володимира Омельченка. URL: <https://razumkov.org.ua/>

statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny (дата звернення: 16.08.2023).

4. Електроенергія: Україна та Європа 19 — 23 червня 2023 року. Українська енергетична біржа. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/vyrobnytstvo-ee-v-ukraini-u-sichni-kvitni-2023-roku-zmenshylosia-na-194> (дата звернення: 16.08.2023).

5. Uranium Production Figures, 2013-2022. World nuclear association. URL: <https://www.world-nuclear.org/information-library/facts-and-figures/uranium-production-figures.aspx> (дата звернення: 20.08.2023).

6. Постанова Кабінету Міністрів України "Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року" від 21 квітня 2023 року № 373-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.08.2023).

7. Енергоатом і CAMECO уклали угоди про забезпечення стабільного постачання ядерного палива. Державне підприємство "НАЕК "Енергоатом". URL: <https://www.energoatom.com.ua/o-2003231.html> (дата звернення: 24.08.2023).

8. UxC Uranium U3O8 Futures. — Quotes. URL: <https://www.cmegroup.com/markets/metals/other/uranium.html#venue=globe> (дата звернення: 30.08.2023).

9. Uranium 2022: Resources, Production and Demand. OECD Publishing, 2023. 568 с. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/nuclear-energy/uranium-2022_2c4e111b-en#page1 (дата звернення: 30.08.2023).

10. Про охорону атмосферного повітря: Закон України редакція від 03.01.2023 № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення: 02.09.2023).

11. Про затвердження Методичних рекомендацій з питань методологічного забезпечення складання середньо — та довгострокових стратегічних планів розвитку державних підприємств, державних акціонерних товариств та господарських структур: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 14.08.2013 № 971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0971731-13#Text> (дата звернення: 02.09.2023).

References:

1. Energy Map (2021), "Total energy balance of Ukraine", available at: <https://map.ua-energy.org/en/datasets/d1fb93e6-7751-4d70-9ee9-633747ff83d9/resources/> (Accessed 10.07.2023).

2. UNDP (2023), "Towards a Green Transition of the Energy Sector of Ukraine", available at: <https://www.undp.org/ukraine/publications/towards-green-transition-energy-sector-ukraine> (Accessed 16.08.2023).

3. Konechenkov, A. (2022), "Renewable energy sector of Ukraine before, during and after the war", available at: <https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny> (Accessed 16.08.2023).

4. Ukrains'ka enerhetychna birzha (2023), "Electricity: Ukraine and Europe June 19-23, 2023", available at: <https://ua-energy.org/uk/posts/vyrobnytstvo-ee-v-ukraini-u-sichni-kvitni-2023-roku-zmenshylosia-na-194> (Accessed 16.08.2023).

5. World nuclear association (2023), "Uranium Production Figures, 2013-2022", available at: <https://www.world-nuclear.org/information-library/facts-and-figures/uranium-production-figures.aspx> (Accessed 20.08.2023).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Resolution "On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2050", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text> (Accessed 21.08.2023).

7. NAEK "Enerhoatom" (2023), "Energoatom and Cameco Sign Agreements to Secure Stable Supplies of Nuclear Fuel", available at: <https://www.energoatom.com.ua/o-2003231.html> (Accessed 24.08.2023).

8. CME Group (2023), "UxC Uranium U3O8 Futures — Quotes", available at: <https://www.cmegroup.com/markets/metals/other/uranium.html#venue=globe> (Accessed 30.08.2023).

9. OECD Publishing (2023), "Uranium 2022: Resources, Production and Demand", available at: https://read.oecd-ilibrary.org/nuclear-energy/uranium-2022_2c4e111b-en#page1 (Accessed 30.08.2023).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2023), The Law of Ukraine "On protection of atmospheric air", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (Accessed 02.09.2023).

11. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "On the approval of Methodological recommendations on issues of methodological support for the preparation of medium — and long-term strategic development plans of state-owned enterprises, state-owned joint-stock companies and economic structures", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0971731-13#Text> (Accessed 02.09.2023).

Стаття надійшла до редакції 09.09.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

О. О. Тимошук,
к. ю. н., докторант кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-1000-9721>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.111

ТУРИЗМ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ КРАЇН СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ

O. Timoshchuk,
PhD in Law, Doctoral student of the Department of Mathematics and Economics,
Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk

TOURISM AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH OF THE COUNTRIES
OF THE MEDITERRANEAN REGION

У статті досліджуються міжнародний туризм як драйвер соціально-економічного та соціокультурного розвитку країн Середземномор'я, оскільки він є найважливішим каталізатором економічного зростання. Проаналізовано роль туризму в економічному зростанні через призму збільшення доходів країн завдяки механізму витрат туристів у відвідуваних країнах, що безпосередньо та опосередковано впливає на розвиток націй. Показано, що туризм, передовсім, служить інтересам людини та суспільства загалом і джерелом доходу як на мікро-, так і макроекономічних рівнях, а ступінь економічного розвитку туризму оцінюється питомою вагою у валовому внутрішньому продукті країни (ВВП) та його часткою у доходній частині бюджету. Підтверджено, що туризм у багатьох країнах Середземномор'я активно впливає на розвиток націй, сприяє припливу іноземних доходів більше, ніж багато інших економічних секторів та вважається основною експортно-орієнтованою сферою, котра не стикається з торговельними обмеженнями. Підкреслено, що міжнародний туризм має потужний мультиплікаційний ефект, завдяки якому він сприяє функціонуванню багатьох малих підприємств національних економік середземноморського регіону, та успішно виконує роль фактора зростання та розвитку. Доведено, що внесок туризму в економічний розвиток країн Середземномор'я спостерігається на прямих, непрямих і індукованих рівнях. Підтверджено, що індустрія туризму відіграє визначальну роль в економічному зростанні ВВП багатьох держав середземноморського регіону.

The article examines international tourism as a driver of socio-economic and socio-cultural development of the Mediterranean countries, as it is the most important catalyst of economic growth. The role of tourism in economic growth is analyzed through the lens of increasing income due to the mechanism of spending by tourists in the visited countries, which directly and indirectly affects the development of nations. It is shown that tourism, above all, serves the interests of man and society in general and is a source of income at both the micro- and macroeconomic levels, and the degree of economic development of tourism is assessed by its share in the country's gross domestic product (GDP) and its share in the revenue part of the budget. It has been confirmed that tourism in many Mediterranean countries actively influences the development of nations, contributes to the inflow of foreign income more than many other economic sectors and is considered the main export-oriented sphere, without facing trade restrictions. It is emphasized that international tourism has a powerful multiplier effect, thanks to which it contributes to the functioning of many small enterprises of the national economies of the Mediterranean region, and successfully fulfills the role of a factor of growth and development. It has been proven that the contribution of tourism to the economic development of the Mediterranean countries is observed at the direct, indirect and induced levels. Effect multipliers in tourism convert, on foot, direct sales into income, value added and employment related to spending by travelers in various tourism sectors, secondly, indirect effects represent changes in sales, income and employment within an industry that are inversely related to tourism, thirdly, induced effects reflect increased sales in local industries, resulting in increased household

spending on tourism and related industries and developing sectors such as housing, food, transportation, education, and many goods and services, which consumers need. It has been confirmed that the tourism industry plays a decisive role in the economic growth of the GDP of many countries of the Mediterranean region.

Ключові слова: туризм, економічне зростання, середземноморський регіон, мультиплікаційний ефект туризму, прямі, непрямі, індуковані ефекти.

Key words: tourism, economic growth, Mediterranean region, multiplier effect of tourism, direct, indirect, induced effects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Міжнародний туризм у процесі глобалізації набуває все більшого значення, оскільки виступає не тільки динамічним комплексом, але й найважливішим каталізатором економічного зростання, котре проявляється у довготривалому збільшенні реального валового внутрішнього продукту (ВВП) як в абсолютних значеннях, так і в розрахунку кожного жителя країни. Туризм на сьогодні є загально визнаним драйвером соціально-економічного та соціокультурного розвитку країн Середземномор'я, оскільки його успішне функціонування формує масу позитивних наслідків — створення нових робочих місць; розвиток інфраструктури; поповнення доходної частини бюджетів; збереження об'єктів культурного спадщини, відновлення духовних і фізичних сил подорожуючих, що суттєво впливає на стабільність економічного потенціалу держав загалом. Туризм отримав глобальне визнання як мотивація для економічного зростання, розвитку сільського господарства, енергетики та подолання бідності в країнах, що розвиваються. Роль туризму в економічному зростанні можна розглядати з різних сторін, по-перше, він сприяє збільшенню іноземних доходів через механізм витрат туристів у відвідуваній країні, а по-друге, через свій потенціал безпосередньо та опосередковано впливає на розвиток націй.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Упродовж останніх десятиліть дослідженням впливу індустрії туризму на економічне зростання країн середземноморського регіону займається багато відомих зарубіжних науковців — Н. Антонакакіс [6], Б. Ван [11], В. Ву [10], Гао, Вэнь Сюй [8], С. Гобер [7], М. Джан [10], М. Драгуні [6], Б. Екельс [6], Дж. Кейнс [9], Лей Чжан [8], С. Парамати [10], Т. Рен [10], Е. Рібейро [11], Д. Сантамарія [12], Б. Фабер [7], Дж. Фанг [10], Дж. Філіс Джордж [12].

Українські науковці також аналізують потенціал міжнародного туризму, котрий стає головною рушійною силою регіонального розвитку та прискорює економічну діяльність країн середземноморського басейну — С. Богуславська [3], М. Бойко, І. Журба [1], Ю. Земський [1], І. Кудінова, І. Лебедев [2], С. Матюх [1], Ю. Ольвінська, О. Підвальна [3], О. Подлепіна [4], М. Разінкова [5], І. Сазонець, А. Самойленко, О. Шуплат та інші.

Оскільки туризм тісно пов'язаний з іншими секторами економіки та служить двигуном зростання, водночас може бути і чинником розвитку, пропонуючи різноманітні можливості збільшення іноземних доходів країн Середземномор'я. Тому необхідно проаналізувати можливі перспективи розширення інструментів впливу міжнародного туризму на стимулювання інших видів господарської діяльності у Середземноморському регіоні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження комплексу напрямків цільового спрямування впливу міжнародного туризму на економічне зростання країн Середземномор'я.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Показник економічного розвитку національного туризму можна назвати одним із ключових індикаторів якості життя. Чим доступнішим є туризм для громадян, тим більший дохід здатний отримати держава від туристської діяльності і тим вищий рівень добробуту населення. Економічна ефективність туризму відображає той факт, що туризм у країні має розвиватися у взаємодії з іншими галузями соціально-економічного комплексу. Сприятливий вплив туризму на економіку держави відбувається лише тоді, коли туризм розвивається всебічно, не перетворюючи економіку країни на економіку послуг та не завдає шкоди іншим галузям [9, с. 31]. На сьогодні туризм як галузь відіграє значну роль у процвітанні багатьох держав, рсільки він, передусім, служить інтересам людини, суспільства загалом і, що дуже важливо, є джерелом доходу як на мікро, так і макроекономічних рівнях. Ступінь економічного розвитку туризму оцінюється питомою вагою у валовому внутрішньому продукті країни (ВВП) та її часткою у доходній частині бюджету [1, с. 124].

У глобалізаційному контексті туризм є важливим елементом розвитку світової економіки та одним із провідних джерел доходу для розвинутих держав та країн, що розвиваються. Туризм став міцною опорою для сталого розвитку туристичних регіонів світу, оскільки пропонує різноманітні культурні, соціальні, технологічні і природні продукти для відпочинку та бізнесу [8, с. 1517]. У зв'язку з цим Всесвітня рада з подорожей і туризму (WTTC 2022) зазначила, що подорожі та туризм відіграють життєво важливу роль у створенні робочих місць, включаючи його прямий, непрямий та індукований вплив. За її оцінками, одне з чотирьох робочих місць, або 10,6%, створених у всьому світі, тобто близько 334 мільйонів зайнятих у сфері туризму, а його внесок становить 9,2 трильйона доларів США, тобто 10,4% світового ВВП. При цьому, витрати міжнародних відвідувачів становили 6,8% від загального експорту та 27,4% від світового експорту послуг, що склало 1,7 трильйона доларів США у 2019 році. У 2022 році світові надходження від міжнародного туризму зросли приблизно на 61% порівняно з попереднім роком після різкого зниження, зумовленого початком пандемії коронавірусу (COVID-19). Незважаючи на різке щорічне зростання, надходження від міжнародного туризму в усьому світі залишилися нижче рівня до пандемії, склавши приблизно 1 трильйон доларів США у 2022 році. Тому можна стверджувати, що туризм залишається важливою час-

тиною міжнародної торгівлі послугами, зростаючою галуззю світової і національних економік та відновлює свої позиції після пандемії [14, с. 22].

Туризм бере активну участь у зростанні та розвитку країн, перш за все, приносячи численні економічні цінності та переваги, а по-друге, допомагаючи створити цінність бренду, імідж та ідентифікацію у середземноморському регіоні. Індустрія туризму формує істотний внесок в економічне зростання та розвиток економіки націй. Для більшої частини країн туризм має стати головною рушійною силою регіонального розвитку, що прискорює економічну діяльність. Це позитивно впливає на зростання доходів (Табл 1), можливості працевлаштування, валовий дохід і виробництво, але може завдати шкоди навколишньому середовищу через руйнування національних екосистем [10, с. 8]. Залучаючи міжнародних туристів, він сприяє отриманню надходжень в іноземній валюті, які створюють робочі місця, покращують інфраструктуру та якість життя, сприяють сталому економічному зростанню країни, оскільки від туристів залежать обсяги продажів, прибутків, зарплат, податкових надходжень та експорту. Найбільш прямий вплив стосується таких інфраструктурних об'єктів як транспорт, готелі, ресторани, розваги та магазини [6, с. 13].

Бурхливий розвиток туристичної індустрії у середземноморському регіоні може генерувати таке ж зростання доходу, як і від експорту природних ресурсів. На відміну від нафтової, газової та видобувної промисловості, які спричиняють деградацію природних ресурсів, туристичний сектор може стати зеленим сектором, життєздатним варіантом просування вперед до сталого туризму з меншою залежністю від традиційних засобів підвищення економічного зростання. Туризм став третьою за величиною галуззю експорту в світі після палива та хімічних речовин і попереду продуктів харчування та та товарів автомобільної промисловості [5, с. 34].

Іспанія займає домінуюче місце на середземноморському ринку туристичних послуг. Туризм є однією з опор економіки Іспанії та суттєвим рушієм соціального розвитку [2, с. 147]. На його частку припадає 11,1 % ВВП і 13 % зайнятості. До кінця 2021 року в Іспанії в туристичному секторі працювало близько 2,5 мільйонів людей, що означає зростання більше чим на 12 % порівняно з останнім кварталом попереднього року. Туристична індустрія має у своєму розпорядженні близько 38 000 закладів розміщення подорожувальників [12, с. 451]. Упродовж останнього десятиліття в'їзний туризм становив більше половини експорту послуг Іспанії. Однак ця частка знизилася до 20 % у 2020 році в результаті впливу COVID-19 на туризм у всьому світі та ще не повністю відновилася, оскільки витрати на в'їзний туризм досягли 28,9 % експорту послуг в Іспанії в 2021 році [14, с. 43].

У 2022 році загальний внесок подорожей і туризму у валовий внутрішній продукт Італії знизився на 0,4 відсоткових пункти порівняно з 2019 роком — початку пандемії коронавірусу (COVID-19). У 2021 році індустрія подорожей і туризму Італії внесла 162,6 мільярда євро у ВВП країни, або 9,1 %. У 2022 році подорожі та туризм створили, прямо чи опосередковано, близько 10,2 % ВВП країни. Загалом прямий і опосередкований внесок цих галузей у ВВП країни склав більше 194,4 мільярда євро у 2022 році, зменшившись із 200,5 мільярда євро у 2019 році.

Таблиця 1. Доходи від міжнародного туризму окремих країн Середземномор'я за 2000–2022 рр. (млрд. євро).

Країни	2000	2005	2010	2015	2019	2022
Іспанія	33,4	39,9	41,2	62,2	71,2	65,2
Франція	35,7	35,3	35,4	49,3	56,7	51,7
Італія	29,8	28,4	29,2	43,3	44,3	40,1
Греція	9,9	10,7	9,6	17,3	17,8	13,3
Хорватія	2,9	5,9	6,0	9,7	12,1	9,3
Марокко	2,2	3,7	5,0	6,9	8,7	6,5
Алжир	0,104	0,148	0,166	0,238	0,398	0,219
Туніс	1,8	1,7	1,9	1,5	1,9	1,1
Єгипет	4,7	5,5	9,4	6,7	8,1	6,1
Туреччина	8,2	15,4	17,0	29,3	30,6	21,1
Середземноморський регіон загалом (млрд євро)	152	171	191	207	231	194

Джерело: сформовано на основі [13; 14].

У 2020 році частка доходів від туризму в експорті Італії становили 3,7%, тоді як у 1999 році вона була на рівні — 10,2%. У 2022 році загальний внесок подорожей і туризму в зайнятість населення Італії знизився на 5,2 % порівняно з 2019 роком. Загалом у 2022 році відпочинкові галузі створили, прямо чи опосередковано, приблизно 2,7 мільйона робочих місць у країні [14, с. 42].

У 2019 році індустрія подорожей і туризму внесла у валовий внутрішній продукт Франції майже 211 мільярдів євро. Згодом у 2020 році показники значно знизилися до 108 мільярдів євро, що безпосередньо пов'язане з пандемією COVID-19, яка різко вплинула на туристичний сектор не лише у Франції, але й на міжнародному рівні. Незважаючи на те, що внесок подорожей і туризму Франції у ВВП суттєво коливався в останні роки, він і мав тенденцію до зменшення упродовж 2000—2019 років і склав 9,6 % у 2019 році. Туризм є головним сектором у Франції, де безпосередньо зайнято 1,5 мільйона людей, що складає близько 7,5 % національної робочої сили [13, с. 2].

У середземноморському регіоні важливе місце у наданні туристичних послуг займають країни Північної Африки. Так, зокрема, індустрія туризму робить помірний внесок в економіку Алжиру. У 2021 році цей сектор становив близько 4 % ВВП країни, повільно відновлюючись після туристичної кризи 2020 року, спричиненої пандемією COVID-19. У 2021 році галузь подорожей і туризму в Алжирі створила близько 540 000 робочих місць. Станом на 2022 рік галузь туризму та подорожей становила 5,3 % від загальної зайнятості в країні. У 2022 році доходи від міжнародного туризму в Алжирі становили 2,7 % ВВП, а у 2019 році такий показник був на рівні — 4,3 %. Найвища частка доходів від міжнародного туризму в експорті послуг Алжиру була у 2015 році — 10 % [13, с. 4].

Туризм є важливою галуззю марокканської економіки, безпосередній внесок у ВВП країни склав — 82,1 млрд марокканських марок, або 7,1 % у 2019 році та забезпечив близько 565 000 робочих місць (5,0 % від загальної зайнятості). Туризм загалом є ключовим джерелом іноземної валюти, надходження становили 42% експорту послуг у 2019 році, але знизилися до 29 % у 2022 році, а доходи від туризму як частки загального експорту Марокко поступово знижувалися з 31,1 % у 2001 році до 12 % у 2022 році [13, с. 5].

Туніс є одним з найпопулярніших туристичних напрямків Північної Африки. Індустрія туризму країни становить приблизно 5% ВВП і є життєво важливим джерелом місцевої зайнятості. У 2022 році Туніс зафіксував загалом більше двох мільйонів туристів, посівши 42 місце у світі в абсолютному вираженні, та зайнявши у Північній Африці займає 1 місце. У 2022 році лише в туристичному секторі Туніс отримав дохід близько 1,34 мільярда доларів США. Це відповідає 2,7 % валового внутрішнього продукту та приблизно 8 % усіх надходжень від міжнародного туризму в Північній Африці. Упродовж 2000—2022 років доходи від міжнародного туризму як частка експорту Тунісу мав тенденцію до зниження і склав 7,3% у 2022 році [14, с. 19].

Туризм має потужний мультиплікаційний ефект, завдяки якому він сприяє розвитку. Через споживання місцевих туристичних продуктів він може виступати як засіб для розвитку багатьох малих підприємств національних економік Середземномор'я, а тому сектор туризму має бути стійким, щоб успішно виконувати свою роль фактора зростання та розвитку. Вплив туризму на розвиток галузей національної економіки проявляється через ефект мультиплікатора, що означає стимулювання економічної діяльності в результаті дії у якомусь іншому секторі [3, с. 86]. Туристичний мультиплікатор базується на припущення, що витрати на туризм розподіляються між іншими економічними секторами. Ідея полягає в тому, що туристична діяльність не є окремою формою діяльності і знаходиться в межах усієї економіки країни та взаємопов'язана з іншими секторами. Наприклад, щоб задовольнити попит туристів, туризм не потребує лише туристичних продуктів (природні пам'ятки, туристичні курорти тощо), але й послуг інших секторів (транспортний, сільськогосподарський, фінансовий тощо). Водночас, іноземний турист може привезти іноземну валюту не тільки до відвідуваного місця, але також може розподілити цей дохід на інші об'єкти відпочинку які підтримують туризм. Останні, своєю чергою, витрачають власні доходи в інших секторах економіки. І чим більше розвинений туризм, тим суттєвіший вплив, який він може мати на інші напрямки в результаті мультиплікаційних ефектів між ними [7, с. 2247].

Внесок туризму в економічний розвиток країн спостерігається на прямих, непрямих і індукованих рівнях. Мультиплікатори ефекту в туризмі перетворюють прямі продажі на дохід, додану вартість і зайнятість, пов'язані з витратами відвідувачів у секторах туризму, котрі безпосередньо працюють з туристами та є першими бенефіціарами туристичних витрат — готелі, ресторани, туристичні курорти тощо. Проте переваги отримані від таких туристичних послуг не зупиняються на досягнутому, вони продовжують доходити і до інших секторів, що впливають на їхнє зростання та на розвиток країни загалом.

Непрямі ефекти представляють собою зміни у продажах, доходах і зайнятості всередині галузі, котрі мають зворотні зв'язки (постачання товарів і послуг) з туризмом. Вигоди, отримані безпосередньо від туристів, поширюються на інші сектори, ефект переливу дозволяє цим пов'язаним галузям опосередковано розвиватися як результат туристичної діяльності.

Індуковані ефекти відображають збільшення продажів у місцевих галузях промисловості в результаті

витрати домогосподарств на туризм і суміжні галузі. Ці витрати розвивають такі сектори, як житло, продовольство, транспорт, освіту та багато товарів і послуг, котрих потребують споживачі. Цей процес витрачання і витрачання знову генерує продажі, доходи і робочі місця в економіці країн Середземномор'я [11, с. 182].

За допомогою прямих, опосередкованих та індукованих ефектів зміни витрат туристів можуть вплинути майже на кожен сектор економіки. Ступінь непрямих і індукованих впливів залежить від схильності бізнесменів і домогосподарств у регіоні до купівлі і споживання товарів і послуг місцевого виробництва. Чим більше товарів і послуг купуються у місцевих жителів, тим більше регіон може отримати вигоду від туризму. Таке явище збільшення доходу в інших секторах як результат початкових і наступних витрат туристів відоме як "ефект мультиплікатора".

Туризм неухильно зростає, займаючи свою нішу в світовій економіці. Багато країн приділяють значну увагу індустрії туризму для досягнення економічного зростання упродовж останніх десятиліть. Водночас, важко точно визначити, що представляє собою індустрія туризму, оскільки, на відміну від інших галузей, туризм не має конкретних продуктів, але включає різні суміжні сектори, такі як житло, транспорт, пам'ятки, подорожі та транспорт. Індустрія туризму відіграє визначальну роль в економічному зростанні багатьох держав. У більшості країн, що розвиваються, туристичний сектор робить значний внесок у її ВВП та економіку загалом [4, с. 23]. Так, частка загального внеску подорожей і туризму у світовий ВВП в 2019 та 2022 роках з прогнозом на 2023 рік, складають відповідно — 10,4%, 7,6 %, та 9,2% [13, с. 7]. Отже, належне управління туристичною сферою може покращити державні доходи, надходження в іноземній валюті та зайнятість на місцях, що позитивно впливає на економіку. Багато країн, що розвиваються, зіткнулися з економічними проблемами щодо дефіциту поточного рахунку, збільшення тягаря зовнішнього боргу, тому більшість з них залежать від валютних надходжень. Однак, якщо індустрія туризму розвинена та сприяє економічному зростанню вона є фактором від якого залежить держава, тим більше, що велика частина державних доходів формується з туристичного сектора.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За останні кілька десятиліть туристичний сектор пережив величезне розширення. Частка туристичного сектору у світовому валовому внутрішньому продукті значно зросла, а тому індустрія туризму стала одним із найважливіших інструментів для досягнення сталого економічного зростання в більшості країн Середземномор'я. Сектор туризму не тільки робить значний внесок у ВВП країн регіону, але й відіграє важливу роль у забезпеченні можливостей зайнятості, скороченні бідності, збільшенні розподілу доходів, створенні додаткового попиту на товари та послуги, забезпеченні додаткових податкових надходжень і валютних резервів для урядів країн середземноморського побережжя. Тому всі ці фактори відіграють важливу роль для сталого економічного розвитку будь-якої держави.

Будучи тісно пов'язаним з іншими секторами економіки, туризм служить двигуном зростання, водночас виступає і чинником розвитку, пропонуючи різноманітні можливості збільшення іноземних доходів, які у багатьох країнах використовуються для стимулювання інших видів господарської діяльності: розваги, транспортні послуги, оренда та продаж ремесел, тур путівники, ресторани, готелі тощо. Туризм у країнах Середземномор'я активно впливає на розвиток націй, сприяє припливу іноземних доходів більше, ніж багато інших економічних секторів та вважається основною експортно-орієнтованою галуззю, не стикаючись з торговельними обмеженнями. Зі зростанням глобалізації та можливостей у всьому світі більшість країн ініціюють кілька стратегій для досягнення своїх цілей економічного зростання, і туризм став одним із найважливіших інструментів для досягнення поставленої мети.

Література:

1. Журба І. Є., Матюх С. А., Земський Ю. С. Міжнародний туризм — рушійна сила економічного зростання країн світу. Вісник Хмельницького національного університету. № 1, 2019. С. 123—128.
2. Лебедев, І. В. Рекреація і туризм як фактори розвитку людського потенціалу. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. Одеса: Одеський національний економічний університет. № 3—4, 2021. С. 143—158.
3. Підвальна О.Г. Богуславська С.І. Оцінка економічного впливу індустрії туризму регіону: мультиплікативний ефект. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. Том 32 (71). № 3, 2021. С. 85—89.
4. Подлепіна П.О. Вплив міжнародного туризму на макроекономічну динаміку країн, що розвиваються. Актуальні проблеми економіки. № 1 (211), 2019. С. 21—29.
5. Разінкова М.Ю. Міжнародний туризм і його вплив на розвиток міжнародної економіки. Інвестиції: практика та досвід. № 3, 2020. С. 32—36.
6. Antonakakis N, Dragouni M, Eeckels B. (2019) The tourism and economic growth enigma: examining an ambiguous relationship through multiple prisms. *Journal of Travel Research* 58 (1), pp. 3—24.
7. Faber B and Gaubert C (2019) Tourism and economic development: evidence from Mexico's coastline. *American Economic Review*, 109 (6), pp. 2245—2293.
8. Gao & Wen Xu & Lei Zhang, 2021. "Tourism, economic growth, and tourism-induced EKC hypothesis: evidence from the Mediterranean region," *Empirical Economics*, Springer, vol. 60 (3), pp. 1507—1529.
9. Keynes, John Maynard, "The General Theory of Employment, Interest, and Money", MacMillan and Co., London, 1936. — 190 p.
10. Ren T, Can M, Paramati SR, Fang J, Wu W. The Impact of Tourism Quality on Economic Development and Environment: Evidence from Mediterranean Countries. *Sustainability*. 2019; 11, pp. 1—17.
11. Ribeiro E.C., Wang B. (2020). Tourism led growth hypothesis: has the tourism industry an impact on the economic growth of Sao Tome and Principe? *International Journal of Economics and Financial Issues* 10 (1), pp. 180—185.
12. Santamaria Daniel and Filis George. Tourism demand and economic growth in Spain: New insights based

on the yield curve. *Tourism Management*, № 75, 2019, pp. 447—459.

13. UNWTO/World Tourism Barometer, Madrid, Spain. 2023. 9 p.

14. World Travel & Tourism Council (2023). *Travel & Tourism Economic Impact*. London: World Travel & Tourism Council. 417 p.

References:

1. Zhurba, I. E. Matyukh, S. A., and Zemskyi, Yu. S. (2019), "International tourism is the driving force of economic growth of the countries of the world", *Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, vol. 1, pp. 123—128.
 2. Lebedev, I. V. (2021), "Recreation and tourism as factors in the development of human potential", *Bulletin of socio-economic researches: coll. of science works Odesa: Odesa National University of Economics*, vol. 3—4, pp. 143—158.
 3. Basement, O.H. and Bohuslavska, S.I. (2021), "Assessment of the economic impact of the tourism industry in the region: the multiplicative effect", *Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Economics and management*, vol. 32, pp. 85—89.
 4. Podleпина, P. O. (2019), "The influence of international tourism on the macroeconomic dynamics of developing countries", *Actual problems of the economy*, vol. 1, pp. 21—29.
 5. Razinkova, M.Yu. (2020), "International tourism and its impact on the development of the international economy", *Investments: practice and experience*, vol. 3, pp. 32—36.
 6. Antonakakis, N. Dragouni, M. and Eeckels B. (2019), "The tourism and economic growth enigma: examining an ambiguous relationship through multiple prisms", *Journal of Travel Research*, vol. 58, pp. 3—24.
 7. Faber, B. and Gaubert, C. (2019), "Tourism and economic development: evidence from Mexico's coastline", *American Economic Review*, vol. 109, pp. 2245—2293.
 8. Gao, Wen. and Lei, Zhang. (2021), "Tourism, economic growth, and tourism-induced EKC hypothesis: evidence from the Mediterranean region", *Empirical Economics*, Springer, vol. 60, pp. 1507—1529.
 9. Keynes, J. M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, MacMillan and Co., London, UK.
 10. Ren, T. Can, M. Paramati, S. Fang, J. and Wu, W. (2019), "The Impact of Tourism Quality on Economic Development and Environment: Evidence from Mediterranean Countries", *Sustainability*, vol. 11, pp. 1—17.
 11. Ribeiro, E. and Wang, B. (2020), "Tourism led growth hypothesis: does the tourism industry have an impact on the economic growth of Sao Tome and Principe?", *International Journal of Economics and Financial*, vol. 10, pp. 180—185.
 12. Santamaria, Daniel and Philis, George. (2019), "Tourism demand and economic growth in Spain: New insights based on the yield curve", *Tourism Management*, vol. 75, pp. 447—459.
 13. UNWTO. (2023), *World Tourism Barometer*, Madrid, Spain.
 14. WTTC. (2023), *Travel & Tourism Economic Impact*, London, UK.
- Стаття надійшла до редакції 31.08.2023 р.*

В. М. Кувік,
викладач, Східно-Європейський слов'янський університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-5020-1558>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.116

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМНИЦТВА

V. Kuvik,
Lecturer, East European Slavic University

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC ASPECTS OF BUSINESS DEVELOPMENT MANAGEMENT

У статті розкрито організаційно-економічних аспектів управління розвитком підприємництва. Визначено головні особливості концепції управління розвитком підприємництва. Відтак, стратегії розвитку великого, середнього та малого підприємництва відрізняються обсягами господарської діяльності, специфічними особливостями підприємництва, властивостями організаційної структури. Розкрито основні функції та принципи управління розвитком підприємства. Визначено сутність поняття "управління розвитком підприємства". З'ясовано, що процес управління розвитком підприємства передбачає розв'язання проблем, пов'язаних із усуненням дисбалансу, що появляється у відхиленнях від прогнозних дій підприємства; створення дисбалансу (суперечностей), який виступає в якості джерел майбутнього розвитку підприємства. Виокремлено головні форми та види розвитку підприємств та з'ясовано, що усі вище наведені аспекти розвитку малого та середнього підприємства є інноваційними, оскільки головною складовою розвитку виступають інновації, зокрема в основі технічного виду розвитку малого та середнього підприємства лежать інновації техніко-технологічного типу, а в основі інших двох видів розвитку — інновації організаційно-управлінського типу.

The article describes the organizational and economic aspects of managing the regional development of entrepreneurship. The main features of the concept of managing the development of entrepreneurship are determined. Therefore, strategies for the development of large, medium, and small entrepreneurship differ in the scope of economic activity, specific features of entrepreneurship, and properties of the organizational structure. It has been established that for small and medium-sized enterprises, the process of choosing and developing a strategy is the most important task, as it makes it possible not only to work effectively in a certain market segment, but also to conduct fair competition with large businesses. The main goal of managing the development of entrepreneurship is clarified, which consists in the creation of a dynamic system that would contribute to the timely determination of goals and strategies, the development and implementation of a planning system, as well as the growth of the level of competitiveness of the enterprise on the market. The task of the process of developing and implementing an entrepreneurial strategy is given. The main functions and principles of enterprise development management are revealed. The essence of the concept of "business development management" is defined, which should be considered the process of assisting an enterprise in dynamic, stable development, or in changing the consistent development of an enterprise in order to achieve the main goal of the enterprise's activity, which

consists in the formation of competitive advantages in accordance with changing market conditions and ensuring a long-term presence enterprises in this market. It was found that the process of managing the development of entrepreneurship involves solving problems related to the elimination of the imbalance that appears in deviations from the forecasted actions of the enterprise; creating an imbalance (contradictions), which acts as a source of the future development of the enterprise. The main forms and types of development of enterprises are singled out and it is clarified that all the above aspects of the development of small and medium-sized enterprises are innovative, since the main component of development is innovation, in particular, the technical type of development of a small and medium-sized enterprise is based on innovations of the technical and technological type, and the other two types of development are based on organizational and managerial innovations.

Ключові слова: підприємництво, розвиток, управління розвитком підприємництва, стратегії розвитку, мета, завдання, функції, принципи.

Key words: entrepreneurship, development, management of entrepreneurship development, development strategies, purpose, tasks, functions, principles.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Малий та середній бізнес у вітчизняних умовах відіграє доволі важливу роль. Так, даний вид підприємництва покликаний задовольняти суспільні потреби, забезпечувати суспільство робочими місцями та зростання бюджетних надходжень на будь-якому рівні, а також появу середнього класу, який виступає головним елементом сучасної ринкової економіки. Завдяки ефективному та сталому розвитку малого та середнього підприємництва стає можливим забезпечення покращення ефективності державної економіки, зосередити фінансово-виробничі ресурси суспільства, реалізацію державного потенціалу, а також завершити трансформаційні процеси в економічній системі країни. Все це в сукупності дозволяє забезпечити сприятливі передумови для ефективного розвитку малого та середнього підприємництва за умови здійснення безпомилкового та безперервного стратегічного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дану проблематику досліджували чимало науковців, зокрема В. Верба, Ю. Горященко, А. Дунська, Л. Забродська, Р. Захарчин, Т. Муляр, Є. Новак, І. Падерін, О. Пащенко, О. Раєвська, І. Смолін та інші. Попри наявність великої кількості напрацювань різними науковцями даної проблематики, на сьогоднішній день досить важливо розглянути організаційно-економічні аспекти управління розвитком підприємництва із врахуванням сучасних мінливих умов розвитку вітчизняної економіки.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у розкритті організаційно-економічних аспектів управління розвитком підприємництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління розвитком підприємництва виступає своєрідною концепцією, яка володіє певними особливостями, зокрема:

1. В його основі лежить чітка сукупність теорій управління щодо роботи підприємництва, наприклад системний та ситуаційний аналіз, застосування інноваційно-цільового підходу до системи менеджменту тощо. У даному випадку підприємство слід визначати в якості певної системи відкритого типу. Варто зазначити, що використання лише однієї із вище наведених засад перешкоджає досягненню поставленої мети, яка полягає в забезпеченні ефективного розвитку підприємства протягом довгострокового періоду.

2. Спрямована на дослідження умов, при яких здійснює свою діяльність підприємство. За рахунок цього стає можливим створення відповідних до існуючих умов систем стратегічного управління, які відрізняються особливостями бізнесу та зовнішнього оточення.

3. Зосереджується на збиранні і застосуванні стратегічних інформаційних даних. Проведення моніторингу і застосування інформаційних даних в процесі ухвалення стратегічних рішень дозволяє розкрити сутність і систематичність дій стосовно трансформаційних явищ на підприємстві за рахунок зменшення мінливості його становища.

4. Сприяє прогнозуванню результатів прийнятих рішень, здійснюючи вплив на становище належним розподілом ресурсної бази, налагодженням ефективних взаємозв'язків і формуванням стратегічних дії працівників підприємства;

5. Дає можливість використовувати цілий ряд засобів та методів розвитку підприємства.

6. Забезпечує створення належних умов в процесі формування системи менеджменту, яка дозво-

ляла б здійснювати діяльність підприємства на стратегічних засадах, що своєю чергою, забезпечуватиме його роботу протягом довготривалого періоду тощо.

Ми поділяємо думку Р.М. Захарчина, що "головними характеристиками стратегії розвитку підприємницької діяльності є її ефективність, раціональність, адекватність, можливість створювати нові і покращувати наявні конкурентні переваги підприємства на ринку" [1, с. 247].

Як зазначає Смолін В.І. "основними перевагами розробки стратегії розвитку підприємства є те, що вона дозволяє визначити поведінку підприємства на ринку з врахуванням умов зовнішнього середовища та вірогідного характеру їх зміни; оцінити конкурентоспроможність та стратегічні конкурентні переваги конкретного підприємства; сформулювати глобальну ціль його діяльності; визначити ресурси, які необхідні для досягнення поставлених цілей та забезпечити найбільш ефективне їх використання" [2].

Головною метою управління розвитком підприємства є створення динамічної системи, яка сприяла б забезпеченню своєчасного визначення мети та стратегій, розроблення та реалізації системи планування, а також зростання рівня конкурентоспроможності підприємства на ринку.

На нашу думку, найбільш вдало виокремили завдання процесу розробки та реалізації стратегії підприємства науковці І.Д. Падерін, Ю.Г. Горященко та Є.Е. Новак [3]. Так, дані завдання полягають у:

1. Розробці сприйняття стратегії, тобто сприйняття управлінського персоналу розвитку підприємства протягом довгострокового періоду, вибраних технологій, продукції, клієнтської бази та подальших напрямів розвитку підприємства в цілому. Стратегічне сприйняття виступає в ролі своєрідного напрямку руху підприємства в перспективі, що розкриває технології, цільові аудиторії, товарно-географічний ринок, перспективи та імідж підприємства. Водночас місія розкриває роботу підприємства в певний період часу, тобто які види продукції воно виготовляє, клієнтську базу, а також його технологічно-ділові резерви.

2. Визначенні цілей підприємства, тобто очікуваних результатів, а також еталонів оцінювання його діяльності та розвитку. Даний етап передбачає зміну місії підприємства у чітко виражені результати та наслідки, які бажає досягти підприємство. Визначення цілей та контроль за їх досягненням дає можливість підприємству моніторити прогресивний розвиток своєї діяльності.

3. Розробці самої стратегії розвитку підприємства, тобто визначення методів конкурентної боротьби та здійснення діяльності, обраних менеджментом підприємства з метою задоволення клієнтських потреб, успішної конкурентної боротьби, а також досягнення глобальної мети роботи підприємства.

В.А. Верба виділяє такі основні функції управління розвитком підприємства:

1) "прогнозування (планування) — визначення цільових настанов, встановлення завдань функціонування (тактика) і розвитку (стратегія), визначення шляхів і засобів реалізації планів;

2) організація і координування — створення, узгодження факторів і процесів виконання планів;

3) стимулювання і активізація — створення мотивів і стимулів персоналу до узгоджених та ефективних дій;

4) моніторинг — систематичне спостереження за результатами діяльності, їх аналіз, коригування планів, шляхів і засобів їх реалізації. Циклічність такого процесу має забезпечувати спадковість змін, що необхідні для утримання підприємством стійких конкурентних переваг та досягнення неповторності і довгострокової прибутковості як ключових індикаторів успішного розвитку підприємства у просторі і часі" [4].

Стосовно принципів, та на нашу думку, найбільш вдало їх виділяє Т.С. Муляр, а саме:

1) "орієнтація на довгострокові цілі фірми як господарюючого суб'єкта та економічні інтереси її власників;

2) створення альтернативних варіантів можливих напрямків розвитку, враховуючи динамічність змін зовнішнього оточення;

3) безперервність і комплексність розробки, узгодженість стратегічних рішень за окремими напрямками діяльності підприємства, видами ресурсів, функціями тощо" [5, с. 290].

4. Реалізації стратегії розвитку підприємства, що є найбільш складним та досить тривалим етапом у процесі стратегічного управління, яке здатне позначитися на усіх сферах менеджменту і вирішується усіма підрозділами підприємства. Даний етап передбачає зміну теоретичних аспектів стратегії у комплекс чітко визначених заходів. Під поняттям "реалізація стратегії" варто розуміти сукупність визначених дій стосовно втілення стратегії, зокрема розширення перспектив підприємства, фінансових джерел, розробку політики сприяння, стимулювання персоналу, формування корпоративної культури, а також відповідне керівництво. Відтак, даний етап потребує вибору і реалізації чітких дій, пов'язаних із досягненням прогнозованих результатів. В той же час, варто зазначити, що реалізація стратегії розвитку підприємства спрямована на розв'язання певних завдань, пов'язаних із:

— забезпеченням можливості підприємства дієво втілювати вибрану ним стратегію;

— розподілом ресурсного забезпечення підприємства відповідно до стратегічно важливих цінностей так, щоб ті підрозділи підприємства, які несуть відповідальність за реалізацію стратегічно значущих заходів, одержали достатню кількість людей та фінансування задля виконання визначених завдань;

— розробленням політики сприяння стратегії;

— наданням інформації працівникам підприємства стосовно внесення будь-яких змін до обраної стратегії;

— забезпечення працівників підприємства сприятливими умовами для ефективної реалізації стратегічних завдань шляхом введення "інформаційних, комунікаційних, операційних та електронних систем" [6];

— мотивацією працівників стосовно ефективного втілення стратегії та своєчасної зміни у посадових інструкціях;

— відповідністю мотиваційного забезпечення до досягнутої мети та ефективності виконання стратегії;

— формуванням корпоративної культури, яка зможе покращити процес виконання стратегії;

— введенням інноваційних технологій до процесу виконання стратегії;

— формуванням системи лідерства на підприємстві з метою покращення виконання стратегії.

5. Оцінюванні роботи, моніторингу середовища та внесення коректив, що виступає найважливішим обов'язком управлінця. Так, менеджери підприємства зобов'язані безперервно моніторити внутрішнє і зовнішнє середовище. Водночас при низькому рівні ефективності, недостатньому прогресивному розвитку, появі нових обставин необхідно своєчасно відкоригувати довгостроковий напрям розвитку підприємства, його мету, моделі та стратегії тощо.

В цілому, варто зазначити, що на нашу думку, під самим поняттям "управління розвитком підприємництва" слід вважати процес сприяння підприємства в динамічному стабільному розвитку, чи в зміні послідовного розвитку підприємства задля досягнення головної мети діяльності підприємства, яка полягає у формуванні у відповідності до мінливих ринкових умов конкурентних переваг та забезпеченні довгострокової присутності підприємства на даному ринку. Процес управління розвитком підприємництва передбачає розв'язання проблем, пов'язаних із усуненням дисбалансу, що появляється у відхиленнях від прогнозних дій підприємства; створення дисбалансу (суперечностей), який виступає в якості джерел майбутнього розвитку підприємства.

Як слушно зазначає О.В. Раєвнева, потреба в здійсненні управління розвитком підприємництва обумовлюється:

— радикальною зміною обраного напрямку розвитку бізнесу разом із непередбачуваним переходом в більш стабільний напрям розвитку.

— порушенням напрямів розвитку бізнесу (сукупності показників) в межах наявного стабільного розвитку.

— радикальною зміною обраного напрямку регресивного розвитку бізнесу, що зумовлено появою "штучної точки біфуркації (кардинальна зміна основного вектора розвитку)" [7].

Ми поділяємо думку Л.Д. Забродської, що існують такі форми розвитку: "ринковий розвиток, що відображає процес розширення кола споживачів, клієнтури; організаційний розвиток, відображає процес розвитку індивідуума, груп, сфер відповідальності, систем управління, ініціатив тощо; діловий розвиток — це спрямування ресурсів туди, де вони мають забезпечити максимальну конкурентоспроможність протягом максимально великого терміну часу" [8].

О.П. Пащенко виокремлює такі види розвитку підприємств:

1) "конвергенційний (адаптивний), що включає як зовнішню, так і внутрішню адаптацію підприємства до умов його діяльності, що змінюються;

2) дивергенційний (слабкоадаптивний) розвиток є складовою частиною еволюційного типу розвитку, але відповідає класу регресивного розвитку, характеризується неможливістю керівництва здійснювати адаптивні регулюючі впливи на діяльність підприємства через недостатність або відсутність відповідної ресурсної підтримки і потенціалу розвитку;

3) синхронізований розвиток зумовлений наявністю загального динамічного циклу розвитку підприємства;

4) десинхронізований розвиток є антиподом синхронізованого розвитку і характеризується неузгодженістю ритму життєдіяльності підприємства і зовнішнього середовища або основних сфер життєдіяльності підприємства" [9].

Крім цього, варто навести думку науковця А.Р. Дунської, яка виділяє такі види розвитку підприємства:

1) "технічний (науково-технічний) розвиток — спрямований на вдосконалення якості продукції, технології, послуг за рахунок впровадження техніко-технологічних нововведень;

2) ринковий розвиток — полягає в розширенні сфери споживачів, збільшенні частки ринку тощо;

3) організаційний розвиток — зорієнтований на розвиток окремого працівника, групи, вдосконалення системи та процесів управління тощо" [10].

Усі вище наведені аспекти розвитку малого та середнього підприємства є інноваційними, оскільки головною складовою розвитку виступають інновації. Так, в основі технічного виду розвитку малого та середнього підприємства лежать інновації техніко-технологічного типу, а в основі інших двох видів розвитку — інновації організаційно-управлінського типу.

Варто зазначити, що малим підприємствам значно легше відмовитися від обраної ним стратегії розвитку порівняно з великим підприємством. Це зумовлено тим, що малим підприємствам легше адаптуватися до мінливого зовнішнього середовища і здійснити перехід до нової стратегії із низьким рівнем витрат. Іншими словами, найважливішою перевагою малих підприємств є його розмір, що дає йому можливість вижити, проте з іншої сторони виступає перешкодою для його розширення. В цілому розробка стратегії розвитку передбачає планування роботи підприємства протягом кількох років наперед, конкретизацію та корекцію в процесі реалізації певних планів. При цьому доволі важливу роль відіграє прямий та непрямої вплив факторів зовнішнього середовища, що дає можливість розкрити нові більш підходящі перспективи для ефективного розвитку підприємства, або примушує відійти від наявної стратегії до більш стримуючої.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, на основі вище наведеного можна дійти висновку, що під управлінням розвитку підприємства слід вважати концепцію його розвитку, курс роботи з метою забезпечення найбільш ефективної роботи і розвитку, шляхом доцільного використання його конкурентоспроможності. Жодний бізнес в практичній роботі не може досягати сприятливих результатів без чітко визначеної стратегії свого розвитку. Іншими словами, даний елемент розвитку має лежати в основі ефективної діяльності будь-якого підприємства. Для малих та середніх підприємств процес вибору та розроблення стратегії є найголовнішою задачею, оскільки вона дає можливість не лише ефективно працювати у певному ринковому сегменті, а й проводити справедливую конкурентну боротьбу з великим бізнесом.

Література:

1. Захарчин Р. М. Сучасні виклики щодо формування економічної стратегії розвитку підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 24.7. С. 245—250.
2. Смолін І. В. Стратегічне планування розвитку організації: монографія. К.:КНТЕУ, 2004. 344 с.
3. Падерін І. Д., Горященко Ю. Г., Новак Є. Е. Стратегічне управління на підприємствах малого та середнього бізнесу. Економічний вісник Донбасу. 2017. № 2 (48). С. 163—167.
4. Верба В. А. Підсистема управління розвитком на підприємстві: концептуальні засади створення та функціонування. Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): Наук. ж-л. 2009. Вип. 1—2. С. 404—411.
5. Муляр Т. С. Формування і реалізація стратегії підприємств. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2 (6). С. 289—300.
6. Падерін І. Д., Горященко Ю. Г., Новак Є. Е. Стратегічне управління на підприємствах малого та середнього бізнесу. Економічний вісник Донбасу. 2017. № 2 (48). С. 163—167.
7. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: монографія. Х.: ВД "ІНЖЕК", 2006. 496 с.
8. Забродська Л. Д. Стратегічне управління: реалізація стратегії: навч. посібник для студ. екон. спец. Харків: Консул, 2004. 208 с.
9. Пащенко О. П. Стратегічне управління розвитком підприємства. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Xx_cmoIN4eQJ:journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_2_2/099-103.pdf&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.
10. Дунська А. Р. Інноваційна стратегія як сучасний інструмент управління розвитком підприємства. URL: http://www.confcontact.com/20101008/5_dunska.htm.

References:

1. Zakharchyn, R. M. (2014), "Modern challenges regarding the formation of an economic strategy for the development of the enterprise", *Naukovyi visnyk NLTU*, vol. 24, no. 7, pp. 245—250.
2. Smolin, I. V. (2004), *Stratehichne planuvannia rozvytku orhanizatsii* [Strategic planning of organization development], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
3. Paderin, I. D., Horiashchenko, Yu. H., Novak, Ye. E. (2017), "Strategic management at small and medium-sized enterprises", *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, vol. 2 (48), pp. 163—167.
4. Verba, V. A. (2009), "Development management subsystem at the enterprise: conceptual principles of creation and functioning", *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo): Nauk. zh-l*, vol. 1—2, pp. 404—411.
5. Muliar, T. S. (2013), "Formation and implementation of enterprise strategy", *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, vol. 2 (6), pp. 289—300.
6. Paderin, I. D., Horiashchenko Yu. H., Novak Ye. E. (2017), "Strategic management at small and medium-sized

enterprises", *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, vol. 2 (48), pp. 163—167.

7. Raievnieva, O. V. (2006), *Upravlinnia rozvytkom pidpryiemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli* [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine.

8. Zabrodskia, L. D. (2004), *Stratehichne upravlinnia: realizatsiia stratehii* [Strategic management: strategy implementation], Konsul, Kharkiv, Ukraine.

9. Pashchenko, O. P. (2011), "Strategic management of enterprise development", available at: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Xx_cmoIN4eQJ:journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_2_2/099-103.pdf&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua (Accessed 7 August 2023).

10. Dunska, A. R. (2010), "Innovation strategy as a modern tool for managing enterprise development", available at: http://www.confcontact.com/20101008/5_dunska.htm (Accessed 7 August 2023).

Стаття надійшла до редакції 07.09.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 351.76:347.73:340:330

А. А. Кудь,
генеральний директор ТОВ "СІМКОРД", аспірант заочної форми навчання
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5753-7421>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.121

ПРАВОВІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ УМОВИ ДЛЯ ЗАКОННОГО ОБІГУ ТОКЕНІЗОВАНИХ АКТИВІВ У СУЧАСНИХ ПРИВАТНИХ І ДЕРЖАВНИХ ПУБЛІЧНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПЛАТФОРМАХ

A. Kud,
CEO of SIMCORD LLC, Postgraduate student of the Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

LEGAL AND TECHNOLOGICAL CONDITIONS FOR LEGAL CIRCULATION OF TOKENIZED
ASSETS IN MODERN PRIVATE AND STATE-OWNED PUBLIC INFORMATION PLATFORMS

Стаття пропонує авторський погляд на сучасні підходи до законного обігу токенизованих активів у сучасних приватних і державних публічних інформаційних платформах, що є єдиним технологічно можливим середовищем для такого обігу. Стаття є продовженням триваючої широкої експертної та політичної дискусії щодо того, чим урядовцям і президентам слід керуватися в питаннях обігу віртуальних та, зокрема, забезпечених токенизованих активів.

Автор робить важливий висновок, що основні умови, які забезпечують успішний обіг токенизованих активів, охоплюють: а) однозначно ідентифікований об'єктний склад правовідносин, заснований на використанні токенизованого активу, що дозволяє точно визначити власника та характеристики активу; б) ідентифікацію та верифікацію суб'єктного складу правовідносин відповідно до міжнародних стандартів KYC; в) використання децентралізованої інформаційної платформи як середовища для здійснення правочинів.

Автор резюмує, що інформаційно-прикладна складова токенизованого активу дозволяє виокремити на цьому рівні три основних види токенизованого активу: а) токенизовані документи; б) токенизовані ресурси; в) токенизовані правовідносини. Саме такий розподіл на різновиди токенизованих активів дозволяє юридично й онтологічно полегшити сприйняття токенизованих активів як нового та корисного явища на практиці, наприклад, у банках, торговельних компаніях, аудиторських фірмах тощо.

The paper offers the author's view on modern approaches to legal circulation of tokenized assets in modern private and state-owned public information platforms being the only technologically possible environment for this circulation. The aim of the paper is to define and substantiate legal and technological conditions for legal circulation of tokenized assets in modern private and state-owned public information platforms, which may be the only technologically possible environment for legal circulation of tokenized assets. The paper is a continuation of the ongoing wide-ranging expert and political debate about what government officials and presidents should be guided by in circulation of virtual and, in particular, backed tokenized assets.

The author makes an important conclusion that the main conditions ensuring the successful circulation of tokenized assets include: a) unambiguously identified objects of legal relations based on the use of a tokenized asset, which allows determining the owner and characteristics of the asset accurately; b) identification and verification of entities of legal relations in accordance with international KYC standards; c) use of a decentralized information platform as an environment for deals using tokenized assets, which allows reducing risks and ensures secure transactions.

The author summarizes that the information and applied component of a tokenized asset allows distinguishing three main types of a tokenized asset at this level: a) tokenized documents; b) tokenized resources; c) tokenized legal relations. This division into types of tokenized assets makes it possible to legally and ontologically facilitate the perception of tokenized assets as a new and useful phenomenon in practice, for example, in banks, trading companies, auditing firms, etc. As a result, the use of tokenized assets in the market infrastructure can result in increased competitiveness and stable European market, providing new opportunities for investors and enterprises.

Ключові слова: цифрові активи, віртуальні активи, державне регулювання, цифровізація, розподілений реєстр, цифрова економіка, цифрова трансформація, токен.

Key words: digital assets; virtual assets; state regulation; digitalization; distributed ledger; digital economy; digital transformation; token.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

На тлі дискусії різних регуляторів та егоїстичних настроїв окремих держав першими "зняти вершки" для своєї національної економіки від хвилі суспільного інтересу до віртуальних активів та навіть "криптоентузіазму" можна вважати проблематичним швидке досягнення консенсусу щодо одного чи двох флагманських регуляторних підходів [15], які були б прийнятними і для наднаціонального, і для державного рівнів у світі. Автор вважає, що це все ж таки станеться у короткостроковій перспективі, від двох до трьох років, і це сприятиме розвитку сфери обігу віртуальних активів та технологічним інноваціям. Проте вже можна констатувати дві важливі тези:

1. Світові та національні регулятори регулюють продукти (віртуальні активи) на основі технології блокчейн, оскільки переконані, що у таких продуктах міститься нова чи збільшена фінансова цінність. Така фінансова цінність (наприклад, більша капіталізація активу, більша ліквідність, паралельний обіг чи конвертація активу тощо) є, мабуть, головною метою ініціації та публічної емісії віртуального активу приватним способом. Це радикально відрізняло першу криптовалюту від усіх фіатних грошей, що емітуються центральними банками. Сьогодні нерегульований обіг віртуальних активів, що емітовані приватним способом (приватними особами) і не забезпечені валютними цінностями держави, становлять значну загрозу фінансовим системам [21] і навіть суверенітету держави [11].

2. Сьогодні регулятори вже не намагаються безпосередньо регулювати технологію блокчейн, хоча раніше зустрічалися грубі методологічні помилки у спробах обмежувати апаратну частину в глобально децентралізованій архітектурі збереження даних [7; 14]. Такі колишні помилки можна пояснити технологічним невіглаством політиків та їх радників.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ВИОКРЕМЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ ПИТАНЬ

Втім постає чимало питань щодо того, як саме ставитися суспільству — громадянам, бізнесу та державі — до забезпечених віртуальних активів (у колі яких немає криптовалюти та інших схожих "бульбашок"), за якими експертами й політиками майже однотайно визнається майбутнє? Чим керуватися? На що можна сміливо спиратися? Щодо цих питань і досі немає консенсусу, навіть попри те, що у світі існують вже сотні доларових криптомільярдерів, а світова преса щодня годує суспільство новими історіями цифрового порятунку.

Мабуть, сьогодні лише сліпий не може побачити, що нові цифрові технології пропонують неочікувано нові рішення для традиційних проблем [1; 12; 13]. Яскравим прикладом цього є перспектива вирішити глобальну проблему майнової нерівності за допомогою законної токенизації активів [16; 19]: через надзвичайну складність її вирішення традиційними або відомими способами, пов'язаними зі значним перерозподілом власності у еліт і великими конфліктами, вона є активно декларованою у світі, а глобально її місце посіли "зелений" та енергетичний порядок денний. Токенизація забезпечених активів вирішує цю проблему, радикально знижуючи вхідний поріг на ринки активів і дозволяючи майже кожному продати та купити собі будь-яку дробову частину навіть однієї акції/будинку/унції золота тощо, тобто базового активу. А технологічне рішення цього доволі просте: використання цифрових (на основі технологій розподіленого реєстру, DLT) систем обліку активів для обліку забезпечених токенів, що прив'язані (віднесені) до реального активу, завдяки унікальній властивості токена розподіленого реєстру — подільності. Очевидно, що такий перехід вимагатиме глибокої перебудови інститутів і правил роботи ринкової інфраструктури, але

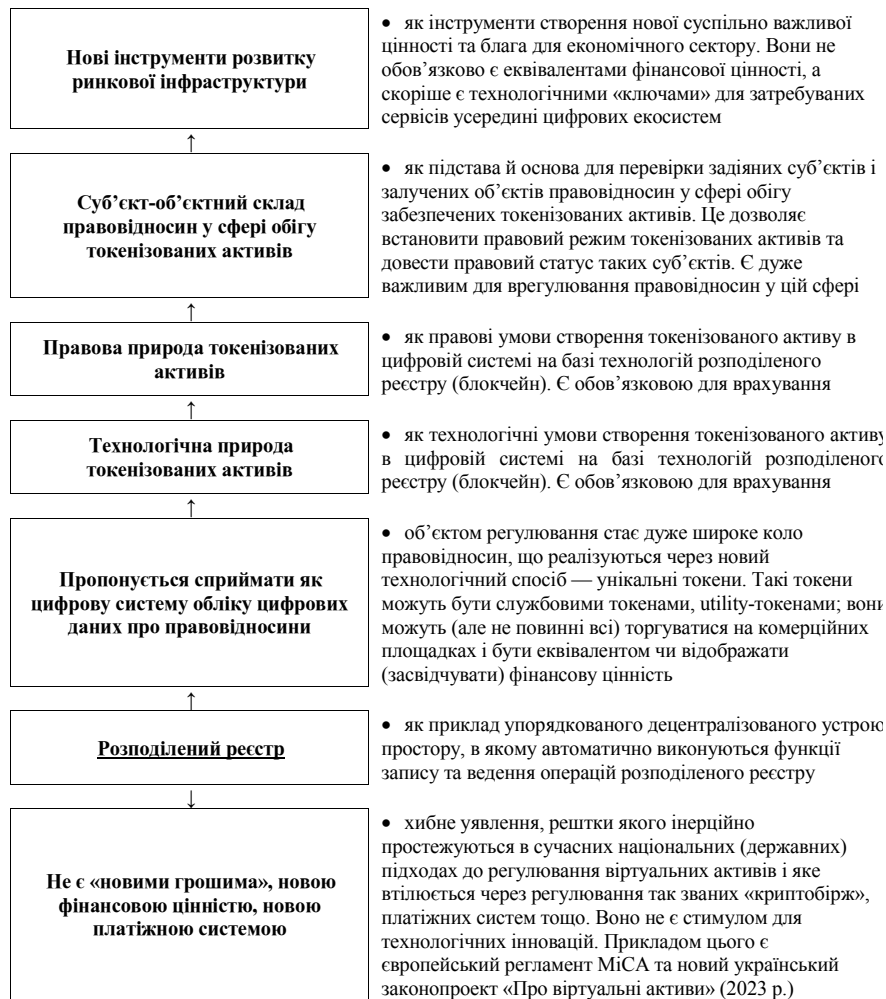

Рис. 1. Авторська морфологія суспільно значущої цінності токенизованих активів через пояснення їх технологічної та правової природи

Джерело: розробка автора.

якщо це буде зроблено, то токенизація може стати ключовим інструментом для створення більш рівних умов на ринках активів по всьому світу.

За останні 2—3 роки дуже зросла кількість як експертних публікацій (у середовищі Всесвітнього економічного форуму, ОЕСР, Світового банку, G20), так і наукових публікацій на всіх континентах, що присвячені питанням законного обігу віртуальних активів та особливо токенизації активів. Попри широкий інтерес і різні експертні оцінки, насправді бракує науково-обґрунтованих галузевих інсайдів від практиків-розробників методології токенизації активів. А проблема ця дійсно є, але вона складна і проста водночас. Складність — у політичному й адміністративному ставленні та дуже значній інерції політичних і соціальних процесів, а простота — у фактичній наявності рішень на основі юридичних правил, вже звичних для цивілізованого світу: норм цивільного права, що закладені в основу правових актів, документів та описаних фактичних ресурсів. Тобто одним із важливих моментів для "розблокування" суспільної й експертної дискусії є критичний погляд на сутнісні технологічні та правові умови обігу токенизованих активів, щоб зробити цей обіг законним, зрозумілим усім, простим і надійним.

МЕТА СТАТТІ

Метою цієї статті є визначення й обґрунтування правових і технологічних умов для законного обігу токенизованих активів у сучасних приватних та державних публічних інформаційних платформах, що можуть бути єдиним технологічно можливим середовищем законного обігу токенизованих активів.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У цій статті автор пропонує дотримуватися такого підходу: поглянути на принципівний об'єкт наднаціонального та державного регулювання з іншого боку — не як на новий спосіб створення ключової цінності у вигляді більшої фінансової вартості, що може створюватися за допомогою відкритих продажів на конкурентному ринку (біржах), а як на спосіб регулювання суспільних відносин за допомогою розподіленого реєстру. "Ключем" у такому регулюванні є радикально вищий рівень довіри між залученими учасниками відносин, що технологічно забезпечується технологією розподіленого реєстру. І в такому разі досліднику та регулятору не потрібно обмежуватися суто фінансовою цінністю активу. Тоді ключова цінність — це більше технологічно забезпеченої довіри між учасниками. Отже, далі в контексті цієї статті методологічно значущим є такий ланцюжок тез:

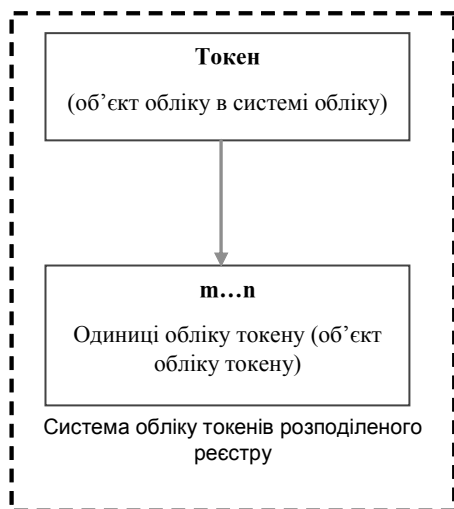

Рис. 2. Система обліку токенив розподіленого реєстру

Примітка: m — мінімальне неподільне та/або подільне число значення одиниць обліку токену розподіленого реєстру [5].

— головним об'єктом регулювання буде більш технологічно досконалий спосіб упорядкування соціальних, економічних, соціально-економічних і правових відносин;

— більш технологічно досконалий спосіб упорядкування відносин реалізується через розподілений реєстр. Він є "фундаментом" технології розподіленого реєстру, а також прикладом упорядкованого децентралізованого устрою простору, в якому автоматично виконуються функції запису та ведення розподілених операцій;

— розподілений реєстр варто сприймати як цифрову систему обліку правовідносин у вигляді класичних правочинів, що автоматично вносяться, реєструються в розподіленому реєстрі, а інформація про які не може бути видалена безслідно чи без авторизації. Відповідно, розподілений реєстр не варто сприймати як "нові гроші" [22], нову фінансову цінність, нову платіжну систему. Разом все це ніяк не спростовує того, що за допомогою розподіленого реєстру можна створювати криптоактиви, криптоцінності, приватні гроші тощо;

— для того щоб реалізувати більш технологічно досконалий спосіб упорядкування відносин через розподілений реєстр, втіленням якого є система обліку цифрових даних про правовідносини (наприклад, угоди, правочини, ділова інформація), слід визначити технологічні та правові умови для обігу токенизованих активів в інформаційних платформах (рис. 1).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Отже, однією з проблем сучасних законодавців у різних країнах є те, що вони намагаються регулювати об'єкт, не розібравшись у природі його походження, що, логічно, тягне й безліч помилок щодо його визначення в правовому полі. Відсутність уніфікованих визначень і чіткої класифікації токенизованих активів як інструментів для реалізації способів фінансового й управлінського обліку майна за їх фундаментальними, характерними ознаками робить практично неможливим визначення важливих для правового регулювання харак-

теристик токенизованих активів, а також умов для обігу токенизованих активів у сучасних приватних і державних інформаційних платформах.

Для об'єктивного визначення умов обігу токенизованих активів як інструментів для реалізації способів фінансового й управлінського обліку майна в інформаційних платформах потрібно насамперед відштовхуватися від комплексності природи токенизованих активів, яка, зі свого боку, має складові: технологічну, економіко-правову та інформаційно-прикладну природу. До того ж дослідження комплексності природи токенизованих активів також може стати основою для визначення видів токенизованих активів. Далі у цій статті послідовно розглянемо: а) технологічні та б) правові умови для обігу токенизованих активів.

Щодо технологічних умов, то однією з важливих властивостей токенизованих активів слід вважати технологічний аспект їх реалізації, що вказує на створення токенизованого активу в системі на базі конкретної технології — технології розподіленого реєстру (блокчейн). Як відомо, розподілений реєстр виступає як передове технологічне рішення у цифровому просторі, що забезпечує більш сучасний і досконалий підхід до обліку токенив розподіленого реєстру [9], а загалом технологія розподіленого реєстру є, мабуть, єдиною освоєною (поширеною) технологічною основою для створення систем [10], які дозволяють зберігати записи про токени розподіленого реєстру, що розширюють можливості використання токенизованих активів та їх інтеграцію у різні сфери діяльності [20]. Згідно зі своєю технологічною природою токенизовані активи виникають у системах, що використовують розподілений реєстр токенив, обертаються та функціонують як самі токени у цих розподілених реєстрах. Можна говорити про низку ознак, що дозволяють розглядати токен розподіленого реєстру (його одиниці обліку) як об'єкт (рис. 2):

— користувачі системи обліку (розподіленого реєстру) можуть самостійно створювати токени розподіленого реєстру;

— токен розподіленого реєстру існує у вигляді ідентифікатора та має власні одиниці обліку в системі обліку;

— користувач системи обліку, зважаючи на свої цілі, в момент створення токену розподіленого реєстру може самостійно зазначити кількість одиниць обліку такого токену розподіленого реєстру, що випускаються;

— між користувачами системи обліку передається не сам токен розподіленого реєстру, а його одиниці обліку;

— користувачі розподіленого реєстру як середовища обертання токену розподіленого реєстру ведуть облік колективно, як наслідок — не виникає можливості одноосібно та безслідно змінювати або видаляти дані токену розподіленого реєстру [6].

Отже, токен розподіленого реєстру має одиниці обліку в системі обліку токенив розподіленого реєстру, і користувач такої системи обліку, зважаючи на свої цілі, в момент створення токену розподіленого реєстру може самостійно зазначити кількість одиниць обліку такого токену розподіленого реєстру, що випускаються. Зі свого боку, токен розподіленого реєстру як об'єкт обліку може бути самостійним об'єктом майнових відносин, що

має власні одиниці обліку в системі обліку токенів розподіленого реєстру.

Оскільки однією з особливостей токена розподіленого реєстру є його двоїстість, то, відповідно, об'єктом обліку в системі обліку токенів розподіленого реєстру може бути будь-яке майно. Між користувачами такої системи обліку токенів розподіленого реєстру передається не сам токен розподіленого реєстру, а його одиниці обліку. Іншими словами, одиниці обліку токенів розподіленого реєстру, що обертаються в системах обліку токенів розподіленого реєстру, — це і є майнові права, які в системах обліку токенів розподіленого реєстру подані у вигляді токенів розподіленого реєстру з унікальними ідентифікаторами. Унікальний ідентифікатор застосовується в інформаційних системах і призначений для ідентифікації певного об'єкта в мережі, а також дозволяє виключити будь-яку імовірність дублювання цього об'єкта та підтверджує його справжність. Отже, ідентифікатор є атрибутивною ознакою об'єкта обліку, що слугує для його ідентифікації, яка виражена у вигляді унікального набору буквених та/або цифрових символів певної довжини та присвоюється об'єкту обліку в середовищі його обертання. Тобто технічно токеновані активи розподіленого реєстру є токенами розподіленого реєстру.

Головне функціонально-цільове призначення технології розподіленого реєстру зводиться до можливості створення на його основі сучасних систем обліку інформації нового покоління [5]. У межах аналізу економічної складової економіко-правової природи токенований актив потрібно розглядати з позиції його відповідності інструменту, за допомогою якого в системі обліку токенів розподіленого реєстру здійснюється облік інформації про майно.

Як сказано вище, технічно токеновані активи є токенами розподіленого реєстру. Одиниці обліку токена розподіленого реєстру можуть виступати одиницями вимірювання обсягу прав щодо такого токена розподіленого реєстру, в той час як токен розподіленого реєстру може бути об'єктом обліку будь-якого майна, що існує поза системою обліку (за межами розподіленого реєстру):

— об'єктів цивільних прав (грошей, цінних паперів, результатів робіт, послуг, результатів інтелектуальної діяльності, інформації, а також інших матеріальних і нематеріальних благ);

— активів як різновиду майна, що є ресурсом, який контролюється підприємством у результаті минулих подій і від якого підприємство очікує отримати майбутні економічні вигоди;

— майнових прав (права користування, права розпорядження та права володіння об'єктом цивільних прав) [5].

Описана двоїстість природи токена розподіленого реєстру пояснюється тим, що токен розподіленого реєстру існує в системі обліку токенів розподіленого реєстру у вигляді ідентифікатора і також має власні одиниці обліку. Отже, за допомогою токенованого активу може здійснюватись облік майна, що може виступати самостійним об'єктом правовідносин.

Говорячи про цільове призначення обліку, що здійснюється за допомогою токенованих активів в

системі обліку токенів розподіленого реєстру, важливо зазначити, що облік може бути визначений як один із нижченаведених:

Фінансовий облік. Здійснення фінансового обліку за допомогою системи обліку токенів розподіленого реєстру із використанням токенованого активу можливо завдяки тому, що:

— токенований актив може бути поданий як інвентарний номер, що присвоюється майну для здійснення його обліку за допомогою системи обліку токенів розподіленого реєстру;

— записи про одиниці обліку токенованого активу визначаються як товар, що існує в межах цивільного обігу, та можуть корелювати з одиницями фінансового обліку майна.

Цивільний (майновий) обіг є сукупністю правочинів усіх його учасників і їх зобов'язальних відносин, які виникають на цій основі, що юридично оформлюють економічні відносини товарообміну. Цивільний обіг має майновий, товарний характер. Отже, достатньо однозначним для розуміння питання, що освітлюється, буде розгляд токенованого активу як товару.

Товар є специфічним економічним благом, виробленим для обміну. Також економічні блага — це "рідкісні блага, яких не існує в готовому вигляді в природі" [2], а товаром вони стають незалежно від їхньої здатності до пересування, незалежно від осіб, які пропонують їх для продажу, від їхньої матеріальності, від характеру їх як продукту праці, але обов'язково призначені для обміну. Здатність товару задовольняти ту чи іншу потребу людини складає його споживчу вартість (нею володіє будь-який товар). У той час як здатність товару до обміну в певних кількісних пропорціях — це мінова вартість.

Отже, для сприйняття токенованого активу як законного товару необхідним є дотримання таких умов:

1. В основі такого токенованого активу має бути правочин із майном. Токенований актив, що знаходиться в цивільному обігу, як інструмент для реалізації способу фінансового обліку майна може бути створений виключно в процесі підготовки та укладання договору, в якому буде описано право користування майном або право розпорядження майном.

2. Сторони правочину, об'єктом якого виступає токенований актив, повинні бути ідентифіковані. Ця вимога обумовлює необхідні функціональні аспекти роботи системи обліку токенів розподіленого реєстру та полягає в необхідності забезпечення ідентифікації користувача, який здійснив переказ одиниць обліку токенованого активу, і користувача, якому були передані ці одиниці обліку токенованого активу в межах певного правочину.

3. Існує можливість підтвердження відомостей про майно, правочин із яким може бути в основі токенованого активу, а також про створення токенованого активу. Для забезпечення дотримання низки правових гарантій щодо токенованого активу обов'язковою є наявність документально підтвердженої інформації про власника майна, правочин із яким лежить в основі такого токенованого активу, а також підтвердженої інформації про належний обсяг прав на таке майно у створювача токенованого активу.

Отже, дотримання перерахованих вище умов є необхідним і достатнім для визначення токенизованого активу як товару, що забезпечує його перебування в межах цивільного обігу. Зі свого боку, в разі невідповідності всім перерахованим умовам токенизований актив не становитиме об'єкт цивільного обігу (товар) і буде призначений для використання в інших, відмінних від обміну, цілях.

Повертаючись до розгляду фінансового обліку в системі обліку токенів розподіленого реєстру, необхідно також сказати про те, що на сьогодні стандартизація процесів фінансової звітності в міжнародних масштабах відбувається на основі вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності [17], розроблених та публікацією яких займається незалежний орган Фонду міжнародних стандартів фінансової звітності — Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності. Важливо зазначити, що ведення фінансового обліку, здійснюваного в системі обліку токенів розподіленого реєстру, за допомогою такого інструмента, як токенизований актив, має можливість бути організованим відповідно до вимог, що містяться у Міжнародних стандартах фінансової звітності.

Управлінський облік. У разі якщо інструментом, за допомогою якого здійснюватиметься ведення обліку майна, буде токенизований актив, який не є об'єктом цивільного обігу та призначений для використання в інших, відмінних від обміну, цілях, то мова буде йти про управлінський облік майна. Токенизований актив, що не знаходиться в цивільному обігу, як інструмент для реалізації способу управлінського обліку майна може бути створений виключно в процесі підготовки та укладання договору, в якому буде описано таке майно, призначене для використання в інших, відмінних від обміну, цілях.

Розкриваючи питання цільового призначення управлінського обліку, необхідно говорити про те, що, на відміну від фінансового, такий вид обліку може бути схарактеризований як облік, що здійснюється для забезпечення відповідною інформацією насамперед внутрішніх користувачів із метою контролю за виробничо-господарською діяльністю організації, для вирішення внутрішніх завдань управління організацією, пошуку та обґрунтування управлінських рішень. Дані управлінського обліку є комерційною таємницею організації. До того ж методика й організація управлінського обліку не регламентуються. Управлінський облік ведеться за правилами, встановленими самою організацією, з урахуванням специфіки її діяльності [8].

Важливо зазначити, що фінансовий і управлінський облік майна, який здійснюється за допомогою системи обліку токенів розподіленого реєстру із використанням токенизованого активу, матиме високий ступінь вірогідності через те, що технологія розподіленого реєстру завдяки своїм властивостям надає принципово якісно новий за своєю надійністю спосіб зберігання й управління інформацією.

Зважаючи на вищевикладене, фундаментальною характеристикою для розгляду токенизованого активу як інструмента, за допомогою якого в системі обліку токенів розподіленого реєстру здійснюється облік майна, є наявність його правового зв'язку з майном, що зі свого боку детермінує подальший розгляд правової

складової економіко-правової природи токенизованого активу.

Далі продовжимо подання суті токенизованих активів через їх правову природу. Як відомо, "правова природа становить юридичну характеристику певного явища, що виражає його специфіку, місце та функції серед інших правових явищ відповідно до його соціальної природи. Правову природу токенизованих активів доцільно розглядати з огляду на її об'єктну та суб'єктну складові. Це дозволяє визначити правовий аспект токенизованих активів, що, зі свого боку, стане базою для створення належного правового режиму токенизованих активів.

Як було зазначено під час розгляду технологічної природи токенизованих активів, розподілений реєстр є системою обліку, в основі якої знаходяться об'єкти обліку у вигляді токенів розподіленого реєстру — об'єктів системи обліку токенів розподіленого реєстру, що є ідентифікаторами структурованої певним чином інформації, яка може бути, але не виключно, похідною від правочину з майном. Водночас токенизований актив слід розглядати як майнове право в цифровому вигляді, похідне від майна" [5].

Під майновими правами прийнято розуміти суб'єктивні права суб'єктів цивільних правовідносин, що пов'язані з їх правомочностями щодо об'єктів власності (володінням, користуванням і розпорядженням майном), а також із матеріальними (майновими) вимогами, що виникають під час цивільного обігу та мають грошове вираження. У цьому випадку токенизований актив становитиме майнове право у цифровому вигляді, похідне від майна. Таке майно для токенизованого активу є майном, право із розпорядження яким використовується його власником для створення токенизованого активу. Для зручності використання далі в тексті для позначення такого майна для токенизованого активу будемо використовувати словосполучення "первинний актив". Варто зазначити, що первинним активом може виступати як безпосередньо майно, так і обсяг прав щодо майна та ін.

Похідність токенизованого активу від первинного активу визначається наявністю правового зв'язку з конкретним правочиним, що проявляється у взаємних правах та обов'язках між власником первинного активу і власником токенизованого активу. Існує обов'язкова для створення токенизованого активу умова — він може бути створений і використаний виключно як наслідок правочину з первинним активом. Іншими словами, токенизованого активу без правочину з первинним активом не може існувати. Токенизований актив може бути створений виключно в межах здійснення правочину з конкретним майном і тільки як цифрове вираження вже існуючого майнового права, що є об'єктом такого правочину. Зокрема, під час переказу одиниць обліку токенизованого активу здійснюватиметься правочин із майном, що знаходиться поза системою обліку токенів розподіленого реєстру, — первинним активом цього токенизованого активу. Саме через наявність в основі токенизованого активу правочину з первинним активом токенизований актив виступає інструментом для здійснення фінансового або управлінського обліку такого первинного активу в системі обліку токенів розподіленого реєстру.

Рис. 3. Суб'єктний склад суспільних відносин, що здійснюються на базі децентралізованої інформаційної платформи

Джерело: [5].

Говорити про відносини, що виникають у сфері застосування токенизованих активів, не враховуючи та не розмежовуючи правовий статус суб'єктів таких відносин, некоректно. До цього питання необхідно підходити комплексно [18], встановлюючи не тільки об'єктний, але й суб'єктний їх склад. Так слід синтезувати декілька ключових правил для цього:

1. Учасників відносин у сфері застосування токенизованих активів можна визначити як користувачів системи обліку токенів розподіленого реєстру.

2. Водночас система обліку токенів розподіленого реєстру як така не дає можливості ідентифікації своїх користувачів через відсутність програмної архітектури для створення облікових записів як сукупності достовірних даних про збережених користувачів, тобто даних, потрібних для ідентифікації, аутентифікації та авторизації користувачів. Саме це обумовлює неможливість використання системи обліку токенів розподіленого реєстру як середовища здійснення правочину через те, що на дії користувачів системи обліку токенів розподіленого реєстру не можуть поширюватися державні гарантії, зокрема можливість захисту законних прав та інтересів користувачів, які не були ідентифіковані [6].

3. Результатом розгляду економіко-правової природи токенизованого активу стало розуміння, що токенизований актив існує в системі обліку токенів розподіленого реєстру у вигляді запису з ідентифікатором інформації, похідної від первинного активу.

4. Токенизований актив у разі його визначення як об'єкта цивільного обігу дозволяє вести фінансовий облік первинного активу. Тоді як за допомогою токенизованого активу нецивільного обігу є можливим здійснення управлінського обліку первинного активу.

Отже, визначивши спосіб формування та перевірки суб'єктно-об'єктного складу відносин у сфері застосу-

вання токенизованих активів, можна говорити про встановлення правового режиму токенизованих активів і правового статусу таких суб'єктів. Це дуже важливо для врегулювання відносин, що виникають у сфері застосування токенизованих активів [6].

Проте, як уже було зазначено вище, використання системи обліку токенів розподіленого реєстру в "чистому вигляді" як середовища здійснення правочину не є можливим. Тому для забезпечення можливості здійснення правочинів із використанням токенизованих активів потрібно відповідне середовище, інфраструктура якого обумовлює можливість ідентифікації як об'єктного, так і суб'єктного складу — децентралізована інформаційна платформа.

Децентралізована інформаційна платформа складається з "інфраструктури сервісів і спільноти незалежних користувачів, наділених або рівними, або заздалегідь визначеними правами, що розподілені за рівнями децентралізованої моделі управління для забезпечення стійкості такої системи" [3]. Децентралізована інформаційна платформа містить систему обліку токенів розподіленого реєстру та може бути використана як середовище здійснення правочину, де контрагенти, ідентифіковані децентралізованою інформаційною платформою [4], мають облікові записи (особисті кабінети), а всі дії автоматично реєструються в такій платформі.

Оскільки децентралізовані інформаційні платформи є результатом людської діяльності, то очевидно, що є такі користувачі, які забезпечують підтримання роботи таких платформ, а є такі користувачі, чії дії спрямовані на споживання корисних властивостей цих платформ. Зважаючи на це, користувачів децентралізованої інформаційної платформи можна класифікувати як "постачальників послуг" і "споживачів послуг" (рис. 3).

Діяльність постачальників послуг може бути спрямована на надання послуг іншим користувачам, що, по

суті, тягне за собою реалізацію суспільних відносин у децентралізованих інформаційних платформах із токенизованими активами як інструментами для реалізації способів фінансового й управлінського обліку майна. Токенизовані активи та децентралізовані інформаційні платформи можуть застосовуватися для реалізації будь-яких відносин, зокрема комерційної спрямованості, водночас самі токенизовані активи також можуть виступати об'єктом таких відносин. Зазначається, що діяльність постачальників послуг є підприємницькою та визначається як діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем або як посередницькі послуги. Зі свого боку, інші користувачі децентралізованих інформаційних платформ (споживачі послуг) споживають послуги для особистого користування, а також із метою провадження підприємницької діяльності.

Суспільні відносини, що здійснюються на базі децентралізованої інформаційної платформи, повинні вважатися договірними та підпадати під сферу регулювання цивільного та/або господарського законодавств. Це обумовлено тим, що ідентифікація користувачів децентралізованої інформаційної платформи дозволяє стверджувати: на такого роду правочини можуть поширюватися державні гарантії, зокрема можливість захисту законних прав та інтересів ідентифікованих користувачів децентралізованої інформаційної платформи [5]. Як інфраструктурне рішення децентралізована інформаційна платформа складається з програмних комплексів, що можуть бути реалізовані у вигляді сервісів і компонентів.

Отже, проведений вище аналіз дозволяє зафіксувати такі чотири важливі сутнісні положення про роль децентралізованих інформаційних платформ в обігу токенизованих активів, що є принциповими для подальшої наукової новизни цієї статті щодо розвитку ринкової інфраструктури:

1. Децентралізовану інформаційну платформу можна сприймати як програмно-апаратний комплекс, інфраструктура якого складається з компонентів і сервісів, містить систему обліку токенів розподіленого реєстру та надає своїм користувачам можливість реалізувати майнові та особисті немайнові відносини через здійснення фінансового й управлінського обліку своїх майнових і особистих немайнових прав за допомогою токенизованих активів.

2. Можливість створення облікових записів користувачів у децентралізованій інформаційній платформі як сукупності даних про користувачів, що зберігається та є необхідною для їхньої ідентифікації, аутентифікації й авторизації, а також існування комплексу компонентів і сервісів дозволяють говорити про децентралізовану інформаційну платформу як про середовище обертання токенизованих активів.

3. Лише децентралізована інформаційна платформа з її компонентами та сервісами (як інфраструктурними рішеннями) може забезпечити створення інформаційно-прикладної складової токенизованого активу [5].

4. Щодо організаційно-технологічного забезпечення інформаційної складової токенизованого активу (наприклад, постійне та безпечне зберігання, миттєве підтвердження й перевірка даних), то інфраструктура децентралізованої інформаційної платформи дозволяє зберігати об'єкти у цифровому вигляді, управляти доступами до них, реєструвати дані таких об'єктів у системі

обліку токенів розподіленого реєстру зі створенням унікального цифрового ідентифікатора — токену розподіленого реєстру та наділяти ці об'єкти додатковими властивостями, серед яких "вірогідність", "незмінність", "структурованість".

Отже, децентралізовані інформаційні платформи дозволяють створювати токенизовані активи з наявною інформаційною складовою у вигляді інформаційного ресурсу токенизованого активу.

Залежно від цілей створення токенизованого активу та об'єкта токенизації можна виокремити прикладну складову токенизованого активу: 1) токенизація документів і документообіг; 2) токенизація цифрових ресурсів та управління доступом до них; 3) токенизація правовідносин.

Розкриття технологічної і правової природи токенизованого активу дає можливість узагальнити умови обігу токенизованих активів як нових інструментів-об'єктів для реалізації способів фінансового й управлінського обліку майна в інформаційних платформах. Зокрема, можна виокремити такі основні умови:

— однозначно ідентифікований об'єктний склад правовідносин із використанням токенизованого активу;

— ідентифікований та верифікований відповідно до міжнародних стандартів Know Your Customer/Client (KYC, або з англійської — знай свого користувача (клієнта)) суб'єктний склад правовідносин із використанням токенизованого активу;

— децентралізована інформаційна платформа як середовище для здійснення правочинів із використанням токенизованого активу.

ВИСНОВКИ

Проведені вище дослідження дозволяють зробити такі узагальнені висновки:

1. Світовий розвиток цифрових технологій у бік Web 3.0 і Web 4.0 буквально спирається на керівні принципи відкритого вихідного коду, децентралізованого управління, безперервності, простоти, надійності та технологічно забезпеченої довіри. Базуючись на технології блокчейн, забезпечені токенизовані активи стають невід'ємною частиною цього технологічного розвитку, оскільки вони слугують інструментами обміну та збереження соціальної цінності й економічної вартості, підтримуючи взаємодію мільярдів людей в Інтернеті та поєднуючи технологічні інновації з новими економічними і соціальними моделями.

2. Основні умови, що забезпечують успішний обіг токенизованих активів, містять:

а) однозначно ідентифікований об'єктний склад правовідносин, заснований на використанні токенизованого активу, що дозволяє точно визначити власника та характеристики активу;

б) ідентифікацію та верифікацію суб'єктного складу правовідносин відповідно до міжнародних стандартів "Знай свого користувача (клієнта)", що допомагає забезпечити безпечні та довірені транзакції з токенизованими активами;

в) використання децентралізованої інформаційної платформи як середовища для здійснення правочинів із використанням токенизованих активів, що сприяє зменшенню ризиків і забезпечує безпеку операцій.

Ці три умови допоможуть забезпечити ефективну та прозору ринкову інфраструктуру, сприятимуть іннова-

ціям і розвитку різних галузей економіки в Євросоюзі. Токенізовані активи можуть стати важливим інструментом для забезпечення доступу до нових економічних і соціальних моделей, створення інноваційних рішень та розвитку цифрової економіки в регіоні.

3. Інформаційно-прикладна складова токенизованого активу дозволяє виокремити на цьому рівні три основних види токенизованого активу: а) токенизовані документи; б) токенизовані ресурси та в) токенизовані правовідносини. Саме такий розподіл на різновиди токенизованих активів дозволяє юридично й онтологічно полегшити сприйняття токенизованих активів як нового та корисного явища на практиці, наприклад, у банках, торговельних компаніях, аудиторських фірмах тощо. І як наслідок — застосування токенизованих активів у ринковій інфраструктурі може сприяти підвищенню конкурентоспроможності та стабільності європейського ринку, забезпечуючи нові можливості для інвесторів і підприємств.

Література:

1. Внукова Н. М. Економіко-правове регулювання господарської діяльності при становленні Індустрії 4.0. Право та інновації. 2022. № 2 (34). DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-2\(34\)-13](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-2(34)-13).
2. Довгялло А. В. Економічна теорія: Навчально-методичний посібник. Київ, 2012. URL: <http://epi-ss.ua/ekonomicheskaya-teoriya234.html>.
3. Децентралізована інформаційна платформа / Терміни та визначення в Соціальній мережі "Система Bitbon". URL: <https://www.bitbon.space/ua/terms-and-definitions/general-terms/decentralized-information-platform>.
4. Дунаєв І. В., Коваленко М. М. Нові траєкторії регулювання інформаційних платформ і платформної економіки заради суспільного блага. Актуальні проблеми державного управління. 2022. № 2 (61). С. 6—24. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-2-01>.
5. Кудь А. А. Комплексна класифікація віртуальних активів. International Journal of Education and Science. 2021. Том 4. № 3—4. С. 64—91. URL: <https://ijes.world/files/paper-files/2021-volume-4-no-3-64/ijes-2021-3-6.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.26697/ijes.2021.3.6>.
6. Кудь А. А. Феномен віртуальних активів: економіко-правовий аспект. IJES. 2020. №3/3. DOI 10.26697/ijes.2020.3.3.
7. Модернізація електронної комерції за допомогою цифрових активів в умовах інформаційної економіки: Монографія / М. А. Машченко, О. М. Кліменко, І. Ф. Лісна, Т. С. Черкашина, А. А. Кудь; ХНЕУ імені Семена Кузнеця. Харків, 2023. 164 с.: іл., табл.
8. Чудовець В. В., Жураковська І. В. Фінансовий облік і звітність: навч. посіб. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2018. 330 с. URL: <http://surl.li/ghzpw>.
9. Avci, G., Erzurumlu, Y. O. (2023). Blockchain tokenization of real estate investment: a security token offering procedure and legal design proposal. Journal of Property Research. No. 40 (2). p. 188—207. DOI: 10.1080/09599916.2023.2167665.
10. Bin Touq, A., Dusek, M. Digital tokens could transform the economies of the Middle East and North Africa — if the governance keeps up / WEF. World Economic Forum, 2021. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2021/03/digital-tokens-could-transform-the-economies-of-the-middle-east-and-north-africa/>.
11. BIS (2021). Permissioned distributed ledgers and the governance of money / R. Auer, C. Monnet, H. Song Shin; BIS Working Papers No. 924. Basel, Bank for International Settlements. 64 p. URL: https://www.bis.org/publ/work924_2101.pdf.
12. Bitbon is the key for Ukraine to the world of innovative platform economy / TSN. Kyiv. TSN, 2023. Retrieved from <https://pr.tsn.ua/groshi/bitbon-klyuch-dlya-ukrayini-u-svit-innovaciynoi-platformnoi-ekonomiki-2300176.html> [in Ukrainian].
13. Dunayev, I., Kud, A., Latynin, M., Kosenko, A., Kosenko, V., Kobzev, I. (2021). Improving methods for evaluating the results of digitizing public corporations. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. No. 6 (13—114). p. 17—28. DOI: 10.15587/1729-4061-2021.248122.
14. Heines, R., Dick, C., Pohle, C., Jung, R. (2021). The Tokenization of Everything: Towards a Framework for Understanding the Potentials of Tokenized Assets. URL: https://www.researchgate.net/publication/352903703_The_Tokenization_of_Everything_-_Towards_a_Framework_for_Understanding_the_Potentials_of_Tokenized_Assets/citation/download.
15. IMF policy paper "Elements of effective policies for crypto assets". No. 2023/004 (February 23, 2023). International Monetary Fund, 2023. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2023/02/23/Elements-of-Effective-Policies-for-Crypto-Assets-530092>.
16. Institutional Investing 2.0. Migration to digital assets accelerates: 2022 Survey of Global Institutional Clients / BNY Mellon. Celent. URL: <https://www.bnymellon.com/content/dam/bnymellon/documents/pdf/insights/migration-digital-assets-survey.pdf>.
17. International Financial Reporting Standards Foundation. List of IFRS standards and IFRIC interpretations. IFRS Foundation: website. 2020. URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/listof-standards/>.
18. Takahashi, K. (2022). Law applicable to proprietary issues of crypto-assets. Journal of Private International Law. No. 18 (3). p. 339—362. DOI: 10.1080/17441048-2022.2138102.
19. Tummala, R., Roch, R., Yi Tan, X. (2021). The 10x Potential of Tokenisation / HSBC. Hong Kong. 11 p.
20. Yoon, S., Mormont, M. (2023). How technology is enabling multistakeholder engagement in today's world / Tech and Innovation. Davos, 2023. Geneva: WEF. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2023/01/how-technology-is-enabling-multi-stakeholder-engagement-davos2023/>.
21. Weisman, B., Choudhury, R. (2021). Blockchain in capital markets: Here's what we've learned after 5 years of experimentation / WEF. Geneva: WEF. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2021/05/after-more-than-5-years-of-experimenting-with-blockchain-here-s-what-we-ve-learned/>.

22. WEF (2017). Impact of the Fourth Industrial Revolution on Supply Chains / World Economic Forum. BVL International. Geneva: WEF. 22 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Impact_of_the_Fourth_Industrial_Revolution_on_Supply_Chains.pdf.

References:

1. Vnukova, N. M. (2022), "Economic and legal regulation of economic activity during the formation of Industry 4.0", Law and innovation, Vol. 2 (34). DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-2\(34\)-13](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-2(34)-13)

2. Dovgyallo, A. V. (2012), Ekonomichna teoriia [Economic theory], KNEU, Kyiv, Ukraine, Available at: <http://epi.cc.ua/ekonomicheskaya-teoriya234.html> (accessed 08.08.2023).

3. Decentralized information platform (2023), "Terms and definitions in the "Bitbon System" Social Network", Simcord, Kharkiv, Ukraine, Available at: <https://www.bitbon.space/ua/terms-and-definitions/general-terms/decentralized-information-platform> (accessed 20.07.2023).

4. Dunayev, I. V., Kovalenko, M. M. (2022), New traces of regulation of information platforms and a platform-based economy for the new public good. Pressing problems of public administration, vol. 2 (61), pp. 6—24. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-2-01>.

5. Kud, A. A. (2021), "Comprehensive Classification of Virtual Assets", International Journal of Education and Science, Vol. 4, No. 3—4, pp. 64—91, Available at <https://ijes.world/files/paper-files/2021-volume-4-no-3-64/ijes-2021-3-6.pdf> (accessed 08.08.2023). DOI: <https://doi.org/10.26697/ijes.2021.3.6>.

6. Kud, A. A. (2020), "The phenomenon of virtual assets: economic and legal aspect", IJES, Vol. 3/3. DOI: [10.26697/ijes.2020.3.3](https://doi.org/10.26697/ijes.2020.3.3).

7. Mashchenko, M. A. Klimenko, O. M. Lisna, I. F. Cherkashina, T. S. and Kud, A. A. (2023), Modernizatsiia elektronnoi komertsii za dopomohoiu tsyfrovykh aktyviv v umovakh informatsijnoi ekonomiky [Modernization of e-commerce using digital assets in the information economy], Simon Kuznets National University of Economics, Kharkiv, Ukraine.

8. Chudovets, V. V., and Zhurakovska, I. V. (2018), Finansovij oblik i zvitnist' [Financial accounting and reporting], IVV of Lutsk, Lutsk, Ukraine, Available at: <http://surl.li/ghzpw> (accessed 08.08.2023).

9. Avci, G., and Erzurumlu, Y. O. (2023), "Blockchain tokenization of real estate investment: a security token offering procedure and legal design proposal", Journal of Property Research, Vol. 40 (2), pp. 188—207. DOI: [10.1080/09599916.2023.2167665](https://doi.org/10.1080/09599916.2023.2167665).

10. Bin Touq, A., and Dusek, M. (2021), "Digital tokens could transform the economies of the Middle East and North Africa — if the governance keeps up", World Economic Forum, available at: <https://www.weforum.org/agenda/2021/03/digital-tokens-could-transform-the-economies-of-the-middle-east-and-north-africa/> (accessed 08.08.2023).

11. BIS (2021), "Permissioned distributed ledgers and the governance of money", BIS Working Papers No. 924, Bank for International Settlements, Basel, available at: https://www.bis.org/publ/work924_2101.pdf (accessed 08.08.2023).

12. TSN (2023), "Bitbon is the key for Ukraine to the world of innovative platform economy", available at: <https://pr.tsn.ua/groshi/bitbon-klyuch-dlya-ukrayini-u-svit-innovaciyanoi-platformnoi-ekonomiki-2300176.html> (accessed 08.08.2023).

13. Dunayev, I., Kud, A., Latynin, M., Kosenko, A., Kosenko, V., and Kobzev, I. (2021), "Improving methods for evaluating the results of digitizing public corporations", Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, vol. 6 (13—114), pp. 17—28. DOI: [10.15587/1729-4061.2021.248122](https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.248122).

14. Heines, R., Dick, C., Pohle, C., and Jung, R. (2021), "The Tokenization of Everything: Towards a Framework for Understanding the Potentials of Tokenized Assets", Available at: https://www.researchgate.net/publication/352903703_The_Tokenization_of_Everything_Towards_a_Framework_for_Understanding_the_Potentials_of_Tokenized_Assets/citation/download (accessed 08.08.2023).

15. International Monetary Fund (2023), "IMF policy paper "Elements of effective policies for crypto assets". No. 2023/004", Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2023/02/23/Elements-of-Effective-Policies-for-Crypto-Assets-530092> (accessed 01.08.2023).

16. BNY Mellon. Celent (2022), "Institutional Investing 2.0. Migration to digital assets accelerates the 2022 Survey of Global Institutional Clients", Available at: <https://www.bnymellon.com/content/dam/bnymellon/documents/pdf/insights/migration-digital-assets-survey.pdf> (accessed 01.08.2023).

17. IFRS Foundation: website (2020), "International Financial Reporting Standards Foundation. List of IFRS standards and IFRIC interpretations", Available at: <https://www.ifrs.org/issued-standards/listof-standards/> (accessed 20.08.2023).

18. Takahashi, K. (2022), "Law applicable to proprietary issues of crypto-assets", Journal of Private International Law, vol. 18 (3), pp. 339—362. DOI: [10.1080/17441048.2022.2138102](https://doi.org/10.1080/17441048.2022.2138102).

19. Tummala, R., Roch, R., and Yi Tan, X. (2021), The 10x Potential of Tokenisation, HSBC, Hong Kong.

20. Yoon, S., and Mormont, M. (2023), "How technology is enabling mistakeholder engagement in today's world", World Economic Forum, Geneva, Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2023/01/how-technology-is-enabling-multi-stakeholder-engagement-davos2023/> (accessed 01.08.2023).

21. Weisman, B., and Choudhury, R. (2021), "Blockchain in capital markets: Here's what we've learned after 5 years of experimentation", World Economic Forum, Geneva, Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2021/05/after-more-than-5-years-of-experimenting-with-blockchain-here-s-what-we-ve-learned/> (accessed 01.08.2023).

22. WEF, and BVL International (2017), "Impact of the Fourth Industrial Revolution on Supply Chains", World Economic Forum, Geneva, Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Impact_of_the_Fourth_Industrial_Revolution_on_Supply_Chains.pdf (accessed 08.08.2023).

Стаття надійшла до редакції 06.09.2023 р.

УДК 338.657.658

M. Diadenko,
Postgraduate student of the Department of Accounting and Taxation,
State University of Trade and Economics
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7631-8013>

A. Shapovalova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,
State University of Trade and Economics
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9749-9439>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.131

PRACTICAL CASES OF CSR IN CONCESSION ARRANGEMENTS

М. С. Дяденко,
аспірант кафедри обліку та оподаткування,
Державний торговельно-економічний університет
А. П. Шаповалова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування,
Державний торговельно-економічний університет

ПРАКТИКА КОРПОРАТИВНО-СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УГОДАХ КОНЦЕСІЇ

At the current stage of development of society and economy in the world, as well as global environmental changes, there is a close relationship between business, stakeholders and the environment. Successful business management of all forms of organization requires expanding the range of duties and responsibilities of business entities. Such an expansion is particularly relevant for such a form of public-private partnership as a concession, which in its essence already carries a socially important effect. The study of leading foreign experience in the implementation of concession agreements is extremely important in Ukraine due to the need to strengthen the economy and further reconstruction after the war.

The article is devoted to the study of practical aspects of corporate social responsibility (CSR) of leading foreign companies in concession agreements. The paper was prepared by using the methods of analysis and synthesis, systematization and generalization of data practices of concession activities of leading foreign companies. The main directions of effective CSR implementation of such companies include: carbon reduction, waste management, social impact assessment in concession arrangements, community engagement in concessions, ethical sourcing, sustainable agriculture, sustainable tourism as well as partnerships with universities.

Considering this study, the corporate social responsibility is an important concept of concession agreements, the implementation of CSR and the solution of environmental and social problems within concession agreements brings mutual benefit both for business, promoting its image, and for its stakeholders, in particular for governments and local communities. On the basis of the leading foreign CSR practices determined in the study, concessionaires and other companies in Ukraine can choose their own way for implementing and expanding corporate social responsibility of their own business and disclosing relevant information in non-financial reporting. While implementing CSR, it is necessary to set clear goals and indicators and participate with stakeholders based on cooperation and transparency.

На сучасному етапі розвитку суспільства й економіки в світі, а також глобальних екологічних змін спостерігається тісний взаємозв'язок між бізнесом, стейкхолдерами та навколишнім середовищем. Успішне ведення бізнесу всіх форм організації вимагає розширення кола обов'язків та відповідальності суб'єктів господарювання. Таке розширення є актуальним зокрема для такої форми державно-приватного партнерства як концесія, яка по своїй суті вже несе в собі суспільно-важливий ефект. Вивчення передового зарубіжного досвіду виконання концесійних угод набуває надзвичайно важливого значення в Україні у зв'язку з необхідністю зміцнення економіки та подальшої її відбудови після війни.

Стаття присвячена дослідженню практичних аспектів корпоративно-соціальної відповідальності (КСВ) провідних зарубіжних компаній в угодах концесії. При дослідженні використовувались методи аналізу й синтезу, систематизації та узагальнення даних практик концесійної діяльності провідних зарубіжних компаній. До основних напрямків ефективного впровадження КСВ таких компаній належать: скорочення викидів вуглекислого газу, управління відходами, оцінка соціального впливу концесії, залучення громад, етичні ланцюги постачання, сталє сільське господарство, сталий туризм та співпраця з університетами.

На підставі дослідження зроблено висновки, що корпоративна соціальна відповідальність є важливою концепцією концесійних угод, впровадження КСВ та вирішення при виконанні концесійних угод екологічних та соціальних проблем несе в собі взаємну вигоду як для бізнесу, підвищуючи його імідж, так для його стейкхолдерів, зокрема урядів і місцевих громад. На основі визначених у дослідженні провідних зарубіжних практик щодо КСВ концесіонери та інші компанії в Україні можуть обрати свій шлях щодо впровадження та розширення корпоративно-соціальної відповідальності власного бізнесу та розкриття відповідної інформації у нефінансовій звітності. При впровадженні КСВ необхідно встановлювати чіткі цілі і показники та взаємодіяти із зацікавленими сторонами на основі співпраці та прозорості.

Key words: concession, corporate social responsibility, CSR, sustainability, non-financial reporting.

Ключові слова: концесія, корпоративна соціальна відповідальність, КСВ, сталий розвиток, нефінансова звітність.

FORMULATION OF THE PROBLEM

Under such conditions, businesses cannot be limited just to trading in order to generate profit. The problem is that society expects companies to pay more attention to issues related to ecology, ethics, human rights, equality, and other social issues. The application of corporate social responsibility and the disclosure of relevant information allows business entities to be more open and transparent to consumers, investors, the state, and other interested parties, which, in turn, contributes to the growth of trust in business entities and the improvement of their image.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

A lot of domestic and foreign authors' papers are related to the study of corporate social responsibility (hereinafter — CSR), among which M.A. Latapi Agudelo, L. Johannsdottir and B. Davidsdottir [1], G. Barauskaite and D. Streimikiene [2], A.B. Carroll [3], S. Korol and O. Romashko [4]. In addition, the papers of A. Makarenko [4], H. Tarasiuk, Y. Laguta, and O. Tarasiuk [5] are devoted to the study of corporate social responsibility regarding concession operations. However, the practical aspects of the concessionaires' activities and their implementation of the CSR concept require further research.

THE AIM

The aim of this paper is to study the information disclosed in the concessionaires' reporting in order to determine the main directions and trends of CSR in concession operations.

METHODS

This paper is based on an analysis of non-financial reporting and other sources of non-financial information of concessionaires, a synthesis of the main revealed directions of corporate social responsibility, systematization, and generalization of the obtained results. The basis of the study is the CSR experience of foreign concessionaires, disclosed in their non-financial statements.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL

In many countries, infrastructure for public services such as roads, bridges, tunnels, prisons, hospitals, airports, water supply systems, energy supply networks, and telecommunications has traditionally been created, operated, and maintained by the public sector at the expense of appropriations from the state budget. In some countries, governments have introduced contractual service agreements to involve the private sector in the

development, financing, operation, and maintenance of such infrastructure. The infrastructure may already exist or may be created during the term of the service agreement. The agreement typically involves a private sector entity that creates or improves infrastructure for the provision of public services (for example, increases its capacity) and operates and maintains this infrastructure for a specified period. Such agreements are often referred to as concession arrangement. [7, cl. 1—2]. In other words, concession arrangements allow private companies to manage public assets or provide services in exchange for a fee or other compensation.

A typical feature of concession agreements is the public service nature of the obligation undertaken by the concessionaire. Public policy defines services related to certain infrastructure that must be provided to society regardless of the specific concessionaire [7, cl. 3]. Concession agreements are a way for governments to use the expertise and resources of the private sector to provide public services or manage public assets. While concessionaires benefit from the opportunity to make a profit, it is important to ensure that the interests of all stakeholders, including government agencies and the local community, are taken into account. Under such conditions, an important tool is the introduction of corporate social responsibility into economic activity and business culture. As more and more companies participate in concession arrangements, the concept of CSR is becoming increasingly important.

First of all, should be noted the definition of corporate social responsibility, which continues to develop and evolve. For example, in early 2001, the European Commission defined corporate social responsibility as "a concept whereby companies integrate social and environmental concerns in their business operations and in their interaction with their stakeholders on a voluntary basis" [8, p. 6]. However, later in 2011, the Commission proposed a new definition of CSR as "the responsibility of enterprises for their impacts on society" [9, p. 6]. In general, corporate social responsibility is the idea that companies are responsible for solving social and environmental problems in addition to meeting financial goals.

In the context of concession arrangements, CSR involves taking measures to minimize negative impacts and maximize positive outcomes for stakeholders. By implementing corporate social responsibility practices, companies can improve their reputation and contribute to sustainable development. In order to implement effective CSR practices in concession arrangements, it is important to understand the requirements of different stakeholders (concessionaire, local community and government authorities). Each stakeholder has its own interests and priorities, and it is important to interact between them based on cooperation and transparency. Implementing CSR in concession can be a challenging task. One of the main challenges is balancing financial and social goals. Companies must also navigate a complex regulatory environment and address the challenges of external stakeholders. However, there are potential ways to address these challenges, such as setting clear targets and indicators, engaging with local

communities and other stakeholders, and monitoring and reporting on progress.

In general, based on the analysis of actual information disclosed by concessionaires in their non-financial reporting, the main areas of CSR are as follows:

- Carbon reduction
- Waste management
- Social impact assessments in concession arrangements
- Community engagement in concessions
- Ethical sourcing
- Sustainable agriculture
- Sustainable tourism
- Partnerships with universities
- Conservation and biodiversity
- Transparency.

There are many examples of companies that have successfully implemented CSR in their concession operations. The most appropriate practical examples of the mentioned CSR areas are presented in the blocks of the information below.

Carbon reduction. Companies can implement carbon-reducing measures as part of their concession agreements, such as using energy-efficient lighting and appliances or implementing renewable energy systems such as solar panels or wind turbines. An example of such a company is the concessionaire of the Heathrow Airport [10, p. 14]. Its activities can be considered in the following ways:

- Energy-efficient LED lighting has been installed throughout the terminals and car parks, which has helped to reduce energy consumption and carbon emissions [11].
- A fleet of electric vehicles has been introduced, including buses, taxis, and luggage trolleys, which are powered by renewable energy sources. This has helped to reduce emissions from transport at the airport [11].
- A range of renewable energy sources has been installed, including solar panels, ground source heat pumps, and a biomass boiler. These sources generate clean energy and help to reduce the airport's reliance on fossil fuels [11].
- A carbon offsetting scheme has been implemented, which allows passengers to offset the carbon emissions from their flights by supporting sustainable development projects around the world [12, p. 2].
- A comprehensive energy management program has been implemented, which includes regular energy audits, the use of smart building technologies, and ongoing staff training and engagement. This program has helped to reduce energy consumption and carbon emissions across the airport [12, p. 5].

Waste management. In Sweden, waste-to-energy concessions have implemented advanced waste management practices to maximize the amount of waste that is recycled or converted to energy. For example, Oresundskraft Kraft & Varme AB operates the waste-to-energy plant in Helsingborg and sorts waste into different categories, and uses advanced technologies to convert waste into energy. It helps to reduce the amount of waste that is sent to landfills. At the same time, the concessionaire's efforts are aimed at resource conservation: the plant recovers valuable resources from waste, such as metals and minerals, which can be reused or recycled. In addition, waste heat is used for district heating of

neighboring buildings, which helps reduce energy consumption and greenhouse gas emissions [13, p. 31—33].

It should also be noted that the Company actively engages with the local community to promote awareness and understanding of sustainable waste management practices. For example, the plant hosts tours and educational programs for local schools and community groups, and local sustainability initiatives are organized and implemented. Additionally, with strict safety protocols in place and ongoing training and support for its employees, it can be said that the Company prioritizes the health and safety of its employees and visitors. Also, when carrying out concession activities, the concessionaire adheres to the principles of transparency and accountability in its activities and publishes regular reports on the impact of activities on the environment and social problems. The company also engages with stakeholders to gain feedback and improve sustainability performance [13, p. 12—13].

Social impact assessments in concession arrangements. Some companies have implemented social impact assessments in their concession arrangements to identify and mitigate negative impacts on local communities. For example, companies can conduct surveys and engage with stakeholders to identify potential social impacts and then develop strategies to minimize or mitigate potential negative impacts in the concession process. This helps to build trust with local communities and reduce the risk of social conflicts.

In particular, in Great Britain, the government requires transport concessionaires to conduct social impact assessments as part of their concession agreements. For example, in the Crossrail project, which involves the construction of a new railway line in London, the concessionaire carried out a social impact assessment to determine the potential impact on local communities and develop strategies to mitigate this impact. The assessment included engagement with local residents and businesses, as well as the development of a community investment program to support local projects [14, p. 9]. It should also be noted that the Crossrail project implemented measures to promote environmental sustainability, such as the use of low-emission machinery and equipment and the minimization of the use of resources such as water and energy. The project also implemented measures to reduce waste and promote recycling [15].

At the same time, the company expands its social responsibility by applying innovative technologies and solutions to promote the sustainability and efficiency of its operations. For example, within the framework of the project, a system of collection and reuse of groundwater was implemented, which contributes to the conservation of water resources. Additionally, the concessionaire has implemented measures to promote the health and safety of its employees and the public, such as implementing strict safety protocols and providing training and support to employees [16]. Should also be noted, the Crossrail project is committed to transparency and accountability in its operations and has established mechanisms through which stakeholders can provide feedback and engage with the project.

Community engagement in concessions. In the Netherlands, the Dutch government requires energy concessionaires to engage with local communities and stakeholders in the development of wind energy projects. For example, energy company Eneco engaged with local residents and businesses to develop a wind energy project in the town of Dordrecht. The project "Delfzijl Noord" involved the installation of 19 wind turbines, and included community engagement initiatives such as public information sessions and a community fund to support local projects [17].

Additionally, Eneco has already implemented a number of CSR initiatives to promote sustainable and responsible practices in its operations, including:

- The company aims to produce and provide renewable energy with the goal of achieving 100% sustainable energy production by 2035. It invests in wind, solar and hydropower projects, and also supports the development of innovative energy technologies [18, p. 9].

- Eneco is committed to reducing its carbon footprint and promoting the sustainability of its operations. The company has implemented measures to reduce energy consumption at its facilities, such as the use of LED lighting and energy-saving appliances. The company also promotes green transportation, such as electric vehicle charging stations and bike-sharing programs [18, p. 7].

- It is committed to promoting social responsibility in its operations and supply chain. The company prioritizes diversity and inclusion in its hiring practices and has implemented programs to support employee development and well-being. The company also works with local communities and organizations to promote sustainability and social responsibility [18, p. 22-23].

- Eneco is committed to transparency and accountability in its operations and publishes an annual sustainability report to provide information on its CSR initiatives and impact. The company also engages with stakeholders to gain feedback and improve sustainability performance [18, p. 63—64].

- The company is committed to promoting biodiversity and conservation in its operations. The company has implemented measures to protect and restore natural habitats and species, and supports research and conservation initiatives [18, p. 35].

Ethical sourcing. Companies can ensure that their products and services are sourced and produced ethically, without exploiting workers or causing harm to the environment. They can also ensure that their suppliers adhere to ethical standards and practices. For example, Siemens (a German multinational conglomerate) adheres to ethical sourcing principles in its concession agreements. The company has implemented a number of initiatives aimed at promoting responsible and sustainable manufacturing practices throughout the supply chain. Firstly, the Siemens Code of Conduct sets clear expectations for its suppliers regarding ethical sourcing. The Company requires all of its suppliers to comply with applicable labor, health and safety and environmental laws and regulations, and to adhere to its own sustainability standards. Secondly, to ensure that its suppliers meet these standards, the company conducts regular audits and assessments of their business practices. It also provides training and support

to its suppliers to help them improve their sustainability performance [19].

Siemens has also implemented several specific initiatives to promote ethical sourcing in its concession agreements. For example, the company is a member of the Responsible Minerals Initiative, which promotes responsible sourcing of minerals used in electronic devices [20]. Siemens also works closely with its suppliers to reduce their environmental impact, for example by encouraging the use of renewable energy sources. Overall, Siemens' commitment to ethical sourcing in concession agreements reflects the company's broader commitment to sustainability and social responsibility. By promoting responsible manufacturing practices throughout the supply chain, the company works to create a more sustainable and ethical business ecosystem.

Sustainable agriculture. In Italy, Rome-Fiumicino airport is a concessionaire of Aeroporti di Roma. It has introduced a program to promote sustainable agriculture in the airport's food concessions. The program involves sourcing local and organic ingredients, reducing waste through composting and recycling, and using environmentally friendly packaging [21, p. 138—142]. Additionally, the concessionaire has implemented a comprehensive waste management program to minimize waste and promote recycling. The program provides separate containers for collecting different types of waste, composting food waste, and introducing a system for recycling materials such as cardboard and plastic [21, p. 126—131].

In addition, the airport has implemented energy efficiency measures to reduce its carbon footprint and promote sustainable development. For example, the airport installed LED lighting systems in its facilities, which are more energy efficient than traditional lighting systems. The airport has also implemented a rainwater collection and reuse system that helps conserve water resources [21, p. 123-125]. The airport also implemented several community engagement initiatives to promote social responsibility and interaction with local communities. For example, local schools are partnered to provide educational programs related to sustainable development and the environment, and cultural events and exhibitions are held to showcase local culture and history [21, p. 143].

Sustainable tourism. In some national parks, concessionaires have implemented sustainable tourism practices to minimize negative impacts on the environment and local communities. Particularly, concessionaires have implemented practices such as recycling, reducing energy consumption, and using environmentally friendly products. This helps to minimize the impact of tourism on the natural environment and can also benefit local communities by creating jobs and promoting local products and services. A prominent example of such activity is the concessionaire of the Plitvice Lakes National Park in Croatia, which has implemented a waste management program that includes recycling, composting, and waste reduction. Since 2018, Plitvice Lakes National Park has introduced new lighting using LED technology, which consumes up to 50% less electricity and is better for wildlife, as the light is not scattered in all directions, but only focused on a narrower area around the trail. The lights are programmed to operate

at 40% intensity for most of the night when intense light is not needed. In addition, the park also has a visitor center that educates tourists about sustainable tourism practices [22].

Partnerships with universities. Companies demonstrate social responsibility in their concession operations by implementing initiatives such as employee training and development programs, as well as cooperation with universities to advance science. For example, the Italian energy company Enel has established partnerships with a number of universities and research centers around the world to promote innovation and sustainability in the energy sector. These partnerships involve joint research projects and the development of educational programs aimed at educating a new generation of professionals in the field of renewable energy and sustainable business practices.

For example, the company has partnered with the Massachusetts Institute of Technology (MIT) in the United States to establish the MIT-Enel Energy Center, which focuses on developing new technologies and business models for the energy sector. The center brings together experts from both Enel and MIT to work on research projects related to energy storage, renewable energy integration, and smart grid technologies [23]. The company has also partnered with the Polytechnic University of Milan in Italy to establish the Enel Endowed Chair in Energy Economics and the Environment. The chair is dedicated to research on energy economics and environmental sustainability, and aims to provide insights into the challenges and opportunities facing the energy sector [24]. Overall, Enel's partnership with universities demonstrates the company's commitment to sustainable development and its belief in the importance of education and research for the development of the energy sector. These initiatives not only promote the development of new technologies and business models, but also support the education and training of future leaders in the field of renewable energy and sustainable development.

CONCLUSIONS

All things considering, should be noted that CSR is an important concept of concession arrangements. By taking action to address social and environmental issues, companies can benefit both themselves and their stakeholders. On the basis of successful practical cases, several directions have been determined on which concessionaires can expand their corporate social responsibility. However, implementing CSR can be difficult. It is important to engage with stakeholders in a collaborative and transparent manner and to set clear goals and metrics. The future of corporate social responsibility in concession agreements is promising. New trends and innovations are emerging that are likely to shape the future of CSR, for example, such as the integration of environmental goals into concession agreements, as well as increased attention to measuring the social impact of concession agreements and minimizing the possible negative consequences of their implementation by concessionaires.

Література:

1. Latapi Agudelo M.A., Johannsdottir L., Davidsdottir B. (2019). A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility. *Int J Corporate Soc Responsibility* 4, 1. <https://doi.org/10.1186/s40991-018-0039-y>
2. Barauskaite G., Streimikiene D. (2020). Corporate social responsibility and financial performance of companies: The puzzle of concepts, definitions and assessment methods. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 1, 278—287. <https://doi.org/10.1002/csr.2048>
3. Carroll, A. B. (2021). Corporate Social Responsibility: Perspectives on the CSR Construct's Development and Future. *Business & Society*, 60(6), 1258—1278. <https://doi.org/10.1177/00076503211001765>
4. Korol C., Romashko O. (2022). Corporate Social Responsibility in Transfer Pricing Strategies. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 122(3), 4—18. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(122\)01](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(122)01)
5. Makarenko A. (2022). Compliance in the Field of Concession Activities: Theoretical and Practical Aspects. *Kyiv Law Journal*, (3), 84—90. <https://doi.org/10.327-82/klj/2021.3.13>
6. Тарасюк Г., Лагута Я., Тарасюк О. (2020). Розвиток державно-приватного партнерства в забезпеченні соціально відповідальної поведінки суб'єктів господарювання. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*, (3), 47—54. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.26-8>
7. Service Concession Arrangements. IFRIC 12. (2006). <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/pdf-standards/english/2022/issued/part-a/ifric-12-service-concession-arrangements.pdf>
8. Green Paper. Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility. Commission of the European Communities. COM(2001)366 (2001). [https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/committees/deve/20020122/com\(2001\)366_en.pdf](https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/committees/deve/20020122/com(2001)366_en.pdf)
9. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility. European Commission. COM(2011)681 (2011). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC-0681&from=EN>
10. Heathrow. Sustainability Report 2021. https://www.heathrow.com/content/dam/heathrow/web/common/documents/company/heathrow-2-0-sustainability/further-reading/2021_Sustainability_Report.pdf
11. Heathrow 2.0 Sustainability Strategy. Our Carbon Strategy. Addressing carbon on the ground. <https://www.heathrow.com/company/about-heathrow/heathrow-2-0-sustainability-strategy/Our-Carbon-Strategy/leading-the-way>
12. Heathrow. Carbon Footprint 2018. https://www.heathrow.com/content/dam/heathrow/web/common/documents/company/heathrow-2-0-sustainability/further-reading/Heathrow-Carbon-Footprint-report_2018.pdf
13. Oresundskraft. Hallbarhetsrapport 2022. https://www.oresundskraft.se/globalassets/pdf/hallbarhetsredovisning/ok_hallbarhetsredovisning_2022_final_uppslag.pdf
14. Pollalis S.N., Lappas D. (2019). Crossrail-Elizabeth Line. Case Study. The Zofnass Program at Harvard. https://research.gsd.harvard.edu/zofnass/files/2019/04/20190327_Crossrail-case-study.pdf
15. Crossrail. Environmental Sustainability. <https://web.archive.org/web/20221228162633/https://www.crossrail.co.uk/benefits/environmental-sustainability/>
16. Crossrail. Social Sustainability. <https://web.archive.org/web/20221228162630/https://www.crossrail.co.uk/benefits/social-sustainability>
17. Eneco. Wind Farm Delfzijl-Noord. <https://www.eneco.nl/over-ons/wat-we-doen/duurzame-bronnen/windpark-delfzijl-noord/>
18. N.V. Eneco. Annual Report 2021. <https://yearreport2021.eneco.com/Eneco-Annual-Report-2021.pdf>
19. Siemens Group Code of Conduct for Suppliers. <https://new.siemens.com/global/en/company/about/supply-chain-management/sustainability-in-the-supply-chain/code-of-conduct.html>
20. Siemens Statement on the responsible Sourcing of Minerals. <https://new.siemens.com/global/en/company/about/supply-chain-management/sustainability-in-the-supply-chain/responsible-minerals.html>
21. The Careport. Aeroporti di Roma. Integrated Annual Report 2022. https://www.adr.it/documents/17615/27825263/ADR_RAI_2022_ENG.pdf
22. Sustainable Business of the Plitvice Lakes National Park (2022). <https://np-plitvicka-jezera.hr/en/sustainable-business-of-the-plitvice-lakes-national-park/>
23. Enel Foundation joins Solve at MIT (2018). <https://www.enelfoundation.org/all-news/news/2018/05/enel-foundation-joins-solve-at-mit>
24. Politecnico di Milano. Smart Grids (2020). <https://www.polimi.it/en/international-prospective-students/laurea-magistrale-programmes-equivalent-to-master-of-science/programme-catalogue/electrical-engineering/smart-grids>

References:

1. Latapi Agudelo, M.A., Johannsdottir, L. and Davidsdottir, B. (2019), "A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility", *Int J Corporate Soc Responsibility* vol. 4, 1. <https://doi.org/10.1186/s40991-018-0039-y>
2. Barauskaite, G. and Streimikiene, D. (2020), "Corporate social responsibility and financial performance of companies: The puzzle of concepts, definitions and assessment methods", *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, vol. 1, pp. 278—287. <https://doi.org/10.1002/csr.2048>
3. Carroll, A. B. (2021), "Corporate Social Responsibility: Perspectives on the CSR Construct's Development and Future", *Business & Society*, vol. 60 (6), pp. 1258—1278. <https://doi.org/10.1177/00076503211001765>

4. Korol, C. and Romashko, O. (2022), "Corporate Social Responsibility in Transfer Pricing Strategies", *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, vol. 122 (3), pp. 4–18. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(122\)01](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(122)01)

5. Makarenko, A. (2022), "Compliance in the Field of Concession Activities: Theoretical and Practical Aspects", *Kyiv Law Journal*, vol. (3), pp. 84-90. <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.13>

6. Tarasiuk, H., Laguta, Y. and Tarasiuk, O. (2020), "Development of Public-Private Partnership in Ensuring Socially Responsible Behavior of Economic Entities", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. (3), pp. 47–54. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.26-8> [in Ukrainian]

7. IFRIC 12 (2006), "Service Concession Arrangements", available at: <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/pdf-standards/english/2022/issued/part-a/ifric-12-service-concession-arrangements.pdf> (Accessed 10 Aug 2023).

8. Commission of the European Communities (2001), "Green Paper. Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility", available at: [https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/committees/deve/20020122/com\(2001\)366_en.pdf](https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/committees/deve/20020122/com(2001)366_en.pdf) (Accessed 10 Aug 2023).

9. European Commission (2011), "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0681&from=EN> (Accessed 10 Aug 2023).

10. Heathrow (2021), "Sustainability Report 2021", available at: https://www.heathrow.com/content/dam/heathrow/web/common/documents/company/heathrow-2-0-sustainability/further-reading/2021_Sustainability_Report.pdf (Accessed 10 Aug 2023).

11. Heathrow (2023), "2.0 Sustainability Strategy. Our Carbon Strategy. Addressing carbon on the ground.", available at: <https://www.heathrow.com/company/about-heathrow/heathrow-2-0-sustainability-strategy/Our-Carbon-Strategy/leading-the-way> (Accessed 10 Aug 2023).

12. Heathrow (2018), "Carbon Footprint", available at: https://www.heathrow.com/content/dam/heathrow/web/common/documents/company/heathrow-2-0-sustainability/further-reading/Heathrow-Carbon-Footprint-report_2018.pdf (Accessed 10 Aug 2023).

13. Oresundskraft (2022), "Sustainability report 2022", available at: https://www.oresundskraft.se/globalassets/pdf/hallbarhetsredovisning/ok_hallbarhetsredovisning_2022_final_uppslag.pdf (Accessed 10 Aug 2023).

14. Pollalis, S.N. and Lappas, D. (2019), "Crossrail-Elizabeth Line. Case Study", The Zofnass Program at Harvard, available at: https://research.gsd.harvard.edu/zofnass/files/2019/04/20190327_Crossrail-case-study.pdf (Accessed 10 Aug 2023).

15. Crossrail (2022), "Environmental Sustainability", available at: <https://web.archive.org/web/20221228162633/https://www.crossrail.co.uk/benefits/environmental-sustainability/> (Accessed 10 Aug 2023).

16. Crossrail (2017), "Social Sustainability", available at: <https://web.archive.org/web/20221228162630/https://www.crossrail.co.uk/benefits/social-sustainability> (Accessed 10 Aug 2023).

17. Eneco <https://www.eneco.nl/over-ons/wat-wedoen/duurzame-bronnen/windpark-delfzijl-noord/> "Wind Farm Delfzijl-Noord", available at: (Accessed 10 Aug 2023).

18. N.V. Eneco (2021), "Annual Report", available at: <https://yearreport2021.eneco.com/Eneco-Annual-Report-2021.pdf> (Accessed 10 Aug 2023).

19. Siemens Group (2023), "Code of Conduct for Suppliers", available at: <https://new.siemens.com/global/en/company/about/supply-chain-management/sustainability-in-the-supply-chain/code-of-conduct.html> (Accessed 10 Aug 2023).

20. Siemens, "Siemens Statement on the responsible Sourcing of Minerals", available at: <https://new.siemens.com/global/en/company/about/supply-chain-management/sustainability-in-the-supply-chain/responsible-minerals.html> (Accessed 10 Aug 2023).

21. The Careport. Aeroporti di Roma. (2022), "Integrated Annual Report", available at: https://www.adr.it/documents/17615/27825263/ADR_RAI_2022_ENG.pdf (Accessed 10 Aug 2023).

22. Plitvice Lakes National Park (2022), "Sustainable Business of the Plitvice Lakes National Park", available at: <https://np-plitvicka-jezera.hr/en/sustainable-business-of-the-plitvice-lakes-national-park/> (Accessed 10 Aug 2023).

23. Enel Foundation (2018), "Enel Foundation joins Solve at MIT", available at: <https://www.enelfoundation.org/all-news/news/2018/05/enel-foundation-joins-solve-at-mit> (Accessed 10 Aug 2023).

24. Politecnico di Milano (2020), "Smart Grids", available at: <https://www.polimi.it/en/international-prospective-students/laurea-magistrale-programmes-equivalent-to-master-of-science/programme-catalogue/electrical-engineering/smart-grids> (Accessed 10 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 01.09.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

С. А. Рогозний,
аудитор, консультант з МСФЗ, член Правління та керівник комітету з фінансів Федерації професійних бухгалтерів і аудиторів України,
аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3606-0147>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.138

ПОСТУПКИ В ДОГОВОРАХ ОРЕНДИ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У ЗВІТНОСТІ ОРЕНДАРЯ

S. Rohoznyi,
Auditor, IFRS consultant, Head of the Finance Committee,
member of the FPAAU Board,
Postgraduate student, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

CONCESSIONS IN LEASE AGREEMENTS AND THEIR PRESENTATION IN THE LESSEE'S FINANCIAL STATEMENTS

У статті визначено особливості відображення орендних операцій суб'єктами господарювання, які ведуть облік за міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ), в умовах воєнного стану. Окремі практичні кейси з нетиповими за обставинами виникнення орендними розрахунками були нам знайомі ще до війни. Зокрема суттєвий вплив на життя людей та діяльність компаній завдала пандемія COVID та пов'язане з нею запровадження карантинних заходів. Тоді Рада з МСФЗ на численні прохання користувачів внесла зміни до МСФЗ 16 [1] щодо відображення поступок з оренди у фінансовій звітності в умовах карантину. При всьому тому, що ведення бізнесу в умовах війни так само є нетиповим, і навіть ще більш всеохоплюючим, однак через те, що географічно стосується в основному лише України, Рада з МСБО та її органи не вносили спеціальних змін до МСФЗ. А отже, в нестандартних з позиції МСФЗ умовах воєнного стану, що діють в Україні, актуальним є відпрацювання на національному рівні підходу відображення орендних операцій, що був би науково обгрунтованим і ніс практичну цінність для бізнесу.

В даній статті наведено методику первісної оцінки орендних зобов'язань та активів з права користування за договорами оренди, а також подальших розрахунків з орендодавцем та нарахувань амортизації активів з права користування. Розглянуто можливість застосування альтернативних підходів до відображення орендних поступок, наданих орендодавцями в особливих умовах воєнного стану: визнання у складі змінних орендних платежів через прибутки-збитки по аналогії з поступками в умовах пандемії COVID-19 та відображення як модифікації за МСФЗ 16 "Оренда" з коригуванням балансової вартості активів з права користування. Окреслено переваги та ризики від застосування кожного з підходів. Розглянуто практичні ситуації з оціночними розрахунками та відображенням у бухгалтерському обліку операцій з первісного визнання, подальших розрахунків, у тому числі з відображення орендних поступок як модифікації або змінних платежів. Розглянуто позицію Ради з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку щодо орендних поступок для орендодавців на предмет можливості її застосування для орендарів.

Запропоновано порядок подання орендних поступок у формах фінансової звітності за МСФЗ та їх розкриття у примітках до звітності залежно від обраних облікових підходів.

The article defines the specifics of the lease transactions presentation by business entities that keep records according to international financial reporting standards (IFRS) under martial law conditions. We knew about individual practical cases with atypical rental settlements even before the war. In particular, the COVID pandemic and the related implementation of quarantine measures had a significant impact on the lives of people and the activities of companies. Then, at the numerous requests of practitioners, the International Accounting Standards Board (IASB) changed IFRS 16 [1] regarding the reflection of lease concessions in financial statements under

quarantine conditions. Even though conducting business in wartime is also atypical, and even more comprehensive, but due to the fact that geographically it mainly concerns only Ukraine, the IASB and its bodies did not make special changes to IFRS. Therefore, in the non-standard conditions of martial law in Ukraine, it is crucial important to work out at the national level an approach to the display of lease transactions that would be scientifically based and of practical value for business.

This article provided the method of initial assessment of lease liabilities and right-of-use assets under lease agreements, as well as subsequent settlements with the lessor and depreciation of right-of-use assets. The possibility of applying alternative approaches to present the lease concessions granted by lessors in the special conditions of martial law is considered: recognition as part of variable lease payments through profit and losses by analogy with concessions in the conditions of the COVID-19 pandemic or display as a modification under IFRS 16 "Leases" with the adjustment of the book value of the right-of-use assets. The advantages and risks of using each of the approaches are outlined. Practical situations with valuation calculations and accounting of operations on the initial recognition, further payments and calculations, including with and reflecting of lease concessions as modifications or variable payments are considered. The position of the IASB regarding lease concessions for landlords was considered in terms of the possibility of its application to tenants.

The procedure for submitting lease concessions in the forms of financial statements according to IFRS and their disclosure in the notes to the statements is proposed, depending on the chosen accounting policy approaches.

Ключові слова: оренда, орендні операції, договір оренди, орендні поступки, орендні зобов'язання, активи з права користування, воєнний стан, фінансова звітність, міжнародні стандарти фінансової звітності, МСФЗ 16 "Оренда".

Key words: lease (rent), lease (rental) operations, lease agreement, lease concessions, right-of-use assets, lease liabilities, martial law, financial statements, international financial reporting standards, IFRS 16 "Lease".

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну з лютого 2022 року підприємства України потерпають від фізичних втрат майна та суттєвого погіршення умов ведення бізнесу. Спричинений цим економічний спад призвів і до різкого падіння орендних ставок на нерухомість, включаючи комерційну, навесні 2022 року з поступовим відновленням ділової активності та орендних ставок у регіонах країни, що в меншій мірі постраждали від воєнних наслідків.

Дана проблема є актуальною для орендарів комерційної нерухомості, які звітують за МСФЗ, і які отримували від своїх орендодавців пропозиції щодо розміру орендних поступок на найближчі місяці або на невизначений час. Водночас профільний стандарт МСФЗ 16 "Оренда" [1], як і вся система міжнародних стандартів фінансової звітності, не містять чітких правил щодо оцінок та обліку в надзвичайних умовах воєнного стану. А окремі положення відносно нового МСФЗ 16 [1] містять досить суперечливі вимоги, який з підходів слід застосувати в тій чи іншій ситуації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням сутності орендних відносин, їх визначенню та класифікації, бухгалтерському обліку та відображенню у звітності орендних операцій присвячено велику кількість праць вчених, зокрема, таких як: К.В. Безверхий, О.В. Бойко, Ф.Ф. Бутинець, Г.М. Бур-

гонова, С.Ф. Голов, О.С. Височан [3], Н.В. Головченко, І.О. Головка, Л.В. Гуцаленко, М.Я. Дем'яненко, О.М. Дзюба, О.Г. Дроздова [4], А.Г. Загородній, С.М. Кафка [5], Г.Г. Кірейцев, Г.В. Лебедик, С.М. Лайчук, В.В. Лебеденко [4], О.І. Мазіна [6], М.Ф. Огійчук, А.Д. Петрашевська, А. С. Процей, М.О. Редько [3], Т.І. Топішко, С.В. Хома та інші.

Однак в умовах воєнного стану ряд традиційних для орендних ситуацій оцінок та підходів, втрачають свою актуальність, та потребують більш широкого застосування професійного судження та методу аналогій з положень інших міжнародних стандартів фінансової звітності та доступних професійних інтерпретацій.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є визначення застосовних підходів щодо визнання та відображення у звітності за МСФЗ тимчасових поступок, наданих орендарям в умовах воєнного стану на короткі проміжки часу та в умовах часо-вої невизначеності, їх обґрунтування та надання пропозицій щодо подання переглянутих орендних оцінок у фінансовій звітності згідно вимог МСФЗ 16 [1] та інших відповідних стандартів.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: здійснити аналіз практичного досвіду визнання та відображення в обліку та звітності за МСФЗ знижок та інших поступок, наданих орендарям в умовах різкого падіння орендних ставок у 1-му кварталі 2022 року через повномасштабне вторгнення; розглянути трактування можливостей зміни умов орендних договорів, що урегульовано чинними нормативно-

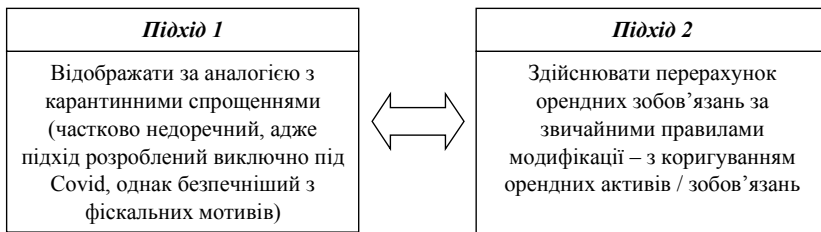

Рис. 1. Підходи щодо відображення орендних поступок
Джерело: сформовано на основі [1].

правовими актами; проаналізувати можливість визнання орендних поступок, що переглядаються в умовах невизначеності, змінними орендними платежами; оцінити можливість застосування підходу на основі модифікації та його вплив на фінансовий стан та результати діяльності; надати пропозиції щодо подання та розкриття у фінансовій звітності орендних операцій в умовах воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Війна мала надзвичайний вплив на функціонування вітчизняних підприємств, у тому числі і на відносини "орендодавець-орендар". Вітчизняними нормативно-правовими актами передбачено можливість зміни розміру компенсації за оренду, або навіть повне звільнення від її сплати, зокрема за нормами ЦКУ [2]:

— наймач має право вимагати зменшення плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування майном істотно зменшилась [2, п. 4 ст. 762];

— наймач звільняється від плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає [2, п. 6 ст. 762].

Наведені тези є вкрай актуальними під час війни, що і підтверджує аналізована практична ситуація. Натомість, якщо діяльність триває під час воєнного стану (наприклад, підприємства знаходяться на відносно безпечних територіях), то і орендні відносини відображаються в обліку та звітності за загальними правилами, якщо інше не передбачено Договором оренди та домовленістю між сторонами.

Окремі практичні кейси з нетиповими за обставинами виникнення орендними поступками були нам знайомі ще до війни. Так, навесні 2020 року суттєвий вплив на життя людей та діяльність компаній завдала пандемія COVID та пов'язане з нею запровадження карантинних заходів. Тоді Рада з МСФЗ на численні прохання користувачів внесла зміни до МСФЗ 16 [1] щодо відображення поступок з оренди у фінансовій звітності в умовах карантину. Вплив пандемії був глобальний, тому ці зміни були прогнозовані-

ми. Натомість війна, вплив якої виявився хоч і ще більш всеохоплюючим, однак більшою мірою географічно стосується лише України. Тому Рада з МСБО та її органи утримались від відповідних роз'яснень чи змін до МСФЗ.

Враховуючи вищезазначене, в нестандартних з позиції МСФЗ ситуаціях в воєнних реаліях, що діють в Україні доцільно керуватися професійним судженням. Підходи щодо відображення орендних поступок наведені на рис. 1.

Для обґрунтування кожного із вказаних підходів доцільно розглянути умови за якими їх застосування може бути актуальними, враховуючи практичний досвід.

За умови оренди складського приміщення з 1 січня 2022 року терміном на 2 роки з щомісячною платою авансом 60 тис. грн (у тому числі ПДВ — 20%), орендар на дату укладання договору залучав фінансування на умовах 12,68% річних або близько 1,0% на місяць за методом складного відсотка.

Розрахунок первісної вартості активу з права користування та орендного зобов'язання доцільно здійснювати за допомогою функції PV(1) в програмі MS Excel (табл. 1).

- PV(1,0%;24;50000;0;1) = 1 072 791 грн (1), де 1,0% — місячна відсоткова ставка за формулою складного відсотка (річна ставка 12,68%, а ставка за місяць $(1+0,1268)^{1/12}-1=1,00\%$);
- 24 — кількість періодів (2 роки в місяцях);
- 50 000 — місячна орендна плата без ПДВ ($60\ 000 * 100\% / 120\%$);
- 0 — баланс після останньої виплати;
- 1 — індекс, що свідчить про платежі на умовах передоплати [6, с. 163].

З урахуванням щомісячної орендної плати та відсоткової ставки, необхідно сформувати графік орендних платежів (табл. 2) в розрізі наступних показників:

1) сума зобов'язання з оренди на початок періоду (для першого періоду ця сума буде дорівнювати первісній оцінці орендного зобов'язання, для подаль-

Таблиця 1. Вихідні дані для початкових розрахунків первісної вартості активу з права коригування та орендного зобов'язання

Вихідна інформація	Розрахункові дані		
Дата початку оренди	01.01.22	Кількість повних періодів	24,0
Початок нарахування орендної плати	01.01.22	Ставка дисконту за місяць	1,0%
Дата закінчення оренди по договору	31.12.23	Індекс розрахунків	1,0
Очікувана дата закінчення	31.12.23		
Період платежів	місяць	Забезпечення (приведена вартість)	-
Річна ставка дисконту	12,7%	Приведена вартість зобов'язань	1 072 791
Орендна плата за місяць, грн	50 000		
Валюта розрахунків (еквівалент)	грн.	Первісна вартість активу	1 072 791
Орендна плата в валюті	-		
Строки розрахунків	передплата		
Залишкова вартість при вибутті	-		
Початкові витрати при укладанні договору	-		
Передплата сплачена до початку оренди	-		
Забезпечення на демонтаж у поточних цінах	-		

Джерело: побудовано автором у середовищі MS Excel.

Таблиця 2. Графік орендних платежів

№ З/П	Дата	Сума зобов'язання з оренди на початок періода	Орендний платіж за період за договором, грн/міс	Фінансові витрати	Погашення зобов'язання	Сума зобов'язання з оренди на кінець періода
Початок оренди	01.01.22					1 072 791
1	31.01.22	1 072 791	50 000	10 228	39 772	1 033 019
2	28.02.22	1 033 019	50 000	9 830	40 170	992 849
3	31.03.22	992 849	50 000	9 428	40 572	952 278
4	30.04.22	952 278	50 000	9 023	40 977	911 300
5	31.05.22	911 300	50 000	8 613	41 387	869 913
6	30.06.22	869 913	50 000	8 199	41 801	828 113
7	31.07.22	828 113	50 000	7 781	42 219	785 894
8	31.08.22	785 894	50 000	7 359	42 641	743 253
9	30.09.22	743 253	50 000	6 933	43 067	700 185
10	31.10.22	700 185	50 000	6 502	43 498	656 687
11	30.11.22	656 687	50 000	6 067	43 933	612 754
12	31.12.22	612 754	50 000	5 628	44 372	568 381
13	31.01.23	568 381	50 000	5 184	44 816	523 565
14	28.02.23	523 565	50 000	4 736	45 264	478 301
15	31.03.23	478 301	50 000	4 283	45 717	432 584
16	30.04.23	432 584	50 000	3 826	46 174	386 410
17	31.05.23	386 410	50 000	3 364	46 636	339 774
18	30.06.23	339 774	50 000	2 898	47 102	292 672
19	31.07.23	292 672	50 000	2 427	47 573	245 098
20	31.08.23	245 098	50 000	1 951	48 049	197 049
21	30.09.23	197 049	50 000	1 470	48 530	148 520
22	31.10.23	148 520	50 000	985	49 015	99 505
23	30.11.23	99 505	50 000	495	49 505	50 000
24	31.12.23	50 000	50 000	-	50 000	-

Джерело: побудовано автором у середовищі MS Excel.

ших періодів — буде дорівнювати сумі зобов'язань на кінець попереднього періоду);

2) орендний платіж (буде дорівнювати щомісячній орендній платі без ПДВ);

3) фінансові витрати (отримують розрахунковим шляхом = (зобов'язання на початок періоду мінус орендний платіж помножити на індекс розрахунків) помножити на щомісячну відсоткову ставку;

4) погашення зобов'язання (отримують розрахунковим шляхом = орендний платіж за період за вирахуванням фінансових витрат періоду);

5) сума зобов'язання з оренди на кінець періоду (отримують розрахунковим шляхом = сума зобов'язання на початок періоду за вирахуванням погашення зобов'язання);

б) дисконтована вартість платежів (буде дорівнювати приведеній вартості кожного орендного платежу на дату початку оренди та їх суми за весь строк оренди).

Первісна оцінка активу з права користування в нашій ситуації відповідає оцінці орендного зобов'язання, а амортизація активу з права користування (табл. 3) становитиме:

$$1\,072\,791 / 24 = 44\,700 \text{ грн щомісяця.}$$

При умові застосування підходу 1 звільнення від сплати орендної плати повинно бути документально підтверджено з метою узгодження знижок, що вплине на прийняття рішення обліковувати отримані орендні поступки як змінний платіж по аналогії з тим, як це застосовувалось в умовах COVID-19.

В результаті дослідження було встановлено, що при застосуванні підходу 1 (за аналогіями з карантинними спрощеннями), компанія може використати наступні аргументи:

— поступка з оренди безпосередньо пов'язана з війною, яка на державному рівні визнана форс-мажором;

— в договорі оренди передбачено, що в разі настання форс-мажору умови оплати та розмір компенсації можуть бути скориговані за взаємною згодою орендаря та орендодавця;

— поступка стосується періоду в межах дії воєнного стану;

— інших змін в початкових договірних умовах не передбачено.

Після узгодження з орендодавцем орендні поступки за умови використання спрощення, наведені в табл. 1 базові розрахунки не змінюються. При цьому у графіку погашення з'являється додат-

ковий показник — змінний орендний платіж з урахуванням фактичних сум до сплати зі знижкою та звільненням (табл. 4).

Враховуючи вищезазначене, при трактуванні поступки як змінного орендного платежу, початкові роз-

Таблиця 3. Амортизація активу з права користування

№ З/П	Дата	Залишковий строк використання	Первісна вартість	Амортизація	Накопичена амортизація	Балансова вартість
	01.01.22		1 072 791			1 072 791
1	31.01.22	24	1 072 791	44 700	44 700	1 028 091
2	28.02.22	23	1 072 791	44 700	89 399	983 392
3	31.03.22	22	1 072 791	44 700	134 099	938 692
4	30.04.22	21	1 072 791	44 700	178 799	893 993
5	31.05.22	20	1 072 791	44 700	223 498	849 293
6	30.06.22	19	1 072 791	44 700	268 198	804 593
7	31.07.22	18	1 072 791	44 700	312 897	759 894
8	31.08.22	17	1 072 791	44 700	357 597	715 194
9	30.09.22	16	1 072 791	44 700	402 297	670 494
10	31.10.22	15	1 072 791	44 700	446 996	625 795
11	30.11.22	14	1 072 791	44 700	491 696	581 095
12	31.12.22	13	1 072 791	44 700	536 396	536 396
13	31.01.23	12	1 072 791	44 700	581 095	491 696
14	28.02.23	11	1 072 791	44 700	625 795	446 996
15	31.03.23	10	1 072 791	44 700	670 494	402 297
16	30.04.23	9	1 072 791	44 700	715 194	357 597
17	31.05.23	8	1 072 791	44 700	759 894	312 897
18	30.06.23	7	1 072 791	44 700	804 593	268 198
19	31.07.23	6	1 072 791	44 700	849 293	223 498
20	31.08.23	5	1 072 791	44 700	893 993	178 799
21	30.09.23	4	1 072 791	44 700	938 692	134 099
22	31.10.23	3	1 072 791	44 700	983 392	89 399
23	30.11.23	2	1 072 791	44 700	1 028 091	44 700
24	31.12.23	1	1 072 791	44 700	1 072 791	-

Джерело: побудовано автором у середовищі MS Excel

Таблиця 4. Графік орендних платежів при застосуванні підходу 1 (за аналогіями з карантинними спрощеннями)

№ з/п	Дата	Сума зобов'язання з оренди на початок періода	Орендний платіж за період за договором, грн/міс	Фінансові витрати	Погашення зобов'язання	Сума зобов'язання з оренди на кінець періода	Змінні платежі	Фактичні платежі
	01.01.22					1 072 791		
1	31.01.22	1 072 791	50 000	10 228	39 772	1 033 019	-	50 000
2	28.02.22	1 033 019	50 000	9 830	40 170	992 849	-	50 000
3	31.03.22	992 849	50 000	9 428	40 572	952 278	-	50 000
4	30.04.22	952 278	50 000	9 023	40 977	911 300	(50 000)	-
5	31.05.22	911 300	50 000	8 613	41 387	869 913	(50 000)	-
6	30.06.22	869 913	50 000	8 199	41 801	828 113	(25 000)	25 000
7	31.07.22	828 113	50 000	7 781	42 219	785 894	(25 000)	25 000
8	31.08.22	785 894	50 000	7 359	42 641	743 253	(25 000)	25 000
9	30.09.22	743 253	50 000	6 933	43 067	700 185	-	50 000
10	31.10.22	700 185	50 000	6 502	43 498	656 687	-	50 000
11	30.11.22	656 687	50 000	6 067	43 933	612 754	-	50 000
12	31.12.22	612 754	50 000	5 628	44 372	568 381	-	50 000
...		...						

Джерело: побудовано автором у середовищі MS Excel.

Таблиця 5. Бухгалтерський облік змінних орендних платежів

№ з/п	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн
		дебет	кредит	
На дату визнання (01.01.2022 р.)				
1.	Укладено договір оренди складського приміщення	118 Актив у формі права користування	531 Непоточні зобов'язання з оренди	1 072 791
2.	Виділення поточної частини орендних зобов'язань (будуть погашені протягом 2022 р.)	531 Непоточні зобов'язання з оренди	614 Поточна заборгованість з оренди	504 410
Операції за перший квартал 2022 р. (з 01.01.2022 по 31.03.2022 р.) без знижок				
3.	Визнано витрати на амортизацію активу з права користування за перший квартал (44 700 * 3 міс.)	93 Витрати на збут	138 Амортизація прав оренди	134 099
4.	Нараховано фінансові витрати на зобов'язання з оренди за квартал (10 228 + 9 830 + 9 428)	953 Фінансові витрати з оренди	614 Поточна заборгованість з оренди	29 487
5.	Нараховано чергові зобов'язання з оренди згідно актів без ПДВ (50 000 * 3 міс.)	614 Поточна заборгованість з оренди	615 Чергові розрахунки з оренди	150 000
6.	Крім того ПДВ – 20% (150 000 * 20%)	641/ПДВ Розрахунки з бюджетом з ПДВ	615 Чергові розрахунки з оренди	30 000
7.	Сплачено за оренду (сума за квартал – 60 000 * 3 міс.)	615 Чергові розрахунки з оренди	311 Рахунки в банку	180 000
8.	Частина довгострокових зобов'язань переведено у поточні (суми, що мали бути погашені у 1 кварталі 2023 року)	531 Непоточні зобов'язання з оренди	614 Поточна заборгованість з оренди	135 798
Операції за другий квартал 2022 р. (з 01.04.2022 по 30.06.2022 р.) зі знижками				
9.	Визнано витрати на амортизацію активу з права користування за другий квартал	93 Витрати на збут	138 Амортизація прав оренди	134 099
10.	Нараховано фінансові витрати на зобов'язання з оренди за квартал (9 023 + 8 613 + 8 199)	953 Фінансові витрати з оренди	614 Поточна заборгованість з оренди	25 835
11.	Нараховано чергові зобов'язання з оренди згідно актів (квітень та травень 0, червень 50% від 50 000)	614 Поточна заборгованість з оренди	615 Чергові розрахунки з оренди	25 000
12.	Крім того ПДВ – 20%	641/ПДВ Розрахунки з бюджетом з ПДВ	615 Чергові розрахунки з оренди	5 000
13.	Сплачено за оренду (сума з ПДВ 30 000 грн за червень 2022 р.)	615 Чергові розрахунки з оренди	311 Рахунки в банку	30 000
14.	Змінна частина через прибутки/збитки (або сторно витрат, або через визнання доходу)	93 Витрати на збут або 614 Поточна заборгованість з оренди	614 Поточна заборгованість з оренди або 719 Інші доходи від операційної діяльності	(125 000) 125 000
15.	Частина довгострокових зобов'язань переведено у поточні (суми, що мали бути погашені у 2 кварталі 2023 року)	531 Непоточні зобов'язання з оренди	614 Поточна заборгованість з оренди	139 912

Джерело: сформовано з використанням зібраних даних на основі [6].

Таблиця 6. Графік орендних платежів після модифікації

№ З/П	Дата	Сума зобов'язання з оренди на початок періода	Орендний платіж за період за договором, грн/міс	Фінансові витрати	Погашення зобов'язання	Сума зобов'язання з оренди на кінець періода	Модифікація	Фактичні платежі
	01.01.22					1 072 791	779 976	
1	31.01.22	1 072 791	50 000	10 228	39 772	1 033 019		50 000
2	28.02.22	1 033 019	50 000	9 830	40 170	992 849		50 000
3	31.03.22	992 849	50 000	9 428	40 572	952 278	(172 302)	50 000
4	30.04.22	779 976	-	7 800	(7 800)	787 776		-
5	31.05.22	787 776	-	7 878	(7 878)	795 654		-
6	30.06.22	795 654	25 000	7 707	17 293	778 360		25 000
7	31.07.22	778 360	25 000	7 534	17 466	760 894		25 000
8	31.08.22	760 894	25 000	7 359	17 641	743 253		25 000
9	30.09.22	743 253	50 000	6 933	43 067	700 185		50 000
10	31.10.22	700 185	50 000	6 502	43 498	656 687		50 000
11	30.11.22	656 687	50 000	6 067	43 933	612 754		50 000
12	31.12.22	612 754	50 000	5 628	44 372	568 381		50 000
13	31.01.23	568 381	50 000	5 184	44 816	523 565		50 000
14	28.02.23	523 565	50 000	4 736	45 264	478 301		50 000
15	31.03.23	478 301	50 000	4 283	45 717	432 584		50 000
16	30.04.23	432 584	50 000	3 826	46 174	386 410		50 000
17	31.05.23	386 410	50 000	3 364	46 636	339 774		50 000
18	30.06.23	339 774	50 000	2 898	47 102	292 672		50 000
19	31.07.23	292 672	50 000	2 427	47 573	245 098		50 000
20	31.08.23	245 098	50 000	1 951	48 049	197 049		50 000
21	30.09.23	197 049	50 000	1 470	48 530	148 520		50 000
22	31.10.23	148 520	50 000	985	49 015	99 505		50 000
23	30.11.23	99 505	50 000	495	49 505	50 000		50 000
24	31.12.23	50 000	50 000	-	50 000	-		50 000

Джерело: побудовано автором у середовищі MS Excel.

рахунки залишаються незмінними, але поточні зобов'язання коригуються через прибутки/збитки на суму знижки чи поступки (п. 13 табл. 5).

Відображення в обліку змінних орендних платежів наведено в табл. 5.

Прихильники цього методу в якості ключового аргументу наводять той факт, що знижка надається саме на період воєнних дій для компенсації поточних втрат, практично нівелюючи визнані витрати з оренди, щодо яких можуть виникнути дискусії з податківцями.

При такому підході у випадку, коли орендодавцем виступає орган держави чи місцевого самоврядування, застосовують вимоги МСБО 20 "Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу" [8].

При застосуванні підходу 2 повинні виконуватися такі умови як підписання додаткової угоди про такі самі знижки, а також визнання в обліковій політиці вказаних змін як модифікацію договору оренди у зв'язку з наданими орендодавцем звільненнями від орендної плати.

В результаті дослідження було встановлено, що при застосуванні підходу 2 обґрунтуванням модифікації можуть бути наступні:

— в початковому договорі оренди передбачено лише звільнення від відповідальності (штрафів, пені) за несвоєчасну оплату в результаті форс-мажору, про зміну суми компенсації не йдеться;

— сторони домовилися узгодити звільнення від плати на 2 місяці та знижку на 3 місяці шляхом підписання додаткової угоди до базового договору (додаткова угода від 31.03.2022 р.).

Таким чином, зазначена ситуація цілком підпадає під визначення модифікації за МСФЗ 16: зміна компенсації за оренду, яка не була частиною початкових умов оренди.

За таких обставин, на дату модифікації (31.03.2022 р.) слід перерахувати орендний актив та орендне зобов'язання з огляду на нові умови (табл. 6).

Відповідно, графік оновлюється з урахуванням нових орендних платежів (нульових за квітень-травень та з 50% знижкою за червень-серпень). Станом на 01.04.2022 р. отримуємо нову дисконтовану вартість орендних платежів з урахуванням поступок, що належало сплатити за період від дати модифікації до завершення дії договору. Нова дисконтована вартість орендних платежів на 01.01.2022 року склала 779 976 грн.

Саме з урахуванням цієї суми побудовано оновлений графік орендних платежів, а різниця між попередньою і оновленою оцінкою орендного зобов'язання становить (172 302) грн.

Первісна вартість орендного активу також потребує зменшення на відповідну суму — 172 302 грн, що впливає на подальший розрахунок амортизації (табл. 7).

Відображення в обліку модифікацій оренди наведено в табл. 8.

Враховуючи вищезазначене, у випадку модифікації доцільно виконувати таку послідовність дій:

- 1) перерахунок орендного зобов'язання;
- 2) коригування наявного орендного зобов'язання;
- 3) коригування наявного активу з права користування;
- 4) виділення поточного орендного зобов'язання;
- 5) відображення операцій з огляду на оновлений графік орендних платежів та розрахунок амортизації на рахунках бухгалтерського обліку.

Таблиця 7. Амортизація активу з права користування після модифікації

№ з/п	Дата	Залишковий строк використання	Первісна вартість	Модифікація	Амортизація	Накопичена амортизація	Балансова вартість
	01.01.22		1 072 791				
1	31.01.22	24	1 072 791		44 700	44 700	1 028 091
2	28.02.22	23	1 072 791		44 700	89 399	983 392
3	31.03.22	22	1 072 791	(172 302)	44 700	134 099	938 692
4	30.04.22	21	900 489		36 495	170 594	729 896
5	31.05.22	20	900 489		36 495	207 088	693 401
6	30.06.22	19	900 489		36 495	243 583	656 906
7	31.07.22	18	900 489		36 495	280 078	620 411
8	31.08.22	17	900 489		36 495	316 573	583 917
9	30.09.22	16	900 489		36 495	353 068	547 422
10	31.10.22	15	900 489		36 495	389 562	510 927
11	30.11.22	14	900 489		36 495	426 057	474 432
12	31.12.22	13	900 489		36 495	462 552	437 937
...	...						

Джерело: побудовано автором у середовищі MS Excel.

Результати порівняння звітних статей в умовах змінних орендних платежів (підхід 1) та модифікації (підхід 2) наведені в табл. 9.

З огляду на нестандартистність з позиції МСФЗ орендних поступок в умовах воєнного стану, вважаємо за до речне у примітках до фінансової звітності додатково до всіх базових вимог МСФЗ 16 [1] розкривати наступну інформацію:

- загальну характеристику договорів, щодо яких надано поступку чи звільнення від орендної плати;
- обґрунтувати обраний підхід (звільнення від визнання модифікації чи модифікація);
- у разі модифікації розкрити її вплив на актив з права користування та орендне зобов'язання;
- показати прибутки/збитки, що відображені у звітності у разі змінних орендних платежів.

На практиці найпоширеніша ситуація, коли додаткові угоди про знижки підписуються повністю або частково по факту їх надання.

То якби у нашому прикладі додаткову угоду було підписано 1 червня, тоді право вибору у нас було лише для періодів, які не настали, тобто з 1 червня 2022 року. Звільнення від оренди за квітень та травень може визнаватись лише у прибутках-збитках без перерахунків та модифікації. Даний підхід відповідає позиції Ради з МСБО щодо відображення поступок за договорами оренди для орендодавця [7]

Без письмової згоди з боку орендодавця на звільнення чи знижку з оренди проводити ні модифікацію, ні визнавати змінні платежі підстави відсутні. Буде письмова угода — визначаємось з підходом і застосовуємо його для всіх подібних ситуацій.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Аналіз відображення в обліку та звітності поступок за договорами оренди дає змогу зробити наступні висновки:

1. Вітчизняними нормативно-правовими актами передбачено можливість зміни розміру компенсації за оренду, включаючи повне звільнення від її сплати. З початку повномасштабного вторгнення значна кількість орендних договорів зазнала тимчасових змін в частині

Таблиця 8. Бухгалтерський облік модифікації оренди

№ з/п	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків		Сума, грн
		дебет	кредит	
Операції за другий квартал 2022 р. (з 01.04.2022 по 30.06.2022 р.)				
1.	Проведено перерахунок орендного зобов'язання	531 Непоточні зобов'язання з оренди	118 Актив у формі права користування	172 302
2.	Скориговано розподіл поточних/довгострокових орендних зобов'язань (всі пільги у поточному періоді, тому непоточна частина залишається незмінна)	614 Поточна заборгованість з оренди	531 Непоточні зобов'язання з оренди	172 302
3.	Визнано витрати на амортизацію активу з права користування за другий квартал (нова сума 36 495 * 3 міс.)	93 Витрати на збут	138 Амортизація прав оренди	109 484
3.	Нараховано фінансові витрати на зобов'язання з оренди за другий квартал (7 800 + 7 878 + 7 707)	953 Фінансові витрати з оренди	614 Поточна заборгованість з оренди	23 384
4.	Нараховано чергові зобов'язання з оренди згідно актів (квітень та травень 0, червень 50% від 50 000)	614 Поточна заборгованість з оренди	615 Чергові розрахунки з оренди	25 000
5.	Крім того ПДВ – 20%	641/ПДВ Розрахунки з бюджетом з ПДВ	615 Чергові розрахунки з оренди	5 000
6.	Сплачено за оренду (сума з ПДВ 30 000 грн за червень 2022 р.).	615 Чергові розрахунки з оренди	311 Рахунки в банку	30 000
7.	Частину довгострокових зобов'язань переведено у поточні	531 Непоточні зобов'язання з оренди	614 Поточна заборгованість з оренди	139 912

*бухгалтерські проведення за I квартал ідентичні тим, що наведені в табл. 5. Джерело: сформовано з використанням зібраних даних на основі [6].

розміру орендної плати або порядку розрахунків.

2. МСФЗ 16 "Оренда" [1], як і вся система міжнародних стандартів фінансової звітності, не передбачає особливих умов звітування в умовах надзвичайного стану, як військові дії. Разом з тим мав місце прецедент застосування так званих ковідних спрощень для цілей відображення знижок в договорах оренди, надання яких було обумовлено пандемією COVID-19

3. В Україні з початку повномасштабного вторгнення застосовується два підходи для відображення орендних поступок: як змінні орендні платежі та як модифікація. Кожен з цих підходів може бути належно обґрунтованим, маючи свої переваги і недоліки.

4. Враховуючи наявність роз'яснення Ради з МСБО щодо відображення поступок за договорами оренди для орендодавця [7], яка рекомендує визнавати орендні прощення через прибутки збитки орендодавця, вважаємо що аналогічне відображення отриманих орендарем поступок в умовах воєнного стану є найбільш прийнятним.

Література:

1. Міжнародний стандарт фінансової звітності 16 "Оренда" (переклад українською мовою — 2022 рік). Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS16-ukr_AH-compressed-1.pdf (дата звернення: 04.09.2023).
2. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Дата оновлення: 10.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Височан О.С., Редько М.О. Теоретичні аспекти обліку орендних операцій у державному секторі економіки: поняття, економічний зміст, класифікація, нормативне регулювання. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2018. № 30. С. 103—110.
4. Леbedenko В. В., Дроздова О. Г. Теоретичні питання орендних відносин: обліковий аспект. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2018. № 4. С. 213—219.
5. Kafka С. М. Облік лізингових (орендних) операцій. Наукові записки НАУКМА. Економічні науки. 2017. Т. 2, № 1. С. 60—68).
6. Міжнародні стандарти фінансової звітності та їх практичне застосування: навч. посіб. / О. І. Мазина, С. А. Рогозний / Мін-во фінансів України, Ун-т держ. фіскальної служби України. — Ірпінь: Університет ДФС України, 2021. С. 156—179).
7. Lessor Forgiveness of Lease Payments (IFRS 9 Financial Instruments and IFRS 16 Leases), IASB® meeting, жовтень 2022. URL: <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/meetings/2022/october/iasb/ap12d-lessor-forgiveness-of-lease-payments.pdf> (дата звернення: 04.09.2023).
8. Міжнародний стандарт фінансової звітності 20 "Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу" (переклад українською мовою —

Таблиця 9. Звітні показники при поступках з оренди

Статті фінансової звітності	Змінний орендний платіж	Модифікація	Різниця
<i>Статті звіту про фінансовий стан</i>			
Актив з права користування (балансова вартість станом на 30.06.2022 р.)	804 593	656 906	147 687
Зобов'язання з оренди станом на 30.06.2022 р.	828 113	778 360	49 752
в т. ч.			
– довгострокова частина	292 672	292 672	-
– поточна частина	535 441	485 689	49 752
<i>Статті звіту про сукупний дохід</i>			
Витрати на збут в частині амортизації активу з права користування за I півріччя 2022 р.	268 198	243 583	24 615
Фінансові витрати	55 322	52 871	2 451
Інші доходи від операційної діяльності	125 000	-	125 000
Вплив на фінансовий результат	198 519	296 454	(97 935)

Джерело: сформовано з використанням зібраних даних на основі [6].

2022 рік). Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/МСБО%2020_ukr_2022.pdf (дата звернення: 04.09.2023).

References:

1. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "International Financial Reporting Standard 16 "Leases", available at: https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS16-ukr_AH-compressed-1.pdf (Accessed 25 Aug 2023).
 2. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Accessed 25 Aug 2023).
 3. Vysochan, O.S., & Redko, M.O. (2018), "Theoretical aspects of accounting for lease transactions in the public sector of the economy: the concept, economic content, classification, regulation", *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, vol. 30, pp. 103—110.
 4. Lebedenko, V. V., & Drozdova, O. H. (2018), "Theoretical issues of lease relations: accounting aspect", *Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 4, pp. 213—219.
 5. Kafka, S. M. (2017), "Accounting for leasing (rental) transactions", *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky*, vol. 1 (2), pp. 60—68.
 6. Mazina, O. I. and Rogozny, S. A. (2021), *Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti ta jih praktychne zastosuvannya [International financial reporting standards and their practical application]*, Ministry of Finance of Ukraine, State University Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine, pp.156—179.
 7. IFRS (2022), "Lessor Forgiveness of Lease Payments (IFRS 9 Financial Instruments and IFRS 16 Leases)", IASB® meeting, available at: <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/meetings/2022/october/iasb/ap12d-lessor-forgiveness-of-lease-payments.pdf> (Accessed 25 Aug 2023).
 8. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "International Financial Reporting Standard 16 "Accounting for Government Grants and Disclosure of Government Assistance", available at: https://mof.gov.ua/storage/files/МСБО%2020_ukr_2022.pdf (Accessed 25 Aug 2023).
- Стаття надійшла до редакції 08.09.2023 р.*

О. М. Рибак,

аспірант, Приватне акціонерне товариство

"Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна академія Управління персоналом", м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8724-9460>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.146

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

О. Rybak,

Postgraduate student, Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution"

Interregional Academy of Personnel Management", Kyiv, Ukraine

FEATURES AND PRINCIPLES OF THE FUNCTIONING OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE MILITARY STATE

Досліджено особливості та засади функціонування аграрного сектору України та його суб'єктів в умовах триваючої військової агресії, здійснено оцінку поточного стану вітчизняного аграрного сектору. Визначено загальні збитки, що було отримано галузями рослинництва та тваринництва України внаслідок російської агресії з моменту її настання, а також збитки, що було завдано вітчизняному аграрному сектору за різними напрямками галузей рослинництва та тваринництва з їх деталізацією задля формування більш повної картини стану речей. Окрім прямих збитків, визначено причини та фактори, що мали непрямої вплив на сільськогосподарський сектор та оцінено наслідки такого непрямого впливу.

Здійснено детальний аналіз динаміки та стану українського експорту сільськогосподарських товарів, визначено його поточну структуру та зміни з часу початку військової агресії, а також окреслено основні напрямки експорту української агропромислової продукції. Визначено як змінилась географічна структура вітчизняного експорту сільськогосподарської продукції, з виділенням найбільших регіонів та країн-імпортерів, найбільш популярних серед імпортерів продуктів вітчизняного сільськогосподарського експорту.

Проаналізовано яким чином буде змінюватись структура виробництва та експорту української агропромислової продукції. Встановлено, що сільськогосподарським виробникам необхідно буде змінювати структуру виробництва на користь високорентабельних сільськогосподарських культур, а також сільськогосподарські виробники будуть відмовлятися від вирощування трудомістких культур (передусім, борщового набору, ранньої сезонної продукції), що негативно позначиться на забезпеченні ними населення країни.

Визначено основні проблеми вітчизняного аграрного сектору за станом на сьогодні, що спричинені військовими діями в Україні з виділенням таких як руйнування виробничих потужностей, інфраструктури, блокування шляхів експорту сільськогосподарської продукції, зменшення обсягу внутрішнього ринку та зниження купівельної спроможності більшості українців, дефіцит споживання українцями м'ясних і молочних продуктів, недостатність ресурсів для сільськогосподарського виробництва як матеріальних, так і нематеріальних, тощо.

Встановлено напрями, за якими вітчизняні фермерські господарства потребують найбільшої підтримки з виділенням таких як потреба у фінансовій допомозі від кредитних установ чи донорських програм; потреба консультаційної підтримки від експертів в таких питаннях, як: фінанси та інвестиції, постачання та збут, пошук партнерів, побудова відносин з владою; допомога у пошуку нових покупців та вихід на нові експортні ринки, тощо.

The peculiarities and principles of the functioning of the agricultural sector of Ukraine and its subjects in the conditions of ongoing military aggression were studied, and the current state of the domestic agricultural sector was assessed. The total losses received by the crop and livestock industries of Ukraine as a result of the Russian aggression since its onset, as well as the losses caused to the domestic agricultural sector in various directions of the crop and livestock industries, with their details in order to form a more complete picture of the state of affairs, have been determined. In addition to direct losses, the causes and factors that had an indirect impact on the agricultural sector were identified and the consequences of such an indirect impact were assessed.

A detailed analysis of the dynamics and state of the Ukrainian export of agricultural goods was carried out, its current structure and changes since the beginning of the military aggression were determined, and the main directions of the export of Ukrainian agricultural products were outlined. It is determined how the geographical structure of domestic export of agricultural products has changed, with the selection of the largest regions and importing countries, the most popular among importers of products of domestic agricultural export.

It has been analyzed how the structure of production and export of Ukrainian agricultural products will change. It has been established that agricultural producers will need to change the structure of production in favor of highly profitable crops, as well as agricultural producers will refuse to grow labor-intensive crops (primarily, borscht set, early seasonal products), which will negatively affect their supply to the country's population.

The main problems of the domestic agricultural sector as of today, which are caused by the military actions in Ukraine, are identified, with the selection of such things as the destruction of production facilities, infrastructure, the blocking of the export routes of agricultural products, the decrease in the volume of the domestic market and the decrease in the purchasing power of the majority of Ukrainians, the deficit in the consumption of meat by Ukrainians and dairy products, insufficient resources for agricultural production, both tangible and intangible, etc.

The areas in which domestic farms need the most support have been identified, highlighting such as the need for financial assistance from credit institutions or donor programs; the need for consulting support from experts in such matters as: finance and investment, supply and sales, finding partners, building relations with the authorities; assistance in finding new buyers and access to new export markets, etc.

Ключові слова: аграрний сектор, сільськогосподарська продукція, військова агресія, експорт, структура, галузь, рослинництво, тваринництво.

Key words: agricultural sector, agricultural products, military aggression, export, structure, industry, crop production, animal husbandry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна є потужною аграрною державою, а її аграрний сектор є одним з найвагоміших учасників світової економічної системи, що складається сільського та рибного господарства, харчової промисловості, перероблення сільськогосподарської продукції, їх матеріального та фінансового забезпечення. Однак нормальному функціонуванню вітчизняного аграрного сектору перешкоджають триваючі вже кілька років підступні дії з боку росії. Першочергово окупація росією частини України мала місце у 2014 році, результатом чого стала окупація АР Крим, частини територій Луганської та Донецької областей, що суттєво вплинуло на вітчизняний аграрний ринок та вивело з його наявні можливості та ресурси, що зосереджені були на окупованих територіях, а також на прикордонних з ними територіях.

Військова ж агресія росії, що розпочалась 24 лютого 2022 року, завдала і продовжує завдавати значної шкоди вітчизняному аграрному сектору, але незважаючи на великі збитки та руйнування, що були спричинені війною, аграрна галузь продовжує залишатись однією з ключових галузей, що генерує ВВП країни. Окрім цього, якщо до війни сільське господарство було сектором № 1 за експортним вигоном з часткою у 41% від

загального експорту та давало роботу більш ніж 1 мільйону українців, то по результатах 2022 року частка сільського господарства в загальній структурі вітчизняного експорту зросла до 52%, що робить її ще більш важливою для економіки України під час воєнних дій. Все це вимагає від уряду та менеджменту аграрних підприємств запровадження нових механізмів та інструментарію для налагодження своєї діяльності в умовах військового стану, підтримання на необхідному рівні продовольчої безпеки України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питань забезпечення продовольчої безпеки та стійкості агропродовольчих зв'язків в умовах макроекономічної нестабільності, турбулентності економічних процесів та криз присвячені праці В. Бурлачкова, О. Варченко, І. Ібатулліна, О. Драган, І. Дем'янчук, Г. Журавльової, Г. Калетника, Д. Крисанова, І. Поснової, О. Шуст, К. Ткаченко, С. Петрухи та інших. Широкий спектр питань щодо структурних змін аграрного сектору економіки України протягом останніх років дослідили в своїх працях такі науковці, як: В. Андрійчук, П. Гайдуцький, В. Кифяк, М. Ковальчук, Ю. Лопатинсь-

кий, М. Маліка, М. Павлишенко, В. Рябоконь, П. Саблук, Н. Скачек, В. Юрчишин, тощо.

Проблеми функціонування та розвитку аграрного сектору економіки детально та всебічно досліджені у працях таких вітчизняних науковців — О. Беззубченка, С. Дусановського, Є. Білана, П. Гайдуцького, О. Гудзинського, М. Дем'яненка, А. Дібрової та інших.

З огляду на триваючу другий рік військову агресію росії проти України дане питання не втратило своєї актуальності і потребує подальших детальних та комплексних досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в здійсненні поглибленого комплексного аналізу особливостей та засад функціонування аграрного сектору України та його суб'єктів в умовах триваючої військової агресії, оцінці їх поточного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальна кількість суб'єктів господарювання вітчизняного агропромислового комплексу, які зазнали збитків внаслідок збройної агресії російської федерації, становить 2653 одиниці (площі ріллі зменшилися на 1,9 млн га, багаторічних насаджень — на 9 тис. га). Крім того, територія близько 1 млн га потребує обстеження на наявність вибухонебезпечних предметів [1].

Значних збитків зазнали рослинництво та тваринництво:

— втрата обсягів виробництва продукції рослинництва в натуральних величинах 2022 року, порівняно з попереднім роком, становить 35—40 %, що зумовлено скороченням посівних площ (через тимчасову окупацію територій України) і надто нижчою врожайністю культур, порівняно з попереднім роком [2];

— через військові дії в вітчизняному тваринництві втрачено 15—20 % поголів'я великої рогатої худоби, свиней і птиці. Найбільше постраждали від військових дій сільськогосподарські господарства Чернігівської, Харківської, Сумської, Київської, Донецької, Луганської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей, де на початку 2022 року було сконцентровано за всіма категоріями господарств: поголів'я великої рогатої худоби — 25,3%, корів — 25,8%, свиней — 31,5%, овець та кіз — 28,2%, птиці — 24,9%. Виробництво продукції тваринництва у зазначених областях становило: м'яса — 20%, молока — 28,7%, яєць — 44,8% [3].

Збитки, завдані худобі, бджолам, рибальству та аквакультури на початок другого кварталу 2023 року склали 277,6 млн дол. США Сільськогосподарські тварини гинуть як безпосередньо через військові дії, так і через те, що фермери не можуть отримати доступ до ферми чи забезпечити тварин кормами та ветеринарними послугами. Загалом через війну загинуло 2230 корів, свиней, кіз, овець, птиці та близько 87 тисяч бджолосімей, не враховуючи інших ушкоджень чи збитків. Збитки, завдані худобі та бджолам, оцінюються в 265,6 млн дол. США, тоді як рибальству та аквакультури завдано збитків у розмірі 12,0 млн дол. США.

Втрати худоби через зниження виробництва на початок другого кварталу 2023 року склали 1,7 млрд. дол.

США. Втрати худоби оцінюються в 1,7 млрд. дол. США, що на 1,3 млрд. дол. США більше, ніж у листопаді 2022 року. Це пов'язано з тим, що в поточній оцінці використовуються регіональні коефіцієнти на відміну від середнього по країні в попередньому номері. Найбільші втрати від зменшення поголів'я — у виробництві молока та яєць. Вони становлять 254,2 млн дол. США і 159,7 млн дол. США відповідно. Збитки для іншої худоби і продукти тваринного походження через зменшення стада, включаючи свиней, велику рогату худобу, птицю, овець, кіз, бджолиний віск і мед, становлять 210,5 млн дол. США. Збитки через зниження продуктивності худоби становлять 1,1 млрд дол. США, причому найбільші втрати припадають на молоко, птицю та яйця. Надзвичайно велика кількість худоби, яка була вбита, викрадена чи будь-яким чином завдана шкоди, призвела до дефіциту деяких продуктів тваринного походження. Тільки яйця та молоко становлять 732,4 млн дол. США.

Збитки, завдані багаторічним насадженням на початок другого кварталу 2023 року склали 489,8 млн дол. США. Ця категорія пошкоджень відноситься до ягід і кісточкових і зерняткових плодів. Збитки від кісточкових фруктів становлять 232,1 млн дол. США, зерняткових — 206,7 млн дол. США, а ягід — 51,0 млн дол. США. Загальна сума збитків цим посівам становить 489,8 млн дол. США, що на 141 млн дол. США більше, ніж у листопаді 2022 року.

Викрадені та втрачені продукти та ресурси на початок другого кварталу 2023 року склали 2,0 млрд. дол. США. Сільськогосподарські ресурси завдають шкоди та крадуться, хоча точні цифри визначити важко. За непрямыми підрахунками та інформацією ЗМІ, за один рік війни було втрачено або вкрадено приблизно 124 тисячі тонн добрив, що в перекладі на збиток становить 67,4 млн дол. США. Крім того, сума втраченого та викраденого палива та засобів захисту рослин оцінюється в понад 21,2 млн дол. США та майже 6,7 млн дол. США відповідно. Близько 1,9 млрд. дол. США врожаю, особливо зерна та насіння соняшнику, були втрачені та вкрадені. Загалом грошова вартість викрадених і втрачених ресурсів і продуктів оцінюється в 2,0 млрд. дол. США [4].

Окрім прямих збитків, вторгнення росії в Україну мало непрямий вплив на сільськогосподарський сектор, спричинивши збитки приблизно на 31,5 млрд. дол. США після року війни. Ці збитки охоплюють недоотриманий дохід через меншу кількість вироблених товарів і додаткові витрати, які несуть виробники через війну, такі як втрата сільськогосподарських угідь через пошкодження ґрунту, зменшення виробництва однорічних і багаторічних сільськогосподарських культур, тваринництва, рибальства та аквакультури, а також зниження доходів виробників через порушення логістики, зниження цін на експортоорієнтовану продукцію та підвищення собівартості продукції.

Україна у 2022 році експортувала агропродовольчої продукції (групи 1-24 УКТЗЕД) на суму 23,4 млрд дол. США, на 16 % менше, ніж 2021 року (27,7 млрд дол. США у 2021-му). За п'ять місяців 2023 року Україна експортувала агропродовольчої продукції на суму 10,1 млрд дол. США, що на 18% менше, ніж за аналогічний період 2022 року. Водночас майже 90% експорту

агро— та харчової продукції припадає саме на продукцію агропромислового комплексу (групи 1-15 УКТЗЕД), зокрема зернові та олійні культури.

Під час війни зазнали змін напрямки експорту української агропродукції. У 2022 році регіон Азія вперше за понад 10 років втратив позицію основного імпортера української агропродукції та посів друге місце після Європи. Загалом до країн Азії у 2022 році було поставлено агропродукції на суму 6,8 млрд дол. США, що на 45,7% менше, ніж у 2021 році, частка експорту агропродукції в ЄС у загальному експорті агропродукції з України становила 32,5%. У 2022 році обсяги постачань продукції АПК до країн-членів ЄС становили 11,7 млрд дол. США, що на 77,6% більше, ніж у 2021 році, частка експорту агропродукції в ЄС становила 56%.

Обсяги постачань до країн Африки у 2022 році зменшилися на 55% — до 1,6 млрд дол. США, забезпечивши регіону частку 7,6% українського експорту продукції АПК. Постачання української агропродукції до країн СНД зменшилося проти 2021 року на 67% — до 0,4 млрд дол. США, забезпечивши регіону частку 0,6% в українському експорті агропромислової продукції [5].

В той же час, у 2022 році в умовах повномасштабної війни агропромислового комплексу України виявив неабияку стійкість. За повідомленням Мінагрополітики, у 2022 році було зібрано понад 67 млн т врожаю, що стало одним з п'яти кращих показників за 30 років. Станом на 12 січня 2023 року зернових та зернобобових культур зібрано на площі 10,9 млн га (94%), намолочено 50,965 млн т зерна, зокрема: пшениці обмолочено на 4,979 млн га (100%), намолочено — 20,2 млн т; кукурудзи на зерно обмолочено на 3,6 млн га (85%), намолочено — 23,5 млн т. Соняшника зібрано на площі 4,8 млн га (99%), намолочено 10,5 млн т насіння; сої — на площі 1,5 млн га (100%), намолочено 3,7 млн т; ріпаку — на площі 1,1 млн га (100%), намолочено 3,2 млн т насіння. Загалом за 2022 рік Україна експортувала понад 51 млн т продукції АПК та харчової промисловості на суму більше 22 млрд дол. США [6].

На 28 червня 2023 року вітчизняний експорт проти минулого сезону склав:

- пшениці — 16,8 млн тонн проти 18,7 млн тонн;
- ячменя — 2,7 млн тонн проти 5 млн тонн;
- ріпаку — 3,4 млн тонн проти 2,7 млн тонн;
- кукурудзи — 29 млн тонн проти 23 млн тонн;
- сої — 3,2 млн тонн проти 1,1 млн тонн.

За прогнозом НБУ, урожай зернових культур у 2023 році становитиме близько 46 млн т (приблизно на 15% менше, ніж у минулому році). Таке зменшення зумовлене здорожчанням собівартості вирощування сільськогосподарських культур, а також ускладненням збуту продукції. Сільськогосподарським виробникам доводиться змінювати структуру виробництва на користь високорентабельних сільськогосподарських культур (у 2023 році збільшуватимуться посівні площі під олійні культури: ріпак, сою, соняшник, а під пшеницю посівні площі будуть зменшуватимуться [7]), а також сільськогосподарські виробники будуть відмовлятися від вирощування трудомістких культур (передусім, борщового набору, ранньої сезонної продукції), що негативно позначиться на забезпеченні ними населення країни [1].

В той же час, основними проблемами вітчизняного аграрного сектору за станом на сьогодні, що спричинені військовими діями в Україні, є наступні:

1. Окупація українських територій: руйнування виробничих потужностей, інфраструктури, проблеми організації посівної компанії, відсутність кормів для тварин, зупинка роботи сільськогосподарських підприємств, велика кількість замінованих територій (понад 100 тис. га — Чернігівська, Луганська, Донецька, Харківська, Херсонська, Запорізька, Київська області). На сьогодні Україна вже втратила 25% орних земель. Під час весняної посівної 2022 року було засіяно 75% площ від показника 2021 року. За оцінкою Київської школи економіки "KSE Institute", після восьми місяців повномасштабної війни російської федерації проти України втрати аграрного сектору досягли 6,6 млрд. дол. США, або майже 23% вартості активів сільського господарства країни.

2. Проблеми з логістикою: блокування шляхів експорту сільськогосподарської продукції (зокрема, портів), руйнування транспортної інфраструктури, розрив/розсинхронізація логістичних ланцюгів всередині країни, так і назовні. До початку повномасштабної війни через морські порти Україна відправляла 90 — 95% аграрного експорту. Зокрема, вона могла щомісяця постачати 4 млн тонн зернових. Однак після блокади портів цей показник впав до 600—800 тис. тонн. Після початку повномасштабної агресії російської федерації проти України через дії російських кораблів було заборонено вихід суден з усіх морських портів України, а у травні 2022 року Міністерство інфраструктури закрило порти Бердянська, Маріуполя, Скадовська та Херсона, доки ці території не звільнять від російських окупантів. Працювали лише три невеликі порти в гирлі Дунаю: Ізмаїльський, Ренійський і Усть-Дунайський, на які в мирний час припадало до 10% експорту.

3. Зменшення обсягу внутрішнього ринку та зниження купівельної спроможності більшості українців. Дефіцит споживання українцями м'ясних і молочних продуктів, який спостерігався ще до війни, у воєнний час суттєво зріс.

4. Недостатність ресурсів для сільськогосподарського виробництва: дефіцит палива, брак кормів, дефіцит окремих видів добрив, нестача засобів захисту рослин, проблеми з матеріально-технічним забезпеченням, а також зростання цін на засоби виробництва аграрного сектору.

5. Проблеми з робочою силою: внутрішня та зовнішня міграція, мобілізація до лав збройних сил України, зростання рівня безробіття, психологічні проблеми кадрів: робота в постійному стресі та тривозі.

6. Крадіжки та знищення української сільськогосподарської техніки та продукції з боку російських загартників: зерна (більше 600 000 тонн), олії, овочів, фруктів та інші [8].

Фермерські господарства потребують підтримки за наступними напрямками:

— 80% фермерів потребують допомоги в різних її форматах, так у 78,3% є потреба у фінансовій допомозі від кредитних установ чи донорських програм. Більше половини (52,3%) фермерів, які потребують кредитних чи донорських коштів, відзначили, що необхідна сума для фінансування своєї діяльності коливається в межах від

500 тис. грн до 5 млн грн, а причинами залучення коштів є бажання розвитку та відновлення; на допомогу з оподаткуванням; на нову техніку та новітнє обладнання; на страхування та покриття ризиків; на вихід на нові ринки та дослідження; на навчання та розвиток; на виплату боргів та оплату праці; на закупівлю хімікатів; на логістику;

— консультаційної підтримки від експертів в таких питаннях, як: фінанси та інвестиції; постачання та збут; пошук партнерів; побудова відносин з владою. — 55% опитаних фермерів потребують консультування, шукають ідеї та партнерів для розвитку нових проєктів;

— 15% фермерів потребують промоції, допомоги у пошуку нових покупців та вихід на ринки ЄС [9].

ВИСНОВКИ

Сьогодні українська економіка стикнулася з небаченим за всю свою історію шоком і унаслідок триваючої повномасштабної війни, розв'язаної росією, економіка України зазнала значних втрат. Війна в Україні змінила глобальні моделі торгівлі, виробництва та споживання товарів таким чином, що дозволить утримувати ціни на історично високому рівні до кінця 2024 року, посилюючи продовольчу безпеку та інфляцію. Військові дії на території України створили нові умови для функціонування економіки країни загалом, і аграрного сектору зокрема. Виклики, які постали перед аграрним сектором, кожним аграрним підприємством, вимагають нових підходів, швидкої адаптації до нових умов, трансформації діяльності та фокусування на основному завданні — виживанні.

Внаслідок цього, а також інших окреслених проблем, незважаючи на свій потенціал, можливості та потужність, вітчизняний аграрний ринок перебуває в ситуації, коли вимагає негайної та суттєвої підтримки як з боку держави, так і з боку міжнародного співтовариства та світових лідерів задля забезпечення ефективного та стабільного функціонування, відновлення після війни та усунення ризиків та проблем, що були спричинені і надалі спричиняються військовими діями росії на території нашої країни.

Література:

1. Русан В. Аграрний сектор економіки: підсумки 2022 та прогноз на 2023 рік. НІСС. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/komentarij-ekspertiv/ahrarynyy-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik> (дата звернення: 14.07.2023).

2. Наповнюють бюджет і годують. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/napovnyuyut-byudzhet-i-goduyut/> (дата звернення: 13.07.2023).

3. Збитки від загибелі тварин та пошкодження тваринницьких ферм становлять приблизно 2 млрд гривень. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/news/zbitki-vid-zagibeli-tvarin-ta-poshkodzhennya...> (дата звернення: 13.07.2023).

4. Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review. Issue 3. April 24, 2023. Kyiv School of Economics Center for Food and Land Use Research. 23 p.

5. Терещук А. Топ-10 країн-імпортерів української аграрної продукції під час війни // Юридична газета. 2023. № 7—8. С. 765—766.

6. Україна цього року експортувала агропродукції на 21,1 мільярдів доларів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-tsoho-roku-eksportovala-ahroprodukt...> (дата звернення: 14.07.2023).

7. У Нацбанку озвучили прогноз врожаю зернових у 2023 році. URL: <https://agropolit.com/news/24950-u-natsbanku-ozvuchili-prohnoz-vrojaju-...> (дата звернення: 12.07.2023).

8. Негрей М.В., Трофімцева О.В. Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія "Економічна", 2022, випуск 102. С. 49—56.

9. Вплив війни на стан аграрної галузі в Україні. Українська Рада Бізнесу в межах проєкту "Надання житлових рішень, підтримка мікробізнесу та відродження громад в Україні". Aktion Deutschland Hilft. 2023. 12 с.

References:

1. Rusan, V. (2023), "Agrarian sector of the economy: 2022 results and forecast for 2023", NISS, [Online], available at: <https://niss.gov.ua/news/komentarij-ekspertiv/ahrarynyy-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik> (Accessed 14 July 2023).

2. The official website of the Government Courier (2023), "They fill the budget and feed", available at: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/napovnyuyut-byudzhet-i-goduyut/> (Accessed 13 July 2023).

3. The official site of the Ministry of Agrarian Policy (2023), "Losses from the death of animals and damage to livestock farms amount to approximately 2 billion hryvnias", available at: <https://minagro.gov.ua/news/zbitki-vid-zagibeli-tvarin-ta-poshkodzhennya...> (Accessed 13 July 2023).

4. Kyiv School of Economics Center for Food and Land Use Research (2023), "Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review", issue 3, April 24, 23 p.

5. Tereshchuk, A. (2023), "Top-10 importers of Ukrainian agricultural products during the war", Yurydychna hazeta, vol. 7—8, pp. 765—766.

6. The official site of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), "Ukraine exported agricultural products worth 21.1 billion dollars this year", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-tsoho-roku-eksportovala-ahroprodukt...> (Accessed 14 July 2023).

7. The official site of the National Bank of Ukraine (2023), "The National Bank announced the forecast of the grain harvest in 2023", available at: <https://agropolit.com/news/24950-u-natsbanku-ozvuchili-prohnoz-vrojaju-...> (Accessed 12 July 2023).

8. Nehrey, M.V., Trofimtseva, O.V. (2022), "Analysis of the functioning of the agrarian sector of Ukraine in the conditions of war", Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Seriya Karazina "Ekonomichna", vol. 102, pp. 49—56.

9. Ukrainian Business Council as part of the project "Providing housing solutions, supporting micro-businesses and revitalizing communities in Ukraine" (2023), Vplyv vijny na stan ahrarynoi haluzi v Ukraini [The impact of the war on the state of the agricultural industry in Ukraine], Aktion Deutschland Hilft, Bonn, Germany. *Стаття надійшла до редакції 29.08.2023 р.*

О. С. Ігнатушенко,
аспірант, Приватне акціонерне товариство
"Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна академія Управління персоналом", м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7994-7069>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.151

КЛЮЧОВІ ЗАСАДИ ТА ЗМІСТ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

А. Ignatushenko,
Postgraduate student, Private Joint-Stock Company
"Higher Educational Institution" Interregional Academy of Personnel Management", Kyiv, Ukraine

KEY PRINCIPLES AND CONTENT OF INVESTMENT ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Досліджено та проаналізовано основні фундаментальні роботи, що стосуються питання інвестицій, в яких розглядаються комплекс інвестиційних процесів, інвестиційне середовище, ключові поняття інвестиційного процесу, сутність та особливості інвестицій на двох макроекономічному та мікроекономічному рівнях, тощо. Встановлено, що дефініції "інвестиції", "інвестиційна діяльність" є складними економічними категоріями та можуть представляти комплекс окремих напрямів, найчастіше як складних і суперечливих економічних явищ, що у різних формах, видах, цілях, зрештою, безсумнівно, сприяють сталому та ефективному розвитку економіки, підприємств і галузей загалом.

Визначено основні особливості інвестицій, за якими здійснюється акцент різними науковцями при визначенні поняття та групуванні різних трактувань сутності категорії "інвестиції". Здійснено аналіз та узагальнення основних ознак інвестицій підприємства для цілей організації управління інвестиційною діяльністю, що пропонуються різними науковцями, визначено їх відмінності та причини цих відмінностей.

Виокремлено та систематизовано позиції вітчизняних та зарубіжних науковців стосовно сутності категорії "інвестиції", виділено основні ознаки інвестицій, ключові характеристики економічного змісту інвестицій. На підставі проведеного дослідження розроблено власне визначення дефініції "інвестиції".

З огляду на те, що економічна сутність інвестицій підприємства проявляється безпосередньо у процесі управління інвестиційною діяльністю, розглянуто підходи до визначення сутності терміну "інвестиційна діяльність", встановлено основні протиріччя та неузгодженість підходів, що для цього використовуються. За результатами критичного аналізу сутності поняття "інвестиційна діяльність" зроблено відповідні висновки.

Здійснено комплексний аналіз та детально досліджено ключові засади та зміст інвестиційної діяльності аграрних підприємств, визначено сучасні методи стимулювання інвестицій в агропромисловий бізнес. Виявлено ключові цілі інвестування в агропромисловий бізнес та їх основні особливості, які полягають не тільки в отриманні прибутку та збереженні капіталу, а й досягненні необхідного соціально-економічного ефекту. На підставі проведеного детального дослідження розроблено власне комплексне авторське визначення терміну "інвестиційна діяльність агропромислового підприємства", яке максимально враховує всі ключові особливості функціонування сільськогосподарських підприємств та інвестиційної діяльності.

The main fundamental works related to the issue of investments, which consider the complex of investment processes, the investment environment, the key concepts of the investment process, the essence and features of investments at two macroeconomic and microeconomic levels, etc., have been studied and analyzed. It has been established that the definitions of "investment", "investment activity" are complex economic categories and can represent a complex of separate directions, most often as complex and contradictory economic phenomena that, in various forms, types, and purposes, in the end, undoubtedly contribute to the sustainable and effective development of the economy, enterprises and industries in general.

The main features of investments are determined, which are emphasized by various scientists when defining the concept and grouping different interpretations of the essence of the "investment" category. An analysis and generalization of the main features of the enterprise's investment for the purposes of organizing the management of investment activity proposed by various scientists was carried out, their differences and the reasons for these differences were determined.

Given that the economic essence of the enterprise's investments is manifested directly in the process of managing investment activities, the approaches to defining the essence of the term "investment activity" were considered, the main contradictions and inconsistencies of the approaches used for this were identified. Based on the results of a critical analysis of the essence of the concept of "investment activity", relevant conclusions were drawn.

A comprehensive analysis was carried out and the key principles and content of the investment activity of agrarian enterprises were studied in detail, modern methods of stimulating investments in agro-industrial business were determined. The key goals of investing in agro-industrial business and their main features are identified, which consist not only in obtaining profit and preserving capital, but also in achieving the necessary socio-economic effect. On the basis of the conducted detailed research, the author's own comprehensive definition of the term "investment activity of an agro-industrial enterprise" was developed, which maximally takes into account all the key features of the functioning of agricultural enterprises and investment activities.

Ключові слова: інвестиція, інвестиційна діяльність, агропромислове підприємств, зміст, особливість, характеристика.

Key words: investment, investment activity, agro-industrial enterprises, content, feature, characteristic.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інвестиції та інвестиційна діяльність суб'єктів господарювання мають особливе значення як для соціально-економічного розвитку країни загалом чи конкретної галузі економіки, так і для діяльності будь-якого суб'єкта господарювання. Економічне зростання на сьогодні визначається значною кількістю різноманітних факторів, найважливіші з яких — нарощування обсягу інвестицій та підвищення їх ефективності. Інвестиції у сільське господарство та діяльність агропромислових підприємств є не лише необхідною умовою їх сталого економічного зростання, а й сприяють вирішенню багатьох проблем української економіки загалом, цілої низки соціальних питань, знижують міграцію сільського населення до міст і стимулюють його діяльність на землі. Від них залежить вихід із кризи, збільшення бази оподаткування, доходної частини бюджету, підвищення конкурентоспроможності української продукції, прискорення диверсифікації експорту.

Враховуючи сучасний фінансовий та матеріально-технічний стан агропромислового комплексу та безпосередньо сільськогосподарських підприємств, вирішення зазначеної проблеми потребує якісної зміни підходів до управління інвестиційною діяльністю агропромислових підприємств як на макрорівні, так і на рівні конкретного суб'єкта господарювання, адаптації їх до умов ринкових відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням різних аспектів інвестиційної діяльності присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зважаючи на важливість даної теми для суспільства. Так, різні аспекти інвестиційної діяльності в сільському господарстві знайшли відображення в працях таких науковців як В. Андрійчук, І. Баланюк, П. Березівський, Р. Бердієв, О. Бородіна, В. Бойко, Д. Бьюкенен, П. Гайдуцький, О. Гальчинський, О. Гудзь, Л. Гна-

тишин, Б. Данилишин, Г. Запша, О. Захарчук, В. Зіновчук, М. Кісіль, І. Костирко, Л. Курило, Ю. Лопатинський, Ю. Лупенко, В. Петті, П. Пуцентейло, В. Россоха, М. Малік, І. Мехроби, Л. Сатир, М. Сахацький, І. Свиноус, М. Стариченко, А. Стельмащук, С. Терещенко, Г. Черевко, Д. Шеленко, О. Шпичак, М. Шульський, В. Якубів, І. Яців та цілий ряд інших. Грунтовні дослідження особливостей сільського господарства як галузі виробництва представлені в працях М. Ашінова, В. Белоусова, М. Дем'яненка, О. Левандівського, П. Саблука, Л. Смоля, тощо. Широкий спектр питань щодо зарубіжного досвіду інформаційно-комунікативної взаємодії органів державної влади з громадськістю розглядали О. Амосов, В. Малиновський, Н. Гавкалова, І. Грицяк, В. Дрешпак, В. Куйбіда, Н. Луман, І. Шавкун. Вивченню окремих аспектів державної комунікативної політики присвячені дослідження М. Андріїва, О. Андрійчука, В. Бакуменка, Т. Гаман, С. Гануцина, С. Колоска, А. Халецького та інших.

Водночас, незважаючи на здійснені дослідження та розробки значна кількість концептуальних питань проведеної інвестиційної діяльності аграрними підприємствами в умовах глобального середовища, що постійно змінюється, потребує додаткових досліджень та уваги з боку науковців і має науково-практичний потенціал.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в здійсненні комплексного аналізу ключових засад та змісту інвестиційної діяльності аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Становлення в сучасній економічній науці терміну "інвестиції" значною мірою пов'язане з роботами та поглядами Дж. Кейнса, який у своїй роботі "Трактат про гроші" пояснював, що "говорючи про перевищення заощаджень над інвестиціями, мається на увазі ситуація, що виникає за таких розмірів виробництва, коли прибуток, який підприємцям приносить капітальне обладнання, що належить їм, виявляється нижче за нормативну" [1, с. 193].

Серед інших фундаментальних робіт стосовно інвестицій можна виділити роботи:

— Л. Гітмана та М. Джонка "Основи інвестування" де науковцями розглядається комплекс інвестиційних процесів: глобальні аспекти інвестиційної діяльності; роль інвестування в економіці; стратегія та засоби досягнення інвестиційних цілей; учасники інвестиційного процесу; види інвесторів та інвестицій, інструменти інвестування та інші ринкові аспекти управління інвестиціями [2];

— У. Шарпа, Т. Александера та Дж. Бейлі "Інвестиції", в якій представлена цілісна система досліджень від інвестиційного середовища, ключових понять інвестиційного процесу, до розкриття фінансових інвестицій, вивчення фондових ринків, інвестиційної банківської діяльності, оцінки ефективності управління інвестиційним портфелем та міжнародного інвестування, тощо [3].

Досліджуючи окремо питання групування інвестицій Б. Кваснюк розглядав окремо інвестиції в макроекономіці — це частка валового внутрішнього продукту, яка

не споживається в поточному періоді й забезпечує приріст капіталу в економіці. В розширеному трактуванні вони розглядаються як довгострокові вкладення капіталу у власній країні або за кордоном в підприємства різних галузей, підприємницькі проекти, соціально-економічні програми, інноваційні проекти. В мікроекономіці ж Б. Кваснюк визначає як процес створення нового капіталу (засобів виробництва і людського капіталу) [4].

Визначення інвестицій на двох рівнях: макро- та мікроекономічному запропонував також Н. Скоробогатов, за яким:

— відповідно до макроекономічного підходу, під інвестиціями слід розуміти здійснення витрат будь-яких цінностей, що призводять до зростання вартості капіталу в економічній системі;

— відповідно до мікроекономічного підходу, під інвестиціями слід розуміти вкладення капіталу у будь-які об'єкти з метою створення додаткової вартості [5].

На наш погляд така класифікація є доволі загальною і не відображає повною мірою всі особливості та різнобічність категорії "інвестиції", обмежує їх, хоча дійсно інвестиції відіграють важливу роль як на макрорівні, так і на мікрорівні економіки держави. Водночас, такий поділ є доцільним і можливим внаслідок специфіки та особливостей здійснення інвестиційної діяльності, а також різних функцій інвестицій, що виникають на різних рівнях.

На відміну від цих авторів І. Вобляя при здійсненні класифікації здійснює акцент безпосередньо на різні особливості інвестицій та виділяє чотири напрями, за якими здійснюється акцент визначення поняття та групування різних трактувань сутності категорії "інвестиції":

— інвестиції як процес вкладення капіталу з метою отримання прибутку, інших ефектів;

— інвестиції як частина інвестиційного процесу, операцій отримання доходу у майбутньому;

— інвестиції як витрати, заощадження на накопичення та збільшення капіталу;

— інвестиції як об'єкт законотворчої діяльності [6].

Додатково виділимо основні ознаки інвестицій, тобто таких характерних рис вкладення капіталу, які дозволяють розглядати його як інвестицію:

— потенційна здатність приносити дохід;

— єдність двох сторін: ресурсів та вкладень;

— перетворення частини накопиченого капіталу на альтернативні види активів економічного суб'єкта (підприємства);

— цілеспрямований характер вкладення капіталу в матеріальні та нематеріальні об'єкти. Таким чином, поняття "капітальні вкладення", що часто асоціюється з інвестиціями, має більш вузьке значення;

— інвестування може здійснюватися у вигляді вкладень коштів, а й у вигляді рухомого і нерухомого майна;

— наявність терміну вкладення;

— наявність ризику вкладення капіталу, тобто імовірнісний характер досягнення цілей інвестування [7].

До ключових характеристик економічного змісту інвестицій належать:

1. Інвестиції виступають об'єктом економічного управління, оскільки предметна сутність інвестицій без-

посередньо пов'язана з економічною сферою її прояву — термін "інвестиції" входить у понятійно-категоріальний апарат, пов'язаний зі сферою економічних відносин, економічною діяльністю [8, с. 132].

2. Інвестиції є носієм фактора ризику, оскільки інвестор, здійснюючи інвестиції, завжди усвідомлено йде на ризик, пов'язаний з можливим

зниженням або неотриманням суми очікуваного інвестиційного доходу, а також можливою частковою або повною втратою інвестованого капіталу.

3. Інвестиції безпосередньо пов'язані з фактором часу. При здійсненні інвестицій має місце відмова від споживання сьогодні на користь майбутніх благ. При цьому економічна цінність сьогоднішніх і майбутніх благ для власника капіталу нерівнозначна: за інших умов можливості майбутнього споживання менш цінні порівняно з поточним споживанням [9, с. 318].

4. Інвестиції є об'єктом ринкових відносин, оскільки використовувані в процесі інвестицій різноманітні інвестиційні ресурси, товари та інструменти як об'єкти купівлі-продажу формують особливий вид ринку — інвестиційний, який характеризується (як і будь-який інший вид ринку) попитом, пропозицією і ціною, а також сукупністю певних суб'єктів ринкових відносин.

5. Інвестиції завжди здійснюються з певною метою. Цільовою установкою інвестицій є досягнення конкретного заздалегідь зумовленого ефекту, який може мати як економічний (приріст суми інвестованого капіталу, позитивна величина інвестиційного прибутку, позитивна величина чистого грошового потоку, забезпечення збереження раніше вкладеного капіталу тощо), так і позаекономічний характер (наприклад, соціальний, екологічний та інший).

6. Сутність інвестицій пов'язана з таким поняттям, як капітал, який визначає будь-які ресурси, створені і використовувані для виробництва більшої кількості благ. У зв'язку з цим інвестиції є найактивнішою формою залучення накопиченого капіталу в економічний процес, при цьому капітал використовується в усіх його формах і вкладається у будь-які об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в різні галузі і сфери економіки.

7. У рамках поняття "інвестиції" об'єднуються ресурси (капітальні цінності), вкладення (витрати) та віддача вкладених коштів як мотив цього об'єднання. Таким чином, інвестиції слід розглядати як цілісний процес, в ході якого відбувається послідовна зміна форм вартості, реалізується динамічний зв'язок елементів інвестицій, досягається кінцевий результат інвестиційної діяльності [10].

Таким чином, зважаючи на здійснений аналіз та узагальнення наукових підходів до сутності категорії "інвестиції" ми дійшли висновку, що інвестиції — це строкові вкладення коштів та інших ресурсів у різних формах задля отримання прибутку та збільшення вартості капіталу, досягнення економічних, виробничих, соціальних та інших цілей, ефекту.

Схожу ситуацію ми маємо і з терміном "інвестиційна діяльність", багатогранність якого спричиняє певні протиріччя та неузгодженість підходів, які застосовуються різними науковцями для розкриття його змісту

та сутності. Налічується ціла низка наукових шкіл, представники яких здійснили неабиякий внесок у дослідження інтерпретації поняття "інвестиційної діяльності підприємства". Виходячи з цього, доцільно виокремити такі етапи:

1) зародження,

2) розвиток економічної думки — меркантилізм (Томас Ман, Давід Юм, Жан Кольбер, Людвіг фон Зекендорф, Йоган Бехер), фізіократи (Франсуа Кене, Ж. Тюрго), класична школа (А. Сміт, Дж. С. Мілль),

3) економічні школи XIX — XX сторіччя — марксизм, маржиналізм, неокласична школа, кейнсіанська школа, неокейнсіанство, монетаристи, інституціоналізм [11],

4) сучасний етап (Г. Марковіц, У. Шарп, Л. Гітман, Дж. Бейлі та інші).

Тут також варто враховувати, що економічна сутність інвестицій підприємства проявляється безпосередньо у процесі управління інвестиційною діяльністю, а сама ж інвестиційна діяльність сприяє векторному вдосконаленню напрямків активізації інвестиційних процесів на підприємстві.

За Л. Петренко, серед найбільш поширених підходів до розкриття сутності даного поняття є наступні:

— інвестиційна діяльність як інструмент. Під інструментом найчастіше розуміється лише засіб досягнення певної мети, а за такої умови дане визначення є досить вузьким;

— інвестиційна діяльність як процес-дія — даний підхід виділяє лише одну сторону поняття — його розвиток в часі чи здійснення певної дії, інші сторони даного поняття залишаються поза увагою;

— інвестиційна діяльність як підсистема — цього підходу дотримується значна частина вітчизняних та зарубіжних науковців, але при цьому визначення поняття як підсистеми у них достатньо різні;

— інвестиційна діяльність як система управління [12].

У сучасних умовах обмеження фінансових ресурсів, інвестиційну діяльність можна також вважати фінансовим процесом підприємницької діяльності, коли в результаті використання власних коштів підприємства (самофінансування), залучених зовнішніх коштів, позикових коштів банків та, насамперед, кредитів, учасники інвестиційного процесу:

— підбирають найбільш ефективні механізми та інструменти інвестування,

— становлять власну інвестиційну стратегію,

— беруть участь у її успішній реалізації.

За результатами критичного аналізу сутності поняття "інвестиційна діяльність" ми дійшли таких висновків: по-перше, при визначенні поняття "інвестиційна діяльність" науковці розглядають її:

— як сукупність або комплекс дій і заходів з розміщення, вкладення або реалізації коштів (інвестицій);

— як вид господарської діяльності;

— як певна система;

— як цілеспрямовано здійснюваний процес;

— як важливу складову міжнародного руху капіталу, тощо;

по-друге, інвестиційна діяльність будь-якого підприємства може досягти найбільшої ефективності

вкладень капіталу за умов врахування основних принципів інвестиційної діяльності;

по-третє, інвестиційна діяльність — це система узгоджених між собою дій та процесів управлінського, організаційного, економічного, регулюючого та іншого характеру стосовно цілеспрямованого пошуку, залучення, вкладення коштів задля забезпечення ефективної діяльності підприємства, досягнення економічних, виробничих, соціальних та інших цілей, ефекту.

Проблеми інвестування та розвиток інвестиційної діяльності у агропромисловому комплексі входить до актуальних завдань сучасної вітчизняної науки. Це пов'язано з тим, що з стійкого функціонування даного сектора значною мірою залежить рівень життя населення. У зв'язку з цим інвестиційна проблема стає ключовою для цієї ключової сфери національної економіки не лише найближчими роками, а й на перспективу. Активна інвестиційна діяльність сприяє диверсифікації структури регіональної економіки, підвищує її соціально-економічні показники та створює додаткові робочі місця [13].

Активізація інвестиційної діяльності підприємств агропромислового комплексу є не лише однією з основних в списку умов виведення підприємств агропромислового комплексу з глибокої кризи, а й стає найважливішим визначальним фактором подальшого розвитку процесу агропромислової інтеграції підприємств та подальшого розвитку і функціонування цих підприємств. При цьому, що фактична підготовка до реалізації та подальша реалізація інвестиційних проектів на підприємствах агропромислового комплексу є однією з найважливіших умов успіху в галузі середньострокового та довгострокового стратегічного планування. Слід також враховувати, що навіть у кожній сфері агропромислового комплексу ці процеси є специфічними, оскільки характер економічних відносин відрізняються один від одного.

При цьому, джерелами інвестиційної діяльності аграрних підприємств можуть бути: власні кошти, кошти приватних інвесторів для реалізації конкретних проектів, бюджетні кошти, передбачені для реалізації цільових програм, кошти аграрних фінансово-промислових груп, кредити, що залучаються на фінансовому (внутрішньому та міжнародному) ринку під гарантії уряду, боргових зобов'язань, майна, виробничих запасів, майбутньої продукції, нерухомості, тощо.

Основними цілями інвестування в агропромисловий бізнес, зважаючи на його особливості, є не тільки отримання прибутку та збереження капіталу, а й досягнення необхідного соціального ефекту [14]. Окрім цього, інвестиції у сільське господарство мають свої особливості:

— поряд із вкладенням капіталу в об'єкти-результати праці людини, як в інших галузях економіки, у сільському господарстві вони здійснюються ще в об'єкти природи, що за інших рівних умов робить їхню діяльність більш капіталомісткою з тривалим терміном окупності та високими ризиками оскільки природа живе за своїми законами, управління якими сьогодні або неможливе, або дорого;

— населення земної кулі продовжує збільшуватися високими темпами, попит на продуктивні товари стабільно підвищуватиметься і надалі. Так, наприклад, підприє-

мства харчової переробної промисловості особливо гостро відчувають звуження сировинної бази, що змушує їх спрямовувати значні кошти на розвиток та відновлення діяльності агропромислових підприємств для забезпечення найповнішого завантаження своїх виробничих потужностей. Для більшості наявних та потенційних інвесторів цей чинник виявляється вирішальним для капіталовкладень. Сьогодні стає все очевиднішим, що часи дешевих продуктів харчування поступово йдуть у минуле. У зв'язку з погіршенням екологічного фону планети, зі зміною клімату та проблемою перенаселення ціни на продуктивні товари продовжують зростати з року в рік. Це означає, що інвестиції в цю галузь економіки, і особливо в технології, спрямовані на збереження ресурсів, мають значні перспективи;

— зовнішні інвестори при впровадженні в аграрний сектор та вступі на ринок галузі діють різноманітно. Обсяги вкладених коштів та напрями фінансування істотно розрізняються та визначаються, насамперед, інтересами інвесторів. Зовнішні інвестори використовують різні схеми запровадження аграрне виробництво. Це зумовлено розбіжностями в їх цілях, масштабах та принципах діяльності, характері та ступені зв'язків з адміністрацією районів та областей, можливостями та бажанням враховувати інтереси кредиторів неплатоспроможних організацій. Потужні у фінансовому плані компанії орієнтовані купівлю бізнесу чи майнового комплексу, інші — створення нових (паралельних) структур і використання земель та майна аграрних підприємств з урахуванням оренди;

— агропромислова сфера є надто важливою для економіки держави, внаслідок чого держава має і здійснює регулюючий вплив на діяльність агропромислових підприємств, а також на інвестиційний процес та інвестиційну діяльність шляхом забезпечення раціонального ціноутворення, збільшення гнучкості кредитної, податкової та амортизаційної політики, розширення практики використання лізингу, стимулювання підприємницької діяльності за допомогою надання інвесторам пільг у оподаткуванні та при приватизації, широкого запровадження цільового державного фінансування, капіталовкладення [15].

Виходячи з вищевикладеного, інвестиційна діяльність агропромислового підприємства — це система узгоджених між собою дій та процесів управлінського, організаційного, економічного, регулюючого та іншого характеру стосовно цілеспрямованого пошуку, залучення, вкладення коштів та інших ресурсів у різних формах задля забезпечення ефективної діяльності агропромислового підприємства та кожного з процесів його функціонування, досягнення економічних, виробничих, соціальних та інших цілей, ефекту.

ВИСНОВКИ

Таким чином, інвестиційна діяльність здійснюється не за галузевим принципом — її здійснює будь-який господарюючий суб'єкт, як за широким, так і за більш вузьким тлумаченням, але сфера, в якій здійснює свою діяльність господарюючий суб'єкт, все ж таки вносить свої корективи в сам процес інвестиційної діяльності. Так, інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від ролі й

місця аграрної галузі в системі агропромислового комплексу, і насамперед це стосується характеру економічних відносин між сільським господарством та іншими сферами агропромислового комплексу. Вона покликана забезпечувати взаємозв'язок біологічних, технологічних, організаційних, економічних та цілого ряду інших процесів в аграрному виробництві, але для створення конкурентоспроможного аграрного виробництва в сучасних умовах потрібні технічне та технологічне переозброєння, новітнє обладнання та техніка і тому потрібні не просто інвестиції, а великомасштабні капіталовкладення з інноваційною спрямованістю.

Література:

1. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Прогресс, 1978. 444 с.
2. Гитман Л.Дж. Основы инвестирования / Л.Дж. Гитман, М.Д. Джонк. М.: Дело, 1997. 1008 с.
3. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп, Г. Александр, Дж. Бели. М.: Инфра-М, 2001. 1028 с.
4. Держава та економічне зростання / [За ред. Кваснюка Б.Є.]. К.: Лібра, 2001. 88 с.
5. Скоробогатова Н. Є. Дослідження сутності інвестицій та інвестиційної діяльності // Економічний вісник НТУУ "КПІ". 2016. № 3 (23). С. 164—173.
6. Вобляя И.Н. Инвестиции как основа развития малого бизнеса в РФ / И.Н. Вобляя, О.В. Швец // Наука и образование в XXI веке: сб. науч. тр. по материалам Междунар. науч.-практ. конф. В 5 ч. АР-Консалт, 2015. С. 143—146.
7. Агафонов А.А. Развитие финансирования инвестиционных проектов в сегментах малого и среднего бизнеса. дисс. канд. экон. наук: спец. 08.00.10 — Финансы, денежное обращение и кредит. Ростовский государственный экономический университет. Ростов-на-Дону, 2016. 194 с.
8. Левчинський Д.Л. Суть та економічна природа інвестицій і інвестиційного процесу // Механізм регулювання економіки. 2011. № 2. С. 131—139.
9. Харсеева А.В. Понятие и сущность инвестиций: проблема определения термина // Теория и практика общественного развития. 2010. № 01. С. 313—318.
10. Інвестування: навч. посібник / Г.Б. Погрішук, В.В. Руденко. Тернопіль: Економічна думка, 2014. 277 с.
11. Ємець О.І. Інтерпретація поняття "інвестиційна діяльність підприємства" в економічних теоріях різних наукових шкіл // Економіка та управління підприємствами. Випуск 5. 2017. С. 79—84.
12. Петренко Л.М. Теоретичні аспекти дослідження інвестиційної діяльності // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, 2012, вип. 22, ч. II. С. 1—5.
13. Мехроби И.Х., Бердиев Р.Б. Региональные кластеры как средство активизации и совершенствования инновационной среды на примере региона центральных районов Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 1. С. 145—152.
14. Кісіль М.І. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства // Економіка АПК. 2012. № 9. С. 36—39.

15. Александров М.В., Иванов В.В. Инвестиционная деятельность аграрного сектора // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 1-1.

References:

1. Keynes, J.M. (1978), *Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg* [General theory of employment, interest and money], Progress, Moscow, Russia.
2. Hitman, L.J. and Jonk, M.D. (1997), *Osnovy investirovanija* [Fundamentals of investing], Delo, Moscow, Russia.
3. Sharp, U. (2001), *Investicii* [Investments], Infra-M, Moscow, Russia.
4. Kvasniuk, B.E. (2001), *Derzhava ta ekonomichne zrostannya* [State and economic growth], Libra, Kyiv, Ukraine.
5. Skorobohatova, N. (2016), "Research on the essence of investments and investment activity", *Economic Bulletin of NTUU "KPI"*, vol. 3 (23), pp. 164—173.
6. Voblay, I.N. and Shvets, O.V. (2015), "Investments as the basis of small business development in the Russian Federation", *Nauka i obrazovanie v XXI veke: sb. nauch. tr. po materialam Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. V 5 ch.* [Science and education in the XXI century: Sat. science tr. according to the materials of the International scientific and practical conf. In 5 vol], AR-Consult, pp. 143—146.
7. Agafonov, A.A. (2016), "Development of financing of investment projects in small and medium business segments", Ph.D. Thesis, Economy, Rostov State University of Economics, Rostov-on-Don, Russia.
8. Levchyns'kyy, D.L. (2011), "The essence and economic nature of investments and the investment process", vol. 2, pp. 131—139.
9. Kharseeva, A.V. (2010), "The concept and essence of investments: the problem of defining the term", *Theory and practice of public development*, vol. 01, pp. 313—318.
10. Pohrishchuk, H.B. and Rudenko, V.V. (2014), *Investuvannya: navch. posibnyk* [Investment: education. Manual], Ternopil, Ukraine. 277 p.
11. Yemets, O.I. (2017), "Interpretation of the concept of "investment activity of an enterprise" in economic theories of different scientific schools", *Economics and enterprise management*, vol. 5, pp. 79—84.
12. Petrenko, L.M. (2012), "Theoretical aspects of the research of investment activity", *Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences*, vol. 22, no. II, pp. 1—5.
13. Mehroby, I.H. and Berdiev, R.B. (2018), "Regional clusters as a means of activation and improvement of the innovation environment on the example of the region of the central districts of Tajikistan", *Bulletin of the Tajik National University. Series of social, economic and social sciences*, vol. 1, pp. 145—152.
14. Kisil, M.I. (2012), "Strategic directions of investment support for the development of agriculture", *SEconomics of APC*, vol. 9, pp. 36—39.
15. Aleksandrov, M.V. and Ivanov, V.V. (2015), "Investment activity of the agrarian sector", *Contemporary problems of science and education*, vol. 1-1. *Стаття надійшла до редакції 29.08.2023 р.*

УДК 657.6

І. В. Глушаченко,
аспірант кафедри фінансів імені Віктора Федосова,
Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1978-6368>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.157

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ МЕДИЧНОГО ОБЛАДНАННЯ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

I. Glushachenko,
Postgraduate student, Kyiv National University of Economics named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine

FINANCIAL CONTROL IN THE SPHERE OF PUBLIC PROCUREMENT OF MEDICAL EQUIPMENT: CHALLENGES OF TODAY

При підготовці даної статті автор мав на меті розглянути процес організації публічних закупівель для реалізації програми медичних гарантій, а саме закупівлі медичного обладнання за рахунок коштів державного бюджету. В останні роки, незважаючи на нелегкі часи, пов'язані як з повномасштабним вторгненням в Україну, так і з ще не так давно діючими обмеженнями, що були пов'язані з поширенням епідемії COVID-19, Україна продовжує застосовувати передовий досвід країн світу, особливо країн ЄС, впровадження медичної реформи. Саме зараз, коли в країні запроваджений воєнний стан, йдуть бойові дії, існує велика потреба в якісному та, водночас, доступному медичному обладнанні. В статті також розкриваються основні порушення при здійсненні публічних закупівель для медичної сфери та надаються пропозиції щодо удосконалення фінансового контролю використання бюджетних коштів на державну закупівлю медичного обладнання.

Effective financial control in the field of public procurement, including medical equipment, is of great importance to ensure transparency, accountability and optimal use of resources. When preparing this article, the author aimed to consider the process of organizing public procurement for the implementation of the medical guarantee program, namely the purchase of medical equipment at the expense of the state budget. In recent years, despite the difficult times associated with both the full-scale invasion of Ukraine and the restrictions in force not so long ago, which were associated with the spread of the COVID-19 pandemic, Ukraine continues to apply the best practices of the countries of the world, especially the countries of the European Union, implementation of medical reform. Medical reform, the result of which is the financing of medical services through a single state program, is gradually showing positive changes. The medical reform of 2017 introduced in Ukraine the centralization of the majority of state spending on health care within the framework of a single centralized program – the Medical Guarantee Program, which is controlled by the National Health Service of Ukraine. The program of state guarantees of medical care for the residents is a program that defines the list and volume of medical services, medical devices and medicines, the full payment of which is guaranteed to patients by the government at the expense of the State Budget of Ukraine in accordance with the tariff, for prevention, diagnosis, treatment and rehabilitation. The implementation of the Medical Guarantee Program is carried out through the timely and sufficient

supply of medical institutions (hospitals, medical centers), including all the necessary medicines, medical preparations and medical equipment. Therefore, right now, when martial law is introduced in the country, hostilities are underway, there is a great need for high-quality and, at the same time, affordable medical equipment. The article also reveals the main violations in the implementation of public procurement for the medical sector and provides suggestions for improving financial control over the use of budget funds for the state procurement of medical equipment.

*Ключові слова: фінансовий контроль, медична реформа, державні закупівлі, лікарські засоби.
Key words: financial control, medical reform, public procurement, pharmaceuticals.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективний фінансовий контроль у сфері державних закупівель, у тому числі й медичного обладнання, має величезне значення для забезпечення прозорості, підзвітності та оптимального використання ресурсів. У сфері охорони здоров'я, де кожна витрата безпосередньо впливає на благополуччя пацієнтів, суворий фінансовий нагляд набуває першочергового значення.

По-перше, надійні механізми фінансового контролю захищають від завищених цін і корупційних практик. Забезпечуючи проведення конкурентних торгів та цінний бенчмаркінг, уряд може запобігти завищенню цін на медичне обладнання, тим самим максимізуючи віддачу від державних коштів. Це не лише сприяє чесній ринковій конкуренції, але й дає можливість медичним закладам здійснювати закупівлю необхідного обладнання за розумними цінами.

По-друге, фінансовий контроль сприяє зміцненню довіри серед громадян. Прозорі процеси закупівель свідчать про відповідальне управління, що викликає довіру, підвищує впевненість громадян у добросовісності та ефективності системи охорони здоров'я.

Крім того, належний фінансовий контроль оптимізує розподіл бюджетних коштів. Він дозволяє владі виділяти кошти саме туди, де вони перш за все потрібні, на основі точних кошторисів витрат і оцінок. Це запобігає марнотратству і гарантує, що ресурси спрямовуються саме на закупівлю найнеобхіднішого і технологічно найсучаснішого медичного обладнання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідність реформування системи охорони здоров'я в Україні виникла майже одразу після проголошення незалежності. Однак, на думку багатьох експертів, система надання медичної допомоги населенню та організаційно-фінансові механізми функціонування медичних закладів функціонували без суттєвих змін з 1991 по 2017 рік.

Медична реформа 2017 року запровадила централізацію більшості державних витрат на охорону здоров'я в рамках єдиної централізованої програми — Програми медичних гарантій (ПМГ), яку контролює Національна служба здоров'я України (НСЗУ). Ця реформа гарантувала, що населення отримуватиме безоплатні медичні послуги через медичні заклади, з якими укладено договори. Програма націлена на перетворення абстрактної концепції конституційного права на безоплатну медичну допомогу для всіх і трансформувала її в чітко визначену гарантію, представлену набором конкретних медичних послуг.

Більша частина критики медичної реформи ґрунтувалась на твердженнях, що внаслідок централізації витрат на надання медичної допомоги регіони опиняться у програшній ситуації, про що, зокрема зазначали Лехан В. М., Слабкий Г. О., Шевченко М. В. [1], Рудий В. М. [2], Шатковський Я. М. [3], Стеценко О. Г. [4] та інші.

Медична реформа, результатом якої є фінансування медичних послуг через єдину державну програму, поступово демонструє позитивні зміни, однак більш повні висновки можна буде зробити на прикладі аналізу фінансування закупівель медичного обладнання.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є розгляд питань організації публічних закупівель з метою виконання програми медичних гарантій, у тому числі і медичного обладнання, здійснення комплексного аналізу пов'язаних з цим порушень та організації фінансового контролю у медичній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Роль державних цільових програм у фінансуванні охорони здоров'я вибудовувалась поступово і є вирішальною на етапі реформування, який наразі триває. Державні програми відіграють вирішальну роль у секторі охорони здоров'я України, охоплюючи різні життєво важливі аспекти, що впливають на загальний добробут населення. Відповідно до Закону України "Про

державні цільові програми": "Державна цільова програма — це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням" [5].

Ці програми мають значний вплив на доступ до медичних послуг, якість медичної допомоги та, як результат, — здоров'я громадян. По-перше, державні ініціативи сприяють розширенню доступності медичних послуг. Через субсидування медичних послуг і ліків, особливо для вразливих груп населення, програми гарантують, що люди з різних соціально-економічних верств можуть отримати необхідне лікування без фінансових труднощів. Така інклюзивність сприяє зміцненню здоров'я суспільства та запобігає занедбаності у медичній сфері.

По-друге, ці програми сприяють покращенню інфраструктури охорони здоров'я. Інвестиції в лікарні, клініки та медичне обладнання підвищують спроможність сектору надавати комплексне та сучасне лікування. Як наслідок, це не лише покращує якість медичної допомоги, але й зменшує потребу громадян звертатися за медичною допомогою за кордоном.

Крім того, державні програми охорони здоров'я підтримують профілактичні заходи та кампанії громадського здоров'я. Зосереджуючись на профілактиці захворювань, санітарній освіті та кампаніях з вакцинації, уряд може стримувати поширеність різних хвороб, тим самим зменшуючи навантаження на систему охорони здоров'я та покращуючи загальний стан здоров'я населення.

Медична реформа 2017 року запровадила централізацію більшості державних витрат на охорону здоров'я в рамках єдиної централізованої програми — Програми медичних гарантій, яку контролює Національна служба здоров'я України (НСЗУ). Програма націлена на перетворення абстрактної концепції конституційного права на безоплатну медичну допомогу для всіх і трансформувала її в чітко визначену гарантію, представлену набором конкретних медичних послуг.

Програма державних гарантій медичного обслуговування населення — це програма, що визначає перелік та обсяг медичних послуг, медичних виробів та лікарських засобів, повну оплату надання яких пацієнтам держава гарантує за рахунок коштів Державного бюджету України згідно з тарифом, для профілактики, діагностики, лікування та реабілітації у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами [6].

Тобто, Програма медичних гарантій визначає обсяг національного пакету медичних послуг і фінансується за єдиною програмою з державного бюджету.

Гарантування максимально повної реалізації Програми медичних гарантій здійснюється через своєчасне та достатнє забезпечення медичних закладів (поліклінік, лікарень, медичних центрів) у тому числі необхідними ліками, медичними препаратами та медичним обладнанням.

З 2015 року, в рамках реформи системи охорони здоров'я, Міністерство охорони здоров'я України розпочало закупівлю лікарських засобів та медичних виробів із залученням спеціалізованих міжнародних організацій.

При цьому було визначено, що Міністерство охорони здоров'я реалізує виключно функцію формування політики без здійснення функції закупівлі.

Враховуючи позитивний досвід та практики, привнесені міжнародними спеціалізованими організаціями, Кабінетом Міністрів України була схвалена Концепція реформування закупівель лікарських засобів та медичних виробів, допоміжних засобів, інших товарів медичного призначення, одним із напрямів якої стало створення національної стратегічної закупівельної організації. Такий державний орган має на меті забезпечити ефективні закупівлі медичних товарів за бюджетні кошти, застосовуючи при цьому провідні практики та механізми спеціалізованих міжнародних організацій.

З метою формування прозорої, ефективної, конкурентної та ощадливої до коштів платників податків системи публічних закупівель товарів медичного призначення у 2018 році було створене Державне підприємство "Медичні закупівлі України", основні напрями діяльності якого є:

- закупівля ліків та обладнання за централізованими напрямами Міністерства охорони здоров'я України;

- придбання медичних товарів в межах ініціативи United24;

- у якості централізованої закупівельної організації — надання закупівельних послуг іншим публічним замовникам;

- адміністрування медичного е-каталогу Прозоро маркет [7].

Так, у "Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення здійснення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру" від 17.03.2011 р. № 298 (далі — Порядок) [8] зазначається, що Головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальним виконавцем бюджетної програми є Міністерство охорони здоров'я України.

Одержувачем бюджетних коштів є державне підприємство "Медичні закупівлі України", що належить до сфери управління Міністерства охорони здоров'я і одержує кошти на виконання програм та здійснення централізованих заходів з охорони здоров'я в частині доведеного до нього переліку напрямів профілактики, діагностики та лікування протягом відповідного бюджетного періоду [8].

Змінами до Порядку, внесеними Кабінетом Міністрів України від 7 липня 2023 р. № 687, передбачається, що бюджетні кошти спрямовуються, у тому числі, на закупівлю високовартісного медичного обладнання для закладів охорони здоров'я, які забезпечують надання медичної допомоги військовослужбовцям та/або онкологічної медичної допомоги, а також на закупівлю медичного та лабораторного обладнання для судово-медичних установ та закладів охорони здоров'я, що належать до сфери управління Міністерства охорони здоров'я та забезпечують токсиколого-гігієнічну оцінку та розроб-

лення гігієнічних нормативів і регламентів (далі — медичне обладнання) [9].

Для забезпечення фахового супроводу роботи з планування та проведення державних закупівель відповідно до потреб в лікарських засобах, виробих медичного призначення, обладнанні, інших товарах, роботах і послугах була створена Постійна робоча група Міністерства охорони здоров'я України з питань профільного супроводу державних закупівель, у тому числі державних закупівель із залученням спеціалізованих організацій, що проводяться з метою виконання бюджетних програм (далі — Постійна робоча група).

Головними принципами у діяльності Постійної робочої групи є об'єктивне врахування потреб у лікарських засобах, виробих медичного призначення, обладнанні, інших товарах, роботах і послугах, створення умов для забезпечення:

- добросовісної конкуренції серед учасників процедур закупівель;
- максимальної економності та ефективності;
- відкритості та прозорості на всіх стадіях закупівель;
- недискримінації учасників;
- об'єктивної та неупередженої оцінки пропозицій конкурсних торгів;
- запобігання корупційним діям і зловживанням. [10]

Проведення публічних закупівель медичного обладнання в Україні здійснюються у відповідності із вимогами Закону України "Про публічні закупівлі" від 25.12.2015 р. № 922-VIII [11], який набув чинності у 2015 р. і до якого неодноразово вносились зміни, які, до речі, не завжди відповідали кращим практикам Європейського союзу щодо здійснення публічних закупівель. Одним з таких прикладів є заміна тендерних комітетів на повноважену особу із публічних закупівель.

Закон України "Про публічні закупівлі" установлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади [11]. Відповідальність за здійснення моніторингу і фінансового контролю у сфері публічних закупівель розподілена між кількома органами державної влади:

- Міністерство економіки України — виконує функції регулювання та реалізація державної політики у сфері закупівель;
- Антимонопольний комітет України — виконує функції органу оскарження з метою неупередженого та ефективного захисту прав та законних інтересів осіб, пов'язаних з участю у процедурах закупівлі, утворює постійно діючу адміністративну колегію (колегії) з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель;
- Рахункова палата України — у разі виявлення при здійсненні заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) ознак кримінального або адміністративного правопорушення повідомляє про них відповідні правоохоронні органи. Відповідні правоохоронні органи за наслідками розгляду матеріалів Рахункової палати інформують її про вжиті заходи реагування;
- Державна аудиторська служба України — виконує функції державного фінансового контролю через

здійснення: державного фінансового аудиту; перевірки закупівель; інспектування (ревізії); моніторингу закупівель

В Україні функції моніторингу та фінансового контролю в сфері публічних закупівель розподіляються між різними органами державної влади згідно з їхніми компетенціями та законодавчими підставами. Ключову роль у здійсненні фінансового контролю відіграють Державна аудиторська служба України та Рахункова палата України.

Нажаль, окрема статистика по порушеннях у сфері публічних закупівель медичного обладнання не наводиться ні на сайті Державної аудиторської служби України, ні на сайті Рахункової палати України, тому для аналізу скористаємось методологією кейс-стаді, за допомогою якої систематизується порушення у сфері публічних закупівель медичного обладнання та обґрунтовуються шляхи удосконалення фінансового контролю для їх попередження.

Одним із важелів попередження порушень у сфері публічних закупівель медичного обладнання є оскарження дискримінаційних критеріїв. Слід зазначити, що таке порушення, як свідчить посібник з публічних закупівель для практиків, є поширеним в країнах ЄС [12]. Найчастіше такі дискримінаційні критерії використовуються для обрання переможцем процедури закупівлі наперед визначеного постачальника (тобто процедура закупівлі не є конкурентною, як того вимагає закон, а проводиться формально). Якщо такі дискримінаційні критерії виявляються на початковому етапі закупівлі, то найчастіше замовник скасовує таку процедуру закупівлі, або ж, якщо здійснюється закупівля кількох предметів, виключає такий предмет із процедури закупівлі. Звичайно, не виключено, що в тендерній документації може бути зроблена помилка, тоді до неї вносяться коригування і дискримінаційні критерії виключаються.

Багато типових порушень у сфері публічних закупівель медичного обладнання сталося під час епідемії COVID-19, що пов'язано із можливістю укладання прямих договорів з постачальниками, і замовники часто не оприлюднювали такі договори. Координатори Дозоро (це платформа, де кожен учасник системи (постачальник, замовник, контролюючий орган, громадянин) може дати зворотній зв'язок державному замовнику чи постачальнику, обговорити та оцінити умови конкретної закупівлі, проаналізувати закупівлі окремого державного органу чи установи) виявили це порушення в 451 закупівлі. Іноді замовники не публікують усі документи, бо не знають, що це необхідно. Або тому що плутають закупівлі COVID-19 зі звичайними звітами про договір про закупівлю, де угоди оприлюднювати не обов'язково [13]. Також суттєвими є порушення у сфері допорогових закупівель. Як правило, на суми до 50 тисяч гривень тендери не проводяться, а укладаються прямих договори з постачальниками, проте такі договори не завантажуються у систему Prozorro.

Дискримінаційна вимога надати гарантійний лист була найчастішим порушенням у публічних закупівлях в усіх областях України. Така вимога призводить до обмеження можливості приймати участь у закупівлях для тих учасників, які не є виробниками продукції, їхніми представниками або не підтримують договірні відносини з виробниками.

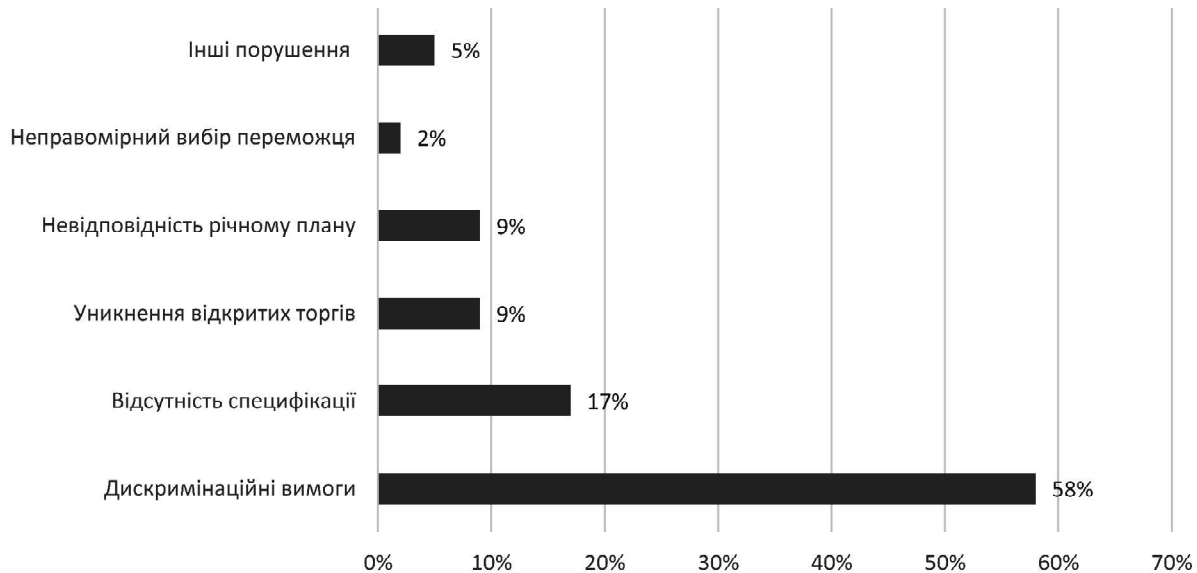

Рис. 1. Найбільш поширені порушення у сфері публічних закупівель медичного обладнання в Україні у 2018–2022 рр.

Джерело: за даними [15].

Також досить поширеним порушенням було і залишається необгрунтоване завищення цін закупівель медичного обладнання. Завищення цін в публічних закупівлях може бути обумовлене недостатньою конкуренцією серед постачальників чи придбанням медичного обладнання не напряму у виробника, а через підприємство-посередника, що дозволяє окремим компаніям накручувати ціни без належного контролю. Додатково, складність технічних характеристик медичного обладнання може ускладнювати оцінку його вартості, що створює сприятливі умови для завищення цін з боку недобросовісних постачальників. Також, корупційні практики та недостатня прозорість у процесі закупівель можуть сприяти укладанню угод за завищеними цінами між постачальниками та органами замовника.

Також поширеним є порушення створення штучного конкурсу для проведення аукціону (видимість конкуренції), коли пропозиції надходять від двох фізичних осіб-підприємців, які не є ні виробниками, на офіційними дистриб'юторами медичного обладнання. Як правило, цінові пропозиції таких фізичних осіб-підприємців відрізняються на кілька сотень гривень [14].

Багато замовників встановлюють нереально стислі терміни поставки предмета закупівлі. Однією з причин є намагання перестрахуватися і отримати обладнання якнайшвидше. Інша причина, на жаль, направлена на обмеження конкуренції, коли серед учасників процедури закупівлі залишаються лише ті, хто має таке обладнання на складі.

Оціночні втрати, млн грн

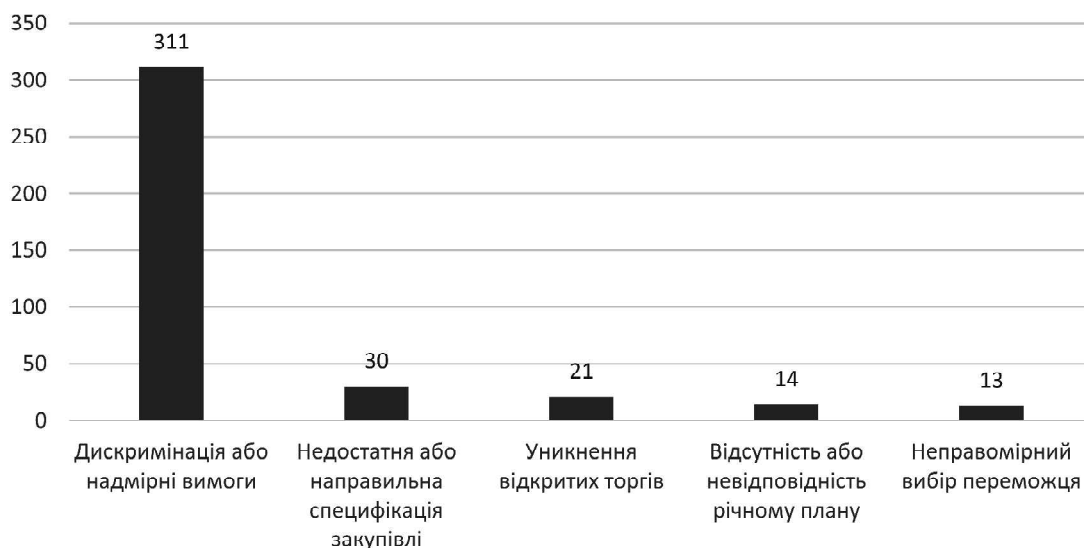

Рис. 2. Розрахункові втрати внаслідок порушень у сфері публічних закупівель медичного обладнання в Україні у 2018–2022 рр.

Джерело: за даними [15].

Таким чином, розглянувши типові кейси, які є у відкритому доступі, порушення у сфері публічних закупівель медичного обладнання можна поділити на дві групи. До першої відносяться менш значущі порушення, такі як порушення строків розгляду тендерних пропозицій, неоприлюднення або недотримання строків оприлюднення інформації щодо закупівлі, створення тендерної документації, яка не відповідає чинному законодавству, або порушення порядку визначення предмета закупівлі. До другої групи відносяться істотні порушення, такі як порушення вимог щодо розкриття тендерної документації, укладання договорів на умовах, які не відповідають вимогам тендерної документації, акцепт тендерних пропозицій, які відповідно до процедури повинні бути відхиленими, або необгрунтоване відхилення тендерних пропозицій.

Узагальнена інформація щодо частки порушень наведена на рис. 1.

Найбільшу питому вагу у загальному переліку порушень займають дискримінаційні вимоги. Слід зазначити, що встановлення дискримінаційних вимог призводить до порушення конкуренції та надмірного витрачання бюджетних коштів, які обчислюються мільйонами гривень (рис. 2).

Найбільші втрати припадають на дискримінаційні вимоги. Частково це пояснюється більшою питомою вагою таких порушень, однак не слід ігнорувати і більшими можливостями для маніпулювання, застосовуючи дискримінаційні критерії. Наступною за обсягом є недостатня або неправильна специфікація закупівлі. Хоча оціночні втрати і є в 10 разів меншими, все одно це порушення створює передумови для суттєвих порушень конкуренції.

Слід зазначити, що незважаючи на порівняну прозорість процедур публічних закупівель, а також на активність громадськості і координаторів Дозорро, кількість порушень у сфері публічних закупівель залишається значною, і не на всі порушення своєчасно реагує Державна аудиторська служба України. Це свідчить про те, що система державного фінансового контролю у сфері публічних закупівель медичного обладнання все ще потребує удосконалення.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши відкриті дані порталів державних органів та підсумовуючи інформацію, наведені у статті, основні напрями удосконалення фінансового контролю у сфері публічних закупівель медичного обладнання можна сформулювати таким чином:

1. Покращення аналізу критеріїв відбору постачальників: необхідність розробити детальні критерії для оцінки пропозицій постачальників, які повинні бути засновані на якісних та вартісних параметрах. Це сприятиме об'єктивному та відкритому процесу відбору, що забезпечить кращі результати державних закупівель.

2. Впровадження електронних систем контролю, у тому числі з використанням штучного інтелекту: необхідність розробити цифрові інструменти для моніторингу та контролю державних закупівель медичного обладнання. Це забезпечить оперативний доступ до даних, а також підвищить ефективність та прозорість контролю.

3. Запровадження ризик-орієнтованої системи контролю: необхідність створити систему, яка ідентифікує потенційні ризики порушень у сфері публічних закупівель медичного обладнання та спрямовує заходи контролю на найбільш вразливі сфери.

4. Забезпечення незалежності контролю: слід запровадити механізми, що гарантуватимуть незалежність фінансового контролю від впливу замовників або постачальників. Це забезпечить об'єктивний та справедливий процес контролю.

5. Посилення аналізу контрактів та витрат: слід запровадити обов'язковий аналіз умов договорів та витрат на медичне обладнання після проведення закупівель. Це дозволить виявляти можливі нецільові витрати та здійснювати належний контроль.

6. Посилення співпраці з громадськістю: надати можливість залучати громадськість та незалежних експертів до процесу контролю за державними закупівлями медичного обладнання. Це сприятиме більшій прозорості та відкритості у цій сфері.

Література:

1. Лехан В. М., Слабкий Г. О., Шевченко М. В. (2015) Аналіз результатів реформування системи охорони здоров'я в пілотних регіонах: позитивні наслідки, проблеми та можливі шляхи їх вирішення. Україна. Здоров'я нації. https://repo.dma.dp.ua/539/1/6_%D0%A1-%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F%-20%D0%9B%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%20%D0%B8%20%D1%81%D0%BE%D0%B0%D0%B2%D0%B2.pdf

2. Рудий В. М. (2006) Державне регулювання автономізації закладів охорони здоров'я в Україні: автореф. Дис. канд. наук з держ. управління: 25.00.02. Київ: Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. 20 с [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=-A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%B9%20%D0%92.%D0%9C.\\$](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=-A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%B9%20%D0%92.%D0%9C.$)

3. Шатковський Я. М. 2018 Медична реформа та забезпечення доступності первинної медичної допомоги: адміністративно-правові засади Публічне право. № 1. С. 158—164. <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/29/19.pdf>

4. Стеценко С. Г. (2017) Медична реформа в Україні: право, політика, мораль Публічне право. № 4. С. 57—61. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=A-SP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=pp_2017_4_9

5. Закон України "Про державні цільові програми" від 18 березня 2004 року № 1621-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>

6. Закон України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>

7. Електронний ресурс <https://medzakupivli.com/uk/pro-mzu/pro-nas>

8. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення здійснення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 298 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 9 лютого 2022 р. № 137) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/298-2011-%D0%BF#n272>

9. Зміни, що вносяться до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення здійснення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 липня 2023 р. № 687 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2023-%D0%BF#Text>

10. Наказ МОЗ України від 15.03.2012 № 166 "Про забезпечення профільного супроводу державних централізованих закупівель на виконання державних цільових програм і комплексних заходів" <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0166282-12#Text>

11. Закон України "Про публічні закупівлі" 25 грудня 2015 року № 922-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

12. Електронний ресурс <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1f1c8329-c2c8-11e8-9424-01aa75ed71a1/>

13. Електронний ресурс <https://dozorro.org/blog/medichni-zakupivli-v-regionah-chomu-traplyayutsya-porushennya>

14. Електронний ресурс https://bastion.tv/u-zakupivlyah-medobladnannya-dlya-1-yi-misklikarni-poltavi-viyavleno-porushennya_n34881

15. Електронний ресурс <https://dozorro.org/blog/kozhna-tretya-zakupivlya-medichnoyi-sferi-maye-porushennya-infografika>

References:

1. Lekhan, V.M. Slabkyj, H.O. and Shevchenko, M.V. (2015), "Analysis of the results of reforming the health care system in the pilot regions: positive consequences, problems and possible solutions", *Zdorov'ia natsii*, available at: https://repo.dma.dp.ua/539/1/6_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F%20%D0%9B%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%20%D0%B8%20%D1%81%D0%BE%D0%B0%D0%B2%D0%B2.pdf (Accessed 25 Aug 2023).

2. Rudyj, V.M. (2006), "State regulation of the autonomy of health care institutions in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Kyiv, Ukraine, available at: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%B9%20%D0%92.%D0%9C.\\$](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D0%B9%20%D0%92.%D0%9C.$) (Accessed 25 Aug 2023).

3. Shatkovs'kyj, Ya.M. (2018), "Healthcare reform and the availability of primary health care: legal and administ-

native framework", *Publiche pravo*, vol. 1, pp. 158—164, available at: <https://www.publiche-pravo.com.ua/files/29/19.pdf> (Accessed 25 Aug 2023).

4. Stetsenko, S.H. (2017), "Medical reform in Ukraine: law, politics, morals", *Publiche pravo*, vol. 4, pp. 57—61, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=pp_2017_4_9 (Accessed 25 Aug 2023).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On State Special Programs", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Service to the Population", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

7. Medical Procurement of Ukraine (2020), available at: <https://medzakupivli.com/uk/pro-mzu/pro-nas> (Accessed 25 Aug 2023).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "The procedure for using the funds provided for in the state budget to ensure the implementation of medical measures of individual state programs and complex measures of a programmatic nature", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/298-2011-%D0%BF#n272> (Accessed 25 Aug 2023).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Resolution "Changes made to the Procedure for the use of funds provided for in the state budget to ensure the implementation of medical measures of individual state programs and complex programmatic measures", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2023-%D0%BF#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

10. Ministry of Healthcare of Ukraine (2012), Order "On providing specialized support for state centralized procurement for the implementation of state target programs and complex measures", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0166282-12#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Public Procurement", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

12. Publications Office of the European Union (2018), available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1f1c8329-c2c8-11e8-9424-01aa75ed71a1/> (Accessed 25 Aug 2023).

13. Dozorro (2020), available at: <https://dozorro.org/blog/medichni-zakupivli-v-regionah-chomu-traplyayutsya-porushennya> (Accessed 25 Aug 2023).

14. bastion.tv (2020), available at: https://bastion.tv/u-zakupivlyah-medobladnannya-dlya-1-yi-misklikarni-poltavi-viyavleno-porushennya_n34881 (Accessed 25 Aug 2023).

15. Dozorro (2019), available at: <https://dozorro.org/blog/kozhna-tretya-zakupivlya-medichnoyi-sferi-maye-porushennya-infografika> (Accessed 25 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 04.09.2023 р.

І. В. Драган,

д. держ. упр., старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу методології сталого розвитку, ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України", м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6906-5000>

І. О. Драган,

д. держ. упр., професор, завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності, Державний університет "Житомирська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5716-1273>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.164

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДТРИМКИ ВІТЧИЗНЯНОГО БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНИХ ЗМІН ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

I. Dragan,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor,

Senior research fellow Department of Sustainable Development Methodology, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv

I. Dragan,

Doctor of Science in Public Administration,

Professor, Head of Department of Law and Law Enforcement Activities, Zhytomyr Polytechnic State University

MECHANISMS FOR THE IMPLEMENTATION OF STATE POLICY SUPPORT FOR DOMESTIC BUSINESS IN THE CONTEXT OF STRUCTURAL CHANGES IN THE EXTERNAL ENVIRONMENT

Статтю присвячено систематизації конкурентних переваг розвитку підприємницьких структур в контексті структурних змін зовнішнього середовища. Зазначено, що під час формування місії стратегії розвитку вітчизняного бізнесу важливо правильно сформулювати стратегічну мету і, на наш погляд, вона має бути спрямована насамперед на подальше становлення та розвиток країни згідно з визначеними і сформульованими програмами державного значення, які вже розроблені та мають бути реалізовані, згідно з концепцією повоєнного відновлення України. Доведено, що на сьогоднішній основним завданням є наукове обґрунтування пропозицій і рекомендацій, пошук і формування практичних розробок, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур, організацій та установ усіх галузей господарювання і всіх форм власності в контексті адаптивності до структурних змін зовнішнього середовища, що дасть змогу підвищити інвестиційну привабливість територій, інноваційні рейтинги підприємств країни та економіки в цілому.

В статті запропоновано механізм реалізації державної політики підтримки вітчизняного бізнесу в контексті структурних змін зовнішнього середовища, що складається з десяти взаємозалежних етапів.

Запропоновано заходи щодо підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур на світовому ринку в контексті структурних змін зовнішнього середовища, а саме: створити та впровадити якісно нову систему державного регулювання (парадигми, стратегії розвитку, програми, інструменти тощо), яка за рахунок перерозподілу прибутку буде спрямована до інноваційного розвитку країни шляхом підтримки секторів економіки, які потребують значних наукових здобутків; створити попит товарів та послуг, які мають високий рівень інтелектуальності, використання сучасних інновацій; підвищити рівень технологічної готовності, що підвищить рівень конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу на міжнародному ринку; впровадити використання передових ІТ-технологій у діяльності державних структур, що дозволить покращити позиції країни у рейтингах конкурентоспроможності.

The article is devoted to the systematization of the competitive advantages of the development of entrepreneurial structures in the context of structural changes in the external environment. It is noted that during the formation of the mission of the domestic business development strategy, it is important to correctly formulate

the strategic goal and, in our opinion, it should be aimed primarily at the further formation and development of the country in accordance with the defined and formulated programs of state importance, which have already been developed and should be implemented, according to the concept of post-war reconstruction of Ukraine. It has been proven that today the main task is the scientific substantiation of proposals and recommendations, the search and formation of practical developments aimed at increasing the competitiveness of business structures, organizations and institutions of all economic sectors and all forms of ownership in the context of adaptability to structural changes in the external environment, which will make it possible to increase investment attractiveness of the territories, innovative ratings of the country's enterprises and the economy as a whole.

The article proposes a mechanism for implementing the state policy of supporting domestic business in the context of structural changes in the external environment, consisting of ten interdependent stages. Measures are proposed to increase the competitiveness of business structures on the world market in the context of structural changes in the external environment, namely: to create and implement a qualitatively new system of state regulation (paradigms, development strategies, programs, tools, etc.), which will be directed to innovative development due to the redistribution of profits countries by supporting sectors of the economy that require significant scientific achievements; to create a demand for goods and services that have a high level of intelligence, the use of modern innovations; to increase the level of technological readiness, which will increase the level of competitiveness of domestic business on the international market; implement the use of advanced IT technologies in the activities of state structures, which will improve the country's position in competitiveness ratings.

Ключові слова: вітчизняний бізнес, державна політика, зовнішнє середовище, конкурентоспроможність, механізми, середовище, суб'єкти господарювання, якість.

Key words: domestic business, state policy, external environment, competitiveness, mechanisms, environment, business entities, quality.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОКІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Структурні виклики, які виразно окреслилися внаслідок кризових ситуацій, свідчить про те, що економіка України перебуває на стадії розбудови траєкторії економічного розвитку під впливом широкого спектра чинників, що є характерними для країн, які в різні історичні періоди також зазнавали потреби в змінах та необхідності формування відповідного механізму управління конкурентоспроможністю підприємницьких структур в умовах структурних викликів. Історично важливе значення в трансформаційних процесах, які нині відбуваються в економіці та політиці України, мають усі можливі наслідки воєнного конфлікту та триваючі бойові дії на українській території, але при цьому відзначимо мужність і стійкість усього населення України, які намагаються щосили відновити економіку країни, задавши новий вектор і швидкість розвитку всіх галузей господарювання на всіх етапах трансформації та інтеграції, незалежно від складнощів та випробувань.

Ситуація, що склалася, зумовила необхідність оптимізації управлінських принципів і підходів у діяльності вітчизняного бізнесу у тому числі, у зв'язку з чим, у державному управлінні існує загальний тренд у бік програмно-планової системи управління, що актуалізує питання стратегічного планування, яке реалізується на всіх необхідних рівнях. Дієве планування і стійке виконання необхідні для того, щоб передбачити зростаючу складність і завдання, з якими стикаються світові лідери. Уряд має краще використовувати обмежені ресурси в умовах війни та знижувати ризики економічної та політичної нестабільності. Незважаючи на наведені імперативи, установи

державного сектору зазвичай не використовують стратегію і рідко досягають успіху в стратегічному плануванні. Більшість з перешкод є спільними як для уряду, так і для приватного сектору. В багатьох ситуаціях цей процес занадто бюрократичний, вимагає багаторазових ітерацій і забирає занадто багато часу. Вона також може бути надто зосереджена на внутрішніх проблемах, не беручи до уваги зовнішні чинники або не витягуючи уроків з досвіду інших секторів чи аналогічних організацій. Більше того, в багатьох випадках стратегічне планування виключає ключові зацікавлені сторони, які необхідні як для діагностики проблем, так і для досягнення результатів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід зазначити, що з метою формування стратегії розвитку підприємницьких структур важливо враховувати всі концептуальні положення стратегічного планування та під час формування стратегії важливо сформулювати пріоритетні цілі та місії планування, згідно з якими будемо в майбутньому рухатися до намічених цілей, при виконанні всіх поставлених завдань досягати поставлених цілей, досягати потрібного результату, спрямованого на отримання соціально-економічного ефекту від упровадження цієї стратегії, що дасть змогу удосконалювати вітчизняний бізнес.

Відомі науковці у своїх публікаціях висвітлюють теоретичні та практичні аспекти розвитку підприємницьких структур, методи розвитку, підходи до управління. Так, теоретичні засади державного управління ризиками при забезпеченні конкурентоспроможності висвітлені в наукових роботах: М. Вудса, В. Горника, І. Драгана, С. Домбровської, Л. Івашової, В. Микитенко, М. Орра, Дж. Трудінгера, К. Шпіца та ін.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Головне завдання статті полягає в науковому обґрунтуванні пропозицій і рекомендацій, пошуку і формуванні практичних розробок, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур, організацій та установ усіх галузей господарювання і всіх форм власності в контексті адаптивності до структурних змін зовнішнього середовища, що дасть змогу підвищити інвестиційну привабливість територій, інноваційні рейтинги підприємств країни та економіки в цілому.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Формування місії та цілепокладання під час формування практичних пропозицій для подальшої реалізації стратегії розвитку сфери послуг дасть змогу надалі слідувати визначеному плану і виконувати заходи згідно з дорожньою картою реалізації всіх заходів відповідно до напрямків стратегії розвитку підприємницьких структур, що є дуже важливим для отримання бажаного ефекту й очікуваних результатів, тому що від ефективного виконання стратегії розвитку надалі залежатиме ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків, що матиме вплив на всі процеси розвитку країни.

Погодимось з думкою, що посилення конкуренції призводить до збільшення вигод всім учасникам економіки. Економічний аналіз показує, що конкурентні ринки призводять як до зростання інновацій, і, як наслідок, до більшого загального економічного зростання. Якщо підприємці відчувають необхідність конкурувати з іншими компаніями, у них з'являється стимул надавати своїм клієнтам унікальніші і менш однорідні продукти. Конкуренція також змушує багато брендів регулярно розробляти нові продукти, щоб залишатись актуальними для споживачів. Коли велика кількість компаній конкурують одна з одною, один із найпростіших способів для однієї отримати конкурентну перевагу перед іншими — запропонувати нижчі ціни. Таким чином, посилення ринкової конкуренції призводить до посилення цінової конкуренції, у результаті роздрібні торговці перекладають нижчі витрати на споживачів.

Диференціація товарів через конкуренцію між продавцями часто дає споживачам більше можливостей для прийняття рішень. В умовах конкурентного економічного середовища клієнти можуть обирати між різними товарами (послугами) найрізноманітніших брендів.

Оскільки компанії конкурують за залучення найбільшої кількості покупців, вони прагнуть отримати переваги одна перед одною. Наприклад, компанія може отримати доступ до сировини за нижчою ціною, ніж інша компанія. Це дає їм змогу знизити загальну вартість власної продукції, що дає їм змогу залучити більше клієнтів і отримати конкурентну перевагу перед іншими аналогічними компаніями. Конкуренція допомагає згладити еластичність кривої сукупного попиту на даний товар. Коли багато компаній конкурують за надання аналогічних продуктів, вони підвищують криву пропозиції, що, своєю чергою, знижує криву попиту і, як наслідок, ціни.

Стратегічною метою управління всіма економічними процесами є формування економіки, що буде спрямована на досягнення високого рівня комфорту та добробуту населення України, якості життя громадян, стабільну еко-

номіку, що відповідатиме міжнародним стандартам та світовим очікуванням і формуватиме рейтинг країни як інноваційно й інвестиційно привабливої та повноправного партнера в міжнародній діяльності особливо в контексті структурних змін зовнішнього середовища.

На етапі інтеграційних процесів, які спрямовані на відновлення та розбудову післявоєнної України, на основі консолідації інтересів у політичних перетвореннях та економічній інтеграції всіх зацікавлених осіб важливо спільно та синхронно рухатися до намічених цілей, прикладаючи максимальні зусилля, не дивлячись на множинні перешкоди й обмеження, та досягти важливого результату — стати повноправним членом міжнародного європейського співтовариства серед дружніх країн та показати свій потенціал та конкурентні позиції у найвигоднішому світлі.

Економічний потенціал більшості території України за період незалежності зазнав значних змін, викликаних бойовими діями. Але злагоджені дії Уряду країни, державних і відомчих структур, профільних міністерств і відомств у взаємодії з галузями економіки дали змогу на сучасному етапі оцінки перспектив розвитку країни говорити про конкурентний потенціал території, що є підґрунтям для розвитку інноваційних та інвестиційних відносин із зарубіжними дружніми європейськими країнами і США [2, с. 41—45].

Основні напрями конкурентних переваг економічного потенціалу країни є передумови для формування позитивних трендів та описати їх можна такими положеннями: в умовах інтеграції розглядаються всі можливі сценарії соціально-економічного розвитку країни згідно з досвідом розвитку територій та інших сценаріїв, що використовуються в науковому та експертному середовищі в перспективі до 2030 р., враховуючи весь виробничий та сировинний потенціал територій, при цьому задіяні всі міністерства та відомства, створені спеціальні координаційні центри із взаємної співпраці та розвитку України.

Об'єктами прогнозу є стратегічні об'єкти, і ґрунтуватися прогнози будуть за наявними офіційними даними щодо динаміки зміни загальних обсягів реалізації промислової продукції, а також за ключовими галузями економіки: металургійної, машинобудівної, вуглеводобувної, сфери послуг зокрема.

Своєчасний аналіз економічного потенціалу країни вказує на великі конкурентні позиції території та природний потенціал, що дає змогу чітко визначити межі прогнозних сценаріїв розвитку та її конкурентні переваги під час формування й розроблення стратегії відновлення повноцінної України.

Під час формування довгострокової стратегії розвитку економіки відновлення повоєнної України в майбутньому важливо спиратися на історичні факти розвитку економіки загалом та орієнтуватися на перспективні тренди розвитку всіх галузей господарювання, цифрову трансформацію економіки, екосистемний підхід.

На етапі інтеграції економіки України в економічний європейський простір важливо охопити весь спектр важливих і стратегічних об'єктів для практичної реалізації заходів з економічної трансформації та масово впроваджувати всі пропозиції й рекомендації щодо динамічного розвитку території країни, навіть за умов бойових дій, що тривають, поетапно та синхронно, на основі взає-

модії й консолідації інтересів всіх органів державної та виконавчої влади, а також на основі взаємодії та консолідації інтересів всіх органів державної та виконавчої влади.

Отже, проаналізовано основні фактори, які впливають розвиток конкурентоспроможності підприємницьких структур. Зважаючи на особливості політики України, географічні фактори, системи логістики та інші умови, ця система факторів змінюватиметься, впливаючи на заходи підтримки, необхідні для розвитку підприємств сфери послуг. У ході дослідження систематизовано чинники, що перешкоджають розвитку підприємницьких структур та економіки загалом. Хотілося б зазначити, що представлений набір факторів може трансформуватися з розвитком технологій та форс-мажорними обставинами, які не залежать від дій підприємств та органів державної влади.

Україна має всі необхідні умови і можливості для структуризації економіки відповідно до інтеграційних процесів, які нині відбуваються в економіці та політиці, базисом для яких є потенціал та інфраструктура країни. Усі трансформаційні процеси можливі з урахуванням впровадження та застосування сучасних технологій управління конкурентоспроможністю вітчизняного бізнесу, що значно вплине на підвищення продуктивності праці та, як результат, підвищення рентабельності виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг.

Диверсифікація економіки в окремих галузях господарювання за період 2019—2022 рр. вплинула на динаміку показників товарообігу та виручки від реалізації продукції, товарів і послуг, і така тенденція спостерігається впродовж останніх років з огляду на той факт, що бойові дії продовжуються та функціонування підприємств, організацій та установ здійснюється в умовах підвищеного ризику і вірогідності кризових ситуацій зовнішнього середовища, спричинених політичною нестабільністю. В окремі періоди під час оцінки економічних перетворень відзначено, що спостерігалися окремі ситуації зниження виробничої активності, наприклад, у важкій промисловості. Але щодо сфери послуг, яка в Україні складає більше 50% слід зазначити, що вона розвивається динамічно на тлі стрибків індустріальної активності у виробництві та промисловості.

Насамперед виділимо ряд чинників, які впливають формування сфери послуг сучасного вигляду:

- розробка, впровадження та застосування сучасних цифрових технологій нового покоління, спрямованих на вдосконалення та усунення цифрового розриву у сфері послуг;

- використання інноваційних технологічних рішень у просуванні та наданні послуг широкого спектру;

- формування бізнес-моделей, бізнес-процесів та бізнес-ідей для створення нового формату сприйняття послуг споживачами, з метою формування іміджу та підвищення рівня репутації підприємств, організацій, установ, що надають послуги різним цільовим групам та верствам населення;

- використання кризових ситуацій як можливості для розширення меж впливу сфери послуг на потенціал різних галузей господарювання, переводячи послуги на рівень важливих та ключових напрямів у діяльності підприємств, організацій та установ, при цьому нівелю-

ючи значення послуг як допоміжної чи додаткової діяльності, акцентуючи увагу покупців та споживачів послуг на критерії якості та доступності послуг.

В умовах формування ринку послуг у період війни та кризи для України важливо звернути увагу на формування науково-методологічних підходів створення адаптаційних концептів стратегії розвитку вітчизняного бізнесу в контексті структурних викликів зовнішнього середовища.

Стратегія розвитку вітчизняного бізнесу в контексті структурних викликів зовнішнього середовища має формуватися на основі економічної, соціальної та маркетингової політики, які спрямовані на підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств сфери послуг, шляхом впровадження інноваційних технологій просування послуг та обслуговування населення, враховуючи всі макроекономічно та мікроекономічні фактори сучасного розвитку ринку товарів та послуг.

Скотт Стейберг у своїй книзі "Криза — це можливість. 10 стратегій, які дозволять вам процвітати в епоху змін" стверджує, що сьогодні безпечніше ризикувати та ризиковано триматися за безпечну гру. Успішні компанії практично завжди ризикують, навіть якщо й прийнято вважати навпаки. Адже вони розуміють, що нові можливості та нові ринки, інноваційні продукти, послуги та товари не виникають самі собою. Їх створюють рішучі дії, які не під силу тим, хто боїться змін та інновацій. Успішні люди також беруть участь у ризикованій грі. Вони постійно розширюють свої зони комфорту, йдуть на прорахований ризик, вигадують виграшні формули успіху, власні стартапи та бізнес-проекти.

Зіткнувшись з труднощами або проблемами в період кризових ситуацій важливо своєчасно прийняти ситуацію і адаптуватися до ринкових умов і структурних викликів зовнішнього середовища, що змінюються. У цій ситуації вся бізнес-індустрія гостро усвідомлює необхідність пристосувати свої стратегії та рішення до мінливих викликів та обставин. І як буває з багатьма засобами проти потенційних проблем, ніколи немає гарантії, що наступного разу класичний варіант виходу з кризової ситуації буде ефективним. Важливо ризикувати та розробляти ризиковані бізнес-проекти розвитку ринку послуг у період кризи та появи нових ніш для розвитку та формування нового бренду.

Систематично роблячи маленькі кроки до успіху представники бізнесу у період кризових ситуацій виступають сильними практиками, тому що, беручи на себе відповідальність за бізнес-рішення, вони не тільки ризикують, а й вигадують нові проекти, тому що саме в період кризи завжди є можливість практичного експерименту та застосування інноваційних послуг.

Головним принципом ведення бізнесу та здобуття успіху в діяльності є створення можливостей для отримання максимальних вигод, які полягають не тільки в отриманні високого прибутку, а й у формуванні цільової аудиторії та лояльних споживачів послуг, формуванні іміджу підприємств, бренду популярних послуг різних галузях господарювання, завоювання довіри клієнтів та забезпечення високої якості послуг та підтримання високого рівня сервісу в період кризових ситуацій.

В даний час, у зв'язку з процесами модернізації в економіці та змінами ринкових умов, існує необхідність

удосконалення підходів та методів управління виробництвом [1, с. 19—24]. На сьогоднішній день питання управління конкурентоспроможністю підприємницьких структур недостатньо розглянуті та потребує вдосконаленого підходу до формування нових механізмів управління конкурентоспроможністю [5, с. 194].

Ці заходи насамперед визначаються конкретними вимогами до процесу надання необхідних послуг, а також маркетинговим, фінансовим та організаційним операціям для кожного з наявних бізнес-процесів. Оцінка реалізації стратегії включає етап, на якому на підставі аналізу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища та потенціалу підприємства проводиться вибір конкурентної ніші, що забезпечує підприємству конкурентну перевагу на ринку послуг. Запропоновано механізм реалізації державної політики підтримки вітчизняного бізнесу в контексті структурних змін зовнішнього середовища, що складається з наступних взаємозалежних етапів.

1. Етап аналізу середовища діяльності підприємницьких структур (аналіз зовнішнього середовища, аналіз внутрішнього середовища, аналіз специфічних факторів ринку). В результаті буде визначено основні показники факторів впливу

2. Етап аналізу конкурентоспроможності підприємницьких структур (оцінка вихідної конкурентоспроможності, оцінка методів впливу, визначення цільових сегментів, виявлення резервів). В результаті буде визначено основні показники потенціалу.

3. Етап вибору конкурентної ніші підприємницьких структур на ринку послуг (на підставі аналізу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища та потенціалу підприємства проводиться вибір конкурентної ніші, що забезпечує підприємству конкурентну перевагу на ринку послуг). В результаті буде вибрано конкурентну нішу на ринку послуг

4. Етап визначення цілей управління конкурентоспроможністю підприємницьких структур (розробка принципів та методів ведення конкурентної боротьби). В результаті буде визначено цілі та завдання управління, принципи та методи конкурентної боротьби.

5. Етап формування стратегії управління конкурентоспроможністю підприємства (аналіз можливих стратегій, вибір оптимальної стратегії, визначення елементів системи забезпечення конкурентоспроможності, розподіл повноважень, обов'язків та функцій персоналу). В результаті буде сформовано стратегію управління конкурентоспроможністю та принципи її забезпечення.

6. Етап вибору методів та засобів досягнення цілей та реалізації стратегії (вибір методів, облік особливостей підприємства, за змістом). В результаті буде визначено комплекс цілей та завдань досягнення бажаної конкурентної позиції.

7. Етап планування заходів щодо реалізації стратегії (визначення конкурентних переваг, розробка стратегічного плану реалізації стратегії, вибір засобів та методів керуючого впливу). В результаті буде розроблено плани заходів щодо реалізації стратегії.

8. Етап організації виконання заходів щодо реалізації стратегії (розробка програми виконання стратегії, реалізація стратегії забезпечення конкурентоспроможності, розрахунок показників конкурентоспромож-

ності). В результаті буде організований процес виконання заходів щодо реалізації стратегії.

9. Етап контролю та координації реалізації стратегії (контроль виконання стратегії, координування виконання стратегії). В результаті буде проведено постійного моніторингу процесу з метою контролю та координації.

10. Етап оцінки реалізації стратегії (експертна оцінка рівня реалізації стратегії забезпечення конкурентоспроможності, оцінка економічної ефективності). В результаті буде прийнято рішення про досягнення результату або коригування попереднього процесу.

Такі етапи, як аналіз середовища діяльності підприємства, аналіз конкурентоспроможності підприємства, вибір конкурентної ніші підприємства на ринку послуг, визначення цілей управління конкурентоспроможністю підприємства, формування стратегії управління конкурентоспроможністю підприємства, вибір методів та засобів досягнення цілей та реалізації стратегії, планування заходів щодо реалізації стратегії, організації виконання заходів щодо реалізації стратегії, контроль та координація реалізації стратегії, оцінки реалізації стратегії на відміну від наявних, включає етап на якому на підставі аналізу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища і потенціалу підприємства проводиться вибір конкурентної ніші, що забезпечує підприємству конкурентну перевагу.

Необхідно також розробити плани, що гарантують достатність можливостей та ресурсів підприємницьких структур для виконання цих вимог [3, с. 20]. Важливо в умовах глобальних викликів та структурних трансформацій розробити механізми та інструменти підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур з урахуванням особливостей сучасного бізнес-середовища глобалізації економіки та посилення міжнародної конкуренції, що дозволяють розвивати конкурентний потенціал. Виділяючи загальні напрями змін, необхідно провести уточнення як щодо виробничих, так і організаційних змін [6, с. 18—24].

До загальних напрямів можна віднести такі, як зростання якості послуг; зростання обсягів збуту послуг; зростання продуктивності; зменшення витрат; зміни у структурі капіталу. Необхідність впровадження організаційних змін є наслідком здійснюваних загальних та виробничих змін, як пристосування служб та персоналу до нових умов роботи у світлі обраної ключової компетенції.

Якщо мислити глобально, то можна виділити рекомендації, які є універсальними заходами щодо підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур на світовому ринку в контексті структурних змін зовнішнього середовища:

1. З метою підвищення рівня конкурентоспроможності підприємницьких структур на внутрішньому та міжнародному ринках доцільно створити та впровадити якісно нову систему державного регулювання (парадигми, стратегії розвитку, програми, інструменти тощо), яка за рахунок перерозподілу прибутку буде спрямована до інноваційного розвитку країни шляхом підтримки секторів економіки, які потребують значних наукових здобутків.

2. Створення попиту товари та послуги, які мають високий рівень інтелектуальності, використання сучасних інновацій.

3. Підвищення рівня технологічної готовності, що підвищить рівень конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу на міжнародному ринку [8].

4. Використання передових ІТ-технологій у діяльності державних структур, що дозволить покращити позиції країни у рейтингах конкурентоспроможності [7].

Одним із заходів щодо підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур є впровадження користувальницького програмного забезпечення. У зв'язку з цим, доцільно виділити значну увагу вибору програмного забезпечення користувача. Ця проблема може бути вирішена за допомогою одного з таких заходів: — розробка пропріетарного програмного забезпечення; купівля ліцензійного програмного забезпечення; використання неліцензійного програмного забезпечення, яке знаходиться у вільному доступі.

Основним завданням механізму управління конкурентоспроможністю підприємницьких структур є захист від несприятливих умов ринкового середовища. У рамках цього завдання має бути розроблений комплекс заходів щодо обмеження економічного ризику. Зазначений комплекс повинен включати процедури проведення, за потреби, диверсифікації послуг, допомоги партнерам у зниженні економічного ризику, розширення сфери маркетингових досліджень ринкового середовища, оптимізація цінового регулювання попиту та пропозиції, регулювання інноваційних процесів з метою найкращого їх використання тощо.

ВИСНОВКИ

В статті систематизовано конкурентні переваги розвитку підприємницьких структур в контексті структурних змін зовнішнього середовища. Зазначено, що під час формування місії стратегії розвитку вітчизняного бізнесу важливо правильно сформулювати стратегічну мету і, на наш погляд, вона має бути спрямована насамперед на подальше становлення та розвиток країни згідно з визначеними і сформульованими програмами державного значення, які вже розроблені та мають бути реалізовані, згідно з концепцією повоєнного відновлення України.

В статті запропоновано механізм реалізації державної політики підтримки вітчизняного бізнесу в контексті структурних змін зовнішнього середовища, що складається з десяти взаємозалежних етапів: етап аналізу середовища діяльності підприємницьких структур, етап аналізу конкурентоспроможності підприємницьких структур, етап вибору конкурентної ніші підприємницьких структур на ринку послуг, етап визначення цілей управління конкурентоспроможністю підприємницьких структур, етап формування стратегії управління конкурентоспроможністю підприємства, етап вибору методів та засобів досягнення цілей та реалізації стратегії, етап планування заходів щодо реалізації стратегії, етап організації виконання заходів щодо реалізації стратегії, етап контролю та координації реалізації стратегії, етап оцінки реалізації стратегії.

Запропоновано заходи щодо підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур на світовому ринку в контексті структурних змін зовнішнього середовища.

Література:

1. Денисенко М. П., Юринець З. В., Юринець Р. В., Кохан М. О. Конкурентоспроможність підприємництва в умовах інноваційно-інвестиційної модернізації економіки. Економіка і держава. 2020. Вип. 4. С. 19—24.
2. Зубар І. В., Онищук Ю. В. Практика ЄС у децентралізації публічної влади та перспективи її застосування в Україні. Публічне управління та митне адміністрування. № 1 (32). 2022. С. 41—45.
3. Нижник Н.Р., Мосов С.П. Теоретичні аспекти державного управління: монографія. Чернівці: Технодрук, 2011. 248 с.
4. Сабурова Г. Б. Основні напрями розвитку системи публічного управління в Україні. Публічне управління та адміністрування в Україні. 2021. № 21. С. 23—28.
5. Скуратівський В. Соціальна безпека українського суспільства та шляхи її забезпечення. Вісник НАДУ. 2011. № 3. С. 194—204.
6. Spitz K., Trudinger J., Orr M. Enterprise risk management. Environmental Social Governance. ImprintCRC Press. 2022. 236 s.
7. Woods M. Enterprise Risk Management in Manufacturing. Risk Management in Organisation, 2nd Edition. Imprint Routledge. 2022. 284 s.
8. Yurynets Z., Bayda B., Petrush O. Country's economic competitiveness increasing within innovation component. Economic Annals — XXI. 2015. № 9—10. P. 32—35.

References:

1. Denysenko, M. P. Yurynets, Z. V. Yurynets, R. V. and Kokhan, M. O. (2020), "Competitiveness of entrepreneurship in terms of innovation and investment modernization of the economy", Economy and State, vol. 4, pp. 19—24.
2. Zubar, I. V. and Onyshchuk, Yu. V. (2022), "EU practice in decentralization of public power and prospects for its application in Ukraine", Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, vol. 1 (32), pp. 41—45.
3. Nyzhnyk, N.R. and Mosov, S.P. (2011), Teoretychni aspekty derzhavnoho upravlinnia [Theoretical aspects of public administration], Tekhnodruk, Chernivtsi, Ukraine.
4. Saburova, G. B. (2021), "The main directions of the development of the public administration system in Ukraine", Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini, vol. 21, pp. 23—28.
5. Skurativskiy, V. (2011), "Social security of Ukrainian society and ways of ensuring it", Visnyk NADU, vol. 3, pp. 194—204.
6. Spitz, K. Trudinger, J. and Orr, M. (2022), Enterprise risk management. Environmental Social Governance, CRC Press, Boca Raton, USA.
7. Woods, M. (2022), Enterprise Risk Management in Manufacturing. Risk Management in Organisation, 2nd Edition, Routledge, Abingdon, UK.
8. Yurynets, Z. Bayda, B. and Petrush, O. (2015), "Country's economic competitiveness increasing within innovation component", Economic Annals — XXI, vol. 9—10, pp. 32—35.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2023 р.

О. С. Твердохліб,

д. держ. упр., професор, професор кафедри державного управління у сфері цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1502-2937>

С. П. Потеряйко,

д. держ. упр., доцент, заступник начальника науково-організаційного відділу, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3787-0929>

К. Г. Белікова,

д. держ. упр., професор, старший науковий співробітник науково-організаційного відділу, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7475-2115>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.170

ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО: ДИСКУРСИВНО-ПОЛЕМІЧНИЙ ПІДХІД

O. Tverdokhlib,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor at the Department of public administration in civil protection, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection

S. Poteriaiko,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Deputy chief of the scientifically-organizational department, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection

K. Bielikova,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Senior researcher of the scientifically-organizational department, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection

CIVIL-MILITARY COOPERATION: A DISCURSIVE-POLEMICAL APPROACH

Опираючись на дискурсивно-полемічний підхід напрацювань сучасних дослідників, доведено актуальність цивільно-військового співробітництва на сучасному етапі розвитку суспільства. Підкреслено важливість цивільно-військового співробітництва в контексті ініціатив з розвитку й відновлення держав у воєнний час та повоєнний період, оскільки за таких умов військова та цивільна складова повинні працювати у тісній взаємодії, що сприяє зміцненню стабільності та розвитку держави у зазначених умовах.

Встановлено, що в наукових працях вітчизняних фахівців висвітлено окремі аспекти загальної проблеми побудови ефективного цивільно-військового співробітництва, окремі пропозиції яких рекомендовано впроваджувати в систему цивільно-військового співробітництва. Запропоновано системний підхід до провадження цивільно-військового співробітництва, що полягає в поєднанні ключових елементів цивільно-військових відносин в єдину систему для подальшого аналізу окремих напрямків, запровадження міждисциплінарного підходу в навчанні та перепідготовці фахівців для системи цивільно-військового співробітництва, використання структурно-функціонального методу дослідження, аби розглянути компетенцію суб'єктів управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва та їхній вплив на об'єкт управління в цій системі.

Доведено важливість етичності в цивільно-військовому співробітництві, потребу в підготовці спеціалістів відповідного рівня кваліфікації для виконання завдань за призначенням, запропоновано методику оцінювання діяльності структурних підрозділів цивільно-військового співробітництва та її спрямованість на покращення ефективності операцій з цивільно-військового співробітництва. Запропоновано запровадження світового досвіду у побудові моделі цивільно-військового співробітництва в операціях невійськового типу.

Рекомендовано створення потужної та розгалуженої системи цивільно-військового співробітництва, орієнтованої на тривалий час існування, що є необхідним елементом для забезпечення взаємодії між її елементами. За результатами здійсненого контент-аналізу напрацьовань вітчизняних вчених з питань цивільно-військового співробітництва встановлено, що кожен із них акцентує увагу на окремих аспектах порушеної проблематики, спричинених практикою застосування цього феномена у різних складових сектору безпеки і оборони України.

Relying on the discursive-polemical approach of modern researchers' publications, the relevance of civil-military cooperation at the current stage of the development of society has been proven. The importance of civil-military cooperation in the context of initiatives for the development and restoration of states in the wartime and post-war period is emphasized, because under such conditions, the military and civilian components must work in close cooperation, which contributes to strengthening the stability and development of the state in the specified conditions.

It was established that in the scientific works of domestic specialists, certain aspects of the general problem of building effective civil-military cooperation were highlighted, some proposals of which are recommended to be implemented in the system of civil-military cooperation. A systematic approach to the implementation of civil-military cooperation is proposed, which consists in combining key elements of civil-military relations into a single system for further analysis of individual directions, introducing an interdisciplinary approach in training and retraining specialists for the system of civil-military cooperation, using a structural-functional research method, in order to consider the competence of management subjects of the training of civil-military cooperation specialists and their influence on the object of management in this system.

The importance of ethics in civil-military cooperation, the need for the training of specialists of the appropriate level of qualification to perform tasks as assigned, the method of evaluating the activity of structural units of civil-military cooperation and its focus on improving the efficiency of civil-military cooperation operations are proposed. It is proposed to introduce world experience in building a model of civil-military cooperation in non-military type operations.

It is recommended to create a powerful and extensive system of civil-military cooperation, focused on long-term existence, which is a necessary element to ensure interaction between its elements. Based on the results of the content analysis of publications of domestic scientists on civil-military cooperation, it was established that each of them focuses on certain aspects of the problem caused by the practice of applying this phenomenon in various components of the security and defense sector of Ukraine.

Ключові слова: цивільно-військові відносини, цивільно-військове співробітництво, сектор безпеки і оборони України, сили безпеки України, сили оборони України, механізми державного управління, безпека, надзвичайні ситуації.

Key words: civil-military relations, civil-military cooperation, security and defense sector of Ukraine, security forces of Ukraine, defense forces of Ukraine, mechanisms of public administration, security, emergencies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Актуальність цивільно-військового співробітництва в сучасному світі розглядається науковцями й

практиками у різноманітних контекстах. Перш за все, в епоху, коли реальні та потенційні загрози безпеці на різних рівнях багатоманітні та часто взаємопов'язані, активна співпраця між цивільними організаціями й структурами та військовими формуваннями й підрозділами є важливою для вирішення складних

завдань. Сюди відносять гуманітарні кризи, реагування на надзвичайні ситуації природного характеру та операції з підтримання миру тощо, де потрібні як військові, так і цивільні фахівці й експерти. Цивільно-військове співробітництво як окремий напрям практичної діяльності також актуальний у контексті гібридної війни, кіберзагроз та заходів по боротьбі з тероризмом, де ефективне спілкування, взаємодія і координація дій між цивільними та військовими органами є важливими елементами для гарантування національної безпеки. Крім того, важливість цивільно-військового співробітництва набуває особливої актуальності в контексті ініціатив з розвитку й відновлення держав у воєнний час та повоєнний період, оскільки обидва сектори повинні працювати пліч-о-пліч, аби сприяти зміцненню стабільності, працювати на благо подальшого інфраструктурного розвитку держав, які перебувають в умовах загострення криз, а також у постконфліктних станах.

Разом з тим, варто наголосити на тому, що ефективність та дієвість цивільно-військового співробітництва можуть бути предметом дискусії, адже її успішність залежить від багатьох чинників. І саме тому віднаходження релевантного балансу, відповідного нинішнім реаліям, є важливим завданням, аби зробити цю співпрацю дійсно актуальною в сучасному світі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В наукових працях вітчизняних фахівців висвітлено окремі аспекти загальної проблеми побудови ефективного цивільно-військового співробітництва. У контексті порушеної проблематики найбільш релевантними вважаємо публікації С.В. Бєлая [4; 5], І.М. Коропатніка [9; 10], О.М. Бериславської [1; 2; 3] та інших науковців, внесок яких з-поміж іншого в розроблення означеної теми вважаємо найбільш помітним.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в узагальненні напрацювань українських вчених в дослідження проблеми цивільно-військового співробітництва в контексті дискурсивно-полемічного підходу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Задля виявлення контексту й проблемного поля дослідження питань цивільно-військового співробітництва вважаємо за необхідне навести результати контент-аналізу публікацій вітчизняних дослідників цього феномена.

Так, О.М. Бериславська, досліджуючи цивільно-військове співробітництво як вид суспільно-правових відносин у системі публічного управління [1], наголошує на важливості системного підходу до дослідження цієї проблеми у сучасному світі. Зазначається, що ця система полягає в поєднанні ключових елементів цивільно-військових відносин в єдину систему для подальшого аналізу окремих напрямків. Авторка визначає, що цивільно-військові відносини є складною багатовекторною системою, яка повинна відповідати стан-

дартам західних демократій, співвідношенню цивільної та військової компонентів, формуванню конструктивного діалогу та взаємодії для подолання наслідків конфліктів. Вона акцентує увагу на необхідності підготовки фахівців у галузі цивільно-військового співробітництва, враховуючи їхню важливу роль у забезпеченні національної безпеки та оборони, а також визначає ключові аспекти такої підготовки, включаючи освіту, підвищення кваліфікації та міжнародне співробітництво.

Продовжуючи порушену проблематику та фокусуєчись на концептуальних підходах до формування системи управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва [2], дослідниця використовує компетентнісний підхід та аналізує його застосування в системі вищої військової освіти. Нею розглянуто можливість запровадження міждисциплінарного підходу в навчанні та перепідготовці фахівців для системи цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, що спрямований на розвиток загальних і фахових компетентностей та включає в себе застосування мережевих освітніх технологій, сучасних методик навчання та аналіз практичних кейсів. Головною метою дослідження є розкриття системного характеру управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва, який включає взаємозв'язок між суб'єктами управління, об'єктом управління, метою та завданнями управління, засобами та методами впливу тощо. Авторка стверджує, що управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва повинно відбуватися відповідно до ключових напрямків, які визначають загальний напрям розвитку. Ці напрямки включають в себе забезпечення програм підготовки, професійну підготовку і підвищення кваліфікації, практичну підготовку фахівців, планування індивідуального просування. Загалом, стаття вказує на важливість системного управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва і надає ключові ознаки цього процесу, які спрямовані на ефективне використання ресурсів та досягнення стратегічних цілей.

На розвиток означеного питання спрямована ще одна публікація дослідниці [3], в якій окреслено елементи системи управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва, а також наведено аналіз окремих елементів цієї системи та їхньої взаємодії в контексті вищої військової освіти. Нею використано структурно-функціональний метод дослідження, аби розглянути компетенцію суб'єктів управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва та їхній вплив на об'єкт управління в цій системі, включаючи установи, що залучені до підготовки відповідних фахівців. Вказаний метод дозволив розглянути регулюючий вплив на підготовку фахівців та їхню взаємодію як структурні елементи системи вищої військової освіти. У підсумку задля побудови ефективної системи управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва авторка визначає такі цілі: створення умов для підготовки фахівців у рамках програм міжнародного співробітництва, створення кадрового резерву

для оперативного залучення військовослужбовців та працівників Збройних Сил України в систему цивільно-військового співробітництва, розробка стандартів діяльності та протоколів дій для груп цивільно-військового співробітництва, залучення цивільного потенціалу в інтересах Збройних Сил України тощо.

Проблемне поле досліджень С.В.Белая зосереджене на вивченні аспектів цивільно-військового співробітництва у формуваннях Національної гвардії України. З огляду на етичну складову процесу наукова розвідка [4] базується на досвіді роботи цивільно-військових підрозділів Збройних Сил України та Національної гвардії України в зоні проведення Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил. Розглянуто перспективи обов'язкового впровадження системи цивільно-військового співробітництва у Національній гвардії України для виконання завдань за призначенням під час збройних конфліктів. Автор акцентує увагу на тому, що співробітництво між військами та цивільним населенням завжди важливе, а етичні аспекти співробітництва є ключовими. Навички та професійність спеціалістів із цивільно-військового співробітництва є критичними для успішного виконання завдань. Не менш важливим є й те, щоб ці спеціалісти були готові до виконання своїх обов'язків з урахуванням етичної складової взаємодії з цивільним населенням на місцях. Загалом, аналізована стаття підкреслює важливість етичності в цивільно-військовому співробітництві та наголошує на потребі підготовки спеціалістів відповідного рівня кваліфікації для виконання завдань за призначенням у формуваннях Національної гвардії України.

Логічним продовженням порушеної проблематики є наукова публікація з проблем оцінювання впливу діяльності підрозділів Національної гвардії України щодо цивільно-військового співробітництва під час врегулювання збройного конфлікту [5]. Запропонована методика оцінювання діяльності структурних підрозділів цивільно-військового співробітництва та її спрямованість на покращення ефективності операцій з цивільно-військового співробітництва у Національній гвардії України є дуже важливим кроком у забезпеченні успішного виконання завдань в умовах збройних конфліктів та врегулювання кризових ситуацій. Спрямованість на покращення ефективності цивільно-військового співробітництва через розробку критеріїв та індикаторів позитивної динаміки (позитивних змін в обстановці) є важливою складовою в оцінці та управлінні результатами цих операцій. Такий підхід допоможе командувачам та керівникам формувань Національної гвардії України зрозуміти, наскільки ефективно вони виконують завдання з позицій цивільно-військового співробітництва і де існує місце для вдосконалення процесів. Зазначена методика також має потенціал для аналізу та оцінки ефективності роботи підрозділів з цивільно-військового співробітництва, що може служити основою для подальших наукових досліджень і розвитку теорії цивільно-військового співробітництва у військових формуваннях Сил безпеки та обо-

рони України. Успішне впровадження аналізованої методики може сприяти покращенню співробітництва між військами та цивільним населенням, забезпечуючи при цьому більшу ефективність у виконанні завдань за призначенням у формуваннях Національної гвардії України.

А.Г.Бойков, досліджуючи цивільно-військове співробітництво в сучасній Україні [6], зосереджується на цьому процесі, особливо під час проведення миротворчих операцій. Один із ключових аспектів аналізованої публікації — важливість удосконалення організаційно-правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в зоні проведення антитерористичних операцій. Автор вказує на слабкі місця і необхідність їх подальшого вдосконалення, особливо в контексті геополітичних, геоекономічних, соціокультурних і правових чинників, беручи до уваги правовий статус військово-цивільних адміністрацій як складної й багатоаспектної правової категорії. Схожу думку висловлює й Н.В.Васюкова, у публікації якої читаємо: "В Україні дослідження принципів та вироблення методології цивільно-військового співробітництва знаходиться на стадії становлення, тоді як у багатьох країнах, де розроблені основні директивні документи із застосування збройних сил у заходах цивільно-військового співробітництва, активно досліджуються особливості такого застосування, шляхи покращення, удосконалення тощо" [7, с. 84], а тому "оптимізація співпраці, не конкурування, а обгрунтоване, обдумане співробітництво є запорукою прискорення досягнення поставленої мети з подолання кризи" [7, с. 95], — резюмує авторка.

Натомість на розроблення пропозицій щодо ідеальної моделі цивільно-військового співробітництва спрямована публікація Ю. Калагіна [8], в якій автор розглядає питання цивільно-військового співробітництва в контексті ситуації на сході України, яка є ідеальним полігоном для вдосконалення національної моделі цивільно-військового співробітництва в операціях невійськового типу. Аналіз світового досвіду у побудові таких моделей є дуже корисним підходом, який дозволяє виокремити ключові риси і принципи ідеальної моделі цивільно-військового співробітництва для України. Принципи, які обгрунтовує дослідник, такі як пріоритет воєнних цілей, економічність, масштабність, наступництво, публічність, узгодженість, відображають ключові аспекти успішного цивільно-військового співробітництва. Їх врахування в розробці національної моделі є критичним для ефективної роботи в умовах кризи.

Наукові розвідки І.М. Коропатніка [9; 10] спрямовані на аналіз проблем та особливостей інформаційного забезпечення діяльності груп цивільно-військового співробітництва в умовах проведення антитерористичної операції на сході України. Автор зазначає, що забезпечення інформаційної безпеки в районах проведення антитерористичних операцій є критичним завданням для національної безпеки України. Окрім того, перевагою є робота груп цивільно-військового співробітництва на території власної держави, що дозволяє уникнути багатьох бар'єрів і полегшити взаємодію з місцевим населенням. Відтак, для успішного виконання завдань у сфері цивільно-військового співробітництва

тва необхідна тісна співпраця між військовими частинами та підрозділами і представниками місцевого населення. Це є ключовим аспектом в забезпеченні стабільності і успіху операцій у зонах конфлікту. Створення потужної та розгалуженої системи цивільно-військового співробітництва, орієнтованої на тривалий час існування, є необхідним елементом для забезпечення такої взаємодії. Така система має включати в себе механізми координації, звітування та комунікації між військовими та цивільними структурами, а також враховувати потреби та особливості місцевого населення. Цивільно-військове співробітництво є важливим фактором для забезпечення безпеки та відновлення стабільності в районах конфлікту, а його систематичне застосування допомагає вирішувати низку складних завдань.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У результаті здійсненого контент-аналізу напрацювань українських дослідників щодо предметного поля досліджень з питань цивільно-військового співробітництва встановлено, що кожен із них акцентує увагу на окремих аспектах порушеної проблематики, спричинених практикою застосування цього феномена у різних складових сектору безпеки і оборони України. Також виявлено, що під час запровадження відповідних процесів і процедур в обов'язковому порядку застосовуються підходи, визначені стандартами НАТО. З'ясовано, що існуючі підходи потребують універсальності та уніфікації в контексті розроблення єдиних правил і методик запровадження відповідних підходів у національному законодавстві України, що може розглядатися як перспективний напрям для подальших наукових пошуків.

Література

1. Бериславська О. Цивільно-військове співробітництво як вид суспільно-правових відносин у системі публічного управління. *Social development & Security*. 2019. № 9 (2). С. 23—36.
2. Бериславська О. М. Концептуальні підходи до формування системи управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва. *Право та державне управління*. 2019. Т. 1, № 2 (35). С. 37—43.
3. Бериславська О. М. Структурно-функціональна характеристика системи управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 4. С. 111—121.
4. Белай С. В., Минько О. В. Етичні аспекти розвитку системи цивільно-військового співробітництва у формуваннях Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2019. № 4 (71). С. 55—63.
5. Минько О. В., Белай С. В., Турчинов А. В. Удосконалення методики оцінювання впливу діяльності підрозділів цивільно-військового співробітництва на виконання завдань за призначенням формувань Національної гвардії України під час врегулювання збройного конфлікту. *Честь і закон*. 2022. № 3 (82). С. 123—132.

6. Бойков А. Г. Цивільно-військове співробітництво в сучасній Україні: необхідність удосконалення. *Наука і правоохорона*. 2019. № 4 (46). С. 109—115.

7. Васюкова Н. В. Цивільно-військове співробітництво в Україні: створення та розвиток у кризових умовах. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 1 (21). С. 84—95.

8. Калагін Ю. Феномен цивільно-військового співробітництва Збройних сил України: концептуальні засади дослідження. *Український соціологічний журнал*. 2017. № 1—2. С. 64—68.

9. Коротатнік І. М. Проблеми інформаційного забезпечення діяльності груп цивільно-військового співробітництва Збройних сил України. *Верховенство права*. 2016. № 1. С. 100—103.

10. Коротатнік І. М. Проблеми побудови системи цивільно-військового співробітництва в Україні в умовах проведення Антитерористичної операції. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4 (26). С. 90—94.

References:

1. Beryslavska, O. (2019), "Civil-Military Cooperation as a type of social and legal relations in the system of public administration", *Social development & Security*, vol. 9, no. 2, pp. 23—36.
 2. Beryslavska, O.M. (2019), "Formation of management system for civil and military cooperation training: conceptual approaches", *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, vol. 1, no. 2 (35), pp. 37—43.
 3. Beryslavska, O. M. (2019), "Structural and functional characteristics of the management system of civil and military cooperation professionals education", *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 4, pp. 111—121.
 4. Bielai, S.V. and Mynko, O.V. (2019), "Ethical aspects of the development of civil-military cooperation in the formations of the National Guard of Ukraine", *Chest i zakon*, vol. 4 (71), pp. 55—63.
 5. Mynko, O.V., Bielai, S.V. and Turchynov, A.V. (2022), "Improvement of the methodology of assessing the impact of the activities of the civil-military cooperation units on the performance of the assigned tasks of the National Guard of Ukraine during the armed conflict settlement", *Chest i zakon*, vol. 3 (82), pp. 123—132.
 6. Boikov, A.H. (2019), "Civil-military cooperation in modern Ukraine: the necessity of improvement", *Nauka i pravookhorona*, vol. 4 (46), pp. 109—115.
 7. Vasiukova, N.V. (2017), "Civil-military cooperation in Ukraine: creation and development in crisis conditions", *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*, vol. 1 (21), pp. 84—95.
 8. Kalahin, Yu. (2017), "Civil-military cooperation phenomenon of the Armed Forces of Ukraine: basic study", *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal*, vol. 1—2, pp. 64—68.
 9. Koropatnik, I.M. (2016), "Problems of information support for the activities of civil-military cooperation groups of the Armed Forces of Ukraine", *Verkhovenstvo prava*, vol. 1, pp. 100—103.
 10. Koropatnik, I.M. (2014), "Problems of building a system of civil-military cooperation in Ukraine under conditions of conducting an Anti-terrorist operation", *Nauka i pravookhorona*, vol. 4 (26), pp. 90—94.
- Стаття надійшла до редакції 08.09.2023 р.*

Л. М. Івашова,

д. держ. упр., професор, професор кафедри публічного управління та митного адміністрування, Університет митної справи та фінансів, Дніпро

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3176-919X>

А. С. Близнюк,

д. держ. упр., доцент, доцент кафедри соціальної філософії та менеджменту, Державний податковий університет України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8768-5177>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.175

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТІВ МИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ: ВІД МИНУЛОГО ДО МАЙБУТНЬОГО

L. Ivashova,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Customs Administration, University of Customs and Finance, Dnipro

A. Blyznyuk,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Philosophy and Management, State Tax University, Ukraine

FEATURES AND FORMATION OF INSTITUTES OF CUSTOMS REGULATION
OF FOREIGN TRADE IN UKRAINE: FROM PAST TO FUTURE

Розуміння сучасних процесів здійснення державного регулювання у сфері зовнішньоторговельних відносин та перспектив їх розвитку потребує історичного підходу до дослідження даного явища на різних етапах еволюції державності в Україні. У статті узагальнено результати наукових досліджень, що присвячені висвітленню історичного досвіду державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності через формування та здійснення митної справи. Авторами досліджуються процеси розвитку митних процедур на території сучасної України від сивої давнини до цього часу. У статті висвітлено особливостям здійснення митної справи на території України до становлення Київської Русі, під час її існування, а також під час знаходження України в складі російської імперії. Авторами багато уваги приділено питанням становлення та розвитку системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в сучасній Україні в період від отримання незалежності до теперішнього часу. У статті визначено шість етапів етапи формування й реалізації митно-тарифної політики в контексті галузі науки публічне управління, що покладена в основу сучасної системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, наголошується на тому, що починаючи з 2008 року Україна перебуває на етапі реалізації трансформаційно-інтеграційного вектору зовнішньоекономічної політики, що ускладнено форс-мажорними обставинами військового часу. Надано характеристику сучасного стану митного регулювання зовнішньоторговельної діяльності та зроблено висновки

щодо тенденцій його розвитку з огляду на євроінтеграційні прагнення України. Зокрема авторами акцентована увага на тому, що сучасна Україна бере активну участь у формуванні нової парадигми розвитку зовнішньоекономічних відносин та напрямів ЗЕД. Це проявляється через пошук нових ринків, нових партнерів, нових підходів та механізмів регулювання та контролю зовнішньоекономічної діяльності. Означено, що не зважаючи на складнощі, які викликані війною Україна значно покращила свої євроінтеграційні позиції та поліпшила зміст основних нормативних документів з регулювання ЗЕД, адаптувавши значну частину з них до європейського законодавства та міжнародних стандартів.

Understanding the modern processes of state regulation in the field of foreign trade relations and the prospects for their development requires a historical approach to the study of this phenomenon at various stages of the evolution of statehood in Ukraine. The article summarizes the results of scientific research devoted to highlighting the historical experience of state regulation of foreign economic activity through the formation and implementation of customs affairs. The authors study the processes of development of customs procedures on the territory of modern Ukraine from ancient times to the present time. The article highlights the peculiarities of the implementation of customs affairs on the territory of Ukraine before the formation of Kyivan Rus, during its existence, as well as during the time when Ukraine was part of the Russian Empire. The authors paid a lot of attention to the issues of formation and development of the system of state regulation of foreign economic activity in modern Ukraine in the period from independence to the present time. The article defines six stages of the formation and implementation of the customs and tariff policy in the context of the field of science of public administration, which is the basis of the modern system of state regulation of foreign economic activity. In particular, it is emphasized that starting from 2008, Ukraine is at the stage of implementation of the transformation and integration vector of foreign economic policy, which is complicated by the force majeure circumstances of wartime. A description of the current state of customs regulation of foreign trade activity is provided and conclusions are drawn regarding the trends of its development in view of Ukraine's European integration aspirations. In particular, the authors focus attention on the fact that modern Ukraine takes an active part in the formation of a new paradigm for the development of foreign economic relations and foreign trade directions. This is manifested through the search for new markets, new partners, new approaches and mechanisms for regulating and controlling foreign economic activity. It was noted that, despite the difficulties caused by the war, Ukraine significantly improved its European integration positions and improved the content of the main normative documents on the regulation of foreign trade, adapting a significant part of them to European legislation and international standards.

Ключові слова: зовнішньоторговельна діяльність, еволюція митної справи, митно-тарифна політика, мито, митна справа, фіскальні заходи, лібералізація, протекціонізм.

Key words: foreign trade activity, evolution of customs affairs, customs tariff policy, customs duty, customs affairs, fiscal measures, liberalization, protectionism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному динамічному світі митне регулювання зовнішньоторговельних операцій знаходиться у стані постійних змін: становлення, розвиток, реорганізація, реформування, трансформація механізмів та інститутів. Усвідомити сучасні науково-теоретичні основи державного регулювання зовнішньоторговельних операцій без екскурсу в її історію на різних етапах еволюційного розвитку не можливо. Рівень пізнання історії української держави та її регуляторної політики залежить насамперед від дослідження письмових першоджерел та праць вітчизняних науковців. Проте постійні інституційні зміни вимагають послідовного удосконалення та оптимізації механізмів та інструментів державного регулювання зовнішньоторговельних операцій і насамперед у частині їх митного регулювання та контролю. Тому наразі важ-

ливо оцінювати стан та ефективність митної політики держави з огляду на історичний досвід та з урахуванням сучасних умов та вимог.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ (АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ)

Серед найбільш цікавих робіт присвячених дослідженню історії становлення державності на території сучасної України та ролі держави у формуванні зовніш-

ноторговельної політики варто відзначити роботи Л.Деркача, О.Гребельника, К. Владимірова, В.Бардачової, В.Дудчака, О.Мартинюка, О.Морозова, О.Полонського, В.Чорного та інші. Проте у даних роботах основний акцент ставиться на дослідження розвитку митної справи без наголосу на роль держави у даному процесі. Тому опрацювання історичного матеріалу з точки зору впливу держави на розвиток зовнішньої торгівлі є цікавим і актуальним.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — узагальнення наукових матеріалів щодо еволюції митного регулювання зовнішньоторговельних операцій, а також визначення основних етапів формування сучасної зовнішньоекономічної політики держави і на цій основі визначення основних напрямів подальшого розвитку державного регулювання зовнішньої торгівлі України в умовах євроінтеграції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ (ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ)

Літературні та наукові першоджерела не зберегли для нас документальних відомостей про час виникнення митного справляння на території України. Проте Чорний В. Б. у своїй монографії "Україна і митна справа" зазначає, що митні відносини на українських землях існували ще в IV-V століттях до н. е. в містах Північного Причорномор'я. З появою Скіфської держави на початку VII ст. до н. е. митно-тарифні відносини отримали новий імпульс розвитку в зв'язку з встановленням торговельних відносин скіфів з Ольвією, Херсонесом та ін. містами [1].

Перші письмові свідчення розвитку зовнішньоекономічних зв'язків на території України датовані VII ст. до н. е., при поживленні торговельних відносин скіфської держави з Ольвією, Херсонесом та іншими містами. Торгівля скіфів з грецькими колоніями на Чорноморському узбережжі з часом розширилася, до торгових почали збиратися купці з інших земель і держав. Починаючи з V—IV ст. до н. е. у містах Причорномор'я розпочалося санкціонування державою стягнення податків за проїзд через чужу територію — провізного мита, що і можна вважати відправною точкою у історії розвитку державного регулювання зовнішніх товарообмінних операцій, коли в обмін на тканини, рибу, вино, зброю греки отримували зерно, мед, хутра, рабів тощо.

Згодом з метою поширення впливу держави на зовнішньоторговельні процеси та для поповнення казни володарі країн, що знаходилися на перехрестях торговельних шляхів та вели жваву торгівлю ввели мито на ввіз товарів (ввізне мито). Наприклад, у Греції мито на ввезені товари складало одну десяту частину від його ціни. Однак афіняни помітили, що помірне мито покращує торгівлю і може давати до того ж великі доходи. Тому з часів Демосфена, в IV столітті до нашої ери, ввізне мито зменшилося до однієї двадцятої, однієї п'ятидесятої, а пізніше однієї соті частини ціни товару. Зброя, військове спорядження від мита звільнялися. Стягування мита здійснювалося в морських портах і на міських ринках.

З становленням Київської Русі IX—XII ст. н. е. яка об'єднала розрізнені слов'янські землі, розвиток міждержавних і торговельних взаємовідносин почав фіксуватися у договорах (хартіях). Одним із перших таких документів є хартія про мир і розвиток відносин між Київською Руссю і Візантією, що була укладена між князем київським Олегом і "...обом грецькими цесарями Леоном і Олександром" у 907 році. Одним з пунктів даної хартії за Руссю визнавалося, зокрема, право безмитної торгівлі "... якщо прийдуть купці, хай беруть місячину на шість місяців ... і хай торгують як ото їм треба, не платячи мита ні від чого" [2, с. 18].

Тому більшість дослідників митних відносин, в тому числі і О.П. Гребельник, схиляються до того, що зародки державного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні з'явилися саме в цей період. Заморська торгівля складала основу економічної системи Київської Русі, оскільки один із найбільших світових товаропотоків "із варяг у греки" проходив через Київ по Дніпру, перетинав Чорне море і закінчувався в Константинополі — центрі торгівлі. Державні люди, що стягували мито пізніше називалися митарями а потім митниками, а місце стягнення мита митницею. Київська Русь вже тоді мала власну державну митну систему, стягувала і за домовленістю із суміжними країнами, сплачувала митні податки. На той час існували портові і суходільні (материкові) прикордонні митниці, які справляли мито "водяне" і "сухе" та дозволяли іноземцям торгівлю на території держави. Митниці припиняли зовнішньоторговельні операції з купцями у випадку ворожих відносин між державами [3, с. 75—76].

У період занепаду Київської Русі спричиненого міжусобними війнами діяла домовленість укладена князями у листопаді 1097 році у місті Любечі згідно якої "...кожен держить вотчину свою ..." [1, с. 146], а отже кожен за своїм розсудом творить мито та інші податі. Аналогічні процеси відбувалися і в Західній Європі, де розрізнені феодальні монархії мали свої митні застави, що здійснювали митні побори і гальмували розвиток зовнішньої торгівлі. Вчені А.П. Павлов, К.Є. Гальський [4], О.Ю. Полонський зазначають, що у XI-XII століттях на території Русі існували такі види мита: проїзні — основне, посажне, промит, заповідь, головщина; вивізні — задні колачі, мостовщина; торгові — явка, коморне, гостинне [4, 5].

Протягом віків митниця була одним із найсуттєвіших факторів державності й незалежності країни, яскравим свідченням владного і фінансового суверенітету. Державні мужі різних держав приділяли значну увагу розвитку митної справи. І як результат їх зусиль, з укріпленням державності через об'єднання маєтків та князівств, у 1288 році було прийнято Острогомський митний статут, у якому йшлося про правила торгівлі та справляння мита з купців з різних країн: Баварії, Польщі, Чехії, Австрії та Київської Русі.

Отже, вже тоді стояла проблема гармонізації митних процедур і правил і українські митники були одними з засновників єдиних митних норм, що діяли в ті часи на території Європи і здійснювали митну справу в єдиному правовому полі з нашими західними сусідами.

У XIV ст. завоювання Русі татарами-монголами привело до появи і укорінення у російській мові слова "там-

га", яке в перекладі з татарської мови перекладається як тавро, печатка, клеймо, знак, ярлик, що використувалося у башкир і татар для позначення розмитненого товару та документування права власника на здійснення торгівлі. Згодом тамгою почали називати мито, що стягувалося при торгівлі на ярмарках та базарах. Від слова "тамга" утворилося дієслово "тамжить" тобто стягувати мито, а місце де товар "тамжили" називали "таможня" [5, с. 8].

Російськомовне слово "таможня" має ще одну історію свого — походження: коли іноземні купці перетинали російський кордон, то після сплати мита запитували чи можна вже проїжджати, на що їм відповіли: "та можна".

Складний історичний шлях розвитку пройшла українська держава на різних етапах свого становлення, що віддзеркалювалося і на розвитку митної системи. Особливо важким для України був час за панування Литовсько-польської держави, коли вона не мала власної державності і на її території, залежно від підпорядкування, діяло литовське та польське митне законодавство. На той час митна політика Литви відрізнялася наявністю великої кількості різноманітних ставок та жорсткими санкціями до тих хто ухилявся від митних платежів. Була встановлена чітка система митних зборів за ввіз та вивіз різноманітних товарів. Пограничне мито — цлом стягувалося митниками (часто у натуральній формі), які працювали на митних заставах, що тоді називалися митними коморами.

За часів Запорізької Січі протягом другої половини XVI — XVII сторіччя козаки, відстоюючи свою незалежність від іноземних загарбників, займалися сільськогосподарським виробництвом, промислами, торгівлею і водночас впевнено контролювали торговий шлях "із варяг в греки", а саме територію Середнього Подніпров'я між Гетьманською Україною, Литвою Польщею, Росією та Кримом і Туреччиною. Із України на продаж у Туреччину, Кримське ханство, Литву, Польщу, Росію, Молдову здебільшого відправляли хутро, шкіри, вовну, мед, віск, рибу, коней, а ввозили муку, сіль, зброю, свинець, папір, сукна. Купці сплачували мито, яке, в основному, надходило до військової козацької скарбниці. На торгових шляхах, у пониззі Дніпра виставлялися козацькі застави, які збирали з купців мито за провіз товарів, прогін худоби та коней. На мостах і переправах збирався особливий збір — "мостове" мито. Крім того козацькі митарі — шафари, підшафари, писарі, підписарі — збирали ярмаркове, шляхове і прикордонне мито. Особливим податком обкладалися чумацькі валки, рибні промисли, виробництво шкір та кінської зброї. На всій території, що контролювалася козаками стягувалося мито з покупців. Для цього на ярмарках та ринках були особливі начальники — кантаржії (від слова "кантар" вага), які стежили за точністю міри і ваги, визначали ціну на товар та розмір мита, що стягувалося у військову скарбницю.

Одночасно розвивалася і мала досить чітку структуру система стягнення митних зборів у Гетьманській державі. За час правління Богдана Хмельницького була заснована і досить успішно функціонувала державна фінансова структура — Державний скарб, до обов'язків якої входило також поповнення державного скарбу за

рахунок евекти (вивізного мита) та індукти (ввізного мита). В універсалі гетьмана Богдана Хмельницького, датованому 28 квітня 1654 року, встановлювалися митні платежі за товари, що ввозилися на територію Української держави.

Державна митна політика того часу була направлена на стимулювання розвитку торговельних відносин та збільшення товаропотоку. Митна ставка в Україні була однією з найменших у Європі і становила 2% від вартості товару, українські купці мали певні привілеї при продажу товару — зокрема, звільнялися від торгового мита. Вже тоді військові екзактори або орендарі — відкупники, які брали на себе функції митників, відзначалися високими професійними якостями, освіченістю, знанням іноземних мов. У працях Д. Дорошенко, що за записками архідиякона Павла Алепського про подорож; до України у 1653-1656 р., зазначено, що "...Хмельницький віддає на відкуп усю митну плату з купців на кордонах своєї держави, а також прибутки з меду, пива, горілки за 100 тисяч динарів (червінців) утримувачам митниць. Цього стає йому на витрати на цілий рік" [6, с. 113] та робиться висновок, що це "... для самого українського уряду головне джерело прибутків до державного скарбу..." [6, с. 172].

У той же час існувала і досить дієва та жорстка система контролю і покарань для тих, хто порушував митні правила, або ж займався шахрайством, а саме: усі товари конфісковувались та ділилися з половини — до гетьманської скарбниці та митникові, який виявив порушення.

Територіальне і економічне зростання Російської імперії призвело до подальшого розвитку митної системи та митного регулювання зовнішньоекономічних відносин. На всій території Російської імперії, включаючи Україну, створюються прикордонні і внутрішні митниці, видаються "митні грамоти" Московської держави після чого починається примусове залучення купецтва до управління митницями. Торгова політика того часу гнучко трелювалася через митні тарифи. Так Єдиний митний статут від 25 жовтня 1655 р. замінив дрібні митні збори єдиним митом у розмірі 5%. При цьому було визначено, що західні купці повинні сплачувати мито тільки золотими дукатами або ж срібними іохимсталерами за встановленим (митним) курсом, яких майже наполовину був нижчим від реального. Наступний Новоторговий статут 1667 р. підвищував рівень мита на заморські вина і предмети розкоші. Митний тариф 1724 р. забороняв ввезення деяких товарів, які вироблялися на території Російської імперії, та був направлений на заохочення експорту і захист вітчизняних виробників. У 1754 р. було скасовано внутрішнє мито і дрібні платежі, а з 1773 р. ліквідовувалися внутрішні митниці, що сприяло розвитку внутрішньої торгівлі та дозволяло уніфікувати зовнішньоторгове регулювання. За правління Катерини II у 1782 р. було прийнято Митний тариф, яким звільнялася від мита більша частина імпортованих товарів. З інших товарів мито стягувалося у розмірі 10% від їх вартості [7].

Подальший розвиток зовнішньоекономічних відносин та зовнішньої торговельної політики держави вимагав постійного удосконалення системи державного регулювання цими процесами.

У XIX столітті відбувається подальше становлення та розвиток митної служби, як однієї з найбільш впливових гілок державної служби Росії, що забезпечувала більше 20% доходів казни. Митні чиновники наділялися великими правами, їх роботі повинні були сприяти і військові начальники, і губернські правління і чини міської і земської поліції. Митникам дозволялося під час виконання службових обов'язків мати вогнепальну і іншу зброю. У цей період було встановлено форму одягу митника, прапор та символіку митної служби. Митна політика цього часу повністю підпорядковувалася економічним та політичним інтересам держави, що знаходило прояв через регулювання митного тарифу та встановлення низки пільг, преференцій або ж заборон. В залежності від політ економічної ситуації митна політика Росії в певні періоди змінювалася від заборонно-заступницької до ліберально-протекціоністської. У цілому митне законодавство кінця XIX початку XX століття відповідало потребам держави і світовим стандартам [3, 7].

Отже процес державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності на території дореволюційної України був направлений на поповнення державної казни і підпорядковувався впливу державних політик країн-васалів та проходив досить складно і неоднозначно.

Після революційних подій 1917 р. державне регулювання зовнішньоторговельних відносин будувалося на принципах промислового протекціонізму та здійснювалося централізовано на союзному рівні. В радянський період державна політика з регулювання зовнішньоторговельних відносин повністю підпорядковувалася політичним потребам, які не завжди співпадали з економічною доцільністю прийняття тих чи інших регуляторних актів у цій сфері. Митно-тарифне регулювання здійснювалося у ручному режимі і значно поступалося за своїм впливом нетарифному адміністративному регулюванню обсягів торгівлі та доходів держави від неї.

Реальне відродження власної митної системи України як складової суверенітету стало можливим на початку 90-х років, після розпаду СРСР. На сучасному етапі Україна — вільна, незалежна держава, яка прагне зайняти своє місце у міжнародному поділі праці і багато уваги приділяє державному регулюванню зовнішньої торгівлі. Вона широко використовує економічні механізми та інструменти державного регулювання зовнішньої торгівлі, серед яких найбільш важливим є митно-тарифне регулювання. У всьому світі воно є прикладом економічного регулювання і відповідає вимогам ринкової економіки в порівнянні з нетарифними обмеженнями, які переважно мають характер державного, силового регулювання зовнішньої торгівлі.

Митно-тарифне регулювання — це найважливіша складова митної справи, одна з основних функцій митних органів будь-якої країни. Згідно з принципами Генеральної угоди з тарифів та торгівлі / Світової організації торгівлі (далі ГАТТ / СОТ) митно-тарифна політика держави спрямована на регулювання зовнішньої торгівлі, захист внутрішнього ринку і стимулювання експорту. Свого часу в рамках переговорного процесу зі вступу до СОТ Україна заявила про приєднання до 16 з 19 існуючих секторальних угод та ініціатив, які охоплюють широку гаму промислової продукції, що передба-

чає встановлення нульових ставок ввізного мита на цілий ряд товарів. Після вступу України до СОТ тарифи були "зв'язані" на рівні, визначеному у процесі переговорів з країнами-членами Робочої групи. Це передбачає неможливість подальшого довільного маніпулювання ними та підвищення у будь-який час.

Еволюцію митно-тарифної політики України з моменту становлення держави О.П. Гребельник в своїй праці розділяв на чотири етапи: 1991—1993; 1994—1995; 1996—1998 та 1999—2004 роки [3, с. 95—101] з чим ми в основному погоджуємося. Проте в розвиток досліджень О. Гребельника розкриємо зміст запропонованих ним етапів в контексті галузі науки державне управління та спираючись на власні дослідження й зважаючи наплинність часу виділимо наступні етапи формування й реалізації митно-тарифної політики:

Перший етап — перехідний (1991—1993), характеризувався зміною акцентів щодо контролю за зовнішньоторговельною діяльністю юридичних, а не за переміщенням фізичних осіб, як це було при централізованій системі господарювання. На даному етапі проводився "досить жорсткий експортний і ліберальний імпорتنний режими, тобто відносно імпорту домінувала преференційна функція, тоді як справляння експортного мита носило суто фіскальну направленість. Дана функціональна направленість застосування митних регуляторів була пов'язана з цілим рядом причин, але основною стала відсутність загальної концепції трансформування економічної системи з командно-адміністративної моделі до ринкової" [3, с. 95].

Другий етап — фіскальний (1994—1995), характеризується спрямованістю на наповнення державного бюджету за рахунок оподаткування імпорту та експорту, лібералізацією зовнішньоторговельного режиму та створенням механізмів тарифного регулювання, який спрямований на отримання податкових надходжень. Тобто забезпечення в першу чергу суто фіскальної функції, а далі — на захист національного товаровиробника. В цей період була створена Митно-тарифна рада при Кабінеті Міністрів України та прийнята першої постанови щодо зміни ставок ввізного мита, що стало підґрунтям для проведення узгодженої митно-тарифної політики, яка на той час носила більше фіскальний характер, хоча й мала елементи протекціонізму.

Третій етап — протекціоністський (1996—1998), державні заходи регулювання зовнішньої торгівлі в цей період направлені на захист національного товаровиробника від іноземної конкуренції. На даному етапі спостерігалась тенденція підвищення ставок імпортного мита, почалося застосування комбінованого мита, практично було зрівняно пільгові ставки з повними, встановлено мінімальну митну вартість, введено попередню сплату імпортного мита. В той же час заходи державної митно-тарифної політики поєднувалися із заходами щодо її приведення до вимог ГАТТ / СОТ та зниженню середньозваженої ставки імпортного мита до 6%. Паралельно відбувається превалювання у регулюванні експортно-імпортних операцій адміністративних та технічних заходів та значно розширюється база митного оподаткування за рахунок ліквідації пільг, наданих окремим суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, що істотно впливало на ефективність

митної політики. Посилення протекціоністської направленості митно-тарифної політики України, особливо відносно імпорту, швидко відбилось на обсягах зовнішньоторговельних операцій, які зазнали значного скорочення.

Четвертий етап — етап стабілізації (1999—2004), направлений на вдосконалення системи митно-тарифного регулювання відповідно до вимог міжнародного законодавства. На даному етапі відбулося створення законодавчої бази необхідної для приєднання України до Всесвітньої митної організації та до Кіотської Конвенції. У цьому напрямі відбулася оптимізація тарифної номенклатури за рахунок створення національної деталізації на рівні 9 та 10 знаків опису та кодування товарів, була досягнута певна передбачуваність у прийнятті рішень щодо зміни ставок ввізного мита, відбулося зниження ставок ввізного мита на значну номенклатуру товарів текстильної промисловості відповідно до зобов'язань України перед СОТ та ЄС, були знижені ставки мита на сировину та підвищені на готові вироби, які випускаються в Україні [3, с. 95—101].

П'ятий етап — експериментально-глобалізаційний, який почався у 2005 році та тривав до травня 2008 року. Це період проходив в умовах політичної боротьби і різновекторної направленості різних гілок державної влади щодо регулювання розвитку зовнішньоекономічних відносин. В умовах політичної нестабільності, щорічних змін Уряду, економіка стала заручницею тих чи інших політичних амбіцій, що аж ніяк не сприяло її розвитку, покращенню іміджу та зміцненню позицій на світовій арені. Протягом цього періоду Україна знаходилася у стані боріння за врегулювання зовнішньоторговельного балансу, що призводило до постійного коливання між ліберальними та фіскальними методами митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоторговельних операцій [9]. На даному етапі політики та Уряд маніпулюючи державними важелями регулювання у ручному режимі намагалися урівноважити експортно-імпорتنі операції та їх вплив на ключові економічні показники ефективності ЗЕД. Як результат, 16 травня 2008 р. Україна стала офіційним членом СОТ, "...перегорнувши 17-річну епоху реформування і розвитку ЗЕД. Відповідно, починаючи з дати вступу до СОТ, для України почався новий етап розвитку державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [10]. У цей період Україна на край не вигідних для себе умов все ж таки стала членом Світової організації торгівлі, але ні на крок не приблизилася до вступу до Європейського союзу.

Шостий етап — трансформаційно-інтеграційний (2008 — до теперішнього часу). Це складний період трансформації української держави та всієї системи державного управління, що позначився і на формуванні концептуальних державних підходів до регулювання ЗЕД. За цей час Україна пережила і переживає такі трансформаційні події як: Революція Гідності й зміна цивілізаційного вектору розвитку; втрата частини своїх територій внаслідок анексії Криму та частини Донецької й Луганської областей; повномасштабне вторгнення росії, окупація, втрата значної кількості промислових та інфраструктурних підприємств, що формували експортний потенціал країни. Кожна з цих форс-ма-

жорних подій суттєво вплинула на стан та результати зовнішньоекономічної діяльності.

Україна активно бере участь у формуванні нової цивілізаційної парадигми розвитку своїх зовнішньоекономічних відносин та напрямів ЗЕД через пошук нових ринків, нових партнерів, нових підходів та механізмів регулювання та контролю зовнішньоекономічної діяльності. Україна сьогодні чітко визначилася з євроінтеграційним вектором розвитку й є не лише Асоційованим членом ЄС, але й кандидатом й реальним претендентом на вступ до цього європейського клубу. На цьому шляху Україна, не зважаючи на всі складнощі, значно поліпшила зміст основних нормативних документів з регулювання ЗЕД, адаптувавши значну частину з них до європейського законодавства та міжнародних стандартів.

Зокрема, це документи, що врегульовують та систематизують взаємовідносини між державою та суб'єктами ЗЕД через удосконалення митного законодавства (Митний кодекс України, Закон про Митний тариф України, Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності тощо); імплементації основних міжнародних документів (Рамкові стандарти СОТ та Регламенти ЄС); впровадження інституту авторизованого економічного оператора (внесені відповідні зміни до митного законодавства й наразі дві компанії в Україні вже отримали цей статус — публічне акціонерне товариство "Джей Ті Інтернешнл Україна" (м. Кременчук) та компанія Епіцентр К й на розгляді в Держмитслужбі знаходиться ще 14 заяв підприємств претендентів на отримання цього статусу [11]).

Практично відбулося формування і в деяких аспектах оптимізація механізмів реалізації митно-тарифної політики. Основною метою сучасного і наступного етапів є стабілізація політико-економічних відносин в країні, визначення основних пріоритетів розвитку зовнішньоторговельних відносин та однозначне підняття на якісно новий рівень економічної ефективності функціонування вже існуючої системи державного регулювання цими процесами.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином результатом еволюції державної політики в регулюванні зовнішньоторговельних відносин в Україні за роки незалежності стало створення законодавчих умов функціонування системи міжнародних відносин, митно-тарифного та нетарифного методів їх регулювання, які орієнтовані на загальноприйнятні міжнародні норми, стандарти і практику.

Як бачимо Україна проходить складний трансформаційний шлях із удосконалення механізмів з регулювання зовнішньоекономічної діяльності за результатами якого має стати повноправним членом Європейського Союзу й активним та успішним учасником світових процесів у сфері міжнародної торгівлі. Складний історичний шлях який пройшла наша держава у напрямі становлення та розвитку митної справи й удосконалення митного законодавства свідчить як про наявність значного прогресу нашої країни з регулювання зовнішньоекономічної діяльності, так і про те, що ще потрібно зро-

бити досить багато з вирішення проблем щодо забезпечення митної безпеки й контролю за законністю та прозорістю цієї діяльності, зокрема в частині удосконалення методів та інструментів аналізу й управління ризиками, а також впровадження інституту митного постаудиту. Ці проблеми та шляхи їх вирішення варті подальшого дослідження й можуть стати предметом висвітлення у наступних наукових статтях.

Література:

1. Чорний В. Б. Україна і митна справа. Історичний нарис. Київ: Видавництво КВІЦ, 2000. — 349 с.
2. Літопис руський / переклад з давньоруського Л.Є. Махновця. К.: Дніпро, 1989. 801 с.
3. Гребельник О. П. Основи митної справи: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 600 с.
4. Павлов А.П., Гальський К.Є. Торговельна і митна справа в Києві у ІХ — ХІХ ст.: монографія. К.: "ЛАК&К". 2008. 380 с.
5. Полонський О. Ю. До історії митного оподаткування в Україні // Фінанси України. 2004. № 7. С. 144—146.
6. Ларичев В.Д., Гильмутдинова Н.С. Таможенные преступления: монография,. М.: Эзэмен, 2001. 608 с.
7. Дорошенко Д. І. Нарис історії України в 2 т. Т.2. К.: Знання, 1992. 496 с.
8. Морозов О. В. Історія митної справи та митної політики в Україні (5 ст. до н. е. — 1991 р.): навч. посіб. Дніпропетровськ: АМСУ, 2005.
9. Письмаченко Л.М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль: монографія. Донецьк. ТОВ "Юго-Восток, Лтд.", 2008. 366 с.
10. Площик М. В. Історичний аспект розвитку державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні // Агросвіт. 2011. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/13-14_2011/13.pdf
11. В Україні з'явився другий авторизований економічний оператор — Держмитслужба // Укрінформ від 30.06.2023 URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3729984-v-ukraini-zavivsa-drugij-avtorizovaniy-ekonomichnij-operator-derzmitsluzba.html>

References:

1. Chornyy, V. B. (2000), *Ukrayina i mytna sprava. Istorychnyy narys*. [Ukraine and customs affairs. Historical essay], KVIC Publishing House, Kyiv, Ukraine.
2. Makhnovets, L.E. (1989), *Litopys rus'kyu* [Russian Annals], Dnipro, Ukraine.
3. Hrebelynyk, O. P. (2003), *Osnovy mytnoyi spravy: navchal'nyy posibnyk* [Basics of customs business: a study guide], Center for Educational Literature, Kyiv, Ukraine.
4. Pavlov, A.P. and Galskyi, K.E. (2008), *Torhovel'na i mytna sprava v Kyievi u IX — XIX st.* [Trade and customs affairs in Kyiv in the 9th — 19th centuries], "LAK&K". Kyiv, Ukraine.
5. Polonsky, O. Yu. (2004), "To the history of customs taxation in Ukraine", *Finansy Ukrayiny*, vol. 7, pp. 144—146.
6. Larychev, V.D., Gilmutdinova, N.S. (2001), *Tamozhennye prestuplenyya* [Customs crimes], Eezamen, Moscow, Russia.

7. Doroshenko, D.I. (1992), *Narys istoriyi Ukrayiny v 2 t.* [Essay on the history of Ukraine in 2 vols.], Vol. 2, Znannia, Kyiv, Ukraine.

8. Morozov, O. V. (2005), *Istoriya mytnoyi spravy ta mytnoyi polityky v Ukrayini (5 st. do n. e. — 1991 r.)* [History of customs affairs and customs policy in Ukraine (5th century BC — 1991)], AMSU, Dnipropetrovsk, Ukraine.

9. Pismachenko, L.M. (2008), *Derzhavne upravlinnya zovnishn'otorhovel'noyu diyal'nistyu v Ukrayini: rehu-lyuvannya ta kontrol'* [State management of foreign trade activities in Ukraine: regulation and control], LLC Yugo-Vostok, Ltd., Donetsk, Ukraine.

10. Ploschik M. V. (2011), "Historical aspect of the development of state regulation of foreign economic activity in Ukraine", *Ahrosvit*, available at: http://www.agrosvit.info/pdf/13-14_2011/13.pdf (Accessed 25 Aug 2023).

11. Ukrinform (2023), "The second authorized economic operator appeared in Ukraine — State Customs Service", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3729984-v-ukraini-zavivsa-drugij-avtorizovaniy-ekonomichnij-operator-derzmitsluzba.html> (Accessed 25 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 09.09.2023 р.

<https://nayka.com.ua>
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. Г. Сокіл,
д. е. н., професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3121-826X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.182

ОЦІНКА ВПЛИВУ COVID-19 НА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ¹

O. Sokil,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University

THE COVID-19 IMPACT ASSESSMENT ON THE PERFORMANCE OF CIVIL SERVANTS

Дана стаття присвячена дослідженню впливу пандемії COVID-19 на результативність державних службовців та їхні м'які навички. В статті проаналізовано вплив пандемії на організаційні процеси та психологічний стан працівників державних служб, зокрема на адаптивність, комунікацію, стійкість та співпрацю. Зазначено, що набули особливого значення м'які навички, враховуючи зміну умов праці та стресові обставини. Додатково, у статті запропоновано математичну модель для визначення залежності м'яких навичок працівників від впливу COVID-19. Ця модель допомагає кількісно оцінити вплив кризової ситуації на рівень розвитку м'яких навичок та підготувати стратегії для ефективної адаптації. У статті підкреслено важливість постійного розвитку м'яких навичок, підготовки кадрів до роботи в змінних умовах та активної підтримки керівництвом державних служб. Запропоновано, що подальші дослідження мають спрямовуватися на глибше вивчення конкретних м'яких навичок, вдосконалення стратегій втручання та порівняльний аналіз досвіду різних країн.

The aim of the article is to gain a deeper understanding of the impact of the COVID-19 pandemic on the work of government officials and to develop targeted approaches to ensure efficiency and stability in the functioning of government structures under changing conditions.

The present article is dedicated to the comprehensive exploration of the influence exerted by the COVID-19 pandemic on the efficiency of governmental officials and their soft skills. The research delves into the intricate implications of the pandemic on organizational processes and the psychological well-being of public service employees, particularly in terms of adaptability, communication, resilience, and collaboration. It is underscored that the significance of soft skills has been elevated substantially, given the alteration of working conditions and the emergence of stress-inducing circumstances.

In addition, the article proposes a sophisticated mathematical model aimed at delineating the intricate interplay between employees' soft skills and the impact of COVID-19. This model

¹ Дослідження виконане в межах проекту, що фінансується Національним фондом досліджень України: «Оцінка наслідків впливу пандемії Covid-19 на кадровий потенціал України та визначення шляхів їх подолання». Реєстраційний номер 2021.01/0433

serves as a quantitative tool to assess the magnitude of the crisis's influence on the developmental trajectory of soft skills and to devise strategic frameworks for a proficient adaptation. The pivotal importance of fostering an ongoing cultivation of soft skills is emphasized throughout the article, alongside the necessity of preparing personnel for work within fluctuating environments and fostering robust support from the managerial echelons of governmental bodies.

The article posits that future investigative endeavors should be directed towards the in-depth exploration of specific soft skills, the enhancement of intervention strategies, and the comparative analysis of diverse nations' experiences. This holistic approach promises to provide a comprehensive understanding of the multifaceted implications of pandemics on governmental service efficiency and adaptation strategies.

This article examines the impact of the COVID-19 pandemic on government officials. The crisis situation significantly affected organizational processes and the psychological well-being of employees. Soft skills, particularly adaptability and communication, became crucial. Effectiveness depended on adapting to new conditions and online interaction. To address this issue, it is recommended to: 1) further investigate soft skills; 2) enhance support programs; 3) compare experiences with other countries; 4) explore digital transformation; 5) study long-term and economic consequences; 6) understand how the role of government officials will change in the future. The research holds significant importance for adaptation and support in similar circumstances.

Ключові слова: COVID-19, державні службовці, м'які навички, адаптація, кризові ситуації, результативність, математична модель.

Key words: COVID-19, civil servants, soft skills, adaptation, crisis situations, performance, mathematical model.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вплив пандемії Covid-19 на глобальну суспільну, економічну та медичну ситуацію став об'єктом глибокого дослідження для вчених з різних галузей знань. Однак лише досить недавно важливість вивчення наслідків пандемії для ефективності державних служб та діяльності державних службовців знайшла належну увагу в наукових дослідженнях.

Забезпечення безперебійної роботи державних інституцій та забезпечення якісної державної послуги є ключовою умовою для стабільності суспільства та економіки в умовах кризи. Однак пандемія Covid-19 створила низку викликів, які змусили державних службовців адаптувати свою роботу до нових умов, включаючи режим обмежень, карантинні заходи та перехід до дистанційної форми роботи.

Ця ситуація породила питання щодо збереження результативності та якості роботи державних служб у таких складних обставинах. Важливо з'ясувати, які конкретні чинники впливають на працездатність та ефективність державних службовців під час пандемії, які аспекти їхньої роботи зазнали змін та які наслідки ці зміни можуть мати для функціонування державного апарату загалом.

Відсутність попереднього досвіду роботи в умовах глобальної пандемії, необхідність швидкої реакції на нові обставини, зміни в організаційних процесах та спілкуванні — усе це може вплинути на психологічний стан та мотивацію державних службовців, а отже, і на їхню результативність.

Отже, вивчення впливу Covid-19 на результативність державних службовців є актуальним завданням, яке може сприяти впровадженню науково обгрунтованих стратегій підтримки та управління державним персоналом в умовах кризи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених впливу COVID-19 на результативність державних службовців, свідчить про зростаючий інтерес до цієї теми у науковому співтоваристві. Дослідники з різних галузей, таких як публічне управління, психологія праці, соціологія та організаційна поведінка, зосереджуються на різних аспектах впливу пандемії на діяльність державних службовців. Наведемо комплексні та згруповані напрямки досліджень Н.Ю. Подольчака, В.Я. Карковська, О.І. Білик, Н.В. Цигилик [2, 3], О.І. Дума, М.К. Хім [1], Мартинюк В.П. [7]:

1. Робочий режим і організація роботи: Дослідники досліджують вплив переходу на дистанційний режим роботи на продуктивність, зв'язок та співпрацю між державними службовцями. Вони аналізують ефективність інструментів спілкування, використовуваних в робочих процесах під час пандемії.

2. Психологічний стан та стрес: Дослідження виявляють вплив пандемії на психологічний стан державних службовців, зокрема на рівень стресу, страху та невизначеності. Вони досліджують, як ці фактори впливають на прийняття рішень, працездатність та загальну результативність.

3. Комунікація та спілкування: Дослідження вивчають зміни в комунікаційних практиках між державними службовцями та зв'язок з громадськістю в умовах пандемії. Вони розглядають вплив віддаленого спілкування на якість обміну інформацією та прийняття рішень.

4. Лідерство та управління: Дослідження вивчають роль лідерства та стилю управління в умовах кризи. Вони аналізують, як керівники органів влади впливають на мотивацію, ефективність та самоорганізацію державних службовців під час пандемії.

5. Адаптація та навчання: Дослідження досліджують, як державні службовці адаптувалися до нових умов під час пандемії та які стратегії навчання та розвитку були використані для підтримки їхньої результативності.

6. Заходи підтримки: Дослідження аналізують ефективність заходів, запроваджених органами влади для підтримки державних службовців у період пандемії, таких як психологічна підтримка, робочі умови та доступ до необхідних ресурсів.

В цілому, останні дослідження свідчать про складний та багатограний характер впливу пандемії COVID-19 на роботу державних службовців. Ці дослідження надають важливі висновки та рекомендації для вдосконалення стратегій управління, підтримки персоналу та забезпечення ефективної роботи державних служб навіть в умовах кризи [10].

Останні дослідження та публікації зосередились на розумінні квадратичної моделі та механізмів оцінки та подолання наслідків COVID-19 на м'які навички потенціалу людських ресурсів в Україні. Пандемія COVID-19 мала глибокий вплив на економіку по всьому світу, і Україна не є винятком. Підприємства та організації змушені адаптуватися до викликів, що виникли через пандемію, що призвело до збільшення акценту на м'які навички серед працівників [8, 9].

Одним з напрямків досліджень стало оцінювання конкретних м'яких навичок, які найбільше постраждали через пандемію в Україні. Для розуміння того, як криза вплинула на такі м'які навички, як адаптивність, стійкість, співпраця та комунікація, були використані опитування, інтерв'ю та збір даних з організацій [10].

Економічні наслідки впливу на м'які навички також були досліджені. Дослідники розглядали зв'язок між м'якими навичками та ключовими економічними показниками, такими як рівні зайнятості, зростання ВВП та динаміка ринку праці. Розуміння цих зв'язків надає уяв-

лення про загальну продуктивність та конкурентоспроможність робочої сили в Україні [11].

На сучасному ринку праці м'які навички мають вирішальне значення. Компанії акцентуються на їх розвитку, підвищуючи ефективність праці співробітників та результати завдань. Покращення м'яких навичок піднімає корпоративну культуру, ринкову продуктивність та конкурентоспроможність [6].

Стратегії втручання стали ключовим об'єктом останніх досліджень. Розробка механізмів та втручання для пом'якшення негативних наслідків пандемії на м'які навички вважається важливою. Дослідження досліджували різні стратегії, включаючи навчальні програми, ініціативи менторства та рекомендації щодо політики, для покращення та відновлення м'яких навичок потенціалу людських ресурсів в Україні [7].

Також значний обсяг досліджень був спрямований на цифрову трансформацію, яку прискорила пандемія. Дослідники досліджували зв'язок між цифровою трансформацією та попитом на м'які навички. Висновки підкреслюють, як особи з сильними м'якими навичками краще пристосовуються до цифрових робочих середовищ та ефективно використовують нові технології [12].

Також важливі підсумкові аналізи. Шляхом порівняння України з іншими країнами дослідники виявили передові практики та вивчили вивчені уроки. Ці порівняння досліджували стійкість м'яких навичок у різних регіонах та політики, впроваджені для подолання наслідків пандемії. Додатково, доповіді та ініціативи уряду в Україні надають цінні уявлення про поточні зусилля щодо оцінки та вирішення наслідків COVID-19 на м'які навички [4].

Останні дослідження та публікації не висвітлили на високому рівні квадратичну модель та механізми оцінки та подолання наслідків COVID-19 на м'які навички потенціалу людських ресурсів в Україні. Тривала пандемія поставила перед людьми, організаціями та загальною економікою непередбачені виклики. Розуміння впливу на м'які навички є ключовим для розроблення ефективних стратегій подолання наслідків та підтримки робочої сили в Україні [5].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є поглиблене розуміння впливу пандемії COVID-19 на роботу державних службовців та розробка цілеспрямованих підходів для забезпечення ефективності та стабільності в роботі державних структур у змінених умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічна модель впливу COVID-19 на м'які навички працівників може бути розглянута з різних аспектів. Ось кілька ключових елементів цієї моделі:

1. Зміна робочого середовища: COVID-19 призвів до великої кількості переходу на дистанційну роботу та зміни в організації робочого процесу. Це може вимагати нових навичок, таких як вміння ефективно використовувати віртуальні комунікаційні засоби, управляти часом та самоорганізацією.

2. Виклики комунікації: Зменшена особиста взаємодія та збільшений обсяг віртуальної комунікації можуть впливати на навички комунікації працівників. Здатність ефективно виразити свої думки, слухати та зрозуміти інших можуть стати важливішими в умовах віддаленої роботи.

3. Співпраця та командна робота: Віддалена робота може ускладнити співпрацю та командну роботу. Процеси спільного прийняття рішень, обміну ідеями та вирішення проблем можуть бути менш інтуїтивними та вимагати нових навичок віртуальної співпраці.

4. Лідерство та керівництво: Умови пандемії можуть представляти виклики для лідерів та менеджерів. Керівники повинні бути здатні пристосовуватися до змін, ефективно комунікувати та забезпечувати мотивацію своїх співробітників у віртуальному середовищі.

5. Самоуправління та стресостійкість: COVID-19 створив нові стресори та виклики для працівників. Навички самоуправління, такі як уміння керувати стресом, підтримувати продуктивність та зберігати баланс між роботою та особистим життям, можуть бути важливими для підтримання ефективності та благополуччя працівників.

Загалом, COVID-19 вимагає від працівників розвитку нових навичок та адаптації до зміни робочого середовища. Розуміння та залучення до розвитку м'яких навичок можуть допомогти працівникам успішно подолати ці виклики і залишатися ефективними у новій реальності роботи.

Математична модель для визначення залежності м'яких навичок працівників від впливу COVID-19 може бути складною через складність і суб'єктивність оцінки м'яких навичок. Однак, можна спробувати побудувати просту лінійну модель залежності на основі гіпотези, що показники м'яких навичок змінюються внаслідок пандемії. Наприклад:

$$M'які_навички = \alpha + \beta * COVID-19_вплив (1),$$

де $M'які_навички$ представляють рівень м'яких навичок працівника (можна вимірювати на шкалі від 0 до 100 або використовувати іншу відповідну шкалу).

$COVID-19_вплив$ — це показник впливу COVID-19 на м'які навички працівника (наприклад, можна використовувати шкалу від -10 до 10, де негативні значення вказують на негативний вплив, а позитивні — на позитивний вплив).

Параметри α та β — це коефіцієнти моделі, які визначають початковий рівень м'яких навичок та ступінь залежності від впливу COVID-19 відповідно.

Варто зазначити, що ця модель є загальною концепцією, і самі коефіцієнти та форма моделі можуть різнитися залежно від конкретного контексту та дослідження. Також слід врахувати, що вимірювання м'яких навичок може бути суб'єктивним і підлягати певній мірі неточності.

Для більш деталізованої моделі можна розглянути використання множинних регресій або інших статистичних методів. У такій моделі можна включити додаткові фактори, які впливають на м'які навички працівників під

час пандемії COVID-19. Ось приклад можливої розширеної моделі:

$$M'які_навички = \alpha + \beta_1 * COVID-19_вплив + \beta_2 * Зміна_робочого_середовища + \beta_3 * Зміна_комунікації + \beta_4 * Співпраця_та_команда + \beta_5 * Лідерство_та_керівництво + Самоуправління_та_стрес + \epsilon (2),$$

У цій моделі кожен додатковий фактор (наприклад, $Зміна_робочого_середовища$, $Зміна_комунікації$, $Співпраця_та_команда$) представляє окрему змінну, яка впливає на м'які навички. Кожна з цих змінних має свій власний коефіцієнт (β_2 , β_3 , β_4), який відображає ступінь впливу цього фактора на м'які навички.

Також в моделі з'являється додатковий термін ϵ , який представляє помилку моделі або фактори, які не були враховані в моделі.

Ця модель може допомогти кількісно оцінити вплив різних факторів, пов'язаних з COVID-19, на рівень м'яких навичок працівників. Застосування статистичних методів дозволяє аналізувати взаємозв'язки та визначати значимість кожного фактора. Однак, важливо враховувати, що ці моделі побудовані на основі припущень та обмежень в даних, тому їхні результати потребують подальшої перевірки та інтерпретації.

Адаптація державних служб до подібних кризових ситуацій є важливим завданням для забезпечення ефективності та стабільності в роботі державних структур. Ось декілька практичних рекомендацій та стратегій:

1. Розроблення гнучких робочих моделей: Планування гнучких робочих моделей, які передбачають можливість переходу на дистанційний режим роботи та інші адаптивні підходи, допоможе забезпечити незалежність від фізичного присутності та забезпечити безперервну роботу навіть у кризових ситуаціях.

2. Інвестиції в цифрову інфраструктуру: Розвиток цифрової інфраструктури, включаючи засоби комунікації та інструменти для віддаленої роботи, допоможе забезпечити незавершену зв'язку та продуктивність у разі обмежень на роботу з офісу.

3. Підготовка кадрів: Постійна підготовка державних службовців до роботи у віддаленому режимі та зміни робочого середовища допоможе знизити стрес та підвищити їх адаптивність до нових умов.

4. Створення планів дій у разі надзвичайних ситуацій: Розробка чітких планів дій у разі надзвичайних ситуацій, включаючи пандемії, допоможе швидко та організовано реагувати на нові обставини.

5. Розвиток м'яких навичок: Пропаганда та підтримка розвитку м'яких навичок серед державних службовців, зокрема адаптивності, комунікації та лідерства, допоможе їм легше справлятися зі змінами та невизначеністю.

6. Сприяння психологічному благополуччю: Забезпечення доступу до психологічної підтримки та програм зі стрес-менеджменту допоможе знизити вплив емоційного напруження на результативність праці.

7. Створення комунікаційних мереж: Розвиток ефективних комунікаційних каналів для обміну інформацією та співпраці віддалено допоможе зберегти зв'язок та координацію в умовах обмежень.

8. Аналіз та оцінка навчальних програм: Постійне оновлення та оцінка навчальних програм для державних службовців з огляду на вимоги сучасного ринку праці та зміни умов праці.

9. Створення робочих груп: Формування спеціальних робочих груп для розробки стратегій адаптації та вирішення невідкладних питань у кризових ситуаціях.

10. Стимулювання інновацій: Підтримка ініціатив та інновацій, спрямованих на покращення результативності та ефективності державних служб в умовах зміни.

Загалом, успішна адаптація державних служб до кризових ситуацій вимагає комплексного підходу, розробки стратегій та реалізації конкретних заходів для забезпечення стабільності та здатності до ефективної роботи навіть у найскладніших обставинах.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У даній статті було проведено аналіз впливу пандемії COVID-19 на результативність державних службовців. Виявлено, що кризова ситуація, спричинена пандемією, суттєво вплинула на організаційні процеси та психологічний стан працівників державних служб на всіх рівнях. М'які навички, такі як адаптивність, комунікація, стійкість та співпраця, набули особливого значення в умовах зміни робочих умов та стресових обставин.

Дослідження показали, що ефективність державних службовців була залежна від їхньої здатності швидко адаптуватися до нових реалій та ефективно взаємодіяти в онлайн-середовищі. Пандемія вимагає від державних службовців не лише нових навичок, але й гнучкості та відкритості до змін. Керівники державних структур відіграють важливу роль у забезпеченні підтримки та плануванні адаптаційних стратегій.

Враховуючи складність та розмаїтість впливу пандемії на державні служби, існують декілька напрямків для вирішення даної проблеми:

1. Глибше дослідження м'яких навичок: Дослідження може бути розширено для докладнішого аналізу конкретних м'яких навичок та їх впливу на результативність державних службовців. Важливо розкрити, як саме ці навички взаємодіють у кризових умовах та як їх можна розвивати.

2. Ефективність втручань та програм: Дослідження може вдосконалити стратегії втручань та програм для підтримки державних службовців у кризових ситуаціях. Це включає розробку інноваційних навчальних програм, психологічну підтримку та забезпечення необхідними ресурсами.

3. Порівняльний аналіз: Порівняння досвіду України з іншими країнами може розкрити передові практики та дати можливість пошуку власного рішення. Це дозволить побудувати більш повну картину ефективних стратегій адаптації.

4. Цифрова трансформація: Глибше дослідження впливу цифрової трансформації на результативність державних служб може допомогти з'ясувати, які технологічні інновації сприяють підвищенню продуктивності та адаптивності.

5. Довгострокові наслідки: Важливо вивчити довгострокові наслідки пандемії на результативність державних служб. Як зміниться організаційна культура, роль державних службовців та підходи до роботи в перспективі?

6. Економічні наслідки: Дослідження може висвітлити економічні наслідки впливу на м'які навички державних службовців на економіку в цілому, допомагаючи сформувати політики для підтримки конкурентоспроможності.

У цілому, подальші дослідження мають важливе значення для розуміння впливу кризових ситуацій на державні служби та розвитку стратегій для ефективної адаптації та підтримки працівників у подібних обставинах.

Література:

1. Дума О. І., Хім М. К. Управління ефективністю професійного та особистісного розвитку державних службовців на основі положень теорії поколінь. Економіка та держава. 2019. № 6. С. 74—78. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.6.74>.

2. Подольчак, Н. Ю., Карковська, В. Я., Білик, О. І., Цигилик, Н. В. Оцінювання емоційного інтелекту державних службовців України: порівняльний аналіз методик MSCEIT, Холла, EQ-I. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2022. 3. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-3-02-01>.

3. Сокіл О.Г. Стратегії найму в управлінні людськими ресурсами. Економіка та держава, № 4 (20), 2021, с. 87—95. [https://doi.org/10.46922/2306-6806-2021-4-4\(20\)-87-95](https://doi.org/10.46922/2306-6806-2021-4-4(20)-87-95).

4. Сокіл О.Г., Звездов Д., Ваша Л. Перспектива глобалізації та капіталізації сільського господарства Європи в постковідний період. Облік і фінанси. № 3 (93), 2021, с. 90—96. DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2021-3\(93\)-90-96](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2021-3(93)-90-96).

5. Цигилик Н.В. Вплив віку та рівня емоційного інтелекту на ефективність державних службовців України. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. Том 33 (72) № 4. С. 129—134.

6. Juhasz, T., Horvath-Csikos, G., Gaspar, T. Gap analysis of future employee and employer on soft skills. Human Systems Management. 2023. pp. 1—16. <https://doi.org/10.3233/HSM-220161>.

7. Martyniuk, V., Sokil, O., Lancaric, D., Tsygylyk, N. Corporate Social Responsibility's Impact on the Development of Small and Medium-Sized Businesses in the Region: the Study of the Food Sector of the Lviv Region in Ukraine. Conference Proceedings Determinants Of Regional Development. 2021. pp. 221—233. <https://doi.org/10.14595/CP/02/013>.

8. Martyniuk, V., Tsygylyk, N., & Skowron, S. The Impact of The COVID-19 Pandemic on Key Indicators of Personnel Security: A Study With Neural Network Technologies. European Research Studies Journal. 2021. Vol. 24 (2), pp. 141—151.

9. Podolchak, N., Martyniuk, V., Tsygylyk, N., Skowron, S., Wolowiec, T. Mitigating Risks for Effective Personnel Management in the Organization of the Energy

Sector due to the COVID-19 Pandemic. Sustainability. 2022. Vol. 14. pp. 10055. <http://dx.doi.org/10.3390/su141610055>.

10. Podolchak, N., Tsygulyk, N., Martyniuk, V., Sokil, O. Predicting Human Resource Losses due to the COVID-19 Pandemic in the Context of Personnel Security of Organizations. 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT). 2021. pp. 333—336. <http://dx.doi.org/10.1109/ACIT52158-2021.9548361>.

11. Sokil, O., Kucherikova, S., Kostyakova, A., Podolchak, N., Sokil, Y., Shkvyria, N. The Context of "Globalization Versus Localization" After the World Pandemic and Quarantine. In: Yaseen, S.G. (eds) Digital Economy, Business Analytics, and Big Data Analytics Applications. Studies in Computational Intelligence. 2022. Vol. 1010. Springer, Cham. pp. 77—85. https://doi.org/10.1007/978-3-031-05258-3_8.

12. Всесвітня організація охорони здоров'я. Physical and Mental Health Key to Resilience During COVID-19 Pandemic. 2020. <http://www.euro.who.int/en/healthtopics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/statements/statement-physicaland-mental-health-keyto-resilience-during-covid-19-pandemic>.

References:

1. Duma, O. I. and Khim, M. K. (2019), "Management of the effectiveness of professional and personal development of civil servants based on the provisions of the theory of generations", *Ekonomika ta derzhava*, Vol. 6, pp. 74—78. <https://doi.org/10.32702/2306-6806-2019.6.74>.

2. Podolchak, N.Yu., Karkovska, V.Ya., Bilyk, O.I. and Tsygulyk, N.V. (2022), "Assessment of emotional intelligence of civil servants of Ukraine: comparative analysis of MSCEIT, Hall, EQ-I methods", *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia*, Vol. 3. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-3-02-01>.

3. Sokil, O.H. (2021), "Hiring strategies in human resources management", *Ekonomika ta derzhava*, Vol. 4 (20), pp. 87—95. [https://doi.org/10.46922/2306-6806-2021-4-4\(20\)-87-95](https://doi.org/10.46922/2306-6806-2021-4-4(20)-87-95).

4. Sokil, O.G., Zvezdov, D. and Vasha, L. (2021), "The prospect of globalization and capitalization of European agriculture in the post-war period", *Accounting and Finance*, Vol. 3 (93), pp. 90—96. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2021-3\(93\)-90-96](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2021-3(93)-90-96).

5. Tsygulyk, N.V. (2022), "The influence of age and level of emotional intelligence on the efficiency of civil servants of Ukraine", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, Vol. 33(72), No. 4, pp. 129—134.

6. Juhasz, T., Horvath-Csikos, G. and Gaspar, T. (2023), "Gap analysis of future employee and employer on soft skills", *Human Systems Management*, pp. 1—16. <https://doi.org/10.3233/HSM-220161>.

7. Martyniuk, V., Sokil, O., Lancaric, D. and Tsygulyk, N. (2021), "Corporate Social Responsibility's Impact on the Development of Small and Medium-Sized Businesses in the Region: the Study of the Food Sector of the Lviv Region in Ukraine", *Conference Proceedings*

Determinants Of Regional Development, pp. 221—233. <https://doi.org/10.14595/CP/02/013>.

8. Martyniuk, V., Tsygulyk, N., & Skowron, S. (2021). "The Impact of The COVID-19 Pandemic on Key Indicators of Personnel Security: A Study With Neural Network Technologies", *European Research Studies Journal*, Vol. 24 (2), pp. 141—151.

9. Podolchak, N., Martyniuk, V., Tsygulyk, N., Skowron, S. and Wolowiec, T. (2022), "Mitigating Risks for Effective Personnel Management in the Organization of the Energy Sector due to the COVID-19 Pandemic", *Sustainability*, Vol. 14, pp. 10055. <http://dx.doi.org/10.3390/su141610055>.

10. Podolchak, N., Tsygulyk, N., Martyniuk, V. and Sokil, O. (2021). "Predicting Human Resource Losses due to the COVID-19 Pandemic in the Context of Personnel Security of Organizations", 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT), pp. 333—336. <http://dx.doi.org/10.1109/ACIT-52158.2021.9548361>.

11. Sokil, O., Kucherikova, S., Kostyakova, A., Podolchak, N., Sokil, Y. and Shkvyria, N. (2022), "The Context of "Globalization Versus Localization" After the World Pandemic and Quarantine", *Digital Economy, Business Analytics, and Big Data Analytics Applications. Studies in Computational Intelligence*, vol 1010, Springer, Cham, pp. 77—85. https://doi.org/10.1007/978-3-031-05258-3_8.

12. World Health Organization. (2020), "Physical and Mental Health Key to Resilience During COVID-19 Pandemic", available at: <http://www.euro.who.int/en/healthtopics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/statements/statement-physicaland-mental-health-keyto-resilience-during-covid-19-pandemic> (Accessed 20 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 29.08.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

О. М. Лоцихін,
 д. ю. н., професор,
 професор кафедри теоретико-правових дисциплін, Державний податковий університет
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9689-1650>
 О. В. Кутовий,
 аспірант, Державний податковий університет
 ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7833-571X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.188

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ДЕРЖАВНУ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНУ ПОЛІТИКУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

O. Loshchykhin,
 Doctor of Law, Professor,
 Professor of the Department of Theoretical and Legal Disciplines, State Tax University
 O. Kutovyi,
 Postgraduate student, State Tax University

FACTORS INFLUENCING THE STATE INNOVATION AND INVESTMENT
 POLICY AT THE REGIONAL LEVEL

Удосконалено класифікацію внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на державну інноваційно-інвестиційну політику на регіональному рівні, систематизація яких, на відміну від традиційних підходів, відрізняється їх поділом за галузевою ознакою (сільське господарство, харчова промисловість, хімічне виробництво, виробництво будівельних матеріалів, обробна промисловість), масштабу бізнесу (великий, середній та малий) та статусу інвестора (державні та іноземні інвестори), що дозволило диференціювати механізми підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності з пріоритетних галузей та обґрунтувати заходи щодо залучення інвесторів до інноваційно-інвестиційної діяльності на регіональному рівні.

Для реалізації державної інноваційно-інвестиційної політики на регіональному рівні пропонується за рахунок розвитку перспективних великих центрів забезпечити прискорення економічного, науково-технологічного та інноваційного розвитку регіонів.

Для забезпечення даних заходів запропоновано низку факторів, якими повинні керуватися інвестори при виборі інноваційно-інвестиційної діяльності регіональної системи для реалізації інвестиційних проектів, а також розроблено заходи підтримки підприємств інноваційно-інвестиційної діяльності за регіонами (як у інноваційно-інвестиційній фазі, так і у процесі здійснення операційної діяльності).

Розроблено фактори інноваційно-інвестиційної привабливості, механізми підтримки та заходи залучення великих інвесторів регіональної системи.

Заходами щодо розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності регіональної системи є: адресна робота з найбільшими галузевими інвесторами; проведення зустрічей та "круглих столів" з представниками бізнесу; координація українських та міжнародних галузевих виставок, презентація конкурентних переваг регіону, встановлення контактів з великими інвесторами та організація прямого каналу зв'язку з органами публічного управління регіону.

Розроблено фактори інноваційно-інвестиційної привабливості, механізми підтримки та заходи залучення інвесторів до середнього та малого бізнесу регіональної системи.

Політика органів публічного управління при "виході" малих та середніх підприємств на великі торгові мережі та інші канали дистрибуції буде грати визначальну роль. Для середніх підприємств також має значення можливість отримання державного замовлення на постачання товарів та послуг, прозорість та неупередженість конкурсного відбору, оскільки дана можливість дозволить забезпечити стабільний обсяг виробництва та реалізації продукції. При виході на ринок свобода від тиску зі сторони перевіряючих інстанцій та відсутність штучних монополій також є значними чинниками. Крім того, враховується територіальна доступність постачальників та вартість доставки необхідних виробництву ресурсів.

З метою залучення великих інвесторів у процесі реалізації державної інноваційно-інвестиційної політики, органам публічного управління на рівні регіону необхідно концентрувати зусилля на індивідуалізацію діяльності з інвесторами, брати участь у національних та зарубіжних галузевих виставках, створювати контакти та забезпечувати для інвесторів шляхи безпосередньої взаємодії.

Першочерговим фактором, що впливає на вибір інноваційно-інвестиційної привабливості закордонними компаніями того чи іншого регіону, є обсяг та перспективи розвитку споживчого ринку, а також розвинена інфраструктура та наявність кваліфікованих фахівців та техніків зі знанням іноземних мов.

The classification of internal and external factors affecting the state innovation and investment policy at the regional level has been improved, the systematization of which, in contrast to traditional approaches, is distinguished by their division by branch (agriculture, food industry, chemical production, production of construction materials, manufacturing industry), scale of business (large, medium and small) and investor status (state and foreign investors), which made it possible to differentiate the mechanisms for supporting innovation and investment activities from priority industries and justify measures to attract investors to innovation and investment activities at the regional level.

To implement the state innovation and investment policy at the regional level, it is proposed to accelerate the economic, scientific, technological and innovative development of the regions through the development of promising large centers.

To ensure these measures, a number of factors that investors should be guided by when choosing innovation and investment activities of the regional system for the implementation of investment projects are proposed, as well as measures to support enterprises of innovation and investment activities by region have been developed (both in the innovation and investment phase and in the process of implementation operational activities).

Factors of innovation and investment attractiveness, support mechanisms and measures to attract large investors of the regional system have been developed.

Measures for the development of innovation and investment activities of the regional system are: targeted work with the largest industry investors; holding meetings and "round tables" with business representatives; coordination of Ukrainian and international industry exhibitions, presentation of competitive advantages of the region, establishment of contacts with large investors and organization of a direct communication channel with public administration bodies of the region.

Factors of innovation and investment attractiveness, support mechanisms and measures to attract investors to medium and small businesses of the regional system have been developed.

The policy of public administration bodies will play a decisive role in the "exit" of small and medium-sized enterprises to large trade networks and other distribution channels. For medium-sized enterprises, the possibility of obtaining a state order for the supply of goods and services, transparency and impartiality of competitive selection is also important, since this possibility will ensure a stable volume of production and sale of products. When entering the market, freedom from pressure from inspection bodies and the absence of artificial monopolies are also significant factors. In addition, the territorial availability of suppliers and the cost of delivery of resources necessary for production are taken into account.

In order to attract large investors in the process of implementing the state innovation and investment policy, public administration bodies at the regional level need to concentrate their efforts on individualizing activities with investors, participate in national and foreign industry exhibitions, create contacts and provide investors with ways of direct interaction.

The primary factor affecting the choice of innovation and investment attractiveness by foreign companies of a particular region is the scope and prospects for the development of the consumer market, as well as developed infrastructure and the presence of qualified specialists and technicians with knowledge of foreign languages.

Ключові слова: державна інноваційно-інвестиційна політика, інноваційний розвиток регіонів, регіональний рівень, чинники впливу.

Key words: state innovation and investment policy, innovative development of regions, regional level, influencing factors.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідність виявлення факторів, що впливають на державну інноваційно-інвестиційну політику на регіональному рівні, очевидна для різних типів інвесторів в умовах модернізації, в основі якої лежать такі основні положення:

- орієнтація на потенційного інвестора регіональної системи;
- використання принципу системності;
- застосування принципу комплексності при виборі обґрунтованого кола основних показників інноваційно-інвестиційної привабливості регіональної системи;
- акумуляція показників інноваційно-інвестиційної привабливості регіональної системи.

Повномасштабна збройна агресія росії проти України спричинила значні диспропорції у розвитку регіонів і в тому числі і в їх інноваційно-інвестиційному розвитку. Внаслідок зазначеного відбулася вимушена внутрішня міграція біженців з окупованих територій до прилеглих регіонів. Унаслідок мобілізації персоналу відбулося послаблення кадрового потенціалу підприємств, включаючи інноваційно-активні підприємства. Унаслідок послаблення візового режиму відбулася зовнішня еміграція населення України. Також відбулася релокація підприємств до західних областей України. Відбувся відтік як внутрішніх так і іноземних інвесторів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розробку теоретичних аспектів проблеми розвитку державної інноваційно-інвестиційної політики на регіональному рівні, виявлення основних тенденцій, закономірностей та особливостей інноваційно-інвестиційної політики внесли такі вчені, як

K.J. Arrow, G. Mensch, J.A. Schumpeter, C. Freeman, J. Schmookler, Грод М. [1], Резнікова Н. [1], Урба С. [2], Червона О. Ю. [2], Бутко М. [3], Зеленський С. [3], Акименко О. [3].

Проте сучасні дослідження здебільшого не розкривають достатньо сутність категорій "інноваційно-інвестиційна діяльність" та "інноваційно-інвестиційна політика". Нині все ще не сформовані механізми реалізації державної інноваційно-інвестиційної політики на регіональному рівні. Віддаючи належне значному внеску та результатам досліджень вчених та фахівців у цій галузі, слід зазначити, що питання визначення чинників впливу на державну інноваційно-інвестиційну політику на регіональному рівні досі продовжують залишатися предметом наукового пошуку.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в удосконаленні класифікації внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на державну інноваційно-інвестиційну політику на регіональному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для усунення зазначених розбіжностей інноваційно-інвестиційної діяльності на регіональному рівні систематизовано фактори, що впливають на державну інноваційно-інвестиційну політику, за низкою критеріальних ознак (рис. 1).

Подібна систематизація дозволяє найповніше визначити сукупність чинників інноваційно-інвестиційної привабливості регіональних систем, а також диференціювати механізми підтримки та заходи щодо залучення інвесторів для кожного типу галузей у цілях виявлення достатності поточних форм підтримки та визначення наступних напрямів розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності економічної системи.

Для реалізації державної інноваційно-інвестиційної політики на регіональному рівні пропонується за рахунок розвитку перспективних великих центрів забезпечити прискорення економічного, науково-технологічного та інноваційного розвитку регіонів (рис. 2).

Для забезпечення даних заходів запропоновано низку факторів, якими повинні керуватися інвестори при виборі інноваційно-інвестиційної діяль-

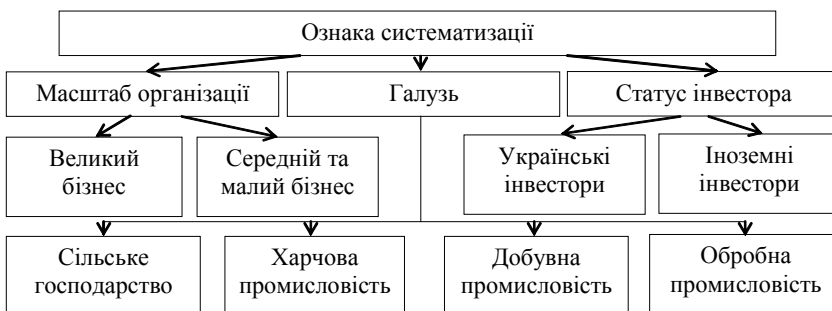

Рис. 1. Ознаки систематизації чинників, що впливають на державну інноваційно-інвестиційну політику на регіональному рівні

ності регіональної системи для реалізації інвестиційних проектів, а також розроблено заходи підтримки підприємств інноваційно-інвестиційної діяльності за регіонами (як у інноваційно-інвестиційній фазі, так і у процесі здійснення операційної діяльності).

Розроблено фактори інноваційно-інвестиційної привабливості, механізми підтримки та заходи залучення великих інвесторів регіональної системи.

Отже, факторами інноваційно-інвестиційної привабливості регіональних систем є:

- прозорість процедур погодження та надання підтримки при реалізації масштабних інвестиційних проектів для ефективного планування;
- наявність швидких та ефективних за вартістю форм підтримки;
- наявність особливих умов здійснення інвестиційної та виробничої діяльності;
- наявність достатньої кількості трудових ресурсів;

- створення ефективних каналів комунікації між владою та бізнесом;
- відсутність недобросовісної конкуренції та тиску з боку влади та бізнесу при виборі контрагентів.

Механізмами підтримки великих інвесторів є:

- наявність інформації про необхідні процедури та інстанції, вартості та терміни реалізації проекту, механізми "єдиного вікна";
- скорочення термінів винесення рішення про надання підтримки;
- створення інвестиційних майданчиків (промислові парки, інноваційні парки), режимів найбільшого сприяння;
- формування замовлень на підготовку спеціалістів вже на передінвестиційній фазі реалізації проекту;
- забезпечення прямого доступу до органів публічного управління регіону.

Заходами щодо розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності регіональної системи є:

- адресна робота з найбільшими галузевими інвесторами;
- проведення зустрічей та "круглих столів" з представниками бізнесу;
- координація українських та міжнародних галузевих виставок, презентація конкурентних переваг регіону, встановлення контактів з великими інвесторами та організація прямого каналу зв'язку з органами публічного управління регіону.

Розроблено фактори інноваційно-інвестиційної привабливості, механізми підтримки та заходи залучення інвесторів до середнього та малого бізнесу регіональної системи.

Так, факторами інноваційно-інвестиційної привабливості регіональних систем є:

- доступність фінансових ресурсів різної тривалості;
- доступність персоналу необхідної кваліфікації, технічних спеціалістів;
- якість та доступність електропостачання, цін на електроенергію;

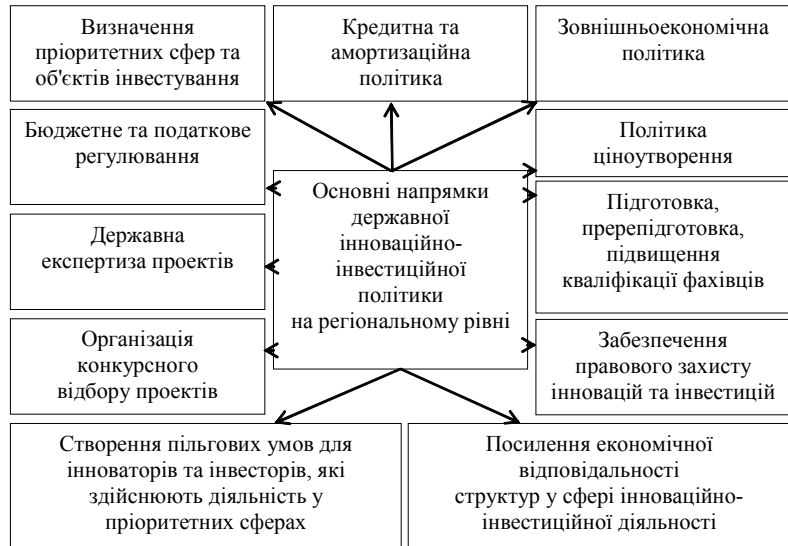

Рис. 2. Основні напрямки державної інноваційно-інвестиційної політики на регіональному рівні

- наявність регіональних програм підтримки бізнесу, пільг;
- свобода від тиску з боку перевіряючих інстанцій;
- доступність системи постачальників;
- можливість доступу до регіонального чи державного замовлення;
- наявність підготовлених інфраструктурних майданчиків для розміщення виробництва;
- відсутність недобросовісної конкуренції та тиску з боку влади та бізнесу при виборі контрагентів, відсутність корупції;
- доступ до великих систем дистрибуції вироблених товарів (торгівельні мережі тощо).

Механізмами підтримки інвесторів у середній та малій бізнес є:

- здійснення функцій гаранта з кредиту;
 - впровадження стандартів навчання, програм професійної підготовки та пререпідготовки кадрів;
 - пільги в оподаткуванні організацій, інвестиційні податкові кредити, субсидування процентної ставки за кредит, забезпечення застави;
 - відшкодування частини витрат за підключення до електромереж, встановлення граничних тарифних ставок;
 - створення довгострокових планів державного замовлення, прозорість процедур відбору конкурсантів;
 - державна підтримка (інформаційна) при "виході" на представників великих торговельних мереж та інших каналів дистрибуції;
 - створення промислових парків, підготовка портфеля майданчиків greenfield та brownfield;
 - відсутність недобросовісної конкуренції, корупції, вільний вибір контрагентів та постачальників.
- Заходами щодо розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності регіональних систем є:
- участь у всеукраїнських та міжнародних галузевих виставках, презентація конкурентних переваг регіону, встановлення контактів з інвесторами;
 - організація форумів та конференцій із представниками бізнесу;

— функціонування інтернет-порталу з актуальною та достовірною інформацією про поточний стан та можливості регіональної системи, широке розсилання інформаційних матеріалів за допомогою мережі "Інтернет".

Щоб уникнути дублювання спільні (для інвесторів одного масштабу) фактори інноваційно-інвестиційної привабливості та механізми підтримки не вказуються у галузевих групах. Подібна класифікація дозволяє найбільш повно визначити сукупність факторів інноваційно-інвестиційної привабливості (включаючи механізми підтримки та заходи за залученням) для кожного типу інвесторів з метою виявлення достатності поточних форм підтримки в регіоні та визначення наступних напрямів стратегії регіонального розвитку.

Великі компанії, володіючи фінансовими та адміністративними ресурсами, при виході на регіональний ринок враховують обсяг макрорегіонального ринку та перспективи його розвитку. До прикладу, необхідно сконцентруватися на наданні швидких та ефективних за вартістю форм підтримки, оскільки великі компанії (у особливості компанії споживчого сектору) працюють за моделлю великих обсягів випуску за невисокої норми прибутку. Для вирішення проблем малого та середнього бізнесу органи публічного управління регіонального рівня повинні реалізовувати програми його підтримки. Фактори інноваційно-інвестиційної привабливості, що мають значення при реалізації проектів на території регіону суб'єктами малого та середнього бізнесу, багато в чому збігаються: для обох категорій важлива різноманітність і повнота доступних форм фінансування (прийнятні за вартістю кредитні ресурси різного терміну та обсягу, державна фінансова підтримка, у тому числі податкові пільги), прозорість та строки адміністративних процедур, захист прав власності та безпека ведення бізнесу, можливість підключення до електромереж та тарифи на електроенергію, доступ до ринків збуту збільшення обсягу виробництва.

Політика органів публічного управління при "виході" малих та середніх підприємств на великі торгові мережі та інші канали дистрибуції буде грати визначальну роль. Для середніх підприємств також має значення можливість отримання державного замовлення на постачання товарів та послуг, прозорість та неупередженість конкурсного відбору, оскільки дана можливість дозволить забезпечити стабільний обсяг виробництва та реалізації продукції. При виході на ринок свобода від тиску зі сторони перевіряючих інстанцій та відсутність штучних монополій також є значними чинниками. Крім того, враховується територіальна доступність постачальників та вартість доставки необхідних виробництву ресурсів.

З метою залучення великих інвесторів у процесі реалізації державної інноваційно-інвестиційної політики, органам публічного управління на рівні регіону необхідно концентрувати зусилля на індивідуалізацію діяльності з інвесторами, брати участь у національних та зарубіжних галузевих виставках, створювати контакти та забезпечувати для інвесторів шляхи безпосередньої взаємодії.

Першочерговим фактором, що впливає на вибір інноваційно-інвестиційної привабливості закордонними

компаніями того чи іншого регіону, є обсяг та перспективи розвитку споживчого ринку, а також розвинена інфраструктура та наявність кваліфікованих фахівців та техніків зі знанням іноземних мов.

Тому розроблено фактори інноваційно-інвестиційної привабливості, механізми підтримки та заходи залучення іноземних інвесторів.

Так, факторами інноваційно-інвестиційної привабливості є:

- створення ефективних каналів комунікації між владою та бізнесом, швидкість реагування на потреби інвесторів;

- наявність соціальної інфраструктури;

- доброзичливе ставлення органів публічного управління до інвесторів, надання підтримки, гарантія виконання взятих на себе зобов'язань;

- обсяг регіонального та макрорегіонального ринку;

- імідж регіональної системи;

- захист прав власності інвесторів;

- наявність висококваліфікованих кадрів із знаннями іноземних мов.

Механізмами підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності є:

- доступ до органів публічного управління регіону, сприяння реалізації проекту, оперативна та своєчасна реалізація запропонованих ініціатив;

- створення адекватних промислових майданчиків, відповідних потребам конкретного інвестора або інвестиційного проекту;

- розвиток соціальної інфраструктури, створення комфортних та прийнятних за вартістю умов життя для трудових мігрантів;

- розробка маркетингових стратегій та розвиток бренду регіону.

Заходами щодо розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності є:

- створення, розвиток та просування бренду в іноземних ЗМІ, елементи "агресивного" інвестиційного маркетингу;

- проведення конференцій з участю міжнародних інвесторів та офіційних осіб, прийом офіційних делегацій;

- участь в міжнародних виставках, презентація регіону та інвестиційних можливостей;

- наявність інформації про регіон та умови ведення бізнесу на умовах інвестора.

Існує позитивний вплив потоків експорту та імпорту на приплив прямих іноземних інвестицій у країну. Отже, зовнішня політика, спрямована на інтеграцію країни до системи світогосподарських зв'язків, є істотним фактором, що стимулює приплив іноземних інвестицій до країни. З практичного погляду розуміння причинно-наслідкових зв'язків між експортом, імпортом та прямими іноземними інвестиціями у відкритій економіці дозволяє профільним органам публічного управління точніше прогнозувати прямі та непрямі ефекти від різних заходів державної зовнішньоторговельної політики. Перехід на цифрову платформу у реалізації документообігу збільшить оперативні взаємозв'язки та прискорить процес формування інноваційно-інвестиційних проектів.

Для підприємств — виробників сільськогосподарської продукції першорядне значення мають такі фактори: біологічні ресурси території — природні та кліматичні фактори, наявність та якість сільськогосподарських земель, інфраструктура (насамперед — інженерна), а також дешева робоча сила для роботи у сільській місцевості. Не менш важливою є можливість встановлення контактів з великими мережами дистрибуції та з підприємствами харчової промисловості.

Тому необхідно узагальнити значні чинники інноваційно-інвестиційної привабливості сільськогосподарської регіональної системи:

- природно ресурсні фактори;
- наявність вільних людських ресурсів у працездатному віці у сільській місцевості та їх вартість;
- наявність вільних земель сільськогосподарсько-го призначення;
- потенціал збуту на рівні регіональної системи;
- можливість підключення до мереж інженерної інфраструктури у сільській місцевості.

Механізми підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності регіональної системи потрібно поділити окремо для особистих селянських господарств і фермерських господарств, та для великих аграрних товаровиробників.

Такими механізмами для особистих селянських господарств, фермерських господарств та інших малих форм господарювання є:

- субсидії на відшкодування частини процентної ставки за інвестиційними кредитами (позиками) в агропромислому комплексі;
- субсидії на надання непов'язаної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам в рослинництві;
- надання грантів у вигляді субсидій особистим селянським (фермерським) господарствам на підтримку фермерів-початківців, на розвиток сімейних тваринницьких ферм на основі особистих селянських (фермерських) господарств;
- надання грантів у вигляді субсидій сільськогосподарським споживчим кооперативам на розвиток матеріально-технічної бази сільськогосподарського споживчого кооперативу;
- консультативне обслуговування малих форм господарювання.

Механізмами підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності регіональної системи для великих аграрних товаровиробників є:

- субсидії на відшкодування частини витрат на сплату відсотків за інвестиційними кредитами, отриманими на будівництво, модернізацію, реконструкцію та переробці м'ясо-молочної худоби;
- субсидії на відшкодування частини прямих витрат на створення та модернізацію об'єктів агропромислового комплексу, а також на придбання техніки та обладнання;
- субсидії на підвищення продуктивності у молочному скотарстві;
- субсидії на відшкодування частини витрат на придбання молодняку ВРХ молочного напрямку;
- субсидії на сприяння досягненню цільових показників регіональних програм розвитку агропромислового комплексу.

Отже, залежно від масштабів діяльності різні інвестори потребують різних форм регіональної підтримки.

Як і для будь-якого малого бізнесу, значення для малих фермерських господарств мають простота та прозорість адміністративних процедур, відсутність бар'єрів у процесі виходу на ринок. Сільськогосподарські підприємства на певних етапах свого розвитку не обходяться без відповідного фінансування держави.

Підприємства харчової промислової зони залежать від рівня сільгоспвиробників регіональних систем, від системи реалізації товарів, від певного рівня конкурентного середовища, від якості транспортних потоків. Фінансування та допомога з боку виробників харчового сектора незначно відрізняється від заходів підтримки інших обробних виробництв (пільги та субсидії, особливості на придбання обладнання, протекціоністська політика, розвиток та доступність інфраструктури).

Отже, узагальнимо чинники інноваційно-інвестиційної привабливості харчової промислової зони регіональної системи:

- сировинна база (наявність у регіоні якісної сільськогосподарської продукції);
- потенціал збуту;
- купівельна спроможність місцевого населення;
- логістична доступність міст районного значення та інших ринків збуту;
- конкурентне середовище.

Механізмами підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності харчової промислової зони регіональної системи є:

- субсидування за кредитами на технічне переозброєння, застосування податкових пільг;
- субсидування витрат на створення енергоефективного виробничого процесу, а також ефективної системи утилізації відходів;
- створення сучасної інфраструктури для зниження витрат при зберіганні, транспортування та логістика харчової продукції;
- проведення розумної протекціоністської політики з метою імпортозаміщення із захисту продовольчого ринку щодо продукції, що має соціальне значення.

Узагальнимо чинники інноваційно-інвестиційної привабливості хімічного виробництва регіональної системи:

- забезпеченість виробничої ресурсної бази;
- обсяг регіонального та макрорегіонального ринків збуту, низький рівень транспортних витрат при збуті продукції на макрорегіональних та зарубіжних ринках;
- кваліфіковані трудові ресурси;
- можливість підключення до інженерних мереж;
- розвинена транспортна інфраструктура.

Механізмами підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності хімічної промисловості у регіональній системі є:

- відшкодування частини витрат на модернізацію виробничих потужностей та заміни фізично зношеного обладнання;
- відшкодування частини витрат, спрямованих на підвищення ефективності використання сировини та енергії з метою вирішення екологічних проблем.

Узагальнимо чинники інноваційно-інвестиційної привабливості виробництва будівельних матеріалів регіональної системи:

- місткість регіонального ринку збуту;
- динаміка та перспективи житлового будівництва в даному та сусідніх регіонах;
- наявність ресурсної бази;
- можливість підключення до мереж інженерної інфраструктури;
- наявність розвиненої транспортної інфраструктури.

Механізмами підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності виробництва будівельних матеріалів у регіональній системі є:

- субсидування частини витрат на використання на підприємствах будівельної промисловості енергозберігаючих технологій та ефективної системи утилізації відходів;
- вжиття заходів щодо вдосконалення системи стандартизації та сертифікації будівельних матеріалів, виробів та конструкцій;
- визначення обсягів гарантованого фінансування програм з капітального ремонту житлового фонду, реанімація програми з ліквідації аварійного житла;
- розробка заходів щодо відтворення та розвитку системи професійної технічної освіти для будівельної індустрії.

Отже формування заходів та механізмів залучення інвесторів, а також напрямів розвитку інвестиційної діяльності буде здійснюватися з урахуванням інтересів інвесторів у пріоритетних інвестиційних галузях, зокрема — у виробництві будівельних матеріалів та у хімічному виробництві.

Подібні імперативи до території реалізації інноваційно-інвестиційних проектів пред'являють інвестори в хімічному виробництві. Ресурсна база, географічне розташування (потенціал експорту), інженерна та транспортна інфраструктура та доступність кадрів необхідної кваліфікації визначають вибір локації виробництв галузі.

Виробництво будівельних матеріалів безпосередньо залежить від обсягів планованого будівництва в регіоні, таким чином, формування планів капітального ремонту житла, державних замовлень на продукцію галузі для будівництва соціального житла та створення схем територіального планування спростить прогнозування обсягів та потенціалу галузі, допоможе залучити інвесторів.

Необхідні напрямки вдосконалення, такі як спрощений механізм надання виробничих майданчиків для підприємств галузі, стандартизація необхідної продукції також позитивно позначається на інвестиційному кліматі для виробників будівельних матеріалів.

У діяльності обробних виробництв ключовими факторами є рівень соціально-економічного розвитку регіональної системи, рівень індустріалізації, динаміка промислового виробництва в регіоні та наявність виробничої, інженерної та транспортної інфраструктури для виробництва та збуту продукції.

Узагальнимо чинники інноваційно-інвестиційної привабливості обробних виробництв регіональної системи:

- динаміка розвитку промислового виробництва;
- можливість підключення до інженерних мереж;
- наявність промислових парків;

— логістичні можливості транспортування продукції;

- наявність кваліфікованих трудових ресурсів;
- соціально-економічний стан регіону;
- рівень індустріалізації.

ВИСНОВКИ

Механізмами підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності обробних виробництв у регіональній системі є:

- субсидування процентних ставок за банківськими кредитами;
- фінансування НДДКР, зокрема, за державними контрактами та науковий супровід інноваційно-інвестиційних проектів;
- впровадження нормативно-правових та фіскальних інструментів, які забезпечують інноваційно-інвестиційний розвиток галузей промисловості;
- застосування податкових пільг, пряме фінансування;
- субсидування за кредитами на технічне переозброєння;
- формування механізмів підготовки необхідних трудових ресурсів;
- фінансування підприємств-споживачів вітчизняного машинобудування.

Допомога держави у сфері технічного переозброєння підприємств (субсидії за кредитами на модернізацію виробництва, лізингових кредитів, підтримка фінансування НДДКР) та політика протекціонізму підприємств галузі також має важливу роль при реалізації інноваційно-інвестиційних проектів у обробних виробництвах.

Література:

1. Грод М., Резнікова Н. Фінансові та інвестиційні інструменти сприяння циркулярній економіці: сталий розвиток і кліматична нейтральність як тригери озеленення міжнародних ринків капіталу. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. 2023. № 3 (318). С. 249—259.
2. Урба С. І., Червона О. Ю. Аналіз фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України. Бізнес-навігатор. 2019. Вип. 2. С. 37—41.
3. Бутко М., Зеленський С., Акименко О. Сучасна проблематика оцінки інвестиційної привабливості регіону. Економіка України. 2015. № 11. С. 30—37.

References

1. Grod, M. and Reznikova, N. (2023), "Financial and investment tools for promoting the circular economy: sustainable development and climate neutrality as triggers for the greening of international capital markets", Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences, vol. 318, no. 3, pp. 249—259.
2. Urba, S. I. and Chervona O. Yu. (2019), "Analysis of financial support for the development of the agrarian sector of the economy of Ukraine", Biznes-navihator. Vol. 2, pp. 37—41.
3. Butko, M., Zelenskyi, S. and Akymenko, O. (2015), "Modern problems of assessing the investment attractiveness of the region", Ekonomika Ukrayiny, Vol. 11, pp. 30—37.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2023 р.

УДК 338.24.01

Т. М. Дерун,
к. держ. упр., доцент,
доцент кафедри регіональної політики, Навчально-науковий інститут
публічного управління та державної служби Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9089-2206>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.195

ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО УПРАВЛІННЯ КОМУНАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

T. Derun,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Regional Policy,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service
of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INVOLVEMENT OF CITIZENS IN THE MANAGEMENT OF COMMUNAL PROPERTY OF TERRITORIAL COMMUNITIES

У статті досліджено форми, інструменти та методи залучення громадян до процесу управління комунальною власністю територіальних громад. Визначено, що управління комунальною власністю територіальних громад є діяльністю органів місцевого самоврядування щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами власності задля максимального забезпечення соціально значущими послугами населення територіальних громад. Названо причини неефективного використання об'єктів комунальної власності у довоєнний період та проблемні питання, що існують в цій сфері на сьогодні. Зазначено, що залучення населення до практики громадянської участі на рівні органів місцевого самоврядування найчастіше вивчається крізь призму поінформованості та бажання брати участь у такій діяльності. Встановлено, що в умовах війни активність громадян у вирішенні питань місцевого значення не має тенденцію до зменшення. Охарактеризовано перешкоди для більш широкої участі громадян в управлінні комунальною власністю. Виділено три основні моделі за ступенем впливу громадян на прийняті рішення: імітація (відсутність) участі; символічна участь; реальний вплив громадян. Визначено права громадян у типових моделях громадської участі в управлінні комунальною власністю. Названо умови вибору форм залучення до участі громадян: прозорість, можливість вплинути на зміни в реалізації повноважень; можливість реального впливу на результат, наявність системи зворотного зв'язку; чіткість регламентації участі та отриманих результатів; залучення великої кількості мешканців. Обґрунтовано, що в Україні поки що не створено системні механізми залучення громадськості до управління комунальною власністю, зокрема й на рівні громад, відсутні системні підходи до паритетної участі на етапах розробки, реалізації та контролю за реалізацією рішень щодо питань комунальної власності. Визначено, що для підвищення активності громадян територіальної громади та більш широкого залучення їх до участі у процесах управління комунальною власністю доцільним є удосконалення інформаційного забезпечення залучення громадськості до питань місцевого значення та використання таких форм та інструментів громадської участі в управлінні комунальною власністю які можна здійснити за допомогою електронних засобів.

A manifestation of democracy in the management of communal property by local self-government bodies is the involvement of citizens in this process. Although territorial communities are much closer to residents than state-level administrative institutions, the involvement of residents in the work of local administrations largely depends on their openness and willingness to cooperate with residents. Residents' interest in the development of their community is related to their interest in the process and knowledge of communal property. The purpose of the study is to study the involvement of citizens in the process of managing communal property in territorial communities, and the task is to develop the theoretical foundations of citizen participation for making managerial decisions regarding the management of communal property and a system of practical solutions for realizing such opportunities of civil society. Public participation of citizens in communal property management procedures of territorial communities is considered. The work considers the goals of public participation, three groups of existing mechanisms (according to the degree of influence of citizens on decisions), and presents typical methods characteristic of each type. It was established that in the current mechanism of decision-making regarding the management of communal property of territorial communities, public participation (accounting of citizens' opinions) does not have a systemic nature. At the same time, the right of citizens to apply to the relevant authorities for information and the right of citizens to be involved are enshrined in law, but there are no systematic public mechanisms for equal participation (at the stages of development, implementation and control over the implementation of relevant decisions regarding communal property), mechanisms that guarantee the accounting of the opinions received and suggestions when making decisions, as well as mechanisms for delegation of functions, etc. In this regard, the current mechanism of citizen participation in the management of communal property of territorial communities in Ukraine was classified as belonging to the group of symbolic participation (with a focus on the mechanism of real participation of citizens).

Ключові слова: управління комунальною власністю, участь громадян, модель, метод, територіальні громади, органи місцевого самоврядування.

Key words: communal property management, citizen participation, model, method, territorial communities, local self-government bodies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасних умовах функціонування Української держави та громадянського суспільства органи місцевого самоврядування відіграють значну роль у забезпеченні важливих питань життєдіяльності територіальних громад. Місцеве самоврядування в Україні довело свою ефективність в умовах воєнного стану. Однією із важливих матеріальних засад місцевого самоврядування є комунальна власність, яка використовується для реалізації спільних інтересів жителів територіальної громади. Управління комунальною власністю територіальних громад та залучення до цього процесу громадськості є вкрай важливими на сьогодні. Задоволення потреб громади у комфортному житті, енергетичному, транспортному, медичному обслуговуванні, забезпеченні високого рівня життя населення, можливе лише за умови активної комунікації громадськості з органами місцевого самоврядування. Потреби населення обумовлюють якісну та безперебійну роботу об'єктів комунальної влас-

ності, діяльність яких, напряду залежить саме від обраних засобів управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Вивченню природи комунальної власності, завдань, повноважень органів місцевого самоврядування щодо управління комунальною власністю присвятили свої праці такі науковці як: Т. Барабаш, І. Бондаренко, В. Вакуленко, А. Васіна, В. Жоховська, Г. Монастирський та ін. Питання залучення громадськості до управління комунальною власністю досліджували В. Алексеєва, В. Андрущенко, О. Глинська, О. Кравчук, В. Опарін. Однак, враховуючи сучасні реалії функціонування місцевого самоврядування, постає необхідність подальшого дослідження питань активізації залучення громадян до

процесу управління комунальною територіальних громад.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження особливостей залучення громадськості до управління комунальною власністю територіальних громад. Для досягнення поставленої мети необхідно охарактеризувати існуючі форми, рівні, інструменти громадської участі в управлінні комунальною власністю та визначити можливості удосконалення процесів учасницької демократії під час воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Комунальна власність є матеріальним виразом публічної влади, покликаною забезпечити основні потреби мешканців територіальних громад. Саме наявність комунальної власності у територіальних громадах є необхідною причиною реалізації самоврядних основ його мешканців, основою саморозвитку територіальної громади як соціально-економічного комплексу, формування самоврядного територіального колективу.

Вважається, що комунальна власність є ключовим елементом публічної економіки. Саме вона лежить в основі задоволення суспільних потреб населення територіальної громади, є ресурсною основою виконання функцій місцевого самоврядування, служить базисом для ефективного здійснення повноважень органами місцевого самоврядування та вирішення ключових проблем життєзабезпечення населення, що дозволяє надавати послуги населенню, отримувати додаткові доходи та знижувати витрати місцевого бюджету, а також сприяє створенню сприятливої соціальної обстановки та вирішення соціальних завдань на території громад.

Раціональне управління об'єктами комунальної власності, використання їх потенціалу в повному обсязі є одним з основних завдань органів місцевого самоврядування. Однак, проблемою було і залишається неефективне використання своєї власності територіальними громадами. У довоєнний період в середньому 10—20 % об'єктів комунальної власності не використовуються взагалі, до 10 % не обліковуються, близько 30 відсотків майна потребує капітального ремонту [1]. Причинами такої ситуації були: недосконалість, а в окремих випадках відсутність законодавчої бази щодо управління об'єктами комунальної власності; відсутність реєстрів обліку та використання майна, що знаходиться у розпорядженні громади (внаслідок помилок, халатності, злого умислу); неправильна, внаслідок помилок, а в окремих випадках цілеспрямовано необгрунтована оцінка вартості комунального майна; прийняття неефективних управлінських рішень внаслідок некомпетентності службовців органу місцевого самоврядування; відсутність окремих програм органів місцевого самоврядування щодо управління комунальною власністю; відсутність конкретних методів оцінки ефективності використання комунального майна [1].

Фактор війни додав корективи у процес управління комунальною власністю. На сьогодні щодо управління майном територіальних громад додалися проблемні питання

стосовно: зміни у процедурі приватизації, оренди, суборенди, продажу комунального майна в період воєнного стану; приватизації комунального майна; відчуження/списання комунального майна; об'єктів незавершеного будівництва, які не введені в експлуатацію; оренди майна територіальної громади відмінного від земельних ділянок; передачі комунального майна в суборенду; сплати, звільнення, пільги, стягнення орендної плати за договорами оренди/суборенди; автоматичної пролонгації, дострокового припинення, розірвання договорів оренди/суборенди; процедур продажу майна територіальної громади; особливостей проведення аукціону в умовах воєнного стану [2].

Вирішення цих та інших проблемних питань у сфері управління комунальною власністю потребує не лише ефективних дій з боку органів місцевого самоврядування, а й активного залучення громадян.

Участь громадськості пов'язана з правом особи чи групи осіб бути залученими та впливати на громадську оцінку та процеси прийняття рішень. Тобто громадяни, які проживають у громаді, мають право брати участь у плануванні її майбутнього. Зрештою, саме ці громадяни будуть жити з наслідками нових розробок, тому залучення їх на кожному етапі проекту від концепції до розробки є вирішальним. Загальновизнано, що громадянам потрібно більше голосу у вирішенні актуальних питань місцевого розвитку і особливо щодо використання ресурсу комунальної власності. Зараз це розглядається як основна умова місцевої демократії.

Участь громадськості взаємопов'язана з демократією участі. Демократію участі можна визначити як процес колективного прийняття рішень, коли уряди та громадяни працюють у тандемі, щоб сприяти спільному виробленню політики.

Залучення населення до практики громадянської участі на рівні органів місцевого самоврядування найчастіше вивчається крізь призму поінформованості та бажання брати участь у такій діяльності.

Участь громадян у управлінні комунальною власністю означає, що мешканці спільно з представниками місцевої влади приймають участь в прийнятті рішень та розробці соціально-економічної політики, яка безпосередньо впливає на ефективність використання об'єктів комунальної власності. У відповідності з діючим законодавством комунальна власність є власністю місцевої громади, в той час як на практиці вони недостатньо активно залучені у процесах прийняття рішень та розпорядження об'єктами власності.

Участь громадськості спрямована на досягнення найкращого можливого результату та забезпечує наступне: потреби громадян доведені до відома та враховані; усі громадяни мають можливість висловити свою позицію з того чи іншого питання; заохочує демократичну участь; гарантує, що рішення приймаються на основі офіційної інформації та представляють інтереси населення; участь громадськості, хоча й важлива й необхідна, має здійснюватися таким чином, щоб максимізувати справжню цінність для всіх залучених сторін.

Існують перешкоди для більш широкої участі громадян у місцевому самоврядуванні в частині управління комунальною власністю. Зокрема [3]:

1. Владні відносини. Громадянська участь стосується влади та її здійснення різними соціальними суб'єкта-

Таблиця 1. Права громадян у типових моделях громадської участі в управлінні комунальною власністю

Типові моделі громадської участі	Права громадян
Моделі імітації (відсутності) участі	<ul style="list-style-type: none"> • Права відсутні, громадяни є споживачами рішень органів влади
Моделі символічної участі	<ul style="list-style-type: none"> • Право на звернення до публічних органів за інформацією; • право громадян бути залученими
Моделі реального впливу громадян	<ul style="list-style-type: none"> • Право на звернення до публічних органів за інформацією; • право громадян бути залученими як паритетні учасники (на етапах розробки, реалізації та контролю за реалізацією рішень); • право на альтернативність та системність каналів зворотного зв'язку; • право на використання легітимних механізмів, які гарантують облік отриманих думок під час прийняття рішень; • право отримати від органу влади низку делегованих функцій та виступати від його імені у деяких проектах; • право отримувати від органів влади підтримку (гранти, консультації та ін.) щодо формування інститутів самоврядування

Джерело: за [6—8].

ми в просторі, створеному для взаємодії між громадянами та місцевою владою. Однак контроль за структурою та процесами участі (визначення простору, акторів, порядку денного, процедур) зазвичай знаходиться в руках органів влади і може стати перешкодою для ефективного залучення громадян.

2. Рівень організації громадян. Громадяни найбільше здатні протистояти існуючим владним відносинам там, де існує деяка історія ефективної низової організації чи громадського руху.

3. Навички участі. У міру просування від нижчих до вищих рівнів участі (інформування, консультації, прийняття рішень, управління та ін.) процеси участі стають більш складними та вимагають різних типів навичок, знань, досвіду, лідерських та управлінських здібностей.

4. Політична воля. Четверта перешкода для посилення участі пов'язана з відсутністю політичної волі посадових осіб місцевого самоврядування щодо виконання законодавства, створеного з цією метою.

5. Неможливість залучення громадян до вирішення питань місцевого значення при виникненні надзвичайної ситуації. У своєму традиційному офлайн форматі форми участі громадян визначені нормативно-правовими актами, але недосяжні в умовах війни. В Україні під час воєнного стану не оприлюднюються проєктів рішень органів місцевого самоврядування; обмежується доступу до інформації про роботу депутатських комісій та місцевих рад; до публічних електронних реєстрів; тимчасово зупиняється проведення конкурсів громадського бюджету або відтермінування проєктів бюджетів участі; спостерігаються труднощі в організації загальних зборів, громадських слухань тощо.

Не дивлячись на існуючі перешкоди щодо залучення громадян до управління комунальною власністю територіальних громад, є значне вікно можливостей для зміцнення участі на низових рівнях, створене поточни-

ми ініціативами щодо реформ у сфері управління в контексті децентралізації. Для посилення участі використовуються різноманітні стратегії: спільне планування; громадянська освіта та підвищення обізнаності місцевих громадян про їх права та обов'язки; навчання та інформування місцевих посадовців; адвокація, альянси та співпраця та бюджет участі, сприяння підзвітності виборних посадових осіб перед громадянами.

В узагальненому вигляді можна умовно виділити три основні моделі за ступенем впливу громадян на прийняті рішення:

1. Імітація (відсутність) участі. У цій моделі громадяни є споживачами рішень органів місцевого самоврядування. Справжньою метою є не залучення громадян у процес планування або прийняття рішень, а їхнє "навчання" (тому, яке рішення в даний момент необхідно прийняти у сформованій ситуації) або "переконання" в тому, що прийняте рішення є найбільш оптимальним, процес часто непрозорий [4].

2. Символічна участь. У такій моделі громадяни також переважно інформуються та є пасивними учасниками консультацій. Але, на відміну від попередньої моделі, збільшується рівень прозорості прийнятих рішень, проте все ще відсутні системні канали зворотного зв'язку чи відсутні чіткі легітимні механізми, які гарантували б облік зібраних думок під час прийняття рішень — зберігається право організаторів прийняття остаточного рішення. Цей механізм зазвичай характеризується наявністю альтернатив прийнятого рішення. Для моделі символічної участі характерні такі методи залучення, як поширення листівок, газети, презентації, прес-конференції, реклама в ЗМІ, фільми та відеоролики. У розвинених формах можуть проводитися опитування та дослідження ринку, консультаційні зустрічі (у тому числі для моделювання із заданими організаторами обмеженнями та альтернативами), організуватимуться консультативні комітети [5].

3. Реальний вплив громадян. Громадяни є активними учасниками процесу із сильною переговорною позицією. Органи влади розглядають громадян як партнерів у розробці та реалізації публічних рішень і можуть делегувати деякі функції (зокрема виступати від імені влади у певних проєктах). У більш розвинених моделях громадяни можуть мати превалюючі повноваження як у процедурах ухвалення рішень, так і в системі виконання/моніторингу. Модель реального впливу громадян характеризується використанням таких методів, як запобіжний аналіз зацікавлених груп та SWOT-аналіз для розуміння поточної ситуації. На етапі визначення альтернатив громадяни можуть залучатися до проведення мозкового штурму та різних групових дискусій, опитування та інших методів (зокрема для аналізу витрат і вигід реалізації вибору). Групові методи роботи з участю громадян також використовуються при здійсненні стратегічного вибору з альтернатив та планування. У розвинених варіантах моделі цього типу можливе створення тимчасових або постійних структур (робочих груп) для цілей ефективного прийняття, реалізації та моніторингу рішень. Органи місцевого самоврядування в даній моделі також можуть використовувати методи підтримки громадськості у формі грантів, консультацій та тренінгів [6].

Нормативно-правовими актами України [7; 8—16] визначено наступні форми громадської участі: місцевий

референдум, збори мешканців за місцем проживання, органи самоорганізації населення, громадські слухання, місцеві ініціативи, громадська експертиза, консультації з громадськістю, громадські ради, звернення громадян, електронні петиції. Крім того, на практиці ще застосуються такі форми як особистий прийом, громадські приймальні, запит на публічну інформацію, консультативно-дорадчі органи, громадський бюджет, громадський контроль у сфері благоустрою, конкурс проєктів та програм розвитку місцевого самоврядування, участь у роботі органу місцевого самоврядування.

До ефективних методів, що сприяють залученню громадськості до управління комунальною власністю відносять і звернення до ЗМІ та публікації в ФБ, на офіційних сайтах місцевих органів самоврядування, проведення ними віртуальних дискусійних форумів, зокрема на онлайн-платформах — e-DEM, google-форми, чат-бот Дія. Ефективність цього вбачають в тому, що публічність висвітлення проблеми впливає на прийняті рішення в громаді [17].

Вибір форми залучення до участі громадян можливий за такими характеристиками як: прозорість, можливість вплинути на зміни в реалізації повноважень; можливість реального впливу на результат, наявність системи зворотного зв'язку; чіткість регламентації участі та отриманих результатів; залучення великої кількості мешканців, зокрема й вразливих груп населення.

Варто відзначити, що у територіальних громадах України сформовані характеристики громадської участі в процедурах управління комунальною власністю, які можна віднести до моделі символічної участі, що обумовлено законодавчо закріпленими правами громадян: право бути залученими до публічного управління; право звернення до органів публічного управління та отримання інформації.

З іншого боку, віднесення до моделі символічної участі зумовлено і тим, що в Україні поки що не створено системні механізми залучення громадськості до управління комунальною власністю, зокрема й на рівні громад, відсутні системні механізми паритетної участі (на етапах розробки, реалізації та контролю за реалізацією рішень), механізми, що гарантують облік отриманих думок та пропозицій при прийнятті рішень, так само як механізми делегування функцій та ін. [18].

Маючи законодавчо закріплену основу базових прав громадян щодо громадської участі, поширюючи принципи відкритого уряду та краудсорсингу, використовуючи сучасні досягнення інформаційно-комунікаційних технологій, помітний тренд на прагнення моделі реального впливу громадян, зокрема й на процеси управління комунальною власністю територіальних громад.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Війна і воєнний стан вплинули на громадськість, що виявило необхідність у зміні профілю активності на користь вирішення питань війни, обмеженість використання інструментів та форм громадської участі, серед яких переважають проблеми неможливості зібрань, обмежень проєктів громадської участі, доступність публічної інформації, закритість засідань органів влади. В цих умовах, для підвищення активності громадян територіальної громади та більш широкого залучення їх до участі у процесах управління комунальною власністю доцільним є удосконалення інформаційного забезпечення залучення гро-

матськості до питань місцевого значення шляхом активізації використання інформаційних технологій для реалізації прямих та, особливо, зворотних зв'язків; використання таких основних видів комунікативних каналів: безпосереднє спілкування — особисті контакти між громадянами (об'єднаннями громадян), з одного боку, і посадовими особами органу влади — з іншого; спілкування за допомогою засобів зв'язку (телефон, різноманітні форми особистого листування); опосередковане спілкування через засоби масової інформації (преса, телебачення, радіо, комп'ютерні мережі тощо); використання Інтернет-платформ, які популярні серед жителів громади (телеграм-канали, чат-боти, вайбер-чати, соціальні мережі тощо); забезпечення інформаційної безпеки через верифікацію профілів посадових осіб органів місцевого самоврядування та сторінки місцевої ради. Крім того, актуальним є активне використання таких форм та інструментів громадської участі в управлінні комунальною власністю які можна здійснити за допомогою електронних засобів, а саме: електронні петиції, консультації, онлайн громадські слухання, громадські обговорення через проведення круглих столів, фокус-груп, збір пропозицій або електронні консультації (зустрічі), бюджет участі, соціальні замовлення. Зважаючи на обмежувальні норми законодавства щодо проведення масових заходів через воєнний стан, місцеві органи влади не повинні відмовлятися від проведення громадських слухань, загальних зборів чи публічних обговорень при вирішенні важливих місцевих питань, і широко використовувати електронні інструменти залучення громадськості (враховуючи вразливі категорії населення, внутрішньо-переміщених осіб) до розвитку громад.

Література:

1. Шкільняк М. М. Критерії ефективного управління комунальною власністю територіальних громад. Економічна політика регіонального розвитку і місцевого самоврядування. Інноваційна економіка. 2018. №1—2 [73]. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/236/298>
2. Особливості управління комунальним майном в громадах. URL: <https://hromady.org/osoblivosti-upravlinnya-komunalnim-majnom-v-gromadax-privatizaciya/>
3. Сергієнко О. І. Громадська участь / залучення громадян. Депутатська діяльність в округах (навчальний модуль). Київ: ІКЦ "Легальний статус", 2016. 92 с.
4. Дослідження механізмів залучення громадськості до процесу прийняття рішень Київською міською владою. Аналітичний центр CEDOS, 2017. 64 с. URL: <https://rm.coe.int/research-on-mechanism-civil-participation/168076e133>
5. Кривокульська Н., Богач Ю. Аналіз форм участі громадськості у місцевому самоврядуванні. Економічний аналіз. 2020. Том 30. № 4. С. 60—66.
6. Лукашевський Ю. О. Основні характеристики участі громадян у місцевому самоврядуванні. Бізнесінформ. 2022. № 2. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-2-112-117>
7. Деякі питання Єдиної системи опрацювання звернень: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2019-%D0%BF#Text>

8. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-17>

9. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>

10. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>

11. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text>

12. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>

13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

14. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 р. № 2625-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>

15. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

16. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 р. № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/93-15>

17. Вплив воєнного стану на громадську участь в Україні. URL: <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85>

18. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні: посіб. Київ: Ленвіт, 2012. 64 с.

References:

1. Shkil'niak, M.M. (2018), "The criteria for effective management of the communal property of territorial communities", *Ekonomichna polityka rehional'noho rozvytku i mistseve samovriaduvannia. Innovatsijna ekonomika*, vol. 1—2 [73], available at: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/236/298> (Accessed 25 Aug 2023).

2. All-Ukrainian Association of Amalgamated Territorial Communities (2023), "Peculiarities of communal property management in communities", available at: <https://hromady.org/osoblivosti-upravlinnya-komunalnim-majnom-v-gromadax-privatizaciya/> (Accessed 25 Aug 2023).

3. Serhiienko, O.I. (2016), *Hromads'ka uchast' / zaluchennia hromadian. Deputats'ka diial'nist' v okruhakh [Public participation/involvement of citizens. Deputy activity in the districts], IKTs "Lehal'nyj status"*, Kyiv, Ukraine.

4. CEDOS (2017), "Study of the mechanisms of public involvement in the decision-making process of the Kyiv City Government", available at: <https://rm.coe.int/>

[research-on-mechanism-civil-participation/168076e133](https://rm.coe.int/research-on-mechanism-civil-participation/168076e133) (Accessed 25 Aug 2023).

5. Kryvokul's'ka, N. and Bohach, Yu. (2020), "Analysis of forms of public participation in local government", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 30, no. 4, pp. 60—66.

6. Lukashevs'kyj, Yu.O. (2022), "The Main Characteristics of Citizen Participation in Local Self-Government", *Biznesinform*, vol. 2. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-2-112-117>

7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "Some issues of the Unified system for processing appeals", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2019-%D0%BF#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On Access to Public Information", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-17> (Accessed 25 Aug 2023).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), Resolution "On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On the Principles of Regulatory Policy in Economic Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2008), Resolution "On the approval of the Procedure for facilitating public examination of the activities of executive authorities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

12. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On Citizens' Appeals", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 25 Aug 2023).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On Bodies of Self-Organization of Population", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14> (Accessed 25 Aug 2023).

15. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Cooperation of Territorial Communities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On Status of Deputies of Local Councils", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/93-15> (Accessed 25 Aug 2023).

17. Council of Europe (2022), "The impact of martial law on public participation in Ukraine", available at: <https://rm.coe.int/research-influence-of-martial-law-on-the-civil-participation-in-ukrain/1680a79d85> (Accessed 25 Aug 2023).

18. Lenvit (2012), *Uchast' hromads'kosti u protsesi pryjniattia rishen' na mistsevomu rivni [Public participation in the decision-making process at the local level]*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2023 р.

О. В. Баб'як,
к. мед. н., доцент, доцент кафедри медико-профілактичних дисциплін та лабораторної
діагностики,
Комунальний заклад вищої освіти "Рівненська медична академія" Рівненської обласної ради
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1934-0075>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.201

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ОСНОВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОФІЛАКТИКОЮ ТА РЕАБІЛІТАЦІЄЮ В УКРАЇНІ

O. Babiak,
PhD in Medical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Medical and Preventive Disciplines
and Laboratory Diagnostics, Communal institution of higher education "Rivne Medical Academy" Rivne Regional Council

STUDY OF THE CONCEPTUAL BASIS OF STATE ADMINISTRATION OF PREVENTION AND REHABILITATION IN UKRAINE

В статті визначено, що концептуальні зміни в системі державного управління охороною здоров'я призвели до необхідності нових трактувань принципів та підходів профілактики та реабілітації в системі охорони здоров'я. До таких концептуальних змін в статті віднесено наступні: децентралізація системи державного управління охороною здоров'я, реформування діяльності центрального апарату державного управління охороною здоров'я, перетворення державних підприємств охорони здоров'я на комунальні підприємства, розвиток страхової медицини, поширення приватної медицини, широке запровадження ІТ-технологій. У системі охорони здоров'я визначаються сучасні особливості реалізації принципів охорони здоров'я в системі профілактики та реалізації.

Доведено що профілактика та реабілітація засновані на єдиних принципах системи охорони здоров'я, але ці принципи мають специфічні методи реалізації. Особливості їх реалізації визначають проблемні питання розвитку системи профілактики та реабілітації в Україні.

The article determined that conceptual changes in the system of state management of health care led to the need for new interpretations of the principles and approaches of prevention and rehabilitation in the health care system. Such conceptual changes in the article include the following: decentralization of the system of state health care management, reforming the activities of the central apparatus of state health care management, transformation of state health care enterprises into communal enterprises, development of insurance medicine, spread of private medicine, wide introduction IT technologies. In the health care system, modern features of the implementation of the principles of health care in the system of prevention and implementation are determined.

The article emphasizes the functioning of international organizations in the system of state regulation of health care, prevention and rehabilitation. The author defined the leading role in the processes of disease prevention and rehabilitation of the Cabinet of Ministers of Ukraine as the coordination center of this process. It is noted that the processes of prevention and rehabilitation become especially relevant in wartime. The Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine, and the Ministry of Development of Communities, Territories and Infrastructure of Ukraine should be singled out among the state administration bodies that directly manage prevention and rehabilitation processes during military operations. It was determined that the direct regulation of issues of prevention and rehabilitation in wartime is regulated by such laws and regulations as: Law of Ukraine "On the Armed Forces of Ukraine", Law of Ukraine "On social and legal protection of military personnel and their family members", Law of Ukraine "On the status of war veterans, guarantees of their social protection", Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine", Law of Ukraine "On the National Guard of Ukraine", Geneva Convention "Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War", Civil Defense Code of Ukraine.

*Ключові слова: державне, управління, профілактика, реабілітація, організації, органи, закони.
Key words: state, management, prevention, rehabilitation, organizations, bodies, laws.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Концептуальні зміни в системі державного управління охороною здоров'я призвели до необхідності нових трактувань принципів та підходів профілактики та реабілітації в системі охорони здоров'я. До таких концептуальних змін ми можемо віднести наступні: децентралізація системи державного управління охороною здоров'я, реформування діяльності центрального апарату державного управління охороною здоров'я, перетворення державних підприємств охорони здоров'я на комунальні підприємства, розвиток страхової медицини, поширення приватної медицини, широке запровадження ІТ-технологій. У відповідності до впровадження змін у системі охорони здоров'я визначаються сучасні особливості реалізації принципів охорони здоров'я в системі профілактики та реалізації. Профілактика та реабілітація засновані на єдиних принципах системи охорони здоров'я, але ці принципи мають специфічні методи реалізації. Особливості їх реалізації в сучасних умовах визначають проблемні питання розвитку системи профілактики та реабілітації в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Під впливом концептуальних змін трансформується система державного управління охороною здоров'я. Сучасні автори проводять теоретичний аналіз інституційної системи в забезпеченні розвитку соціальних процесів охорони здоров'я, зокрема, виявляють та класифікують проблеми трансформації державної системи охорони здоров'я та діяльності соціальних інститутів, досліджують рівень розвитку та напрями діяльності со-

ціальних та медичних інституцій в трансформації державної системи охорони здоров'я, визначають та досліджують проблеми реформування соціальної системи управління охороною здоров'я в Україні. Таки автори як Вівсяник О.М., Джинджоян В.В., Зима І.Я., Обуховська Л.І., Сазонець І.Л., Сазонець О.М., Ханіна О.І. створили методологічну основу для формування концепції державного управління профілактикою та реабілітацією в Україні. Значною мірою ці питання проаналізовані в авторських працях [1—15]. Серед таких праць необхідно виокремити монографії цих авторів "Механізми інституційної трансформації державного управління охороною здоров'я", "Інституційна трансформація державного управління охороною здоров'я: Україна та іноземний досвід", "Значення та функції міжнародних організацій в інституційній системі державного регулювання охорони здоров'я", "Соціальні детермінанти розвитку сфери послуг в концепції формування постіндустріального суспільства", "Механізми забезпечення діяльності комунальних підприємств — закладів охорони здоров'я в умовах децентралізації", "Соціальні інститути в трансформації державної системи управління охороною здоров'я" та ін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

В поданій статті нами представлено дослідження концептуальних основ державного управління профілактикою та реабілітацією в Україні. Таке дослідження проводилось на основі співставлення сучасних змін та проблемних питань в системі профілактики та реабілітації із єдиними принципами охорони здоров'я.

Таблиця 1. Реалізація принципів охорони здоров'я шляхом розвитку системи профілактики та реабілітації в Україні

Принципи охорони здоров'я	Особливості реалізації принципів охорони здоров'я в системі профілактики та реабілітації	Проблемні питання розвитку системи профілактики та реабілітації
Визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України;	Джерелом формування нових підходів до розробки цілісної системи державного управління профілактикою та реабілітацією стала нова концепція створення в країні парадигми громадянського здоров'я	Низькі макроекономічні показники у порівнянні з країнами ЄС та ОЕСР
Дотримання прав і свобод людини і громадянина в сфері охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій;	Практичну реалізацію конституційних прав мають положення статті 49 Конституції України, спеціальне рішення Конституційного Суду України від 29.05.2002 р. N 10-рп/2002.	Є доцільним більшою мірою спрямовувати діяльність волонтерських організацій, соціальних працівників на медичні фактори їх діяльності
Гуманістична спрямованість, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами, підвищений медико-соціальний захист найбільш вразливих верств населення;	Розвиток механізмів державного управління спирається на найважливіші для існування соціуму та окремої особистості цінності. Без збереження доброго здоров'я, вирішення проблем зі здоров'ям неможливо реалізуватися у всіх сферах життя людини	Низький рівень оцінки представлених пільг, визначається можливістю отримання аналогічних медичних послуг під час проходження санаторно-курортного лікування.
Рівноправність громадян, демократизм і загальнодоступність медичної і реабілітаційної допомоги та інших послуг в сфері охорони здоров'я;	У всьому світі близько 2,4 мільярда людей живуть зі станом здоров'я, якому необхідна реабілітація. До 2050 року кількість людей старше 60 років подвоїться. Все більше людей живуть з такими захворюваннями, як діабет, інсульт і рак.	Окремі бюрократичні процедури та неузгодженості, не надають змогу визначити повною мірою розвинуту систему захисту прав пацієнтів
Відповідність завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, наукова обґрунтованість, матеріально-технічна і фінансова забезпеченість;	Інноваційність забезпечує проникнення інновацій в сферу охорони здоров'я, запровадження сучасних технологій лікування на основі IT-технологій, сучасного обладнання, високого рівня підготовки медичних кадрів, постійного підвищення кваліфікації лікарів тощо	Можемо визначити, що в країні вже існує ефективна система підготовки фахівців для системи охорони здоров'я, які готує кадри на основі визначених державою пріоритетів
Орієнтація на сучасні стандарти здоров'я, медичної та реабілітаційної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом в сфері охорони здоров'я	Основними стандартами є: Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу, Алма-Атинська декларація, Оттавська хартія по зміцненню здоров'я, Європейська Хартія прав пацієнтів, Люблінська Хартія вдосконалення управління охороною здоров'я, Талліннська Хартія, Європейська політика «Здоров'я – 2020»	Світові тенденції розвитку медичного туризму не впливають суттєво на сучасний стан лікувально-оздоровчого туризму в Україні.
Попереджувально-профілактичний характер, комплексний соціальний, екологічний, медичний та реабілітаційний підхід до охорони здоров'я;	Профілактика та реабілітація містять в собі аспекти, що пов'язані з медичним обслуговуванням населення, створення комфортних умов праці для громадян, створення безпечного простору життя та праці членів суспільства, сприятливого екологічного середовища, професійної допомоги фахівців	Експерти у своїх відповідях надали пріоритетність питанням більш конкретного організаційного характеру діяльності Міністерства охорони здоров'я України.
Багатоукладність економіки охорони здоров'я і багатоканальність її фінансування, поєднання державних гарантій з демонополізацією та заохоченням підприємництва і конкуренції;	Державне стимулювання розвитку профілактики та реабілітації на основі різних форм власності, в умовах дотримання антимонопольного законодавства	Експерти високо оцінюють можливості держави щодо визначення пріоритетів, політики та планів реабілітації на національному рівні
Децентралізація державного управління, розвиток самоврядування закладів та самостійності працівників охорони здоров'я на правовій і договірній основі.	Трансформація системи управління лікувальними, санаторно-курортними комплексами, їх передача місцевим громадам із збереженням державного контролю	Система профілактики та реабілітації потребують скоріше регуляторного впливу в умовах створеної законодавчої бази без активного втручання в діяльність суб'єктів господарювання

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Важливим напрямом наукових досліджень в сфері профілактики та реабілітації є аналіз функціонування міжнародних організацій в системі державного регулювання охорони здоров'я. З метою розкриття цієї проблеми, науковці досліджують питання аналізу співпраці органів державного управління із міжнарод-

ними медичними організаціями за їх функціональними напрямками, ефективності систем охорони здоров'я в країнах світу та в Україні, визначають проблеми діяльності міжнародних організацій у сфері регулювання системи охорони здоров'я в Україні. Важливим елементом дослідження є трансформація теоретичних напрацювань в практичну площину діяльності системи охо-

рони здоров'я, зокрема визначення напрямів вдосконалення інституційної системи державного регулювання охорони здоров'я на основі співпраці з міжнародними організаціями. Такий аналіз є важливим в контексті регіонального розрізу співпраці міжнародних організацій в на основі реалізації Концепції Загальнодержавної програми "Здоров'я-2020: український вимір".

Провідна роль в процесах профілактики та реабілітації захворювань серед органів державної влади належить Кабінету Міністрів України, як координаційному центру цього процесу. До міністерств, що безпосередньо опікуються проблемами профілактики та реабілітації слід віднести Міністерство охорони здоров'я України, що в межах своєї компетенції вирішує практично усі питання, що пов'язані з організацією медичного забезпечення здійснення профілактики та реабілітації, Міністерство соціальної політики України, що приймає участь у організації, фінансуванні, регламентації, контролі окремих напрямів профілактики та реабілітації та профілактики для певних груп населення, що є соціально незахищеними або мають певні ознаки інклюзивності, є координатором, Міністерство освіти і науки України задіяно в процесі профілактики та реабілітації в трьох важливих напрямках. По-перше, воно готує кадри для здійснення цих процесів, по-друге, в процесі навчання як в школі, так і університетах воно спирається на здоров'язберігаючі технології та створює умови для формування здорової фізіологічно та ментально особистості, по-третє, в МОН України запроваджуються заходи для впровадження технологій інклюзивного навчання, щоб надати доступ до навчання всім верствам населення, які потребують особливих умов. Елементом системи державного управління профілактикою та реабілітацією є діяльність Академії медичних наук України.

Особливої актуальності процеси профілактики та реабілітації набувають у воєнний час. Серед органів державного управління, які здійснюють безпосереднє управління процесами профілактики та реабілітації у період військових дій слід виокремити Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, Державне агентство з розвитку туризму. Для цих органів державного управління існує розроблена законодавчо-нормативна база їх діяльності в цьому напрямку. Одним з основних законодавчих актів в Україні з проблем профілактики та реабілітації є Закон України "Про курорти". Реабілітація громадян, що відносяться до пільгових категорій, що мають право на окремі переваги у отриманні послуг профілактики та реабілітації проводиться на основі таких законодавчих актів як: Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"; Закон України "Про жертви нацистських переслідувань"; Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні"; Закон України "Про реабілітацію інвалідів в Україні"; Закон України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Під час військових дій на території України, одним з наймасштабніших та найважливіших завдань, що стоять перед органами державного управління є забезпечення життя людей, як військових, так і цивільного населення, надання доступу до медичних послуг в умовах бойових дій, організація доступу великої кількості громадян до послуг профілактики та реабілітації захворювань, забезпечення якості цих послуг на рівні, що є більш високим у порівнянні з мирним часом та забезпечення виконання санітарних норм та протиепідеміологічних заходів. Якщо у період мирного часу основні функції в системі охорони здоров'я виконує Міністерство охорони здоров'я України, то під час військових дій, значна кількість організаційної, управлінської роботи в сфері медичного забезпечення і, в тому числі, сфері профілактики та реабілітації захворювань покладається на Міністерство оборони України. З метою активної роботи з питань медичного забезпечення учасників військових дій та цивільного населення під час війни створено Командування Медичних сил Збройних Сил України. Ця структура ЗСУ концентрує в собі всі напрями медичної діяльності під час військових дій.

Безпосередньо регламентація питань профілактики та реабілітації у воєнний час регламентується такими законами та нормами як: Закон України "Про Збройні Сили України", Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", Закон України "Про оборону України", Закон України "Про Національну гвардію України", Женевська Конвенція "Конвенція про захист цивільного населення під час війни", Кодекс цивільного захисту України.

На основі проведених теоретичних досліджень та логічних узагальнень процесів профілактики та реабілітації нами запропоновано основні положення концепції розвитку профілактики та реабілітації (таблиця 1).

ВИСНОВКИ

В поточних питання формування концептуальних положень системи профілактики та реабілітації необхідно спиратися на тенденції, що ґрунтуються на поширенні співпраці з міжнародними організаціями. Багато в чому, такі тенденції формуються в теперішній час в умовах військового конфлікту. Екстремальні умови, в яких опинилася вся система охорони здоров'я України і, в тому числі, система профілактики та реабілітації, формують сьогодні нові підходи в розширенні міжнародного співробітництва, його нові форми, організаційні та фінансові інструменти. Можна стверджувати, що після закінчення воєнних дій система профілактики та реабілітації, як і система охорони здоров'я в цілому отримують нові трансформовані форми та змістовне наповнення.

Література:

1. Зима І.Я. Механізми інституційної трансформації державного управління охороною здоров'я. Рівне. 2019, 248 с.
2. Інституційна трансформація державного управління охороною здоров'я: Україна та іноземний досвід:

колективна монографія / І. Л. Сазонець, В. І. Саричев [та ін.]; за наук. ред. д. е. н., проф. І. Л. Сазонця. Рівне: Волин. обереги, 2019. 396 с.

3. Вівсьянник О.М. Значення та функції міжнародних організацій в інституційній системі державного регулювання охорони здоров'я. Монографія Рівне: Волин. обереги, 2022. 212 с.

4. Сазонець О. М., Ващішин А.О. Використання об'єктів критичної інфраструктури для забезпечення продовольчої безпеки та санітарних норм. Стратегія і тактика державного управління: зб. наук. праць. Рівне: НУВГП, 2020. № 1—2. С. 115—128.

5. Ханіна О.І. Наслідки пандемії COVID-19 та заходи державного антикризового регулювання. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 22. С. 21—24.

6. Джинджоян В.В., Саленко А.С., Сазонець І.Л. Соціальні детермінанти розвитку сфери послуг в концепції формування постіндустріального суспільства: монографія. Рівне. Волин. обереги, 2021. 208 с.

7. Зима І.Я., Обуховська Л.І. Механізми забезпечення діяльності комунальних підприємств — закладів охорони здоров'я в умовах децентралізації. Рівне. Волинські обереги, 2020, 168 с.

8. Сазонець І. Л., Зима І.Я. Соціальні інститути в трансформації державної системи управління охороною здоров'я: монографія. Рівне: Волин. обереги, 2018. 168 с.

9. Баб'як О.В., Сазонець І.Л. Коронакриза та необхідність державного регулювання протидії наслідкам пандемії. Інвестиції: практика та досвід. 2023 р. № 15. С. 115—119.

10. Охорона здоров'я та рекреація: понятійно-термінологічний словник / за ред. О.М. Вівсьянника. Рівне: Волин. обереги, 2023. 168 с.

11. Баб'як О.В. Основні принципи медико-соціальної реабілітації при різних захворюваннях. Навчально-методичний посібник. Рівне. РДБМК, 2018. 123 с.

12. Баб'як О.В. Державне управління профілактикою та реабілітацією в умовах трансформації діяльності санаторно-курортних підприємств. Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування. 2022 р., № 2 (76). С. 25—29.

13. Баб'як О.В. Формування імперативів державного управління профілактикою та реабілітацією. Право та державне управління. 2022 р. № 2. С. 18—22.

14. Баб'як О.В. Державне управління процесами профілактики та реабілітації в період воєнного стану. Інвестиції: практика та досвід. 2023 р. № 11. С. 148—156.

15. Баб'як О.В. Визначення теоретичних засад та принципів державного управління охороною здоров'я. Інвестиції: практика та досвід. 2023 р. № 13. С. 148—156.

References:

1. Zyma, I.Ya. (2019), *Mekhanizmy instytutsijnoi transformatsii derzhavnoho upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia* [Mechanisms of institutional transformation of state health care management], Rivne, Ukraine.

2. Sazonets', I.L. and Sarychev, V.I. (2019), *Instytutsijna transformatsiia derzhavnoho upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia: Ukraina ta inozemnyj dosvid* [Institutional transformation of state health care

management: Ukraine and foreign experience], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

3. Vivsianyyk, O.M. (2022), *Znachennia ta funktsii mizhnarodnykh orhanizatsij v instytutsijnij systemi derzhavnoho rehuliuвання okhorony zdorov'ia* [The importance and functions of international organizations in the institutional system of state regulation of health care], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

4. Sazonets', O.M. and Vaschishyn, A.O. (2020), "Use of critical infrastructure facilities to ensure food safety and sanitary standards", *Stratehiia i taktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1—2. pp. 115—128.

5. Khanina, O.I. (2021), "Consequences of the COVID-19 pandemic and measures of state anti-crisis regulation", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 21—24.

6. Dzhyndzhoian, V.V. Salenko, A.S. and Sazonets', I.L. (2021), *Sotsial'ni determinanty rozvytku sfery posluh v kontseptsii formuvannia postindustrial'noho suspil'stva* [Social determinants of the development of the service sector in the concept of the formation of a post-industrial society], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

7. Zyma, I.Ya. and Obukhovs'ka, L.I. (2020), *Mekhanizmy zabezpechennia diial'nosti komunal'nykh pidpriemstv — zakladiv okhorony zdorov'ia v umovakh detsentralizatsii* [Mechanisms for ensuring the activity of communal enterprises — health care institutions in conditions of decentralization], Volyns'ki oberehy, Rivne, Ukraine.

8. Sazonets', I.L. and Zyma, I.Ya. (2018), *Sotsial'ni instytuty v transformatsii derzhavnoi systemy upravlinnia okhoronoiu zdorov'ia* [Social institutions in the transformation of the state health care management system], Rivne, Ukraine.

9. Bab'iak, O.V. and Sazonets', I.L. (2023), "The corona crisis and the need for state regulation to counter the consequences of the pandemic", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 115—119.

10. Vivsianyyka, O.M. (2023), *Okhorona zdorov'ia ta rekreatsiia: poniatijno-terminolohichnyj slovnyk* [Health care and recreation: conceptual and terminological dictionary], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

11. Bab'iak, O.V. (2018), *Osnovni pryntsyipy medyko-sotsial'noi rehabilitatsii pry riznykh zakhvoriuvanniakh* [Basic principles of medical and social rehabilitation for various diseases], RDBMK, Rivne, Ukraine.

12. Bab'iak, O.V. (2022), "State management of prevention and rehabilitation in the conditions of transformation of activities of sanator and resort enterprises", *Derzhava ta rehiony. Seriia: Publichne upravlinnia i administruvannia*, vol. 2 (76), pp. 25—29.

13. Bab'iak, O.V. (2022), "Formation of imperatives of state management of prevention and rehabilitation", *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, vol. 2, pp. 18—22.

14. Bab'iak, O.V. (2023), "State management of processes of prevention and rehabilitation during the period of martial law", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 11, pp. 148—156.

15. Bab'iak O.V. (2023), "Determination of theoretical basis and principles of the state management of health care", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 13, pp. 148—156.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2023 р.

О. А. Бобось,
к. вет. н., здобувач наукового ступеня доктора наук з "Публічного управління та адміністрування", ВНЗ "Міжрегіональна Академія Управління персоналом"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-1827-5640>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.206

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ГЛОБАЛЬНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРИ: ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО БІЗНЕСУ

O. Bobos,
PhD in Veterinary Sciences, Doctoral candidate,
University "Interregional Academy of Personnel Management"

PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS IN THE GLOBAL ECONOMIC SPACE:
CHALLENGES OF GLOBALIZATION AND TRANSNATIONAL BUSINESS

Автором досліджено проблеми викликів, з якими стикаються споживачі у глобальному економічному просторі через зростання глобалізації та транснаціонального бізнесу. Виявлені, негативні аспекти, пов'язані з різними правовими стандартами, недостатньою інформованістю та небезпекою обману під час покупок. Зосереджуючись на захисті прав споживачів, стаття висвітлює можливі шляхи покращення ситуації шляхом співпраці міжнародних організацій, урядів та громадськості. Крім того, є корисним джерелом для розуміння складності захисту прав споживачів у сучасному світі та можливостей для забезпечення їхньої безпеки та довіри. Розглядаються причини та наслідки глобалізації та транснаціонального бізнесу на права споживачів. Підкреслені, різні сфери, де споживачі можуть стикатися з проблемами, такими як електронна комерція, кібербезпека, якість продукції, реклама та інформаційний доступ. Також розглядається роль міжнародних організацій та урядових регуляторів у вирішенні цих проблем. З'ясовані, можливі шляхи покращення захисту прав споживачів у глобальному економічному просторі. Зокрема, зазначаються важливість узгодження міжнародних стандартів, розвиток ефективних механізмів альтернативного врегулювання спорів, підвищення свідомості споживачів та активна участь їх у прийнятті рішень. Отже, важливість розвитку етичного бізнесу та врахування інтересів вразливих груп споживачів, таких як діти, літні люди та особи з інвалідністю. Підкреслення необхідності співпраці різних зацікавлених сторін, щоб забезпечити ефективний захист прав споживачів у глобальному масштабі. Дослідження реальних викликів та пропозиції конкретних заходів можуть послужити основою для розробки стратегій та політик, спрямованих на створення більш безпечного та довірчого споживчого середовища.

The author investigated the challenges faced by consumers in the global economic space due to the growth of globalization and transnational business. Identified negative aspects related to different legal standards, lack of awareness and the risk of fraud during purchases. Focusing on the protection of consumer rights, the article highlights possible ways to improve the situation through the cooperation of international organizations, governments and the public. In addition, it is a useful resource for understanding the complexity of protecting consumer rights in today's world and the opportunities to ensure their safety and trust. The causes and consequences of globalization and transnational business on consumer rights are considered. Different areas where consumers may face problems are highlighted, such as e-commerce, cyber security, product quality, advertising and information access. The role of international organizations and government regulators in solving these problems is also considered. Possible ways to improve the protection of consumer rights in the global economic space are clarified. In particular, the importance of harmonizing international standards, developing effective mechanisms for alternative dispute resolution, raising consumer awareness and their active participation in decision-making are noted. Hence, the importance of developing ethical business and taking into account the interests of vulnerable groups of consumers, such as children, the elderly and persons with disabilities. Emphasizing the need for cooperation

between various stakeholders to ensure effective protection of consumer rights on a global scale. Researching real challenges and proposing specific measures can serve as a basis for developing strategies and policies aimed at creating a safer and more trusting consumer environment.

Ключові слова: захист прав споживачів, глобальний економічний простір, глобалізація, транснаціональний бізнес, міжнародні угоди, міжнародні організації, стандарти захисту прав.

Key words. consumer rights protection, global economic space, globalization, transnational business, international agreements, international organizations, rights protection standards.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми полягає у визначенні та обґрунтуванні основних негативних аспектів, з якими стикаються споживачі у глобальному економічному просторі через зростання глобалізації та транснаціонального бізнесу. Глобалізація та міжнародна торгівля відкривають нові можливості для споживачів, проте разом з тим виникають виклики та загрози, які впливають на їхні права, безпеку та довіру до ринкових процесів. Постановка проблеми допомагає усвідомити основні виклики та напрямки дій, спрямовані на покращення захисту прав споживачів у глобальному економічному просторі. Розв'язання цих проблем передбачає спільні зусилля країн, міжнародних організацій, бізнесу та громадськості з метою забезпечення справедливого, безпечного та довірчого середовища для споживачів у всьому світі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі аспекти проблеми ролі захисту прав споживачів у глобальному економічному просторі: виклики глобалізації та транснаціонального бізнесу досліджували такі науковці, як: Є. Білоусов, К. Жиленко, Н. Мешко, В. Кокоріна та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз та обґрунтування викликів, з якими стикаються споживачі у глобальному економічному просторі через зростання глобалізації та транснаціонального бізнесу та висвітлення можливих шляхів покращення захисту їх прав.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Захист прав споживачів у глобальному економічному просторі стає все більш важливим у контексті зростаючої глобалізації та розвитку транснаціонального бізнесу. Глобалізація означає посилення економічних, соціокультурних та політичних зв'язків між країнами, що веде до збільшення обсягів міжнародної торгівлі та інвестицій. Доречно зазначити, що розвиток транснаціональних корпорацій, які діють за межами національних кордонів, створює нові виклики для захисту прав споживачів.

Необхідно звернути увагу, що на думку вченого Є. Білоусова [1, с. 12—20], існують основні виклики для захисту прав споживачів у глобальному економічному просторі:

— культурні різниці: різні країни мають власні норми, цінності та правила, які стосуються прав споживачів. Такі культурні різниці можуть впливати на сприйняття прав споживачів та підходи до їх захисту;

— різні правові стандарти: кожна країна має власну систему права, і стандарти захисту прав споживачів можуть значно відрізнятися в різних країнах. Це може створювати проблеми для споживачів, які користуються послугами або товарами, що походять з інших країн;

— перетин кордонів: у глобальному світі споживачі можуть придбати товари або послуги в іншій країні через Інтернет або туризм. Це ускладнює процес вирішення спорів і захисту прав споживачів;

— транснаціональні корпорації: діяльність транснаціональних компаній може мати значний вплив на права споживачів. Вони можуть використовувати різні підходи до захисту прав споживачів у різних країнах або зловживати своїм статусом, уникаючи відповідальності за порушення прав;

— брак координації: багато міжнародних організацій і угод фокусуються на економічних аспектах глобалізації, а не на захисті прав споживачів. Це може призводити до недостатньої координації зусиль в цьому напрямку.

Важливо також зазначити, як реагувати на ці виклики:

— міжнародне співробітництво: країни повинні співпрацювати для створення спільних стандартів і механізмів захисту прав споживачів;

— розвиток універсальних правил: створення універсальних правил, які б застосовувались у всіх країнах, спростить захист прав споживачів та уникнення двоїстих стандартів;

— взаємне визнання стандартів: країни можуть встановлювати взаємне визнання стандартів і сертифікацій, щоб забезпечити вищий рівень захисту прав споживачів при міжнародній торгівлі;

— зміцнення ролі міжнародних організацій: міжнародні організації повинні активніше займатись питаннями захисту прав споживачів і сприяти координації зусиль у цьому напрямку;

— підвищення свідомості споживачів: важливо підвищувати свідомість споживачів про їхні права та способи захисту, що допоможе збільшити їх активну участь у процесах захисту [4, с. 224].

Отже, захист прав споживачів у глобальному економічному просторі потребує спільних зусиль країн, міжнародних організацій та самих споживачів. Вирішення цих викликів може покращити становище споживачів у світі та сприяти стабільному розвитку глобального економічного простору.

Варто наголосити, що країни можуть укладати міжнародні угоди про захист прав споживачів та згуртуватися навколо встановлення мінімальних стандартів захисту. Наприклад, розвивати угоди, спрямовані на боротьбу з обманливою рекламою, ненадійною продукцією, а також забезпечувати відшкодування споживачам у разі порушення прав.

Важливо підтримувати і розвивати роль міжнародних організацій, таких як Всесвітня організація охорони прав споживачів (Consumer International) та Європейська спілка споживачів (BEUC), які представляють і захищають права споживачів на міжнародному рівні.

Крім цього, забезпечення доступу споживачів до інформації про продукти та послуги допоможе зробити свідомий вибір і уникнути шахрайства. Важливо підтримувати і розвивати міжнародні інформаційні платформи та ресурси. Забезпечення захисту персональних даних споживачів є важливим аспектом у глобальному цифровому середовищі. Міжнародні стандарти щодо обробки та зберігання даних споживачів допоможуть запобігти можливим зловживанням.

Важливо активно залучати громадські організації та незалежних експертів у процеси визначення політик і стандартів захисту прав споживачів. Їхні думки та пропозиції можуть враховуватись при прийнятті рішень. Важливо створювати механізми міжнародної співпраці та обміну інформацією між урядами та відповідними органами для ефективного виявлення та реагування на порушення прав споживачів. Освіта споживачів про їхні права і можливі шляхи захисту є ключовим елементом. Важливо розвивати освітні програми та інформаційні кампанії для підвищення свідомості споживачів. Забезпечення доступу до правової підтримки споживачам, які стикаються з проблемами, сприяє їхньому вирішенню та відшкодуванню [7, с. 145—147].

Варто не забувати, що загальносвітовий захист прав споживачів — це завдання, яке потребує спільних зусиль урядів, міжнародних організацій, громадськості та самого бізнесу. Тільки спільними зусиллями можна забезпечити справедливі та безпечні умови для споживачів у глобальному економічному просторі.

Крім цього, розвиток ефективних механізмів альтернативного врегулювання спорів, таких як медіація та арбітраж, може сприяти швидкому та вигідному вирішенню спорів між споживачами і підприємствами з різних країн.

Важливо розвивати системи моніторингу для виявлення порушень прав споживачів у глобальному масштабі. Такі системи допоможуть оперативна реагувати на проблеми та здійснювати контроль за дотриманням стандартів.

Урядові регуляторні органи різних країн можуть співпрацювати та обмінюватись інформацією для ефективного виявлення та припинення міжнародних порушень прав споживачів.

Отже, країни можуть вживати заходів для заборони обмежуючих практик, таких як дискримінація за національністю або обмеження вибору товарів та послуг для споживачів, які проживають за межами їхньої країни.

Особливу увагу слід звернути на захист прав споживачів, які належать до вразливих груп, таких як діти, літні люди, особи з інвалідністю. Розвиток спеціальних заходів для їхнього захисту є важливим завданням. Підтримка та просування етичного бізнесу сприяє ство-

ренню більш відповідального та свідомого підходу до виробництва і споживання товарів та послуг. Країни можуть співпрацювати з міжнародними організаціями та експертами для розробки рекомендацій та стандартів з питань захисту прав споживачів.

Доречно зазначити, щоб досягти успіху в захисті прав споживачів у глобальному економічному просторі, необхідно брати до уваги складність і різноманітність цього завдання. Це потребує співпраці між країнами, міжнародних організацій, бізнесу та цивільного суспільства. Ціль — забезпечити вищий рівень захисту прав споживачів у всьому світі, незалежно від того, де вони здійснюють свої покупки [2].

Отже, з огляду на зростаючу популярність електронної комерції, важливо забезпечити кібербезпеку і захист особистих даних споживачів. Країни повинні працювати разом, щоб розробити міжнародні стандарти щодо кібербезпеки та електронних трансакцій.

Важливо зазначити, що електронне урядування може спростити процеси захисту прав споживачів, забезпечуючи доступність онлайн-послуг, які дозволяють споживачам звертатись за допомогою та звертати скарги до відповідних органів. Контроль за правдивістю та етичністю рекламних матеріалів є важливим аспектом захисту прав споживачів. Міжнародне співробітництво для контролю реклами може забезпечити чесну інформацію споживачам. Забезпечення ясного та чесного етикетування продуктів може сприяти свідомому вибору споживачами. Міжнародні стандарти та символи можуть спростити розуміння характеристик продуктів [3].

Підтримка активної участі споживачів у процесі прийняття рішень та розвитку політик забезпечить збалансовану інтереси споживачів та підприємств. Підприємства, особливо транснаціональні, повинні дотримуватись високих стандартів етики та відповідальності перед споживачами. Заохочення бізнесу до збільшення своєї соціальної відповідальності допоможе створити більш справедливе і стійке економічне середовище.

Слід додати, що глобальна економіка постійно змінюється, і важливо відстежувати нові тренди, що можуть впливати на права споживачів. Прийняття гнучкої та адаптивної політики захисту прав споживачів дозволить ефективно реагувати на змінюючіся обставини [6].

Варто зауважити, що захист прав споживачів у глобальному економічному просторі — це складне завдання, яке потребує багатостороннього підходу та активної співпраці різних зацікавлених сторін. Ідея створення глобальних стандартів, розвиток ефективних механізмів врегулювання спорів та посилення свідомості споживачів сприятимуть створенню більш справедливого та стійкого глобального економічного ландшафту для всіх.

Крім того, захист прав споживачів у глобальному економічному просторі — це важлива справа, особливо з урахуванням зростаючої глобалізації та транснаціонального бізнесу. Це стає складним завданням через різницю у правових стандартах, культурних нормах та різних підходах до захисту прав у різних країнах [5, с. 314].

Доцільно визначити, основні виклики, з якими стикаються споживачі у світі, це:

— небезпека шахрайства та обману при купівлі товарів і послуг через Інтернет;

— різні стандарти якості та безпеки продукції, що може впливати на здоров'я та безпеку споживачів;

— відсутність єдиної системи регулювання та вирішення спорів, коли торгівля перетинає кордони країн;

— недостатня інформованість споживачів про їхні права та шляхи захисту;

— стале зростання глобальних корпорацій, які можуть уникати відповідальності та порушувати права споживачів у країнах з менш жорсткою регуляторною системою.

Для ефективного захисту прав споживачів потрібно:

— узгоджувати міжнародні стандарти та угоди з прав споживачів;

— підтримувати активну співпрацю між різними країнами та міжнародними організаціями;

— забезпечувати доступну та зрозумілу інформацію про права споживачів та процеси захисту;

— створювати ефективні механізми вирішення спорів, включаючи альтернативні шляхи врегулювання;

— залучати громадські організації та представників споживачів до процесів прийняття рішень та контролю дотримання прав [1, с. 18].

Отже, захист прав споживачів — це важлива складова сталого розвитку глобальної економіки. Це допоможе забезпечити довіру споживачів до товарів і послуг, підвищить якість життя та стимулюватиме здорову конкуренцію на ринках. Коли споживачі знають, що їхні права захищені, вони можуть більш впевнено здійснювати свої покупки та користуватися послугами, сприяючи зростанню економіки та довірі міжнародних стосунків.

ВИСНОВОК

Проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що захист прав споживачів у глобальному економічному просторі є надзвичайно важливим завданням, особливо в контексті зростаючої глобалізації та транснаціонального бізнесу. Глобалізація відкриває безліч можливостей для споживачів, але також ставить перед ними нові виклики, пов'язані з різними правовими системами, культурними різницями та недостатньою координацією між країнами.

Ефективний захист прав споживачів вимагає спільних зусиль від урядів, міжнародних організацій, бізнесу та громадськості. Міжнародні угоди та стандарти, розвиток альтернативних механізмів врегулювання спорів, підвищення свідомості споживачів та залучення громадських організацій — це лише деякі з інструментів, які можуть сприяти досягненню мети.

Таким чином, забезпечення адекватного захисту прав споживачів в глобальному економічному просторі є ключовим фактором для створення довіри, сталого розвитку економіки та зміцнення міжнародних відносин. Це допоможе забезпечити більш безпечні та справедливі умови для споживачів незалежно від їх місця проживання та сприятиме побудові більшості залученого та справедливого глобального економічного ландшафту.

Література:

1. Білоусов Є. М. Глобалізаційні виклики та їх подолання в контексті забезпечення економічної безпеки держави. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Bilousov.pdf> (дата звернення 23.08.2023).

2. Жиленко К., Мешко Н. Глобалізаційні доміанти розвитку бізнес-діяльності. Міжнародна економічна

політика. 2019 р. № 2 URL: http://iepjournal.com/journals/31/2019_2_Zhilenko_Meshko.pdf (дата звернення 23.08.2023).

3. Кокоріна В. І. Основні тенденції розвитку форм міжнародного бізнесу в умовах глобалізації. Ефективна економіка. № 6 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1205> (дата звернення 23.08.2023).

4. Мазаракі А. А. Виклики глобалізації XXI ст. та стратегія соціально-економічного відродження України: матеріали Міжнар. наук. — практ. конф. Київ, 2016 р. С. 224.

5. Михайлишин Л. І. Транснаціоналізація світової економіки: інноваційний аспект. Вінниця, 2016 р. С. 314.

6. Мохова Ю.Л. Державні механізми розвитку електронного урядування в умовах цифрових трансформацій України. Миколаїв, 2021р. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/Disertatsiya-5.pdf>

7. Савич В.О. Погляди гіперглобалістів на сучасний розвиток економіки та політики. С. 145-149 URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3187/Savych.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

References:

1. Bilousov, Y.M. (2018), "Globalization challenges and their overcoming in the context of ensuring the economic security of the state", available at: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Bilousov.pdf> (Accessed 23 August 2023).

2. Zhilenko, K. and Meshko, N. (2019), "Globalization dominants in the development of business activities", International economic policy. vol. 2, available at: http://iepjournal.com/journals/31/2019_2_Zhilenko_Meshko.pdf (Accessed 23 August 2023).

3. Kokorina, V. I. (2019), "The main trends in the development of forms of international business in the conditions of globalization", Efficient economy vol. 6, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1205> (Accessed 23 August 2023).

4. Mazaraki, A. A. (2016), *Vyklyky hlobalizatsii XXI st. ta stratehiia sotsialno-ekonomichnoho vidrozhennia Ukrainy: materialy Mizhnar. nauk.— prakt. Konf [Challenges of globalization of the 21st century. and the strategy of socio-economic revival of Ukraine: materials of the International science — practice conf]*, Kyiv, Ukraine.

5. Mykhailyshyn, L.I. (2016), *Transnatsionalizatsiia svitovoi ekonomiky: innovatsiinyi aspekt [Transnationalization of the world economy: an innovative aspect]*, Vinnytsia, Ukraine.

6. Mikhova, Yu. L. (2021), "State mechanisms for the development of electronic governance in the conditions of digital transformations of Ukraine", Ph.D. Thesis, Public Administration, Mykolaiv, Ukraine, available at: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/Disertatsiya-5.pdf> (Accessed 23 August 2023).

7. Savych, V.O. (2009), "Views of hyperglobalists on the modern development of economy and politics", *Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*, vol. 9, pp. 145-149, available at: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3187/Savych.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed 23 August 2023).

Стаття надійшла до редакції 31.08.2023 р.

У. М. Дорош,
завідувач сектору сімейної політики управління соціального обслуговування та деяких
пільгових категорій, Департамент соціального захисту населення облдержадміністрації
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0420-3310>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.210

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТАЛИЙ РОЗВИТОК

U. Dorosh,
Head of the family policy sector of the social service administration and some preferential categories,
Department of social protection of the population of the regional state administration

ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL REFORM AND ITS IMPACT ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Стаття присвячена адміністративно-територіальній реформі та її впливу на сталий розвиток. Дослідження підкреслює значення адміністративно-територіальної реформи у контексті сталого розвитку. Результати дослідження надають підстави для впровадження ефективних стратегій та рекомендацій, які сприятимуть розбудові ефективної та стійкої системи управління в Україні.

Метою дослідження є оцінка можливого внеску української адміністративно-територіальної реформи в сталий розвиток країни. Для досягнення цієї мети, використовувалися методи аналізу наукової літератури та узагальнення дослідницьких результатів. Результати дослідження показують, що адміністративно-територіальна реформа може мати значний вплив на сталий розвиток, що підтверджується аналізом зарубіжного досвіду.

Шляхом удосконалення структур управління, оптимізації розподілу ресурсів та розширення прав і можливостей місцевих громад, ці реформи сприяють підвищенню ефективності, справедливості та екологічної стійкості. Особлива увага приділяється активній участі громадян, адаптації процесу реформ до місцевих умов та вирішенню потенційних викликів. Практичне значення цього дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані при розробці та реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні.

Об'єднані територіальні громади мають чимало прав, інструментів демократії та способів впливу на органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Усі вони є нормативно врегульованими на законодавчому рівні. Для того, щоб їх ефективно використовувати, членам громади необхідно мати чітке уявлення про можливість, методи та інструменти реалізації проєктів розвитку громади.

Рекомендації та пропозиції, що випливають з дослідження, допоможуть забезпечити успішну та сталу трансформацію системи управління, сприятимуть активізації громадської участі та покращенню якості життя громадян. При цьому, важливо забезпечити прозорі умови для проведення реформи, уникнути бюрократичних перешкод, а також використовувати інноваційні технології та засоби автоматизації для підтримки процесу.

The article is devoted to the administrative-territorial reform and its impact on sustainable development. The study emphasizes the importance of administrative and territorial reform in the context of sustainable development. The results of the study provide grounds for the implementation of effective strategies and recommendations that will contribute to the development of an effective and sustainable governance system in Ukraine.

The purpose of the study is to assess the possible contribution of the Ukrainian administrative and territorial reform to the country's sustainable development. To achieve this goal, the methods of analyzing scientific literature and generalizing research results were used.

The results of the study show that the administrative-territorial reform can have a significant impact on sustainable development, which is confirmed by the analysis of foreign experience. By improving governance structures, optimizing resource allocation, and empowering local communities, these reforms contribute to increased efficiency, equity, and environmental sustainability. Particular attention is paid to the active participation of citizens, adapting the reform process to local conditions, and addressing potential challenges. The practical significance of this study is that its results can be used in the development and implementation of administrative and territorial reform in Ukraine.

United territorial communities have many rights, tools of democracy and ways to influence local self-government bodies and their officials. All of them are normatively regulated at the legislative level. In order to use them effectively, community members need to have a clear idea of the possibility, methods and tools for implementing community development projects.

The recommendations and proposals arising from the study will help ensure a successful and sustainable transformation of the governance system, promote public participation and improve the quality of life of citizens. At the same time, it is important to ensure transparent conditions for the reform, avoid bureaucratic obstacles, and use innovative technologies and automation tools to support the process.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, сталий розвиток, децентралізація, територіальні громади.

Key words: administrative and territorial reform, sustainable development, decentralization, territorial communities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Адміністративно-територіальна реформа є важливим інструментом для забезпечення сталого розвитку країни. Вона передбачає перегляд та переосмислення системи управління, розподілу території, функцій та повноважень між місцевими органами влади. Такі реформи можуть мати значний вплив на соціально-економічний розвиток, екологічну стійкість та справедливість у країні, що підтверджено досвідом розвинених країн: Франції, Данії, Норвегії, Італії тощо.

Україна, як і багато інших країн, стикається з проблемами адміністративно-територіальних реформ, які не дозволяють забезпечити більш ефективне функціонування системи управління та забезпечити рівномірний розвиток всіх регіонів. В задумі ж, реформи повинні стати ключовим фактором у покращенні якості життя громадян, підвищенні ефективності державних служб та розширенні можливостей місцевих громад для самоврядування та розвитку свого регіону. По факту, в деяких галузях населення стикається із проблемами доступу до інформації, розподілу ресурсів, зручності отримання адміністративних послуг.

Для досягнення сталого розвитку через адміністративно-територіальну реформу необхідно враховувати кілька важливих аспектів. По-перше, необхідно адаптувати процес реформ до місцевих умов та особливостей кожного регіону, враховуючи його потенціал та потреби. Гнучкість та врахування контексту можуть забезпечити кращі результати та підтримку громади. Крім того, активна участь громадян є ключовим елементом успішної адміністративно-територіальної реформи. Залучен-

ня громадськості до процесу прийняття рішень та виконання проєктів забезпечує більшу легітимність та вплив громади на формування політик розвитку.

Навіть у процесі реформи важливо пам'ятати про прозорість та уникати бюрократичних перешкод, які можуть ускладнювати взаємодію між громадою та органами влади.

Українська адміністративно-територіальна реформа вже зробила значний внесок у розвиток регіонів, однак потрібно докласти додаткових зусиль, щоб цей розвиток був сталим і довгостроковим. Шляхом удосконалення структур управління, оптимізації розподілу ресурсів та розширення прав та можливостей місцевих громад, ці реформи можуть сприяти підвищенню ефективності, справедливості та екологічної стійкості за умови збільшення громадської активності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тема адміністративно-територіальних реформ є широко обговорюваною в науковій літературі, зокрема у контексті децентралізації в зарубіжних країнах та Україні зокрема. Вдосконалення економічного стану регіонів внаслідок адміністративно-територіальних реформ є особливо актуальним питанням в країнах Західної Європи, неєвропейських розвинених країнах (наприклад в Канаді, США, азійських країнах) [2]. Відповідно до Європейської політики регіонального розвитку, адміністративно-територіальні реформи повинні сприяти створенню фундаменту для сталого соціально-економічного розвитку зі значно меншими диспропорціями [6].

Таблиця 1. Досвід адміністративно-територіальних реформ та їх впливу на сталий розвиток європейських країн

Країна	Реформа	Вплив на сталий розвиток
Данія	Муніципальна реформа 2007 року: скорочення кількості муніципалітетів [4]	Підвищення ефективності та рентабельності надання послуг
Франція	Реформи децентралізації з 1982 року: передача повноважень місцевим органам влади [3]	Більша автономія та спроможність до ініціатив зі сталого розвитку
Греція	План Каллікратіса 2011 року: скорочення та реорганізація муніципалітетів [7]	Виклики через недостатність ресурсів, але потенціал для довгострокової ефективності
Норвегія	Муніципальна реформа 2020 року: скорочення кількості муніципалітетів [1]	Оптимізація адміністрування та посилення фінансової стійкості
Італія	Поточні реформи, спрямовані на посилення місцевої автономії та бюджетного федералізму [5]	Неоднозначні результати, потенціал для посилення місцевої спроможності та стійкості

Джерело: складено автором на основі [1, 3, 4, 5, 7].

При цьому децентралізація визнається науковою спільнотою як один з ключових інструментів забезпечення сталого розвитку [8, 10, 11]. Попри наявність значної кількості досліджень вітчизняних та зарубіжних дослідників, залишається декілька аспектів, що потребують подальшої уваги. Відсутність чітких механізмів для моніторингу та оцінки ефективності адміністративно-територіальної реформи може ускладнювати процес впровадження цих змін. Потрібно розробити критерії та показники для оцінки впливу цих реформ на сталий розвиток. Для цього потрібно вивчати, наскільки ефективно залучені місцеві громади до процесу децентралізації та які механізми громадської участі є найбільш ефективними в контексті адміністративно-територіальної реформи.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — удосконалити план адміністративно-територіальних реформ, які надалі впливатимуть на забезпечення сталого регіонального розвитку.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Адміністративно-територіальна реформа є одним із найважливіших напрямів розвитку України. Вона спрямована на удосконалення системи управління країною, підвищення ефективності використання ресурсів і забезпечення сталого розвитку. Своєю чергою, сталий розвиток — це розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління, не завдаючи шкоди можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Він передбачає гармонійний розвиток економіки, суспільства та навколишнього середовища.

Ефективність управління є одним із ключових факторів сталого розвитку. Реформи в територіальних громадах можуть сприяти підвищенню ефективності управління шляхом укрупнення територіальних громад, створення єдиної системи управління та впровадження сучасних технологій. Ці реформи повинні здійснюватися на принципах справедливості та екологічної стійкості.

Для успішної та сталої трансформації важливо адаптувати процес реформ до місцевих умов, вирішувати потенційні виклики та забезпечувати активну участь громадян. Всі ці заходи повинні здійснюватися на прозорих умовах в обхід бюрократичних правил, для чого

доцільно використовувати інноваційні технології та засоби автоматизації. Досвід зарубіжних країн більшою мірою підтверджує дієвість такої концепції, особливо помітним позитивний вплив на сталий розвиток є в країнах ЄС. Розглянемо вплив таких реформ у деяких країнах ЄС у табл. 1.

В Україні ж адміністративно-територіальні реформи почалися у 2014 році з прийняття Закону України "Про співробітництво територіальних громад", який мав на меті навчити територіальні громади основним принципам співробітництва та стимулювати їх для подальшого об'єднання. Процес впровадження реформи децентралізації влади перейшов в активну фазу з прийняттям 05.02.2015 року Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад", який дозволяє здійснювати перший базовий її етап через утворення територіальних громад без внесення змін до Конституції України. Протягом наступних п'яти років було здійснено численну кількість законодавчих нововведень, які передбачали адміністративно-територіальні реорганізації [8].

3 грудня 2020 року в Україні діє новий адміністративно-територіальний устрій. Під час адміністративної реформи Верховна Рада України прийняла Постанову № 7807-IX від 17.07.2020 "Про утворення та ліквідацію районів", яка передбачає ліквідацію низки районів та утворення нових. Вона містить перелік районів та територіальних громад, які до них входять [12].

На підставі цих змін Міністерство розвитку громад та територій України розробило новий Кодифікатор адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад [9].

Сьогодні можна говорити, що адміністративно-територіальна реформа в Україні має на меті створення спроможних територіальних громад з достатніми ресурсами для сталого розвитку. Шляхом скорочення та об'єднання громад реформа має на меті:

- покращити надання публічних послуг,
- підвищити ефективність управління ресурсами;
- надати місцевим громадам можливість розробляти та впроваджувати ініціативи з розвитку відповідно до їхніх конкретних потреб [8].

Для забезпечення сталого розвитку надзвичайно важливо надати реорганізованим громадам достатні фінансові ресурси та адміністративну автономію. Важ-

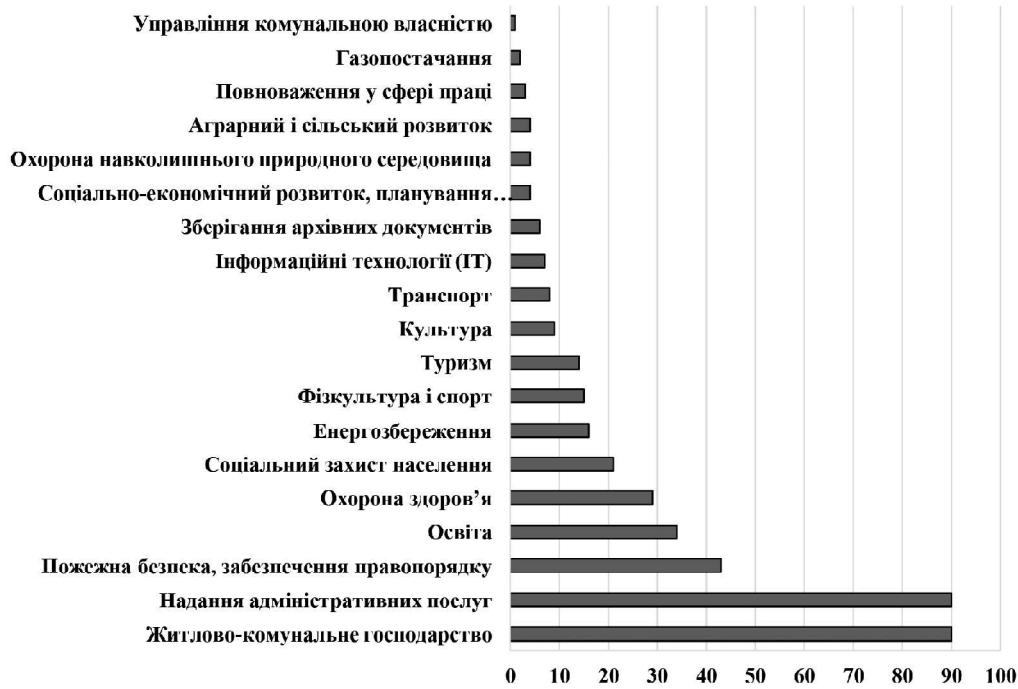

Рис. 1. Найбільш активні сфери взаємодії між територіальними громадами в 2021 році

Джерело: складено автором на основі [13].

Рис. 2. Послідовність активації громади щодо розвитку регіону

Джерело: складено автором на основі [14].

ливою складовою успішного економічного розвитку між територіальними громадами є громадська активність, а особливо взаємодія та ділова активність громадян. Місцеві органи самоврядування повинні сприяти діловому розвитку регіону, при цьому можуть використовуватися наступні інструменти:

- надання вільних земельних площ в тимчасове використання з метою створення бізнесу;
- надання вільних приміщень в тимчасове використання з метою створення бізнесу;
- надання пільг новоствореним підприємствам, які залучають до виробничих процесів місцеві трудові ресурси;
- надання податкових пільг компаніям, що займаються регіональним розвитком;
- створення дієвих комунікаційних механізмів в напрямку влада-громада-бізнес.

Важливою також є взаємодія громади не тільки в рамках уряду власної територіальної громади, однак і організація взаємодії між різними територіальними громадами. Така практика в Україні дозволяє активізувати економічні процеси в регіонах в різних галузях, статистика останніх років наведена на рис. 1.

Процедура активації громади складається з низки передбачених законодавством послідовних дій (рис. 2).

Кожний з перелічених етапів передбачає вчинення уповноваженими на те суб'єктами низки необхідних дій організаційного, розпорядчого та погоджувального характеру з метою досягнення проміжних та кінцевих цілей.

Однак попри розроблені етапи, механізми та інструменти адміністративно-територіального розвитку, актуально залишається проблема фінансового забезпечення проєктів.

Однією з найважливіших і найвідповідальніших складових процесу співробітництва є формування фінансової бази, що безпосередньо впливає на успішність організованого розвитку та здійснюється на засадах довіри, прозорості й відповідальності кожного суб'єкта.

Гарантія мобілізації фінансових ресурсів — планування у бюджеті громад відповідних статей видатків або інших джерел, не заборонених законодавством України (державна фінансова підтримка, міжнародна технічна допомога, безповоротна фінан-

сова допомога, кошти партнерів, кредитні кошти та інші).

На сьогодні органи місцевого самоврядування, суб'єкти співробітництва іноді мають проблеми щодо початку фінансування проєкту в рамках громад різних територіальних одиниць, оскільки договір виконання певних робіт, укладений у поточному році, може бути профінансований лише у наступному бюджетному році [14]. Саме тому одним із головних завдань органів місцевого самоврядування в більшості країн є організація пошуку позабюджетних джерел фінансування та налагодження співпраці з різними фондами й грантовими програмами.

Цікавими є сучасні концепти фінансування громадських об'єднань на основі краудфандингу. Такі проєкти дозволяють жителям міста долучатися до створення бізнес-одиниць та брати участь у розвитку власного регіону, отримуючи додатковий дохід від діяльності створеного бізнесу. Такі програми повинні контролюватися зі сторони місцевого самоврядування для забезпечення достатнього рівня довіри населення до проєктів розвитку та виконання зобов'язань підприємств за виплатами дивідендів.

У сучасних наукових дослідженнях значна увага сфокусована на ролі бізнесу в місцевому економічному розвитку. І науковці, і практики на сьогодні сходяться в думці, що ОТГ є своєрідним "бізнес-хабом", де малий та середній бізнес має усі можливості для зростання. Відтак, визначальним є створення такого сприятливого для бізнесу місцевого середовища, в якому існуючі й новостворені підприємства можуть динамічно зростати, і лідером якого є приватний підприємець [15].

Залучення громади до розвитку регіону та підвищення активності громадян можна досягти шляхом використання різноманітних підходів та методів. Розглянемо декілька напрямів підвищення громадської активності у розвитку регіонів.

— **Забезпечення інформованості.** Забезпечення доступу до інформації про розвиток регіону є ключовим для активізації громадян. Розробка та публікація звітів, новинних бюлетенів, веб-сайтів та соціальних мереж можуть стати ефективними інструментами для передачі інформації громадянам про поточні й майбутні проєкти, можливості участі та внеску в розвиток регіону.

— **Залучення до процесу прийняття рішень.** Активна участь громадян у процесах прийняття рішень забезпечує їхню взаємодію з органами влади та можливість впливати на розвиток регіону. Проведення публічних консультацій, громадських слухань та форумів може допомогти створити платформу для обговорення та врахування думки громади при прийнятті важливих рішень.

— **Створення партнерських механізмів.** Встановлення партнерських зв'язків з громадськими організаціями, бізнесом та іншими зацікавленими сторонами є ефективним способом залучення громадян до розвитку регіону. Спільна робота над проєктами, обмін експертизою та ресурсами можуть стимулювати активну участь громади та сприяти забезпеченню успішних результатів.

— **Розвиток громадських ініціатив та волонтерства.** Стимулювання громадських ініціатив та волонтерської діяльності допомагає громадянам брати активну участь

у реалізації проєктів та ініціатив, спрямованих на розвиток регіону. Організація тренінгів, семінарів та навчальних заходів може підвищити навички та здатності громадян для активної участі в розвитку своєї громади.

— **Створення фінансових механізмів.** Розробка фінансових механізмів, таких як фонди розвитку, грантові програми та соціальні інвестиції, може сприяти залученню фінансування від бізнесу, краудфандингу та міжнародних джерел. Це надасть громаді можливість фінансувати та реалізовувати проєкти, які сприятимуть сталому розвитку.

— **Електронне управління.** Впровадження електронного управління, такого як електронні платформи та системи, дозволяє громадянам бути більш активними в участі у процесах прийняття рішень. Це включає можливість електронного голосування, публікацію інформації про проєкти та програми онлайн, а також зворотний зв'язок з громадянами через вебсайти та додатки.

Використання цих підходів та методів дозволить активізувати громаду територіальної одиниці для регіонального розвитку. Результатом буде залучення громадян до прийняття рішень, розширення співпраці з різними зацікавленими сторонами, залучення необхідних ресурсів та реалізація проєктів, спрямованих на сталий розвиток регіону.

Сприяючи участі громадян у процесах прийняття рішень, ці реформи можуть також підвищити підзвітність і прозорість, створюючи сприятливе середовище для сталого розвитку. Враховуючи досвід інших країн, зусилля України у сфері реформ мають бути спрямовані на досягнення балансу між місцевою автономією, фінансовою стійкістю та узгодженням ініціатив з розвитку з більш широкими національними цілями.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Українська адміністративно-територіальна реформа може зробити значний внесок у сталий розвиток. Удосконалюючи структури управління, оптимізуючи розподіл ресурсів та розширюючи права і можливості місцевих громад, ці реформи можуть сприяти підвищенню ефективності, справедливості та екологічної стійкості за умови підвищення громадської активності. Для успішної та сталої трансформації важливо адаптувати процес реформ до місцевих умов, вирішувати потенційні виклики та забезпечувати активну участь громадян. Всі ці заходи повинні здійснюватися на прозорих умовах в обхід бюрократичних правил, для чого доцільно використовувати інноваційні технології та засоби автоматизації.

Література:

1. Baldersheim H., Rose L. *Territorial Choice: The Politics of Boundaries and Borders*, London: Palgrave-Macmillan. 2010.
2. Brovarone E., Cotella G., Staricco L. *Rural Accessibility in European Regions*. ESPON URRUC — Urban-rural connections in non-metropolitan areas. 2021. DOI:10.4324/9781003083740
3. Cole A., John P. *Local Governance in England and France*. Routledge. 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/27650645_Local_Governance_in_England_and_France

4. Lassen S., Serritzlew S. Jurisdiction Size and Local Democracy: Evidence on Internal Political Efficacy from Large-scale Municipal Reform. Cambridge University Press. 2011. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/jurisdiction-size-and-local-democracy-evidence-on-internal-political-efficacy-from-largescale-municipal-reform/6C7167E8E634CE75B8C4EC4D81B333B6>

5. Martinico G. How "European" is the Italian Regional State now? A study on the Europeanization of the Italian Regional System. REAF, nim. 14, octubre 2011, p. 36—66.

6. Regional Policy is the EU's main investment policy. Eutopean Comission. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/investment-policy/

7. Ziogou S. Greek local government reform must be acceptable to citizens. Local government in Greece. 2005. URL: http://www.citymayors.com/government/greece_government.html

8. Біла-Тіунова Л., Білоус-Осін Т., Тодошак О. Децентралізація публічної влади: навч.-метод. посіб. Нац. ун-т "Одеська юридична академія". Одеса: Фенікс, 2023. 66 с. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.23854>

9. Кодифікатор адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад. наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 26.11.2020 № 290 (в редакції наказу Міністерства розвитку громад та територій України від 12.01.2021 № 3) зі змінами, внесеними наказами Мінрегіону від 22.03.2021 № 65, 23.07.2021 № 178, 26.10.2021 № 267, 23.12.2021 № 335

10. Оболенський О. Державне управління та державна служба. Київ: КНЕУ. 2005.

11. Одинцова Г., Мостовий О., Амосов Ю. Публічне управління та адміністрування: навч. посіб. у таблицях і схемах. Харків, ХарPI УАДУ. 2002.

12. Про утворення та ліквідацію районів. Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-IX.

13. Лозинська, Т., Аранчій, Г. (2021). Напрями вдосконалення співробітництва територіальних громад в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток, 1. DOI: [10.32702/2307-2156-2021.1.6](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.1.6)

14. Сірик, З. (2020). Ефективність використання механізмів співробітництва територіальних громад в умовах децентралізації влади. Регіональна економіка, 2. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-2>

15. Татарчук, Т. (2019). Співробітництво територіальних громад: нові можливості для розвитку. Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/1362/>

References:

1. Baldersheim, H., & Rose, L. (2010), Territorial Choice: The Politics of Boundaries and Borders, Palgrave-Macmillan, London, UK.

2. Brovarone, E., Cotella, G., & Staricco, L. (2021), "Rural Accessibility in European Regions", ESPON URRUC — Urban-rural connections in non-metropolitan areas. DOI: [10.4324/9781003083740](https://doi.org/10.4324/9781003083740)

3. Cole, A., & John, P. (2001), "Local Governance in England and France", Routledge, available at: https://www.researchgate.net/publication/27650645_Local_Governance_in_England_and_France (Accessed 25 Aug 2023).

4. Lassen, S., & Serritzlew, S. (2011), "Jurisdiction Size and Local Democracy: Evidence on Internal Political Efficacy from Large-scale Municipal Reform", Cambridge University Press, available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/jurisdiction-size-and-local-democracy-evidence-on-internal-political-efficacy-from-largescale-municipal-reform/6C7167E8E634CE75B8C4EC4D81B333B6> (Accessed 25 Aug 2023).

5. Martinico, G. (2011), "How "European" is the Italian Regional State now? A study on the Europeanization of the Italian Regional System", REAF, vol. 14, pp. 36—66.

6. European Commission. (2021), "Regional Policy is the EU's main investment policy", available at: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/investment-policy/ (Accessed 25 Aug 2023).

7. Ziogou, S. (2005), "Greek local government reform must be acceptable to citizens", Local government in Greece, available at: http://www.citymayors.com/government/greece_government.html (Accessed 25 Aug 2023).

8. Bila-Tiunova, L., Bilous-Osin, T., & Todoshchak, O. (2023), Detsentralizatsiia publichnoi vlady [Decentralization of public authority: educational-methodical manual], Phoenix, Odessa, Ukraine. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.23854>

9. Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine. (2020), "Codifier of administrative-territorial units and territories of territorial communities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0290914-20#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

10. Obolensky, O. (2005), Derzhavne upravlinnia ta derzhavna sluzhba [Public Administration and Civil Service], KNEU, Kyiv, Ukraine.

11. Odintsova, H., Mostovy, O., & Amosov, Y. (2002), Publiche upravlinnia ta administratsiia: navch. posib. u tabl. i skhemakh [Public Administration and Administration: Educational Manual in Tables and Diagrams], Kharkiv Regional Institute of Public Administration, Kharkiv, Ukraine.

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), Resolution "On the Formation and Liquidation of Districts", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

13. Lozynska, T., & Aranchii, G. (2021), "Directions for Improving the Cooperation of Territorial Communities in Ukraine", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 1.

14. Siryk, Z. (2020), "Effectiveness of Using Mechanisms of Territorial Community Cooperation in the Conditions of Power Decentralization", Regionalna ekonomika, vol. 2.

15. Tatarchuk, T. (2019), "Cooperation of Territorial Communities: New Opportunities for Development", Bukovynskiy visnyk derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannya, available at: <http://buk-visnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/1362/> (Accessed 25 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 05.09.2023 р.

*І. В. Котов,
начальник відділу інвестиційної політики та управління проектами,
Білогородська сільська рада Бучанського району Київської області
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-1261-3410>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.216

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

*I. Kotov,
Head of the Department of Investment Policy and Project Management,
Belohorod Village Council, Buchansky District, Kyiv Region*

PROBLEMS OF PUBLIC MANAGEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF CRISIS SITUATIONS

В статті розкрито головні проблеми в сфері публічного управління сталим розвитком територіальних громад у контексті кризових ситуацій. З'ясовано, що на даний час враховуючи динамічні умови розвитку національної економіки, публічне управління в Україні повинне швидко адаптуватися до сучасних змін територіального розвитку, а також стратегічно орієнтуватися на забезпечення сталого їх розвитку. Розглянуто особливості забезпечення сталого розвитку територіальних громад. Встановлено, що головні проблеми в сфері публічного управління сталим розвитком територіальних громад пов'язані із значною кількістю недоліків у нормативно-правовому та організаційному забезпеченні сталого розвитку територіальних громад; несистемністю у розробці та реалізації документації в даній сфері; недостатнім рівнем якості надання публічних послуг; несвоєчасною реакцією публічних органів влади на виникнення проблем насамперед в соціальній, економічній та екологічній сферах. Визначено головні напрями удосконалення публічного управління сталим розвитком територіальних громад.

The article reveals the main problems in the field of public management of sustainable development of territorial communities in the context of crisis situations. It has been found that at present, taking into account the dynamic conditions of the development of the national economy, public administration in Ukraine should quickly adapt to modern changes in territorial development, as well as strategically focus on ensuring their sustainable development. Features of ensuring sustainable development of territorial communities are considered. It was established that the main problems in the field of public management of the sustainable development of territorial communities are related to a significant number of shortcomings in the regulatory, legal and organizational support for the sustainable development of territorial communities; lack of systematicity in the development and implementation of documentation in this area; insufficient level of quality of the provision of public services; untimely reaction of

public authorities to the emergence of problems primarily in the social, economic and environmental spheres. It was found that the improvement of public management by the sustainable development of territorial communities requires the improvement of the legislative and organizational basis of public management and the provision of public services; ensuring a timely response of state and local authorities to the emergence of socio-economic and environmental problems; ensuring close cooperation between public authorities and the public; improvement of the process of development of forecast and program documentation and implementation of strategic environmental assessment of state planning; improvement of the process of training specialists in the field of public administration by improving educational and professional programs to ensure the sustainable development of territorial communities; development of the Strategy of public management of sustainable development of territorial communities in Ukraine.

Ключові слова: публічне управління, територіальна громада, кризові ситуації, публічне управління сталим розвитком територіальних громад, проблеми, удосконалення.

Key words: public management, territorial community, crisis situations, public management of sustainable development of territorial communities, problems, improvement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сьогоднішній день у вітчизняних кризових умовах, зумовлених не лише наслідками пандемії коронавірусного захворювання, але й повномасштабним вторгненням Росії на територію нашої держави, доволі гостро постають проблеми не тільки в соціальній, але й в економічній та екологічній сферах. Розв'язати існуючі проблеми в сфері сталого розвитку територіальних громад можливо лише за рахунок ефективно організованої системи публічного управління. Водночас сучасні глобалізаційні процеси в національній економіці визначають необхідність удосконалення публічного управління, зокрема в сфері сталого розвитку територіальних громад в Україні, що дасть можливість вчасно та ефективно впливати на проблемні аспекти в даній сфері.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику публічного управління сталим розвитком територіальних громад досліджували такі науковці Н. Васильєва, О. Васильєва, Ю. Ковбасюк, М. Латинін, А. Мунько, К. Пастух, С. Приліпко, Д. Тарасенко, Ю. Шаров, С. Шевченко та інші.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає у розкритті головних проблем в сфері публічного управління сталим розвитком територіальних громад у контексті кризових ситуацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Варто наголосити, що удосконалення існуючої системи публічного управління в Україні вимагає забезпечення високого рівня ефективності роботи її механізмів. Попри те, що як державні, так і місцеві органи влади систематично визначають цілі та напрями стратегічного розвитку, а також приймають необхідні для цього управлінські рішення з метою задоволення потреб територіальних громад, на сьогоднішній день важливо вирішувати існуючі проблеми не тільки в соціальній, але й в економічній та екологічній сферах шляхом удосконалення публічного управління, зокрема в забезпеченні сталого розвитку територіальних громад в Україні. Це обумовлено тим, що на даний час враховуючи динамічні умови розвитку національної економіки, публічне управління в Україні повинне швидко адаптуватися до сучасних змін територіального розвитку, а також стратегічно орієнтуватися на забезпечення сталого їх розвитку.

Щодо сутності сталого розвитку, то воно проявляється в якісних змінах територій, які розвиваються на

принципах ефективного демократичного управління на місцевому рівні, що надає змогу переходити на новий, якісний рівень. Для того, щоб можна було вивести територіальну громаду на траєкторію сталого розвитку, слід визначити ресурсну забезпеченість території, а також збалансувати економічні, соціальні та екологічні інтереси суб'єктів політики місцевого розвитку, проаналізувати ситуацію, що склалася в різних секторах економіки тієї чи іншої території. Сталий розвиток визначається факторами економічного зростання, які його забезпечують, тобто факторами пропозиції, факторами попиту і розподілу, але при цьому такий розвиток охоплює значно ширше їх коло, а саме: розвиток науки, технологій, інформаційних послуг, фактори (політичні, соціально-економічні, екологічні), які в комплексі є джерелами сталого розвитку [2].

Забезпечення сталого розвитку територіальних громад, що передбачає невинищувальне природокористування на користь соціальному благополуччю нинішніх та майбутніх поколінь, зорієнтованих на посилення економічної спроможності господарських комплексів, здобула за останні роки стрімкого розвитку. За минулі десятиріччя інституціями ООН було розроблено і проголошено ряд концепцій глобального розвитку, спрямованих на подолання системної кризи соціо-еколого-економічної кризи у її глобальному вимірі [10].

В умовах розвитку сучасного державотворення в Україні зростає значимість публічного управління та адміністрування в забезпеченні сталого розвитку територій, актуалізуються питання підготовки, ухвалення та реалізації управлінських рішень. Управлінська практика свідчить про необхідність застосування нових підходів до публічного управління та адміністрування в контексті забезпечення сталого розвитку територій. Наразі все більшого значення набуває концепція збалансованого (сталого) розвитку, яка спрямована на інтеграцію соціальної, економічної та екологічної складових розвитку. Поява цієї концепції пов'язана з необхідністю розв'язання екологічних проблем і врахування екологічних питань в процесах планування та ухвалення рішень щодо соціально-економічного розвитку територій [3, с. 187].

На сьогоднішній день головні проблеми в сфері публічного управління сталим розвитком територіальних громад пов'язані із:

- значною кількістю недоліків у нормативно-правовому та організаційному забезпеченні сталого розвитку територіальних громад;
- несистемністю у розробці та реалізації документації в даній сфері;
- недостатнім рівнем якості надання публічних послуг;
- несвоєчасною реакцією публічних органів влади на виникнення проблем насамперед в соціальній, економічній та екологічній сферах.

Для вирішення вище наведених проблем необхідно передусім зосереджувати уваги на забезпеченні сталого розвитку територіальних громад, а також налагодити тісну співпрацю між публічними органами влади та громадськістю. Водночас, варто систематично здійснювати стратегічне екологічне оцінювання документації в сфері державного планування. На даний час в Україні

вже реалізовується чимало реформ в усіх сферах суспільної життєдіяльності, а також в системі публічного управління в забезпеченні сталого розвитку територіальних громад.

У Національній економічній стратегії на період до 2030 року визначені принципи, орієнтири, цінності в економічній політиці, до яких віднесено й інституційну спроможність ("держава, що здатна забезпечити розвиток"). До викликів і бар'єрів на шляху досягнення стратегічної цілі "Підвищення інституційної спроможності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та агенцій регіонального розвитку для ефективного забезпечення розвитку регіонів і територіальних громад" віднесено: низький рівень прозорості, ефективності діяльності органів місцевого самоврядування; низький рівень компетенції керівників і спеціалістів органів місцевого самоврядування; низьку спроможність агенцій регіонального розвитку; незабезпеченість інструментами управління та моніторингу; неактивність територіальних громад. Це пов'язано, у першу чергу, із низькою активністю членів територіальної громади у прийнятті рішень, відсутністю цільових показників ефективності діяльності, необізнаністю населення щодо структури місцевого самоврядування та планів розвитку територій, відсутністю інституційного досвіду щодо управління проектами розвитку, стратегічного планування, відсутністю якісної системи підготовки кадрів для територіального управління; низьким рівнем забезпеченості статистичними даними органів місцевого самоврядування, оцифрування географічних даних територій; не виконання агенцій регіонального розвитку у повному обсязі своїх функцій внаслідок часткового дублювання їх функцій структурними підрозділами облдержадміністрацій [6].

Метою Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення й підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян у сферах життєдіяльності, надання якісних доступних публічних послуг, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Одним із очікуваних результатів її реалізації виділено такі:

- економічній, соціальній розвитку регіонів і територіальних громад;
 - стимулювання економічного розвитку територій;
 - посилення організаційної, правової та матеріальної спроможності територіальних громад й органів місцевого самоврядування;
 - доступність та якість публічних послуг [7].
- Відповідно до Концепції сталого розвитку населених пунктів управління сталим розвитком територіальної громади здійснюється в таких напрямках:
- забезпечення раціонального використання природних ресурсів;
 - поліпшення соціальних умов життя населення;
 - забезпечення населення житлом;
 - удосконалення виробничої інфраструктури;
 - розвиток транспортної інфраструктури;
 - розвиток інженерної інфраструктури;

- формування повноцінного життєвого середовища в населених пунктах;
- поліпшення санітарно-гігієнічних умов;
- захист від несприятливих природних явищ, запобігання виникненню техногенних аварій [5].

Опорою відновлення економічного зростання в Україні мають стати регіони та територіальні громади, шляхом до процвітання країни — збільшення економічної самостійності регіонів та територіальних громад, підтримка їх економічного розвитку, створення передумов для якісних перетворень, активізація економічної діяльності, забезпечення конкурентоспроможності регіонів та територіальних громад в довгостроковій перспективі [9].

Перехід територіальних громад на засади сталого розвитку — це складний процес забезпечення багаторівневої узгодженої системи управлінських, економічних, соціальних, природоохоронних заходів на основі комплексної, збалансованої, гармонійної реалізації. Концепція сталого розвитку об'єднаних територіальних громад ґрунтується на таких принципах:

- керований та стратегічний тип місцевого розвитку з урахуванням не лише сучасних, а й потенційних потреб територіальної громади;
- відносність обмежень, які існують у сфері використання природного потенціалу, що пов'язано із сучасним рівнем техніки й соціальної організації, зі здатністю біосфери до самовідновлення;
- соціальна справедливість розподілу та використання благ;
- інтеграція інноваційної, стратегічної та проектної діяльності з метою підвищення ефективності й результативності управління територіальною громадою на засадах сталості [8].

Перехід країни до моделі сталого (збалансованого) розвитку можливий на основі оптимізації використання природно-ресурсного, соціально-економічного, культурно-історичного потенціалів, обґрунтування напрямів і масштабів природокористування в межах країни та в її окремих регіонах. Сучасні соціально-економічні та екологічні проблеми в Україні вказують на важливість подальшого приділення уваги публічному управлінню в забезпеченні сталого розвитку територіальних громад. В Україні вже мала місце розробка стратегічних програм розвитку територіальних громад, жодна з яких не була реалізована та прийнята суспільством. Отже, питання розробки цілісного комплексу напрямів щодо врахування закономірностей інтеграційних процесів у розвитку країни, здійснення координації дій всіх гілок влади під час ухвалення управлінських рішень щодо соціально-економічного й екологічного розвитку країни не знайшло належного висвітлення [3, с. 188].

Проте, варто зазначити, що на даний час існуючі перспективи в сфері забезпечення сталого розвитку територіальних громад та покращення якості суспільної життєдіяльності реалізуються недостатньо ефективно, що обумовлює потребу в удосконаленні системи публічного управління у контексті сучасних кризових ситуацій.

Концептуальні засади публічного управління сталим розвитком територіальних громад полягають у збалан-

суванні нормативно-правової, інституційної, соціально-економічної та інших складових, що реалізуються через стратегічні та оперативні документи і програми. Збалансований розвиток територіальних громад має дозволити органам публічної влади вирішувати соціально-економічні завдання, проблеми збереження навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу з метою повноцінного задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь [4].

Для подолання негативних тенденцій необхідно чітко усвідомити кожну проблему та запровадити конкретні заходи з розроблення і виконання стратегій і цільових програм розвитку територіальних громад на державному, регіональному та місцевому рівнях. З цієї метою з боку Президента, Уряду та Верховної Ради України має бути всебічна підтримка різних форм співробітництва: державно-приватного партнерства, розвитку соціально відповідального підприємництва та інше на засадах протекціонізму. Для задоволення потреб сільського населення у якісних послугах в селах доцільно розвивати обслуговуючі кооперативи, які надаватимуть своїм членам житлово-комунальні, будівельні, ремонтно-експлуатаційні, фінансово-кредитні, логістичні, лікувально-відновлювальні, соціально-реабілітаційні, туристичні, рекреаційні та інші соціальні й побутові послуги за собівартістю [1, с. 13].

В Україні сучасні проблеми сталого розвитку територіальних громад вказують на важливість їх вирішення за допомогою підготовки та ухвалення стратегічних рішень, необхідність упровадження найкращих практик публічного управління та адміністрування, збалансування соціально-економічних та екологічних інтересів суб'єктів політики розвитку територіальних громад, удосконалення кадрового забезпечення, належної підготовки фахівців, які мають знати теоретичні основи публічного управління та адміністрування, особливості системи органів публічної влади в Україні, вміти визначати напрями удосконалення публічного управління та адміністрування, використовувати вітчизняний і зарубіжний досвід у цій сфері, формулювати цілі та основні напрями діяльності органів публічної влади, виявляти та розв'язувати сучасні проблеми забезпечення сталого розвитку територіальних громад. Зважаючи на це, потребують удосконалення освітньо-професійні програми у галузі публічного управління та адміністрування в контексті забезпечення сталого розвитку територіальних громад [3, с. 200].

Відтак, публічне управління в Україні повинне пристосовуватися до сучасних викликів, а також систематично використовувати сучасні підходи до розробки документації державного планування зважаючи на існуючі проблеми в сфері сталого розвитку територіальних громад. Тому, на даний час доволі актуальним є зосередження уваги на процесі підготовки, ухвалення та виконання управлінських рішень в даній сфері. Так, спеціалісти в сфері публічного управління повинні досконало розумітися на порядку підготовки та прийняття управлінських рішень, їх інформаційному забезпеченні, а також на розробці та можливостях впровадження заходів, спрямованих на забезпечення високого рівня ефективності управлінських рішень в органах державної та місцевої влади.

**ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ
НАПРЯМІ**

Таким чином, на основі вище наведеного можна дійти висновку, що на сьогоднішній день в Україні все більше зростає роль публічного управління сталим розвитком територіальних громад, оскільки актуалізується проблема підготовки, прийняття та виконання управлінських рішень у контексті сучасних кризових ситуацій. Сучасні зміни у національній економіці потребують розв'язання чимало кількості проблем в соціальній, економічній та екологічній сферах за рахунок удосконалення публічного управління сталим розвитком територіальних громад. Цього можна досягти шляхом удосконалення законодавчої та організаційної бази публічного управління та надання публічних послуг; забезпечення своєчасної реакції державних та місцевих органів влади на виникнення соціально-економічних і екологічних проблем; забезпечення тісної співпраці між публічними органами влади та громадськістю; удосконалення процесу розробки прогнозно-програмної документації та здійснення стратегічного екологічного оцінювання державного планування; удосконалення процесу підготовки спеціалістів в галузі публічного управління шляхом покращення освітньо-професійних програм стосовно забезпечення сталого розвитку територіальних громад. Крім цього, доволі гостро постає необхідність у розробці Стратегії публічного управління сталим розвитком територіальних громад в Україні. Водночас в процесі вирішення проблем у сфері публічного управління сталим розвитком територіальних громад в Україні необхідно брати до уваги практику зарубіжних країн, зокрема в контексті створення належних публічних органів влади, які змогли б посилити координаційні зв'язки між усіма інститутами публічної влади у сфері сталого розвитку територіальних громад.

Література:

1. Васильєва Н.В., Васильєва О.І., Приліпко С.М. Публічне управління сталим розвитком територій. Збірник наукових праць ЛОГОС. 2020. № 2. С. 12—14.
2. Ковбасюк Ю.В. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наукова доповідь. Київ: НАДУ, 2014. 128 с.
3. Пастух К. Публічне управління та адміністрування в забезпеченні сталого розвитку територій: теоретико-організаційний аспект. Державне управління. 2022. № 1 (11). С. 186—206.
4. Приліпко С.М. Розвиток обслуговуючої кооперації сільських територій: теорія та практика: монографія. Київ: ТОВ "Август Трейд". 2019. 372 с.
5. Про затвердження Концепції сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1999 р. № 1359-XIV. URL: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359'14](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359%2014).
6. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.
7. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади

в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 33-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

8. Шаров Ю.П. Управління змінами в публічному адмініструванні: навч. посіб. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2012. 148 с.
9. Latynin M., Pastukh K., Tarasenko D., Shevchenko S., Munko A. Public administration in the economic sphere in Ukraine: strategic approach. Estudios de Economia Aplicada. 2021. Vol. 39. № 5.
10. Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. Annex to A/42/427. Development and International Co-operation: Environment. 1987. URL: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

References:

1. Vasyliieva, N.V., Vasyliieva, O.I. and Prylipko, S.M. (2020), "Public management of sustainable development of territories", Zbirnyk naukovykh prats ЛОГОС, vol. 2, pp. 12—14.
2. Kovbasiuk, Yu.V. (2014), Mistseve samovriadvannia v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni napriamy modernizatsii [Local self-government in Ukraine: current state and main directions of modernization], Kyiv, Ukraine.
3. Pastukh, K. (2022), "Public management and administration in ensuring sustainable development of territories: theoretical and organizational aspect", Derzhavne upravlinnia, vol. 1 (11), pp. 186—206.
4. Prylipko, S.M. (2019), Rozvytok obsluhovuiuchoi kooperatsii silskykh terytorii: teoriia ta praktyka [Development of service cooperation in rural areas: theory and practice], Kyiv, Ukraine.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), Resolution "On the approval of the Concept of sustainable development of settlements", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359'14> (Accessed 29 June 2023).
6. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennyanacionalnoyi-eko-a179> (Accessed 29 June 2023).
7. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Order "On the approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (Accessed 29 June 2023).
8. Sharov, Yu.P. (2012), Upravlinnia zminamy v publichnomu administruvanni [Management of changes in public administration], Dnipropetrovsk, Ukraine.
9. Latynin, M., Pastukh, K., Tarasenko, D., Shevchenko, S. and Munko A. (2021), "Public administration in the economic sphere in Ukraine: strategic approach". Estudios de Economia Aplicada, vol. 39.
10. UN Documents (1987), "Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. Annex to A/42/427. Development and International Co-operation: Environment", available at: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm> (Accessed 29 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 09.09.2023 р.

Т. С. Аксьонова,
аспірант, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9207-5170>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.221

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Т. Aksonova,
Postgraduate student, Educational and Scientific Institute of Public Administration
and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE ORGANIZATIONAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATION AS AN INSTRUMENT OF PUBLIC POLICY WHILE ENSURING FINANCIAL SECURITY

Метою статті є дослідження організаційного механізму публічного управління як інструменту публічної політики та пошук шляхів його удосконалення при забезпеченні фінансової безпеки.

Розглянуто питання існуючих в наукових колах різних трактовок поняття державної та публічної політики. Акцентовано увагу на тому, що слід зважати на досить дієву складову публічної політики – публічне управління, яке передбачає собою комплекс механізмів, у результаті реалізації яких досягається максимальна результативність публічної політики у відповідних сферах.

Надано авторське визначення публічної політики, що є в першу чергу, системою дій органів державної влади (інституції), наділених нормами національного законодавства повноваженнями, що реалізуються через певні настанови та заходи, спрямованих на досягнення поставлених стратегічних цілей у відповідних сферах діяльності. При цьому публічною така політика робить її саме на етапі взаємодії органів державної влади з представниками громадськості через механізми прийняття рішень та програм і заходів із реалізації такої політики, що є ефективною в досягненні спільних для державних органів та громадськості цілей.

Проаналізовано елементи публічного управління, та визначено ключові елементи організаційного механізму публічного управління такі як суб'єкти управління, об'єкти та нормативно-правова база, що регламентує методи та способи функціонування як суб'єктів відносин, так і організаційну структуру об'єктів забезпечення публічної політики у певній сфері діяльності.

Надано авторське визначення організаційного механізму публічного управління при забезпеченні фінансової безпеки як сукупності цілеспрямованих заходів, які базуються на нормативно-правовому підґрунті, розробляються і впроваджуються органами державної влади та реалізуються суб'єктами забезпечення фінансової безпеки, у взаємодії з представниками громадськості, та спрямовані на досягнення фінансової стабільності, соціального розвитку та забезпечення фінансової безпеки в усіх сферах функціонування публічної політики.

Обґрунтовано думку, що у часи глобалізації, зміни в світовій політиці або економіці вносять подекуди швидкі корективи в національну політику та економіку. Тому публічна політика, в організації свого функціонування та побудови ефективної структури, повинна бути стратегічно-налаштованою, відповідати тенденціям розвинутих держав, зокрема слідувати шляхом розвитку країн Європейського Союзу (зважаючи на зобов'язання України щодо вступу в ЄС) та вести політику, спрямовану на дієві зміни та ефективне управління.

Проаналізовано принципи ефективності організаційного механізму публічного управління. Запропоновано заходи з удосконалення основних функцій організаційного механізму публічного управління задля ефективної реалізації публічної політики при забезпеченні фінансової безпеки.

The purpose of the article is to study the organizational mechanism of public administration as an instrument of public policy and to find ways of its improvement while ensuring financial security.

The issue of various interpretations of the concept of state and public policy existing in scientific circles is considered. The attention is paid on the fact that a fairly effective component of public policy – public administration, should be taken into account, which involves a complex of mechanisms, as a result of which the maximum effectiveness of public policy in the appropriate spheres is achieved.

The author's definition of public policy is provided, which is primarily a system of actions of state authorities (institutions), empowered by the norms of national legislation, which are implemented through certain guidelines and measures aimed at achieving the set strategic goals in the appropriate spheres of activity. At the same time, such a policy becomes public precisely at the stage of interaction between state authorities and public representatives through decision-making mechanisms and programs and measures for the implementation of such policies, which are effective in achieving common goals for state authorities and the public.

The elements of public administration are analyzed, and the key elements of the organizational mechanism of public administration were determined, such as administration subjects, objects, and the regulatory legal framework that regulates the methods and ways of functioning of both the subjects of relations and the organizational structure of the objects of providing public policies in a certain field of activity.

The author's definition of the organizational mechanism of public administration while ensuring financial security is given as a set of purposeful measures, which are based on the regulatory and legal basis, are developed and implemented by state authorities and are implemented by subjects of ensuring financial security, in cooperation with representatives of the society, and are aimed at achieving financial stability, social development and ensuring financial security in all spheres of public policy functioning.

It is well-founded that in times of globalization, changes in world politics or economy sometimes make quick adjustments to national politics and economy. Therefore, public policy, in the organization of its functioning and the construction of an effective structure, should be strategically oriented, correspond to the trends of developed countries, in particular, follow the path of development of the European Union countries (taking into account the obligations of Ukraine to join the EU) and conduct a policy aimed at effective changes and effective administration.

The principles of effectiveness of the organizational mechanism of public administration are analyzed. Measures to improve the main functions of the organizational mechanism of public administration for the effective implementation of public policy while ensuring financial security are proposed.

Ключові слова: публічне управління, організаційний механізм, механізм публічного управління, забезпечення фінансової безпеки держави.

Key words: public administration, organizational mechanism, mechanism of public administration, ensuring the financial security of the state.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Забезпечення фінансової безпеки держави є процесом ефективної взаємодії органів державної влади та

громадськості з метою вчасного виявлення загроз і мінімізації ризиків фінансовій безпеці та забезпечення заходів, спрямованих на зменшення або ліквідацію наслідків від їх настання задля досягнення фінансової стабільності країни. Забезпечується зазначений процес шляхом застосування механізмів публічного управлін-

ня. У свою чергу, механізм публічного управління розглядають як сукупність механізмів державного управління, механізмів управління органів місцевого самоврядування (механізми самоврядування), а також механізмів участі громадськості в управлінні [7, с. 895].

Необхідно зауважити, що переважна більшість вітчизняних науковців порівнюють поняття "державної політики" і "публічної політики", а відповідно — "державного управління" і "публічного управління" та їх елементів. Адже "державна політика" і "публічна політика" можуть як ототожнюватися, так і становити різні поняття залежно від механізму їх вироблення [12, с. 110]. А отже без розкриття сутності категорій "публічної політики" та "публічного управління" неможливо в подальшому розглядати механізми їх реалізації. Зокрема організаційний механізм безпосередньо потребує чіткого визначення його сутності, оскільки від зазначеного механізму залежить, як органи державної влади будуть реалізовувати свою політику, спрямовану на забезпечення фінансової стабільності, соціального та економічного розвитку та підтримання безпекового середовища у цих сферах.

Також необхідно зважати на організацію процесу управління, адже саме проблемність організації управління зумовила необхідність впровадження якісно нових форм реалізації державної політики [15, с. 107], та логічно призвела до його трансформації у публічну політику, що враховує інтереси усіх сторін та спрямована на досягнення спільних цілей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Поступова трансформація державної політики в публічну до цього часу не припиняє дискусії, що точаться серед вітчизняних та іноземних науковців на тему спільних та відмінних понять між "державною політикою" та "публічною політикою". Так, Телешун С. О., Ситник С. В., та Рейтерович І. В. у своїх спільних дослідженнях стверджують, що такими складовими є [16]:

механізм формування політики, який у публічній політиці завжди забезпечує можливість представлення та узгодження позицій заінтересованих сторін у прийнятті політичного, політико-управлінського рішення;

механізм прийняття рішень та програм (вироблення політики) через ряд параметрів: спосіб, у який актуалізується проблема і набуває статусу суспільнозначимої; наскільки зацікавлені сторони мають можливість користуватися каналами доступу до прийняття рішень; чи є ці канали; чи існують зворотні зв'язки між суб'єктом і об'єктом прийняття рішень тощо.

Зазначені науковці розкриваючи тему публічної політики, досліджують відповідно і поняття "механізм публічного управління", а також його класифікацію.

Крім того серед вітчизняних науковців, що вивчають механізми публічного управління слід відзначити

таких, як Г. В. Атаманчук, В. Д. Бакуменко, Н. Р. Нижник, О. Г. Пухкал, О. М. Рудакевич та інші.

Нажаль питання реалізації організаційного механізму публічного управління при забезпеченні фінансової безпеки України майже не досліджується вітчизняними науковцями, що і спонукало до вивчення та розкриття обраної теми.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Отже метою статті є дослідження організаційного механізму публічного управління як інструменту публічної політики та пошук шляхів його удосконалення при забезпеченні фінансової безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Фінансова безпека держави — це запорука стабільності національної економіки та надійності фінансової системи держави, що формує основу її цілісності та безпосередньо впливає на рівень економічного зростання країни, захист фінансових інтересів громадян та підприємств, а також здатність держави виконувати свої фінансові зобов'язання. Зважаючи на визначені відповідно до Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, основні завданнями у сфері забезпечення економічної безпеки, складовою якої є фінансова безпека, можна виділити ключові завдання її забезпечення. А саме:

забезпечення стійкості від зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз фінансовим інтересам держави та інтересам її громадян;

збереження та розвиток фінансової стабільності країни з урахуванням Стратегічних цілей розвитку держави та виконання безпекових зобов'язань;

гарантування фінансової незалежності та здатності до захисту національних фінансових інтересів на усіх рівнях забезпечення публічної політики.

У свою чергу, досягнення таких умов неможливе без ефективного впровадження публічної політики, що є політикою органів публічного управління заснованою на механізмах публічного узгодження інтересів заінтересованих сторін та спрямована на досягнення суспільнозначимих цілей та вирішення суспільноважливих задач [16].

При цьому на думку Рудакевича О. М. визначення поняття "публічної політики" подекуди координально відрізняється у поглядах європейських та американських дослідників. Так, в США наголошується на тому, що публічна політика здійснюється через дію держави, урядових чиновників, держапарату в умовах функціонування демократії, громадянського суспільства, політичного плюралізму, конкуренції та децентралізації; у Європі, у свою чергу, це — вироблення політико-управлінських рішень державою за умов демократичної участі всіх груп населення, їх організацій, узгодження інтересів, комплексне бачення проблеми та її розв'язання через політичну дію уряду [13, с. 260—261].

Вітчизняним науковцям також притаманні розрізнені погляди на поняття публічної політики, адже це

поняття формувалось не одне десятиріччя, та часто взагалі виходить або порівнюється із поняттям державної політики, в залежності від механізму прийняття рішень та програм реалізації цієї політики.

Проте на думку авторів дослідження публічна політика — це в першу чергу, система дій органів державної влади (інституції), наділених нормами національного законодавства повноваженнями, що реалізуються через певні настанови та заходи, спрямованих на досягнення поставлених стратегічних цілей у відповідних сферах діяльності. При цьому публічною така політика робить її саме на етапі взаємодії органів державної влади з представниками громадськості через механізми прийняття рішень та програм і заходів із реалізації такої політики, що є ефективною в досягненні спільних для державних органів та громадськості, цілей.

Таким чином публічна політика характеризується пошуком нових методів підвищення ефективності державного управління через цілеспрямоване заохочення та стимулювання участі зацікавлених сторін до прийняття рішень, шляхом запровадження ефективних механізмів їх впровадження [3, с. 95].

Наразі актуалізується необхідність розвитку публічної політики як відкритого прозорого процесу прийняття владних політико-управлінських рішень, відкритого для всіх суб'єктів, заінтересованих у вирішенні суспільно значущих проблем [14].

При цьому слід зважати на досить дієву складову публічної політики таку як публічне управління, яке передбачає собою комплекс механізмів, у результаті реалізації яких досягається максимальна результативність публічної політики у відповідних сферах. Тобто публічна політика реалізується через публічне управління. При цьому публічне управління, передбачає впровадження ефективних методів формування політики шляхом залучення громадянського суспільства до процесу реалізації публічної політики та прийняття управлінських рішень через дієве комплексне використання відповідних механізмів.

Адже механізми впровадження публічної політики є складовою частиною системи управління та включають сукупність форм, методів, інструментів, принципів, функцій, визначають спосіб їх застосування суб'єктом управління по відношенню до об'єкта управління шляхом створення належних умов для розвитку громадянського суспільства [6]. При цьому "механізм управління" — це сукупність взаємопов'язаних методів, засобів і принципів управління, що створюють організаційну основу і забезпечують досягнення цілей управління в системі [9].

Робимо висновок, що механізми публічного управління є невід'ємними складовими системи публічного управління, які безпосередньо впливають на чинники ефективності функціонування її суб'єктів та спрямовані на досягнення стратегічних цілей щодо стабільності та розвитку як держави у цілому так і забезпечення добробуту та соціального захисту населення, зокрема.

Одним із таких механізмів публічного управління є організаційний механізм. На думку вітчизняного дослідника організаційні механізми є лише системою суб'єктів, уповноважених забезпечувати реалізацію

впливу громадськості на публічну політику та акцептувати такий вплив, забезпечувати зворотний зв'язок між суб'єктами публічної політики та громадськістю, доводячи до відома останньої результати втілення її пропозицій, рішень тощо [6]. Інші дослідники, вважають, що організаційний механізм — це всі організаційні та розпорядчі дії, які є взаємозалежними і в сукупності забезпечують виконання досягнення поставлених цілей [5].

Однак, на думку авторів дослідження організаційний механізм передбачає собою саме сукупність елементів, які функціонують у взаємодії між собою та діяльність яких спрямована на досягнення ефективних соціально-політичних результатів публічного управління.

Отже для проведення більш глибокого аналізу та дослідження поняття організаційного механізму публічного управління необхідно детально розглянути його елементи та їх взаємодію (рис. 1).

Робимо висновок, що хоча однакового переліку таких елементів не існує, проте на думку авторів дослідження ключовими елементами організаційного механізму публічної управління є самі суб'єкти управління, його об'єкти та нормативно-правова база, що регламентує методи та способи функціонування як суб'єктів відносин, так і організаційну структуру об'єктів забезпечення публічної політики у певній сфері діяльності. Адже основним призначення організаційних елементів у складі комплексного механізму управління є формування і посилення організаційного потенціалу суб'єктів управління як складової частини системи управління [6].

Крім того необхідно більш детально зупинитися на функціях публічного управління [4, с. 25]:

прогнозування (засіб прийняття управлінських рішень задля визначення змісту соціальних процесів, стану учасників управління шляхів і строків досягнення цілей управління, фіксуються можливі напрямки досягнення цілей публічного управління);

планування (визначення напрямків та завдань розвитку публічного управління на відповідний період, його методів і засобів їх реалізації, строків виконання визначених цілей, матеріальних ресурсів, необхідних для їх досягнення, кількісних і якісних показників розвитку процесів у системі публічного управління);

регулювання (забезпечення зв'язків між структурними елементами управлінських систем через встановлення правил, нормативів, стандартів до того чи іншого виду управлінської системи, які є обов'язковими для всіх учасників цієї системи. Метою регулювання є створення необхідних економічних, правових та організаційних умов діяльності управлінських систем);

координація (налагодження взаємодії між відповідними структурними підрозділами, ланками управлінських систем, забезпечуються єдність та впорядкованість усіх стадій управлінської діяльності);

облік (збирання, оброблення, аналіз та зберігання інформації про стан та динаміку розвитку управлінської системи, стан матеріальних можливостей учасників публічного управління, прийняті управлінські рішення і результати їх виконання);

контроль (виявлення помилок у процесі управління, їх своєчасне виправлення і недопущення повторення; забезпечення відповідності між поставленими планами і фактичними діями).

При цьому необхідно враховувати, що організаційний механізм публічного управління є ефективним за рахунок дотримання наступних принципів:

організаційна структура відповідає обраній стратегії, цілям;

організаційна структура відповідає тому середовищу, в якому вона функціонує;

діє в межах та відповідно до діючого законодавства;

ефективно реалізує функції та завдання, відповідно до нормативно-правового підґрунтя;

відсутні протиріччя між елементами організаційної структури.

Додатково необхідно враховувати, що у часи глобалізації, зміни в світовій політиці або економіці вносять подекуди швидкі корективи в національну політику та економіку. Тому публічна політика, в організації свого функціонування та побудови ефективної структури, повинна бути стратегічно-налаштованою, відповідати тенденціям розвинутих держав, зокрема слідувати шляхом розвитку країн Європейського Союзу (зважаючи на зобов'язання України щодо вступу в ЄС) та вести політику, спрямовану на дієві зміни та ефективне управління.

Не є виключенням і фінансова безпека як запорука стабільності функціонування країни як на державному рівні так і в міжнародних відносинах. Тому автори пропонують розглянути організаційний механізм публічного управління при забезпеченні фінансової безпеки як сукупність цілеспрямованих заходів, які базуються на нормативно-правовому підґрунті, розробляються і впроваджуються органами державної влади та реалізуються суб'єктами забезпечення фінансової безпеки, у взаємодії з представниками громадськості, та спрямовані на досягнення фінансової стабільності, соціального розвитку та забезпечення фінансової безпеки в усіх сферах функціонування публічної політики.

Більшість науковців у своїх напрацюваннях часто об'єднують поняття організаційного та правового механізмів публічної політики, у зв'язку з тим, що забезпечення впровадження та функціонування організаційного механізму найчастіше реалізується через законодавчі норми. Адже з метою дієвої реалізації усіх

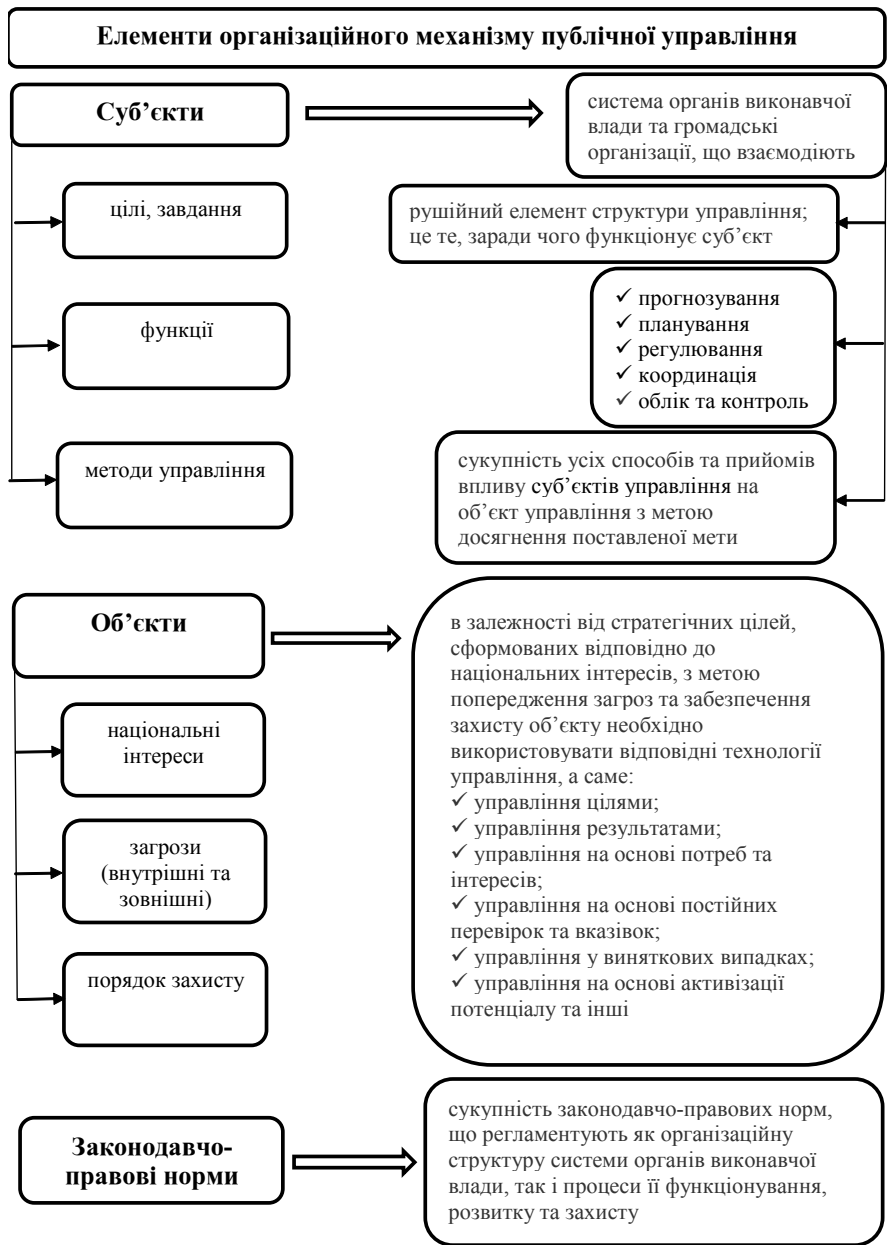

Рис. 1. Елементи організаційного механізму публічної управління

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [1, с. 167; 3, с. 95; 4, с. 25; 8].

функцій організаційного механізму публічного управління при забезпеченні фінансової безпеки, необхідно створювати ефективне законодавче підґрунтя, що базується на принципах верховенства права.

Оскільки лише легітимізація будь-яких управлінських рішень, забезпечення взаємодії органів державної влади та громадських організацій, у тому числі громадянського суспільства, у межах законодавчих норм, дозволить досягнути прийняття ефективних управлінських рішень, впроваджувати надійні організаційні заходи та спрямовувати спільні дії на досягнення максимального соціального росту, який не можливий без безпекової складової [3, с. 96]. Адже, гнучке поєднання методів, засобів, диференційованих способів впливу, технологій та інструментів для виконання функцій стосовно чітко окреслених цілей дозволяє досягти зближення

Таблиця 1. Заходи з реалізації організаційного механізму публічного управління при забезпеченні фінансової безпеки

Функції	Заходи	Очікувані результати
прогнозування	створення дорадчих органів при міністерствах, відомствах та інших державних та правоохоронних органах (суб'єктів забезпечення фінансової безпеки) з питань проведення роботи з прогнозування функціонування безпекового напрямку у сфері діяльності суб'єкта, з урахуванням: ризиків та загроз, що виникають або можуть виникнути (зовнішніх та внутрішніх), строків прогнозування (довго-, середньо- та короткострокових), із визначенням індикаторів та критеріїв моніторингу фінансової стійкості, що будуть максимально ефективно відповідати напрямку функціонування суб'єкта та дозволить коригувати завдання у відповідній сфері	забезпечено функціонування механізму прогнозування з питань безпекового сектору у сфері фінансової системи з урахуванням усіх наявних загроз та можливих майбутніх ризиків, як внутрішніх так і зовнішніх
	ініціювання суб'єктом забезпечення фінансової безпеки проведення у рамках науково-дослідних робіт аналізу та передбачень майбутніх тенденцій, подій та викликів, що можуть вплинути на ефективність та результативність управлінського процесу, а також з метою фіксації можливих напрямків досягнення цілей публічного управління при забезпеченні безпеки	забезпечено механізм прогнозування прийняття управлінських рішень задля досягнення дієвих соціально-економічних процесів і строків реалізації завдань управління, зокрема безпекового питання
планування	розроблення та реалізація суб'єктами забезпечення фінансової безпеки у межах діючих Стратегій у сфері забезпечення безпеки, деталізованих планів заходів щодо активізації розвитку публічного управління у межах та сферах компетенції на відповідні періоди; визначення та затвердження на рівні розпорядчих документів строків виконання визначених завдань та заходів, кількісних і якісних показників розвитку процесів у системі публічного управління	реалізовано деталізовані плани заходів щодо активізації розвитку публічного управління у межах та сферах компетенції суб'єктів забезпечення фінансової безпеки
	закладення в річних планах суб'єкта реалізації публічної політики матеріальних ресурсів, необхідних для їх досягнення (план основних заходів органу виконавчої влади, плану річних закупівель, галузеві програми розвитку тощо)	забезпечено реалізацію заходів, передбачених деталізованими планами
регулювання	забезпечення ефективного регулювання у фінансовій сфері, відповідно до цілей фінансової політики, фінансових можливостей держави, а також проведення аналізу внутрішнього фінансового ринку та нерезидентів, що здійснюють свою діяльність у секторі фінансового ринку, мінімізації використання готівкової іноземної валюти на території України тощо	забезпечено функціонування механізму регулювання безпекового питання на усіх рівнях управління та забезпечено зв'язки між структурними елементами управлінських систем
	забезпечення адміністративно - правового регулювання у всіх сферах суспільних відносин та реформування системи правоохоронних органів відповідно до стандартів європейського законодавства задля оптимізації їх діяльності із забезпечення фінансової безпеки України	побудовано якісно нову модель публічного управління при забезпеченні фінансової безпеки
координація	зміцнення інституційної спроможності органів, що здійснюють державне регулювання національної економіки, посилення прозорості та відкритості у їх діяльності	приведено організаційну структуру суб'єктів та нормативно-правову базу з питань забезпечення фінансової безпеки та функціонування суб'єктів її забезпечення у відповідність до міжнародних стандартів
	створення з метою упорядкування управлінських процедур та налагодження конструктивного діалогу між усіма суб'єктами забезпечення фінансової безпеки координаційних рад з безпекових питань, зокрема здійснення координації діяльності суб'єктів забезпечення фінансової безпеки, удосконалення механізмів їх функціонування, налагодження міжнародної взаємодії тощо	забезпечено взаємодію та координацію між усіма суб'єктами забезпечення фінансової безпеки з метою упорядкування управлінських процедур
облік	налагодження координації між усіма суб'єктами забезпечення фінансової безпеки з метою урегулювання питань взаємодії, у тому числі шляхом розроблення спільних нормативно-правових та нормативно-розпорядчих актів	
	збирання, оброблення, аналіз та зберігання інформації про стан фінансової безпеки за результатами прийнятих управлінських рішень і результатів їх виконання	забезпечено функціонування прозорої системи постійного моніторингу фінансової стійкості на основі індикаторів (розроблених внутрішніх та визначених діючим законодавством, зокрема Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року)
контроль	запровадження системи здійснення постійного моніторингу ключових показників сектору фінансової безпеки (ринку фінансових послуг, бюджетних та податкових показників тощо)	
	проведення постійного моніторингу фінансової стійкості шляхом відслідковування рівня критичних меж за індикаторами фінансової безпеки	
	посилення контролю за основними напрямками забезпечення фінансової безпеки (цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів, дотриманням індикативних прогнозних показників державного бюджету, умов і правил функціонування на фондовому ринку тощо)	посилено контроль за основними напрямками забезпечення фінансової безпеки
контроль	убезпечення національної фінансової системи від легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення	удосконалено роботу суб'єктів забезпечення фінансової безпеки з протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення
	проведення щорічної оцінки стану фінансової безпеки на усіх рівнях її забезпечення з метою недопущення прийняття рішень, які призводитимуть до виходу індикаторів фінансової безпеки за критичні межі для подальшого врахування у процесі стратегічного і бюджетного планування на усіх рівнях публічного управління	запроваджено методики щорічної оцінки стану фінансової безпеки та використання її результатів для формування основних напрямків і заходів економічної політики

Джерело: сформовано на основі [2, 3, 11].

організаційного та правового механізмів, яке в сукупності надає механізму державного управління реальної/достовірної ефективності [10, с. 64].

Не менш важливо під час реалізації організаційного механізму публічного управління при забезпеченні фінансової безпеки дотримуватись таких критеріїв:

планування (визначення пріоритетів, завдань і заходів із забезпечення фінансової безпеки України, збалансованого розвитку її складових на основі оцінки безпекової обстановки та з урахуванням фінансово-економічних можливостей держави);

врахування існуючих проблем. Адже саме проблемність організації управління зумовила необхідність впровадження якісно нових форм реалізації державної політики [15, с. 107], та призвела до виникнення публічної політики, що враховує інтереси усіх заінтересованих осіб.

системної стабільності при здійсненні управління; досягнення цілей (відповідності безпековим запитам у суспільстві, громадській підтримки, використанні організаційних ресурсів тощо).

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

З огляду на зазначене публічна політика повинна бути спрямована на удосконалення механізмів її реалізації, зокрема шляхом повної синергії організаційних та правових заходів у сферах державного функціонування.

Таким чином публічна політика при забезпеченні фінансової безпеки, буде ефективною лише, якщо будуть враховані інтереси усіх суб'єктів забезпечення фінансової безпеки, і яка буде спрямована на досягнення суспільно значущих цілей, якими в контексті фінансової безпеки, є забезпечення стабільного фінансового розвитку та вирішення суспільно важливих завдань, направлених на соціальну безпеку та стабільність громадянського суспільства. Це досягається шляхом ефективного використання організаційного механізму публічного управління, закріпленого нормативно-правовою базою [3, с. 96].

Отже з метою ефективною реалізації публічної політики при забезпеченні фінансової безпеки необхідно удосконалити основні функції організаційного механізму публічного управління через запровадження наступних заходів (табл. 1).

Література:

1. Акімова Л. М. Концептуальні засади розробки механізму державного управління забезпеченням економічної безпеки держави. Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ: зб. тез доп. II Всеукр. наук.-практ. конф., 19 квіт. 2018 р., м. Херсон. Херсон: ХДАУ, 2018. С. 166—169. URL: http://www.ksau.kherson.ua/files/konferencii/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97_19.04.2018.PDF.
2. Аксьонова Т. С. Актуальні загрози та ризики фінансовій безпеці України та роль держави у її забез-

печенні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 17. С. 130—138. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.130. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2021/23.pdf.

3. Аксьонова Т. С. Організаційний механізм публічної політики як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. Незалежність України: сучасна доктрина і практика публічного управління: матеріали міжнар. круглого столу (Київ, 22 серп. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2022. 272 с. С. 95—96. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/1986/files/6f7ca417-8b30-4593-a3c0-92c795-05b382.pdf>.

4. Бородін І. Л. Функції публічного управління. Юридичний вісник. Теорія та історія держави і права. 2014. Вип. 3 (32). С. 24—29. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/statji_n3-32_2014/7.pdf.

5. Гавриляк О., Миронов Ю. Організаційний механізм управління діяльністю підприємства. Електронний науковий вісник "Керівник.ІНФО". 2012. URL: <https://kerivnyk.info/2012/04/gavryljak.html>.

6. Гомоляко О. В. Організаційно-правові механізми впровадження публічної політики в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1884>.

7. Громоздова Л. В., Маляревський В. М., Маркіна М. І., Рвач А. М. Теоретичні основи поняття "механізм публічного управління". Modern research in world science. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua". Lviv, Ukraine. 2022. С. 894—898. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modernresearch-in-world-science-10-12-07-2022-lviv-ukrayina-arhiv>.

8. Державне управління в Україні: навч. посібн. / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с. URL: <http://www.lawbook.by.ru/admin/averjanov/2-2.shtml>.

9. Державне управління: підручник: у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К.; Дніпропетровськ: НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/DERZHAVNE-UPRAVLINNYA-2012.pdf>.

10. Приходченко Л. Л. Організаційно-правовий механізм забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади. Теорія та практика державного управління. 2009. Вип. 1. С. 59—65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2009_1_11.

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року "Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року": Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.

12. Пухал О. Г., Гомоляко О. В. Публічна та державна політика: єдність та відмінності. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 24. С. 106—112. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5851&i=17>.

13. Рудакевич О. М. Публічна політика в контексті українських реалій. Наукові записки. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 3-4 (83-84). С. 255—266. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rudakevych_publiczna.pdf.

14. Ситник С. В. Політичні аспекти організації нормотворчості в Україні Відкриті очі. 2014. URL: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/search/label/%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%20%D0%A1.%D0%92.%D0%A1%D0%B8%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA>.

15. Телешун С. О., Ситник С. В., Рейтерович І. В. Публічна політика: навч. посіб. / за заг. ред. С. О. Телешуна. Київ: НАДУ, 2016. 340 с. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalnyy-posibnik-PU.pdf>.

16. Телешун С. О., Ситник С. В., Рейтерович І. В. Що таке публічна політика? Відкриті очі. 2012. URL: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2012/12/blog-post_26.html

References:

1. Akimova, L. M. (2018), "Conceptual principles of the development of the state management mechanism for ensuring the economic security of the state", *Publichne upravlinnia ta administruvannya u protsesakh ekonomichnykh reform: zb. tez dop. II Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Public management and administration in the processes of economic reforms: collection. theses add. II All-Ukrainian science and practice conf.]*, KhDAU, Kherson, Ukraine, 19 april, pp. 166—169, available at: http://www.ksau.kherson.ua/files/konferencii/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97_19.04.2018.PDF (Accessed 25 Aug 2023).

2. Aksonova, T. (2021), "Immediate threats and risks to the financial security of Ukraine and the role of the state in ensuring it", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 17, pp. 130—138, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2021/23.pdf (Accessed 25 Aug 2023). DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.130.

3. Aks'onova, T. S. (2022), "Organizational mechanism of public policy as an tool for ensuring the financial security of Ukraine", *Nezalezhnist' Ukrainy: suchasna doktryna i praktyka publichnoho upravlinnia: materialy mizhnar. kruhloho stolu [Independence of Ukraine: modern doctrine and practice of public administration: materials of the international round table]*, NNI PUDS KNU, Kyiv, Ukraine, pp. 95—96, available at: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/1986/files/6f7ca417-8b30-4593-a3c0-92c79505b382.pdf> (Accessed 25 Aug 2023).

4. Borodin, I. L. (2014), "The functions of public administration", *Yurydychnyj visnyk. Teoriia ta istoriia derzhavy i prava* vol. 3(32), pp. 24—29, available at: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/statji_n3-32_2014/7.pdf (Accessed 25 Aug 2023).

5. Havryliak, O. and Myronov, Yu. (2012), "The organizational mechanism for managing the enterprise's activities", *Elektronnyj naukovyj visnyk "Kerivnyk.INFO"*, available at: <https://kerivnyk.info/2012/04/gavryljak.html> (Accessed 25 Aug 2023).

6. Homoliako, O. (2020), "Organizational and legal mechanisms of public policy implementation in Ukraine", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1884> (Accessed 25 Aug 2023).

7. Hromozdova, L. V., Maliarevs'kyj, V. M., Markina, M. I. and Rvach, A. M. (2022), "Theoretical foundations of the concept "mechanism of public management", *Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua"*, Lviv, Ukraine, pp. 894—898 available at: <https://sci-conf.com.ua/ivmizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modernresearch-in-world-science-10-12-07-2022-lviv-ukrayina-arhiv> (Accessed 25 Aug 2023).

8. Aver'ianov, V. B. (1998), *Derzhavne upravlinnia v Ukraini [Public administration in Ukraine]*, Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine, available at: <http://www.lawbook.by.ru/admin/averjanov/2-2.shtml> (Accessed 25 Aug 2023).

9. Kovbasiuk, Yu. V. Vaschenko, K. O. and Surmin, Yu. P. (2012), *Derzhavne upravlinnia [Public administration]*, NADU, Kyiv, Ukraine, available at: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/DERZHAVNE-UPRAVLINNYA-2012.pdf> (Accessed 25 Aug 2023).

10. Prykhodchenko, L. L. (2009), "Organizational and legal mechanism for ensuring the effectiveness of public administration: theoretical and methodological principles", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1, pp. 59—65, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_1_11 (Accessed 25 Aug 2023).

11. President of Ukraine (2021), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 11, 2021 "On the Economic Security Strategy of Ukraine for the period until 2025", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

12. Puhkal, O. and Homoliako, O. (2017), "Public and state policy: unity and differences", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 24, pp. 106-112, available at: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5851&i=17> (Accessed 25 Aug 2023).

13. Rudakevych, O. M. (2018), "Public politics in the context of Ukrainian reality", *Naukovi zapysky. IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy* vol. 3—4 (83—84), pp. 255—266, available at: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rudakevych_publiczna.pdf (Accessed 25 Aug 2023).

14. Sytnyk, S. V. (2014), "Political aspects of the organization of rule-making in Ukraine", available at: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/search/label/%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%20%D0%A1.%D0%92.%D0%A1%D0%B8%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA> (Accessed 25 Aug 2023).

15. Teleshun, S. O., Sytnyk, S. V. and Rejterovych, I. V. (2016), *Publichna polityka [Public policy]*, NADU, Kyiv, Ukraine, available at: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalnyy-posibnik-PU.pdf> (Accessed 25 Aug 2023).

16. Teleshun, S. O., Sytnyk, S. V. and Rejterovych, I. V. (2012), "What is public policy?", available at: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2012/12/blog-post_26.html (Accessed 25 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 07.09.2023 р.

О. І. Кравченко,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
Національний авіаційний університет.
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-0759-6830>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.229

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

A. Kravchenko,
Postgraduate student of the Department of Public Administration,
National Aviation University

INFORMATION SECURITY AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY

У статті розглянуто наукові підходи до визначення поняття "інформаційна безпека" як складової національної безпеки. Визначено основні завдання інформаційної безпеки, виконання яких дасть можливість забезпечити інформаційний простір країни від неправдивої, неточної інформації та зберегти інформаційний суверенітет країни. Виявлено особливості інформаційних загроз, які існують у різних сферах діяльності (політичній, економічній, суспільній, військовій та науково-технічній) та впливають на стан національної безпеки.

Розглянуто нормативно-правові документи, прийняті для забезпечення інформаційної безпеки та реалізації інформаційної політики держави в умовах воєнного часу. Проаналізовано методи протидії інформаційним загрозам (превентивні та оперативні), використання яких дасть можливість не допускати виникнення інформаційної загрози та попередити її формування на початковому етапі. Запропоновано варіанти забезпечення інформаційної безпеки, зокрема необхідність створення власної моделі інформаційного простору державного рівня та забезпечення розвитку інформаційного суспільства; підвищення конкурентоспроможності власної інформаційної продукції та інформаційних послуг, а також інтегрування України до міжнародного інформаційного простору.

The article examines the categorical and conceptual apparatus related to ensuring information security as a component of national security. Scientific approaches to defining the concept of "information security" are revealed. It has been established that information security is considered as a state of protection of the information space and the national interests of the country in this space; the process of managing information threats and dangers to ensure the information sovereignty of the state; functions of the state; a component of national security.

The main tasks of information security have been determined, the implementation of which will make it possible to ensure the country's information space from false and inaccurate information and preserve the country's information sovereignty.

The specifics of information threats that exist in various spheres of activity (political, economic, social, military, and scientific and technical), which generally affect the state of national security, have been identified. In particular, the position is given that the main information threat in the field of national security is the threat of negative external influence on the information environment of the country, the information consciousness and subconsciousness of a person with the aim of imposing one's own views, values and positions to control the behavior of society. It has been proven that in fact such external negative influence is a real threat to the country's sovereignty, especially in wartime conditions.

The methods of countering information threats (preventive and operative) have been analyzed, the use of which will make it possible to prevent the emergence of an information threat and to prevent its formation at the initial stage, using means and resources for its neutralization.

The regulatory documents adopted to ensure information security and the implementation of information policy in wartime conditions are considered. It has been established that the change in the legislation provides for the prohibition of dissemination during martial law of information of a dangerous nature for society, and the establishment or strengthening of various types of liability for violation of such a prohibition.

Attention is focused on the need to ensure information security in the conditions of a hybrid war, in particular by creating an own model of the information space at the state level and ensuring the development of an information society; increasing the competitiveness of its own information products and information services, as well as the integration of Ukraine into the international information space.

Ключові слова: державна політика, інформація, інформаційна безпека, національна безпека, інформаційний суверенітет, інформаційні загрози, інформаційний простір.

Key words: public policy, information, information security, national security, information sovereignty, information threats, information space.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодні перед нашою країною стоїть надзвичайно важливе завдання із забезпечення національної безпеки та державного суверенітету, адже саме від цього залежить розвиток суспільства та функціонування держави. В умовах російської військової агресії нового змісту та особливостей набуває інформаційна війна, результати якої зокрема впливають на маніпулювання свідомістю громадян та розпалювання між ними недовіри та ворожнечі; дезінформація про роботу органів влади та їх дискредитація; ініціювання масових заворушень, мітингів та страйків тощо.

Тому в умовах російсько-української війни досить актуальним залишається питання розгляду інформаційної безпеки як складової національної безпеки України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зазначена проблематика перебуває в полі зору багатьох учених. Зокрема різні аспекти та особливості забезпечення інформаційної безпеки висвітлювали у своїх наукових працях такі автори як: І. Боднар, С. Глобенко, У. Ільницька, В. Кононенко, В. Кривцов, Н. Литвин, Т. Слінько, Т. Ткачук, Я. Чмир, О. Штельмах та інші.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної статті є дослідження особливостей інформаційної безпеки як складової національної безпеки країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні для більшості країн світу питання забезпечення національної безпеки є пріоритетним, адже від цього залежить економічний розвиток країни та добро-

бут її населення. Сама ж система національної безпеки поєднує в собі різні сфери безпеки, зокрема політичну, військову, кадрову, економічну, екологічну, соціальну, продовольчу і, звичайно ж, інформаційну [12].

Відповідно в умовах російської військової агресії Україна більш активно здійснює різноманітні заходи для забезпечення своєї національної безпеки. Одними з таких заходів є забезпечення інформаційної безпеки шляхом формування ефективної державної інформаційної політики на засадах демократичної правової держави із розробкою та прийняттям нормативно-правових документів, зокрема національних доктрин, стратегій, концепцій та програм.

У сучасних реаліях ми бачимо, що роль інформації, спосіб її висвітлення та представлення громадськості є надзвичайно важливою, оскільки вона фактично є інформаційною зброєю. Інформація може формувати та розпалювати у суспільстві як внутрішні протиріччя, так і протиріччя та війни між країнами, або ж дозволяє встановлювати дружні стосунки [17].

На основі аналізу літературних джерел встановлено, що одні науковці вважають інформаційну безпеку — станом захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави [10]. Інші вчені трактують інформаційну безпеку як стан інформаційного середовища, що забезпечує задоволення інформаційних потреб суб'єктів інформаційних відносин, безпеку інформації і захист суб'єктів від негативної інформаційної дії [11].

У той же час, на думку Кривцова В. Ю., інформаційну безпеку можна розглядати як стан захищеності інформаційного простору та національних інтересів країни в цьому просторі; процес управління інформаційними загрозами та небезпеками для забезпечення інформаційного суверенітету держави; функції держави; складової частини національної безпеки [8].

Слід акцентувати увагу на тому, що Конституцію України передбачено, що найважливішими функціями дер-

жави є захист її суверенітету і територіальної цілісності, а також забезпечення інформаційної безпеки держави.

У той же час, у Стратегії інформаційної безпеки наведено наступне трактування поняття "інформаційна безпека України" — це "складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії завданню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом" [13].

Ми дотримуємося думки про те, що інформаційна безпека — це збалансований стан функціонування та взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави, з метою формування та розвитку інформаційного середовища в інтересах людини, суспільства та держави, а також досягнення мінімізації впливу в інформаційному просторі негативних чинників на національні інтереси держави та її громадян. Отже забезпечення інформаційної безпеки включає не тільки забезпечення інтересів країни, а й інтересів, прав і свобод кожного її громадянина. Ми підтримуємо думку науковців, що достовірність, точність, доступність інформації, контроль за її правдивістю та непоширеністю дезінформації, захист інформаційного простору від маніпуляцій є основою інформаційної безпеки сьогодення [17].

Аналіз літературних джерел та нормативно-правових документів дає нам можливість стверджувати, що основними завданнями інформаційної безпеки є [8, 13, 15]:

— створення умов для забезпечення інформаційного суверенітету України шляхом формування та реалізації державної політики інформаційної безпеки, а також формування нормативно-правової бази та економічних чинників для розвитку інформаційного середовища та інформаційної інфраструктури;

— здійснення ефективних заходів щодо наповнення інформаційного простору достовірною інформацією про Україну, у т.ч. шляхом залучення засобів масової інформації та недопущення втручання у їх діяльність, переслідування чи дискримінації, а також забезпечення захисту інформаційного простору від монополізації;

— проведення постійного моніторингу стану інформаційної безпеки для попередження шкідливого впливу загроз і небезпек як всередині країни, так і ззовні, у т.ч. виявлення та запобігання інформаційної небезпеки та інформаційних атак на діяльність органів публічної влади тощо.

Виділяють чотири групи інформаційних небезпек для суспільства і держави, які виникають у наслідок розвитку науково-технічного прогресу [3]:

1) розвиток програмування (комп'ютерна система банків даних знань і інформаційні ресурси, комп'ютерні ігри) здатний впливати на людську психіку і інформаційно-технологічні державні структури;

2) формування нового виду правопорушень: махінації з банківськими операціями; порушення порядку у комп'ютерній сфері; протизаконне копіювання технологічних рішень тощо;

3) постійний електронний контроль стану життя населення країни (здоров'я, активність соціального плану, політичні настрої, відносини між людьми, фінансове забезпечення громадян) через використання інформаційних технологій;

4) підвищення впливу ЗМІ на політичні процеси, роботу владного механізму.

Отже, як бачимо, в умовах науково-технічного прогресу, використання комп'ютерної техніки, соціальних мереж потенційна вразливість суспільства та суспільних процесів від інформаційного впливу надзвичайно зростає. Інформація та спосіб її подачі може призвести до великомасштабних аварій, військових конфліктів, дезорганізації публічного управління тощо.

Інформаційна небезпека виникає у разі появи інформаційних загроз. З науково-технічним суспільства кількість таких загроз постійно зростає. Слід звернути увагу на те, що інформаційним загрозам у сфері національної безпеки приділено значну увагу як науковців, так і практиків. Зокрема у Доктрині інформаційної безпеки України передбачено такі загрози як [15]:

— здійснення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив обороноздатності країни та створення її негативного іміджу;

— дестабілізація у суспільстві через політичні та міжетнічні конфлікти в Україні;

— інформаційне домінування та інформаційна експансія державою-агресором;

— недостатній рівень протидії інформаційній агресії;

— неефективність наявної державної інформаційної політики, зокрема недосконалість чинного законодавства, невизначеність або взагалі відсутність стратегічного наративу, недостатній рівень медіа-культури суспільства тощо.

У той же час науковці виокремлюють наступні загрози національній безпеці в інформаційній сфері [2, 7]:

— недосконалість нормативно-правового забезпечення щодо регулювання та унормовування питань у сфері інформаційної безпеки, особливо на місцевому рівні;

— недостатній рівень розвитку на місцевому та державному рівні інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, зосередження засобів масової інформації в руках певних зацікавлених осіб;

— непослідовність та неефективність державної політики щодо здійснення якісних заходів із забезпечення інформаційної безпеки;

— ведення інформаційної війни проти України, особливо в умовах повномасштабного вторгнення росії;

— дезінформація громадян України та застосування проти них технологій інформаційно-психологічного маніпулятивного характеру.

Заслугує на увагу і той факт, що інформаційні загрози із зовнішніх джерел є найбільш небезпечними у сфері національної безпеки нашої країни. Зокрема до таких загроз ми можемо віднести: недостатність поінформованості населення, яке перебуває за межами України,

про ведення зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності країни; дезінформування щодо ведення зовнішньої та внутрішньої політики України; інформаційний вплив міжнародних структур та організацій у різних сферах (військовій, економічній, політичній, інформаційній) на формування структури політичної системи в Україні, розроблення і реалізацію політичних рішень; утиски інформаційних прав та свобод, що зазнають українські громадяни поза межами країни.

Деякі науковці вважають, що загрози інформаційній безпеці призводять до порушення нормальної життєдіяльності окремої людини та країни в цілому, а також до руйнації або стримування розвитку інформаційної інфраструктури. [1].

Ми дотримуємося тієї точки зору, що головною інформаційною загрозою у сфері національної безпеки є загроза негативного стороннього впливу на інформаційне середовище країни, інформаційну свідомість та підсвідомість людини з метою нав'язування власних поглядів, цінностей та позицій для керування поведінкою суспільства. Фактично такий сторонній негативний вплив є реальною загрозою для суверенітету країни, особливо в умовах війни.

Не можна залишити поза увагою і те, що інформаційні загрози існують у різних сферах діяльності, зокрема у політичній; економічній; суспільній; військовій та науково-технічній [18].

Так, у політичній сфері інформаційні загрози впливають на функціонування системи державного управління; на систему підготовки прийняття та впровадження політичних рішень; на виборчі системи та процедуру проведення виборів тощо.

В економічній сфері інформаційні загрози накладають відбиток на ефективність функціонування банківської системи та управління корпоративними правами (можливе виникнення корпоративних війн, банківського шпіонажу і хакерських атак).

У суспільній сфері інформаційні загрози впливають на систему формування громадської думки; структури формування політичних партій, громадських рухів та релігійних організацій; структури забезпечення основних прав і свобод людини. Це призводить до загроз конституційним правам і свободам людини.

У військовій сфері інформаційні загрози призводять до фальсифікації фактів військової історії; напруженості та дестабілізації ситуації в місцях дислокації військових; військових злочинів та дезертирства, а також втрати бойового духу та підриву обороноздатності країни.

У науково-технічній сфері інформаційні загрози можуть впливати на системи накопичення ноу-хау та об'єкти інтелектуальної власності; структури фундаментальних і прикладних досліджень; бази і банки даних конфіденційного характеру.

Для протидії інформаційним загрозам слід використовувати превентивні методи (нормативно-правові, адміністративні, інформаційні та економічні), що дасть можливість не допустити інформаційної загрози та попередити ризики на початкових етапах, а також оперативні методи, які можна застосувати тільки після виявлення правдивих та перевірених даних щодо наявності інформаційної загрози, її рівня та можливих засобів і ресурсів для її нейтралізації [18].

Варто акцентувати увагу на тому, що для забезпечення інформаційної безпеки в Україні та протидії застосуванню технологій гібридної війни з боку росії, які впливають на свідомість людини, розпалювання релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу незаконним та насильницьким методам, а також порушення суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України було прийнято Доктрину інформаційної безпеки України [15]. З моменту впровадження воєнного стану в Україні, прийнято рішення Ради національної безпеки та оборони України "Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану", в основі якого пріоритетним питанням національної безпеки є реалізація єдиної інформаційної політики та створення і функціонування Центру протидії дезінформації при РНБО України [14]. Враховуючи те, що країна-агресор здійснює свій інформаційний вплив на населення, надаючи неправдиву інформацію, безпосередньо через телекомунікаційні засоби в Україні, було прийнято рішення про об'єднання всіх загальнонаціональних телеканалів, які на базі єдиної інформаційної стратегічної комунікації здійснюють транслювання своїх інформаційно-аналітичних передач [9]. Відбувається постійний моніторинг та контроль ефірних мереж для виявлення ворожої неправдивої інформації та несанкціонованого втручання. Ми погоджуємося, що саме фільтрування інформації в такий спосіб є одним із заходів державного контролю та запобігання фізичній і моральній загрозам.

Також прийнято певні нормативно-правові документи, які передбачають заборону розповсюдження під час воєнного стану інформації, що має небезпечний характер для суспільства та встановлення або посилення різного виду відповідальності за порушення такої заборони. Наприклад, на законодавчому рівні посилено кримінальну відповідальність за виготовлення та розповсюдження під час воєнного стану забороненої продукції [17].

Однак, незважаючи на значну кількість прийнятих нормативно-правових документів, які регулюють питання інформаційної безпеки, все ж таки залишаються досить великі прогалини у законодавстві. Зокрема не відображена у нормативних документах класифікація явищ інформаційного простору, що призводить до ускладнення притягнення до відповідальності за вчинення будь-яких дій чи організацію діяльності, яка може завдати шкоди інформаційній безпеці.

Для попередження існуючих загроз та наявних проблем, крім удосконалення існуючої нормативно-правової бази відповідно до міжнародного законодавства, варто здійснювати заходи щодо створення власної моделі інформаційного простору державного рівня та забезпечення розвитку інформаційного суспільства; підвищення конкурентоспроможності власної інформаційної продукції та інформаційних послуг, а також інтегрування України до міжнародного інформаційного простору.

Потрібно постійно здійснювати контроль інформаційного простору, у т.ч. за діяльністю ЗМІ (преса, телебачення, радіо, Інтернет), інформацією, яку вони подають та способом її подачі. Крім того, необхідно здійснити заходи щодо обмеження розповсюдження інформації, яка шкодить авторитету діяльності уряду та Збройним Силам України серед населення країни або сприяє діяльності суперника (ворога).

Тому забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки в умовах військової агресії повинно відбуватися шляхом формування дієвої та ефективної державної політики, яка буде спрямована на захист людини, суспільства та держави в інформаційному середовищі. При цьому у процеси розробки та реалізації такої політики мають бути впроваджені та використовуватися сучасні інформаційні та комунікативні технології. Така державна політика в аспекті забезпечення інформаційної безпеки буде ефективною при взаємодії та тісній співпраці між органами публічної влади та інститутом громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Встановлено, що інформаційна безпека розглядається як стан захищеності інформаційного простору та національних інтересів країни у ньому; як процес управління інформаційними загрозами та небезпеками для забезпечення інформаційного суверенітету держави та її національної безпеки.

Визначено основні завдання інформаційної безпеки, реалізація яких дасть змогу убезпечити інформаційний простір країни від неправдивої та недостовірної інформації, зберегти інформаційний суверенітет країни.

Розкрито специфіку інформаційних загроз, що існують у різних сферах діяльності (політичній, економічній, соціальній, військовій та науково-технічній) та які в цілому впливають на стан національної безпеки. Зокрема, наводиться положення про те, що основною інформаційною загрозою у сфері національної безпеки є загроза негативного зовнішнього впливу на інформаційне середовище країни, інформаційну свідомість та підсвідомість особи з метою нав'язування власних поглядів, цінностей та позиції для контролю поведінки суспільства. Доведено, що насправді такий зовнішній негативний вплив є реальною загрозою суверенітету країни, особливо в умовах воєнного часу.

Проаналізовано методи протидії інформаційним загрозам (превентивні та оперативні), використання яких дасть змогу запобігти виникненню інформаційної загрози та запобігти її формуванню на початковому етапі, використовуючи засоби і ресурси для її нейтралізації.

Розглянуто прийняті нормативні документи щодо забезпечення інформаційної безпеки та реалізації інформаційної політики в умовах воєнного часу. Встановлено, що зміна до законодавства передбачає заборону поширення під час дії воєнного стану інформації суспільно небезпечного характеру та встановлення чи посилення різних видів відповідальності за порушення такої заборони.

Запропоновано для забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки забезпечувати формування дієвої та ефективної державної політики, здійснювати постійний контроль інформаційного простору, а також має бути тісна співпраця та взаємодія між органами публічної влади та інститутом громадянського суспільства. Досить важливо здійснювати заходи щодо створення власної моделі інформаційного простору державного рівня та забезпечення розвитку інформаційного суспільства; підвищення конкурен-

тоспроможності власної інформаційної продукції, інформаційних послуг, а також інтегрування України до міжнародного інформаційного простору.

Література:

1. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. Механізм регулювання економіки. 2014. № 1. С. 68—75.
2. Глобенко С. Інформаційний простір держави та проблеми забезпечення його захисту в Україні. Державне управління. 2023. № 1 (13). С. 195—210.
3. Гриненко І. М., Прокоф'єва-Янчиленко Д. М., Сокрыт Б. В. Ризики та загрози організованої злочинності в Україні: стан та перспективи / І. М. Гриненко, Д. М. Прокоф'єва-Янчиленко, Б. В. Сокрыт, Київ: ВАІЕУ, 2014. 194 с.
4. Грицай Р. О. Інформаційні війни: пошук стратегій протидії. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 33. С. 18—23.
5. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним викликам. Політичні науки. 2016. № 1. Вип. 2. С. 27—32.
6. Кононенко В. П., Здоровко С. С., Корольова А. Є. Інформаційна безпека як стан. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. Вип. 7. Ч. 2. С. 244—250.
7. Копанчук В. О. Державна політика у сфері національної безпеки та охорони громадського порядку: дис.... докт. держ. упр.: спец. 25.00.05. "Держ. упр. у сфері держ. безпеки та охорони громадського порядку" / НУЦЗУ. Харків, 2020. 375 с.
8. Кривцов В. Ю. Інформаційні заходи оборони держави в сучасних умовах. Часопис Київського університету права. 2023. № 1. С. 30—33.
9. Литвин Н. А., Шевченко А. О. Діяльність органів державної влади щодо забезпечення інформаційної безпеки України під час війни: адміністративно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 1. С. 299—302.
10. Лук'янова В. В., Лаутар А. Ю. Інформаційна безпека в умовах розвитку інформаційної системи. Вісник Хмельницького національного університету. 2013. № 2. Т. 3. С. 97—101.
11. Панченко А. О., Панченко Л. В. Інформаційна безпека та інформаційна культура в сучасному інформаційному суспільстві. Правова інформатика. 2015. № 2 (46). С. 32—38.
12. Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. 2023. Вип. 3. С. 143—150.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки": Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року "Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану": Указ Президента України від 19 березня 2022 року № 152. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/152/2022>.

15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України": Указ Президента України від 25 лютого 2017 року №47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

16. Слінько Т. Сучасні загрози інформаційній безпеці країни й шляхи їх подолання. Український часопис конституційного права. 2021. № 4. С. 77—84.

17. Смотрич Д. В., Браїлко Л. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. С. 121—127.

18. Ткачук Т. Сучасні загрози інформаційній безпеці держави: теоретико-правовий аналіз. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 10. С. 182—186.

19. Ткачук Т. Ю. Механізми протидії інформаційним загрозам зовнішніх джерел. ВІСНИК НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право. 2017. Вип. 1/2. С. 242—254.

20. Чмир Я. Сучасні проблеми інформаційної безпеки України та перспективні напрями їх вирішення. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2022. Вип. 2 (62). С. 149—154.

21. Штельмах О. В. Організаційні аспекти протидії інформаційній агресії як складової гібридної війни. Актуальні проблеми управління державною безпекою: зб. матер. наук.-практ. конф (Київ, 19 березня 2015). К.: Центр навч., наук, та період, видань НА СБ України, 2015. С. 393—396.

References:

1. Bodnar, I. R. (2014), "Information security as the basis of national security", *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, vol. 1, pp. 68—75.

2. Hlobenko, S. (2023), "Information space of the state and problems of ensuring its protection in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia*, vol. 1 (13), pp. 195—210.

3. Hrynenko, I. M. Prokof'ieva-Yanchylenko, D. M. and Sokrut, B. V. (2014), *Ryzyky ta zahrozy orhanizovanoi zlochynnosti v Ukraini: stan ta perspektyvy* [Risks and threats of organized crime in Ukraine: state and prospects], VAIEU, Kyiv, Ukraine.

4. Hrytsaj, R. O. (2023), "Information wars: search for countermeasure strategies", *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, vol. 33, pp. 18—23.

5. Il'nyts'ka, U. (2016), "Information security of Ukraine: modern challenges, threats and countermeasures against negative information and psychological challenges", *Politychni nauky*, vol. 2, pp. 27—32.

6. Kononenko, V. P. Zdorovko, S. S. and Korol'ova, A. Ye. (2023), "Information security as a state", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 7, pp. 244—250.

7. Kopanchuk, V. O. (2020), "State policy in the field of national security and protection of public order", Abstract of Ph.D. dissertation, State administration in the field of state security and protection of public order, National university of civil defense of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

8. Kryvtsov, V. Yu. (2023), "Information measures of state defense in modern conditions", *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, vol. 1, pp. 30—33.

9. Lytvyn, N. A. and Shevchenko, A. O. (2023), "Activities of state authorities to ensure information security of Ukraine during the war: administrative and legal aspect", *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, vol. 1, pp. 299—302.

10. Luk'ianova, V. V. and Lautar, A. Yu. (2013), "Information security in the conditions of information system development", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2, pp. 97—101.

11. Panchenko, A. O. and Panchenko, L. V. (2015), "Information security and information culture in the modern information society", *Pravova informatyka*, vol. 2 (46), pp. 32—38.

12. Parkhomenko-Kutsevil, O. (2023), "Problems of ensuring national security in wartime conditions", *Naukovyj visnyk Vinnyts'koi akademii bezpererвної osvity*, vol. 3, pp. 143—150.

13. The President of Ukraine (2021), The decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 "On Information Security Strategy", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> (Accessed 23 August 2023).

14. The President of Ukraine (2022), The decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 18, 2022 "Regarding the implementation of a unified information policy under martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/152/2022> (Accessed 23 August 2023).

15. The President of Ukraine (2017), The decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 29, 2016 "On the Information Security Doctrine of Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (Accessed 23 August 2023).

16. Slin'ko, T. (2021), "Modern threats to the country's information security and ways to overcome them", *Ukrains'kyj chasopys konstytutsijnoho prava*, vol. 4, pp. 77—84.

17. Smotrych, D. V. and Braiiko L. (2023), "Information security under martial law", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, pp. 121—127.

18. Tkachuk, T. (2017), "Modern threats to information security of the state: theoretical and legal analysis", *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol 10, pp. 182—186.

19. Tkachuk, T. Yu. (2017), "Mechanisms of countering informational threats from external sources", *VISNYK NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, vol. 1/2, pp. 242—254.

20. Chmyr, Ya. (2022), "Current problems of information security of Ukraine and prospective directions of their solution", *Naukovi pratsi Mizhrehional'noi akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*, vol. 2 (62), pp. 149—154.

21. Shtel'makh, O. V. (2015), "Organizational aspects of countering informational aggression as a component of hybrid warfare", *Aktual'ni problemy upravlinnia derzhavnoiu bezpekoiu. Naukovo-praktychna konferentsiya* [Actual problems of state security management. Scientific and practical conference], *Tsentr navch., nauk, ta period, vydan' NA SB Ukrainy*, Kyiv, Ukraine, pp. 393—396.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2023 р.

УДК 35.081

А. Г. Маринушкін,
аспірант кафедри публічного управління та економіки,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-3137-7499>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.235

ВПЛИВ МЕХАНІЗМІВ КОНТРОЛЮ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

A. Marynushkin,
Postgraduate student of the Department of Public Administration
and Economics, V.I. Vernadsky Tavri National University

THE INFLUENCE OF CONTROL MECHANISMS ON ENSURING
THE EFFICIENCY OF PUBLIC ADMINISTRATION

У статті визначено вплив механізмів контролю на забезпечення ефективності публічного управління. Розкрито сутність контролю, який вважається одним із головних інструментів забезпечення ефективності публічного управління, оскільки покликаний регулювати адміністративну діяльність та виявляти розбіжності у реалізації правових норм, а також своєчасно усувати зловживання владними органами та результатів беззаконня в країні. Наведено авторське бачення трактування сутності даної категорії, відповідно з яким під "контролем" слід вважати досить ефективний спосіб забезпечення високого рівня ефективності діяльності системи публічного управління. Водночас, контроль виступає важливою передумовою могутньої влади, а також вагомим механізмом покращення ефективності системи публічного управління. Як висновок встановлено, що контроль задля забезпечення високого рівня якості роботи системи публічного управління, має сприяти забезпеченню всеосяжного та конкретного моніторингу за належними процесами ухвалення та виконання рішень на усіх управлінських рівнях, спрямованих на забезпечення сталого розвитку суспільної життєдіяльності.

The article defines the impact of control mechanisms on ensuring the effectiveness of public administration. The essence of control is revealed, which is considered one of the main tools for ensuring the effectiveness of public administration, as it is designed to regulate administrative activity and identify discrepancies in the implementation of legal norms, as well as timely eliminate the abuse of authorities and the results of lawlessness in the country. The author's vision of the interpretation of the essence of this category is presented, according to which "control" should be considered a fairly effective way of ensuring a high level of efficiency of the public administration system. At the same time, control is an important prerequisite for powerful power, as well as a powerful mechanism for improving the efficiency of the public administration system. In turn, it is stated that under control in the field of public administration it is necessary to understand the important function of public authorities, which allows not only to detect, but also to counteract errors in the work of subjects of public administration, as well as to ensure the search for new promising directions for effective social economic development of the state. Control is considered one of the main tools for ensuring the effectiveness of public administration, as it is designed to regulate administrative activity and identify discrepancies in the implementation of legal norms, as well as timely eliminate the abuse of authorities and the results of lawlessness in the country. Because of this, control is considered the most important

component of the public administration system. It was found that the main task of such control is to ensure the effective operation of the state mechanism in relation to the achievement of the key goal of a democratically developed state (creating appropriate prerequisites for harmonious, comprehensive personal development and protection of state and public interests). The principles that must be followed in the process of control are revealed. As a conclusion, it was established that control in order to ensure a high level of quality of work of the public administration system should contribute to ensuring comprehensive and specific monitoring of proper decision-making and implementation processes at all management levels, aimed at ensuring the sustainable development of public life.

*Ключові слова: контроль, ефективність, публічне управління, принципи контролю, завдання контролю.
Key words: control, efficiency, public administration, principles of control, task of control.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Будь-яка країна виконує свої головні функціональні обов'язки переважно за рахунок досить широкого державного апарату. Загальновідомо, що на ефективність реалізації державної політики впливає чимала кількість різноманітних чинників. Проте, варто зазначити, що забезпечення прозорості та ефективності роботи публічних органів влади, а також забезпечення реалізації державою власних регуляторних функцій потребує здійснення контрольної діяльності. Відтак, створення високоефективної системи контролю вважається головною метою публічних органів влади у будь-якій державі. Через це, на сьогоднішній день, в сучасних умовах боротьби з корупційними явищами та модернізації державного апарату в Україні, великої актуальності набуває питання визначення впливу механізмів контролю на забезпечення ефективності публічного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику контролю та його значення для забезпечення ефективного публічного управління досліджували чимало науковців, зокрема В. Авер'янов, С. Кирий, С. Ківалов, Ю. Ковбасюк, О. Сушинський, Т. Татарова, М. Терещенко, В. Шевчук та інші.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Не зважаючи на наявність чималої кількості напрацьованих різними науковцями даної проблематики, на сьогоднішній день існує потреба у більш детальнішому визначенні впливу механізмів контролю на забезпечення ефективності публічного управління.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у визначенні впливу механізмів контролю на забезпечення ефективності публічного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Контроль вважається одним із головних інструментів забезпечення ефективності публічного управлі-

ння, оскільки покликаний регулювати адміністративну діяльність та виявляти розбіжності у реалізації правових норм, а також своєчасно усувати зловживання владними органами та результатів беззаконня в країні. Через це, саме контроль вважається найголовнішою складовою системи публічного управління.

Контроль, як сукупність форм управлінського впливу, спрямованих на забезпечення законності й стабільності відносин, суспільного порядку і державного устрою, дотримання Конституції та інших нормативно-правових актів, забезпечення додержання законних прав та свобод людини і громадянина, підвищення ефективності управління та його подальшого розвитку, є складним, різноплановим і багатограним явищем, що проявляється в публічному управлінні як управлінське явище — функція управління та процес її реалізації [2, с. 307].

Сучасна концепція публічного управління сформована на основі трактування публічного управління як процесу реалізації управлінських функцій органами державного управління та органами місцевого самоврядування, розділяє контроль за критерієм інституціональної приналежності суб'єкта контролю та спрямованістю контрольної діяльності на контроль у сфері публічного управління та публічний контроль [3, с. 3].

На думку В. Авер'янова, контроль полягає у встановленні результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявленні причин таких відхилень, а також у визначенні шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи. Метою контролю є встановлення результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявлення причин таких відхилень, а також визначення шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи. Водночас контроль дозволяє не тільки усунути недоліки у функціонуванні об'єктів управління, оцінювати дисципліну виконання законодавчих актів, але й судити про те, наскільки ефективне саме правове регулювання в тій чи іншій сфері управління, які зміни доцільно внести до нормативно-правових актів для покращення стану їх виконання, а також наскільки норми правових актів

відповідають сутності й закономірностям регулюючих суспільних відносин [1, с. 349].

Контроль — невід’ємний складник управлінської діяльності, чинник підвищення її ефективності й подальшого вдосконалення. Саме слово "контроль" має латинські корені, адже, як відомо з історії, ще за часів Августа Октавіана в усіх провінціях Стародавнього Риму було створено фінансові установи, до компетенції яких належав контроль щодо своєчасності надходження податків, оцінювання й визначення податкових внесків общин [6, с. 189].

За визначенням О.І. Сушинського, проблема теорії та методології контролю у сфері публічної влади перебуває на етапі створення й розвитку засад, тобто встановлення закономірностей розроблення базових підходів, концепцій, ідей, принципів тощо. На думку дослідника, фактично йдеться про комплексну проблему чи комплекс проблем, які зводяться до концептуалізації та системної інституціоналізації контролю у сфері публічної влади. Розв’язання цієї проблеми спрямоване на підвищення ефективності здійснення публічної влади, зокрема державної влади та місцевого самоврядування. Певним чином це зумовлено тим, що контроль у сфері суспільних відносин усвідомлювався насамперед як вторинна діяльність, а державний контроль здебільшого застосовувався на практиці як своєрідний засіб "силового" впливу на суспільні відносини в контексті неправомірних діянь, тоді як його сутність в аспекті владного та творчого потенціалу практично не розглядалася [5, с. 5—6].

Контроль, який здійснюють суб’єкти публічного управління є діяльністю, яку спрямовано на своєчасне виявлення та ліквідацію факторів, що заважають ефективному здійсненню функцій держави та місцевого самоврядування, унеможливаючи забезпечення належного рівня забезпечення публічних інтересів. Ефективність здійснення контрольної діяльності суб’єктами публічного управління опосередковує якість функціонування останніх. Метою здійснення контролю, який здійснюють суб’єкти публічної адміністрації є:

- набуття об’єктивної інформації про стан дотримання законності у сфері;
- дослідження набутої інформації на предмет виявлення і припинення фактів порушень чинного законодавства;
- встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню порушень чинного законодавства;
- порівняння досягнутих результатів з попередніми та очікуваними;
- недопущення нових порушень і шкідливих наслідків; виявлення осіб винних у порушенні належного стану суспільних відносин тощо [4, с. 4].

Беручи до уваги різноманітність думок науковців стосовно сутності поняття контролю, на нашу думку під даним терміном слід вважати досить ефективний спосіб забезпечення високого рівня ефективності діяльності системи публічного управління. Водночас, контроль виступає важливою передумовою могутньої влади, а також вагомим механізмом покращення ефективності системи публічного управління.

Подібне трактування досить чітко характеризує функціональну результативність державного контролю,

який визначає відповідну результативність публічної політики держави у різних сферах суспільного життя. Такий підхід зумовлений тим, що методологічним спрямуванням державного контролю має виступати не лише нормативна регламентація відповідних процесів, а передусім гармонізація відносини між людьми на всіх рівнях і у всіх ланках системи державного управління, кінцевим же результатом взаємодії в процесі контролю має виступати розвиток професіоналізму управлінців і більш раціональне використання всіх наявних в суспільстві ресурсів: матеріальних, трудових, інформаційних та інших [7, с. 119].

На нашу думку, під контролем у галузі публічного управління варто розуміти важливу функцію публічних органів влади, що дозволяє не лише виявляти, але й протидіяти помилкам у роботі суб’єктів публічного управління, а також забезпечувати пошук нових перспективних напрямів для ефективного соціально-економічного розвитку держави. Головним завданням здійснення такого контролю є забезпечення ефективної діяльності державного механізму стосовно досягнення ключової мети демократично розвиненої держави (створення належних передумов для злагодженого, усестороннього особистісного розвитку та захисту державно-суспільних інтересів).

Відтак, контроль є головним ресурсом здійснення будь-якою державою власних функцій та розповсюджується на всі сфери державного розвитку. Отже, на забезпечення ефективності публічного управління прямо впливає ефективність реалізації усіх механізмів контролю. Варто зазначити, що незважаючи на контролюючі органи, сам контроль повинен опиратися на єдині принципи, які дозволяють забезпечити високу ефективність роботи системи публічного управління.

Принципами контролю, що здійснюється суб’єктами публічної адміністрації є основні ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст суспільних відносин, які складаються в сфері своєчасного виявлення та усунення факторів, що заважають ефективному здійсненню управлінської діяльності та/або унеможливають забезпечення належного рівня публічного інтересу. В залежності від сфери суспільних відносин, у якій здійснюється контроль можна виокремити:

1. Загальні принципи — це ті принципи, що характерні для контролю як соціально-правового явища. До загальних принципів відносяться наступні:

- принцип верховенства права;
- принцип об’єктивності;
- принцип доцільності;
- принцип своєчасності; принцип ефективності.

2. Спеціальні принципи контролю — це принципи, що визначають засади здійснення контролю у конкретних визначених суспільних відносинах. Наприклад, принципи державного фінансового контролю; принципи державного санітарного та епідемічного контролю; принципи державного контролю за якістю харчових продуктів; принципи державного архітектурно-будівельного контролю тощо [4, с. 5].

Контроль як одна з найважливіших функцій державного управління визнана всіма теоретиками державного управління, посідає кінцеву позицію в системі управлінських функцій. Контроль за організаційно-правовою

природою необхідно розглядати як систематичну, конструктивну й позитивну діяльність, яка має місце як у сфері регулятивних, так і у сфері правоохоронних відносин, що зумовлено тісним зв'язком контролю з процесом прийняття управлінських рішень [8, с. 28].

За допомогою контролю забезпечується своєчасність унесення коректив в управлінську діяльність, отримання інформації про реальний стан справ у сфері державного управління, виявлення порушень чинного законодавства. Для здійснення контролю й досягнення завдань, що стоять перед ним, важливими є систематичність, послідовність, усебічність і гласність, проведення аналізу його наслідків з обов'язковими висновками й реагуванням на виявлені недоліки в роботі органів державної виконавчої влади та їх посадових осіб. Саме такий підхід до контролю забезпечує йому місце серед основних функцій державного управління, спрямованих на підвищення ефективності державного управління, узгодженість управлінської діяльності та її результативність [6, с. 190].

Ефективність у публічному секторі може бути забезпечена також шляхом створення конкурентного середовища при реалізації органами державного управління та органами місцевого самоврядування ключових завдань суспільного розвитку, що стало також чинником перетворення пострадянського державного управління у публічне управління. Такі інструменти підвищення конкурентоспроможності державних структур характеризуються впровадженням ринкових інструментів і підходів у державно-управлінських процесах — створення конкурентного середовища між постачальниками публічних послуг, перетворення споживачів публічних послуг у "вільних ринкових агентів", створюючи можливості вільного вибору місця й часу отримання послуги, зосередження уваги на меті, а не на правилах та процедурах, запровадження децентралізованого управління суспільним розвитком, перевага ринкових механізмів над бюрократичними. Такі перетворення в публічному управлінні відповідно вплинули на зміну концепції контрольної діяльності, ключовими принципами якої стали: передача права контролю за діяльністю урядових установ від бюрократів-чиновників до громадян, оцінювання діяльності публічних організацій не за витратами, а за результатами [3, с. 11].

ВИСНОВКИ

Таким чином, беручи до уваги все вище наведене можна дійти висновку, що на сьогоднішній день в Україні існує доволі стала та уніфікована система контролю, який вважається одним з головних способів забезпечення ефективності публічного управління. Зміст контролю передбачає проведення перевірки відповідності роботи усіх учасників правовідносин визначеним суспільством нормам, які вони повинні дотримуватися. Мета такого контролю полягає у виявленні будь-яких відхилень від визначених вимог, факторів, які вплинули на появу таких відхилень, а також розкриття напрямів вирішення існуючих проблем з метою забезпечення високої ефективності діяльності системи публічного управління. Відтак, можна стверджувати, що контроль задля забезпечення високого рівня якості роботи системи публічного управління, має сприяти забезпеченню всеосяжного та конкретного моніторингу за на-

лежними процесами ухвалення та виконання рішень на усіх управлінських рівнях, спрямованих на забезпечення сталого розвитку суспільної життєдіяльності.

Література:

1. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у двох томах. Том 1. Загальна частина. Київ: ТОВ Юридична думка, 2007. 592 с.
2. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк та ін. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. Т. 8. С. 307—310.
3. Кирій С.Л. Публічний контроль як об'єктивне управлінське явище. Державне будівництво. 2021. № 1. С. 1—14.
4. Ківалов С.В. Контроль як напрям діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Одеса: Гельветика, 2020. Т. 2. С. 3—6.
5. Сушинський О.І. Теоретико-методологічні засади контролю у сфері публічної влади: автореф. дис. ... докт. наук з державного управління: спец. 25.00.01 "Теорія та історія державного управління". К., 2003. 41 с.
6. Татарова Т. Поняття та зміст контролю в державному управлінні фінансами. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 6. С. 188—194.
7. Терещенко М.М. Державний контроль: сутність, основні підходи та концепції. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. 2019. № 4. Том 30 (69). С. 117—121.
8. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою. Проблеми теорії, організації, методології. Київ, 1999. 312 с.

References:

1. Averianov, V. B. (2007), *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*, TOV Yurydychna dumka, Kyiv, Ukraine.
 2. Kovbasiuk, Yu. V. ta in. (2011), *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of public administration]*, LRIDU NADU, Lviv, Ukraine.
 3. Kyrii, S. L. (2021), "Publichnyi kontrol yak obiektyvne upravlinnske yavyshe", *Derzhavne budivnytstvo*, vol. 1, pp. 1—14.
 4. Kivalov, S. V. (2020), "Control as a direction of activity of subjects of public administration", *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy [Legal life of modern Ukraine]*, Mizhnar. nauk.-prakt. konf [International science and practice conf], Helvetyka, Odessa, Ukraine, vol. 2, pp. 3—6.
 5. Sushynskiy, O. I. (2003), "Theoretical and methodological principles of control in the sphere of public power", *Ph.D. Thesis, Public administration*, Kyiv, Ukraine.
 6. Tatarova, T. (2020), "Concept and content of control in state financial management", *Pidpriumnytstvo, gospodarstvo i pravo*, vol. 6, pp. 188—194.
 7. Tereshchenko, M. M. (2019), "State control: essence, main approaches and concepts", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*, vol. 4, no. 30 (69), pp. 117—121.
 8. Shevchuk, V. O. (1999), *Kontrol hospodarskykh system v suspilstvi z perekhidnoiu ekonomikoiu. Problemy teorii, orhanizatsii, metodolohii [Control of economic systems in a society with a transitional economy. Problems of theory, organization, methodology]*, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 09.09.2023 р.*

УДК 351.777.81

М. І. Хар,
аспірант кафедри публічного управління та економіки,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8494-443X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.18.239

ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ

M. Khar,
graduate student of the Department of Public Administration
and Economics of, V.I. Vernadsky Tavri National University

FUNCTIONS OF PUBLIC GOVERNMENT BODIES AND THE PUBLIC IN THE FIELD OF URBAN PLANNING

У статті досліджено проблематику, пов'язану із визначенням головних функцій органів публічної влади та громадськості у сфері містобудування, актуальність якої обумовлюється тим, що протягом останнього часу в Україні все частіше виникають конфліктні ситуації між забудовниками, публічними органами влади та громадськістю, а також суспільною реакцією на такі конфлікти. Узагальнено органи публічної влади в Україні, діяльність яких спрямована на проведення контролю у сфері містобудівної діяльності. Визначено головні напрями діяльності органів публічної влади у сфері містобудування. Розглянуто особливості участі громадськості у сфері містобудування. Визначено головні фактори, які негативно впливають на низьку ефективність залучення громадськості у сфері містобудування, зокрема брак нормативно-правового визначення сутності та порядку проведення контролю зі сторони громадськості у сфері містобудування; нехтування суспільними інтересами і правами територіальних громад в процесі здійснення територіального планування та забудови; брак ефективних важелів громадського впливу на ухвалення рішень в процесі проведення громадських слухань; нехтування пропозиціями громадськості щодо проектної документації з територіального планування; брак доступу громадськості до повної інформації щодо проектної документації у сфері містобудування.

The article examines the problems related to the definition of the main functions of public authorities and the public in the field of urban planning, the relevance of which is due to the fact that conflict situations between developers, public authorities and the public, as well as public reaction, are increasingly occurring in Ukraine recently. to such conflicts. The bodies of public power in Ukraine, whose activities are aimed at control in the field of urban planning activities, are summarized. The main areas of activity of public authorities in the field of urban planning have been determined. It was established that the main functions of public authorities are reduced to the implementation of territorial development planning at the national level, as well as at the levels of its regions and cities; control over the development and implementation of regulatory and legal norms in the field of urban planning at all levels; protection of state interests in the development of the necessary documentation in the field of urban planning; licensing of urban planning activities and professional certification in this field; development and legislative determination of building regulations and state standards, as well as implementation of internationally accepted codes and standards; control over compliance

with regulatory and legal norms and state standards in the field of urban planning, as well as primary data for the purpose of developing projects of future urban planning objects and the documentation necessary for this. Peculiarities of public participation in the field of urban planning are considered. The main factors that have a negative impact on the low efficiency of public involvement in the field of urban planning have been determined, in particular, the lack of regulatory and legal definition of the essence and procedure of public control in the field of urban planning; neglect of public interests and rights of territorial communities in the process of territorial planning and development; lack of effective levers of public influence on decision-making in the process of holding public hearings; neglecting the public's proposals regarding project documentation on territorial planning; lack of public access to complete information on project documentation in the field of urban planning.

*Ключові слова: органи публічної влади, громадськість, функції, фактори, містобудування.
Key words: public authorities, public, functions, factors, urban planning.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Містобудування виступає ціленаправленою діяльністю органів публічної влади, підприємств, організацій, а також громадськості. Головна мета такої діяльності полягає у створенні та підтримці повноцінної життєдіяльності всього суспільства. Задля досягнення даної мети необхідно використовувати ефективні механізми, які сприяють врівноваженню приватно-публічних інтересів, а також дозволяють громадськості здійснювати суттєвий вплив на прийняття важливих рішень та захищати власні права від свавілля та беззаконня. Беручи до уваги те, що протягом останнього часу в Україні все частіше виникають конфліктні ситуації між забудовниками, публічними органами влади та громадськістю, а також суспільну реакцію на такі конфлікти, слід відзначити, що вище наведені суб'єкти в даній галузі не достатньо ефективно здійснюють власні функції, що обумовлює актуальність даної роботи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика діяльності органів публічної влади та залучення громадськості у сфері містобудування набувала розвитку у працях таких науковців як О.Б. Ляшко, О.В. Сергієнко, А.В. Смітюх, О.В. Стукаленко, В.В. Стукаленко та інших.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у розкритті головних функцій органів публічної влади та громадськості у сфері містобудування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як визначає О. Ляшко, сфера містобудування, враховуючи ринкову вартість нерухомого майна в Україні, залишається тією сферою суспільного життя, стан нормативного регулювання є "сприятливим" для подальшої корупційності органів публічної адміністрації. Аналіз видів адміністративних послуг, що надаються суб'єктам (фізичним та юридичним особам), визначає низький рівень розробки та певну невизначеність регламенту надання таких послуг. Проведення містобудівної діяльності в Україні повинно спрямовуватись на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення при цьому охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування, збереження культурної спадщини, а також забезпечення сталого розвитку територій з урахуванням державних, громадських та інших інтересів [1, с. 117].

О.В. Сергієнко узагальнив органи публічної влади України, які на сьогодні відносять до сфери контролю у галузі містобудівної діяльності: Верховна Рада України, Комітет Верховної Ради України з питань енергетики та житлово-комунальних послуг, Комітет Верховної Ради України з питань антикорупційної політики, спеціальні комісії Верховної Ради України, Президент України, Генеральна прокуратура України, Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство юстиції України, Державна інспекція архітектури та містобудування України, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Департамент з питань державного архітектурно-будівельного контролю Київської міської державної адміністрації, підрозділи архітектурно-будівельного контролю виконкомів міських, сільських та селищних рад [9, с. 19].

Аналізуючи нормативно-правові акти, що регламентують діяльність цих органів, зокрема й у галузі будівництва (Закон України "Про Кабінет Міністрів України" від 27.02.2014 р. № 794-VII [2], Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10.02.2010 р. № 1861-VI [6], Закон України "Про місцеве самоврядування" від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [4] та ін.), а також з огляду на наукові дослідження щодо повноважень державних органів можна виокремити такі основні напрями їх роботи:

1. Прогнозування — передбачення на підставі наявних даних напрямів характеру і особливостей розвитку будівельної галузі;
2. Планування — розробка державних програм, планів розвитку галузі та визначення комплексу практичних заходів щодо їх виконання;
3. Організація — створення органів управління в галузі, визначення їх функцій, прав та обов'язків, добір і розстановка кадрів тощо;
4. Правове регулювання — вплив на суспільні відносини, що виникають у будівельній галузі, за допомогою спеціальних юридичних засобів;
5. Координація — узгодженість дій органів управління, посадових осіб, організацій будівельної галузі;
6. Контроль — здійснення заходів, спрямованих на дотримання вимог законодавства в галузі будівництва щодо містобудівної діяльності, дотримання будівельних норм, державних стандартів і правил з метою виявлення та усунення наявних порушень;
7. Інформаційне забезпечення — забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення відкритості та

прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; здійснення заходів щодо надання інформації з метою своєчасного вироблення та прийняття управлінських рішень [11].

Відтак, на органи публічної влади відповідно до чинного законодавства України покладено чимало функцій, які переважно зводяться до здійснення:

- 1) планування територіального розвитку на загальнодержавному рівні, а також на рівні її регіонів та міст;
- 2) контролю за розробкою та реалізацією нормативно-правових норм в сфері містобудування на всіх рівнях;
- 3) захисту державних інтересів при розробці необхідної документації в сфері містобудування;
- 4) ліцензування містобудівної діяльності та фахової атестації в даній сфері;
- 5) розробки та законодавчого визначення будівельних норм та державних стандартів, а також введення в дію кодів та стандартів, прийнятих на міжнародному рівні;
- 6) контролю за додержанням нормативно-правових норм та державних стандартів у сфері містобудування, а також первинних даних з метою розробки проектів майбутніх об'єктів містобудування та необхідної для цього документації.

Обов'язкове врахування громадського інтересу при здійсненні містобудівної діяльності закріплене положеннями низки нормативно-правових актів. Згідно зі ст. 5 ЗУ "Про основи містобудування", урахування державних та громадських інтересів при плануванні та забудові територій є однією із основних вимог до містобудівної діяльності [5]. За ч. 1 ст. 2 ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності", планування і будова територій передбачає взаємоузгодження державних, громадських та приватних інтересів під час планування і забудови територій. Відповідно до ч. 2 ст. 17 ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності", генеральний план населеного пункту розробляється та затверджується в інтересах відповідної територіальної громади з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Відповідно до ч. 11 ст. 17 ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності", матеріали генерального плану населеного пункту не можуть містити інформацію з обмеженим доступом та бути обмеженими в доступі [7]. На виконання вищезазначених положень, ст. 21 ЗУ "Про регулювання містобудівної діяльності" передбачає процедуру громадського обговорення, якій підлягають розроблені в установленому порядку проекти містобудівної документації на місцевому рівні: генеральні плани населених пунктів, плани зонування територій, детальні плани територій [7].

Участь громадськості є також одним із принципів стратегічної екологічної оцінки, якій підлягають документи державного планування, що стосуються містобудування [7]. Так, ст. 12 ЗУ "Про стратегічну екологічну оцінку" регламентує громадські обговорення у процесі стратегічної екологічної оцінки, а стосовно громадського обговорення у процесі стратегічної екологічної оцінки проектів містобудівної документації на місцевому рівні відсилає до порядку, визначеного Законом України "Про регулювання містобудівної діяльності" для громадського обговорення проектів містобудівної документації на місцевому рівні [8]. З метою деталізації положень закону діє Порядок проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 555 [3].

А. В. Смітюх звертає увагу на суттєвий недолік, пов'язаний із процедурою прийняття рішень погоджувальною комісією, яку утворюють для розгляду спірних питань, що виникають у процесі громадського обговорення. Частина

11 ст. 30 Закону України "Про планування і будову територій" закріплює правило: у разі неспроможності погоджувальної комісії врегулювати спірні питання, остаточне рішення приймає орган місцевого самоврядування. Як наслідок, як зазначає А. В. Смітюх, у конфліктних ситуаціях, для розв'язання яких, власне, і створюється погоджувальна комісія, органи місцевого самоврядування отримують можливість прийняти остаточне рішення на власний розсуд, тобто ігноруючи позицію громадськості [10, с. 84].

На сьогодні в Україні створено три Всеукраїнські громадські організації, на які покладаються повноваження, що раніше належали Мінрегіону України:

1. Всеукраїнська громадська організація "Гільдія проєктувальників у будівництві" безпосередньо бере участь у проведенні професійної атестації головних інженерів проєктів, здійснює іншу діяльність у межах делегованих відповідно до чинного законодавства повноважень.

2. Всеукраїнська громадська організація "Асоціація експертів будівельної галузі" — добровільне громадське об'єднання, яке засноване з метою впливу на містобудівне середовище, запобігання проявам корупції, а також для захисту прав та інтересів членів Асоціації, регулювання їх діяльності для забезпечення належної якості товарів, робіт і послуг та гарантування захисту прав споживачів продукції.

3. Всеукраїнській громадській організації "Гільдія інженерів технічного нагляду за будівництвом об'єктів архітектури" делеговано повноваження щодо проведення професійної атестації інженерів технічного нагляду як саморегульній організації у сфері архітектурної діяльності за напрямом професійної діяльності інженерів технічного нагляду [11].

Так, характеризуючи діяльність саморегулювальних організацій, В. В. Суслowa виокремлює такі їх функції: акумулююча (об'єднання інтересів своїх засновників щодо порядку здійснення ними своєї діяльності); нормотворча (формується, оптимізується власне порядок здійснення діяльності); засновницька (створюються необхідні органи саморегулювальної організації, що сприяють здійсненню нею саморегулювальної діяльності); регулятивна (реалізує її організаційно-господарське призначення, — регулювати діяльність суб'єктів господарювання в межах відповідного ринку товарів та послуг); представницька (суб'єкти господарювання та суб'єкти професійної діяльності фактично виходять на рівень публічних відносин, доносять до держави свої колективні інтереси); контрольна (здійснюються контрольні заходи, що забезпечують ефективність цілої низки інших функцій); умовно-страхова (передбачає як формування відповідних накопичувальних грошових фондів для надання допомоги в період кризи, так і компенсацію шкоди, завданої споживачам унаслідок діяльності окремих суб'єктів — учасників саморегулювальної організації); правоохоронна (полягає в застосуванні до суб'єктів-засновників господарських санкцій, право на застосування яких делеговано саморегулювальним організаціям державою) [12, с. 124—125].

ВИСНОВКИ

Отже, на нашу думку, поява організацій на саморегулювальних засадах сприятливо вплинула на сучасні децентралізаційні процеси в нашій державі. Однак, зважаючи на неможливість галузевого нормативно-правового забезпечення повністю охопити всі проблеми у сфері діяльності даних організацій, варто погодитися з думкою більшості науковців, що на сьогоднішній день виняткової актуальності набуває питання прийняття спеціального Закону "Про саморядні організації". Попри те, в практичній діяльності залучення громадськості у сфері містобудування виявилось недостатньо ефективним, що обумовлено:

— браком нормативно-правового визначення сутності та порядку проведення контролю зі сторони громадськості у сфері містобудування;

— нехтуванням суспільними інтересами і правами територіальних громад в процесі здійснення територіального планування та забудови;

— браком ефективних важелів громадського впливу на ухвалення рішень в процесі проведення громадських слухань;

— нехтуванням пропозиціями громадськості щодо проектної документації з територіального планування;

— забезпеченням участі громадськості на завершальному етапі розробки проектної документації з територіального планування;

— браком доступу громадськості до повної інформації щодо проектної документації у сфері містобудування;

— недостатнім рівнем публічності рішень та документації з територіального планування, браком потрібних публічних реєстрів та наявність помилок у їх наповненні;

— низьким рівнем ефективності роботи громадських рад, що зумовлено непрозорістю системи їх створення, що не дозволяє забезпечити їх достатню самостійність;

— низьким рівнем відповідальності органів публічної влади за нехтування процедурою залучення громадськості до процесів ухвалення рішень.

Всі вище наведені фактори суттєво послаблюють, а й подекуди і унеможливають виконання громадського контролю, що значно обмежує функції громадськості у сфері містобудування. Відтак, на даний час в роботі органів публічної влади досі лишають невирішеними проблеми, пов'язані із документальним забезпеченням територіальної забудови населених пунктів та його оновленням, а також наближення вітчизняного нормативного забезпечення до європейських законодавчих норм. Стосовно залучення громадськості до прийняття рішень у сфері містобудування, то варто відзначити суттєво її обмеженість у процесі захисту власних інтересів. Дану проблему необхідно негайно вирішувати, оскільки її поглиблення призведе до виникнення подальших конфліктних ситуацій із забудовниками.

Література:

1. Ляшко О.Б. Надання адміністративних послуг у сфері містобудування: результати соціологічного дослідження. Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 117—121.

2. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.

3. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-%D0%BF#Text>.

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

5. Про основи містобудування: Закон України від 16.11.1992 р. № 2780-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text>.

6. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>.

7. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>.

8. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. URL: <https://zakon.ra->

[da.gov.ua/laws/show/2354-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text).

9. Сергієнко О.В. Питання контролю (нагляду) органів публічної влади в галузі містобудівної діяльності. Наше право. 2015. № 5. С. 18—23.

10. Смітюх А.В. Процедура громадського обговорення проектів містобудівної документації: проблемні питання. Електронний Репозитарій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. 2010. № 1. С. 83—85.

11. Стукаленко О.В. Адміністративно-правове забезпечення будівельної галузі: теоретико-правові та праксеологічні засади: дис. докт. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2016. 500 с.

12. Сулова В.В. Функціональні завдання саморегулювальної організації та їх законодавче закріплення. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2011. № 4. С. 118—129.

References:

1. Liashko, O. B. (2014), "Provision of administrative services in the field of urban planning: results of a sociological study", *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, vol. 4, pp. 117—121.

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "About the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (Accessed 19 June 2023).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), "On approval of the Procedure for holding public hearings on urban planning documentation projects at the local level", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-%D0%BF#Text> (Accessed 19 June 2023).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On local self-government in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 19 June 2023).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On the basics of urban planning", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text> (Accessed 19 June 2023).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (Accessed 19 June 2023).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On regulation of urban planning activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (Accessed 19 June 2023).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On strategic environmental assessment", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text> (Accessed 19 June 2023).

9. Serhiienko, O. V. (2015), "Issues of control (supervision) of public authorities in the field of urban development", *Nashe pravo*, vol. 5, pp. 18—23.

10. Smitiukh, A. V. (2010), "The procedure of public discussion of urban planning documentation projects: problematic issues", *Elektronnyj Repozytarij Odes'koho natsional'noho universytetu imeni I.I. Mechnykova*, vol. 1, pp. 83—85.

11. Stukalenko, O. V. (2016), "Administrative and legal provision of the construction industry: theoretical, legal and praxeological foundations", *Abstract of Ph.D. dissertation, Dnipropetrovsk, Ukraine*.

12. Suslova, V. V. (2011), "Functional tasks of the self-regulatory organization and their legislative consolidation", *Visnyk Natsional'noi iurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, vol. 4, pp. 118—129.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2023 р.